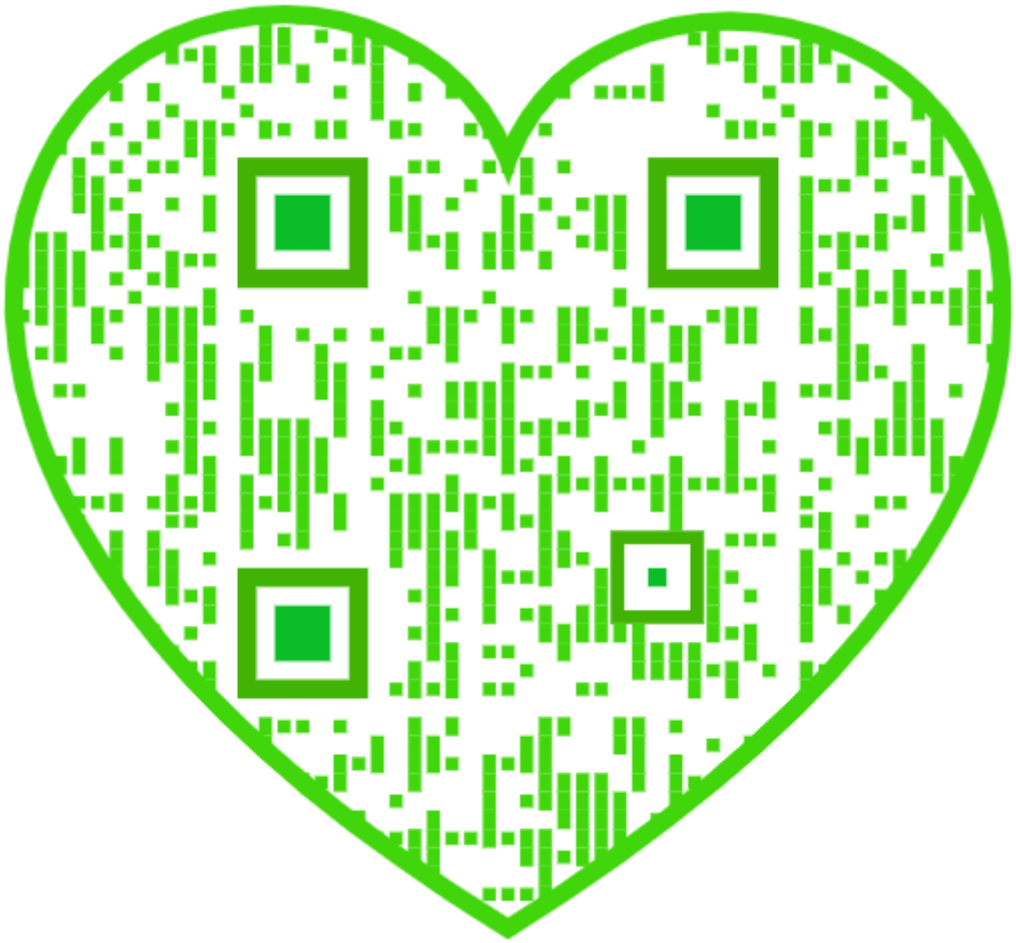

DE KATHOLIEK.

GODSDIENSTIG, GESCHIED- EN LETTERKUNDIG

MAANDSCHRIFT.

DE KATHOLIEK.

GODSDIENSTIG, GESCHIED- EN LETTERKUNDIG MAANDSCHRIFT.

HONDERD-NEGEN EN-TWINTIGSTE DEEL.

1906.

Multum facit qui rem bene facit. Bene facit qui communitati magis quam suae voluntati servit. *De imit. Chri.* L. I, C. XV, 25. *(Onze Wachter.)*

Vindicamus hereditatem patrum nostrorum. I Mach. XV, 34.
(De Katholiek.)

Wanten te Romen in de poert
Sergius die Pauwes benediede
En hine Aertsche Biscop wiede.
MELIS STOKE.

J. W. VAN LEEUWEN
LEIDEN (Hoogewoerd 89)
* CIↃDCDVI *
WED. J. R. VAN ROSSUM
UTRECHT

INHOUD VAN HET
HONDERD NEGEN-EN-TWINTIGSTE DEEL.

(NB. In deze inhoudsopgave zijn de dichtstukken met een * gemerkt).

Bladz.

Niobe 1
DR. JOS. SCHRIJNEN.

Valsche zekerheid? 29
J. PH. BEYSENS.

De onschuld van den H. Cyrillus van Alexandrië aan den moord op Hypatia.

I. Het geschilpunt, de voornaamste bronnen, de moderne schrijvers. 44
II. Alexandrië: stad, volk, geestesleven, geschiedenis in verband met den moord op Hypatia gepleegd 127
III. Socrates, de geschiedschrijver. — Theophilus, patriarch van Alexandrië 198
IV. Het eerherstel van den H. Joannes Chrysostomus 454
DR. L. J. SICKING.

Réné Bazin 52
M. S.

***Herfstliederen. — Kerstmis-voorgevoel. — Nieuwjaar.** . . 62
FELIX RUTTEN.

***Maria Lichtmis** 97
FELIX RUTTEN.

De Messianische Psalmen. *(Vervolg van Dl. CXXVIII, bl. 397 vv.)*

III. Psalm XXI (Hebreeuwsch XXII) 99
IV. Psalm XLIV (Hebreeuwsch XLV). 433
F. J. P. G. VAN ETTEN, O. E. S. A.

Bladz.

Niagara Falls 116
G. J. VAN SWAAY.

Het verband tusschen den gas- en den vloeistof-toestand.
(Vervolg van Dl. CXXVIII. bl. 357 vv.)
II. De kinetische gastheorie 149
DR. W. H. KEESOM.

***Ongenoegzaamheid** 167
fr. M. VREESWIJK, O. F. M.

***Mist** 168
H. KNIPPENBERG.

P. H. S. Denifle 181
G. A. MEYER, O.P.

Examen en Opleiding 212
G. M. A. JANSEN.

Onze Heilige Boeken 225
R. PEETERS, O.F.M.

Het Avesta of heilig boek der Perzen en het Jodendom. Studie in vergelijkende godsdienstleer 245
P. V. D. TEMPEL, O.P.

Maria Magdalena. Tooneelspel 278
LEO BAATEN.

De kleine typiste 299
STEPHANIE VETTER.

***Waarvoor? — Niets en alles** 306
E. V. KROONENBURG, O.F.M.

***Aan Zee** 309
H. KNIPPENBERG.

***Licht — Nacht** 310
H.

Nogmaals eene Katholieke Universiteit of niet? 321
J. M. L. KEULLER.

Bladz.

Het Christelijk Rusland in zijn ontstaan en ontwikkeling . 357
L. WESTERWOUDT, PR.

Fluctuaties en mutaties. Naar de onderzoekingen van Prof. Hugo de Vries 377
J. SCHMUTZER.

***De Klaagmuur te Jerusalem** 410
E. v. KROONENBURG, O.F.M.

***De Wilge.** 412
LEO BAATEN.

Over de Kunstschool te Beuron. *(Zie Dl. CXXV, blz. 185 vv.)* 465
JOS. VAN VEEN, PR.

Ontsnapt 477
JULIE RUSSEL.

***Uit Kloostervree.**
I. Kloostergang 485
II. Kloostervesper 486
III. Kloosterchoor 487
fr. A. WIJTENBURG, O.C.

LETTERKUNDIGE KRONIEK.

VI. *Eerste verzen van* FELIX RUTTEN 66
A. M. C. VAN COOTH.

NIEUWE UITGAVEN.

A. POTTIER, *Coöperatie* 75
DR. G. J. LIESKER.

J. TH. BEYSENS, *Algemeene zielkunde* (tweede deel) 84
J. L. JANSEN, Cgr. SS. RED.

BERNARD J. M. DE BONT, *De »regale" abdij van Egmond* 86
H. J. M. TASKIN.

Bladz

C. P. M. VAN ERVEN DORENS, *Het vraagstuk van den Gregoriaanschen zang in 1905* 89
F. KARSKENS, PR.

COMTESSE DE FLAVIGNY, *L'année des malades* 92
P. ZWART.

Bibliotheca reformatoria Neerlandica 95
J. H. A. THUS.

C. SENTROUL, *L'objet de la métaphysique selon Kant et selon Aristote* . 169
DR. G. J. LIESKER.

TH. HIKSPOORS, *Een bloem uit Carmels lusthof* 172
v. L.

L. B. M. LAMMERS, *Roode Brutus; George Cadoudal* 176
M. S.

JOHANNES JÖRGENSEN, *Gelijkenissen* 178
J. RUYTER.

KAN. DE WEERT, *Practisch onderwijs in den Mechelschen Catechismus.* 318
J. INTVEN, M.S.C.

J. C. V. D. LOOS, *Geen dweepen of drijven* (tweede druk) 320
J. RUYTER.

G. HOBERG, *Moses und der Pentateuch* 413
R. PEETERS, O.F.M.

G. TONIOLO, *Het Socialisme in de Geschiedenis der Beschaving.* . 416
DR. G. J. LIESKER.

Annuarium der Roomsch-Katholieke Studenten in Nederland, 1906 . 417
J. M. L. KEULLER

Het Jaarboekje van JOS. ALB. ALBERDINGK THIJM 424
A. M. J. I. BINNEWIERTZ.

M. HERBERT, *Ohne Steuer.* 425
M. S.

Liederenbundel voor Katholieke Sociale Vereenigingen. 430
C. P. M. VAN ERVEN DORENS.

Bladz.

LUDWIG PASTOR. *Geschichte der Päpste.* Bd. IV. Erste Abth. *Leo X.* 488
H. J. M. TASKIN.

B. VAN POPPEL, *Zangcursus* 502
C. P. M. VAN ERVEN DORENS.

JOHANNES JÖRGENSEN, *De uiterste dag* 504
C.

J. R. VAN DER LANS, *Verzamelde novellen* 507
J. C. V. D. LOOS.

G. BERTRIN, *Histoire critique des évènements de Lourdes.* 511
A. M. C. VAN COOTH.

KLEINERE MEDEDEELINGEN AAN LEZERS EN SCHRIJVERS.

JACOB ZANZALOS, *de vader der Jacobieten. — De Joodsche tempel in Egypte.* 312
J. K.

NIOBE.

Wanneer men de mythologie der heidensche volken vergelijkt met de verhalen van het Oude Testament, dan straalt uit deze laatste ons tegen volheerlijk de gloriezon van het monotheïsme, de zon van het geloof in éénen God, die de gouwen van het veelgodendom met zware slagschaduwen overstrookt. Dan openbaart zich de transcendentie, de meerderheid niet in graad, maar in wezen van de leer der waarheid en de roeping van het volk, dat God had uitgekozen om over te leveren, zuiver en onvervalscht, Zijne Openbaring aan de volgende geslachten. Dan blijkt zoo klaar het onaantastbare van prof. Wildeboer's woord: »Heeft men in Babel een toren willen bouwen, die tot in den hemel zou doordringen, in Israël heeft de hemel zich geneigd tot de menschheid. Elk volk heeft zijn eigen beteekenis voor de geschiedenis der menschheid. Uit Babel zijne beschaving, uit Griekenland de kunst, uit Rome het recht, uit Israël de openbaring" [1]).

Toch valt het niet te ontkennen, dat de mythologie, de religie ook van niet-christelijke, niet-monotheïstische volken hare aantrekkelijkheid heeft en veel leerrijks en opwekkends biedt; dat zij veelal echte paarlen bevat en wel vooreerst op e s t h e t i s c h terrein. Met name in Griekenland heeft een licht ontvlambare verbeeldingskracht, gepaard aan een veelzijdig ontwikkelden kunstzin, aan een alleszins rijk en harmonisch mythologisch stelsel het aanzijn geschonken en tot eene hiermee overeenkomstige godsvereering geleid. Maar echte paarlen bieden deze mythologieën ook op g o d s-

[1]) *Onze Eeuw*, Jaarg. 4, afl. 1, bl. 104.

dienstig gebied. Hetzij wij nagaan de godenstelsels van Hindoe's, van Grieken en Romeinen; hetzij wij ronddolen te midden der vaak potsierlijke scheppingen der Maori's, Papua's, Roodhuiden of Vuurlanders; — telkenmale vinden wij een zekere kern van waardevolle voorstellingen in min of meer gewijzigden vorm weer, nu eens omwaasd door een dichterlijk-idealen schemerglans, dan weer in schamele, door geen fantastisch hulsel omplooide naaktheid. De oorspronkelijke vorm dezer voorstellingen is arm en ruw. Zij veronderstellen een geestestoestand, waarin de mensch het vermogen mist, een scherpe afbakenings-lijn te trekken tusschen hem zelf en de levende en levenlooze natuur, die hem omringt; en zulk een geestestoestand doet — wij hebben het elders aangetoond [1]) — het animisme geboren worden in ruimeren zin, het toekennen van een ziel, van denkvermogen en menschelijke handelingen aan alle dingen in de natuur. Aan levenlooze voorwerpen schrijft hij beweging toe, voortvloeiend uit een intrinsiek beginsel. Wij hebben hier te doen, zooals Mgr. Schneider het uitdrukt, met eene »nicht spielende, sondern ernst gemeinte Wirklichkeitsfälschung" [2]).

Intusschen, het animisme in zich is slechts een filosofische dwaling, geen godsvereering. Laat de mensch ook meenen, dat de hem omringende natuur denkt, handelt, zich beweegt als hij — dit alles is nog geen religie. Maar zien wij hem voor dien boom, dat dier, dat hemellichaam zich neerbuigen als voor een godheid, dan heeft bij de bestaande faktoren zich gevoegd een ander bestanddeel: het godsdienstig moment. Ten onrechte heeft men het animisme beschouwd — en ook thans nog is dit de gangbare opvatting in zekere kringen — als den wortel van het veelgodendom niet alleen, maar van allen godsdienst, van elken godsdienstvorm. »Quand on a conclu", schrijft Pater Lagrange, »que l'animisme était aussi la racine du sentiment religieux, parce que l'homme a adoré quelques-unes de ces forces surnaturelles, de ces esprits dont

---

1) Zie Dl. CXVI, bl. 172 van dit tijdschrift.

2) *Die Religion der afrikanischen Naturvolker.* S. 195.

il peuple le monde.... il y a là une confusion. Le sentiment religieux a sa cause propre, et s'il paraît le plus souvent uni aux conceptions de l'animisme, si de cette combinaison sont nées les religions polythéistes, il a son objet à lui supérieur à toute la nature, qui est le divin" [1]).

Le divin: deze hoogere, bovennatuurlijke begrippen, die met het animisme verbonden de sage tot mythe maken en eerbied en vrees tot godsvereering, zijn de waardevolle paarlen op godsdienstig gebied, door mij bedoeld; het zijn de hoopvol-glanzende sterren die in den somberen nacht der dwaling vredig nederblikken, troostvol spellend een blij-lichtenden dageraad.

Naar men weet is het animisme niet uitgestorven, maar leeft het heden ten dage nog voort, niet slechts bij de »wilde" stammen, maar ook bij de beschaafde volken, en wel vooral onder den vorm van bijgeloof en sagen van allerlei slag. Nu zijn bij het animisme twee tegenstrijdige stroomingen duidelijk kenbaar. Van den eenen kant is de kloof tusschen mensch, dier, plant, mineraal overbrugd, is er geen plaats meer voor het wonderbaarlijke: het meest ongelooflijke lijkt niet meer dan natuurlijk. Menschen kunnen evengoed in boomen en rotsen veranderen als omgekeerd. Maar aan den anderen kant openbaart zich een sterke aandrift tot het bevredigen der nieuwsgierigheid, tot het voldoen van den weetlust, dien het kausaliteitsbeginsel verwekt. Steeds ligt de vraag op de lippen naar het »waarom", en het antwoord is een natuurverklarend sprookje, sage of mythe [2]).

Welnu, tot de natuurverklarende verhalen behooren ook de pogingen ter verklaring van de formatie van rotsen en grillige steenvormen, en tot deze de Niobe-sage. Voegt zich bij de sage het godsdienstige moment, »le divin", dan spreken wij van de Niobe-mythe.

Uit de verte der ooroude tijden van Hellas ruischt tot ons een

---

[1]) *La Méthode historique surtout à propos de l'ancien testament* (Paris 1903) p. 205.

[2]) Zie Dl. CXXI, bl. 7 en Dl. CXXIII, bl. 434 van dit tijdschrift.

stem, fluisterend geheimzinnig en zacht van den rampzaligen Tantalus en van zijne deerniswaardige dochter Niobe. Zij was gehuwd met Amphion, koning van het machtige Thebe. Haar ombloeiden talrijke zonen en dochters. Zij zou, zegt de Romeinsche dichter Ovidius, de gelukkigste der moeders geweest zijn, ware zij het niet geweest in haar eigen oogen.

In haar vermetelen waan dorst zij zich te verheffen boven Leto, de godenmoeder, dewijl deze maar twee spruiten had: Apollo en Artemis. Maar de overmaat van een zoo misdadigen moedertrots zou haar duur te staan komen. Eén voor één zou zij hare kinderen zien neerstorten, door de wrekende pijlen van Apollo en Artemis doorboord; en zelf, stom van smart, werd zij door een wervelwind opgenomen, over zee naar Lydië gevoerd en daar, in steen verstijfd, vastgeklonken aan den Sipylus. Nog vertoont de Sipylus-rots hare beeltenis en onophoudelijk stroomen tranen, ijzige tranen, uit hare starre oogleden over den dood harer dierbaren.

Ziedaar in ruwe trekken de kern der Niobe-mythe, zoo belangrijk om hare wordingsgeschiedenis en om de bezieling, die van haar uitgaat, getuige zoovele meesterwerken van voorheen en thans op het gebied der dichtkunst en der plastiek; maar belangrijk vooral, omdat ook in deze mythe schuilen de kiemen van hoogere wereldbeschouwing en meer dan banaal-menschelijke begrippen, kiemen, die in weerwil van haar schaarschte en schamelheid zoo weldoend zijn voor elk rechtgeaard Christenhart.

De Niobe-sage is klaarblijkelijk ontstaan ter verklaring der eigenaardige, vrij wel op een vrouwefiguur lijkende gedaante der Sipylus-rots in Lydië. »Seltsame, menschähnliche gestalten", zegt Grimm, »die sich am tropfstein, flins und sinter im kleinen, an basalt und granitfelsen im grossen bilden, haben eine menge solcher vorstellungen von versteinerten riesen erzeugt und genährt" [1]). Verklaringen van rotsvormen in het algemeen — mythe- of sagevormend — zijn dan ook in overstelpende mate aanwezig. Een gewoon

---

1) *Deutsche Mythologie*, I, S. 457.

voorbeeld. Even buiten Dinant, nabij de plaats waar de Lesse in de Maas uitmondt, rijst een tweelingrots op, waar de weg doorheen kronkelt. Vroeger moet zij één geheel hebben gevormd, maar gewelddadig werd zij gespleten, uiteen gescheurd door bliksem of aardbeving of een dier andere natuurkrachten, die de bergmassa's sloopen of vervormen. Maar het volk denkt er anders over. Toen ridder Bayard, zoo luidt de sage, »chevalier sans peur et sans reproche", Dinant door trok en deze rots hem den weg versperde, trok hij zijn zwaard en kloofde ze met één slag in tweeën. Vandaar haar naam: *Rocher Bayard.*

Verschillende rotsen schijnen den indruk van een paardenhoef of van menschelijke voetstappen te vertoonen.

Hier kan bij het volk blijkbaar van een natuurlijke vorming geen sprake zijn. Zeer zeker, een paardenhoef heeft dien indruk in het gesteente achtergelaten, maar het geldt hier het paard van een god, zei men eertijds, van heilige of duivel, meent men thans. Talrijk zijn de hoefindrukken van Wôdhan's paard, dat trouwens acht pooten ter beschikking heeft [1]). Het geweldige van dit paard blijke nog uit het volgende. In Oland — Zweden — nam Odhin (Wôdhan) zijn paard eens, om het te laten grazen, het gebit af en legde dit op een rotsblok; maar door de zwaarte van het gebit spleet de rots in tweeën [2]).

Tusschen Döllbach en Motten, zoo verhaalt J. W. Wolf in zijn *Hessische Sagen* [3]), staat een steenen kruis, waarop de indruk van een paardenhoef zichtbaar is. Daar kwam eens de duivel onder de gedaante van een jagersgezel tot een meisje, dat haar minnaar wachtte. Zoodra zij het gevaar bemerkte, riep zij jammerend: »Jezus, Maria, Jozef sta mij bij", en nog zag ze, hoe de jager woest tegen den steen trapte. Dan viel zij in onmacht. Weer bijgekomen zag ze den indruk in den steen. Naar men weet, heeft de duivel paarden- of bokspooten.

---

1) E. H. Meyer, *Germanische Mythologie*, I, S. 242.
2) Grimm, *Deutsche Mythologie*, I, S. 128.
3) S. 87, no. 128.

Men denke verder nog aan de bekende sagen van den *Mägdesprung* bij Alexisbad en van de *Rosstrappe* in het Bodethal, beiden in den Harz.

Voor den indruk van menschelijke voetstappen vermeld ik — een greep uit het rijke materiaal — dien van St. Remaclus te Spa en van St. Martinus, zoon van den graaf van Namen en zevende bisschop van Tongeren. Bij Horion in België is een plek, die den naam draagt van Pas-Saint-Martin. Daar, op de kille rots, bracht de heilige eens den nacht door, toen hij zich overal met smaad en hoon verdreven zag. Maar het harde gesteente toonde meer medelijden dan de hardvochtige bewoners van den omtrek: het werd zacht als een mollige peluw en nog heden toont men den indruk van de voeten des heiligen [1]).

Een eigenaardig parallel vind ik in eene bij Starck vermelde mythe uit Hawai [2]). De god Tamapuaa voerde oorlog met een koning, die hem met zijn krijgsvolk eensdaags in een nauw dal insloot. Maar de krijgslieden van den god klommen hem langs zijn rug en namen aldus de vlucht over de rotsen; ook de god zelf ontkwam zonder veel moeite; nog thans worden zijn voetsporen getoond: »Sie sind die tiefen Risse", meent Starck, »die der Wildbach in den Stein gräbt". In Canada, ten Noorden van Montreal verheft zich de *Trembling Mountain*, door de Indianen de »zetel van den Dondergod" genoemd: nog toont een diepte holte op den top de plek aan, waar de god regelmatig drie dagen gedurende elk der vier jaargetijden gezeten was [3]). Eindelijk, de bewoners der Samao-groep gelooven, dat de god Ti-iti den hemel op duwde, en dat zijne voeten door de inspanning zes voet diepe holen in de rots maakten [4]). Wij hebben hier tevens een kosmogonische mythe: ook volgens de opvatting van Grieken en Maori's lag de hemel in den beginne op de aarde.

---

1) Wolf, *Niederländische Sagen*, S. 227, 435. Op Ceylon toont men den indruk der voeten van Boeddha.

2) *Die Primitive Familie*, S. 266.

3) Knortz, *Wast ist Volkskunde?* S 178.

4) Lang, *Onderzoek* enz. I, bl. 168.

Intusschen, de rotsvormen kunnen ook andere voorwerpen nabootsen. Bij Neustadt ligt een steengroep, die vrijwel op een met paarden bespannen wagen lijkt. Op deze plek is volgens de sage een bruidswagen in steen veranderd tot straf voor den dwang door ouders en bruidegom op de bruid uitgeoefend [1]). Zoo weet Bartsch nog te verhalen van een steen bij Rosenberg, »der entfernte Ähnlichkeit hat mit einer auf den Knien liegenden jätenden Frau"; de vrouw werd in steen veranderd tot straf voor hare goddeloosheid [2]). Ik zeg: »tot straf" en wijs op de parenetische strekking dezer verhalen, ook bij de niet-christelijke volken. In het XIIIe boek der *Odyssee* verhaalt Homerus, hoe de god Poseidon een schip der Feaken, die hem naar de kroon willen steken, vlak bij de kust verandert is in een klip: »νηὶ θοῇ ἴκελον: gelijkend op een snelzeilend schip" (v. 157). Hierbij wordt in de uitgave van Ameis-Hentze aangeteekend: »Diese Dichtung mochte einer wirklichen Naturform ihren Ursprung verdanken, indem dem Dichter ein aus dem Meere hervorragendes und quer vor einem Hafen liegendes Felsenriff bekannt war, welches die Gestalt eines schnellsegelnden Schiffes hatte" [3]).

Een ander voorbeeld. Ten Noorden van Port Western ligt een heuvelrij, waarvan een inboorling van Victoria het volgende verhaal deed. Eens waren eenige zwarten gekampeerd bij de meren van Shaving-Point. Zij waren bezig met visch te bakken, toen een god hen naderde. Maar zij gaven hem niets te eten. Toen werd de god boos en zeide: gij zwarte mannen hebt eetwaren, maar gunt mij niets — en dan veranderde hij hen allen in groote rotsblokken. »En dit is waar", voegde de inboorling er bij, »want ik heb de rotsblokken met eigen oogen gezien".

Het lijdt geen twijfel, of ook de sage der straffende god-

---

1) Bartsch, *Sagen, Märchen und Gebräuche aus Meklenburg*, I, S. 423, no. 59. Vgl. nos. 587, 588, 589, 590, 593, 593, 599 enz.

2) T. a. p. S. 424, no. 592. Het aantal dezer sagen is weer *legio*: knapen, die met brooddeeg spelen, boeren, die op zondag dansen, herders, die God lasteren, dienstmeisjes, die den zondag ontheiligen enz. enz.

3) *Anhang zu Homers Odyssee*, III, S 14. Vgl. *Ilias*, II, 319.

heid, die toornend tegen de mateloos-overmoedige Niobe een zoo vreeselijk strafgericht hield over hare kinderen, — of ook deze berust op de animistische voorstelling eener gedaanteverwisseling, in het leven geroepen door de grillige, op een vrouwefiguur lijkende vormen de Sipylus-rots. Het smeltend ijswater, dat langs de rots naar beneden sijpelt, zijn hare immer vloeiende tranen. Dit blijkt te meer uit een treffend parallel-verhaal, door Andrew Lang gevonden bij de Indianen van den Opper-Missouri. Deze vereeren de zoogenaamde »Staande Rots", een gesteente, dat, naar men verhaalt, eertijds een vrouw was, die versteende van smart, toen haar man een tweede vrouw nam [1]). Ten overvloede nog een verhaal van de Hottentotten, waarmee ik kennis maakte in Pater Spillmann's *Durch Afrika*. Zeven dochters van een stamhoofd, door vijandige Damara's vervolgd, hadden een toevlucht gevonden in een rots. Maar door heimwee gedreven verlieten zij eindelijk haar schuiloord. Allen ontkwamen, behalve de jongste, want — hier keert de paranetische trek weer — zij had kwaad gesproken en verwenschingen geuit. Nu begon zij te weenen, en weent nog thans onophoudelijk en hare tranen druppelen door het gesteente.

Hier ter plaatse is de vraag gewettigd, of ook animistische verhalen als deze in de H. Schrift gevonden worden. Men vergunne mij over deze belangrijke kwestie eene eenigszins ruimere bespreking.

De lezers van *De Katholiek* zijn door een artikel van prof. v. Noort [2]) reeds bekend geraakt met de hoofdregels van de skripturistische verklaringstheorie, die men gewoon is te noemen naar pater Lagrange. Eerste grondregel: »God leert alles wat geleerd wordt in de Schrift, maar Hij leert daar niets méér dan er geleerd wordt door den h. schrijver, en de h. schrijver leert er niets méér dan hij leeren wil". Leeren moet hier overal genomen worden in den zin

---

1) *Onderzoek* enz. I, bl. 130, vgl. bl. 132.
2) Dl. CXXI, bl. 464 vv.

van werkelijk bevestigen zonder meer; ook dient te worden geëischt, dat de schrijver werkelijk spreke *ex persona propria*. Tweede grondregel: »Om te onderscheiden wat de h. schrijver werkelijk leert, werkelijk bedoelt te bevestigen, moet gelet worden op de letterkundige soort, waartoe zijn geschrift of het betrokken deel van zijn geschrift behoort". Bij het bepalen nu van de letterkundige soort heeft de traditie voor een groot deel te beslissen.

Maar gesteld, een geschrift of deel van geschrift wordt door een werkelijk bindende traditie als historisch beschouwd. Dan rijst nog de vraag: is hier sprake van historie in den strengen, modernen zin des woords? Is het historie volgens de strenge eischen der kritische wetenschap? — En als dan het antwoord ontkennend luidt; als de meening gewettigd is, dat veelal de gewijde schrijver geen streng kritisch geschiedverhaal heeft willen geven, maar slechts de historie heeft willen meedeelen volgens de meening en heerschende opvatting van zijn tijd[1]), dan zou men bedoeld geschrift of deel van geschrift ook geene volstrekte waarheid behoeven toe te kennen, maar slechts eene betrekkelijke waarheid, d. i. waarachtigheid in zooverre het de weerklank is der gangbare volksvoorstelling van den tijd, waarin het geschreven werd. Zoo maakt de Schrift ook slechts op een betrekkelijke waarheid aanspraak, waar zij gewaagt van dingen, die thuis hooren op het gebied b.v. der natuurkunde, aardkunde en sterrenkunde.

Nu zijn indertijd na Anton v. Scholz, die ruim dertig jaar geleden het goed recht eener meer vrije katholieke bijbelvorsching verdedigde, vele uitstekende skripturisten — ik noem slechts Lagrange — van oordeel, dat de gewijde schrijver bepaald in vele gevallen geene geschiedenis heeft willen geven in de beteekenis van historische kritiek.

Deze meening, al verheugt zij zich geenszins in de alge-

---

1) Hierbij beroept men zich op het woord van den H. Hiëronymus: »Quasi non multa in Scripturis sanctis dicantur juxta opinionem illius temporis quo gesta referuntur, et non juxta quod rei veritas continebat".

meene sympathie, komt met geen kerkelijk leerstuk in botsing. Ook in de Genesis komen, volgens veler meening, berichten voor, die niet als streng historisch zijn te beschouwen. Naar deze zienswijze zou men onder anderen ook de episode van de vrouw van Lot (Gen. XIX) als volksoverlevering, niet als strenge historie kunnen verklaren. Pater Lagrange draagt naast bekende oude en nieuwe verklaringen aangaande deze episode eene hypothese voor, die veel overeenkomst heeft met hetgeen wij in de volksoverlevering omtrent Niobe zagen. Hij zegt [1]: »Prenons pour exemple l'épisode de la femme de Lot, changée en statue de sel, dans les circonstances que vous savez. Le texte est formel: »»la femme de Lot regarda en arrière et elle devint une statue de sel"". Pour en comprendre toute la portée, il faut avoir vu les lieux. Au sud de la Mer Morte, du côté ouest, s'étend une longue colline, semblable à une baleine échouée. C'est une mine inépuisable de sel gemme, où s'alimentent toutes les cuisines de Jérusalem. Du côté de la mer, les érosions, ou d'autres phénomènes géolgiques, déterminent la formation de blocs qui ressemblent à des statues. Il y en a toujours au moins une pour la tradition qui dit aujourd'hui non plus la femme de Lot, mais *bint Lout*, la fille de Lot. Interrogez les folkloristes et les mytholoques; interrogez-vous vous-mêmes, Messieurs, interrogez votre bon sens et votre conscience. La réponse n'est pas douteuse. Si nous lisions cette phrase ailleurs que dans la Bible, nous dirions tout simplement que l'imagination populaire a donné ici une physionomie aux choses, et que, trouvant à quelque bloc de sel une ressemblance humaine, elle l'a mêlé au souvenir d'une femme disparue dans une grande catastrophe. Quand on est changé en pierre, c'est ordinairement un châtiment; telle Niobé".

Zijn er dus ook animistische voorstellingen in den Bijbel? Volgens de gegeven hypothese: ja, in zoover de gewijde

---

1) *La méthode historique*, p. 201.

schrijver de dingen verhaalt, niet zooals zij in zich zijn: »juxta quod rei- veritas continebat", maar zooals die door het volk werden opgevat en verhaald: »juxta opinionem illius temporis quo gesta referuntur". Immers het animisme, zooals wij boven (bl. 2) en elders gezegd hebben, is in-zich slechts eene primitieve opvatting der dingen, de vrucht van gebrekkig denken en gebrekkig waarnemen, een wetenschappelijke dwaling, zoo men wil, die tot populaire overleveringen leidt — maar geene religie.

Doch hier toont zich weer, grootsch en verheven, de transcendentie der H. Schrift. Terwijl elders uit de vermenging van het animisme met het godsdienstige moment (bl. 2, 3) de polytheïstische godsdiensten zijn voortgekomen, blijven in de H. Schrift het goddelijke, »le divin", met zijn streng monotheïstisch karakter, en het animisme steeds gescheiden. Sagen zou men in de gewijde boeken kunnen aannemen — mythen nooit.

* * *

Om nu het ontstaan van sagen en mythen als deze uit rotsvormen volkomen te begrijpen, moeten wij ons het rotsmassief voorstellen in wolken en nevel gehuld, en ons dan herinneren het woord van Jean Paul, dat de dichter eerst de gestalte omsluierd moet toonen en dan het gordijn wegschuiven: zoodoende dwingt hij de fantasie, die geen ledige ruimte verdragen kan, deze ruimte te vullen met eigen scheppingen. De dichter is hier de natuur zelf, de scheppingen zijn sagen en mythen. De natuur schuift het nevelgordijn weg en de verbeelding spant zich in, om de gedaante te herkennen.

Dit moge verder duidelijk worden uit twee reisindrukken van Hermann Kurz, die ik hier laat volgen [2]). De eerste is gelokaliseerd in het Zwitsersche Rijndal, nabij Sargans: »Wiederum wurde ich an Riesenverwandlungen erinnert, als ich eines Abends eine Absteige gegen das alte Städtchen herabgieng, das seinen Namen vom Wisent führt. Sonst nicht ganz unvertraut mit unsern heimischen Sagen, hatte ich

2) Bij Laistner, *Nebelsagen* (Stuttgart 1879) S. 146, 156, 158.

eine, die eben jener Gegend angehört, entweder nicht gekannt oder wieder vergessen. Wie ich nun auf dem untersten Absatz der Strasse stehen bleibe und rückwärts in die Höhe schaue, fesselt mich ein überraschender Anblick: eine hohe schlanke Frau in grauem niederfliessendem Gewande, die den Fuss zum Schritt ansetzend, regungslos, wie ganz in Gedanken versunken, ins Weite starrt. Erst der zweite Blick belehrte mich, dass die Gestalt, die hoch über mir an der Seite des Berges aus dem Walde ragte, in der Nähe ein Mass weit über das menschliche haben müsse. Ein Denkmal an diesem Orte zu vermuthen, lag mir fern genug, und ich erfuhr denn auch im Städtchen, dass das Standbild, das Jedermann dort unter dem Namen des steinernen Weibes kennt, ganz allein von der Hand der Natur gemeisselt sei. Hier hatte ich nun an mir selbst erfahren, wie so manche Sagen von Riesen oder hünenhaften Menschen, die in Felsblöcke verwandelt worden, ganz ungezwungen aus der Anschauung selbst entsprungen sein mögen".

De tweede reisindruk heeft betrekking op den Watzmann, die oprijst als een geweldige steenen reus in het gebied der Salzburger Alpen. Volgens de sage is het de oude wreede koning Watzmann, de woeste jager, die tot straf voor zijn euveldaden, onder het woeden der elementen, met echtgenoote en zeven kinderen veranderd werd in de steenmassa's, die thans de Watzmann-groep vormen. De twee meren aan den voet van het rotsmassief zijn gevuld met het bloed, dat neerdruppelde uit het gesteente. »Heute noch", zegt Kurz, »wenn der Sturm die Wetterwolken heraufführt oder von den Thalwinkeln her das Nachmittagsgewölk sich über das Gebirge legt, den Bergstock des Watzmann verhüllend, und erst nach Entladung des Unwetters, da wo vorher wilde Bewegung gewogt hatte, seine starren Zacken dem Auge wieder frei gibt, erblickt ein sinniges Auge den ganzen Vorgang der Versteinerung der wilden Jägers; und mit vollem Rechte heissen die Seen, die vom Wasser der Wolken gespeist worden, Lachen vom Blute der Riesensippe."

Nog blijft ons over, om deze beschouwing over het ontstaan

der sage te besluiten, getuigenissen aan te halen, dat het rotsmassief van den Sipylus inderdaad gelijkenis met een vrouwefiguur vertoont.

De Grieksche geschiedschrijver Pausanias [1]) zegt het volgende: »Deze Niobe heb ik met eigen oogen gezien, toen ik het Sipylus-gebergte beklom. Van nabij toont de steile rotswand den bezoeker geenszins de gelijkenis van een vrouw, treurend of niet. Maar op eenigen afstand meent men inderdaad een betraande, neerslachtige vrouwefiguur vóór zich te zien". Uitvoerig is de Niobe-rots beschreven door K. B. Stark [2]). Van Smyrna begaf hij zich naar Manissa, het oude beroemde Magnesia, aan den voet van den Sipylus en van de Niobevorming, die in de landstaal den naam draagt van *Tash Suret.* »Ich habe versucht", schrijft hij, »in unbequemster Stellung auf dem schroffen, von Geröll bedecktem Abhang, mehr am Felsen hängend als feststehend, von verschiedenen Seiten die bestimmten Linien zeichnend fest zu halten". En dan komt de gelijkenis hem zoo treffend voor, dat hij zich afvraagt, of men hier niet een kunstwerk van menschenhanden moet bewonderen. Slechts het hoofd, meent hij, krijgt gelijkenis op afstand: »Das in der nächsten Nähe alle menschlichen Züge verlierende Haupt ist mit schwärzlichen und helleren Streifen infolge des einen grossen Theil des Jahres darüber rinnenden Wassers überzogen, selbst aber nicht etwa zur Seite geneigt, wie man geglaubt hat".

* * *

Ik kom nu tot de bewerking der mythe. Haar oudsten dichterlijken vorm vertoont zij bij Homerus. Het is de grimmige, hartstochtelijke, maar thans verzoende Achilles, die het woord richt tot den grijzen Priamus, om hem te troosten over den dood van Hektor, wiens lijk hij hem heeft weergeschonken:

---

1) *Descriptio Graeciae*, I, 21, 3.

2) *Nach dem Orient* (Heidelberg 1874) S. 240 vlg.

»Zoo is grijze, uw zoon thans weder gelost, naar uw vordring,
Ginds op een rustbed ligt hij; gij zult hem ten rijzenden ochtend
Zien en vervoeren; en thans, dat wij nemen het maal van den avond.
Immers aan spijs moest zelfs schoonlokkige Niobe denken,
Schoon twaalf kinderen saam door den dood in haar woning verliezend,
Want zes dochteren had zij en zes opwassende zonen [1]).
Toornig op Niobe trof met zijn zilveren boog hen Apolloon,
Artemis was het die, fier op haar pijl, haren dochters den dood gaf,
Daar zij zich had vergeleken bij Leto, bekoorlijk van wangen.
Slechts twee kinderen had de godin en zijzelve een aantal,
Aldus had zij gepraald; maar die twee doodden haar allen.
Dezen nu lagen bebloed tot den negenden dage en niemand
Kon ze begraven; in steen had Zeus er de volken veranderd;
Maar hen bestelden den tiende de hemelsche goden ter aarde.
Nochtans dacht ook deze aan spijs, schoon moede van tranen,
Thans in een steenrots ergens, in Sipulos' eenzame bergstreek,
Waar men zegt, dat te rust zich de godlijke nymfen begeven,
Wen zij haar dansrei vierden aan 't strand der rivier Acheloös,
Daar noch, schoon zij versteende, gevoelt zij den slag van de goden.
Welaan, laten wij beiden dan meê, o godlijke grijsaard,
Denken aan spijs. Wijd later uw dierbaren zone uw weeklacht,
Wen gij in Ilios komt; en ten volle verdient hij uw tranen [2]).

Het bedwingen van het smartgevoel, het verheven-lijdzame, is een motief, door Homerus aan de oorspronkelijke mythe toegevoegd, en tevens de aanleiding, de mythe hier ter plaatse in te lasschen. Zoo legt ook Schiller in zijn *Siegesfest* den grijzen Nestor deze woorden in den mond:

»Denn auch Niobe, dem schweren
Zorn der Himmlischen ein Ziel,
Kostete die Frucht der Aehren,
Und bezwang das Schmerzgefühl;
Denn so lang die Lebensquelle
Schäumet an der Lippen Rand,
Ist der Schmerz in Lethe's Welle
Tief versenkt und festgebannt!"

1) »Verwonderlijk en haast belachelijk is het", meent Gellius: *Noctes Atticae* XX, 7, »hoe verschillend het getal der kinderen van Niobe door de Grieksche dichters wordt opgegeven. Want volgens Homerus bedroeg het getal zonen en dochters tweemaal zes, volgens Euripides tweemaal zeven, volgens Sappho tweemaal negen, volgens Bacchylides en Pindaru tweemaal tien; sommige andere schrijvers spreken slechts van drie".

2) *Ilias* XXIV, 599 vv. Ik bepaal mij natuurlijk tot de voornaamste oude en nieuwere bewerkingen. Bovenstaande vertaling is van Vosmaer.

Maar geen dichterlijk toevoegsel van Homerus, veeleer behoorende tot de oorspronkelijke kern der mythe — wij zagen het reeds — is de trek »daar nog, schoon zij versteende, gevoelt zij den slag van de goden". Immers, het menschelijk lijden is ten allen tijde in het folklore beschouwen als de straf voor vrijwillig begane fouten, het zedelijk slechte wordt door de straf der godheid gevolgd. Zoo zegt Homerus elders [1]), dat de *Ate*, de schuld of verblinding, schielijk van voeten is; zij glipt vooruit en overstelpt het menschdom met rampen en ellende; maar haar, de *Ate*, volgen de schuld-bewuste rouwbeden, »hinkend van voet en gerimpeld en zijwaarts loenzend van blikken", smeekend om deernis en ontferming.

Weldra zullen wij zien, hoe de dichters de oorspronkelijk animistische mythe hervormen en in harmonie trachten te brengen met eigen begrippen en beginselen. Aldus de zangers van thans, aldus ook de muzenzonen van eertijds, en niet het minst Sofokles. Hij, de treurspeldichter bij uitstek, de meest ethische van het driemanschap Eschylus-Sofokles-Euripides, is ook de meester in het humaniseeren der mythen. Hij brengt ze den mensch nader. Zijn helden zijn meer vleesch-en-bloed dan die van Eschylus, zijne tragedie berust op het spel der menschelijke hartstochten. Het medelijden, door hem verwekt, is wellicht minder hevig dan elders, maar beter voorbereid en bijgevolg duurzamer.

Sofokles had de Niobe-mythe in een afzonderlijk treurspel *Niobe* behandeld, dat verloren is geraakt. In zijne tragedie *Elektra* prijst deze, de dochter van den vermoorden Agamemnon, Niobe zalig, dewijl het haar althans gegeven is, hare smart door den wellust der tranen te verlichten: »Wee mij, onheilvolle Niobe, ik althans prijs u zalig, dat ge kunt weenen in uw steenen graf" [2]). Toch geldt Niobe bij Sofokles als het type der diepste, gruwzaamste der menschelijke smart. Aldus in *Antigone*.

Deze, de dochter van Oedipus, volgens de sage met Niobe

---

1) *Ilias* IX, 502 vv.

2) *Elektra*, 150 vv.

verwant, had zich verstout het lijk van haar broeder Polynices te begraven, in strijd met het uitdrukkelijk bevel van Kreon, die heerschte over Thebe. Maar nu zal zij ook het strafgericht niet ontgaan; levend zal ze worden opgesloten in het grafgewelf der Labdaciden. Hoort, diep-weemoedig klinkt haar afscheidslied [1]):

»Zoo stierft ook gij, Phrygische koningsdochter,
Treurende Niobe.
Ginds op Sipylos' steilen kruin
Wies u 't kil gesteente om het hart.
Prangde als lenig klimop u vast,
Daar verkwijnt ge in jammer en — weent!
De eeuwen verzwinden, —
Sneeuw noch regen verlaat u;
Der tranen zwellende bron
Drenkt uw kaken en boezem.
Ziedaar mijn beeld! ik gelijk u, dulderesse!"

Een beeld van smart en rouw en verlatenheid is de figuur van Niobe ook bij Byron, waar hij in *Child Harold's Pilgrimage* de treurende Tiberstad vergelijkt met de troostelooze Tantalide: een vergelijking zóó treffend en innig, dat het »Niobe of nations" geworden is tot een gevleugeld woord:

»The Niobe of nations! There she stands,
Childless and crownless, in her voiceless woe;
An empty urn within her withered hands,
Whose holy dust was scattered long ago;
The Scipio's tomb contains no ashes now;
The very sepulchres lie tenantless
Of their heroic dwellers: dost thou flow,
Old Tiber! through a marble-wilderness?
Rise, with thy yellow waves, and mantle her distress!"

Geheel anders is het leidmotief, dat Ovidius volgt: bij hem is Niobe het beeld van onbuigzamen trots, onwrikbaar zelfs te midden der vlijmendste smart [2]).

---

1) *Antigone*, metrisch vertaald door J. van Leeuwen Jr. Bl. 42.

2) *Metamorphoses* VI, 146 vv. In de hier volgende beschrijving is de tekst van Ovidius vrij weergegeven.

Gehoor gevend aan de waarschuwende stem van den ziener Manto, maken de Thebaansche vrouwen zich gereed te offeren aan Latona en hare beide kinderen: Apollo en Diana.... Maar ziet, daar nadert, omstuwd door een dichte schaar van hovelingen, gestoken in eene opzichtige Frygische kleedij, Niobe, de Frygische koningsdochter, overschoon voor zooverre althans de toorn haar gelaatstrekken niet heeft misvormd. Onwillig schudt ze het blonde hoofdhaar, weelderig afgolvend langs hals en schouders, terwijl ze zelfbewust het trotsche oog laat weiden over het schouwspel vóór haar en roept uit: »Wàt een waanzin! godheden, u slechts bekend van hooren-zeggen, te stellen boven godheden, die ge voor oogen hebt! Waartoe wordt anders Latona op het outer vereerd, terwijl de godheid, die ik ben, tot nog toe haar wierook derft? Ik had Tantalus tot vader, die alleen mocht aanzitten bij den maaltijd der hemelingen; ik had een zuster der Pleiaden tot moeder; de verheven Atlas, die de hemelas torscht met forschen nek, is mijn grootvader van moeders-, Jupiter van vaderszijde. Mij vreezen de volkeren van Frygië, mij is het hof van Cadmus onderdanig. Wààr ik het oog laat rusten in mijn paleis — overal onmetelijke schatten. Mijne schoonheid is een godin waardig. Voeg hierbij zeven dochters en evenzoovele zonen en welhaast heel een sleep van schoonzoons en schoondochters, en vraagt dàn, of ik stof tot pralen heb, durft dàn nog Latona boven mij stellen, Latona, voortgesproten uit ik-weet-niet-welken Titan, Latona, wie op haar zwerftochten over den onmetelijken aardbodem zelfs het meest bescheiden toevluchtsoord werd ontzegd. Eindelijk nam het zwervend eiland Delos haar op, waar zij moeder werd van twee kinderen — het zevende deel van mijn kroost. Ja hooggelukkig voel ik me, wie zou het kunnen betwijfelen? Maar gelukkig zal ik ook blijven, want de overvloed beveiligt mij. Tè rijk ben ik, dan dat de Fortuin mij zou kunnen deren. Laat ze mij veel ontrooven, veel meer nog zal mij resten. De mate van mijn kinderzaligheid gaat alle vrees te boven. Gesteld ook, dat eenig verlies de schaar mijner kinderen smaller maakt, zij zal toch nimmer slinken tot twee, Latona's

overvloed: hoeveel verschilt zij hiermee van een kinderlooze? Welnu dan, neemt den lauwerkrans uit uwe lokken".

Zoo spreekt ze in haar verwaten trots, maar hare godsverachting ontgaat de straf der godheid niet. Onbewust van het nakende gevaar rijden levenslustig hare zeven zonen op de met purperen schabrakken bedekte paarden door de renbaan of meten zich in het worstelperk. Maar daar weerklinkt, hoog in de ijle lucht, onheilspellend het rammelen van Apollo's pijlkoker, en één voor één storten zij als slachtoffers der goddelijke wraak ter aarde.

Maar Niobe's trots is niet gebroken. Zij staat verwonderd over de macht der goden, zij is vertoornd, dat de hemelingen zich zooveel recht hebben aangematigd. Wèl is zij dieprampzalig, de zevenvoudig getroffen moeder, een voorwerp van deernis zelfs voor hare vijanden. Neergebukt over de kille lijken, drukt zij een laatsten kus op hun verkleumden mond. Maar dan, de gebalde vuist ten hemel drillend, gilt zij het uit: »Voed u thans, Latona, wreede, met mijne smart, voed en verzadig u met mijn rouw. 't Is gedaan met mij. Jubel, vijandige verwinnaresse, gij triomfeert!... Verwinnaresse, waarom? Mij in mijn ongeluk resten nog meer kinderen dan u in uw voorspoed. Neen, hoevelen mijner dierbaren mij ook werden ontrukt — ik blijf de meerdere".

Zoo sprak ze — en weer klonk een doffe toon van de gespannen pees en allen verstijfden van schrik, alleen Niobe niet. Het ongeluk maakt haar halsstarig. Getroffen zinken ook de dochters neer bij de lijkbaar harer broeders. Nog ééne blijft over; haar dekt de moeder met haar kleed, met haar lichaam — te vergeefs. Ook de jongste dochter wordt, door een vlijmende pijl getroffen, aan de moederliefde ontrukt.

Nu zit zij eenzaam te midden der lijken harer kinderen, geheel verstijfd en wezenloos onder het wicht van zooveel wee. Geen ademtocht roert hare lokken, het bloed ontvloeit hare wangen, star staan de oogen in de holle kassen, geen leven meer te bespeuren in die beeltenis. De tong kleeft aan het verharde gehemelte, de pols houdt op te kloppen, nek en armen worden onbuigzaam, de voeten weigeren den dienst,

de ingewanden zijn geheel versteend. Toch weent zij, en een forsche wervelwind slaat zijn vlerken òm haar en ontvoert de weenende naar haar vaderland. Daar, aan een bergkruin vastgeklonken, smelt zij weg in tranen, en ook nu nog vloeien tranen uit het kille gesteente.

Ook nu nog.... Immer betraand blijft dat oog, nimmer gelenigd die smart. Ook nu nog, immer voort, eindeloos als de pijniging van Tantalus, die te vergeefs honger en dorst poogt te stillen, terwijl het water en de heerlijkste vruchten steeds terugwijken voor de begeerig uitgestrekte lippen; als het lijden van Tityos, die zijn gemartelde ingewanden telkens en telkens weer ziet aangroeien; als de straf van Sisyfus, van Ixion, van de Danaïden, van Prometheus. Hier vangt het oor een toon op uit het grootsche lied der onsterfelijkheid, dat geheel de oudheid doortrilt en nagalmt bij de natuurvolken heden ten dage. »Es ist eine für die Religionswissenschaft wie für die Seelenkunde höchst bedeutungsvolle Thatsache", zegt Mgr. Schneider, »das der Neger wie der Naturmensch überhaupt die Ahnung der Seelenfortdauer nicht entbehren kann, einen diesseitigen Abschluss seines ganzen Daseins als schrillen Missklang empfindet und daher nicht ganz ratlos steht vor der grossen Frage: wozu der Mensch und Menschheit? wozu die Sehnsucht nach dem Unendlichen, das Heimweh nach einer andern Welt, das Streben nach Vollendung?" [1])

Ook nu nog.... Eeuwig, immer voort.... Dien toon heeft een geniaal dichter van den lateren tijd, Leconte Delisle, meesterlijk weergegeven in zijne *Poèmes Antiques*. Zijn gedicht *Niobe* is in den grond niet dramatisch, maar lyrisch. In beurtzangen wordt door het koor, door den aëed of zanger, en door Niobe zelf de gang der gebeurtenissen vertolkt.

Bij een feestmaal in het koninklijk paleis te Thebe wordt de lof verkondigd van Apollo, Diana en Latona. Maar Niobe gebiedt het stilzwijgen en tart in vermetele taal de wraak der goden:

---

[1]) *Die Religion der afrikanischen Naturvolker*, S. 271.

»Ce fils, usurpateur du char d'Hypérion,
Cette fille, imposée à nos forêts paisibles!
Je défie à la fois leurs colères risibles,
J'appelle à moi leurs traits, fatals aux cerfs des bois....
Et toi, mère orgeuilleuse, aux échos de ma voix
Irrite tes enfants jaloux. O lâche esclave,
O Léto, Niobé te défie et te brave!"

Het uur der wrake nadert. In het paleis zelf, aangezeten aan den feestdisch, zullen Niobe's kinderen den dood smaken. De zanger wordt gekweld door een somber voorgevoel; het gewelf braakt vlammen en splijt uiteen, als een onweerswolk, door het hemelvuur gekloofd. De gasten nemen in aller ijl de vlucht, want

»Un Immortel, un Dieu, l'oeil sombre, l'arc en main,
Sur les murs vacillants pose un pied surhumain;
Et la mâle Artemis, ardente à la vengeance,
Au fraternel archer sourit d'intelligence".

Reeds hebben de pijlen der wrake hunne slachtoffers doorboord en zit Niobe terneer, »seul vivante au sein de ces morts, qu'elle aimait"; reeds nam hare *eindelooze* smart een aanvang. Hoort, hoe het koor haar toezingt:

»Comme un grand corps, taillé par une main habile,
Le marbre te saisit d'une étreinte immobile:
Des pleurs marmoréens ruissellent de tes yeux;
La neige du Paros ceint ton front soucieux;
En flots pétrifiés ta chevelure épaisse
Arrête sur ton cou l'ombre de chaque tresse;
Et tes vagues regards où s'est éteint le jour,
Ton épaule superbe au sévère contour,
Tes larges flancs, si beaux dans leur splendeur royale,
Qu'ils brillaient à travers la pourpre orientale,
Et tes seins jaillissants, ces futurs nourriciers
Des vengeurs de leur mère et des Dieux justiciers,
Tout est marbre! La foudre a consumé ta robe,
Et plus rien desormais aux yeux ne te dérobe.

Que ta douleur est belle, o marbre sans pareil!
Non, jamais corps divins dorés par le soleil,
Dans les cités d'Hellas jamais blanches statues
De grace et de jeunesse et d'amour revêtues,

Du sculpteur inspiré songes harmonieux,
Muets à notre oreille et qui chantent aux yeux;
Jamais fronts doux et fiers où la joie étincelle,
N'ont valu ce regard et ce col qui chancelle,
Ces bras majestueux dans leur geste brisés,
Ces flancs si pleins de vie et d'efforts épuisés,
Ce corps où la beauté, cette flamme éternelle,
Triomphe de la mort et resplendit en elle".

Maar al zegeviert de schoonheid over den dood, nimmer gelenigd duurt voort hare eindelooze smart:

»On dirait à te voir, o marbre désolé,
Que du ciseau sculpteur des larmes ont coulé.
Tu vis, tu vis encor. Sous ta robe insensible
Ton coeur est dévoré d'un songe indestructible.
Tu vois de tes grands yeux, vides comme la nuit,
Tes enfants bien-aimés que la haine poursuit.
O pâle Tantalide, o mêre de détresse,
Leur regard défaillant t'appelle et te caresse....
Ils meurent tour à tour, et, renaissant plus beaux
Pour disparaître encor dans leurs sanglants tombeaux,
Ils lacèrent ton coeur, mieux que les Euménides
Ne flagellent les Morts aux demeures livides!
Oh! qui soulèvera le fardeau de tes jours?
Niobé, Niobé! Souffriras-tu toujours?"

Niobe, eindeloos gefolterd in haar moederhart.... Een dichter wil kunst geven — geen fotografie; wil geven een stuk van zijn zieleleven, eigen visies en indrukken overstorten in het gemoed van anderen; en is het dichtwerk niet zuiver subjektief — in zooverre van zuiver subjektivisme sprake kan zijn — dan zal het hooger kunstwaarde hebben, naarmate de dichter zijn onderwerp meer persoonlijk heeft doorleefd in bange en blijde stonden. Gesteld nu dit beginsel, wie zou dan ooit Niobe's moedersmart meer waar en roerend hebben kunnen uiten dan de dichterziel van Carmen Sylva? Beiden koningin en van koninklijken bloede, beiden van het toppunt van haar geluk neergeploft in de diepste ellende, beiden geknakt in haar moedertrots, gefolterd in haar moederhart — beiden ook, helaas, zonder berusting, verbitterd onder de slagen der Godheid. De lotgevallen van deze ongelukkige

Elisabeth von Wied, koningin van Rumenië, zijn bekend. Niet zoodra was zij haar echtgenoot, Karel von Hohenzollern-Sigmaringen naar haar nieuw vaderland gevolgd, of stormenderhand veroverde zij de harten harer onderdanen. En toen de hemel hare echtverbintenis met een dochtertje zegende, scheen zij boven allen rampspoed verheven. Maar ziet, daar vordert Rumenië, dat het kind zal behooren tot de nationale kerk — en Carmen Sylva slaagt er in, haar echtgenoot tot dezen stap te bewegen... Eenigen tijd daarna werd het aangebeden dochtertje door een onweerstaanbare kwaal aangegrepen en aan de liefde harer ouders ontrukt.... Verdoofd is op eenmaal de gulden schittering van moederlijke zaligheid en geluk, wreed verwoest het zonnige landschap harer droomen; en beangst stelt de koningin zich de vraag, of hier niet zichtbaar is de straffende hand Gods. Eindelooze verbittering maakte zich van haar meester, verbittering tegen de menschen, verbittering tegen God.... en toen zij, bij het voortspoeden van den tijd, er zich van bewust werd, dat geen nieuw barenswee haar het doorzwoegde leed zou komen lenigen, kende hare smart geen grenzen meer. „Erstarrt in Schmerz", zoo laat zij Niobe klagen [1]),

»Erstarrt im Schmerz, bin ich am lauten Tage
Ein Stein, — ob mich die Stürme wüthend schütteln,
Ob mich der Erde Stösse dröhnend rütteln,
Ob meinen Fuss die wilde Fluth benage.

Nichts rührt mich mehr. Ich kann nicht lieben, hassen,
Erloschen ist der Wunsch, der Sehnsucht Leben,
Kein Seufzer will den starren Busen heben,
Die todten Arme können nicht umfassen".

En dan schildert zij in overheerlijke strofen de pijn van het gefolterde moederhart. Luistert:

»Nur wenn ich ferne Kinderstimmen höre,
Dann wühlen unerträglich meine Schmerzen,
Dann reissen heisse Sägen mir am Herzen —
Wer glaubt's, dass sich ein Stein noch wild empöre!

1) *Meine Ruh'* (Berlin 1884) S. 197.

Wer hört die Flüche, die der Mund verweigert
Hinauszuschreien, bis die Lüfte zittern,
Die ohnmächtig, den Felsen zu zersplittern,
In dessen Tiefen sich das Rasen steigert.

Denn während hell die Kinderstimmen sprechen,
Hör ich die längst verklung'nen Meinen tonen,
Und während sie mit ihrem Glück mich höhnen,
Seh ich der Meinen Augen sterbend brechen.

Sie reden so, sie singen wie die Meinen,
Ringsum mich her und spielen so und lachen,
Und sehen nicht die Mutteraugen wachen,
Und hören nicht mein herzzerreisend Weinen.

Sie grauen sich vor meiner Augen blicken,
Weil es so starr, und flüstern die Geschichte,
Als Märchen, warnend vor dem Strafgerichte,
Das Götter mitleidslos den Menschen schicken.

In eis'ger Ruhe hör' ich das Geplauder;
Ich stehe göttlich da, im Schmerz erhaben
Ob aller Götter Neid und Gunst und Gaben,
Ob Glück und Leiden auch, ob Grau'n und Schauder.

Ich fürchte Nichts, weil alles mir genommen,
Ich liebe Nichts, da Niemand mich entbehret,
Ich hoffe Nichts; denn Alles ist verheeret
Was ich gehofft; — nicht Freude kann mehr kommen.

Ein Traum das Wort, mit dem ich einst geheissen,
Der glühn'de Schmerz will endlich doch verglimmen, —
Da rufen: »Mutter" jene Kinderstimmen,
Um mir mein steinern Herze zu zerreissen!"

In de laatste jaren leidt Carmen Sylva een leven van de grootste afzondering. De stormen, die heen jaagden over hare vergrijzende lokken, hebben haar hart gebroken. Ook de harp ontglipte aan hare kunstvaardige vingeren, de Muze kan haar heul noch troost meer bieden. Nog leeft zij — maar zonder mee te leven, gevoelloos als het ware voor het leven òm haar: als een andere Niobe is zij het toonbeeld der versteende smart.

De jongste bewerking der Niobe-mythe, voor zoover mij bekend, is van de hand van een wèl befaamd Nederlandsch

dichter: Eduard B. Koster[1]). Klaarblijkelijk heeft Koster als model Ovidius voor oogen gehad, maar bij hem is de mythe verwijd tot een soort heldendicht van om de tweeduizend verzen in zestien zangen, en de dichter — een andere Tennyson — toont zich meester op het gebied der episch-lyrische vertelling. Als bij Ovidius is het motief: Niobe's onbuigzame trots. Maar het motief heeft gewonnen aan intensiteit niet alleen, het is zoo meesterlijk uitgewerkt, de wordingsgeschiedenis van dien tot steilen trots, ja blinde razernij groeienden overmoed is zoo zielkundig ontworpen, zoo diep-innig gevoeld en met zooveel soberte van diktie en rijkheid van klankharmonie weergegeven, dat het karakter van Niobe en haar lijdensdrama in ongemeene mate de belangstelling blijft wekken en duurzaam ons medelijden gaande houdt.

Niobe.... wij zien haar opgroeien »gelijk de lisch, die aan des Hermos oever heerlijk bloeit, te midden van het blauw-groen oeverriet"; wij zien haar zwerven door de bonte beemden van Lydië of ronddolen om de toppen van den Sipylus, den berg, dien zij zoo lief heeft, en zich neervlijen »op zijn helling, zacht van mos en van fluweelig varenkruid, en schitterend van helderroode muur en glanzend-gele brem, als droppen zon"; wij zien haar huppelen en zwieren met haar speelgenooten in den reidans; wij zien haar als Amphion's bruid haar vaderland vaarwel zeggen, als »de heerscheres van 't wijdvermaarde Thebe aan Dirke's stroom". Maar met het groeien der jaren en het zich-ontplooien harer schoonheid groeit ook hare zelf-bewuste schoonheid, haar heerscherswaan; en onophoudelijk zweeft op hare lippen de bede: »O Zeus, verleen mij eer en macht en roem".

Haar starre, koele trots verloochent zich nimmer; hij blijkt aan te zwellen bij elke nieuwe gelegenheid en komt tot volle rijpheid in het paleis van Amphion. Wij zien, wij voelen de

---

1) *Verzamelde Gedichten.* (Rotterdam 1903) bl. 107 vlg. Zeer onlangs werd het gedicht «Niobe" ook afzonderlijk uitgegeven, ten dienste van het gymnasiaal en middelbaar onderwijs.

ontknooping naderen met rassche schreden. Het kan ten slotte niets bevreemdends meer hebben, dat Niobe het offer van Latona voor zich opeischt, dat zij den toorn der goden tart, dat zij onwrikbaar blijft, al ligt zij neergebogen over de lijken harer zeven zonen. Een nieuwe, ijzige smaad, een nieuwe godslastering is haar antwoord. Maar;

»Toen vloog ook Artemis van Kunthos' top,
De maangodin, in blanke zilverpracht,
En met haar pijlen, die ze strooit door 't woud,
Al jagend met haar nymphen, trof ze thans
De dochters der gehate Niobe,
Die bij haar doode broeders neergevlijd,
Hun lijken snikkend kusten voor het laatst.
Doch zij sprong op, gelijk een adelaar
Zich plots'ling opwiekt van een steile rots,
En 't bloed steeg in hare oogen, en een glans
Van waanzin glimmerde in haar donk'ren blik,
En ijlings liep zij op haar kind'ren toe,
Zoodra er telkens eene werd gewond;
En beurtelings hen kussend, en de vuist
Ten hemel ballend, viel zij eind'lijk neer
Te midden van haar dooden, en een vloed
Van tranen, lang weerhouden, barstte los,
Toen ze afgemat, gebroken, nederlag,
't Gelaat ter aarde, nu en dan geschokt
Door hevig snikken; — maar allengskens werd
Zij stiller, stiller tot beweging vlood.
Koud werd haar lichaam, door de smart verstijfd,
Terwijl de kilte verder in haar drong,
Haar diepste veez'len stollend en haar bloed,
Totdat zij was geworden tot een rots.

Toen vatte haar een sterke wervelwind,
Haar wikk'lend in zijn snel-gewiekte kracht,
En door de lucht gedragen, viel zij neer
In Lydië op den top van Sipylos,
Den berg, dien zij zoo lief had in haar jeugd.

En immer wellen tranen uit de rots,
Die eeuwen lang háár droeven naam behield.

* * *

Nog rest ons een woord over de Niobe-mythe in de plastiek. Plinius verhaalt[1]), dat te Rome in den voorgevel van den tempel van Apollo Sosianus een Niobe-groep prijkte van een Griekschen meester. Men twijfelde, of zij aan Scopas toegeschreven moest worden, of aan Praxiteles. Wellicht is dit de Niobegroep, die in 1583 te Rome op den Esquilijnschen heuvel bij de Lateraansche poort werd opgegraven. Zij werd aangekocht door den kardinaal Ferdinand de Medicis en in 1772 door Leopold, groothertog van Toscane, naar Florence gevoerd. Naderhand door de Franschen naar Parijs meegenomen, werd zij in 1814 weer naar Florence teruggebracht en wekt daar de welgegronde bewondering van de bezoekers der Ufficiën in de Niobe-zaal.

De kunstenaar heeft het oogenblik gekozen, waarop de godheid het werk harer wrake zoo pas heeft begonnen. Een naamlooze schrik maakt zich van Niobe en haar kinderen meester. Een der zonen ligt reeds op den grond uitgestrekt, twee anderen zinken getroffen ter aarde, de overigen zoeken het verderf nog te ontvluchten. Alles ademt kunst, hooge kunst en bezieling. Maar het toppunt bereikt de plastische kunst in de centrale groep van de moeder met ééne van de dochters. Van deze centrale groep gaat bij deze aflevering eene welgeslaagde reproduktie.

Het grandiose motief der moeder huwt de hoogste kracht van het momentane aan opperste schoonheid van voorstelling. Zij vlucht en beschermt en lijdt. Angstig ineen gedoken, zich prangend tegen de moederborst, zoekt de jongste dochter bij Niobe heul, en deze, zich over haar heen welvend, drukt het kind vast tegen de knieën en beschermt het tegen den onzichtbaren, onverzoenbaren vijand. Met de linkerhand trekt zij haar gewaad hoog op tot boven den schouder — treffende reflexbeweging, al is zij doelloos en alle-gevolgmissend tegen de pijlen van Latona's kroost. Het gelaat is opwaarts, tot de toornende godheid, gekeerd; zij alleen weet, wàt een ontzettend wraakgericht hier wordt voltrokken. Geen

---

1) *Historia Naturalis*, XXXVI, 4.

toorn ademen hare trekken, maar ook geen laffe vertwijfeling of stompe gevoelloosheid — oogleden en wimpers nijpt zij samen, zij worstelt om kracht en kalmte — maar in het volgend oogenblik zullen hare tranen vloeien en niet ophouden te vloeien zelfs uit de versteende oogappels. Het gelaat van moeder en dochter vertoont die grootsche, rijpe schoonheid, die een Apollo van het Belvedère en eene Venus van Milo uitstralen; zij beelden uit het hoogste schoonheidsideaal der antieke Grieksche kunst. De drapeering is zoo volheerlijk, dat wellicht geen ander beeldhouwwerk ons iets voortreffelijkers biedt. Hier is alles smijdig van beweging, maar de stijl blijft waardig en grootsch.

In de voorstelling der geheele groep valt te bewonderen de esthetische gematigdheid en de tegenstelling der motieven. Hieraan is het te danken, dat het op zich zoo ontzettende drama niet afstoot, geen afgrijzen inboezemt. Rustig en verzoenend werkt het hooge motief der moeder en haar groote, lijdzame sterkte en kracht. Rust-ademend en bedarend is ook de wisselwerking, die uitgaat van de kontrasteerende voorstellingen van hooge, menschelijke smart en kinderlijk vertrouwen, moederlijke liefde en opoffering [1]).

* * *

Zoo rijst dan de grootsche vrouwefiguur voor ons op in kille schoonheid, met haar stoere, kantige lijnen, vastgeklonken aan het rotsmassief van den Sipylus, beheerschend het verleden en het heden door de poëzie van haar smart, haar trots, haar nameloos, eindeloos moederwee.

Tot geslachten van geslachten heeft zij gesproken, en de kunstenaars, die haar voorbijtrokken, heeft zij bezield en ontvlamd tot hooger bewondering en geestdrift voor het ideale en schoone. Maar verhevener en meer weldoende nog is het woord, dat zij spreekt, troostvol en verheffend, tot elk wel-

---

1) Vgl. A. Kuhn, *Algemeine Kunstgeschichte* (Einsiedlen 1896) VIII, S. 200 vv.; v. Bode-Burkhardt, *Der Cicerone*[6] (Leipzig 1900) S. 147 vv.

geaard christenhart, waar zij, als Prometheus in de woestenij van Skythië, vertolkt de algemeen menschelijke begrippen van godsbestaan, van schuld, van een leven hiernamaals.

Zoo zingt de Doode van de Sipylus-rots onafgebroken een lied van Verrijzenis; zoo baart de Kinderlooze telkens weer nieuw leven in de ziel van hen, »die van goeden wille zijn".

Roermond. Dr. JOS. SCHRIJNEN.

VALSCHE ZEKERHEID?

Er bestaat op ieder gebied een verregaand meeningsverschil tusschen de menschen, ziedaar een feit, dat menigeen tot nadenken heeft gebracht. Niet zelden gaf dit onloochenbaar feit aanleiding tot twijfelzucht, of verzwakte het althans de hechtheid eener vroegere overtuiging; altijd nog beroept zich de scepticus erop ter rechtvaardiging van zijn mistrouwen tegenover waarheid en zekerheid. En waarlijk, als men bedenkt, hoe feitelijk aan de uiterste tegenstellingen hardnekkig wordt vastgehouden, dan is het niet onbegrijpelijk, dat men zich ging afvragen, hoe zoo iets te rijmen is met het bestaan eener betrouwbare menschelijke zekerheid. Men moet daarbij nog wel in het oog houden, dat dit meeningsverschil zich volstrekt niet alleen in het gewone dagelijksche leven openbaart; maar dat hetzelfde verschijnsel zich ook in de wetenschap vertoont, waar volkomen bevoegden en deskundigen geheel afwijkende stellingen als waarheid verdedigen. Ja zelfs, naarmate de wetenschap hooger opstijgt neemt de tweespalt toe, en met name in de wetenschap van het bovenzinnelijke, in de wijsbegeerte, waar de menschelijke rede voor de oplossing der hoogste en meest gewichtige levensvragen wordt geplaatst, is de tegenstelling der overtuigingen allerscherpst en allerhardnekkigst. Eindelijk is het overbekend, hoe de meest ernstige godsdienstige overtuigingen elkander vlak weg tegenspreken. Is het dan zoo wonder, dat ernstig nadenken somtijds de vraag doet stellen: wat is onze menschelijke zekerheid eigenlijk waard, als zij gelijkelijk kan bestaan in oordeelen, welke elkander uitsluiten of tegenspreken, en dus in geen geval beide waar kunnen zijn? Pleit dit feit althans niet voor den subjectieven aard van al onze menschelijke zekerheid?

Van meer dan ééne zijde reeds werden mij deze vragen voorgelegd. Het scheen mij niet onwaarschijnlijk, dat ik ook nog anderen zou gerieven door in dit tijdschrift de gestelde vragen naar mijn beste weten te beantwoorden.

Zeer dikwijls werd en wordt de moeilijkheid opgelost door het vermelde feit wel niet eigenlijk te loochenen, maar beter gezegd »weg te redeneeren". A priori, d. w. z. uit het begrip zelf der zekerheid, leidt men af, dat »valsche zekerheid" een onbestaanbaar ding is. Immers, zoo zegt men, zekerheid is niets anders dan de gevestigde overtuiging des geestes, berustend op erkenning der waarheid. Gelijk er dus maar ééne waarheid is, zoo ook maar ééne zekerheid. Omtrent onwaarheid kan de vastheid der overtuiging hoogstens schijnbaar zijn.

Geriefelijk is deze uitlegging zonder twijfel. Door haar komen de verontrustende feiten van zelf te vallen. Werkelijke zekerheid bezit òf slechts één enkel der afwijkende gevoelens òf geen enkele. Niemand is waarlijk zeker dan hij, die de waarheid bezit; alle afwijkende gevoelens hebben hoogstens den uiterlijken schijn van zekerheid, maar missen deze in werkelijkheid. Het bestaan nu van onzekere dwalingen naast de eenig zekere waarheidskennis kan bij niemand omtrent de waarde van deze laatste eenig mistrouwen wettigen, zooals duidelijk is.

Maar is de gegeven uitlegging even waar als gemakkelijk? Is »valsche zekerheid", d. i. vaste overtuiging des geestes omtrent onwaarheid, wel werkelijk onbestaanbaar? De vraag mag worden gesteld; want in de wetenschap is iedere meening aan het recht van herziening onderworpen. Bovendien pleit in ons geval althans de uiterlijke schijn zóó sterk tegen de gegeven oplossing, dat menigeen, ondanks de toegevoegde redeneering, zal aarzelen daarmede in te stemmen. En toch in de werkelijke onmogelijkheid der valsche zekerheid ligt de geheele kracht van het gegeven antwoord. Zou het blijken, dat zij wel bestaanbaar was, dan blijft de moeilijkheid in haar volle sterkte gehandhaafd, en moet de oplossing — zoo mogelijk — langs een anderen weg gezocht worden.

Nu blijkt bij nader inzien de stelling omtrent de onmogelijkheid van valsche zekerheid, mijns inziens, een fictie, en dus tot oplossing der gestelde moeilijkheid onbruikbaar. *Integendeel valsche zekerheid bestaat werkelijk en dit bestaan is uit de ware gegevens van ons zieleleven volkomen begrijpelijk en verklaarbaar.*

Straks zullen wij plichtmatig aangeven, èn op welke gronden deze overtuiging berust, èn wat daaruit voor de oplossing onzer moeilijkheid kan worden afgeleid. Eerst echter zullen wij de begripsbepaling van zekerheid geven vooral ter voorkoming van een altijd hopeloos misverstand over de gestelde vraag (ignorantia elenchi). De ontleding der bewustzijnsverschijnselen doet ons, als in ons bestaande geestestoestanden, naast zekerheid ook twijfel en meening (kennis van waarschijnlijkheid) onderscheiden. Twijfel is zuiver en alleen onbeslistheid of aarzeling des geestes; de meening doet ons naar een zijde »overhellen" en geeft ons »vermoeden" van waarheid; altijd echter verbonden met vrees voor dwaling of voor de waarheid van het tegendeel. Zekerheid daarentegen is de vaste of gevestigde overtuiging des verstands, welke op de erkenning van waarheid berust. Zekerheid is dus ook voor ons: bewustzijn van waarheidskennis, éénzijdig-gedwongene en volstrekte uitspraak, zonder vrees van dwalen en met uitsluiting van het tegengestelde. Evenwel is zekerheid, in zich, niet een objectieve eigenschap van het gekende, maar een toestand van het kennend verstand, de vastheid en uitsluitendheid van het oordeel, hetwelk bewuste erkenning van waarheid is.

Uit hetgeen wij als de juiste begripsbepaling van zekerheid hebben erkend, is het duidelijk, dat wij niet alle vastheid van overtuiging als zekerheid willen laten gelden. Integendeel in in een groot aantal gevallen is werkelijk slechts van schijnbare zekerheid sprake. Want de werkelijke zekerheid is en blijft een overtuiging des *verstands*, gebonden aan de erkenning der waarheid. Nu is het buiten kijf, dat de bestaande gevoelens in vele gevallen hecht en sterk ja onuitroeibaar zijn, ofschoon toch eigenlijk inzicht en gemotiveerde

overtuiging des geestes ontbreekt. De aanwezige vastheid is dan geen bewustzijn van erkende waarheid, maar eerder vasthoudendheid, welke vooral uit gemoedsdrang, vooroordeel, persoonlijke voorkeur e. d. ontstaat. Zonder eigenlijk onderzoek of nagedachte aanvaardt men en houdt men zich aan meeningen, die stroken met onze behoeften en verlangens, met onze gewone opvattingen en denkwijzen. Of men wil of niet, ieder is een kind van zijn tijd, en met de oogen van dien tijd beziet men allerlei gebeurtenissen zonder lust of tijd te hebben tot een eigenlijk gezegd onderzoek; zoo is in onzen vooruitstrevenden tijd ook het gezonde conservatisme reeds a priori bij velen verdacht. Opvoeding en omgeving vormen en kneden onze persoonlijkheid, maken ons ontvankelijk en doen ons vasthouden aan meeningen, alleen reeds daarom, dat zij aan onze aldus gevormde mentaliteit verwant zijn; zoo komen bijv. de vooroordeelen van stand en kaste in de wereld, en daarmede de ontvankelijkheid voor een eigenaardig soort van meeningen. Liefde en haat, eigenbaat, drift en allerlei andere gemoedsgesteltenissen kleuren onze schatting van personen en zaken; en het aldus gekleurde oordeel blijft in ons bestaan, zoolang het gemoed even luid blijft spreken en het nuchtere oordeel verhindert of verduistert. Hoevelen in ons land aanvaarden niet, overeenkomstig hun smaak maar zonder redegronden, de bekende stelling, dat in ons vochtig klimaat het gebruik van sterke dranken zeer gezond is? Lasterpraat wordt niet onderzocht maar gereedelijk geloofd en verspreid, als het personen geldt, die ons afkeer inboezemen of heimelijk onze afgunst opwekken. Menigeen houdt op staatkundig en oeconomisch gebied zonder meer vast aan meeningen, die in zijn partij gangbaar zijn, ten minste als zij niet al te zeer zijn eigen belang schaden. Onze »zachtere zeden" brengen, althans aan de groote menigte, dat onberedeneerde »meêwarigheidsgevoel", hetwelk de onbloedige strafrechtelijke praktijk volstrekt wil zien gehandhaafd. De trouw van lauwe en slecht onderwezen geloovigen is, afgezien van de werking van Gods genade, somtijds veel meer de vrucht van overlevering, opvoeding en levensom-

standigheden dan van eigenlijk gezegde nagedachte over de geloofswaarheid.

In het onbeperkte zouden deze voorbeelden vermenigvuldigd kunnen worden. Alle echter komen zij hierin overeen, dat bij hen de ware en bezonnen overtuiging des geestes, het bewuste inzicht van waarheid feitelijk afwezig is, en dat de aanwezige vastheid voortkomt uit factoren, welke aan het oordeel, als zoodanig, vreemd zijn. Geregeld wordt dan ook in alle dergelijke gevallen aarzeling en onbeslistheid des geestes opgewekt door eenvoudig de vraag te stellen: of men van het gehouden gevoelen wel degelijk zeker is. Want bij den aldus geoefenden drang tot werkelijke nagedachte en zelfbezinning, treedt het ontbreken van echte waarheidsovertuiging gemakkelijk aan het licht. Zelfs in het wetenschappelijk leven is dergelijke schijnzekerheid volstrekt niet zeldzaam. Om te zwijgen van in den loop der wetenschappelijke opvoeding goedmoedig aanvaarde grondstellingen, postulaten, en tot wetenschappelijke gegevens omgevormde hypothesen, wijzen wij als voorbeeld alleen op den invloed, welke sommige theorieën, om de logische juistheid harer ontwikkeling en bouw, op denkende geesten uitoefenen. Mijns inziens is het o. a. daaraan toe te schrijven, dat onder idealistisch voorbereide of ook overrompelde geesten, het zeer consequente Hegelianisme, vooral in zijn bloeitijd, meer dan andere verwante stelsels, zoo grooten aanhang vond. Toch schijnt het niet twijfelachtig, dat bij vele volgelingen dezer wereldbeschouwing veelmeer gold de logische bouw van het stelsel dan de erkende waarheid van dit uiterste idealisme. Evenzoo is het beredeneerde atheïsme eigenlijk niet eene overtuiging omtrent het niet-bestaan van God, maar omtrent de onbewijsbaarheid van zijn bestaan als consequentie van agnostische of subjectivistische grondstellingen.

Naast deze en dergelijke gevallen, waarin hoogstens van schijnzekerheid kan gesproken worden, staan vele andere oordeelen, die feitelijk zeker, d. i. bewustzijn van erkende waarheid, vaste en bezonnen overtuiging, zijn. Voor de be-

slissing der bovengestelde vraag: of ook valsche zekerheid bestaan kan, is als eerste middel het onderzoek dezer feiten aangewezen. Want van de logica der feiten is geen hooger beroep. De veiligste weg is en blijft aangegeven in de bekende regel: ab esse ad posse valet illatio.

Zijn er onder die bestaande oordeelen, welke wij met grond en reden voor de uitdrukking der waarheid hielden, en waarvan wij dus feitelijk zeker waren, geen geweest, die ons later onwaar zijn gebleken? Men moet, dunkt mij, wel ziende blind of hopeloos in het net van apriorisme zijn verward, om deze vraag ontkennend te willen beantwoorden. De feiten toch spreken al te duidelijk voor het bevestigend antwoord. Zouden er bijv. wel zijn, wien niet iets dergelijks als het volgende is overkomen: Aan de overzijde van de gracht zag ik iemand voorbijgaan; hij kwam mij bekend voor; ik zag goed en scherp toe, en herkende duidelijk in hem één mijner bekenden X. Ik wist nu zeker, dat ik dien X op den aangegeven tijd en plaats had zien voorbijgaan. En toch, toen ik hem een uur later bezocht, vernam ik en bewees hij mij, dat hij den geheelen dag zijn huis niet had verlaten. Toen rees in mij de gedachte, dezelfde, die ik wel honderd maal van anderen had vernomen. »ik meende toch zoo zeker te zijn van mijne zaak". Hoe dikwerf staat ons niet een klare en duidelijke herinnering van vroegere gebeurtenissen voor den geest. Met de gemoedsrust der heiligste overtuiging verhaalt men van die gebeurtenissen; zij blijken echter verminkt, gekleurd, onwaar voorgesteld De duidelijke bewijzen daarvan worden ons voorgelegd, wij moeten ons gewonnen geven. Maar de overweldigende helderheid onzer verloren overtuiging geeft ons woorden in als de volgende: »ik kan het haast niet gelooven, dat ik mij zóó heb vergist".

Gaan wij kortheidshalve, want de voorbeelden liggen voor het grijpen, over op wetenschappelijk terrein. Er moet een wiskunstig probleem worden opgelost. Bij de opgave der gegevens is een of ander aan iemands aandacht ontsnapt of door hem misverstaan; de berekening wordt daarop met alle mogelijke zorgen uitgewerkt, herzien en nog eens gecontroleerd,

en waarlijk er ontbreekt niets aan. Zou men, meent ge, in dat geval niet volmaakt zeker zijn, dat men de ware oplossing heeft gevonden? — Zouden niet het overgroote meerendeel der relativisten werkelijk vast staan in hun idealistisch-phoenomenalistische overtuiging? Weeg dan maar eens bij u zelven de overtuigende kracht, die, vooral bij psychologisch éénzijdig geschoolden of ongeschoolden, uitgaat van fundamenteele argumenten als de volgende.

Het kenmerkende der zinnelijke gewaarwordingen is het concreet-feitelijke van haar inhoud; daarentegen is de algemeenheid het eigen kenmerk der verstandelijke begrippen. Beide stellingen zijn volgens allen onbetwistbaar. Maar, zoo vraagt de idealist, hoe kan het dan mogelijk zijn, dat aan den concreten inhoud der gewaarwordingen de algemeene idee wordt ontleend, als men bedenkt dat algemeenheid de ontkenning is van het concreet-feitelijke? — Van de gewaarwordingen, aldus de phoenomenalist, gelooft men, dat zij ons de dingen doen aanschouwen, zooals deze zijn in zich, in hunne eigene werkelijkheid buiten ons. Dit echter is een niet te rechtvaardigen, ja onmogelijke bewering. Want onbestrijdbaar is het waar, dat de geheele realiteit der kenakt binnen ons blijft opgesloten, louter een verschijnsel van ons bewustzijn is. Het is dus onmogelijk, dat wij buiten ons zelven zouden treden ter waarneming der dingen in hunne werkelijkheid buiten ons; de afgrond, welke subject en uiterlijk object scheidt, is niet te overbruggen.

Nog eens, wat ontbreekt hier aan de werkelijke en feitelijke zekerheid? Dergelijke gronden, hoezeer ook in zich onvolledig en ten deele valsch, zijn voor velen afdoende, en vestigen diensvolgens een overtuiging des geestes feitelijk even hecht en sterk als onze geheel tegengestelde realistische zekerheid. Op geloofsgebied is, om den aard der geloofsakt, valsche zekerheid allerminst uitgesloten. Want, hoewel het geloof in de erkende geloofwaardigheid van het getuigenis een redelijken grond bezit, is het en blijft het toch waar, dat niemand gelooft dan die wil gelooven, of anders gezegd, dat »goede wil" een onmisbaar element van de geloofsakt vormt. Maar wil of

gemoed zijn de rijkste en altijd vloeiende bron van dwaling. Wat bedriegelijken invloed kan niet onze persoonlijke gemoedsstemming oefenen op de waardeering der geloofwaardigheid of ongeloofwaardigheid van een getuige; misschien is wel nergens meer dan hier de overtuigende invloed van gevoelsargumenten merkbaar. Kan een moeder haar kind niet van alles wijsmaken? Is niet de traditioneele eerbied voor de wijsheid der vaderen voor niet weinigen een bezonnen waarborg voor hunne soms zeer vreemde geloofsovertuiging? Eerlijkerwijze mag men zonder onderscheid de aanhangers der verschillende christelijke secten niet verdacht maken, als kenden alleen de leden der ééne ware Kerk een op geloofwaardigheids-motieven berustende en gevestigde overtuiging. En hetzelfde geldt van niet-christelijke belijdenissen.

Besluiten wij deze opsomming met een voorbeeld »op den man af". Zij, die de onmogelijkheid van valsche zekerheid verdedigen, zouden het ons met alle recht ten kwade duiden, als wij twijfel opperden aan de zekerheid hunner gemotiveerde overtuiging. Ja, blijkens den aard hunner redeneering, bezitten zij daaromtrent de hoogste of metaphysieke zekerheid; want uit het begrip zelf der zekerheid leiden zij af, dat valsche zekerheid een innerlijke onmogelijkheid is of tegenspraak bevat. Daartegenover bezitten wij en vele anderen met ons, een gevestigde, op redegronden berustende, waarheidsovertuiging omtrent de natuurlijke mogelijkheid van valsche zekerheid. Beide feitelijk zekere gevoelens staan in volmaakte tegenspraak tegenover elkander; slechts één van beiden kan dus waarheid bevatten, de andere is noodzakelijk.... valsche zekerheid.

Hoe echter het bestaan van valsche zekerheid te verklaren, als zekerheid in wezen is: »bewustzijn van erkende waarheid"? De schijnbare tegenspraak berust op misverstand of liever — sit venia verbo — op ultradogmatische overdrijving.

Onder »erkenning der waarheid", welker bewustzijn wij zekerheid noemen, verstaat men, althans stilzwijgend: »erkenning der *objectieve* waarheid". Daardoor, maar ook daardoor alleen, is valsche zekerheid van zelf als onmogelijk uitgesloten.

Want objectieve klaarblijkelijkheid kan alleen datgene bezitten, wat werkelijk is. Alleen van hun eigen werkelijkheid kunnen de dingen ons doen blijken; niets kan van zich zelven openbaren wat het niet is; het tusschen gegeven termen niet aanwezige verband kan zich onmogelijk aan ons opdringen, noch ons oordeel eenzijdig en dwingend bepalen. Valsche zekerheid kan dus zeker nooit op objectieve gronden berusten, alleen en uitsluitend subjectieve oorzaken kunnen haar, evenzeer als de dwaling, waaraan zij is verbonden, doen ontstaan.

Maar kan uit den invloed van subjectieve oorzaken het bestaan van valsche zekerheid worden begrepen? Kan de toestand van onzen geest, dien wij zekerheid noemen, en op »erkenning van waarheid" berust, ook verbonden zijn aan den subjectieven en dan nog wel foutief-subjectieven kijk, welken wij soms op de dingen hebben? Blijkbaar is daartoe noodig, maar ook voldoende, dat ons iets, wat niet-werkelijk is, toch werkelijk kan schijnen, *dat wij voor waar kunnen houden, wat in zich onwaar is*. Want het aan dezen toestand verbonden bewustzijn is vanzelf én zekerheid én valsche zekerheid. Met het bestaan der vormelijke dwaling, welke door niemand wordt geloochend, is dus de werkelijkheid van valsche zekerheid gegeven en verklaard. Want juist in het voor waar houden van wat in zich onwaar is, bestaat de dwaling in den strikten zin des woords.

Voegen wij hier aanstonds bij, dat de altijd subjectieve oorzaak van dwaling en daarmede van valsche zekerheid in geen geval het juiste en geordende gebruik van ons denkvermogen zijn kan. Want wat ook de oorsprong en diensvolgens de waarde van onze zekere waarheidskennis moge zijn, in ieder geval moeten wij door middel van ons denkvermogen, en dus overeenkomstig den aard van dat vermogen, achterhalen wat voor ons, hetzij dan objectief of subjectief, waarheid is.

Misbruik van ons verstand is dus in ieder geval de grond van dwaling en valsche zekerheid; deze zijn altijd onlogisch. Hierbij echter neme men deze uitdrukking in haar volle kracht, d. w. z. als onvoldoendheid en onjuistheid òf in de gegevens òf in de methode òf en vooral in de afleiding der gevolg-

trekking. Dwaling en valsche zekerheid ontstaat door zinsbedrog, dat den onaandachtige of onwetende tot verkeerde beoordeeling aanleiding geeft; evenzoo, waar, zoooals bij de redeneering vooral gebeurt, gebrekkige aandacht, onvoldoende ontleding en vergelijking van feiten en begrippen tot voorbarige, overhaaste en door insluiping van vreemde elementen vervalschte oordeelen en gevolgtrekkingen voert; eindelijk ook daar, waar gemoedselementen zich ongemerkt als drijfveer òf motief onzer oordeelen kunnen doen gelden. Buiten deze gevallen, waartoe alle illogismen kunnen worden teruggebracht, bestaat geen dwaling noch valsche zekerheid. En het groote altijd aanwezige verschil tusschen ware en valsche zekerheid is juist, dat de eerste noodzakelijk logisch onaantastbaar is, dat daarentegen in de tweede logische fouten kunnen worden aangewezen, wier aanwijzing en erkenning dan ook altijd voldoende is om de feitelijk bestaande zekerheid te doen verdwijnen en in twijfel om te zetten.

Voor het goed begrip der hier besproken vragen is het ook nuttig er op te wijzen, dat dezelfde subjectieve oorzaken ons ook in dien zin in dwaling voeren, dat zij ons blind en ontoegankelijk maken voor de waarheid en hare gronden, als deze ons worden voorgehouden. Want ook deze gronden kan men beschouwen — natuurlijk met hetzelfde ongelukkige gevolg — van uit het eigen eenmaal ingenomen standpunt, in het licht van eigen verlangens en gesteltenissen, door eigen bril in eigen kleuren enz. Daarbij komt, dat dergelijke subjectieve elementen, behalve dat zij altijd de aandacht meer of minder op zich zelf vestigen, ook nog òf zelve moeilijkheden zijn tegen de erkenning der waarheid en het begrip harer gronden òf ook andere moeilijkheden suggereeren, welker oplossing — wederom om subjectieve bijredenen als vooroordeel, gebrek aan kennis of onvoldoende ontwikkeling enz. — zoo maar niet voor de hand ligt. Zóó komt het, dat zoo velen de hun voorgelegde waarheid niet zien, haar overtuigingsgronden niet begrijpen, ja zelfs de waarheid voor onwaar of ook voor onbewezen houden.

De toepassing op de meeste der bovenaangehaalde voor-

beelden van valsche zekerheid kan men zelf gemakkelijk maken. Wat de overtuigingsgronden van het idealisme betreft, hun kracht vervalt van zelf door de erkende onjuistheid hunner gegevens. Want onze ideeën worden in werkelijkheid door reflectie algemeen gemaakt; in zich en oorspronkelijk zijn zij abstrakt. Daarmede echter vervalt vanzelf haar tegenstelling met den concreten ervaringsinhoud, waarop de beweerde onmogelijkheid der ontleening van begrippen aan gewaarwordingen berustte. — De redeneering van het phoemomenalisme is een ignorantia elenchi, een misverstand van het op te lossen probleem. De brug van het subject naar het object kan inderdaad niet gebouwd worden maar behoeft ook niet gebouwd te worden. Dat de waarneming der werkelijkheid buiten ons een buiten ons zelven treden zou zijn is een fictie. Die overgang bestaat niet en vraagt dus ook geen verklaring. De oplossing van het probleem vraagt uitsluitend, dat wij aanwijzen, welke de qualificeerende oorzaken zijn der gewaarwording die, als psychisch verschijnsel of gebeurtenis, geheel en al binnen ons tot stand komt [1]).

Welke gevolgtrekkingen kunnen wij uit het gezegde maken met het oog op de boven gemaakte moeilijkheden? Wat nu te zeggen van het subjectivistisch vermoeden, de sceptische onrust en twijfelzucht, welke door het bestaan van zoovele en zoo afwijkende overtuigingen werden opgewekt?

1°. Onbetwistbaar berust *niet alle* feitelijk bestaande zekerheid op de klaarblijkelijkheid der objectieve waarheid. Want de aan dwaling verbonden valsche zekerheid kan volgens allen zuiver en alleen uit subjectieve oorzaken ontstaan.

Als dus wordt gevraagd naar den grond en diensvolgens naar de waarde van waarheid en zekerheid, dan kunnen en moeten, als men de oplossing van het vraagstuk niet moedwillig bemoeilijken en vervalschen wil, uitsluitend die gevallen worden onderzocht, waarin van onwaarheid geen sprake is of,

---

1) Voor nadere inlichting verwijs ik naar mijn *Alg. Zielkunde*, I, blz. 33—54; vgl. ook mijn *Criteriologie*, blz. 42—45 en 50—54.

beter nog, niet zijn kan. Want alleen voor deze gevallen bestaat het probleem; alleen voor deze gevallen kan als grond òf objectieve klaarblijkelijkheid òf subjectieve denkdwang worden verondersteld. Datzelfde geldt niet voor de gevallen van valsche zekerheid, welke uitsluitend en alleen uit subjectieve oorzaken kan ontstaan.

Zekerheid nu, waarbij van onwaarheid geen sprake is of zelfs niet kan zijn, bezitten wij allen. Alle dwaling toch ontstaat door misbruik van ons verstand, door een logische onjuistheid of fout in een of ander onderdeel van onzen verstandelijken arbeid. Met de oorzaken van illogismen vervallen dus ook die van dwaling. Daarom kan er van onwaarheid en onzekerheid geen sprake zijn in die groote algemeene beginselen, welke de grondslag en leiddraad van geheel ons denkleven zijn. Dit zijn, zooals men weet, die onmiddellijke analytische oordeelen, welke bij loutere vergelijking de betrekking tusschen de allereenvoudigste begrippen [bijv. zijn en niet-zijn] uitspreken. Door de uiterste eenvoudigheid of onsamengesteldheid dezer termen is alle objectieve onduidelijkheid afwezig; geen verstandelijke bewerking der gegevens, waarbij onjuistheden zouden kunnen binnensluipen, is ter verduidelijking noodig. In de ontleding der meer samengestelde gegevens, in de afgeleide kennis of redeneering, dreigt wel is waar van alle kanten het gevaar van misvatting, onjuistheid of dwaling. Evenwel is dit gevaar geen dwingend noodlot. Wij kunnen immers de wetten, waaraan de juistheid van ons denkleven is gebonden, onderhouden; en in vele gevallen is de zuiverheid en logische orde van den gedachtengang feitelijk verzekerd.

2°. Wat nu de sceptische onrust en twijfelzucht betreft, welke zich bij de overdenking van het zóó groote meeningsverschil aan sommigen opdringen, deze verdwijnen gemakkelijk genoeg, als men de feiten goed beziet, zooals zij in de werkelijkheid bestaan.

Vooreerst kan niemand er zich aan stooten, dat de mensch niet alwetend, maar integendeel zeer beperkt in zijne kennis is. Onopgeloste vragen zijn er in menigte en zullen er altijd blijven. In deze kunnen vóór en tegen redenen worden aan-

gevoerd, die, al naar mate zij zwaarwichtiger zijn, de *waarschijnlijkheid* verhoogen, en ons tot één der gevoelens doen *overhellen*, waaraan wij ons dan tot nadere inlichting houden. Maar van wederzijdsche en tegenstrijdige *zekerheid*, welke de verontrusting bracht, is hier geen sprake. Hetzelfde geldt van die zeer talrijke gevallen, welke wij boven hebben besproken, waarin door gebrek aan voldoende nagedachte de waarheidsovertuiging des geestes ontbreekt, en waarin wij, om redenen aan de erkenning der waarheid vreemd, ons aan een of ander gevoelen houden, hoewel vasthoudendheid aan onze meening somtijds den uiterlijken schijn van waarheidsovertuiging kan verleenen.

Daarnaast echter staan, gelijk wij zagen, op allerlei gebied feitelijk zekere overtuigingen, die onvereenigbaar zijn, ja zelfs elkander tegenspreken. Maar wettigt nu *dit feit* de sceptische angst voor misschien algemeene dwaling of algemeene valsche zekerheid? Volstrekt niet. De mensch dwaalt dikwijls en op allerlei wijzen, maar *daarom* nog niet altijd en in alles; hij vervalt helaas gemakkelijk in dwaling, maar, gelukkig, niet noodzakelijk. Integendeel, zooals wij boven hebben uitgelegd, er zijn oordeelen, en wel de allergewichtigste, waarvan onwaarheid en daarmede èn twijfel èn valsche zekerheid is uitgesloten. In andere gevallen staan hem de middelen ten dienste om, door logische ordening en contrôle van den gedachtegang, zijn oordeel van onwaarheid te vrijwaren, of begane fouten te herstellen. Ieders ervaring kent dan ook vele gevallen, waarin de juistheid van oordeel en redeneering feitelijk verzekerd was of ook ingeslopen onjuistheden werden verbeterd. Dat nu naast deze oordeelen velerlei dwaling en valsche zekerheid omtrent hetzelfde onderwerp bestaan, kan op geene wijze aan de juistheid en verzekerdheid onzer waarheidskennis schaden; een alzijdig juiste redeneering verliest niets van hare waarde door het bestaan van onjuiste, welke anderen omtrent hetzelfde onderwerp in dwaling brengen; de aan alle voorwaarde werkelijk voldoende geloofwaardigheid van een getuige vervalt niet, *omdat* anderen om allerlei redenen haar niet inzien, mistrouwen of zelfs

verwerpen. Eenig en alleen is en blijft de alzijdig-logische juistheid der gronden de voorwaarde maar ook de strikte waarborg voor de waarheid onzer overtuigingen. Een eenvoudig geval, aan de dagelijksche ervaring ontleend, moge het gezegde voor ieder duidelijk maken. Het geval is niet zeldzaam, dat men een som uitrekent met volkomen juistheid en welke ook blijkt goed uit te komen. Met u hebben ook anderen dezelfde berekening zorgvol gemaakt en herzien; zij echter kwamen tot een geheel afwijkende uitkomst. Komt het nu in u op, dat *daarom* uw beproefde uitkomst minder waar of minder betrouwbaar zou kunnen zijn? Ge zult in dat geval den ander uwe berekening toonen en uitleggen, maar onmogelijk is het niet, dat hij uwe berekening niet begrijpt, of zelfs de overtuiging behoudt, dat de uwe foutief is. Wordt echter *daardoor* de beproefde juistheid van uwe berekening ook maar in 't minst verdacht? Ge zoudt vreemd opzien, als iemand u verzekerde, dat de onbegrijpelijkheid, kortzichtigheid of vergissingen, vooroordeel en meer dergelijke persoonlijke eigenaardigheden van een ander reden moeten zijn om de beproefde zuiverheid van uw oordeel te wantrouwen.

Met dat al, treurig, diep treurig is zonder twijfel de bestaande tegenstelling der overtuigingen, de sterke verspreiding van valsche zekerheid en dezer misleidende macht vooral op het gebied der allesbeheerschende levensvragen. Iets, wat de natuurlijke zwakheid van het menschelijk verstand scherper in het licht kan stellen, valt er, geloof ik, wel niet te bedenken. En al is er nu, gelijk wij zagen, geen reden *daarom* met de scepticisten aan de waarheid te wanhopen, en onze in het vuur beproefde overtuigingen te mistrouwen, toch bevatten die feiten waarschuwingen en lessen te over. Vermelden wij daarvan tot besluit, als meer passend in ons kader, slechts de volgende. De van alle zijden dreigende gevaren van dwaling moeten allen, ieder voor zich, aansporen tot zorgvuldigheid en nauwkeurigheid in hun onderzoek, tot voorzichtigheid in hun oordeel en beoordeeling van personen en zaken; dezelfde

gevaren moeten in allen, die gesteld zijn om anderen te onderrichten en bovenal in hen, die de goddelijke waarheid te verkondigen hebben, het bewustzijn levendig houden, dat alleen voldoend degelijk en goed geordend onderwijs een beproefde overtuiging vermag te schenken, welke — menschelijkerwijze gesproken — de eenig hechte en duurzame waarborg is tegen onrust en altijd mogelijke afdwaling des geestes.

J. Th. BEYSENS.

DE ONSCHULD VAN DEN H. CYRILLUS VAN ALEXANDRIË AAN DEN MOORD OP HYPATIA.

Het was in den boezem der apologetische vereeniging »Petrus Canisius", dat, naar aanleiding van een uitval door een Leidsch hoogleeraar tegen den H. Cyrillus gedaan, als ware deze de opstoker tot den moord op de geleerde Hypatia, door mij, ook met het oog op de algemeene verspreidheid dier bewering,. het plan werd opgevat de oude kwestie aan een hernieuwd, gezet onderzoek te onderwerpen.

In zijn rede bij de opening zijner lessen over de geschiedenis en ontwikkeling der mathematische wetenschappen, had de oude hoogleeraar, Dr. P. van Geer, als volgt gesproken.

»Beroemder dan Theon is zijn dochter Hypatia, zoowel door haar schoonheid, bevalligheid, reinheid van zeden als door haar geleerdheid. Zij behoorde tot de neo-platonische school en gaf in het museum van Alexandrië openbare lessen, die door een talrijke schaar van leergierige jongelieden werden bijgewoond. Ook schreef zij mathematische werken, die helaas door den brand der bibliotheek verloren zijn gegaan. Slechts kennen wij haar treurig uiteinde, dat in den welbekenden roman van Charles Kingsley zoo voortreffelijk wordt beschreven. Op aanstoking van den bisschop Cyrillos werd zij door een christenbende op gruwelijke wijze vermoord.... Terecht geeft Kingsley aan zijn werk den titel: *New foes with an old face*, want met den dood van Hypatia viel wel voor langen tijd de wetenschap, maar de vijandschap tusschen dweepzucht en wetenschappelijke ontwikkeling bleef voortbestaan".

De schuld van den moord lag dus, volgens Dr. van Geer, die

in deze bewering groot gezelschap heeft, aan Cyrillus, en was, maar bij die verzekering is zijn gezelschap uiterst klein, uitvloeisel van fanatisme en haat tegen ontwikkeling. Ook krijgt hier blijkbaar de Kerk een veeg.

Later zegt de hoogleeraar nog: »Zoo was dan de edele Hypatia tegelijk de laatste vertegenwoordigster van het geleerde Griekenland, de laatste voorstandster der in het fanatisch christendom ondergaande paganistische wijsheid, de laatste leermeesteres der platonische philosophie, de laatste priesteres van Pallas Athene. De op haar gepleegde gruwzame moord is gewroken door de dichte duisternis, die daarna de wetenschap overviel en eeuwen lang zou duren".

Tot zoover Dr. van Geer.

Bepaalde zich nu de beschuldiging tot hem alleen of strekte zij zich niet uit buiten het fantastisch gebied van een (on-)historischen roman, wij zouden aan de weerlegging slechts enkele bladzijden wijden. Maar, aangezien belangrijke wetenschappelijke tijdschriften ex-professo de zaak behandelen en in het eindvonnis Cyrillus veroordeelen, en die blaam nog maar altijd doorsijpelt in encyclopedie of geschiedboek tot schande van den grooten zoon der Kerk en tot oneer en droefenis der Moeder zelve, meenden wij de aantijging eens nader onder de oogen te moeten zien en een lans te moeten breken voor de eer van dat licht der oude Kerk, dien vijand van leugen en dwaling, dien eerbiedwekkenden verklaarder van het Geheim der Verlossing, dien vurigen verdediger van Maria's hoogheid, wiens stem nog dagelijks een echo wekt als wij, haar begroetend, hem nazeggen: »Sancta Dei Genitrix".

Op het voetspoor der oude redenaars echter mogen wij hier onze blijdschap uitdrukken, dat ons naar aanleiding der moordbeschuldiging, de gelegenheid is gegeven het gansche karakter van Cyrillus te verdedigen. Het is toch moeilijk hem het bloederig slijk van dien gruwel af te wasschen, zonder nader onderzoek naar zijn karakter. Cyrillus, zeggen zijn vijanden, was o. a. heerschzuchtig, bloedgierig, wraakziek, zooals blijkt uit zijn andere eerste regeeringsdaden, uit zijn optreden in zake het eerherstel van Chrysostomus, uit de

brieven zijner tijdgenooten; van hem kan men dus directe of indirecte deelname aan den moord verwachten: zijn antecedenten verklaren hem schuldig. 't Is daarom, dat wij al die feiten, die licht kunnen werpen op Cyrillus' beeld mede in ons onderzoek willen betrekken, en daar vooral de troebelen te Alexandrië de verwen hebben verschaft om zijn beeltenis in schrille tonen te malen, zullen die vooral onze aandacht vragen. Wij moeten echter nog een stap verder gaan. Bij bespreking toch van den moord en de troebelen te Alexandrië of van andere ter zake dienende gebeurtenissen, komt veel voor, wat opheldering vordert: zaken, personen, gebeurtenissen, beschrijvingen, toestanden, die besproken dienen te worden, tijdgenooten of schrijvers, wier gezag moet getoetst worden. Ook is het wenschelijk de tastbare en de ideeën-wereld, waarin Cyrillus leefde, de voorgeschiedenis van zijn tijd, waarvan ook hij een kind was, zij het ook flauw, te schetsen, als het achterdoek van het tooneel, waarop de feiten onzer verhandeling plaats grijpen. Wij meenen nu goed te doen en er ook niet buiten te kunnen al deze zaken in verschillende hoofdstukken te behandelen. Ook meenden wij zoowel om den veelgenoemden naam der vermoorde, als ook, om de uitvoerige behandeling, die haar persoon en hare wetenschap bij de schrijvers over deze zaak, vooral de aan Cyrillus vijandige, gevonden hebben, al wat haar betreft te moeten opnemen. Zoo is het ook met het oog op Hypatia, dat wij bijzonderen nadruk leggen o.a. op de beoefening der wiskunde en wijsbegeerte te Alexandrië en om haar voornamelijk is het, dat wij aan Synesius, haren leerling, een afzonderlijke beschouwing wijden.

De aandachtige lezer zal intusschen reeds nu hebben opgemaakt, uit hetgeen wij over de bewijsvoering der beschuldigers zeiden, dat daaraan veel ontbreekt: uit een karakter tot een daad te besluiten is een sprong. Maar ook onder een ander gezichtspunt, is de bewijsvoering zijner aanvallers zwak n.l. onder dat van het *cui bono*.

Toen Prof. van Geer haat tegen wetenschappelijke ontwikkeling als grond aanvoerde van Cyrillus' opstokerij, bracht

ook hij een bewijs voor Cyrillus' onschuld aan; want door een motief te fantaseeren, wat noch bij vertrouwbare zegslieden genoemd wordt, noch in het karakter van den scherpzinnigen zoon van Alexandrië ligt, erkende hij datgene, wat ons telkens treft bij allen, die het woord opnamen in deze kwestie, n.l. dat er voor Cyrillus noch voordeel noch eenige reden hoegenaamd bestond om den dood van Hypatia te wenschen.

En toch hebben de aanvallers bewijslast en zegt oud recht: »Unusquisque bonus habetur, donec malus probetur" [1]), en toch mogen nergens, en het minst bij mannen van de grootte van Cyrillus, insinuaties en reeksen van gissingen als bewijs van bloedschuld gelden.

Ons voornemen nu is de zaak aldus te behandelen. Wij zullen de verhandeling verdeelen in zelfstandige hoofdstukken, ieder van een eigen titel voorzien, waarin alle bovengenoemde omstandigheden zullen onderzocht worden om eerst daarna te komen tot den moord aan Hypatia gepleegd. Dat laatste hoofdstuk bevat de beschuldigingen van de drie voornaamste aanklagers: Meyer, Hoche en Bigoni, en schetst de vermoedelijke toedracht van den moord; tevens behandelen wij dan uitvoerig alle bronnen, directe en zijdelingsche, geven de teksten en commentaar daarop, om ten slotte, na nog even de romans over dit thema besproken te hebben, onze conclusie te trekken. Wij beginnen met een uiteenzetting der zaak.

I. Het geschilpunt, de voornaamste bronnen, de moderne schrijvers.

In de maand Maart van het jaar 415 is in de volkrijke wereldstad Alexandrië in Egypte een gewelddadige moord gepleegd. Hypatia, een zeer bekend geleerde, tevens onderwijzeres der wiskunde, sterrenkunde en wijsbegeerte is door eenige katholieken naar een der kerken gesleurd en daar vermoord. De ledematen van het verscheurde lijk zijn verzameld en verbrand.

Tot zoover zijn wij allen het eens, en geen enkel katholiek kan noch zal die daad in bescherming nemen. Nu echter

---

1) »Ieder wordt voor onschuldig gehouden totdat zijn schuld gebleken is."

komt het kwestieuse punt. In Alexandrië woonde de patriarch Cyrillus; deze was in onmin met Orestes, den man, die door het keizerlijk bewind te Constantinopel tot prefect van Egypte was aangesteld en die te Alexandrië woonde; Hypatia stond in achting en vriendschap bij Orestes; ook had Hypatia grooten toeloop tot hare lessen. Nu rijst de vraag: heeft Cyrillus de hand gehad in dien moord, is hij schuldig door niet-verhindering, of heeft hij door zijn gedrag er redelijke aanleiding toe gegeven?

De beschuldiging berust in hoofdzaak op twee oude schrijvers, waarvan de een, Socrates, de schrijver eener zeer bekende kerkgeschiedenis, Christen en tijdgenoot van Cyrillus, *au sérieux* wordt genomen, doch de ander, Damascius, heidensch wijsgeer, die honderd jaar na Hypatia leefde, aan schrijvers van verschillende richting stof tot belangrijke aanmerkingen geeft.

De eerste, Socrates, echter zegt niet, dat Cyrillus de hand heeft gehad in den moord, maar wel insinueert hij eenige schuld, door te vertellen, dat de moord een vlek wierp op Cyrillus en de Kerk van Alexandrië; de andere echter, Damascius, zegt onomwonden, dat Cyrillus het plan tot den moord had opgevat.

Reeds van ouds waren, zooals uit den Griekschen encyclopedist Suidas blijkt, de meeningen verdeeld over de schuld of de onschuld van Cyrillus.

Zooals vroeger, zoo ook in later tijd.

Onder de schrijvers van den lateren tijd noemen wij als heftig aanvaller van den H. Cyrillus: Toland, in zijn werk: *Hypatia, of de geschiedenis van een zeer schoone, zeer deugdzame, zeer geleerde en onder ieder opzicht volmaakte vrouw, die in stukken werd gesneden door de geestelijkheid van Alexandrië, om te voldoen aan den hoogmoed, naijver en wreedheid van hun aartsbisschop Cyrillus, gewoontijk, maar onverdiend genaamd Heilige Cyrillus* [1]).

[1]) *Hypatia,* or the history of a most beautiful, most virtuous, most learned and every way accomplished lady, who was torn to pieces by the clergy of Alexandria, to gratify the pride, emulation and cruelty of their archbishop Cyril, commonly but undeservedly styled Sanct Cyril". London 1720.

Deze vijand van Cyrillus, die in den titel van zijn werk niet slechts blijk geeft van overvloed van gal, maar tevens van veel vertrouwen in Damascius, ofschoon hij zelf dezen [1]) fanatisme verwijt, werd bestreden door Desmolets: *Dissertation sur Hypacie où l'on justifie S. Cyrille sur la mort de cette sçavante* (Paris 1749). Dit werk heeft [2]) den vorm van een brief aan een dame, gedateerd 1729, en schijnt geschreven te zijn om bij de lezeres den indruk uit te wisschen, dien de lezing van Toland op deze had gemaakt. Desmolets moet lijden aan vele onjuistheden, platheden [3]) en grove vergissingen. Van grooter waarde is de verdediging van Cyrillus door Wernsdorf: *Dissertationes academicae IV de Hypatia, philosopha Alexandrina* (Vittembergae, 1747); het is een ernstig werk, welks beteekenis door voor- en tegenstanders wordt erkend. Uit de 19e eeuw is aan de Hypatia-kwestie gewijd, tegen Cyrillus, een uitvoerig artikel van R. Hoche in het Duitsche tijdschrift: *Philologus* (jaargang 1860). Een verhandeling van S. Wolff: *Hypatia* (Weenen 1879), is, voorzoover ik heb kunnen nagaan, zeker niet tegen Cyrillus gericht; althans een citaat door een voorstander gegeven, pleit voor [4]) zijne onschuld, terwijl een der beschuldigers [5]) er hevig tegen te velde trekt. Een warmen verdediger vond Cyrillus in Dr. Joseph Kopallik, in diens levensgeschiedenis van den heilige, getiteld: *Cyrillus von Alexandrien* (Mainz 1881), een werk, waarover Ehrhard zich niet onverdeeld gunstig uitlaat; immers hij zegt daarvan: »Die Problemen welche das Leben des Patriarchen von Alexandrien bietet, werden nicht in befriedigender Weise gelöst". Toch heeft dit werk naar mijn oordeel, ten volle verdiend in het Duitsche *Kirchenlexikon* door Stöckl bij het woord: HYPATIA gevolgd te worden. Juist het tegenovergestelde van Kopallik is de brochure: *Hypatia von Alexandria*, door Wolfgang

---

1) Kopallik, *Cyrillus van Alexandrië*, bl. 27.
2) Hoche, *Philologus* 1860.
3) Hoche.
4) Kopallik, 23.
5) Meyer, *Hyp. v. Al.* 5.

Alexander Meyer (Heidelberg 1886); deze schrijver verwijt aan Wolff, Hoche niet gekend te hebben, maar heeft zelf blijkbaar de biographie van Kopallik niet onder de oogen gehad; deze aanvaller is wel de vinnigste der moderne vijanden van Cyrillus. Eindelijk moeten wij vermelden de honderd bladzijden groote verhandeling van Guido Bigoni in de *Atti del Reale Istituto Veneto* 1886/87, een voordracht door den Paduaanschen geleerde te Venetië gehouden, waarin Hoche voor een goed deel, schoon niet altijd dankbaar, wordt gevolgd, en waarvan de conclusie wel wat weifelend is, maar toch zeker ongunstig voor Cyrillus; althans de schrijver meent, dat Cyrillus inplaats van de misdadige neigingen van het gepeupel door de voorschriften van het heilig Evangelie te bedwingen, zich daarvan bediende om den dorst naar heerschappij, die hem verslond, te lesschen: »Zonder gewetensbezwaren, kunnen wij — zegt Bigoni — hem, zoo niet onmiddellijk, dan toch middellijk schuldig houden aan den vreeselijken moord op Hypatia".

Deze zijn de schrijvers [1]), die opzettelijk en breeder over de Hypatia-kwestie geschreven hebben; terloops evenwel vindt men overal in encyclopediën, in werken van historischen aard, die op godsdienst, staat en kerk, op wijsbegeerte en wiskunde betrekking hebben, Hypatia vernoemd en de kwestie aangeraakt.

Zoo b.v. in de *Encyclopedia Britannica:* »Hypatia, mathematician, philosopher and finally one of the martyrs of paganism.... There seems little reason to doubt Theodoret's — hoe die hier verzeild komt, is mij onoplosbaar — assertion of Cyril's real complicity". Zeer curieus is wat deze encyclopedie laat volgen: »De geschiedenis van Hypatia vertoont zich in een belangrijk gewijzigde maar toch nog wel herkenbare gedaante in de legende der H. Catharina".

Als een staaltje uit de kerkgeschiedenis citeer ik de *Unpartheyische Kirchen- und Ketzer-historie* van Gottfried Arnold, (Nederduitsche vertaling bij Petzold, Amsterdam, 1701). Na even te voren den H. Cyrillus den »onbeschaamden geeste-

[1]) Nog vinden wij vermeld Ligier en een paar artikelen in een Grieksch tijdschrift of blad.

looze" te hebben genoemd, verhaalt hij den moord op Hypatia en gaat dan voort: »Deeze ontmenschte, ik zwijge onchristelijke daad, maakte Cyrillus vervolgends ook maar bij vernuftige menschen een slegt aanzien, dewijle hij van alle deeze heemel hoog schreeuwende zonden de roervink en oorzaak was, en dat hij zig daar ook niet van zuyverde, of die strafte".

Van de schrijvers der profane geschiedenis is het Gibbon, die in zijn bekende *History of the decline and fall of the Roman empire* het feit van den moord zóó aandikt, dat Hoche en Bigoni zulke overdrijving niet noodig vinden, daar de zaak zelve al akelig genoeg is. Immers hij weet te vertellen, dat Hypatia het vleesch met scherpe oesterschalen van de beenderen geschaafd werd en hare lillende ledematen aan de vlammen werden overgeleverd.

Niet zoo erg maakt het, om een voorbeeld uit de geschiedenis der wijsbegeerte te nemen, Zeller in zijn *Grundriss der Geschichte der Griechischen Philosophie;* hij vermeldt slechts, dat Hypatia »dem Fanatismus des christlichen Pöbels zum Opfer fiel". En vrij kalm is, om ook een staaltje te ontleenen aan de geschiedenis der wiskunde, de beroemde Cantor in zijn *Geschichte der Mathematik.* Hij vertelt de zaak aldus: »Het aanzien, waarin Hypatia bij Orestes stond, werd haar verderf. De prefect wees hiërarchische aanspraken van Cyrillus af, Hypatia's invloed werd als oorzaak in verdenking gebracht en het fanatiek gepeupel der stad verscheurde de ongelukkige".

Dat de katholieke schrijvers over het algemeen het voor Cyrillus opnemen, is zeer natuurlijk, daar zij begrijpen, dat zulk een groote ziel als die van Cyrillus nooit de laagheid zou kunnen begaan, van het gemeen aan te stoken tot een gewelddadigen moord op een vrouw, gepaard met gruwelijke heiligschennis; immers de moord werd in een kerk bedreven. En omgekeerd is ook eenige antipathie tegen den kerkvader verklaarbaar bij hen, die niet dweepen met de eer, aan de Moeder Gods bewezen door het concilie van Ephesus, waar de H. Cyrillus de voorname verdediger van hare glorie was.

DR. L. J. SICKING.

RÉNÉ BAZIN.

't Is zeker reden tot blijdschap, dat nu zoo dikwijls en niet altijd ten onrechte geklaagd wordt over de minderwaardigheid en het tekort der katholieken, op het gebied van belletrie en literatuur, juist in Frankrijk op het oogenblik de drie eerste literaire artisten overtuigde katholieken zijn: Huysmans, Bourget en Bazin.

Alle drie spreken hun innige overtuiging vrij en onbeschroomd uit in hun scheppingen, zij toonen ons het leven der menschheid, doortrokken en bezield van het Christendom; zij dalen neer in zielen waarin het katholieke beginsel van zedelijkheid en het ideaal der goddelijke liefde met onverflauwden glans schittert, zij laten ons menschen zien, wier daden en woorden, wier geheele bestaan beheerscht wordt door de christelijke levens- en wereldbeschouwing.

Mocht men tegen Huysmans en Bourget bedenkingen koesteren wegens hun literair-moreel verleden, van Bazin kan getuigd worden, dat hij steeds één richting heeft gevolgd, altijd zichzelf trouw is gebleven, maar tevens dat met zijn talent ook zijn godsdienstig idée zich in hoogte en breedte heeft ontwikkeld.

Vooral in de keuze zijner onderwerpen heeft hij zich een fijngevoelig en tevens verstandig meester getoond. Hij versmaadde in zijn boeken de analyse van ziekelijke abnormaliteiten, scabreuze toestanden, hartstocht-conflicten, om zich te bepalen bij eenvoudige dagelijks voorkomende gevallen en daaruit alle gevoelens te halen van algemeene menschelijkheid en emotie. Hierdoor won hij de sympathie van zijn lezers niet alleen maar deed hun hart kloppen op dezelfde maat als het zijne. Hoewel hij, als het noodig is, zaken behandelt,

die helaas! in het leven maar al te vaak gebeuren, en waarmede wij moeten rekenen, al zouden velen ook in overdreven kieschheid of preutschheid er gaarne de oogen van afwenden en de ooren voor sluiten, toch blijft hij altijd rein en kuisch. Dat hij zóó èn als psychioloog èn als stijlkunstenaar het hoogste zoo goed als bereikt heeft, blijkt wel uit zijn verkiezing tot lid der Fransche Académie.

Reeds een zeer respectable serie romans, novellenbundels en reisbeschrijvingen heeft Bazin ons geschonken. Nog onlangs gaf de heer Alph. Ruijten er uittreksels van in het Hollandsch onder den eenigszins zonderlingen titel van *Romanliteratuur* [1]), waardoor men bij den eersten oogslag in verwarring komt. Bedoeld is een bloemlezing te geven uit de werken van den beroemden katholieken Académiciën. De heer Ruijten zal ons zeker gaarne toegeven, dat hij zware moeilijkheden in zijn vertaling te overwinnen had. Onze taal is wellicht te stijf, te houterig voor de lichte, elegante perioden, vlugge, trippelende volzinnen, verrassende zinswendingen, fijne gedachten en teer-genuanceerde beschrijvingen, die Bazin's werken maken tot een genot voor zijn lezers maar tevens tot een wanhoop voor zijn vertalers.

Meer dan dat: Bazin's taal trilt van leven en zijn stijl is vol ziel, 't is de ziel zelf van hetgeen hij schildert, van bosch en land, van akkers en water, van zonsondergang en lichtspelingen, van vaderland en volk, zelfs van de aarde, die hij voor ons oproept en haar eigen leven doet leven. Dit is juist de groote, geheime aantrekkelijkheid van zijn werk, het teere aroma, de fijne essence, die bij het overgieten in andere vaten zoo licht vervluchtigt.

Bovendien maakte de heer Ruyten zich zijn taak niet gemakkelijker door juist in het *Oeuvre* van den meester bij voorkeur beschrijvingen te kiezen; want daardoor tracht hij bladzijden lang ons landschappen te doen zien zooals Bazin ze in zijn scherpe visie zag.

---

[1]) *Romanliteratuur*, door R. Bazin, in het Nederlandsch overgezet door Alph. Ruijten. Haarlem, H. G. van Alfen; Rousselaere, De Meester. Prijs: ƒ 1.80.

Dit neemt niet weg, dat de heer Ruijten Bazin vertaald heeft in goed zelfs hier en daar gevoelig Hollandsch; in de vriendschappelijke worsteling met zijn origineel is hij over 't algemeen niet de mindere gebleken; maar toch gelooven wij dat het den lezer eenig geduld en inspanning zal kosten om schrijver en vertaler te volgen in deze fragmenten.

Ons dunkt dat de moeite van onzen landgenoot beter beloond zou zijn geweest als hij liever eenige korte novellen of een grooten roman van Bazin had vertaald dan deze brokstukken; misschien zal zulk eene vertaling volgen; en zoo zullen velen die het Fransch niet voldoende machtig zijn om Bazin in het oorspronkelijke te genieten toch nog kennis met hem kunnen maken in hun eigen taal.

Zij echter, die de rechte vreugde willen beleven aan Bazin's werk, moeten hem in het Fransch lezen, want bij Bazin is, evenals bij alle groote kunstenaars, vorm en inhoud innig met elkander verbonden: zij zijn niet te scheiden, zij zijn in elkander gegroeid. Bovendien geen taal is misschien minder voor vertalen geschikt dan juist het Fransch. Werken in andere talen geschreven winnen soms door vertaling: wat in het Hollandsch b.v. tamelijk gewoon en zelfs min of meer plat klinkt, kan door de kunst van den vertaler iets innigs verkrijgen in het Duitsch of iets elegants in het Fransch. Maar fransche literatuur, hoe mooi en echt ook, loopt altijd gevaar in het Hollandsch onbeduidend, bombasterig of valsch te klinken; het geluid der talen is nu eenmaal anders.

Daarom, een vertaling of overzetting, hoe knap ook, kan aan Bazin geen recht doen wedervaren; maar wanneer zij ten minste prikkelt tot nadere kennismaking met den eminenten schrijver, of liever dichter in proza, dan heeft de vertaler reeds voldoening beleefd van zijn werk.

Het talent van Bazin is steeds crescendo gegaan: hij is onder aan den berg begonnen met aardige novellen [1]), lieve vertellinkjes [2]), die zich prettig lieten lezen, maar nog niet beloofden, tot welke hoogte zich hun schrijver eens zou verheffen.

---

[1]) *La tube d'encre.—La sarcelle bleue.*

[2]) *Ma tante Giron.—Mme Corentine.*

Strekkingloos waren zijn grootere romans, die nu volgden, niet. In zijn hartstochtelijke liefde voor de natuur of liever voor de aarde, snijdt het hem door de ziel, dat de kinderen die goede en teedere moeder ontvluchten en van ontbering laten sterven om in de groote stad, de onreine, de bedriegster, de bederfster, onder te gaan.

Reeds in *Les Noellet* vergelijkt hij de heerlijkheid van het landleven bij de benauwde atmosfeer der groote stad. Hij wordt niet moede ons te schilderen de schoonheid van het woud, de heerlijkheid der volle akkers in de glorie der scheidende zon; hij doet ons de zoete geuren der lente met volle borst opsnuiven; hij stemt ons droevig door de sombere herfstluchten en benauwt ons met de weeë lucht der natte bladeren, vergaand in het slik. Maar hooger stijgt steeds zijn talent, dieper gaat zijn scalpel: niet meer het decor alleen doet hij ons zien, maar degenen, die bestemd zijn om daarin te ademen, te leven, te lijden en te strijden. Hij laat ze voor ons optreden in 't volle leven, maar hij daalt ook in hun ziel en onthult ons de geheimste roerselen van hun denken, voelen en doen.

Stap voor stap ging hij verder totdat hij ons *l'Isolée* gaf, zijn laatste en zeker hoogste werk.

Hier is het niet de stervende aarde[1]) geen vruchten meer gevend aan de ondankbaren, die haar verlieten; 't is niet de droeve strijd om het behoud van eigen nationaliteit der Fransche Elzassers[2]); 't is niet Donatienne[3]) door de ijdele wereld verlokt van haar huis, en er vol beronw in terugkeerend; 't is niet de worsteling van een braaf meisje om deugdzaam te blijven, met heel haar ziel gestreden[4]) — neen! nog pijnlijker, nog droever is de tragedie, waarbij René Bazin ons hier noodt.

Hij zal ons het lijden doen zien in lichaam en ziel van vijf vrouwen uit het volk, eenvoudige schepsels maar verfijnd, vergeestelijkt door het leven, dat zij zich kozen, of beter nog, waartoe God haar verkoos.

---

1) *La terre qui meurt.*
2) *Les Oberlé.*
3) *Donatienne*
4) *De toute son âme.*

Vijf fransche nonnetjes zoo gelukkig in haar klein vredig klooster, waar zij school houden voor de Lyonsche kinderen des volks, door innige, heilige liefde aan elkander verbonden, slechts levend voor God en hare edele levenstaak: reine, blanke duiven en toch in haar witheid nog zoo verscheiden.

Een tendenz-roman *l'Isolée*? Ja, maar één, waarin de strekking, de krachtige wind is die de zeilen opbolt en het kunstwerk vooruit doet stevenen. Bourget's *Divorce* is ook een tendenz-boek, maar hoe geheel anders! Daar schikt de schrijver de gebeurtenissen, praat door den mond van zijn personen, geeft hun karakters, regelt hun daden. Bazin daarentegen brengt ons bij zijn zusterkes, hij laat ons kennis met haar maken: en dan leven zij vanzelf voort, spreken en handelen zooals zij niet anders konden doen en praten.

Hij opent voor ons de kloosterpoort en toont wat daarachter schuilt; en zij, die er zooveel geheimzinnigs en zelfs monsterachtigs in vermoeden, staan verbaasd daar te vinden zooveel liefelijke vroomheid, reine onschuld, stille godsvrucht, hard werken en vurig gebed. Maar wie beter het kloosterleven kennen, glimlachen tevreden, bij 't herkennen der kleine, sprekende trekjes, die wij zelf ons van goede, vriendelijke nonnegestalten herinneren.

Daar is moeder Justine, de overste, in den hoogsten zin de moeder van haar geestelijke dochters, zestig jaar oud, forsch, flink, doortastend, nooit verlegen om een antwoord of een raad, met militair bloed in de aderen, maar toch vol hartelijke goedheid en teere sympathie voor alles, wat lijdt en strijdt.

Dan Daniella, de vrouw van geen leeftijd, gelijkend op de oude martelaressen, afgebeeld op de kerkramen, streng en strak, de hand geleund op het zwaard, symbool van kracht en heldenmoed; zwaar heeft zij gestreden om haar stoere natuur te buigen en misschien nog moet zij dergelijken strijd voeren om gehoorzaam en liefdevol haar plichten te vervullen en niet hoogmoedig te worden, de volheid van haar liefde gevend aan God en aan alles, wat ongelukkig is en hulp behoeft.

Verder de kleine, vroeg oude, nog geen dertigjarige zuster Leonide, eenvoudig boerinnezieltje, goedig, vriendelijk, populair in de wijk en zelfs in de stad, waar zij haar boodschappen deed, een echte Dienstmaagd Christi.

Eindelijk de beide jongsten: zuster Edwige, wier goedheid straalde uit het schoone, regelmatige gelaat, dat van betere afkomst getuigde, en uit de reine oogen; de kinderen aanbaden haar en de diepst gevallenen verwachtten van haar redding, want er ging een bekorende, genezende, verlossende kracht van haar uit, zij scheen liefde te verzamelen voor den God van barmhartigheid; haar groote genegenheid, die zij echter als een onvolmaaktheid verborg, ging uit naar Pascale de jongste van de vijf, *l'Isolée*, de lieveling, het kind der vier oudere vrouwen.

Pascale is de dochter van een Lyonschen zijdewever, zelf ook eens weefster, een lief meisje, vroolijk, hartelijk, overgevoelig, bekoord door alles wat mooi is, opgetogen over een bloem, een lichteffect, een zonsondergang, aangetrokken tot de best gekleede en liefste kinderen, en zich dit als een fout verwijtend. Zij was in het klooster gegaan uit angst, uit vrees voor zich zelf, omdat zij voelde haar eigen zwakheid, zij wist, dat haar verfijnde natuur terugschrikte voor alles wat grof en ruw aandeed en zij zich in haar stand nooit thuis zou voelen en dat zij nergens veiliger en gelukkiger kon worden dan achter de kloostermuren, als bruid van God.

Hoevele dwaasheden en onzinnige fantasiën worden er niet verspreid over kloosterroeping: deze vijf vrouwen waren alle geroepen op verschillende wijzen. Justine werd er heen gedreven door het vuur van haar geloof, Danielle door haar zucht naar volmaaktheid en haar liefde tot God, Leonide door nederigheid, Edwige door haar liefde tot de armen en lijdenden, Pascale uit wantrouwen jegens zich zelf. En allen zijn gelukkig en tevreden in het door haar gekozen lot en verlangen niets anders dan het voort te zetten totdat de Bruidegom hen roept tot het eeuwige bruiloftsfeest.

Aandoenlijk tot het pijnlijke toe is het uitvoerige verhaal van Pascale's beslissing, als zij haar zoo goeden, innig lief-

hebbenden, vromen vader het groote besluit mededeelt. Zij stelt het telkens uit en vertrouwt het hem eindelijk toe in de basiliek van Fourvières na de processie, die hem het hart met heilige vreugde en godsdienstige geestdrift heeft vervuld. Hij wankelt een oogenblik, maar dan brengt hij het offer met de woorden: — »Ik zal je niet betwisten aan den goeden God! Ga, waarheen gij wilt, Pascale!" En toen ging hij met haar naar buiten, zijn arm geslagen om de aanstaande Bruid des Heeren, fier als een koning naast een jonge koningin.

Bazin schildert ook, en misschien bij voorkeur »volk", maar hoe verschillend in zieleleven van werkmanskinderen zonder geloof of godsdienst, van de proletariërs uit de naturalistische romans van Zola, Querido, Heyermans c.s.: wat 'n verfijning, een teederheid, een innigheid is hun gegeven door den godsdienst. Men zou de teekening van Pascale en haar vader haast te geïdealiseerd willen noemen, voor menschen uit die klasse; maar toch heeft de schrijver door allerlei kleine trekjes ze voor ons mogelijk en zelfs levend gemaakt.

In de kloosteratmosfeer ontplooit zich Pascale's ziel in volle schoonheid; de fijnste pasteltinten neemt Bazin op zijn palet om haar voor ons te doen oprijzen in haar frêle, mystieke schoonheid, met de gouden oogen en den lieven lach; de zwakke zijden in haar karakter winnen aan kracht, haar gebreken slijten af of ontwikkelen zich tot deugden. Steeds grooter wordt haar liefde tot God, steeds vuriger haar wensch naar volmaaktheid, steeds kalmer haar hart. De oudere zusters verheugen zich in haar zielebloei, en moeder Justine's aanvankelijke ongerustheid sterft langzaam weg.

Zij leven zoo vredig! In de avond-recreatie zien zij rustig en blijde neer op de groote stad met haar gewoel, waarvan het vaag gedruisch tot haar opstijgt en voelen zich zoo veilig in haar hooge schuilplaats. Zij kwinkeleeren als vogeltjes in haar onschuldig gekeuvel. Zij hebben het over hun kinderen, over hun geluk, over het beste deel, dat zij zich kozen.... En dan komt de eerste waarschuwing voor de ramp, die nadert en die hen met ruw geweld zal terugslingeren in de wereld, door hen zoo blijde verlaten, en die zij vreezen. De storm,

door Combes en zijn *bloc* ontketend, wervelt nader, het huis van St. Pontique is ten doode opgeschreven. Zij schuilen bij elkander als verschrikte duiven, moeder Justine alleen wil handelen, haar kleine kudde verdedigen, maar hoe?

Helaas! Niets kon baten, de geestelijke raadgever uit zucht naar vrede — of, denkt moeder Justine, naar gemak — raadt haar onderwerping aan. Hartverscheurend is het verloop van het drama, zooals er zoovelen in de laatste maanden in Frankrijk werden afgespeeld. De zusters schrikken terug bij de gedachte, dat zij de bescherming van haar muren, van haar kleederen, van haar sluier zullen verliezen. Te moeten scheiden van haar kinderen, haar ongelukkigen, de stichting, met zooveel moeite in stand gehouden, te zien vernielen! Alles is geoorloofd in Frankrijk behalve goed te doen en zich zelf te offeren.

Zij worden uit haar huis gezet. Met groote feestelijkheid maar met den dood in het hart hielden zij nog prijsuitdeeling, en toen gingen zij heen! Moeder Justine heeft geweld verlangd, en de man der wet legt, hoe ongaarne ook, zijne hand op haar schouders. Het eerste werk was de kloosterkleederen te verruilen tegen de wereldsche. Zwaarder offer, dan toen zij deze verwierpen op den plechtigen dag der professie! Toch houden zij zich goed de arme zusterkes. Moeder Justine houdt hun aandoening in bedwang, niets zoozeer vreezend dan tranen en overgevoeligheid. Zij blijven sterk tot het bittere uur van de scheiding. Naar alle hoeken van Frankrijk worden zij verspreid. Het moederhuis kan hen niet bergen, zij zijn ontslagen van haar gelofte en keeren vrij in de wereld terug, waarin haar plaats reeds is ingenomen, waar zij overal te veel zijn, overal geduld worden, ofschoon zij niets vragen dan het recht om nuttig te zijn.

Pascale lijdt het meest door de verdrijving; haar vader is dood; niets heeft zij dan verre verwanten, aan wie zij een vriendelijke herinnering bewaarde. Tot haar ontzetting juicht haar jong hart even bij de gedachte aan de herwonnen vrijheid. Zij siddert er voor als voor een zonde en vindt er nieuwe reden in tot bezorgdheid en angst voor het leven. Moeder Justine huivert ook, bij de gedachte haar kind

te verlaten, haar onbeschermd te weten in die ruwe, booze wereld. Pascale alleen is mooier geworden in de eenvoudige, burgerlijke kleeding, en de goede moeder tart het bespottelijke van een bloemenhoed op haar eigen grijze haren om den verfonfaaiden rouwdol op Pascale's gouden lokken te drukken en haar zoo minder aantrekkelijk te maken.

Ons hart krimpt ineen en de verontwaardiging stijgt ons naar de keel bij het zien der onrechtvaardigheid jegens de arme, verjaagde zusterkens. Maar vooral de groote wreedheid, die deze vrouwen verbieden wil haar in vrijheid gekozen levensweg te volgen, vervult onze ziel met bitterheid. Waarom, als men zelf goddeloos is, anderen beletten voor God en de naasten te leven, waarom hen in de gevaren te doen ondergaan, die zij vrijwillig ontvluchtten?!

Pascale kende zichzelf maar al te goed: beroofd van haar gezellinnen, van de omgeving van vroomheid en geregeld werk, gaat zij verloren. Zij valt zoo diep, als een vrouw vallen kan. Réné Bazin heeft ons de verwording dezer uitverkoren ziel niet doen zien. Een ander zou zich vermeid hebben juist in het weergeven van de nederdaling dezer zwakke ziel uit de witte sneeuwhoogten der mystiek tot den afgrond van zonde en schande.

Wij hooren alleen de feiten en kunnen hun onderling verband raden en hoewel deze manier zeker aan de reinheid van zijn verhaal ten goede komt, zoo is zij aan den anderen kant oorzaak, dat *l'Isolée* in haar laatste gedeelte mislukt schijnt.

Het slot, waarbij we Pascale, die we zoo droevig en gebroken verlieten na haar afscheid van moeder en zusters, terugvinden als een verworpene, het voorwerp van verachting der armeluisbuurt om haar heen; mishandeld en misbruikt door den bruut, wien zij ten offer viel; maar nog steeds haar verloren paradijs beweenend en meer zondigend uit zwakte dan uit slechtheid — dit slot met Pascale's vlucht en geweldadigen dood schreeuwt tegen het overige werk. Het is de helle kleurstreep, die een pastelteekening in gedempte tinten gehouden, brutaal verstoort, 't is de krijschende dissonant in een zoetklinkende symphonie, 't is de hakbijl den fraaien

boom omhouwend en belettend zijn laatste, geurige bloem te geven. Dit einde is niet gegroeid uit het geheel en daarom mist het werk zijn waardige bekroning.

Tot Pascale's verdrijving is haar psychologie een wonder van fijne, voorname kunst. Het mooie kind des volks met haar door den godsdienst gevormde, teervoelende ziel, in haar innige vroomheid, zich haar aangeboren zwakte volkomen bewust — is zoo kunstvol geteekend, dat zij in haar volle menschelijkheid voor ons leeft. Wij begrijpen haar en zelfs zij, die voor kloosterroeping en kloosterleven slechts een ongeloovigen glimlach over hebben, moeten voor dit nonnetje sympathie voelen, omdat zij zoo helder en doorschijnend voor hen staat in haar grootheid en broosheid tegelijk.

Maar te ruw, te kras heeft Bazin met haar gedaan en dit is jammer; haar dood maakt een geforceerden indruk; het verhaal moest uit zijn — de schrijver wist geen raad met zijn parel in het slijk gevallen; hij bereikte door zijn melodramatisch slot een al te goedkoop effect.

Maar hoewel dit voor velen de wondere, subtiele schoonheid van *l'Isolée* zal bederven, zoo doet het toch niets te kort aan de fijne zielkundige analyse en de trouwe, levensware nauwkeurigheid, waarmede de omgeving en het innerlijk leven der lieftallige zusters van St. Pontique is geteekend.

M. S.

HERFSTLIEDEREN.

I.

Wanneer de droomen allen
Van gouden glans bezond
En al de blaadren vallen
En dekken gras en grond,

Dan dringt de blik wel dieper
In 't verre landschap door,
Maar nooit zoo eenzaam sliep er
Een stilte, als nu, te voor.

De blâren zijn gevallen,
En 't lied der vreugde zweeg;
Gevloôn de droomen allen:
De beemde is wijd en leeg....

II.

In herfstbosch zijgt de regen
Als lenteregen zacht,
Waar looverstrooisel 't sterven wacht
Op onbetreden wegen.

In herfstbosch zijgt de regen
Zoo zacht en klagend stil,
Of hij vóór 't sterven met zijn zegen
De blaadren wijden wil.

O droeviglijk bewegen
Nu al uw schoonheid vlood,
O woud, — en willoos zijgt de regen,
De regen van den dood.

III.

Eén dag zon, en dan weer duister,
Eén dag luister,
Dan weer droefheid eindeloos;
Eén dag bloemen, blij ontluiken,
Dan weer duiken
Geel en dor, geveld en voos.

Eén dag lieven en gelooven,
Zonnehoven,
Hoog in heil gezongen zang;
Eén dag lust van levensluister,
Dan weer duister,
Levensmoede, stervensbang.

IV.

Ik heb gespeeld mijn leven lang
Met woorden en met wijzen —
Nu weet ik wèg èn schoon èn zang:
't Is herfst guur en grijze.

De luchten grauw nu van getreur
En weegeklaag van klokken . . .
De winter werpt al voor de deur
Zijn eerste witte vlokken.

En lied is wèg en wèg is lust
En wie ik zong voor dezen . . .
Geef, Heer, wie slapen, zachte rust,
En leer mij rustig wezen.

FELIX RUTTEN.

KERSTMIS-VOORGEVOEL.

Er is iets van wuivende veeren
In 't waaiende dennenwoud,
Een ruischen van ritslende kleeren
En liedren van lieren van goud.

De heide, er wijdomme gelegen,
Ligt roerloos, grauw en oud.
Er is iets van wiekenbewegen
In 't wuivende dennenwoud.

Het is of zangen er wiegen
— Een golvend geluidengetij —
Of englenvleuglen er vliegen: . . .
O Kerstmis is nabij!

FELIX RUTTEN.

NIEUWJAAR.

Dicht-wolle' en wit bekapt in grauwen nacht,
Die dof en donker is, staan sneeuwbestoven
De huizen slapend moede in loom verdooven
En onbewust van wat al te ochtend wacht.

Op 't sneeuwen kerkplein onder sneeuwen vracht
Hangt stil het Christusbeeld en staart naar boven,
Terwijl bij 't kruis verglimt wat vroom gelooven
Er straks aan licht ten lesten offer bracht.

En eensklaps slaan zwaarsomber — 't beeft alom
De lucht door — over 't strakgestrekte wit
Geheimnisvolle slagen van den dom,

Twaalf — en dan niets meer.... Stilte.... Nacht....
Toch zit
De rust vol vreemden schrik, beangstigd, stom,
Om 't nieuwe jaar, dat werd...
Wie wake, bidd'! —

FELIX RUTTEN.

LETTERKUNDIGE KRONIEK.

VI.

FELIX RUTTEN, *Eerste verzen.* Amsterdam, E. van der Vecht.

De eerste verzen van een katholiek dichter, die het is bij de gratie Gods, te mogen begroeten is een blijdschap. Gewoonlijk durft iemand, die geen recensent van beroep is, een bundeltje eerste verzen haast niet onder handen nemen: 't is teer en blad-dun porcelein, dat bij het opnemen uit uw hand schijnt te vliegen; en er zit dikwerf veel tusschen, dat er uitgetrokken moet worden. Wees zoo voorzichtig als ge kunt, en in eens... daar ligt al iets aan scherven!.. En de dichter staat u boos aan te kijken of, erger nog, teleurgesteld en bedroefd. Hij, die zichzelf maar half of in 't geheel niet vertrouwde, had van u steun en aanmoediging verwacht. En ziedaar nu...! Ge raakt verlegen met u zelf, al is uw geweten volkomen gerust en vrij van schuld.

Maar hier geen nood! Ge moogt toetasten, niet met onhandigheid natuurlijk, want alwat schoon is eischt eerbiedige behandeling. Maar zelfs een paar misgrepen zullen dezen overvloed niet deren. Er is leven en groeikracht in, desnoods tegen u aan, en al schrijft ge riemen vol van het beste recensenten-papier, nooit zult ge dezen auteur wijsmaken, dat hij geen dichter is. Want dat is hij bij Gods genà, en weet het in eigen welbewustheid.

Wij waren juist onder elkander aan het kibbelen geraakt over de onbreekbare wetten, die alle kunst en poëzie in behoorlijke orde moeten houden, en over de essentie van het vers, en over de gedachten, die op vers mogen of moeten

gezet worden. Daar waren er zelfs, die meenden, dat de levensvaag, die sedert '80, aanvankelijk in een storm van baldadigheid, door onze letterwarande was komen heenwaaien, niet uit een der vier windstreken kwam, maar uit den afgrond daarbeneden; dat deuren en vensters er zorgvuldig tegen dichtgespijkerd moesten worden; dat de noodzakelijkheid van zulk een veiligheidsmaatregel kon worden aangetoond met onbedriegelijke syllogismen. En werkelijk, er was nog al wat tegen in te brengen.

Maar zie, daar komt een jonge dichter en stort bij armenvol de bloemen, die onderwijl in de open lucht gegroeid zijn, voor ons uit als zijn »eerste" verzen, een kleinigheid nog maar uit den overvloed, die al woelt om voor den dag te komen. En nu willen wij, in plaats van te twisten, liever ons wat gaan vermeien in die jonge lentegaven, en den hemel danken, dat een katholiek dichter van goede, ja van groote belofte ons is geschonken.

* * *

Hoe waar is het woord van Dr. G. Verriest: »De kunst des dichtens ligt niet wachtende op schoolwetten, maar op den godbegaafden Vinder, in wiens merg en midden huivert, onweerstaanbaar, de stemme der aarde en des hemels; in wiens ziel de geheime machten, die 't gemoed regeeren, den rythmischen stroom loslaten of vastleggen, die adem- en bloedtocht beheerscht!" [1]). Zulk een Vinder beloven ons de »eerste verzen" van Felix Rutten. Of hij al dan niet tot de modernen moet gerekend worden, is mij volmaakt onverschillig. Ook wil ik niet onderzoeken, in hoever andere dichters of dichtscholen, als ge wilt, invloed op hem uitgeoefend hebben. Hoofdzaak is, dat door zijne verzen de zielestem der aarde en des hemels huivert in rhythmisch geluid. En het goede, waarvoor de jongeren ons weer de oogen geopend hebben, heeft hij in zijne poëzie opgenomen zonder eenige aanstellerij van wat ook.

---

1) *Over de groudslagen van het rythmisch woord*, bl. 46.

Daar is al dadelijk gebroken met de banaliteit, die in telkens nieuwe rijmen altoos even banaal blijft. Zie b.v. zijn *Kerstnacht* (bl. 21). Dat is eigen visie en eigen ontroering. Noem het, als ge wilt, geheel-en-al lokaal: Bethlehem in Holland: de gedachtenisviering overgebracht in de werkelijkheid. Maar 't is echt en 't is eigen. Heel anders dan we omstreeks Kerstmis meestal gewoon zijn. Te dikwerf immers hooren wij het Kerstkindje begroeten in poëzie, die al even armelijk is als de doeken, waarin de bezorgde Moeder het wond in haren nood... toch wel niet zonder zielevlijming, dat er niets beters te vinden was. Zeker, die armoede is juist aandoenlijk in 't nooit verouderende tafereel. Maar omdat zij echt is. Kom daar niet met armelijk klatergoud! Straks komen de koningen met het echte goud, schattenvol. Ze werden immers niet afgewezen!

Ook de beeldspraak is niet van de oude prentjes afgeteekend maar zelf gezien en zelf gefatsoeneerd. Zie b.v. dat vergezicht over de golvende zee:

»De golven steigren, staatge, schuimbehaarde;
En donker-rijzend rent de trotsche jacht
Felwild en fier vooruit... Maar trotscher kracht
Ontkracht de dolle vaart dier volbloedpaarden...." (bl. 86).

En dan de toovermacht van rhythme en klank. Luister maar even in *Maria Visitatie* naar het »opgaan met spoed" (bl. 89):

»Toen nam Zij haar azuren kleed
En sneeuwen sluier op, en deed
Sandalen aan de voeten,
En toog den weg langs — te ochtend vroeg —
Die Haar de bergen over droeg
Elisabeth te groeten".

Ge hoort snelheid van besluit en vlugheid van tred in de zoo welbekende voorstelling.

In eindelooze sleeping daarentegen klinkt hel *Verlangen* (bl. 98):

»Lief, wat laat gij
Zoo lang u verlangen
En komt niet weer?
Lief, wat haat gij
De zomersche zangen
De zonne zoo zeer?" —

Anders weder het lente-lied met zijn groot-groote kinderoogen (bl. 68):

»Ach, met zoo groot-groote oogelijn
En kuischen kinderzin
Kijkt ge al zoo vroom en vrank en rein
De wijde wereld in.

En madelief en kindje-klein
't Is al zoo mooi, zoo mooi,
De wereld en de zonneschijn
En 't lichte lichtgedooi".

Stafrijm en letterslag herinneren menigmaal aan den meestergreep van Gezelle. Zoo b. v. in *Burchtbouw* (bl. 25):

»Gelijk een steenen burchtbouw star en stug
Met steile torens over 't land te staren
Staat, eenzaam, hoog op ruigen heuvelrug..."

of de blaadrenval tusschen het dreunen der uitvaartklokken op Allerzielen (bl. 11):

»En aldoor dalen op het domm'lend dons
Der donkre weide blâren — gele en roode —
Die even bevend ritslen door het gegons
Dier klokken, jammerklagend om wie vloden!"

Haast Gezelle nageteekend, maar toch eigen, is het akkerpaard van den *Ploeger* (bl. 132):

»De breede flanken schuimend nat van zweet,
Stampt stijfgepoot het zwoegend akkerpaard".

Hooger echter dan deze bijzonderheden stel ik het plastisch vermogen van den dichter Felix Rutten, om een stuk natuur in zijn eigenaardige schoonheid te vatten en dan heel een-

voudig in klare woorden uit te zeggen en uit te beelden zonder veelvoudige kleurenwemeling uit de algemeen gebruikelijke verfpotten.

Zie b. v. deze open-lucht-schildering van een *vroege ochtendhemel* in de lente (bl. 58):

»De zonne straalt een teer waas van geel goud
Uit, door de wijdgespreide wolkenvlucht,
Die lodderdroomend heendrijft op de zucht
Van zoele Meiverlangens over 't woud..."

Dat is voornaam-rustige plastiek, die zeker is van haar kunnen. Vergelijk daarmee den tragen wintermorgen, die zich uit nevelen loswoelt (bl. 23):

»En zilverblinkend opwaarts ging
De zonne uit tragen nevelkring
En schittert in de schittering
Der natte daken: —
Maar lustloos ligt het land er loom
Wat schittering er over koom'
En kan maar uit den winterdroom
Niet meer ontwaken".

Niet minder eigenaardig en juist getroffen is het avond worden in den herfst (bl. 121):

»De luchten hangen zwaar van grijze dampen,
En de avond vloeit van vlotten horizont
Naar 't dal, waar trossen duisternis zich klampen
Aan dor geboomte en vochtig-grauwen grond.

En vér verrommelt dof machinestampen...
Het leven legt den vinger op den mond;
In 't donker blinken, één voor één, de lampen
En zien met groot-verwonderde oogen rond".

Zoo kon nog menige eigenaardig-oorspronkelijke teekening worden aangewezen. Maar vooral heeft mij getroffen de heldere-maan-nacht van Mei in de *Meinacht-symphonie* door de fel-directe overbrenging van een dichterlijken natuurindruk op den lezer, die in eens ontwaart, dat hij midden in die natuur is gezet (bl. 238):

»Maannacht! een schennis is elk menschgeluid;
Ontwijding nu 't gestap der zachtste schreden...
Ik sta, en staar, en durf niet verder treden,
En weet niet wat dees blanke stilt' beduidt....

Allom de hoogtijpracht van 't manelicht
Op maagdensier van blanke nevelwaden;
't Struweel met blinkend-witten bloei beladen:
En heel de wereld één wit bruidsgedicht.

En te allen kante klinkt de minneklacht
En 't lokkend liefdelied der nachtegalen
Zoo zoet, of 't ware een zang der manestralen:...
Wie mag de Bruid zijn, die de maannacht wacht?"

Wie natuurindrukken van een dichterlijke kunstenaarsziel zoo eenvoudig en trouw weet vast te leggen in beeldende woorden mag niet meer als leerling behandeld worden.

* * *

In vier groepen of reeksen zijn deze *Eeeste verzen* door den dichter geschakeerd. Het meest aantrekkelijk voor allen zal wel de eerste groep zijn: *Jaargetijden.* Wat daar in velerlei dichterlijke zielsontroering tot poëzie is omgeschapen ligt binnen den omvang van ieders menschelijke zielservaring.

De twee volgende afdeelingen: *Voor de liefste* en *Uit het boek der bruid,* geven ons liederen van jonge liefde in fijngevoelig verschil van toonaard: als de beurtzang van Adam en Eva in Vondel's *Adam in ballingschap,* als de verschillende stemmen in de scheppings-symphonie.

Zeer fraai uitgebeeld is vooraan in het »boek der bruid": de eerste bewustwording: zwanen glijden in statig witte pracht geluidloos voort op den effen stroom, tot zij ineens de vleugels heffen en over het wegspattend water hun waaiende pluimen uitslaan in zwanenvlucht (bl. 173):

»De zwanen zwierven zwijgend zacht
— De witte zwanen —
Langs 't blinkende blauw der waterbanen
In witte pracht.

Wij stonden er stil in zoet genucht...
Daar schuiven en schuimen
De waatren uiteen bij 't gewaai van de pluimen
Der zwanenvlucht".

De vormschoonheid en zekerheid van lijn, die aan de *Mathilde* van Perk een eenige plaats verzekeren, is in deze zangen niet geëvenaard, maar de zielestemming klinkt beter door en is edeler muziek.

De laatste groep is getiteld: *In memoriam* en door den dichter in vier boeken verdeeld. In hoever levenservaring hier is uitgedrukt of enkel stemmingen in dichterlijke reeksen zijn gesymboliseerd, waag ik niet te zeggen. De gedichten hebben een psychologischen gang van smart, die mediteerend en herdenkend tot berusting en vrede komt. Daar zijn fijngevoelig bewogen sonnetten bij van volle schoonheid. Maar ik staar in dien rijkdom als in de pracht van een wilden wingerd te herfsttijd, die zijn fijn-sprietelende ranken en groenroode festoenen slingert om een raadselachtig opgetimmerde warande. Dat hindert niet zoozeer voor het oog, doch de geest is maar half bevredigd. 't Zal aan mij liggen, maar poëzie is voor mij alleen genietbaar, wanneer zij dadelijk en onmiddellijk tot mij spreekt en mij overmeestert. Zoodra zij maar even raadsels begint op te geven, ga ik voorbij. En zoo zijn er meer, geloof ik, die anders toch door echte poëzie gemakkelijk te treffen zijn. In het boek van een Duitsch geleerde willen wij ons wat zwaar op te delven diepzinnigheid getroosten. Maar van poëzie vragen wij iets anders: den klaren luister der dingen: de schoonheid, waar de jubileering der ziel en haar uitroep van bewondering op antwoorden. In die klaarheid ziet men ten slotte het diepst. Een dichterlijke ontroering kan het bewustzijn van den dichter doorgloeien in zoo bijzondere omstandigheden, dat zij zich, zonder deze, haast niet laat overbrengen in het bewustzijn van een ander. Dat kan ware poëzie zijn, maar zij is voor openbaarmaking weinig geschikt, tenzij voorzoover het algemeen menschelijke er zijn echte uitdrukking in vindt. Vooral kan zij voor een ander niet wijd en ragfijn worden uitgesponnen. En daartoe heeft de dichter

Felix Rutten over 't algemeen wel eenige neiging. Hij geeft van het goede soms te veel.

* * *

Doch ik mag den schijn niet aannemen dezen dichter den weg te willen wijzen. Hij is in staat zijn eigen weg te vinden en te banen. Dat daarbij ook de hoogstbegaafden niet ontsnappen aan de wet, die harden arbeid aan de kinderen van Adam heeft opgelegd, zal hij ongetwijfeld ondervinden. Zijn talent moet hij zelf tot volle ontwikkeling brengen. Aan zijne dichtgave is hij verschuldigd naar het hoogste te streven en niet spoedig, maar vooral niet met half-geslaagde kunst, tevreden te zijn. Daar is, begrijpelijkerwijs, thans in zijne uitbeelding hier en daar nog wat onvastheid, die den eenig juisten trek met twee, drie andere zoekt te benaderen, wat overlading geeft, zooals b. v. in *St. Caecilia* (bl. 13): te veel mooie dingen zijn daar samengebracht. Zijn meesterschap over de taal is nog niet zóó volkomen, dat woorden en klanken het rijzen en dalen van den tooverstaf der aandoening aanstonds in maatstappende reien van ongedwongen bevalligheid volgen. De aandoening zelve is niet altoos tot »volle uitspreekbaarheid" gekomen, en soms heeft het eenigen schijn, alsof de dichter haar zichzelf meer gesuggereerd heeft dan dat zij uit de diepten der ziel is opgekomen en hem overmeesterd heeft.

Maar dichter bij Gods genâ is hij. En daarom zou ik hem, in zijn opkomst, vooral dezen raad willen meegeven: wees u zelf. Laat u bepaaldelijk niet van de wijs brengen door de recensenten van uw eersten bundel.

Alleen wat uit de diepten van eigen dichterziel omhoog welt kan onvergankelijke poëzie worden. Daarom moet een dichter vaststaan in zich zelf, wetend wat hij is en wat hij kan, hij, bevoorrechte onder de menschen, maar daarom ten volle: mensch. Anders verliest een kunstenaars temperament, juist door zijn fijngevoeligheid, gemakkelijk het evenwicht. En in een tijd van overgang als de onze is psychologisch-wankelbaar evenwicht stellig een teeken des tijds. De zelfbewuste zekerheid van een Homerus, een Dante, een Shakespeare,

een Vondel vindt men er niet. Topzware bewegingen gelden voor bewijzen van genialiteit. Wie voluit mensch en daarom dichter is wil het bovenmenschelijke naar zich omlaag trekken. Maar dat wreekt zich zelf. Want door zulke sprongen en buitelingen wordt de bron zelve troebel en geeft geen zuivere spiegeling meer. In plaats van de werkelijkheid met zijn hoogten en diepten vertoonen zich wanschapenheden. 't Wordt ten slotte één suggestie van akeligheden!

Doch in de poëzie van de grootmeesters der schoone kunst, koningen des woords, schouwen wij als in een onpeilbaar diepe klaarheid van licht en schaduw, al zijn de schaduwen soms zwart als de nacht.

Die grootmeesters heeft deze jonge dichter zich blijkbaar ten voorbeeld gesteld. Met alle recht! Gelijk de oude zanger bij Homerus mag hij zeggen: »De Godheid heeft mij velerlei zangen in 't gemoed gestort" (*Odyssee* XXII, 347). Nog menig lied ligt »zwijgend in zijn ziel te slapen" (bl. 63); deze eerste verzen zijn als bloemen, die hij, al wandelend in de bloeiende velden der jonkheid, hier en daar heeft geplukt en in vazen op zijn schouw gezet (bl. 140); daar liggen nog in het dichterhart »trotsche hoogten en donkere kloven en veel steile diepten", zwart van somberheid, waar de »hemel sterrenloos boven hangt" (bl. 203). Maar geen nood! Hij heeft het »excelsior" in zijn vaan geschreven, en hij is in staat die vaan ook langs steile en duistere paden over de afgronden en diepten des levens heen te dragen. Hij vertrouwe op zijne dichtgave: op God, die haar gaf.

A. M. C. VAN COOTH.

NIEUWE UITGAVEN.

A. POTTIER, *Coöperatie. In het Nederlandsch vertaald, met eene voorrede van* MR. P. J. M. AALBERSE. Leiden, Uitgevers-Vennootschap »Futura", 1905.

Pottier's brochure zal zonder twijfel bij de verschillende lezers zeer verschillende gewaarwordingen te voorschijn roepen. De voorstanders van coöperatie zullen dit geschrift allicht als een afdoend bewijs voor de juistheid van hun standpunt beschouwen, en zich tot eene ijverige campagne ten gunste der coöperaties gedrongen gevoelen. Anderen zullen uit Pottier's boek geene andere conclusie trekken, dan dat coöperatie van arbeiders in bepaalde gevallen wenschelijk kan wezen, terwijl zeker ook menigeen tot de erkenning zal komen, dat er ten gunste van coöperatie meer gronden zijn aan te voeren, dan hij aanvankelijk wel vermoedde.

Gaarne geven wij hier eene korte beoordeeling van Pottier's werk, dat op meer dan gewone belangstelling aanspraak heeft. Wel willen we hiermede niet de illusie wekken, alsof het een schat nieuw ontdekte sociale ideeën bevatte: de inhoud toch is over het geheel gemeengoed der bestaande litteratuur. Maar Pottier heeft dezen inhoud uiteengezet met eene merkwaardige bevattelijkheid en duidelijkheid, welke aan de verkondigde ideeën eene bijzondere kracht en aantrekkelijkheid verleenen. Ook mag het feit, dat Pottier van katholieke zijde reeds in 1889 deze ideeën zoo beslist lanceerde, opmerkelijk heeten, en de belangstelling in het werk verhoogen.

Wat in Pottier's geheele geschrift opvalt, is de vurige overtuiging, waarmede hij voor de coöperatie van arbeiders in het krijt treedt. Hij behandelt daarbij afzonderlijk de ver-

bruiks-coöperatie (p. 17—65) en de productie-coöperatie (p. 65—71). Wat *de verbruiks- of consumtie-coöperatie* aangaat, had Pottier kunnen optreden als een voorstander van het bekende Rochdale-systeem, waarbij de winst der coöperatie aan de deelnemende arbeiders in verhouding tot hun waren-inkoop wordt uitgekeerd. Dit doet hij echter niet en toont zich aanhanger van het radicale gemeenschapssysteem, daar hij de winst der coöperatie voor verschillende ondernemingen ten gunste der arbeiders wil besteden (p. 63 en p. 29). Pottier wil haar vooral gebruiken voor het vormen van pensioen-fondsen, waardoor, zooals hij als tegenstander van uitgebreide staatsinmenging (p. 69) aanmerkt, verplichte verzekering overtollig zou worden (p. 33—35, p. 65). Maar voornamelijk zou de winst moeten strekken om te bereiken, wat Pottier het einddoel der consumtie-coöperatie noemt: namelijk de productie-coöperatie of — gelijk hij uitdrukkelijk verklaart — de organisatie van de grootindustrie op coöperatieven grondslag (p. 32, vgl. p. 30, p. 60 enz.).

Ziedaar in 't kort de hoofdgedachtengang van Pottier's geschrift. Dat hij daarin zoo beslist op *productie-coöperatie der arbeiders* aanstuurt, zal zeker menigeen verwonderen. Het is toch bekend, dat talrijke zaakkundige schrijvers hiervan geen groote verwachtingen koesteren. Ook Pottier zelf laat niet na op geheel objectieve wijze verschillende ernstige proeven van productie-coöperatie aan te voeren, die mislukten (p. 73 vv.), en wijst op de intellectueele kracht en de energie, welke van den eigenondernemenden patroon uitgaan. »Ik weet wel — zegt hij — dat in gelijke omstandigheden een coöperatie kan mislukken, waar een patroon zou slagen, in elk geval betere zaken zou maken dan een vereeniging. Er is dan eenheid in de leiding en gevoel van verantwoordelijkheid, die er in een vereeniging nooit zoo zullen zijn" (p. 72).

Des ondanks laat hij niet alle hoop varen, en zegt »nog wel zooveel vertrouwen in de menschen" te hebben, dat zij ooit tot coöperatieve productie zullen kunnen komen (p. 73, vgl. p. 31 en 77), hoewel hij het tevens eene utopie noemt, te meenen, dat het mogelijk is »*overal* of zelfs meer over-

wegend de coöperatieve productie te stellen inplaats van die door afzonderlijke patroons" (p. 73).

In zooverre zal dus de consumtie-coöporatie niet tot haar doel kunnen voeren.

Hoewel nu Pottier de tegenstelling niet scherp opzet, blijkt toch, dat hij de productie-coöperatie van patroons en in het algemeen ook van zelfstandige ambachtslui (p. 71) meer levensvatbaar acht dan die van arbeiders der grootindustrie. En hierin voelt hij ongetwijfeld juist. De feiten, uit welke de mogelijkheid blijkt eener zekere productie-coöperatie voor de eigenaars van bepaalde industrieën of voor de uitoefenaars van bepaalde ambachten, kunnen geen dienst doen ten bewijze der meening, dat op dezelfde wijze ook de productie-coöperatie van arbeiders zou kunnen worden doorgevoerd, zonder binnen korten tijd — althans bij eenigszins gecompliceerde productie-ondernemingen — op desillusies uit te loopen. Pottier ziet wel in, dat het thans geldende *patroon-systeem* niet iets willekeurigs is, maar op eene zeer soliede *natuurlijke basis berust* (p. 76). Hij wil echter de productie-coöperatie der arbeiders, welke gewoonlijk als eene tegenstelling van het patronale productie-systeem opgevat wordt, als eene soort van imitatie van hetzelve beschouwd zien: de arbeiders zullen namelijk sommigen der hunnen tot hunne directeurs of patroons aanstellen, gelijk toch ook »de aandeelhouders den directeur van hun fabriek" benoemen (p. 76).

Pottier ziet hier echter een belangrijk verschil voorbij, wat daarin gelegen is, dat de aandeelhouders niet onder den door hen zelven gekozenenen directeur den dikwijls zwaren en afmattenden productie-arbeid behoeven te verrichten, zoodat deze met gelijken invloed als de zelfbesturende patroons tegenover zijne arbeiders staat, en noch van hunne eventueele tevredenheid met hun lot, noch ook van het meer of minder juiste oordeel der minder ontwikkelden onder hen afhankelijk is.

Buitendien vraagt Pottier zich niet af, in hoeverre de maatschappij onder het door hem verdedigde systeem in algemeenen economischen zin goed zou varen, d. i. in hoeverre zij door meerdere of betere goederenproductie zou zijn gebaat

of door mindere productie zou worden geschaad. En wat de goederendistributie aangaat, moet de vraag niet gering geacht worden, of de arbeider onder het thans gebruikelijke loonsysteem door eene verstandig geleide vakorganisatie niet tot gunstiger arbeidsvoorwaarden zal kunnen geraken, dan op den duur bij radikaal doorgevoerde productie-coöperatie der arbeiders ooit mogelijk zou zijn.

Ofschoon Pottier vooral de arbeiderscoöperatie behandelt, en, gelijk uit den geheelen opbouw van zijn geschrift blijkt, deze tot uitgangspunt en tot doel van zijn betoog genomen heeft, zoo wijdt hij toch ook aan andere coöperatie, namelijk aan *de middenstandscoöperatie* zijne aandacht (bijzonder p. 41—59). Dat hij hierbij voornamelijk ook de vraag behandelt, of de arbeiderscoöperatie den middenstand zal doen verdwijnen (p. 41 vv., vgl. p. 31), zal niemand verwonderen. De wijze echter, waarop hij deze vraag beantwoordt en de economische toestanden uiteenzet, kan ons niet in ieder opzicht bevredigen. Pottier geeft namenlijk van de gevolgen, welke uit de arbeiderscoöperatie voor den middenstand voortvloeien, blijkbaar eene te zeer gevleide voorstelling. Hij richt voornamelijk het oog op die middenstanders, welke in den verkoop van voedingsmiddelen hun bestaan vinden, en noemt de kruideniers, de bakkers en de slagers (p. 43). Voorzoover deze kleine winkelnering drijven, wijst Pottier op het voortdurend stijgende aantal der winkels en op de economisch onvoldoende goederendistributie, welke door deze plaats vindt, en is van oordeel, dat velen er van zullen moeten te niet gaan; grootendeels verdwijnen zullen ze echter niet, voegt hij hieraan toe (p. 48). Voorzoover ze hun bedrijf op grootere schaal uitoefenen, zal het volgens Pottier grootendeels van hen zelve afhangen, of ze zullen te gronde gaan of niet. Wanneer ze zelf willen, gebeurt dat echter niet, indien ze slechts coöpereeren (p. 52 vv.).

Wat bij deze geheele uiteenzetting opvalt, is de optimistische wijze, waarop Pottier het geheele vraagstuk behandelt. Hij doet, alsof de middenstanders van de arbeiderscoöperatie werkelijk slechts weinig te vreezen hebben. Beslist verklaart

hij, dat de handel in voedingsmiddelen inderdaad recht van bestaan heeft (p. 55), en dat de handelaars zich door onderlinge coöperatie krachtig moeten maken om »door goede en goedkoope waren te leveren, de leden der coöperatie tot zich te trekken" (p. 54). Welke winst er echter bij aanmerkelijke uitbreiding der arbeiderscoöperatie voor hen beschikbaar blijft, daarover treedt hij niet in bijzonderheden. En toch is het zeker, dat bij zeer lage prijzen voor eene toereikende winst eene groote cliëntèle noodig is, en dat zulk eene slechts voor een beperkt aantal middenstanders zal zijn te vinden.

Pottier ziet dit, gelijk op p. 64 duidelijk blijkt, ook zeer goed in, maar desondanks zoekt hij de gedachte ingang te doen vinden, dat de middenstanders van arbeiderscoöperatie weinig nadeel te duchten hebben, en op p. 57 noemt hij zelfs de gedachte: »dat wij door arbeiderscoöperatie wel de proletariërs helpen, maar de burgerij benadeelen", beslist weg eene »weinig gegronde vrees".

Zulk eene wijze van voorstellen, kan ons natuurlijk niet bevredigen. Wie sociale ontwikkelingsplannen toelichten wil, make vóór alles eene juiste en scherpe diagnose der sociale verschijnselen. Pottier doet dit niet. Hij stelt voortdurend de voordeelen der arbeiderscoöperatie zoo groot mogelijk, hare nadeelige gevolgen voor den middenstand daarentegen zoo klein mogelijk voor.

Hoe hij zich daartoe moet wringen, blijkt wel uit het feit, dat hij het middenstandsvraagstuk op de kruideniers, de slagers en de bakkers zoekt te concentreeren. Veel verder dan tot hun gebied zal echter de arbeiderscoöperatie, wanneer ze alom als de normale ontwikkeling der arbeidersvereenigingen wordt aangeprezen en beoordeeld, zich kunnen uitbreiden, en verschillende andere takken van den handel en van de zoogenaamde kleine industrie vallen gemakkelijk onder haar bereik, ook verschillende vakken, welke Pottier op p. 42 tot het gereserveerd terrein van den middenstand rekent. Dat Pottier de arbeiderscoöperatie tot slechts weinige vakken zou willen beperken, kan men, met het oog op zijne vurige campagne zoowel ten gunste van de

productie- als van de consumtie-coöperatie, natuurlijk niet aannemen. Wil hij dit echter niet, zoo konstateere hij volgens eene juiste diagnose openlijk de gevolgen. Hij laat dit echter na, en maakt daardoor den indruk, met zijne optimistische voorstelling meer de onschadelijkheid der arbeiderscoöperatie te willen aantoonen, dan eene objektieve voorstelling van hare noodlottige gevolgen voor den middenstand te willen geven. En dit moet noodzakelijkerwijze op het juiste oordeel zijner volgelingen, en, in zooverre hij zich zelve in zijne voorstelling verwart, ook op het zijne, van invloed zijn.

Toch is eene scherpe diagnose van alle te verwachten gevolgen juist bij een vraagstuk als dat der coöperatie bijzonder noodzakelijk. Dan zal ten minste eene objektive beoordeeling der kwestie in hare geheele uitgebreidheid mogelijk zijn, en zullen, met meer ernst dan dikwerf gebeurt, de vragen opgeworpen worden: op welke wijze voor de ten ondergang gevoerden eene verandering van werkkring mogelijk is, wie hen, na het lanceeren der christelijke coöperatiebeweging, bij de keuze hunner gedwongene carrièreverandering behulpzaam dienen te zijn, en op welke wijze geacht kan worden, aan deze taak te zijn voldaan.

Pottier bekommert zich om dit alles in zijn werk niet al te zeer, en zeker niet met groote resultaten. Zoo wijst hij op de mogelijkheid, in de Hollandsche bloembollenstreek te gaan werken, waar 12—15 gulden per week te verdienen zijn (p. 48), alsof dáár, en tegen genoemd loon, een beduidend aantal nieuwe arbeiders zouden kunnen worden geplaatst. Ook wijst hij in het algemeen op den grooten nood aan arbeidskrachten voor het platte land, alsof iedereen voor landarbeid geschikt ware; en hij beschouwt, wie zich niet tot landarbeid getrokken gevoelen, als te lui om met degelijken handenarbeid hun brood te verdienen (p. 48), alsof het loon der landarbeiders in bijna geheel Europa niet te laag ware, om een redelijke aantrekkingskracht uit te oefenen en eene bevredigende vergoeding voor geleverden arbeid te kunnen worden genoemd.

Nu zegt Pottier wel in 't algemeen: »Onze groote zorg moet zijn, die ontwikkeling in haar beweging te leiden" (p. 50),

maar wijl hiervan in zijn geschrift betrekkelijk zoo weinig terecht komt, is daarmede niet veel gewonnen. En waar hij er ten slotte op wijst, dat de goddelijke voorzienigheid alles ten goede zal leiden (p. 50), daar verdient zijn vertrouwen als basis van allen christelijken arbeid zeker waardeering, maar voert hij ons toch geen handbreed verder.

Wat nu meer in 't bijzonder Pottier's verdediging der arbeiderscoöperatie — vooral der consumtie-coöperatie — aangaat, deze behoort zeker tot de interessantste zijden van zijn werk, en het ware te wenschen, dat ze iederen aprioristischen tegenstander der coöperatie onder de oogen konden worden gebracht. Toch moeten wij ook hier op een punt wijzen, wat tot juiste waardeering der zaken misschien zal kunnen bijdragen, en van al te enthousiastische verwachtingen zal terughouden. Pottier stelt namelijk, gelijk wij reeds met een enkel woord aanduidden, *de economische voordeelen der arbeiderscoöperatie* zoo groot mogelijk voor. Zoo beroept hij zich o. a. op het feit, dat de socialistische coöperatie te Gent bij hare eerste winstverdeeling een dividend van 35 pCt. uitkeerde, en is van oordeel, dat toch zeker altijd tot eene uitkeering van 10 pCt. te geraken is (p. 17). Daarbij dient men echter — afgezien van het feit, dat ook talrijke coöperaties ten gronde gingen — in het oog te houden, dat het eerste enthousiasme niet weinig tot het gelukken van vele coöperaties heeft bijgedragen, terwijl nog eene menigte andere oorzaken op hunne wijze medewerkten. Er zijn toch talrijke voorbeelden van lage loonen en abnormaal lange werktijden, waarbij de socialistische coöperatoren niet zelden het voorbeeld gaven. Een groot deel der winst wordt ook dikwijls bereikt door gratis toelagen, b. v. in den vorm van vrije lokaliteit, welke de patroon in zijne fabriek voor het afwegen en verzenden van waren beschikbaar stelde, terwijl vaak ook veel ongesalarieerde arbeid verricht wordt door bestuursleden en propagandisten van arbeidersvereenigingen, welke somtijds nacht en zondagen aan hunne taak besteden.

Dit alles neemt niet weg, dat er met consumtie-coöperatie van arbeiders toch eene wel begeerenswaardige winst te behalen is. Ten minste bij de huidige toestanden. Het is echter te

voorzien, dat de geheele kostenrekening der coöperaties op den duur aanmerkelijk hooger zal worden; en daartoe moet ook gerekend worden de hoogere salarieering van den leider of directeur, zoodra eene scherpe concurrentie de aanstelling van meer zaakkundige en algemeen ontwikkelde directeurs zal noodig maken. Maar het ergste punt is dit: dat de coöperaties thans hunne winst maken, door tegen de huidige hooge handelsprijzen te verkoopen, en dat deze winst geheel omlaag zal vallen door de prijsverlaging der waren, waartoe de middenstand, voor zoover hij door grootere concurrentie en door de nieuwe ideeën op handelsgebied niet ten gronde gewerkt wordt, onvermijdelijk zal overgaan.

Men heeft zelfs de vraag opgeworpen, of de arbeiderscoöperatie op den duur wel levensvatbaar zal zijn en onder algemeen economisch opzicht niet duurder zal werken dan de patroonsonderneming. In dit geval ware noch op productief noch op distributief gebied veel gewonnen. Voor hen, die aan de energie en rustelooze toewijding van den zelfondernemenden patroon eene bijzondere waarde toekennen, kan het antwoord niet twijfelachtig zijn, en zelfs Vlekke, wiens woorden over de rechtvaardigheid zoo dikwerf ten gunste der coöperaties worden aangehaald, was van oordeel, dat geen enkele coöperatie het op den duur tegen eene goed georganiseerde private onderneming zou kunnen uithouden. Het zou van belang kunnen zijn het voor en het tegen van deze opvatting te gelegener tijd nader toe te lichten. Thans zou ons dit te ver voeren, en wij zullen ons daarom in hoofdzaak er toe bepalen een algemeen oordeel omtrent Pottier's boek te geven. En dan kan niet ontkend worden, dat zijn werk op sommige punten meer een sympathiek pleidooi voor arbeiderscoöperaties dan eene zuiver objektieve beschouwing van de verschillende zijden van het vraagstuk geeft. Wat echter uit het gezegde duidelijk blijkt, is, dat de middenstand zijne kostenrekening zoo laag mogelijk moet stellen, en dus gelijk Pottier zoo dikwijls verklaart, moet coöpereeren. Wij voegen er bij: coöpereeren, ten minste waar dit ten doel kan voeren.

Of nu, gelijk Pottier wenscht, eene *ijverige campagne ten*

gunste der arbeiderscoöperaties dient ondernomen te worden, ook hieromtrent eenige bemerkingen. Pottier wil niet, dat de leiders van het volk op dat punt werkeloos of onzijdig zullen blijven (p. 61), doch dat ze de coöperatie met kracht zullen bevorderen (p. 57) en dit als een deel van hun christelijk apostolaat onder de arbeiders zullen beschouwen (p. 34, 36, 57, 74 enz.). En zijn aandringen op dat punt verwondert ons niet, waar we zoo dikwijls de opinies van onze fransche sociale vrienden hoorden, die voor hun land geene andere mogelijkheid zien, de arbeiders tot christelijke organisaties te voeren dan door middel der coöperatie.

Pottier bevond zich in gelijksoortige omstandigheden, hij vreesde, dat zijne arbeiders door de financieele voordeelen, welke de socialisten aanbieden, zouden worden medegesleurd, en het verwondert ons geenszins, dat hij met alle vuur zijner oprecht priesterlijke ziel beslist in de aangegevene richting partij koos. Doch ook hij zelfs wenscht, ondanks veel vurige en voortvarende uitingen, en ondanks het propagandistisch karakter van heel zijn boek, toch geen overhaast ingrijpen; dat blijkt op vele plaatsen van zijn geschrift, o.a. waar hij er op wijst, dat de ontwikkeling der toestanden eerst langzamerhand zal plaatsgrijpen en er tijd is tot geleidelijke transformatie. En ook geenszins is hij van oordeel, dat men overal juist met arbeiderscoöperatie moet beginnen. Zoo zegt hij: »De voorzichtigheid eischt, dat men met juisten blik afmete, wat in de verschillende plaatsen het meest en eerst noodig is. De eischen zijn verschillend, naarmate in eene of andere plaats de arbeidersbevolking of de kleine handeldrijvende of industrieele burgerij de overhand heeft. De voorzichtigheid vraagt, dat men er wel acht op geeft, welke in een of andere plaats de heerschende meening is; niet dat elke tegenspraak een reden is om niets te doen, maar om te beslissen hoe men zal beginnen, wat men te ontzien heeft" (p. 61).

Wij willen hier niet veel aan toevoegen en meenen met het gezegde Pottier's geschrift voldoende gekarakteriseerd te hebben. Wij raden de voorstanders van arbeiderscoöperatie uit Pottier's boek bij voorkeur het gematigde en omzichtige over te nemen,

en de blinde tegenstanders van coöperatie er het geneesmiddel voor hunne blindheid te zoeken. Wanneer een ieder, naar aanleiding van dit boek, de verschillende zijden der behandelde vraagstukken kalm wil overwegen, dan zal de vertaling van Pottier's werk voor de christelijk sociale actie zeker nut kunnen stichten.

Freiburg in Zwitserland. Dr. G. J. LIESKER.

Algemeene Zielkunde, *door* J. TH. BEYSENS, *Hoogleeraar aan het Groot-Seminarie te Warmond. — Tweede Deel. — Verstand. — Gemoedsleven of Streving. — Wilsvrijheid. — Willekeurige beweging.* — Amsterdam, C. L. van Langenhuysen, 1905.

Wie de inhoudsopgave dezer *Zielkunde* leest en belang stelt in zooveel groote vraagstukken, die door de moderne philosophie met nieuwe duisternissen omhuld zijn, zal zijne verwachting hoog gespannen voelen. En heeft hij zich de moeite eener aandachtige lezing getroost, dan zal hij in Prof. Beysens een leeraar moeten erkennen, die de redelijkheid en het goed recht der aloude philosophie met rustige kracht handhaaft en de nevels slechts laat bestaan voor degenen, die niet willen zien. Er ligt in den kalmen, vasten gang zijner uiteenzetting en bewijsvoering, die voor geen vijand uit den weg gaat, maar ook geen vrienden ontziet en die allerminst den schijn aanneemt, zich op te dringen, iets imponeerends. Zelfs na lezing der beoordeeling van Prof. Beysens' werk in *De Maasbode* (van 2 Dec. ll.) slaagden wij er niet in als recensent het tot een eigenlijk gezegd meeningsverschil met den schrijver te brengen; ook niet, waar hij tegen het qualitatief verschil tusschen appetitus concupiscibilis en irascibilis zijne bezwaren uit. Het meest beviel ons de behandeling van het onderscheid tusschen zin en verstand; de fijne psychologische ontleding van gemoedstoestanden; de bewijsvoering tegen het determinisme. Hierbij bespreekt de schrijver ook de »moraalstatistiek"; hij toont zeer goed hare ware draagwijdte en hare onschadelijkheid voor het indifferentisme aan. Vóór eenige jaren werd zelfs (in Dr. Commer's *Jahrbuch für Philosophie*

und spekul. Theologie XIII. 16 vv.) met kracht de stelling verdedigd, dat eene rationeele moraal-statistiek geen zin heeft, als men de vrijheid van den menschelijken wil ontkent. Wellicht vindt Prof. Beysens nog gelegenheid om de juistheid dier stelling nader te onderzoeken.

De schrijver sluit zijne bewijsvoering over wilsvrijheid en willekeurige beweging en tevens het geheele boek met de volgende zinsnede: »Het positieve begrip der wilscausaliteit kan alleen gewonnen worden door dieper inzicht in de éénheid der menschelijke natuur, waarin de zelfstandige geestelijke ziel het ondeelbaar beginsel is van alle geestelijke en organisch-stoffelijke verschijnselen, zooals in het derde deel (de zieleleer) nader zal worden uiteengezet. In het licht dezer natuur-eenheid beschouwd, wordt de actieve wilsstreving de reactie van een geestelijk wezen op zich zelven, dat, wijl het evenzeer de zetel is der wilsstrevingen als het bezielend beginsel van het geheele organisme en de wortel van diens organische levenswerkingen, van zelf in deze den terugslag der geestelijke verschijnselen moet ondergaan, en den stoot tot doorzetting van eigen organische handelingen moet opvangen." (blz. 303). Naar onze bescheiden meening ligt in deze gedachte de groote kracht der scholastieke psychologie; het niet genoegzaam dòordringen in deze gedachte, het niet consequent doorzetten ervan is oorzaak geweest, dat ook katholieke wijsgeeren tot een psychologisch, of liever zeer onpsychologisch dualisme kwamen, waar zij over de verhouding tusschen verstand en wil redeneerden, alsof verstand en wil min of meer op gelijke lijn het wezen der ziel vertegenwoordigden; alsof de wil iets uit eigen boezem putten kon. Nu is Prof. Beysens de man niet, om eene gedachte door hem zelven met zooveel nadruk en zoo vol bewustzijn uitgesproken, slechts ten halve tot haar recht te brengen; gelijk zij hem heeft voorgelicht in dit boekdeel, zal zij ook in de volgende studiën hem leiden; en zoo ziet de *philosophia perennis* met blij vertrouwen zijne reeds aangekondigde *Zieleleer* te gemoet.

J. L. JANSEN, C. SS. R.

De »regale" abdij van Egmond, haar stichting, bloei en verwoesting, naar de oudste en jongste bronnen bewerkt door BERNARD J. M. DE BONT. Amsterdam, C. L. van Langenhuysen, 1905.

Het samenstellen van dit boek was voor den heer Bernard de Bont een daad van piëteit, waartoe deze geleerde minnaar en navorscher van vaderlandsche oudheden des te sterker werd aangezet, nu hij »de gelukkige bezitter is geworden van de gronden, waarop eenmaal de abdij van Egmond, de bakermat der wetenschappen gestaan heeft". Grootsche plannen, die van verschillende zijden, o a. ook door den bekenden Van-dag-tot-dag-schrijver werden toegejuicht, heeft dit levendig piëteitsgevoel hem ingegeven. Op de abdijgronden hoopt hij »een mausoleum te stichten, waarin de beenderen van zoovele vorsten uit het oudste stamhuis dat in Holland regeerde, en van zoovele eerbiedwaardige abten en monniken een passende rustplaats zullen vinden". Het wekt zijn levendige verontwaardiging dat de laatste overblijfselen eener stichting, »die eenmaal de glorie was van Holland, en terecht genoemd werd de koningin der Nederlandsche abdijen" geheel en al vernietigd zijn; dat de laatste sporen ervan zooveel mogelijk zijn uitgewischt; dat de met zoo illustre namen bebeitelde grafzerken, »die eenmaal de beenderen der oude grafelijke en geestelijke Heeren dekten, thans te Alkmaar of elders de stoep of dorpel zijn van een woonhuis"; dat boven »de rustplaatsen der graven, abten en edelen thans rustig het vee graast". Ware het mogelijk — deze hartewensch springt uit menigen met warmte neergeschreven volzin naar voren — hij zou alle nog aanwezige overblijfselen der oude abdij opsporen; hij zou de saamgebrachte brokstukken aan geniale bouwmeesters voorleggen, en hun opdragen, met behulp van deze en andere historische gegevens in schilderij en afbeeldingen bewaard, een ontwerp te maken en uit te voeren, dat in stijl en lijnen den heerlijken kloosterbouw van voorheen zoo trouw mogelijk teruggaf. Helaas! zóó letterlijk werd hier bewaarheid, dat de eene steen niet op den andere is gebleven, zóó schaarsch zijn de relieken, dat er aan het verwezenlijken dezer wenschen zelfs geen denken is.

Intusschen heeft de heer De Bont iets anders gedaan. Hij heeft de koninklijke abdij in al haar majesteit doen herrijzen voor de oogen onzer verbeelding door hare geschiedenis te reconstrueeren. Gelijk het hem verdriet, dat de laatste overblijfselen der gebouwen verstrooid en vernietigd zijn, zoo kon hij evenmin aanzien, dat wat van hare geschiedenis door oudere en jongere schrijvers was te boek gesteld, verspreid bleef liggen. »Geschiedkundige brokstukken en onderdeelen" heeft hij waar hij ze vond zorgvuldig bijeengegaard en uit dit rijke materiaal een geregeld verhaal samengesteld. Lees het boek van den heer De Bont, en gij ziet de Regale Abdij van Egmond weder voor u. Gij ziet haar te midden van hare wisselende lotgevallen: in haar stichting en opkomst, in haar bloei en glorie, in den uit- en inwendigen strijd, waaraan zij heeft blootgestaan, in hare jammerlijke verwoesting, in het treurig verval harer puinen.

En al zegt de heer De Bont in zijn voorrede dat hij zich geen groote illusiën maakt, en overtuigd is van het gebrekkige van zijn arbeid, al belet de aard en wijze van samenstelling van dit boek — de schrijver zelf spreekt van een compilatie — het bereiken van het ideaal: »een beeld van Egmond uit één stuk marmer gebeiteld", het geleverde mozaïekwerk, waarvan de verschillende steenen met zorg gekozen en met smaak zijn samengevoegd, geeft niet alleen een verrassend schoone, maar ook een voltooide en in bijzonderheden uitgewerkte schilderij der grafelijke stichting. Mozaïekvoorstellingen kunnen in haar soort even kunstrijk zijn als marmerwerken, en in duurzaamheid doen zij voor deze niet onder. Tafereelen van mozaïek spreken tot vele volgende geslachten in levendige taal over hetgeen was in het verleden.

Jammer dat de laatstverschenen aflevering van de *Bijdragen voor de geschiedenis van het Bisdom Haarlem* nog niet het licht gezien had, toen de heer De Bont zijn boek ter perse legde. Had de schrijver van *De regale Abdij van Egmond* het artikel van Dom Willebrord van Heteren, dat in deze aflevering voorkomt, kunnen inzien, hij zou zeker eenige kleine onnauwkeurigheden verbeterd, eenige leemten hebben aange-

vuld (vgl. *De regale Abdij*, bl. 146, 150, 157 met *Bijdragen* resp. bl. 33, 41, 49).

Nog andere vergissingen zijn mede daaraan te wijten, dat de heer De Bont geen latinist is. Dat dit aan zijn arbeid niet ten goede zou komen heeft de schrijver zelf — zie het *Voorwoord* — voldoende van te voren begrepen. Terwijl hij schreef, is hij ongetwijfeld, door het stooten op verschillende moeilijkheden, in deze overtuiging meermalen versterkt Toch heeft hij doorgezet en voltooid wat hij, door piëteit gedreven, zich had voorgenomen. Daarvoor heeft hij onzen dank verdiend. Hij heeft de geschiedenis der beroemde abdij, die dreigde onder oude folianten en stoffige stapels tijdschriften en jaarboekjes begraven te worden, te voorschijn gehaald en in den vollen dag geplaatst. De streng wetenschappelijke historieschrijvers zullen misschien niet volkomen voldaan zijn. Wellicht zullen zij de opmerking maken, dat de opgave der bronnen vollediger, dat de aanhaling der geciteerde plaatsen nauwkeuriger kon wezen. Maar de veel grootere kring van hen, die levendig belang stellen in vaderlandsche en kerkelijke oudheden, en enkel vragen naar een degelijk populair geschreven werk, zijn met deze uitgave grootelijks gebaat. Hun heeft de heer De Bont een goeden dienst bewezen. Daarenboven is zijn boek een krachtige apologie van de nog vaak zoo diep gesmade kloosters der middeneeuwen, en ook eene weerlegging van het nog niet geheel uitgeroeide dwaalbegrip, dat onze vaderlandsche geschiedenis pas met den opstand tegen Spanje een aanvang neemt.

Wij wenschen den schrijver toe, dat zijne verdere opgravingen in de abdijgronden met zoo groot mogelijk succes zullen beloond worden. Moge hij, gelijk hij nu met voldoening de geschiedenis der abdij voltooid ziet, spoedig ook de vreugde smaken, dat zijn enthusiaste liefde voor de oudheid over »den Jan-salie-geest" heeft gezegevierd; dat door zijn toedoen de eerbiedwaardige gebeenten van Hollands graven, edelen en abten rusten in een marmeren sarcophaag, door de gewelven van een heerlijk mausoleum overhuifd.

De firma Van Langenhuysen heeft door formaat, letter en papier gezorgd, dat de geschiedenis der »regale" abdij verscheen in een passend, waarlijk koninklijk gewaad. De plaat tegenover den titel: de abdij van Egmond naar een schilderij uit de XVIe eeuw, kon duidelijker zijn; maar de fout ligt misschien meer in het origineel dan in de reproductie.

Hageveld, 5 Dec. 1905. H. J. M. TASKIN.

Het vraagstuk van den Gregoriaanschen Zang in 1905. C. P. M. v. ERVEN DORENS, Pr. — Prijs 50 ct.

Het valt niet te ontkennen, dat de verschillende artikelen van den WelEerw. Heer van Erven Dorens over de Gregoriaansche kwestie zeer velen hebben gestemd tot dieper nadenken, en daardoor tot hoogere waardeering van het moeilijke werk, door Z. H. Pius X ondernomen: »de z.g. gregoriaansche melodieën der Kerk in hare volmaaktheid en zuiverheid te herstellen" (Mot. prop. 25 April 1904). Dit is bizonder het geval met de onlangs verschenen brochure: *Het vraagstuk van den Gregoriaanschen Zang in 1905*. Door het uitgeven van dit vlugschrift heeft Kap. v. Erven Dorens een bij uitstek goed werk verricht. Hij is erin geslaagd ons ten volle op de hoogte te brengen van het resultaat der onderzoekingen op kerkelijk-muzikaal gebied, en heeft ons doordrongen van het groote belang der verschillende strijdvragen.

Na eene korte maar heldere verklaring van verschillende muzikale termen worden de stelsels der Benedictijnsche school vergeleken met de stelling der z.g. Mensuralisten, aan wier hoofd staat de geleerde pater Jesuïet Dechevrens. Het zijn vooral diens bewijzen, waarvan in dit werkje de verpletterende bewijskracht wordt aangetoond, en wel moet de Eerw. v. E. D. eene diepgaande studie gemaakt hebben van Dechevrens' *Etudes de Science Musicale*, om in enkele bladzijden diens ideeën zoo volledig en duidelijk weer te geven. Met denzelfden logischen gedachtengang en dezelfde scherpe onderscheidingen worden de bewijzen vóór den *muzikalen* rhythmus ontwikkeld,

en daardoor vooral weet de schrijver ons volkomen te winnen voor het stelsel van zijn grooten voorwerker.

Terecht wordt bl. 17 opgemerkt: »Het vraagstuk van den Gregoriaanschen rythmus is eene kwestie van geschiedkundigen aard". Welnu, vooral treft ons, bij de behandeling der bewijzen vóór het gevoelen van Dechevrens, wat pater Gietmann S. J. schrijft in zijne *Kunstlehre* (III, S. 295): »Die *historische Grundlage* desselben kann nicht genug betont werden".

De vaste overtuiging, waarmede de schrijver dit systeem verdedigt, is echter oorzaak, dat er hier en daar met te weinig waardeering over het werk der Benedictijnen wordt gesproken. Het moge waar zijn, dat hunne bewijzen vóór den *oratorischen* rhythmus door Dechevrens, Houdard e. a. schitterend worden weerlegd, het gaat daarom nog niet aan, de waarde dier argumenten eenvoudig te bepalen op 0,0000 zonder meer. Het ware, dunkt mij, beter geweest, de bewijzen der Benedictijnsche school even volledig en duidelijk voor te stellen als die der Mensuralisten. De liefde voor den tegenstander zou er èn bij schrijver èn bij lezers zeker door gewonnen hebben, en niet minder onze sympathie voor het gevoelen van P. Dechevrens.

Eén punt had ik gaarne wat uitvoeriger gewild. Er wordt bl. 19 en 20 gesproken over »den eenvoud, de godsdienstige ernst, de soberheid, de kalme waardigheid, die de zanguitvoeringen in de Benedictijner kloosters kenmerken"; over »het vrome, ongekunstelde, biddende gezang van deze kloosterlingen". Hier is de schrijver op praktisch gebied, en deze kant der kwestie ware ook wel een afzonderlijk hoofdstuk waard geweest, zou ik zeggen. Het was, ik weet het wel, de bedoeling des schrijvers, antwoord te geven op de vragen: »wat is toch eigenlijk dat gregoriaansche gezang, waarover ze tegenwoordig zooveel praten en schrijven? en waar maken ze nu eigenlijk kwestie over?" (Inleiding). Maar dat neemt niet weg, dat, bij het weerleggen van bestaande muziek-systemen, bij het verdedigen van recht-tegenovergestelde gevoelens, ook de *praktische* waarde een woordje heeft mee te spreken.

En in dit opzicht dient rekening gehouden te worden én met de eischen der schoonheidsleer èn met de krachten der goed-geschoolde zangers van *onzen* tijd. Over dit punt merkt P. Gietmann, die zelf aan de zijde van Dechevrens staat, het volgende op l. c. S. 299: »Nu blijft nog de vraag over, hoedanig de muziek is, welke de nieuwere verklaring (Dechevrens e. a.) ons geeft. Kan men ze werkelijk schôoner noemen dan het *niet* door tijdsmaat omschreven koraal-gezang? Het is moeilijk hierop bevestigend te antwoorden. Zoowel de versieringsnoten als de lange neumen op toonlooze lettergrepen kan men bezwaarlijk schoon noemen: en hetzelfde geldt van de maat of liever van de verhouding der maatsindeeling tot den tekst. In hoeverre op dit oordeel het muzikaal gevoel van den lateren tijd of de praktische opvatting van het koraalgezang in Duitschland [1]) van invloed is, valt moeilijk te zeggen. In elk geval, om ons met deze zangwijzen der Missen te kunnen verzoenen, moeten wij ons in onze gedachten een Italiaansch solist voorstellen, die aan eene heerlijke stem eene kinderlijke liefde paart voor het spelende gezang . . . De veel eenvoudigere melodieën van hymni en sequenzen hebben voor onzen muzikalen smaak niets opvallends."

Ik meende, mij deze lange aanhaling te mogen veroorloven èn om het belang der zaak èn om het gezag van P. Gietmann. Dit vooral is uit zijne woorden duidelijk, dat het zingen der oude notenfiguren in een bepaalde tijdsmaat een van nature groot talent en bovendien veel studie vraagt. En dan heeft, naar mij dunkt, de Benedictijnsche school uit dit oogpunt veel voor.

Ten slotte, bij eene meer uitvoerige beschouwing van de praktische bruikbaarheid zou voorzeker ook de school van Regensburg, de eenige, waarvan wij in vroegere jaren de schoonheid trachtten te begrijpen, en waarin wij somtijds eene groote schoonheid meenden te ontdekken; de school, waarvoor de uitstekendste musici onder ons hebben geijverd, eene meer loffelijke vermelding hebben gekregen, dan nu het geval is. Met de kennis en de talenten van den schrijver zou het

---

[1]) Dit geldt ook voor Nederland. K.

eene kleine moeite voor hem geweest zijn, te zorgen: »ut mortua mater cum honore sepeliretur".

Ondanks deze leemte is het boekje van den WelEerw. Heer v. Erven Dorens een gemakkelijke en betrouwbare gids voor hen, die zich op de hoogte willen stellen der Gregoriaansche kwestie. Moge het daarom overal verspreid en gelezen worden!

Hageveld. F. KARSKENS, Pr.

COMTESSE DE FLAVIGNY. *L'Année des Malades.* Deuxième édition. Paris, P. Lethielleux.

Een boek voor zieken te schrijven is zeker niet ieders werk. Wie die taak op zich neemt, heeft een bijzonderen takt en bedrevenheid noodig, moet rekening houden met den volstrekt eigenaardigen toestand, die door het ziek-zijn veroorzaakt wordt. Een zieke denkt en voelt anders dan een gezond mensch; zijn levensmilieu is verplaatst, hij verkeert in geheel andere omstandigheden. De stille, gedrukte eenzaamheid der ziekenkamer, zoo verschillend van de opgewekte, drukke bedrijvigheid des gewonen levens, brengt vanzelf een groot verschil van gemoedsstemming teweeg, en om die stemming te leiden, moet men zich daar goed in kunnen denken, er in mee kunnen leven. Veel met zieken verkeerd te hebben is onder dit opzicht veel waard, maar het best op de hoogte van hunne taak mogen zij geacht worden, die langen tijd door eigen ondervinding geoefend zijn. En zoo iemand vinden wij in de schrijfster van het boek, dat hierboven staat aangekondigd. Zelve tòch schrijft zij aan het slot van haar *Avant-propos*: »Après vingt-cinq ans d'une épreuve physique non interrompue, notre souffrance nous paraît la meilleure des grâces que Dieu ait daigné nous accorder dans le cours d'une vie déjà longue, car rien ne nous a rapproché de lui autant que cette souffrance".

In deze woorden is meteen het doel aangeduid waartoe, en de weg waarlangs deze handleiding ons voeren wil: opwaarts, langs het moeilijk bergpad des lijdens omhoog, zoo

mogelijk tot de hoogste liefde, den top der volmaaktheid. Geen kleinigheid dus; maar de gids is geoefend en betrouwbaar; wij durven haar gerust en zelfs met ingenomenheid aanbevelen. Al brengt men den langen weg niet ten einde, elke schrede vooruit, elke trede omhoog behoudt niettemin hare waarde. Wij twijfelen niet, of *L'Année des Malades*, vol gezonde en praktische ascese, zal door iedereen, die het ter hand neemt, met veel vrucht en geestelijk voordeel gelezen worden.

Nu iets over de samenstelling. Het boek bestaat uit twee afzonderlijke deelen die te zamen 450 bladzijden vullen en waarvan ieder, behalve den gemeenschappelijken, nog een eigen titel voert: *La vie du Malade* en *Les lectures spirituelles du Malade*. Het eerste deel betreft het leven van den zieke: zijne denkwijze, zijne bezigheden, zijn gebed, de H. Sacramenten, heel zijn doen en laten, met de deugden, die daarbij beoefend, de gevaren, die daarbij vermeden moeten worden. Het tweede deel bestaat uit eene reeks van twee en vijftig geestelijke lezingen, alle getrokken uit de werken van H. Kerkvaders en geestelijke schrijvers van naam. Hier hebben wij dus geen eigen werk, dan alleen wat de goede keuze, de doelmatige rangschikking en, voor een groot gedeelte, de vertaling betreft. Ook daaraan brengen wij lof; de auteurs zelf behoeven dien niet, staan daarboven, vele zeer ver. Laat hier bijgevoegd worden, dat het werk zich aanbeveelt door handig formaat, flinken letter en ruimen druk, terwijl men volstrekt geen bolleboos in 't Fransch behoeft te zijn om het vlot en zonder inspanning te lezen. Dus ook onder dit opzicht juist wat een zieke past: zeer gemakkelijk in 't gebruik.

Maar moeten wij nu dergelijke lectuur uit het buitenland halen? Hebben wij geen Hollandsch, wat in deze behoefte voorziet? Zeker wel. Wie b.v. het voortreffelijk boekje van onzen Hesseveld in zijn bezit heeft en vlijtig gebruikt, kan *L'Année des Malades* gerust laten liggen. Ook Ruscheblatt mag hier met eere genoemd worden, en naar wij meenen zijn er nog meer. Gaarne erkennen wij tevens, dat het Hollandsch voor ons in het algemeen genomen de voorkeur

verdient, alleen reeds omdat het allicht beter geacclimateerd is aan onze Hollandsche natuur en ons Hollandsch gevoel. Het Fransche vuur laat ons soms wat koel, de Fransche slag is bij ons soms niet raak. Maar dit alles is hier de vraag niet. Wij hebben het nu alleen over dit boek; andere boeken kunnen even goed, zelfs beter zijn, daarmede is niet uitgesloten, dat dit een zeer goed en stichtend boek mag heeten. Dat is het eenige, wat wij willen zeggen; aan vergelijkingen zullen wij ons liever niet wagen. Evenmin komen wij aandragen met de banale bewering dat *L'Année des Malades* in een lang gevoelde behoefte voorziet; maar och, varietas delectat; het is eens wat anders.

Of er ook gebreken in zijn? Dat zal wel; geen menschelijk werk is immers volmaakt. Wij zoeken echter in een werk, dat aanbeveling en verspreiding waard is, niet gaarne naar die kleine onvolmaaktheden, vooral omdat sommige kritieklezers wat schrikachtig zijn uitgevallen en in die uitgezifte muggen olifanten meenen te zien, waarvoor zij hard op den loop gaan. Toch willen wij iets aanstippen. In het eerste deel komt een reeks meditatiën voor; ieder daarvan is zoo ingericht, dat de zieke eerst zijne ellende uitklaagt, dan door Christus vertroost en bemoedigd wordt, om ten slotte zijn kruis niet alleen gewillig op te nemen, maar er zelfs zeer blij mee te zijn. Nu gaat een van die klachten toch wel wat ver: de zieke beschuldigt God van onmeedoogende wreedheid, noemt Hem den naam van Vader onwaardig, spreekt Hem toe als »tyran impitoyable" en eindigt aldus: »Fermez-moi votre royaume: j'y consens. Votre béatitude: j'y renonce. Anéantissez-moi. Que ma souffrance cesse, je suis trop malheureux". — Goed bedoeld, maar wat onvoorzichtig, zouden wij zeggen. Theoretisch is er misschien niets tegen; want die wanhoop is natuurlijk een fictie, een zeer sterke voorstelling der bekoring, en wat er volgt brengt alles weer in orde. Praktisch echter komt het ons gevaarlijk voor, den patient, vooral wanneer deze wat knorrig en kleinmoedig gestemd is, twee bladzijden lang met zulke zwartgallige beschouwingen bezig te houden, te meer, wijl er ook bij

geredeneerd wordt en die redeneering op het eerste gezicht nog al pakkend schijnt. Hij gaat licht te ver daarin mee, en dan is het, alsof men iemand in een put stoot, om straks het pleizier te hebben, hem er weer uit te halen. Beter toch maar, hem er uit te houden. Deze zwarigheid moge al aanmerkelijk grooter zijn dan een mug, een olifant is het toch op verre na niet. Mogelijk zelfs, dat een ander, die later dezelfde bladzijden leest of misschien reeds gelezen heeft, onze vrees overdreven zal vinden en hij kan gelijk hebben; maar toch.... In ieder geval betreft deze opmerking slechts een detail en werpt geen schaduw over de waarde en verdienstelijkheid van het geheel.

Hiermede hebben wij er genoeg van gezegd. Wie er meer van wil weten moet nu zelf het boek maar koopen en lezen.

P. ZWART.

Bibliotheca reformatoria Neerlandica. Geschriften uit den tijd der Hervorming in de Nederlanden, door Dr. S. CRAMER, *Hoogleeraar aan de Universiteit van Amsterdam*, en Dr. F. PIJPER, *Hoogleeraar aan de Rijks-Universiteit te Leiden*. 'sGravenhage, Martinus Nijhoff, 1903, 1904, 1905.

Het hoofddoel van dit werk, dat slechts door moeitevolle zorgen tot stand kan komen, moet zijn: geschriften te verzamelen uit den tijd der Hervorming in de beide Nederlanden en voor een onbevangen beoefening der geschiedenis nieuwe bronnen op te delven, minder bekende meer gemeen goed te maken; tegelijk dient, vooral onder de leiding van prof. S. Cramer, de mededeeling dezer geschriften tot beoefening der letterkunde van gemeld tijdvak der geschiedenis.

Historische en letterkundige geschriften op te sporen en deze zoo verstaanbaar mogelijk aan den historicus en den letterkundige aan te bieden — welke vriend der wetenschap zal dien arbeid niet van harte toejuichen? Jammer, dat dit werk van zooveel inspanning niet zuiver historisch is opgevat en dat niet aan den criticus werd overgelaten de waarde der medegedeelde bronnen te bepalen bij de beoordeeling der bewogen tijden der Hervorming. Wij verlangen van dit werk

bronnenstudie en niet het opdringen van eene bepaalde meening; dit geschiedt en dit keuren wij volmondig af.

Duidelijk is het voor den rustigen lezer, dat professor Pijper zich stelt op het standpunt van een apologeet voor het Protestantisme; hierdoor vermindert zijn arbeid en gaat over in een strijdgeschrift. En dit moest niet, vooral niet in onze dagen, nu een apologie voor het Protestantisme bitter weinig belang meer wekt. Het terrein van strijd voor de Christenen heeft zich verlegd; tegen het voortwoekerend ongeloof hebben wij samen te velde te trekken en niet onzen tijd te verkwisten in noodeloos twistgeschrijf. Zelf heb ik voor eenigen tijd een verzoek van Kanunnik Willemsen te Odiliënberg, in Limburg, afgewezen, om de geschriften van Wilhelmus Lindanus op nieuw uit te geven, uit vrees voor het kweeken van verbittering onder broeders, die denzelfden Christus belijden. Keur ik daarom het uitgeven van bronnen af uit het tijdvak der Hervorming? Geenszins; de historie en de letterkunde winnen hier ongetwijfeld bij. Maar toch moet gewaakt worden, dat de kalmte bewaard blijft en noodelooze verbittering onder goedgezinden tot groot nadeel van Kerk en Staat voorkomen wordt.

Ons komt het onbegrijpelijk voor, hoe Dr. Cauchie te Leuven kan zeggen, dat Dr. Pijper eene verbroedering onder de geleerden op wetenschappelijk gebied bevordert; een minder nauwgezette lezing moet prof. Cauchie tot deze onware beoordeeling gebracht hebben; ieder rustig lezer ontvangt *bij de inleidingen*, geplaatst voor de verzamelde geschriften, onvermijdelijk den indruk, dat toon en inhoud partijzucht ademen.

De arbeid dezer professoren wordt voortgezet, en op ééne voorwaarde juichen wij deze voortzetting toe, dat namelijk de vrucht der onderzoekingen en studien moge zijn: het aanbieden van bronnen, en dat de inleidingen een zuiver historische omlijsting tot betere kennismaking mogen worden. Wel nadert prof. F. Pijper in het derde deel: *De Oudste Roomsche bestrijders van Luther*, onze meening, maar verwezenlijkt haar niet voldoende.

Rotterdam, 24 Nov. '05. J. H. A. THUS, Pastoor.

MARIA LICHTMIS.

»*Lumen* ad revelationen gentium et gloriam plebis tuae." Luc. II : 32.

Hoe duikt het donker neêrewaart,
Hoe staat de tempel plots verklaard
Van morgengloren,
Terwijl de vlekkelooze Maagd
Er 't Licht der wereld binnen draagt,
Van Haar geboren.

Nu rijst in glorie Simeon,
Omblonken van de nieuwe Zon,
De liefste hope;
De ziel der Profetesse gloeit
In vreugdevlammen op en bloeit
In zangen open.

En Gij dan, Moeder, zelve gansch
Verheerlijkt in den hoogen glans
Van uwen Zone,
Wat blanke val van weelde viel
En hemelbloemen in uw ziel
En zoete tonen!

Maar hooger glans nog op U schijnt,
Als, zevenvoud in smart, U schrijnt
Het profeteeren
Van schande en smaad en lijden; en
Gij, 't hoofd gebogen, bidt: »Ik ben
De maagd des Heeren".

Het licht, dat Gij geboren hebt,
Van wolk noch schaduw onderschept,
Zal nimmer dalen.
Dàt is de dag die nooit vergrijst,
De zon, die àl en immer rijst
In schooner stralen!

Daar alle licht ons werd door U,
Ons heil en glorie: — malen nu
De kunstenaren
Uw beeld in 't oosterraam, waaruit
De dag bloeit, die op Christus duidt,
Ons zonneklaren.

FELIX RUTTEN.

DE MESSIANISCHE PSALMEN.

III.

PSALM XXI (HEBREEUWSCH XXII).

HET LIED VAN CHRISTUS' LIJDEN.

1. Voor den opperzangmeester; (naar de melodie van) de hinde des dageraads; door David [1]).
2. Mijn God! mijn God! [2]) waarom hebt Gij mij verlaten?
   Verre verwijderd van mijne redding zijn de woorden mijns gekerms [3]).
3. Mijn God! ik roep des daags; maar Gij verhoort mij niet;
   En des nachts; en mij gewordt geen zwijgen [4]).
4. En toch Gij zijt de Heilige,
   Wonende [5]) in de lofliederen Israëls.
5. Op U vertrouwden onze vaderen;
   Zij vertrouwden en zij werden gered.
6. Tot U riepen zij, en zij werden verlost;
   Op U vertrouwden zij en werden niet beschaamd.
7. Ik echter, een worm ben ik en geen mensch;
   De smaad der menschen en de verachting des volks.
8. Allen, die mij zien, spotten met mij,
   Vertrekken de lippen en schudden het hoofd.
9. Hij heeft op God vertrouwd; Deze helpe hem;
   Deze redde hem; wijl Hij zijn welgevallen aan hem heeft.

---

1) Zoo wordt dit opschrift door velen vertaald uit het Hebreeuwsch. Zie Beelen: inleiding in het boek der psalmen.

2) De Vulgaat en de Septuaginta lezen: Mijn God! mijn God! *zie op mij neder.* Deze woorden ontbreken in 't Hebreeuwsch en bij Mt. XXVII, 46.

3) Volgens 't Hebreeuwsch. De Vulgaat heeft hier: *de woorden mijner zonden.*

4) Volgens den oorspronkelijken tekst luidt het zoo, doch in de Vulgaat lezen wij: en *het is mij niet tot dwaasheid.*

5) Ook hier verschilt de Vulgaat van den Hebreeuwschen tekst. Zij vertaalt: doch Gij woont in het heiligdom, Gij, lof van Israël.

10. Gij zijt het nochtans, die mij toogt uit den moederschoot;
Gij waart mijn toeverlaat, sedert ik lag aan mijner moeder borsten;
11. Op U werd ik geworpen van mijne geboorte af;
Sedert den schoot mijner moeder zijt Gij mijn God.
12. Wees niet verre van mij; want de nood is nabij;
En niemand is er om mij te helpen.
13. Tal van varren hebben mij omringd,
Stieren van Basan [1]) hebben mij omsingeld;
14. Zij sperren den muil op tegen mij
Als een verscheurende en brullende leeuw.
15. Als water ben ik uitgegoten,
En ontwricht zijn al mijne beenderen,
Mijn hart, geworden als was,
Smelt weg in mijn binnenste.
16. Verdroogd als eene potscherf is mijne kracht,
En mijne tong kleeft aan mijn verhemelte;
En Gij voert mij tot het stof des doods.
17. Want mij omringen tal van honden;
Eene bende boosdoeners omsingelt mij;
Zij hebben mijne handen en voeten doorboord [2]).
18. Ik kan al mijne beenderen tellen [3]);
Zij aanschouwen mij en zien mij aan met lust.
19. Zij hebben mijne kleederen onder zich verdeeld,
En het lot over mijn gewaad geworpen.
20. Doch Gij, o Heer, wees niet verre,
Mijne Sterkte, snel tot mijne hulp [4])!

---

1) Aldus in 't Hebreeuwsch. Stieren van Basan zijn woeste en zeer sterke stieren.

2) Eenigen lezen hier: *chaari*, *als een leeuw*; anderen lezen *chaaru* of *zij doorboorden*, van het werkwoord *choer*, *doorboren*. Nog anderen lezen met Gesenius *chaarij*, als verkorting van *chaarim*, met uitgestootene *mem*. Zij beschouwen het als het participium plurale van *choer* en vertalen *die doorboren*, of *doorborende*. De vertaling *als een leeuw* past niet in den tekst en geeft geen goeden zin; zij wordt algemeen verworpen. De H. Hieronimus vertaalt: zij doorboorden; evenzoo de zeventig; ook de Syriër heeft *transfodarunt*. De beide laatste opvattingen stemmen hiermede overeen, en bevestigen de vertaling der Vulgaat. De opvatting van Gesenius stemt overeen met den masoretischen tekst. Etymologie, gezag en zin bevestigen dus de vertaling der Vulgaat, die ook de onze is.

3) *Asapper* is enkelvoud in het Hebreeuwsch. Wij vertalen diensvolgens.

4) Zie den oorspronkelijken tekst.

21. Neem mijne ziel weg voor het zwaard [1]),
En voor de hand des honds mijn leven [2])!
22. Red mij uit den muil van den leeuw,
En verlos mij van de hoornen des buffels!

23. Ik zal Uwen naam verkondigen aan mijne broeders,
In het midden der vergadering zal ik U prijzen.
24. Gij, die den Heer vreest, looft Hem;
Verheerlijkt Hem, gij allen van Jakobs geslacht!
Juicht voor Hem allen, gij nazaten van Israël!
25. Want Hij verwierp niet, noch versmaadde den nood van den arme,
En Hij keerde zijn aangezicht niet van mij af;
En als ik tot Hem riep, verhoorde Hij mij.
26. Door U weerklinkt mijn loflied in groote vergadering;
Mijne beloften [3]) zal ik betalen voor 't aangezicht van hen,
die Hem vreezen.
27. Eten zullen de armen en verzadigd worden;
Prijzen zullen den Heer zij, die Hem zoeken;
Uw hart zal leven in eeuwigheid.
28. Alle des aardrijks einden zullen 't indachtig worden en tot
den Heer terugkeeren,
En aanbidden voor Uw aangezicht zullen alle geslachten der
heidenen.
29. Want aan den Heer behoort het rijk,
En Hij, Hij is de Heerscher onder de heidenen.
30. Eten en aanbidden zullen alle rijken der aarde;
Voor zijn aangezicht zullen zich nederwerpen alle stervelingen;
En alwie zijne ziel niet in leven behoudt [4]).
31. De nakomelingschap zal Hem dienen,
Vermeld wordt van den Heer aan het toekomstige geslacht [5]).
32. Zij zullen komen [6]) en verkondigen zijne gerechtigheid
Aan het volk, hetwelk geboren wordt, dat Hij alzoo gedaan
heeft.

* *
*

---

1) Men lette op de beteekenis van het voorzetsel *min*.

2) De vorige aanteekening geldt ook hier. *Mijne eenige* is hetzelfde als *mijne ziel* of *mijn leven;* en wordt ook elders in dien zin genomen,

3) Die geloften, zegt terecht ook Van der Palm, bestonden gewoonlijk in dankoffers, waarom deze laatsten meermalen dien naam dragen.

4) De zin van dit laatste versdeel blijkt uit het eerste. Bij den Hebreeuwschen tekst lette men op het suffix en op de spelling van het woordje *lo* met *aleph* en niet met *waf*.

5) Zoo wordt duidelijk gezegd in het Hebreeuwsch.

6) In den oorspronkelijken tekst ontbreekt: *de hemelen*.

Deze psalm, gelijk het opschrift duidelijk aanwijst, is door David vervaardigd. Er is geen enkele afdoende reden om dit te betwijfelen en het wordt vrij algemeen aangenomen. De meening, dat de psalm zou slaan op de ellende van het joodsche volk na Jerusalems verwoesting en daarom van latere dagteekening is, heeft geen ingang gevonden. En te recht. Want, gelijk duidelijk blijkt uit de aanhalingen van het nieuwe testament, slaat de psalm letterlijk op den Messias. Reeds de eerste woorden van den psalm: „Mijn God! mijn God! waarom hebt Gij mij verlaten", werden door den Heer zelf uitgesproken op het kruis [1]). De joden nemen nagenoeg woordelijk vers negen in den mond, als zij zeggen: „Hij heeft op God vertrouwd; deze redde hem nu, indien Hij welbehagen aan hem heeft; want hij heeft gezegd: ik ben Gods Zoon" [2]). De H. Joannes getuigt, dat hetgeen aangaande de verdeeling der kleederen werd voorspeld [3]), letterlijk in de soldaten, die Christus kruisigden, is vervuld [4]). De H. Paulus in den brief aan de Hebreeuwen [5]) geeft genoeg te kennen, dat hij den psalm van Christus verstaat.

Buitendien laat de vergelijking tusschen het eerste deel van den psalm en de verschillende omstandigheden van Jesus' lijden geen twijfel toe, gelijk wij zullen zien, dat de psalm eene profetie is van 's Heeren lijden. De psalm, zegt Cassiodorus, schijnt veeleer een verhaal dan een voorspelling.

De kerkvaders twijfelden dan ook niet aan de Messianiteit van den psalm en Theodorus van Mopsueste werd door de tweede kerkvergadering van Konstantinopel gelaakt, wijl hij beweerde, dat deze psalm het lijden van David bij de vervolging van Absalom betrof. Bellarminus acht het daarom vermetel dezen lijdenspsalm niet letterlijk van J. C. te verstaan.

De Messias is in den geheelen psalm van het begin tot het

---

1) Mt. XXVII : 46.
2) Mt. XXVII : 43.
3) Ps. XXI : 19.
4) Jo. XIX : 23—24.
5) Hebr. II : 11—12 en Ps. XXI : 23.

einde aan het woord. In het eerste gedeelte schildert Hij zijn vreeselijk lijden en de droevige gevoelens die zijne goddelijke ziel daarbij vervullen. In het tweede deel slaat Hij een geheel anderen, een blijden toon aan en juicht Hij als de Christus, die uit het lijden is verlost en daardoor het heil der wereld heeft bewerkt.

* * *

1. Mijn God! mijn God!, waarom hebt Gij mij verlaten?
   Verre verwijderd van mijne redding zijn de woorden mijns gekerms.
2. Mijn God! Ik roep des daags, maar Gij verhoort mij niet;
   En des nachts; en mij gewordt geen zwijgen.

Zoo vangt dit lijdenslied van den Messias bij David aan. Eli! Eli! lama sabacthani? Mijn God! mijn God! waarom hebt Gij mij verlaten? Zoo klaagt Jesus, terwijl Hij hangt aan het kruis, als het Offerlam, beladen met het vreeselijke gewicht van de zonden der wereld. Mijn God! mijn God! die herhaling is de kreet van een allerpijnlijksten en diepgevoelden nood. Waarom hebt Gij mij verlaten? Slechts in dien zin kan Jesus als mensch door zijn God verlaten zijn, dat God hem zijne bijzondere bescherming heeft onttrokken, overgelaten aan den moedwil zijner vijanden, prijsgegeven aan onuitsprekelijk lichaams- en ziele-lijden en beroofd van alle vertroosting, zoodat het oogenblik daar is, waarop zijne menschelijke natuur, niet langer meer door Gods almacht ondersteund, voor den bitteren dood gaat bezwijken.

Mijn God! mijn God! zoo zucht Hij, terwijl de ongemetene last van al de boosheden der menschen op Hem drukt, terwijl Hij de felle slagen ontvangt van Gods wrekende rechtvaardigheid, en door zijne boete in het uiterste lijden verkeert.

Waarom? Zoo kan en zoo mag alleen Hij spreken tot God, die alleen schuldeloos is en daarvan het volkomene bewustzijn heeft. Waarom? Hij weet het; niet omdat Hij, de zondelooze, zoo iets verdiend heeft; ook niet, omdat God zonder goede redenen zoo met Hem handelt; maar omdat de zonden,

waarmede Hij beladen is, zoo gruwelijk zijn voor het oog van den oneindig Heilige en slechts uitgewischt moesten worden door het bloed van zijn Zoon.

Mijn God! mijn God![1]), waarom hebt Gij mij verlaten? Het is een woord van onwrikbaar vertrouwen, dat ondanks de diepste zielsdroefenis zich nog immer vastklampt aan de hand van den liefderijksten der vaders. Want Hij, die roept en nogmaals roept: mijn God! erkent, dat God niettegenstaande de uiterste verlatenheid, waaraan hij ten prooi is, nog immer zijn God is, Die hem wil en kan helpen, de God der macht, der liefde en der trouw.

Deze psalm werd dagelijks bij het avondoffer in den tempel gebeden en was daarom den joden overbekend. De Heer door aan het kruis ten drie uur, als het avondoffer een aanvang nam, den aanhef van den psalm luid uit te roepen, liet gevoelen, wat er omging in zijn Goddelijk Hart, en tevens hoe het geheele lijdens-tafereel van den Messias, hier door David geschilderd, in Hem geheel en al werd vervuld. Sommigen meenen, doch het is slechts eene gissing, dat de Zaligmaker op Golgotha den geheelen psalm heeft uitgebeden.

Hoogst pijnlijk is Christus' verlatenheid, die Hem deze woorden op de lippen brengt, en bitter de kelk, dien de Vader hem te drinken geeft. Te vergeefs, zoo geeft Hij in de volgende woorden te kennen, heeft Hij des nachts in Gethsemaneh en den geheelen dag zijns lijdens gesmeekt, dat die kelk, indien het mogelijk ware, voor Hem voorbij zou gaan. Mijn God, zegt Hij, ik roep des daags, en Gij verhoort mij niet, en des nachts, en mij gewordt geen zwijgen. Verre verwijderd van mijne redding blijven nog steeds de woorden van mijn aanhoudend gekerm.

4. En toch, Gij zijt de Heilige,
   Wonende in de lofliederen Israëls.
5. Op U vertrouwden onze vaderen;
   Zij vertrouwden en zij werden gered.

---

1) De woorden: *respice in me, zie op mij neder*, zijn eene glosse en behooren niet tot den tekst. Zij worden niet gelezen in 't Hebreeuwsch en werden volgens Mt. en Mc. door Jesus aan het kruis niet uitgesproken.

6. Tot U riepen zij, en zij werden verlost;
Op U vertrouwden zij en werden niet beschaamd.

Als zijn volk Hem, den Heilige, aanriep, zooals blijkt uit de lofliederen, die dagelijks in zijne woon voor Hem werden gezongen, was Hij steeds hun Redder geweest. Zij hadden niet vruchteloos hun vertrouwen op Hem gesteld. De vaderen, wanneer zij tot Hem riepen, waren niet beschaamd en Hij had ze telkens verlost. Hij echter, ondanks zijn smeeken, blijft in de uiterste verlatenheid.

7. Ik echter, een worm ben ik en geen mensch;
De smaad der menschen en de verachting des volks.
8. Allen, die mij zien, spotten met mij,
Vertrekken de lippen en schudden het hoofd.
9. Hij heeft op God vertrouwd; Deze helpe hem;
Deze redde hem, wijl Hij zijn welgevallen aan hem heeft.

Hij is daar in den deerniswaardigsten toestand; Hij is daar als een nietige, zwakke en weerlooze worm, en als geen mensch. Hij is, als ware hij het uitschot der menschen en een vernederde booswicht, aan den smaad en de verachting des volks prijsgegeven. Letterlijk zien wij in Jesus vervuld, wat David hier voorspelt. Hij hing daar op Golgotha diep vernederd, zwak en uitgeput, geheel weerloos tusschen twee booswichten aan het kruis. »Zij, die voorbij gingen", zegt het evangelie, »schudden het hoofd en spraken: Ha! gij die den tempel Gods omverhaalt en in drie dagen weder opbouwt, help u zelven! Indien gij Gods Zoon zijt, daal dan af van het kruis". Evenzoo bespotten Hem de overpriesters en oudsten en spraken: »Anderen heeft hij geholpen, zichzelven kan hij niet helpen. Is hij de Koning van Israël, zoo stijge hij af van het kruis, en wij zullen aan hem gelooven. *Hij heeft op God vertrouwd; Deze helpe hem, indien Hij zijn welgevallen aan hem heeft.* Hij toch heeft gezegd: ik ben de Zoon Gods" [1]).

Allerdiepst is dus zijne vernedering en allerakeligst zijne

---

[1]) Mt. XXVII : 39—43; Mc. XV : 29—32; Lc. XXIII : 35—37.

verlatenheid; desniettegenstaande wekt Hij zich op tot moed, en bezielt Hij zich met onbezweken vertrouwen, terwijl Hij voortgaat:

10. Gij zijt het nochtans, die mij toogt uit den moederschoot;
Gij waart mijn toeverlaat, sedert ik lag aan mijner moeder borsten;
11. Op U werd ik geworpen van mijne geboorte af;
Sedert den schoot mijner moeder zijt Gij mijn God.
12. Wees niet verre van mij; want de nood is nabij;
En niemand is er om mij te helpen.

Hoezeer ik ook in den nood ben, toch zal ik op u blijven vertrouwen. Want Gij zijt op geheel eenige wijze mijn Vader; Gij hebt mij, terwijl mijne Moeder maagd bleef, door een overgroot wonder het leven geschonken [1]). Gij hebt mij in mijne kindsheid, toen ik nog lag aan de borsten mijner moeder, door uwe wakende Voorzienigheid beschermd tegen de aanslagen van Herodes. Van mijne kinderjaren af waart Gij steeds mijn God en beschermer. Op U wil ik daarom ook vertrouwen in dit uur der duisternis, nu de hoogste nood, de nood des doods, gaat aanbreken. Wees dus, o, mijn God! o, mijn Vader! niet verre; wees aan mijne zijde, terwijl alle andere hulp ontbreekt.

Daarop schildert nu de Messias den hoogen nood, die hem gaat aangrijpen:

13. Tal van varren hebben mij omringd,
Stieren van Basan hebben mij omsingeld;
14. Zij sperren den muil op tegen mij
Als een verscheurende en brullende leeuw.

Eene menigte sterke, woedende en wreedaardige vijanden, voorgesteld onder het beeld van ongetemde varren en van allersterkste en dreigende stieren, omringen Hem langs alle zijden aan het kruis. Hij is geheel en al overgeleverd aan de macht, den moedwil en den haat zijner vijanden. Zij snakken naar zijn dood als een roofzieke en brullende leeuw.

---

1) Lc. I: 35*b*; Mt. II: 13—15.

15. Als water ben ik uitgegoten,
    En ontwricht zijn al mijne beenderen;
    Mijn hart, geworden als was,
    Smelt weg in mijn binnenste.
16. Verdroogd als eene potscherf is mijne kracht,
    En mijne tong kleeft aan mijn verhemelte;
    En gij voert mij tot het stof des doods.

Toen zij mij aan het kruis sloegen, vloeide mijn bloed weg als water, dat wordt uitgegoten, en werden bij het uitrekken al mijne beenderen ontwricht. Als was, dat wegsmelt voor de hitte des vuurs, zoo werd mijn hart door felle zielsaandoeningen verteerd. Door dat bloedverlies, die pijnlijke ontwrichting en die koortshitte bij mijn vreeselijken toestand zijn al mijne levenskrachten uitgeput en ben ik geworden als eene potscherf, die door het vuur is uitgedroogd. Mijne tong kleeft aan mijn verhemelte en ik word gekweld door een brandenden dorst.

Mijn dood nadert en kan niet lang meer uitblijven.

Is het niet sprekend de toestand des Heeren, toen Hij uitgeput weinige oogenblikken vóór zijn dood klaagde: »Ik heb dorst"? [1])

Nu volgt een andere trek, die mede letterlijk is vervuld:

17. Want mij omringen tal van honden;
    Een bende boosdoeners omsingelt mij;
    Zij hebben mijne handen en voeten doorboord.
18. Ik kan al mijne beenderen tellen;
    Zij aanschouwen mij en zien mij aan met lust.

Als verslindende honden hebben bloedgierige vijanden mij langs alle kanten omgeven. Zij hebben mij meedoogenloos aangegrepen en mijne handen en voeten doorboord. Hier wordt op de verschrikkelijke smart der kruisiging gewezen. Toen de verrezene Godmensch aan zijne apostelen verscheen, zeide Hij, om hen te overtuigen dat Hij de aan het kruis gestorvene Verlosser was: »Ziet mijne handen en mijne voeten, dat ik het ben" [2]); en tegelijkertijd toonde Hij hun, hoe ze nog

---

[1]) Joh. XIX : 28. [2]) Lc. XXIV : 39—40.

doorboord waren. Ook Thomas, die niet wilde gelooven, dat de apostelen den gekruisten doch verrezen Zaligmaker hadden aanschouwd, werd door Jesus, die acht dagen later weder verscheen, genoodzaakt dit te erkennen, door hem te beschamen over het woord: tenzij ik de wondeteekenen zie der nagelen en mijn vinger steke in de plaats der nagelen en mijne hand legge in zijne zijde, zal ik het niet gelooven. De Heer noodigde Thomas, om zich handtastelijk van de wezenlijkheid der wonden te overtuigen, gelijk hij het geëischt had, en de apostel overwonnen riep uit: »Mijn Heer en mijn God!", terwijl hij aanbiddend aan Jesus' voeten nederviel [1]).

Het valt dus niet te betwijfelen, dat in dit lijdenslied de kruisiging van den Messias reeds duizend jaren te voren werd voorspeld, toen Hij bij David sprak: »Zij hebben mijne handen en mijne voeten doorboord". Daarom voegt Hij er onmiddellijk bij: »Ik kan al mijne beenderen tellen". Ontvleescht als Hij was, en vreeselijk gespannen als Hij hing op het kruis, waren al zijne beenderen ontwricht, gelijk Hij reeds vroeger had gezegd [2]), ja, kon Hij ze letterlijk tellen, gelijk Hij thans zeide. Zoo hevig is de haat van zijne vijanden, dat zij zegevierend Hem aan het kruis geslagen zien, en met lust Hem in dien toestand aanschouwen.

Dat hier spraak is van den kruisdood des Messias wordt bevestigd ook door het volgende:

19. Zij hebben mijne kleederen onder zich verdeeld,
En het lot over mijn gewaad geworpen.

Is het niet, of de Messias ziet gebeuren, wat eerst na een schier duizend jarig tijdsverloop zou plaats grijpen op Golgotha? De vier [3]) krijgsknechten, die den Heer aan het kruis hadden geklonken, eigenden zich volgens het hun toegekende recht [4]) de kleederen van Jesus als die van een misdadiger toe. Zij

---

1) Jo. XX : 25—27. 2) Ps. XXI : 15*a*.

3) Vergelijk Hand. XII : 4. Eene wacht was gewoonlijk een quaternio of viertal. Polybius.

4) Dig. XLVIII : 20, — Cyrill. Alex. in Joann. L. XII. — *De bonis damnat.* C. VI.

namen 's Heeren mantel, zijn rok of bovenkleed, zijn onderkleed, zijn gordel, zijne sandalen, en misschien ook zijn hoofdhulsel [1]), verdeelden ze, behalve het bovenkleed, in vier gelijke deelen en wezen die toe door het lot. Het bovenkleed echter, dat, volgens de overlevering door zijne H. Moeder, uit één stuk en zonder naad geweven was, lieten zij geheel, opdat het zijne waarde niet zou verliezen. Zij wierpen daarover afzonderlijk het lot, om te zien, aan wien hij in zijn geheel zou toebehooren [2]). Het is de duidelijke vervulling van het woord: »Zij hebben mijne kleederen onder zich verdeeld, en het lot over mijn gewaad geworpen".

Eindelijk slaakt de Messias zijne laatste en hoogste lijdensbede:

20. Doch Gij, o Heer, wees niet verre,
Mijne Sterkte, snel tot mijne hulp!
21. Neem mijne ziel weg voor het zwaard,
En voor de hand des honds mijn leven!
22. Red mij uit den muil van den leeuw,
En verlos mij van de hoornen des buffels!

Nu de hoogste nood genaderd is, herhaalt Hij, doch nog met meer aandrang, zijne vroegere bede [3]). Nu vooral moet de Heer aan zijne zijde zijn; nu moet Hij zijne sterkte wezen; nu moet Hij niet toeven om Hem te helpen. Hij smeekt Hem zijne eenige, zijne ziel, zijn leven tot zich te nemen, voordat het zwaard [4]) of de lans zijne zijde zal doorboren, en de hand van den heiden [5]) Hem zal treffen. Ja, Hij smeekte Hem, zijne ziel niet ten prooi te laten aan den muil

---

1) Bij de Hebreeuwen waren deze kleedingstukken in gebruik: de mantel of *schimlah;* de rok of het bovenkleed, *chetoneth;* het onderkleed of hemd, *sadin;* eindelijk het lendekleed, *michnasm.* Hierbij kwamen hoofdhulsel, gordel en sandalen.

2) Mt. XXVII : 35; Jo. XIX : 23, 24.

3) Zie vers 12.

4) Door het Hebreeuwsche woord kan men elk scherpsnijdend wapen, ook eene lans verstaan.

5) Door honden worden de heidenen aangewezen. Zie Mt. VII : 6; XV : 26. Vergelijk vers 17. De hand van den hond heeft geen zin, tenzij men daardoor de hand van den heiden versta.

van den leeuw of van den dood, en Hem door de opstanding te doen zegevieren over de macht zijner vijanden, te ontrukken aan de hoornen des buffels [1]).

Zoo was ook de zin van Jesus' laatste bede aan het kruis: »*Vader, in uwe handen beveel ik mijnen geest*". Wij zien het uit den dertigsten psalm, waar deze bede wordt toegelicht. »Op U, o Heer", zoo luidt zij daar, »heb ik gehoopt; in eeuwigheid zal ik niet beschaamd worden; verlos mij in uwe gerechtigheid! Neig uw oor tot mij; haast u om mij te verlossen. Wees mij een God-Beschermer, een toevluchtsoord om mij te redden... Gij zult mij redden uit den strik, dien zij mij gespannen hebben; want Gij zijt mijn Behoeder. In uwe handen beveel ik mijnen geest".

Hij had gezegd: niemand ontneemt mij het leven; ik leg het af uit mij zelven. Hij geeft daarom zijn leven in de hand zijns Vaders, voordat de lans Hem treft en de hand van den heiden zijn Goddelijk Hart doorboort. Hij geeft zijn geest aan zijn Vader, opdat deze hem verlosse uit den muil van den leeuw, of uit het graf des doods. Hij legt zijn leven af, om het weder aan te nemen, en de Vader zal Hem doen zegevieren over de hoornen des buffels, over de macht zijner vijanden.

* * *

Thans verandert de geheele toon van het lied. Het is geen droefenis meer, maar vreugde. Het is geen klagen meer, maar juichen. Het is niet meer de nederige smeeking van den lijder, maar de dankende lof van den verloste.

23. Ik zal uwen naam verkondigen aan mijne broeders,
In het midden der vergadering zal ik U prijzen.
24. Gij, die den Heer vreest, looft Hem;
Verheerlijkt Hem, gij allen van Jakobs geslacht!
Juicht voor Hem allen, gij nazaten van Israël!

---

1) Het Hebreeuwsche woord *remim*, dat de Vulgaat door eenhoornen vertaalt, beteekent eigenlijk buffels. Dezen zijn hier het beeld van woeste vijanden.

25. Want Hij verwierp niet, noch versmaadde den nood van den arme,
En Hij keerde zijn aangezicht niet van mij af;
En als ik tot Hem riep, verhoorde Hij mij.

Van het oogenblik, dat Hij ontrukt is aan het graf, zal Hij die heerlijkheid verkondigen aan de apostelen, die Hij zijne broeders noemt [1]). Als de Eerstgeboorne uit de dooden onder zijne broeders zal Hij op den dag zijner opstanding verschijnen in het midden zijner Kerk en de leerlingen veertig dagen onderhouden over het rijk Gods [2]). Doch niet slechts door Zichzelf, maar ook door zijne leerlingen zou Hij den Vader verheerlijken. »Hem zij eer in de Kerk door Jesus Christus", zegt de H. Paulus [3]), »gedurende alle geslachten van eeuwigheid tot eeuwigheid". Tot die Kerk van Godvreezenden, tot die groote vergadering van geloovigen, die den Heer dienen, zullen op de eerste plaats behooren de kinderen van Israël, die in Hem zullen gelooven. Het eerst van allen roept Hij tot zich de nazaten van Jakob, de kinderen zijns volks. Geven zij gehoor aan zijne stem, dan zullen zij met Hem juichen en God loven, dat Hij het lijden en de beden van zijn Zoon niet heeft versmaad, maar het als een zoenoffer heeft aanvaard en er genadig op heeft neergezien, om hem over zijne vijanden te doen zegepralen.

26. Door U weerklinkt mijn loflied in groote vergadering;
Mijne beloften zal ik betalen voor 't aangezicht van hen, die Hem vreezen.
27. Eten zullen de armen en verzadigd worden;
Prijzen zullen den Heer zij, die Hem zoeken;
Uw hart zal leven in eeuwigheid.
28. Alle des aardrijks einden zullen 't indachtig worden en tot den Heer terugkeeren,
En aanbidden voor Uw aangezicht zullen alle geslachten der heidenen.

In eene groote vergadering, wijl zij niet slechts Israël maar ook de bekeerde heidenen zal omvatten, zal Gods lof door

---

[1]) Mt. XXVIII : 10; Jo. XX : 17. [2]) Hand. I : 3. [3]) Eph. III : 21.

Christus en zijn verheerlijkt lijdensoffer verkondigd worden. Dáár zal Hij, de Christus, de aanbiddings- en dankoffers, de zoen- en smeekoffers, die Hij den Vader in naam van allen heeft toegezegd en beloofd, in het bijzijn van hen, die Hem vreezen, opdragen en daardoor zijne schuld betalen. »Zij zullen", gelijk Isaias van de Egyptenaren getuigt [1]), »Hem door slachtoffers en offergaven eeren, gelofte-offers den Heer toezeggen en ze werkelijk volbrengen". Zulke offers aan God toegezegd, heetten geloften [2]). Bij zulke gelofte- vrede- en dankoffers werden het bloed en de vette deelen aan God opgedragen, werd verder een deel aan de priesters geschonken, en werd eindelijk het overige genuttigd in een heilig vreugdemaal, waarbij familieleden, vrienden en armen waren uitgenoodigd [3]). Zulk een gelofte-, vrede- en dankoffer is ook in de nieuwe wet het gedachtenis-offer der Eucharistie, door Christus op den vooravond van zijn dood ingesteld en toegezegd. Het is het reine spijsoffer, dat volgens den profeet Malachias [4]) alom de offers van het oude verbond zou vervangen, over de geheele aarde van het Oosten tot het Westen zou worden opgedragen, en overal onder de heidenen Gods naam zou verheerlijken. Door dat groote offermaal zullen de hongerigen en armen worden verzadigd. Allen door dat offer vereenigd met Hem, den eeuwigen Hoogepriester, zullen den Vader aanbidden in geest en in waarheid [5]). Hunne harten zullen leven in eeuwigheid. Want, gelijk Christus zegt, »Al wie mijn vleesch eet en mijn bloed drinkt, heeft het eeuwige leven" [6]). Zoo zal de Kerk de geheele aarde omvatten en door Hem en zijn offer de joden, die Hem erkennen, en de heidenen, die zich tot Hem bekeeren, in één eeredienst vereenigen [7]). Allen zullen op die wijze het lijden en den dood des Heeren herdenken en verkondigen, totdat Hij kome [8]).

---

1) Isaias XIX, 21. 2) Lev. VII : 16; XXII : 18, 21; Num. XV : 3. 3) Deuter. XII : 6—7, 12; XXVII : 7. 4) Mal. I : 10—11. 5) Jo. IV : 21—23. 6) Jo. VI : 52—58. 7) De meeste en beste katholieke uitleggers met Hieronimus, Augustinus en Eusebius aan het hoofd denken in psalm XXI bij v. 26, 27 en 30 aan het Eucharistisch offer. 8) 1 Cor. XI : 25—26.

28. Want aan den Heer behoort het rijk,
    En Hij, Hij is de heerscher onder de heidenen.
29. Eten en aanbidden zullen alle rijken der aarde,
    Voor zijn aangezicht zullen zich nederwerpen alle stervelingen
    En alwie zijne ziel niet in leven behoudt.

Nu Hij door zijn lijden den vorst dezer wereld heeft uitgeworpen, door zijn dood den sterke zijn buit heeft ontnomen, en diens rijk heeft vernietigd, nu is het rijk der hemelen dáár, dat door Joannes den dooper [1]) en Hem zelf [2]) was aangekondigd. Nu gaat God verheerlijkt worden over de geheele aarde en onder de heidenen heerschen door zijne Kerk. Niet slechts de hongerigen en behoeftigen aan hemelsche goederen, maar ook die rijk en overvloedig gezegend zijn aan genade, zullen deelnemen aan het offermaal van Christus, door zijn goddelijk vleesch en bloed te nuttigen, en zullen zich met Hem in de aanbidding des Vaders vereenigen. Alle stervelingen zullen nederknielen voor den Heer.

31. De nakomelingschap zal Hem dienen,
    Vermeld wordt van den Heer aan het toekomstige geslacht.
32. Zij zullen komen en verkondigen Zijne gerechtigheid
    Aan het volk, hetwelk geboren wordt, dat Hij alzoo gedaan heeft.

Niet alleen zij, die ten tijde van de evangelieverkondiging der apostelen zullen leven en tot God terugkeeren, maar ook de nakomelingen van de verst verwijderde tijden zullen God erkennen en dienen. Alle geslachten zullen deelen in de vruchten van Jesus' lijdensoffer. Tot aan de voleinding der dagen zal het evangelie van Gods rijk en van Zijne gerechtigheid verkondigd worden. Van geslacht tot geslacht strekt zich Zijne barmhartigheid uit over hen, die Hem vreezen. Immer zullen het lijden, de liefde, het offer, de verlossing, de verheerlijking en de zegepraal van den Messias aan de volkeren gepredikt worden. Immer zal verhaald worden, dat Hij alzoo gedaan heeft, zich zoo diep vernederd heeft, en gehoorzaam is geworden tot in den dood, ja, tot in den dood

1) Mt. III : 2. 2) Mc. I : 15.

des kruises. Zijne smarten, Zijne edelmoedige liefde zullen nooit vergeten worden.

* * *

Hoe aangrijpend is het tafereel in dezen psalm geschetst! Het lijden van den gekruisten Messias wordt er met de levendigste kleuren geschilderd. Het schijnt veeleer een verhaal van de geringste bijzonderheden der stervenssmart van den grooten Lijder op het oogenblik, dat deze geheel eenige wereldgebeurtenis plaats had, dan eene profetie, die reeds duizend jaren te voren is neergeschreven. Denk slechts aan die bittere verlatenheid, aan die bijtende bespotting en beschimping, aan die verregaande uitputting, aan dien fellen en brandenden dorst, aan die smartelijke doorboring van handen en voeten, aan die pijnlijke spanning en ontwrichting der leden, aan die grievende verdeeling zijner kleederen bij het lot, aan dien lanssteek van den krijgsknecht in het ontzielde lichaam; en wordt gij dan niet vervuld met ontzetting, wanneer gij ziet, hoe al deze bijzonderheden op Golgotha met wonderbare, ja, goddelijke juistheid in vervulling zijn gegaan? En hoe opvallend gaat dat droevige lijden over in zegepralend verblijden! Hoe juicht de verhoorde en van zijne smarten verloste, dat Gods naam van dezen stond af aan door Hem verkondigd zal worden aan zijne broeders. Hij zal vooreerst de godvreezenden uit Israëls geslacht oproepen, om zijn Vader, die naar zijne tranen en smeekingen heeft geluisterd, erkennend te loven. De vergadering, die zich bij Hem zal aansluiten, zal groot worden, en de geborene Kerk zal door het groote dankoffer, dat Hij op den vooravond van zijn dood den Vader heeft toegezegd, de gedachtenis van zijn lijden vieren en zijn zoendood verkondigen. Aan den grooten vreugdemaaltijd, die het offer zijner liefde zal vergezellen, zullen zij, die den Heer zoeken, deelnemen, en terwijl zij vroeger arm waren, verzadigd worden. Door de liefde, in zijn kruisdood betoond, zal Hij niet slechts Israël, maar ook de heidenen tot zich trekken, en alom zullen de geslachten der aarde zich bij Hem aansluiten. Hij zal heerschen door de Kerk, het rijk, dat Hij

door zijn bloed heeft verworven, over de volkeren der wereld. Van den opgang der zon tot aan haren ondergang zal het reine spijsoffer worden opgedragen, dat Hij heeft ingesteld, en zullen zij rijk worden, die er aan deelnemen, door de vruchten zijns lijdens, die zij zullen genieten. Zoo zal de gedachtenis van zijn lijden en dood, van zijn offer, van zijne liefde door alle eeuwen heen gevierd worden, en zal verkondigd worden aan alle de nakomelingschap, dat Hij alzoo gedaan heeft, totdat Hij komt aan de voleinding der dagen.

De Kerk neemt met dankbaarheid elken Vrijdag in het Officie deze schoone profetie der smarten van haren Goddelijken Stichter op de lippen. In de groote lijdensweek bij de ontblooting der altaren herinnert zij zich door dit verhevene lijdenslied, welke edelmoedige en verregaande liefde haar Goddelijke Bruidegom haar heeft betoond, toen Hij zich aan haar schonk.

Eeuwige dank en liefde aan Hem, die voor ons zooveel heeft geleden en ons bemind heeft tot in den dood des kruises!

F. J. P. G. VAN ETTEN, O. E. S. A.

NIAGARA FALLS.

Het woord Niagara is van Indiaanschen oorsprong; in boeken van de 17e eeuw wordt het op verschillende wijzen gespeld: Onguiaarha, Ongiara, Ochniagara, Iagara en Niah-gah-ra, bij de laatste spelwijze wordt de klemtoon dikwijls op de tweede lettergreep gelegd. Volgens het meer moderne Indiaansche dialect zou Ni-ah-gah-rah met gelijken klemtoon op iedere lettergreep feitelijk de juiste uitspraak zijn, doch het moderne woord Ni-ag-a-ra met den klemtoon op de tweede lettergreep is thans algemeen in gebruik. Over de beteekenis van het woord bestaat zeer veel twijfel, vrij algemeen neemt men echter aan dat »Donderaar der Wateren" nog het best de beteekenis weergeeft.

Het schijnt dat Niagara de naam is geweest van een Indianenstam, ook wel Nicaragas genaamd. Deze Nicaragas vormden een deel van den stam der Neuters, die in 1651 door de Senecas werden overwonnen, doch waarvan een gedeelte naar het Noord-Westen ontsnapte. Een zeventig jaar later keerden hunne afstammelingen terug en voegden zich bij den stam der Iroquois. Nu was het een oud Indiaansch gebruik om den stam zelf, of afdeelingen daarvan, te noemen naar het schoonste panorama van de door hen bewoonde landstreek of omgekeerd aan een dergelijk panorama den naam van den stam te geven en zoo kan men dus vermoeden, dat de afdeeling van de Neuters, die langs de Niagara-rivier hebben gewoond, dezen naam van de rivier en hare beroemde watervallen heeft overgenomen. Zeker is het in ieder geval, dat deze watervallen het prachtigste panorama te zien gaven in geheel de door hen bewoonde streek en merkwaardig is het ook, dat hun voornaamste dorp op

ongeveer een uur afstands beneden de watervallen gelegen, denzelfden naam droeg, nl. Onguiaahra.

De Niagara-rivier is een van de kortste maar ook een van de beroemdste rivieren van de wereld. De geheele lengte bedraagt slechts 67 K.M. en wel 40 K.M. van het meer Erie tot aan de watervallen en 27 K.M. van daar naar het meer Ontario. Zij ontvangt haar water van de vier groote meren, 1° het meer Superior gemiddeld lang 675 K.M., breed 300 K.M., diep 314 M.; 2° het meer Huron, lang 370 K.M., breed 185 K.M., diep 305 M.; 3° het meer Michigan, lang 600 K.M., breed 130 K.M. en eveneens 305 M. diep; 4° het Erie-meer, 537 K.M. lang, 120 K.M. breed en 26 M. diep. De diepste geul van het Erie-meer naar de watervallen, die tevens de grenslijn aangeeft tusschen de Vereenigde Staten en Canada, zooals na den oorlog in 1813 bij het verdrag van Ghent werd vastgesteld, heeft een gemiddelde diepte van ruim 6 M., beneden de watervallen tot aan de brug, die de stad Niagara Falls met den Canadeeschen oever verbindt is de diepte meer dan 60 M., in de buurt van de lager op gelegen spoorwegbrug ongeveer 31 M., in de stroomversnelling bij de beroemde draaikolk (»Whirlpool") slechts 12 M., terwijl in de draaikolk zelf de diepte zeer moeilijk te meten is doch op meer dan 120 M. geschat wordt. Van daar naar het dorp Lewiston is de diepte ruim 18 M. en verder naar het meer Ontario gemiddeld 30 M. Van het Ontario-meer naar den Oceaan draagt de rivier den naam St. Lawrence River welke naam voor honderd jaar terug gewoonlijk gegeven werd aan wat wij thans de Niagara-rivier noemen.

Bij den oorsprong van de rivier, dus bij de uitlaat van het Erie-meer, is de stroomsnelheid over een lengte van pl. m. 4 K.M. zeer groot, daarna wordt de rivier veel breeder en splitst zich in twee armen, die samen Grand-Island omvatten en zich daarna weder vereenigen tot een stroom van ongeveer 5 K.M. breedte. Op een afstand van 27,5 K.M. van het Erie-meer vernauwt zich de rivier langzamerhand en beginnen de stroomversnellingen bekend onder den naam »Rapids".

Het verval van de rivier van af het Erie-meer tot op

ongeveer 1,5 K.M. afstand van de watervallen bedraagt slechts 4,5 M., doch over deze laatste 1,5 K.M. bedraagt het verval bijna 17 M., zoodat het water daar met een verbazende snelheid voortbruist om daarna in de watervallen zelf over een gemiddelde hoogte van 50 M. naar beneden te storten. Beneden de watervallen tot aan Lewiston bedraagt het verval ongeveer 30 M. en van daar naar het Ontariomeer slechts 2 M.

Men zegt, dat er beneden de watervallen een onderstroom is, veel krachtiger dan de oppervlakte- of bovenstroom en baseert die meening op het feit, dat voorwerpen, die over de watervallen naar beneden storten, eerst aan de oppervlakte komen in de nabijheid van de »Whirlpool".

Onmiddellijk voòr de watervallen buigt de rivier zich vrij plotseling om over een hoek van 90° van het Westen naar het Oosten en wordt daarbij door Goat-Island in tweëen gesplitst, zoodat de watermassa zich over twee watervallen verdeelt en wel de American Fall die 318 M. breed en 50 M. hoog is en de Canadian Fall 900 M. breed en iets minder dan 50 M. hoog, deze laatste waterval draagt wegens den eigenaardigen vorm van de toplijn, den naam van Horseshoe Fall.

Het volume water dat hier naar beneden stort bedraagt pl.m. 400,000 M^3. per minuut of 4,1 kubieke Kilometer per week, een massa, waarvan men zich nauwelijks een gedachte kan vormen; dit neervallende water vertegenwoordigt een vermogen van 3 millioen Paardekracht; 0,9 gedeelte van de geheele hoeveelheid gaat over de Horseshoe Fall. De toplijn van deze laatste heeft zich in de laatste honderd jaar meer dan 30 M. achteruit verplaatst. In een geschrift van Hennepin, uitgegeven in 1697 wordt gesproken van een derde waterval.

Zooals uit verschillende aanteekeningen blijkt, zou er destijds een breede rots gestaan hebben in de westelijke helft van de Horseshoe Fall, zoodat deze daardoor in tweeën werd gesplitst; deze rots is echter al lang verdwenen, afgebrokkeld en weggespoeld door den machtigen stroom.

Wie de eerste blanke is geweest, die de Niagara-watervallen heeft aanschouwd, is niet met zekerheid te zeggen.

Volgens een bestaande legende zou het een Fransch priester geweest zijn, die bij maneschijn door een Indiaansch opperhoofd naar Table-rock (een vooruitstekende rots aan den Canadeeschen oever, van waaruit men een prachtig gezicht heeft op de Horseshoe Fall) zou gebracht zijn. Toen het opperhoofd aan den priester Goat-island aanwees en zeide, dat daar de verblijfplaats van den Grooten Geest was en dat alleen krijgslieden dit eiland levend konden bereiken, werd zijn verhaal door den priester sterk in twijfel getrokken en het einde van de discussie was, dat het opperhoofd den priester uitnoodigde hem naar Goat-island te vergezellen. De priester nam de uitnoodiging aan, onder voorwaarde, dat het opperhoofd zich zou bekeeren, als het blijken mocht dat zijne bewering onjuist was. In een canoe bracht het opperhoofd den priester naar Goat-island en, zooals te verwachten was, er gebeurde niets. Het opperhoofd had echter volstrekt geen lust om zich nu maar dadelijk te bekeeren en eischte een tweede proef. De priester moest den geheelen nacht alleen op het eiland blijven, en als hij den volgenden morgen nog leefde, dan wilde het opperhoofd aan God gelooven. De priester nam het voorstel aan en verzocht aan het opperhoofd om na 24 uur met zijn stam naar Table-rock te gaan, hij zelf zou zich dan bevinden op de punt van het eiland, bij de Horseshoe Fall, zoodat allen hem over de waterval heen zouden kunnen zien: indien zij hem dan werkelijk levend terug zagen en in God wilden gelooven, zouden zij neerknielen en zou de priester hen van verre zijn zegen schenken. Het opperhoofd vertrok, en den volgenden dag bij zonsondergang kwamen de Indianen op de aangeduide plaats, en ziende dat de priester in leven was, knielden zij neder en hij:

»Spake the word,
Though it was not heard,
And raised his hands,
As God commands,
And lifted his eyes to Heaven,
Thus in the way the church decrees,
To supplicants tho' afar, on their knees,
Was the Benediction given".

Vervolgens, zoo verhaalt de legende, geraakte de priester in vervoering; in zijne verbeelding bevond hij zich in een kerk want

»It was three long years since he
Had stept within a sacristy,
A wondrous church it was indeed
By Nature's changeless laws decreed,
Tho' man reared not the structure fair,
All churchly attributes were there!

The gorge was the glorified nave,
Whose floor was the emerald wave,
The mighty fall was the reredos tall
The altar, the pure white foam,
The azure sky, so clear and high
Was simply the vaulted dome.

The column of spray
On its upward way,
Was the smoke of incense burned,
And the cataract's roar,
Now less, no more,
As it rose and fell,
Like an organ's swell,
Into sacred music turned.

While, like a baldachin o'erhead,
The spray cloud in its glory spread,
Its crest, by the setting sun illumed,
The form of a holy cross assumed".

Father de la Roche Daillon is de eerste blanke geweest, waarvan bekend is, dat hij aan de Niagara heeft vertoefd. Hij trok in 1626 de rivier over dicht bij de plaats waar thans Lewiston ligt.

Zijn de Niagara watervallen in hooge mate belangrijk om den overweldigenden indruk, die zij op den toeschouwer maken, in niet mindere mate zijn ze dat vooral in de laatste tien jaren geworden voor de techniek, wegens het practisch nut dat men uit deze ongebruikte doch reusachtige natuurkracht heeft weten te trekken, door haar te benutten voor

de voortbrenging van electrisch arbeidsvermogen. Een korte beschrijving van de ontwikkeling en inrichting dezer krachtstations gevolgd door een overzicht van de verschillende industrieele ondernemingen, die zich dientengevolge in de nabijheid der watervallen hebben gevestigd, moge daarom niet onbelangrijk schijnen.

De exploitatie der watervallen voor de voortbrenging van electrische energie is thans in handen van verschillende maatschappijen, waarvan de oudste de »Niagara Falls Hydraulic Power and Manufacturing Company" is. In het jaar 1852 deed de familie Porter, behoorende tot de oudste kolonisten en die zeer veel belang stelde in de toekomst van het stadje Niagara Falls, belangeloos afstand van de benoodigde gronden voor het graven van een kanaal vanaf de bovenrivier tot aan den steilen oever der benedenrivier even voorbij de watervallen. Onderhandelingen werden aangeknoopt met Caleb J. Woodhull en Waller Bryant, voor de constructie van het kanaal en in Maart 1853 vormde zich de »Niagara Falls Hydraulic Company" met Woodhull als president. De maatschappij besloot onmiddellijk over te gaan tot het graven van een kanaal ruim 20 M. breed en 3,3 M. diep en met groote plechtigheid werd de eerste spade in den grond gestoken, of liever, werd het eerste houweel in de rots geslagen, want het kanaal moest in den rotsbodem worden uitgehouwen. Zestien maanden lang gingen de werkzaamheden ongestoord voort, doch het werk was moeilijker dan men zich had voorgesteld en bij gebrek aan kapitaal moesten de werkzaamheden gestaakt worden. In 1858 werd het werk weder opgevat door de »Niagara Falls Water Power Co."; op 1 September 1860 werd Horace H. Day belast met het toezicht en 1 Juli 1861 was een kanaal gereed van 12 M. breedte en 2,5 M. diepte. Het uitbreken van den burgeroorlog veroorzaake opnieuw staking der werkzaamheden en jaren achtereen stroomde het water van de bovenrivier door het kanaal en over den hoogen steilen oever der benedenrivier geheel onbenut, totdat omstreeks 1870 een zekere Charles B. Gaskill aan de uitmonding van het kanaal een korenmolen bouwde, die door

waterkracht werd gedreven; zoo werd deze man de eerste die practisch nut trok van de Niagara-watervallen.

In 1877 werd het kanaal met alles wat daarbij annex was, gekocht door Jacob F. Schoellkopf en Abraham Chesbrough. Deze beide mannen waren de oprichters van de tegenwoordige »Niagara Falls Hydraulic Power and Manufacturing Company" waarvan eerstgenoemde tot aan zijn dood, 15 September 1899, president bleef. Van het oogenblik af, dat deze maatschappij de zaak in handen nam, heeft zij zich voortdurend uitgebreid en zoo den grooten stoot gegeven tot de buitengewone ontwikkeling der industrie, die Niagara Falls ons thans te aanschouwen geeft. Thans heeft het kanaal een breedte van 30 M. bij 4,25 M. diepte. Bij de monding van het kanaal, dus in de nabijheid van den hoogen oever der benedenrivier is een bassin gemaakt, 250 M. lang en 21 M. breed, terwijl het voornemen bestaat de lengte tot 300 M. te vergrooten. Vanaf dit bassin voeren twee kanalen het water naar kleinere bassins gelegen aan den rand van den steilen oever en van daar stroomt het water naar de turbines. In den tijd, dat deze maatschappij hare werkzaamheden begon, was de turbinebouw nog niet zoover gevorderd, dat men de volle beschikbare drukhoogte van het water kon benuttigen; daarom werden in de rots aan den steilen wand putten geboord van 8 tot 25 M. diepte, en de turbines werden op de bodems dezer putten geplaatst, terwijl het afgewerkte water van daar door zijtunnels naar buiten werd afgevoerd. Deze tunnels, die dus op verschillende hoogte uitmonden in den steilen oeverwand zijn thans nog in werking te zien. Bij deze inrichting heeft iedere fabriek zijn eigen turbine.

Eerst in 1881 stichtte de maatschappij haar eerste centraalstation voor de levering van electrischen stroom voor verschillende bedrijven. In dat station, gelegen op de smalle strook gronds, die de steile oever nog scheidt van de waterlijn, werden booglicht-machines opgesteld voor de verlichting van straten en winkels. De snelle vorderingen der techniek waren oorzaak dat de Company in 1895 besloot tot de oprichting van een tweede centrale, die eveneens aan den voet van den

steilen oever werd gebouwd, doch zoodanig ingericht, dat de volle beschikbare drukhoogte van 63 M. in zijn geheel benuttigd werd; aangezien het gebouw beneden staat en het water door verticale stalen kokers van 2,5 M. middellijn naar beneden wordt gevoerd en zoo naar de turbines, konden de assen dezer turbines en de daarmede gekoppelde generatoren horizontaal worden gehouden. In de eerste afdeeling dezer centrale zijn opgesteld 4 Leffel-turbines met een totaal vermogen van 6850 P.K. Aangemoedigd door het groote succes dezer onderneming heeft men dit krachtstation later nog tweemaal uitgebreid, zoodat het nu 15 turbines bevat met ± 34000 P.K. vermogen.

De middellijn der stalen kokers voor de watertoevoer der laatst opgestelde turbines bedraagt niet minder dan 3.3 M. Verder is de maatschappij thans begonnen met de oprichting van een nieuw station voor ± 100,000 P.K. met aggregaten van 8000 P.K. draaistoom van 25 perioden en 11,000 volt spanning direct van de generatoren. Dit station zou, althans gedeeltelijk, in Januari 1906 in werking gesteld worden.

Een tweede maatschappij voor de productie van electrische energie is de »Niagara Falls Power Company", wier centralen gelegen zijn aan de bovenrivier en waarvan de inrichting is als volgt.

Een inlaatkanaal 380 M. lang en van 30 tot 75 M. breed voert het water aan uit de Niagara. Vanuit dit kanaal wordt het door 21 schuiven en evenveel stalen kokers van 2,25 M. middellijn gevoerd naar 21 turbines, welke verdeeld zijn over twee krachtcentralen ter weerszijden van het inlaatkanaal gelegen. Het afgewerkte water wordt van uit de turbine-put van centrale I naar de benedenrivier gevoerd, dus voorbij de watervallen, door een tunnel van 2050 M. lengte met een verlengstuk van ruim 202 M. naar de turbine-put van centrale II. Deze tunnel heeft een hoefijzervormige doorsnede en is 6,4 M. hoog, terwijl de grootste breedte 5,7 M. bedraagt; de gemiddelde diepte, waarop deze tunnel beneden den beganen grond ligt, is 60 M.

Centrale I heeft een turbine-put lang 127,5 M., breed 5,5 M.; de diepte bedraagt 24,5 M. beneden den vloer der centrale. In deze put zijn op een diepte van ruim 43 M. opgesteld 10 Fourneyron turbines, ieder van 5000 P.K.; de drukhoogte bedraagt 41,5 M.; de buiten-diameter der turbines 1,9 M.; zij zijn door de firma J. P. Morris Co., te Philadelphia, geconstrueerd volgens teekeningen van Fraesch en Piccard, te Genève.

De watertoevoer wordt automatisch geregeld, zoodat de snelheid constant blijft bij veranderlijke belasting. De eerste drie regulateurs, door Fraesch en Piccard vervaardigd, werken mechanisch, de andere zeven, volgens teekeningen van Dr. Coleman Sellers, hoofdingenieur der maatschappij, geconstrueerd door W. Sellers en Co. te Philadelphia, werken electrisch. De turbines zijn door middel van holle verticale stalen kokers van 0,95 M. middellijn verbonden met de wisselstroom-generatoren die gelijkvloers zijn opgesteld. Deze wisselstroom-machines, die 250 omwentelingen per minuut maken, zijn vervaardigd door de Westinghouse Co. te Pittsburg. Het roteerende gedeelte van een turbine met generator weegt slechts 86,000 K.G. welk enorm gewicht gedragen wordt door den opwaartschen druk van het water in de turbine-kast. Voor iedere 5 generatoren is een hoofdschakelbord aanwezig, waarvan de hoofdafsluiters, zoowel voor de generatoren als voor de voedingsleidingen, pneumatisch bewogen worden.

Centrale II heeft een turbine-put van 142 M. lengte en 5,3 M. breedte met een gemiddelde diepte van 54 M. Zij bevat 11 Francis-turbines ieder van 5500 P.K., opgesteld op een diepte van 41 M. onder den vloer; de buitenmiddellijn is 1,63 M., de drukhoogte 43 M.; ook deze turbines zijn door J. P. Morris gebouwd, doch volgens teekeningen van Escher Wyss te Zürich. De regulateurs werken hier met olie onder hoogen druk, ze zijn ontworpen door Escher Wyss en vervaardigd door Falkenau Sinclair Machine Co. te Philadelphia. De turbines zijn op dezelfde wijze als in centrale I verbonden met 11 wisselstroom-generatoren van de General Electric Co., te Schenectady. Voor deze 11 generatoren is hier slechts

één hoofdschakelbord aanwezig, waarvan de hoofdafsluiters electromagnetisch bewogen worden.

De door de verschillende wisselstroom-machines geleverden stroom is 2 fase wisselstroom van 2200 volt spanning; hij wordt door twee groepen van transformatoren omgezet; de eerste groep bestaat uit 20 transformatoren met luchtkoeling, ieder van 1250 P.K., de stroom wordt hierin van 2 fase en 2200 volt omgezet in 3 fase-stroom (draaistroom) van 22,000 volt spanning; de tweede groep bestaat uit 14 transformatoren met olie-isolatie en waterkoeling ieder voor 2500 P.K., hierin wordt de stroom eveneens in 3 fase-stroom omgezet doch de spanning kan daarbij naar verkiezing op 11,000 of 22,000 volt gebracht worden.

Deze beide centralen leveren tegenwoordig 75,000 P.K., waarvan 45,000 P.K. verbruikt worden alleen in de fabrieken te Niagara Falls, terwijl de rest verbruikt wordt door andere plaatsen op meer of minder afstand van Niagara Falls gelegen, zooals Lockport, Tonowanda en vooral ook de stad Buffalo, die alleen 23,000 P.K. van de Niagara ontvangt.

Gedurende het jaar 1903 werden door deze beide centralen 348,372,512 kilowatturen afgeleverd, een vermogen gelijk aan 10 pCt. van alle electrische centralen der Vereenigde Staten te samen. Om dit vermogen met stoomwerktuigen voort te brengen zouden per jaar 500,000 ton steenkool noodig zijn of ongeveer 1400 ton per dag.

Ook aan den Canadeeschen oever wordt thans een nieuwe krachtcentrale gebouwd met 11 generatoren ieder van 10,000 P.K.; deze centrale is, naar ik meen, reeds gedeeltelijk in gebruik genomen; zij is door middel van kabels verbonden met de centralen der Niagara Falls Power Company, zoodat beide elkaar in de levering van electrische energie kunnen bijstaan, indien zulks bij het ontstaan van een of ander defect noodig mocht zijn.

Vele Amerikanen waren indertijd beducht dat door het bouwen dezer krachtstations ten slotte zooveel water aan de watervallen zou onttrokken worden, dat daardoor het indrukwekkende zou verloren gaan; die vrees was zeer overdreven;

ik geloof niet, dat iemand er ooit iets van bemerkt heeft, aangezien het totaal vermogen der watervallen, zoo reusachtig groot, zooals boven reeds gezegd is, op meer dan 3 millioen P.K. geschat wordt.

Waar blijft nu al die electrische energie? Voor een deel wordt ze gevoerd naar omliggende plaatsen voor verlichting, electrische tractie en industrieel gebruik, voor het grootste gedeelte echter wordt ze geabsorbeerd door de talrijke fabrieken die in de laatste jaren te Niagara Falls zijn verrezen en waarvan een korte beschrijving in een volgend opstel zal volgen.

Delft. G. J. VAN SWAAY.

ALEXANDRIË: STAD, VOLK, GEESTESLEVEN, GESCHIEDENIS, IN VERBAND MET DEN MOORD OP HYPATIA GEPLEEGD (415).

(Zie bl. 51.)

Toen de groote Alexander, de naar hem genoemde plek beschouwend, haar uitstekend geschikt achtte voor den bouw eener stad, die eens een hoogen bloei van welvaart zou bereiken, bedroog hem zijn scherpe blik geenszins. Gelegen aan de handelrijke Middellandsche zee, maar voor het geweld daarvan beveiligd door een eiland, welks naam Pharos, om het daar opgerichte wonder der wereld, nog leeft in den naam der vuurtorens; door kanaal en binnenzee verbonden aan den grootvorst aller stroomen, den zegenrijken Nijl; middelpunt tusschen de zeeën van Europa en Indië; als het ware op den driesprong van het weelderige Oosten, het nijvere Westen en het vruchtbare tooverland Egypte: was Alexandrië bestemd om des stichters droom van voorspoed en grootheid te verwezenlijken. Zij zou worden de schoonste en volkrijkste stad der oude wereld, en in het onmetelijke Romeinsche Rijk de eerste stad na Rome. Maar meer nog dan deze zou zij worden een internationale stad, waar men allerlei rastypen zou ontmoeten, waar men alle talen der wereld zou hooren, het meest de Grieksche taal. In deze stad had de leerling van Aristoteles, de verbreider der oude beschaving en van haar voertuig, de Grieksche taal, een centrum van Grieksche cultuur achtergelaten. De zomerzon van Grieksche kunst en wetenschap, in Athene ondergegaan, herrees in Alexandrië, zij het ook met najaarsglans. Vooral het middelste gedeelte der

stad, het Bruchium, was Grieksch. Grieken waren daar de meeste bewoners, en in Griekschen stijl waren de meeste openbare gebouwen opgetrokken. Dáár kruisten zich de nauwere, al te rechtlijnige straten, dáár de twee dubbel zoo breede, drukke maar even rechte hoofdstraten met hare viervoudige zuilengalerijen, de eene, een uur gaans lang, bekend door hare poorten, aan Zon en Maan gewijd ('t was of de stad den vreemdeling reeds terstond wilde wijzen op de lievelingsstudien harer inwoners, de sterrenkunde en de wiskunde) de andere verlengd in een der beide havendammen.

Van af den anderen dam, Heptastadion geheeten, genoot men het gezicht op het blauwe water met een bosch van masten, links ingesloten door den wit marmeren 400 voet hoogen lichttoren, aan de overzijde door grootsche paleizen, rechts door handelskade en dokken, door de hoofdgebouwen en tempels, die tusschen hooge palmen opglooiden tot waar men den grootschen tempel ontwaarde, aan Osiris-Apis toegewijd, het Serapeum, met zijn bibliotheek van 40,000, later van 250,000 handschriften. In het Bruchium straalden u de Grieksche kolonnaden, kapiteelen en kroonlijsten tegen; daar vondt gij ten zuiden van handelskade en magazijnen den tempel van Caesar, die later, als Christen-kerk, ontwijd zou worden door den moord op Hypatia — op het voorplein de beide oud-egyptische obelisken, die thans New-York en Londen versieren — daar de rijkste paleizen en woonhuizen, dicht bij de haven nog het theater met den Dionysustempel, het Mausoleum van den grooten stichter, tal van tempels aan Egyptische of Grieksche goden toegewijd, later in kerken hervormd, dáár ook vond men eens de wereldberoemde universiteit en het verblijf der geleerden, den Muzentempel, het Museum, met zijn boekerij van bijna een half millioen manuscripten. En verder bevatte de stad al wat men in een wereldstad in dien tijd van weelde mocht verwachten: tempels overal, badhuizen, amphitheater, hippodroom, stadium, worstelperk en openbare uitspanningen, standbeelden en obelisken, parken en ruime pleinen, rechts- en raadzaal enz. enz.

Woonden de Grieken vooral in het midden, de Joden bewoonden het oosten en de eigenlijke Egyptenaren het westen der stad. Daarbuiten lagen de begraafplaatsen en de copriae, puinheuvels, zooals die, welke in onze dagen ontgonnen, voor oudheidkunde en literatuur zoo rijken oogst bieden van verwaarloosde schatten, en welke terecht de snippermanden der oudheid worden geheeten.

Deze stad borg een talrijke, maar wat erger is, een lastige bevolking, en kwalijk vindt men van deze gewag gemaakt of men ontmoet de epitheta: bijgeloovig, valsch, boosaardig en lichtgeraakt.

Buiten het groote getal slaven bevatte Alexandrië tijdens het begin der Romeinsche heerschappij 300,000 inwoners: Grieken, Macedoniërs, Joden, Egyptenaren, bewoners van Italië en allerlei Aziaten. Van de Israelieten, wier aantal in Egypte onder de Romeinsche keizers op één millioen wordt geschat, woonde het meerendeel te Alexandrië. Hun opstand tijdens Hadrianus deed hun getal echter slinken en keizer Trajanus wordt door Appianus als jodenverdelger betiteld. »La juiverie d'Alexandrie — zegt Leclerq — jadis la première du monde, tomba très bas; le quartier juif, situé près du Lochias, ne se distingua plus guère des Copriae".

Dat die joodsche bevolking echter daarmede niet was verdwenen en zelfs heel wat aandorst, blijkt overvloedig uit Socrates; eveneens, dat zij niet altijd streng haar godsdienstplichten waarnam. Het volgend getuigenis geeft keizer Hadrianus, die christenen en gnostici [1]) niet onderscheidt: »Ik ken Egypte met zijn lichtzinnigheid, bewegelijkheid en opvliegendheid. De aanbidders van Serapis zijn daar christenen, en die zich de bisschoppen der christenen noemen, zijn Serapis toegewijd; de leiders der synagogen, de Samaritanen, de christenpriesters zijn allen sterrenwichelaars en waarzeggers. Zelfs de groote patriarch (d.i. de joodsche patriarch van Jabnia)

1) De gnosticus Basilides, die toen leefde, leerde o.a. dat men Christus kon vervloeken, mits men in den geest onderscheid maakte tusschen den aeon: Νοῦς en den mensch Jesus. Zelfs Renan noemt hen half-christenen.

is, als hij in Egypte komt, gedwongen door den een om voor Serapis neer te vallen, door den ander om Christus te aanbidden. In één woord: de groote god is er het geld: Christenen, Joden, allerlei slag, allen bewijzen daaraan eerbied".

Over de onzedelijkheid der Egyptische bevolking in het algemeen, zegt Weidner bij Juvenalis XV, 44: »Kanobus, Sammelplatz griechischer und orientalischer Bildung und Schwelgerei, war durch das höchste Raffinement sinnlicher Genüsse weltbekannt. Es war eine internationale Stadt, an der man die Sitten der *grossen Masse der Egypter* wohl messen konnte". Dat de zeden veel te wenschen overlieten, is niet vreemd, waar de koningen hunne zusters tot gemalin verkozen en waar een Cleopatra vorstin is geweest. Polybius noemt den Egyptenaar levendig en opgewonden, en den Alexandrijn moeilijk te regeeren.

Van de regeering bleven de eigenlijke Egyptenaren uitgesloten. Zij waren, verzekert ons Aelianus, ontzettend verhard tegen folteringen en lieten zich liever dood martelen dan dat zij de waarheid bekenden; en Ammianus verhaalt, dat striemen van geeselslagen wegens belastingweigering hun eereteekens toeschenen. Trouwens ieder schrijver getuigt van den woesten aard der Egyptenaren, wier menigvuldige oploopjes zeldzaam afliepen zonder bloedvergieten. Een bisschop van Alexandrië klaagt (Eusebius VII, 21) aan een ander bisschop van Egypte: »Men kan gemakkelijker van het oosten naar het westen reizen dan van Alexandrië naar Alexandrië gaan". Elders wordt gesproken van diepe bloedplassen in de straten.

In de *Exposito totius mundi* bij Didot wordt van de rechters in Alexandrië gezegd: »In deze stad treden zij met siddering en angst binnen, bevreesd voor de rechtspleging des volks; want dáár wacht vuur en steenworp den rechter, die misdoet". En bij Trebellius Pollio (30 tyrannen, 21) lezen wij: »Dit is het volk der Egyptenaren eigen, dat zij als razenden en waanzinnigen om iedere kleinigheid tot de grootste staatsgevaarlijkheden komen; om een niet groeten, om een niet afgestane plaats

in een badhuis en dergelijke komen zij tot het hoogste gevaar van opstand, zoodat er legers tegen hen moeten oprukken".

Ziehier nog een getuigenis van Vopiscus (Saturninus): »Zij zijn wispelturig, woest, pochers, smaadzuchtig, zeer ijdel en oproerig."

Overigens vinden wij onder die menigte verkeerde hoedanigheden toch ook vermeld, dat de inwoners van Alexandrië zeer werkzaam waren: »De stad is rijk, en niemand is er ledig. Men vindt er glasblazers, papyrusfabrikanten, linnenwevers, allerlei bedrijven". Voor iedereen, met welk lichaamsgebrek ook behept, was er werk te vinden.

Deze stad nu, gegroeid onder en met de Ptolemaëen, kwam later met geheel Egypte onder Romeinsch gezag.

Egypte werd toen een provincia principis d. i. het kwam onder speciaal toezicht van den Keizer zelf te staan.

Wegens den aard der bevolking, de ligging van het land en den belangrijken graanuitvoer had de provincie een afzonderlijke inrichting. Een raad wilde Augustus aan Alexandrië niet geven (Dio Cassius, Lib. 17). Aan het hoofd der provincie en der stad stond een praefectus Augusti of Augustalis. De hem ondergeschikte strategen waren zooveel als commissarissen van politie en onderrechters, uitvoerders der edicta en ontvangers der belastingen. Zij werden door den prefect benoemd.

Septimius Severus gaf Alexandrië verlof een senaat, eene curia, te bezitten. Hoe groot het aantal curiales of decuriones was, is moeilijk met zekerheid te zeggen, daar dit getal in verschillende steden vèr uiteenloopt. Was het in den beginne vooral een eer onder de decuriones te worden opgenomen, mettertijd werd het een ondragelijke last, zoozeer, dat allerlei middelen te baat genomen werden om zich dien af te schudden, getuigen de talrijke decreten in de codices, om dat te voorkomen [1]).

---

[1]) De *Codex Theodosianus*, Lib. 12, bevat tal van wetten over het decurionaat, en tegen de ontduiking van dien eerepost. Wel hadden de decuriones eenige privileges o. a. vrijdom van lijfstraffen, maar ook deze werden niet eens altijd in acht genomen. De prefect van Alexandrië althans moest er bepaaldelijk aan herinnerd worden en in 380 wordt uitdrukkelijk verboden de decuriones met lood te geeselen.

Trachten wij thans een blik te slaan in het intellectueele leven van Alexandrië's bevolking.

Na Alexanders dood had Ptolemaeus Egypte als deel bekomen en hij werd de stichter van de dynastie der Ptolemaeën en Cleopatra's, die bleef heerschen tot de onderwerping aan de Romeinsche heerschappij. Hij nu volgde den raad van den navolger van Aristoteles om Alexandrië tot een middelpunt van Grieksche beschaving te maken en legde den grond tot de vermaarde boekerij van het museum. Niet als stad van kunst, maar wel als woonplaats van kennis, vooral practische wetenschap, kreeg de stad grooten naam. In haar bloeide de *anatomie* en de *artsenijkunde*. Aan de geschiedenis der *geographie* en *graadmeting* is Eratosthenes' naam (3e eeuw v. C.) innig verbonden, en nog beroemder als geograaf is Claudius Ptolemaeus uit de 2e eeuw v. C. In de *wiskunde* is de naam van Euclides, die den koning, Ptolemaeus I zelf tot leerling had, door zijn werk: *Elementen* onvergeten; nog heden wordt zijn werk vaak, b. v. in Engeland [1]), als het beste leerboek dier wetenschap beschouwd. Negen eeuwen lang heeft Alexandrië het meesterschap in de wiskunde behouden.

Behalve Euclides noem ik nog een enkelen bekenden naam der Alexandrijnsche school in dat gedeelte der wetenschap: Archimedes van Syracuse, Apollonius van Pergae, bekend door zijn werk over de kegelsneden, Diophantus, Theon, den vader van Hypatia en Hypatia zelf.

Dat de aanverwante vakken werden bestudeerd, is licht te begrijpen. Van de geographie spraken wij reeds, maar ook de *werktuigkunde*, de *sterrenkunde*, het *kalenderwezen* en de *chronologie* werden te Alexandrië ijverig beoefend. Hipparchus, de grondlegger van het Ptolemaeisch systeem, die in de tweede eeuw voor Christus leefde, wordt de vader der astronomie geheeten en was een der geweldigste genieën in die wetenschap. En hoe groot de naam der stad was op het gebied van tijdrekening blijkt, als Julius Caesar Sosigenes roept om den kalender te hervormen en als in later tijd aan den

---

1) Günther, *Abriss des Gesch. der Mathem.*

patriarch van Alexandrië de berekening van den tijd van het Paaschfeest wordt opgedragen.

Doch de sterrenkunde ontaardde ook in Egypte wel eens in sterrenwichelarij; zelfs Ptolemaeus schijnt daarin te zijn vervallen. Zoo kwamen wis- en sterrenkunde door misbruik in discrediet, en werd *mathematici* de naam van toovenaars en waarzeggers, tegen welke de keizers — ook de heidensche — straffen bepaalden [1]).

Het vermoeden alzoo, dat de sterrenkunde en wiskunde van Hypatia er toe zouden hebben bijgedragen om haar bij het gewone volk een kwaden naam te bezorgen, is niet zoo onzinnig, als sommigen wel meenen. Overigens beoefenden ook christenen deze wetenschappen; wij noemen slechts als voorbeeld den naam van Didymus den Blinde.

Op veel lager standpunt dan in de exacte wetenschappen stond Alexandrië in de *kunst*, en zelfs deze werd somwijlen de dienares dier kundigheden. Aratus b.v., de door Ovidius verheerlijkte dichter, wien wij kennen doordat Paulus zijn woorden vóór den Areopagus citeerde, bezong in een gedicht: de sterren en weêrteekenen. Ook in de poëzie van Callimachus vindt men de liefhebberij voor de sterrenkunde terug, als hij het sterrenbeeld: »het haar van Berenice", laat treuren, omdat het zich gescheiden voelt van het geheiligde hoofd der koningin. De meest bekende en gevierde Alexandrijnsche dichter is wel de idyllen-dichter Theocritus. Maar veel meer is er, dat zeer geringe waarde heeft als kunstproduct; zoo o. a. de gedichten in den vorm van een herdersfluit of van een ei, of wel een Odyssee, waarin een bepaalde letter niet voorkwam, en niet veel beter zijn de metrische rekenproblemen.

Maar wrochtte Alexandrië zelf weinig kunstwerken, de oude meesterstukken bewaren, schiften en uitgeven, uitleggen en bestudeeren, dat verstond het in hooge mate. Daarin maakten

---

1) Zóó *Cod. Just.* IX, 18: »*Artem geometriae discere atque exercere publice interest. Ars autem mathematica damnabilis est et interdicta omnino*: Het is van algemeen belang de geometrie te leeren en te beoefenen. Maar de mathematische wetenschap is veroordeelenswaardig en geheel verboden".

zich de directeuren, die aan de bibliotheek van het Museum verbonden waren, den grootsten naam, doordat zij, gesteund door een stoet van afschrijvers, binders en andere beambten — evenals de professoren in de gebouwen van het groote en prachtige instituut gehuisvest — zorgden voor goede uitgaven der klassieke schrijvers, die zij op hun canones of lijsten als belangwekkend hadden opgenomen.

Nog zijn de groote verdiensten van Aristarchus (2 eeuw voor Chr.) voor het vaststellen van den tekst van Homerus en de beteekenis der woorden en wat dies meer zij, niet vergeten en nog geldt zijn naam als type van den criticus. De Alexandrijnsche philologen ook waren het, die door hun taalstudie den weg baanden voor de grammaticale behandeling der taal en de tot heden gebruikelijke methode van het aanleeren van vreemde talen.

Ook de Christen-literatuur heeft veel aan Alexandrië te danken. Is niet zelfs de oude bijbelvertaling der 70 van Alexandrijnschen oorsprong?

Dat bij al de beweging in de geleerde wereld Alexandrië zoozeer op den voorgrond trad, ligt voor een groot deel aan den schat van boeken in de bibliotheken van Museum en Serapeum aanwezig. De boekerij van het Museum evenwel ging bij den aanvang onzer jaartelling verloren. Haar 490.000 boeken werden vernield door den brand, die ontstond, toen J. Caesar (in 48 v. C.) genoodzaakt was zich tegen de Egyptische macht van Achillas te verdedigen, en het vuur, waarvan hij tot zijne verdediging gebruik maakte, zich van de scheepswerven uitstrekte tot de bibliotheek van het Museum [1]). Dit verlies werd voor een groot deel vergoed door de schenking van M. Antonius, die aan Cleopatra de bibliotheek van Pergamum schonk, welke 200.000 handschriften bevatte en met de daar reeds aanwezige 40 á 50 duizend in het Serapeum geborgen werd. Maar ook deze Serapeïsche boekerij was ten ondergang gedoemd, ofschoon eerst ruim 400 jaar later.

---

[1]) Plutarchus, *Caesar*: 49.

Toen (in 391) werd de tempel van Serapis door de christenen bij een fellen strijd tusschen hen en de heidenen, die zich daarin versterkt hadden, geheel of gedeeltelijk verwoest. 't Is wegens den ondergang dezer beide groote bibliotheken, dat men het verhaal in twijfel trekt, volgens hetwelk de Arabieren, bij hun inname van Alexandrië, de bibliotheken zouden verwoest en dagen lang de badstoven daarmede verwarmd hebben.

Het Museum zelf ging bij de verwoesting in 273 van het Bruchium door Aurelianus ten gronde, en het Serapeum werd van toen af het toevluchtsoord der geleerden.

Hoe wetenschappelijk overigens Alexandrië aangelegd moge geweest zijn, de bewering, dat de exacte wetenschappen er meer vóór dan na Christus' geboorte gebloeid hebben, schijnt ons toe waarheid te bevatten. Van dat tijdstip af werd de meeste ijver getoond in wijsbegeerte en godsdienststudie, zoowel in gnosis en theosofie als in kennis van de christelijke geloofsleer.

Moge die verminderde beoefening der profane wetenschappen voor een deel zijn toe te schrijven aan de nieuwe leer met den strijd, dien deze medebracht, of wel daaraan, dat de vragen van wijsbegeerte en godsdienst belangrijker schenen dan de problemen der wis- en sterrenkunde, misschien is zij ook te wijten aan verandering van heerschappij en regeeringsvorm [1]). Immers met den val van de dynastie der Ptolemaeën verloor Alexandrië den steun der machtige vorsten, die de bescherming der wetenschap als erfstuk mochten beschouwen ; de glans toch van een koningshof pleegt warme stralen te werpen op de beoefenaars der wetenschap.

Hoe het zij, sinds Christus' geboorte waren de godgeleerdheid en de wijsbegeerte de wetenschappen, die in Alexandrië bij voorkeur werden beoefend.

---

1) De ondergang van de Museum-bibliotheek kan op zichzelf te weinig invloed op de studie hebben uitgeoefend, ofschoon de plaatsing van de nieuwe boekerij in den heidenschen Serapistempel, zeker de studie onder de christenen niet kon bevorderen.

De theologie had er haar zetel opgeslagen, ondanks ver volging van jood en heiden en bestrijding door de valsche wetenschap, die de *gnosis* heet.

Hoe bekend is niet de catecheten-school van Alexandrië, dat apologetisch instituut, door een gewezen Stoïcijn gesticht.

Wie hoorde niet van Clemens van Alexandrië, door de vervolging van Septimius Severus verjaagd, en van zijn geschrift *Stromata* geheeten?

Veel meer bekend nog is Origenes — die, helaas, van zijn leermeester, den nieuw-Platonist Ammonius Saccas, wel wat al te veel heeft onthouden — die, op 18-jarigen leeftijd reeds leider der school (203), ondanks de vervolging waaronder hij leefde de kracht behield om een verbazingwekkend aantal geschriften voort te brengen. En als in de 4e eeuw de catechetenschool ophoudt te bestaan, dan gaat de roem niet onder van Alexandrië's godgeleerdheid, maar een nieuwe en luisterrijker naam rijst, de onsterfelijke naam van Athanasius den groote, den heiligen bestrijder van de geweldige ketterij, die Christus' godheid loochende, de Ariaansche dwaalleer: »de verderfelijke, die ontelbare rampen bracht". Evenals Rome het primaat bezat in vaststelling der leer, scheen toen Alexandrië geroepen die leer klaar te maken en te verdedigen, alsof in Rome de geest van Petrus, in Alexandrië de geest van Paulus was gevaren. Vijfmaal werd Athanasius van zijn aartsbisschoppelijken zetel verbannen, en deelde zoo ook door de vervolging het lot van den grooten leeraar der heidenen.

Zijn staf als kerkleeraar en aartsbisschop viel later ten deel aan Cyrillus, den man, wien de eerste helft der 5e eeuw als den grooten bestrijder zag van Nestorius, den dwaalleeraar, die het verlossingswerk vernietigde door in Christus twee personen te erkennen, een God en een mensch.

Naast dien breeden vloed evenwel van godskennis en geloofsstudie, welks machtigen golfslag geen vervolging schutte, vloeide daar in Alexandrië reeds van Plato's tijden af de stroom der heidensche wijsbegeerte, een stroom, wiens verschillende takken zich meermalen vermengden, ja somwijlen voedsel opnamen uit de stroomen der christelijke wijsheid. Sinds omtrent Christus'

geboorte het verlangen naar verlossing de menschheid zoo geheimzinnig aangreep, werd de geest van den niet-Christen vooral geboeid door de nieuw-Pythagoreïsche leer, een vermenging van monotheïsme en polytheïsme, en door de joodsch-Alexandrijnsche wijsbegeerte, een verbinding van een Schepper met een uit hem emaneerende ideeënwereld, die een lagere godheid, *logos*, vormt. Daarbij voegde zich in de 3e eeuw de door een afvallig christen Ammonius Saccas gevonden z.g. neo-Platonische richting, welke ondanks haar naam van Plato ver was gedegenereerd. Zonderen wij den kerkelijken schrijver Origenes uit, dan is *Plotinus* zijn meest bekende leerling. Hij genoot Ammonius' onderricht in Alexandrië, maar onderwees en stierf te Rome. Hij meende soms te leeren wat Plato had geleerd, maar verschilde onbewust met hem in principieele kwesties. Boven de ideeën en boven het *zijnde* staat bij hem *het ééne*. Hieruit ontspruiten de ideeën; daaruit de ziel; ten slotte is de laatste emanatie: het zinnelijke. Daar het *ééne* van Plotinus niet het *al* is, is hij geen pantheïst. Het *ééne* wordt, als door een lichtzee en een afbeelding, omgeven door de ideeën, die den νοῦς vormen.

's Menschen taak is, zoo leert hij, terugkeer tot God door deugd, denken en ecstatische aanschouwing. Ook in zijn stelsel komt als in de joodsch-Alexandrijnsche school de invloed van joodsche denkbeelden voor den dag. Porphyrius, Plotinus' leerling te Rome, gaf diens geschriften uit. Hij was een hevig vijand der Christenen, en men begrijpt licht, dat deze theosofische scholen in scherpe tegenstelling moesten komen met de Christen leer.

Porphyrius' werk *Tegen de Christenen*, door verschillenden wederlegd, werd in later tijd op last van Theodosius II verbrand.

Leerling van dezen Porphyrius was Jamblichus, de stichter dier neo-Platonische school, welke de Syrische wordt genoemd; deze bloeide in de 4e eeuw, en was reeds door haar stichter, als leerling van den christenhater Porphyrius, alsook door haar theurgie, en het meest door haar leer en streven de felste vijandin van het Christendom. Jamblichus, die leefde in

den tijd van Constantijn den Groote en wien zijn leerlingen wonderen toedichten, stelde het neo-Platonisme in dienst van het polytheïsme. Bij hem vinden alle goden, behalve de ware God, een onderkomen. Van zijn leerlingen zijn de meest bekende: de tegen de monniken venijnige Aedesius, de afvallige keizer Julianus, en volgens de bekende historici der wijsbegeerte, Windelband en Ueberweg, was ook Hypatia een leerlinge en verkondigster der leer van de tweede neo-Platorische school, de school van Christushaat en bijgeloof en veelgodendom [1]). Wat leerde die school? Zij plaatste boven het *ééne* van Plotinus, nog een hooger *één*. Het lagere *ééne* is dan het *goede*, de oorsprong der denkbare wereld; uit deze spruit voort de intellectueele wereld, welke drieledig is; en onder deze wederom staat de eveneens drieledige psychische wereld.

Voor een deel ook in Alexandrië gevestigd, bloeide er later nog een derde neo-Platonische school, de Atheensche genaamd, welker hoofdpersoon Proclus is (5e eeuw); als zijn opvolger aan het hoofd der school vinden wij Marinus genoemd, daarna Isidorus en na dezen den voor ons zoo interessanten, lichtgeloovigen en wonderzuchtigen Damascius, die de hoofdbron is van den laster tegen den H. Cyrillus. Wat diens philosophische geschriften aangaat, reikt Windelband hem het volgend testimonium uit: »Wo die Schüler des Proklos, ein Marinos oder *Damaskios* das System des Meisters weiter zu gründen unternehmen, da verfallen sie unfruchtbarem Gefassel, dessen Eindruck um so trauriger ist, je bombastischer und anspruchsvoller sie es vortragen". Hij moest uit Athene de wijk nemen, om het besluit van keizer Justinianus, hetwelk de philosophenscholen sloot, die reeds lang tot kweekplaatsen van wilde fantasie en bijgeloof ontaard waren.

---

1) Ook Zeller, *Grundr. d. Gesch. d. Gr. Phil.* zegt: «Auch die geistvolle Hypatia welche der platonischen Schule vorstand und dieselbe zur hohen Blüthe brachte, schliesslich aber (415) dem Fanatismus des christlichen Pöbels zum Opfer fiel, scheint die neuplatonische Lehre, nach den Schriften ihres Schülers des Bischofs Synesius v. Ptolemais (um 365—415) zu schliessen, in der Gestalt vorgetragen zu haben, die ihr Jamblich gegeben hatte".

Thans rest ons de geschiedenis der stad tijdens het Romeinsch keizerrijk, voorzoover voor ons onderwerp van belang is, summarisch te doorloopen.

Van de eerste eeuw, onder de Julii en Flavii, valt voor ons weinig merkwaardigs te vermelden. Reeds toen bezat Alexandrië een christen-gemeente. Gewoonlijk, en daaraan hielden ook de Alexandrijnen vast, geldt de evangelist Marcus voor haar stichter.

Van de volgende eeuw vernamen we reeds, hoe Trajanus en Hadrianus de opstanden der joodsche bevolking bedwongen. In dezen tijd bloeide de aan het Christendom hoogst vijandige *gnosis*, ketterij en heidensche wijsbegeerte tevens [1]).

Berucht zijn de namen van Basilides en Carpocrates, en het was een vrouw uit Alexandrië, Marcellina geheeten, die de gnostische leer later te Rome onderwees. (Het is in het algemeen opmerkelijk, hoe de vrouwen van Alexandrië zich aan onderwijs en beoefening der wijsbegeerte, christelijk of niet, wijdden). Deze gnostici bezorgden aan de Christenen een kwaden naam, daar hun misdadige leer voor de leer der Christenen werd gehouden en zij zich voor Christenen uitgaven. Toen leefde Celsus, wien de latere neo-Platonici gaarne volgden en die door Origenes is bestreden; hij had zich onder de Christenen doen opnemen om des te beter hun leer te kunnen bevechten.

De vervolging van Aurelius maakte misschien ook in Alexandrië offers onder de Christenen, maar ongetwijfeld deed zulks de bloedige vervolging tijdens Septimius Severus (193—211), die niet het minst in Egypte woedde en o. a. Leonidas, den vader van den beroemden Origenes, trof. In dezen tijd, d. i. onder Septimius Severus en Caracalla, valt de bloei van de catecheten-school, met haren Clemens en Origenes.

Omstreeks het midden der 3e eeuw leefde in de Egyptische woestijn de H. Paulus van Thebe, de eerste der

---

1) Niet onaardig zegt een Duitsch kerkhistoricus: »nevens de voortbrengselen der oude wereld, kwamen ook de denkbeelden en wijsgeerige stelsels te Alexandrie samen en werden daar verhandeld".

kluizenaars, die beter dan alle heidensche philosophen den geest over het lichaam wisten te doen zegevieren. Het was vooral tijdens de vervolgingen, dat velen naar de woestijn ontvluchtten. Het voorbeeld van Paulus van Thebe trok er vele navolgers, waaronder vooral de H. Antonius een plaats verdient.

Velen dier eenzame kluizenaars (anachoreten) verbonden zich tot vereenigingen; zij werden ook monniken (eenzamen) geheeten en woonden aanvankelijk in cellen of kleine woningen in straten, die laura genoemd worden, onder bestuur van een abt [1]). De meesten vinden wij in Egypte in de Nitrische en Scetische woestijnen. In 325 werden door Pachomius monniken in een huis of klooster vereenigd, die daarom coenobiten (gezamenlijk levenden) genoemd worden, ofschoon zij ook nog den naam monniken behouden. Verschillende kloosters leefden naar één regel, waarbij éénzaamheid, handenarbeid, matigheid en geestelijke oefeningen grondslagen bleven.

In den tijd van Pachomius bedroeg het aantal monniken 7000; in de Nitrische woestijn telde men 50 kloosters.

Intusschen bleven ook de anachoreten voortbestaan, levende in cellen, in graven, of geheel zonder woning, of ook wel op een zuil, zooals de bekende stylieten.

Wat den aard der veel gesmade monniken betreft, tegen welke meermalen door de keizers wetten werden uigevaardigd, mag men niet ontkennen, dat naast de groote menigte heilige mannen, wier deugden zoo uitschitterden, dat ook heidenen hen vaak bezochten, er ook waren, die meer een gemakkelijk leven dan ware versterving zochten, die met hoogmoed en gebrek aan eerbied voor het burgerlijk gezag luiheid en ondeugd paarden, en dat door sommigen van den anderen kant de versterving zoo overdreven werd, dat zij tot waanzin en zelfmoord voerde.

Berucht zijn in Egypte de z.g. Sarabaiten, huichelaars in vromen schijn, ontaarde monniken, die zich in de steden

---

[1]) Al spelen de monniken een rol in de troebelen tijdens Cyrillus, bij de romanschrijvers en ook soms bij serieuze schrijvers is hun invloed ontzettend overdreven.

vestigden en zich door ongehoorzaamheid en gierigheid gehaat maakten. Men wete n.l., dat er weldra ook in de steden dicht bevolkte kloosters verrezen. Onder hen trof men bijwijlen wilde dweepzucht, die zich niet alleen tegen de heidenen keerde, maar zich ook mengde in kerkelijke oneenigheden en dogmatische twisten, getuige hun optreden tegen den bisschop Theophilus en hun misdadige inmenging in de geweldenarijen van Dioscorus [1]).

Nog willen wij de aandacht vestigen op kettersche ideeën bij sommige monniken, o.a. bij de Audianen, waarvan er ook in Egypte gevonden werden, die in anthropomorphisme vervielen.

Omtrent het midden der 3e eeuw begonnen de twisten over de boete dergenen, die na afval tijdens de vervolgingen, weder in de Kerk wenschten te worden toegelaten. De dwalingen in dit stuk gaven het aanzijn aan secten, die nog in Cyrillus' tijd te Alexandrië voortbestonden en onder deze vond hij zijn vijanden.

In Africa was de leer van Novatus zeer toegeeflijk en al te laks bij het opnemen der gevallenen (lapsi); in Rome echter zocht de al te strenge en onbarmhartige leer van Novatianus hare aanhangers. Deze ontzegde de gevallenen voor immer de kerkgemeenschap en liet zich tegenover Paus Cornelius tot tegenbisschop wijden. Op een schrijven van den toenmaligen bisschop van Alexandrië, Dionysius, sloeg hij geen acht. De verzekering van Socrates, dat hij onder Valerianus zou gemarteld zijn, wordt betwijfeld; een tijdgenoot noemt hem vlakweg een ketter. In den strijd tegen de leer der Kerk vereenigden zich, als meer geschiedt, de beide zoo tegenstrijdige richtingen en het is dan ook geen wonder, dat de Grieken Novatus en Novatianus verwarden.

Tijdens den bisschop Dionysius van Alexandrië, onder het keizerschap van Gallienus (260—268), woedde de pest vreeselijk te Alexandrië. Eusebius verhaalt ons van de

1) Zij trokken toen partij voor den afgezetten patriarch en maakten zich meester van de kathedraal (457), alwaar de nieuw benoemde patriarch Proterius in het baptisterium vermoord werd.

verschrikkingen dier ziekte en meldt, hoe, terwijl de heidenen zich weinig het lot der zieken aantrokken, de geestelijken en leeken der Katholieke Kerk zich als ziekenverplegers aanboden en met gevaar van hun leven barmhartigheid aan de lijders bewezen. Al verzekert nu ook de geschiedschrijver kardinaal Baronius, dat deze vrijwillige dienst later tot een vast ambt is geworden, en al meent hij, dat de in de Hypatia-kwestie veel genoemde »parabolanen" van deze pest af dagteekenen: dat alles is losse bewering en hypothese. De later genoemde parabolanen waren wel ziekenverplegers, maar waaruit en wanneer zij ontstaan zijn, ligt geheel in het duister.

Op de scheiding der 3e en 4e eeuw vinden wij keizer Diocletianus, den geweldigen vervolger der Christenen. Wegens de groote uitgebreidheid van het Romeinsche gebied voegde hij zich helpers toe, welke met hem het rijk bestuurden. Ook werd van nu af het geheele rijk, uitgenomen Rome en Constantinopel, in vier praefecturen verdeeld: n.l. Gallië, Italië, Illyricum en het Oosten, elk onder een praefectus praetorio, met den titel illustris. De residentie van den praefectus praetorio van het Oosten was Antiochië en onder deze praefectuur behoorde Egypte, aan welks hoofd de praefectus Augustalis stond. De praefectus praetorio had slechts burgerlijk gezag en rechtspraak; evenzoo de praefectus Augustalis. De combinatie der tegelijk regeerende keizers (Augusti en Caesares) verandert gedurig, totdat de groote Constantijn in 324 de alleenheerschappij verkrijgt. Hij was het, die in 313 door het edict van Milaan vrijheid van godsdienst toestond, ofschoon zijn medekeizer Licinius nog eenige jaren later in het Oosten de vervolgingen voortzette. Intusschen was onder invloed van Platonische philosophie te Antiochië de dwaalleer gerijpt, die de drie goddelijke personen aan elkander ondergeschikt maakte; een priester te Alexandrië nam die leer over; het was Arius: hij verkondigde dat het »Woord" een begin had, een schepsel was en niet waarachtig God.

Wel deed de Alexandrijnsche bisschop Alexander al het mogelijke om hem tot inkeer te brengen, maar het baatte niet, en Arius vond in de lichtzinnige en wufte stadgenooten

aanhang, zoodat de bisschop in 320 genoodzaakt was Arius met zijn aanhangers, waaronder eenige alexandrijnsche diakenen en twee Egyptische bisschoppen, af te zetten.

Toch bleef de ketterij voortwoekeren, en Arius, die eerst in Azië hulp gezocht had en daarin geslaagd was, keerde reeds na een paar jaren naar Alexandrië terug. Men weet, dat keizer Constantijn het geschil, alsook de twist over den tijd van Paasch-viering zocht bij te leggen door het bijeenroepen eener kerkvergadering te Nicaea. De bisschop Alexander verscheen vergezeld van zijn diaken Athanasius, die zijn roemrijke loopbaan daar begon. Daar werd vastgesteld, dat de Zoon één van wezen met den Vader is, ὁμοούσιος: consubstantialis, waarom dan ook de aanhangers van de leer der Kerk van nu af *homousianen* genoemd worden.

Doch de Arianen gaven het niet op en wisten te bewerken dat Athanasius, na Alexander bisschop van Alexandrië, door den keizer verbannen werd. Om dit gedaan te krijgen had men eerst allerlei praatjes tegen hem uitgestrooid, o.a. dat hij in Egypte een nieuwe belasting had ingevoerd, n.l. het leveren van linnen kleederen voor de geestelijken.

De aanklacht, wij merken het uitdrukkelijk op, bewijst, dat men den bisschop van Alexandrië een machtigen invloed in tijdelijke zaken toeschreef. Ook andere lasteringen waren tegen Athanasius aangebracht, die alle op een synode te Tyrus beuzelpraat bleken: een z.g. heiligschennende geweldaad, tooverij en ontucht, welke aantijgingen intusschen bij zijn vijanden dienst moesten doen om hem af te zetten.

Eindelijk zou de bisschop gedreigd hebben den korenuitvoer uit Alexandrië naar Constantinopel te verhinderen. En dat (men ziet wederom welke macht aan den bisschop werd toegekend) was den keizer te erg: hij verbande hem naar Trier.

Het jaar daarop stierf Arius plotseling, men weet onder welke omstandigheden. Constantijn stierf in 337 en werd opgevolgd door zijn drie zoons, van welke Constantijn keizer van het oosten werd. Wel was Athanasius in 338 teruggeroepen, maar daar de nieuwe keizer een verwoed Ariaan

was, kregen niet alleen de Arianen in Alexandrië spoedig een eigen bisschop, maar werd Athanasius gedwongen uit zijn stad te vluchten voor den Cappadociër Gregorius, die zijn bisschopszetel en alle kerken overweldigde met behulp van den prefect Philagrius. Paus Julius nam Athanasius in bescherming, en na zes jaren afwezigheid keerde Athanasius onder luid gejubel des volks terug. Of intusschen de plagerijen des keizers en het opdringen van zijn Ariaansche dwaalbegrippen de sympathie voor het hof te Constantinopel wel deden toenemen, is zeer te betwijfelen. Athanasius hield na zijn terugkeer een synode tot bekrachtiging der orthodoxe leer. In 350 kreeg keizer Constantius de alleenheerschappij, waarin hij zich evenwel deed ondersteunen door mederegenten.

Was er in 341 reeds een besluit uitgevaardigd om de heidensche offers te verbieden, in 353 schafte de keizer ze op doodstraf af en deed de heidensche tempels sluiten. Ook stelde hij straffen op overgang tot den joodschen godsdienst. Maar de homousianen moesten het evenzeer ontgelden. In 356 toch, midden in den nacht, omringde de *dux* van Egypte (de militaire macht stond onder afzonderlijk commando) met zijn soldaten de kerk, waarin Athanasius zich bevond. Deze wist te ontkomen en sleet zijn derde verbanning in de woestijnen van Egypte of hield zich in de stad verscholen. Zijn zetel werd ingenomen door den Ariaan Georgius. Deze werd later door het volk gevangen gezet en vermoord; zijn lijk werd op een kameel geplaatst en verbrand. De daders waren evenwel heidenen. Misschien houdt hun daad eenig verband met het bevel van Julianus, die in 361 Constantius was opgevolgd en in zijn geniepige bestrijding van alle Christendom, om verwarring te stichten, al de verbannen bisschoppen deed terugroepen. Hoe vijandig deze Juliaan de afvallige was tegen het Christendom, is overbekend. Intusschen bewerkte dat bevel de terugkomst van Athanasius.

Zoo was men van Scylla in Charybdis gekomen. Juliaan was de neo-Platonische leer van Jamblichus toegedaan en een

vriend van afgoderij en tooverij [1]). Athanasius voerde integendeel vele heidenen en ketters tot de Kerk door de zachtmoedigheid, die hij toonde op een synode in Alexandrië.

Dergelijke handelwijs tegenover de tyrannie van Constantinopel moest den bisschop wel een zedelijk overwicht op de bevolking geven, wat, gevoegd bij hem door den tijd allicht toegekende praerogatieven in wereldsche aangelegenheden, ons moet doen besluiten, dat men langzamerhand in Alexandrië den bisschop ging beschouwen als vader en verdediger van de rechten des volks.

In den tijd nu (het jaar is niet te bepalen), dat zulke stemmingen in de stad heerschten, werd de man geboren, die geroepen was om later de taak van Athanasius over te nemen: Cyrillus' de toekomstige bisschop van Alexandrië. Indrukken van machtsoverschrijding door den keizer, van heulen met ketterij en heidendom moeten op Cyrillus' kinderziel gewerkt, althans gesprekken daarover om zijn ooren geruischt hebben.

Dat de bekeering der heidenen Juliaan niet naar den zin kon zijn, is duidelijk; weldra werd dan ook naar Athanasius gezocht, doch deze vond wederom een toevlueht in de ballingschap.

De verademing door den katholieken keizer Jovinianus geschonken, die vrijheid van godsdienst toestond, was van zeer korten duur, en verleende ook al de opvolger Valentinianus diezelfde vrijheid, diens broeder Valens, vurig aanhanger van Arius' leer, was niet zoo goed gezind, en juist deze kreeg het oosten voor zijn deel.

Op nieuw begon de vervolging der homousianen. Athanasius moest verbannen worden; de keizerlijke beambten in Alexandrië vreesden daarbij voor den tegenstand van het volk; maar de bisschop nam uit eigen beweging de wijk. De verbittering van het volk noodzaakte evenwel Valens den balling terug te roepen. De groote man stierf in 373.

Met hem was aan Cyrillus het voorbeeld gegeven om ondanks alle smaad en vervolging op te treden voor de

---

[1]) Zie het artikel van Prof. Dr. J. V. de Groot in *De Katholiek* van 1904. CXXIX. 2.

zuiverheid der leer van Christus' Kerk, en het was alsof de bisschop van Alexandrië met betrekking tot den Paus van Rome de rol vervulde welke de diaken waarneemt in de H. Offerande tegenover den priester, n.l. de verkondiger van Gods woord te zijn. Gelukkig verviel het Arianisme meer en meer door tweespalt.

Maar de vervolging van Valens woedde voort: vuur en water moesten dienst doen bij zijn haat tegen de Kerk. Toch bloeide zij. Het was de tijd der groote kerkvaders; toen leefden Basilius, Gregorius van Nyssa, Gregorius van Nazianzen, Cyrillus van Jerusalem, Chrysostomus en in het westen Ambrosius, Augustinus, Hiëronymus.

Na den dood van Athanasius was Petrus bisschop van Alexandrië geworden, maar hij en zijn geestelijken werden vervolgd en verbannen, en een Ariaansch bisschop Lucius nam zijn plaats in. Na Valens' dood braken betere tijden aan. In het westen was zijn broeder Valentinianus opgevolgd door den jongen Valentinianus II en Gratianus. Het oosten kwam onder den katholieken Theodosius, die zich den bijnaam „de Groote" heeft verworven, al moet men bij het toekennen van dien eeretitel in het oog houden, dat zijn gramschap teugelloos en zijn streven wat caesaro-papistisch was. Zijn mederegent Gratianus werd in 383, Valentinianus II in 392 vermoord. Van toen af was Theodosius alleenheerscher tot zijn dood in 395. Hij werd de beschermer der Katholieke Kerk.

De Ariaansche Lucius in Alexandrië moest het veld ruimen voor den teruggekeerden bisschop Petrus. Maar aan benoeming van een bisschop voor Constantinopel door dezen Petrus werd geen gevolg gegeven, daar in plaats van den door hem benoemden een ander, n.l. Gregorius van Nazianzen werd aangesteld, die evenwel reeds na een jaar tijd verzocht ontslagen te worden. In het feit van de aanstelling van dezen laatste ziet men rivaliteit tusschen Constantinopel en Alexandrië, een antipathie, waartoe de neigingen van Theodosius aanleiding gaven en die allicht iets heeft bijgebracht tot de droeve geschillen tusschen den patriarch van Alexandrië en den H. Joannes Chrysostomus, alsmede tot de gespannen ver-

houding tusschen den praefectus Augustalis en den H. Cyrillus. Breed zijn die antipathiën uiteengezet door Rohrbachs artikel in de *Preuszische Jahrbücher* (1892) over de patriarchen van Alexandrië. Maar moge er ook iets waars steken in zijne beweringen, toch is de kwestie bij hem onzuiver geworden, doordat de schrijver het bovennatuurlijke in de Kerk volstrekt voorbijziet, en geen onderscheid maakt tusschen den patriarch Cyrillus en een geweldenaar als Dioscorus, terwijl hij den strijd van Nestorius — wonderlijk! — verwart met dien van Eutyches. Er schijnt echter wel grond voor zijne bewering, dat de hofpolitiek de Kerk tot staatsdienares wilde maken, en dat de strijd der Alexandrijnsche Kerk tegen Constantinopel niet slechts de geloofseenheid maar ook de zelfstandigheid der Kerk gold. Ook de oprichting van het patriarchaat van Constantinopel, waartoe Nectarius, als opvolger van Gregorius van Nazianzen verheven werd, ligt in die lijn.

Met recht wijst Rohrbach, waar hij de macht van den Alexandrijnschen patriarch zoekt te verklaren, op het groot getal bisschoppen, 100 ongeveer, die in Egypte aan dezen onderworpen waren, alsmede op de gelegenheid, welke de vaststelling van het Paaschfeest den patriarch schonk, om door een verhandeling, aan zijn Paaschbrief toegevoegd, een zeker recht van autoriteit uit te oefenen. In elk geval zal men moeten toegeven, dat een patriarch van Alexandrië zich licht moest gekrenkt gevoelen, door de, ondanks Rome, op het concilie van Constantinopel aangenomen bepaling, dat de bisschop van Constantinopel in rang zou komen onmiddellijk na den bisschop van Rome, en dat de onrechtvaardige bestrijding van den H. Joannes Chrysostomus door den patriarch van Alexandrië eenigszins begrijpelijk en eenigermate verschoonbaar is.

En een allerscherpste tegenstelling kon men verwachten, wanneer, als in Cyrillus' dagen, de een of andere liberale praefect, doordrongen van hofhoogheidsideeën, in Alexandrië met de vijanden van den Christen-godsdienst komt heulen en de trouwe aanhangers van den patriarch aldaar gaat knevelen en kwellen.

Om op Theodosius terug te komen: hij was degeen, die in 381 het concilie samenriep, hetwelk de ketterij veroordeelde van Macedonius, die de godheid van den H. Geest loochende. De patriarch van Alexandrië, die daar verscheen, was niet meer Petrus, maar Timotheus.

Theodosius vaardigde verschillende wetten uit ten gunste van de Kerk en hare bedienaren. Waren reeds vóór hem de geestelijken vrijgesteld van persoonlijke diensten, in 381 werd hun ook vrijdom van belasting toegekend [1]). In 380 had hij openlijk den godsdienst van Damasus van Rome en van Petrus van Alexandrië voor den »Katholieken" verklaard. Godsdienstoefeningen van ketters werden verboden; den Arianen werd ontzegd kerken te bouwen en hunne kerken werden den Katholieken hergeven; aan Manicheërs en andere ketters werd erf- en testamentrecht ontzegd. Ook werd het verbod tegen heidensche offers hernieuwd en waarzeggerij gestraft; de kunstschatten werden evenwel voor ondergang gevrijwaard.

In 377 en in 384 werd Theodosius vader van twee zonen; de oudste was Arcadius, de jongste Honorius.

Wij zijn genaderd tot de bestijging van den zetel te Alexandrië door Theophilus, den onmiddellijken voorganger van den H. Cyrillus. Daar hij een oom was van Cyrillus, in eenige zijner daden óok de naam van den neef wordt genoemd, en verschillende gebeurtenissen uit het leven van Theophilus kunnen dienen om feiten uit het leven van Cyrillus op te helderen, willen wij de regeering van Theophilus nader beschouwen; ook doen wij dat ter wille der aanvallers van Cyrillus, die gaarne den naam van dezen in één adem noemen met dien van zijn niet onberispelijken voorganger.

Vooraf echter iets over de hoofdbron voor Theophilus en het leven van Cyrillus, over Socrates, den geschiedschrijver, en diens betrouwbaarheid.

Dr. L. J. SICKING.

---

1) Zie de wetten, *Cod. Theod.* Lib. 16.

HET VERBAND TUSSCHEN DEN GAS- EN DEN VLOEISTOF-TOESTAND.

(Vervolg van Dl. CXXVIII, blz. 357 vv.)

II. De kinetische gastheorie.

We hebben bij hetgeen we tot hiertoe van de leer der gassen mededeelden, ons gehouden aan eene beschrijving en, zoo noodig, mathematische formuleering der directe waarnemingen, zonder te trachten den grond dier verschijnselen op te sporen. We zouden op dezen weg kunnen voortgaan en laten zien hoe uit proeven over de werkelijke gassen en tegelijk ook over vloeistoffen eene zuiver empirische toestandsvergelijking [1]) is afgeleid, die deze twee toestanden zoowel als de overgangstoestanden ertusschen omvat. Aan de hand van deze toestandsvergelijking zouden we een goed en volledig overzicht kunnen geven van hetgeen de waarnemingen over de eigenschappen van gas- en vloeistoftoestand leeren.

We zouden verder kunnen gaan en gebruik kunnen maken van een tweetal beginselen, die in de leer der warmte vooropgesteld worden, en die ook als onmiddellijke uitdrukking van de waarneming zijn op te vatten. Ik bedoel de volgende beginselen: 1^0. warmte en arbeid zijn aequivalent, en 2^0. eene hoeveelheid warmte kan niet uit zichzelf van een lichaam van lagere temperatuur naar een lichaam van hoogere temperatuur overgaan. Met behulp dezer twee beginselen, de zoogenaamde twee hoofdwetten der *mechanische warmtetheorie*, kunnen dan niet alleen verschillende stellingen afgeleid worden,

[1]) Zie Dl. CXXVIII, blz. 361.

waarbij van hoeveelheden warmte sprake is — zoo bij voorbeeld over specifieke warmten enz. — doch kan ook een regel aangegeven worden, die met de toestandsvergelijking het verband tusschen gas- en vloeistof-toestand bepaalt. We zouden dan geheel eene zoogenaamd beschrijvende theorie volgen. We zullen later tot den hier aangeduiden gedachtengang, bijzonder tot het laatste gedeelte, terugkeeren.

Historisch is echter een andere weg gevolgd om het eerst te komen tot eene toestandsvergelijking, die zoowel vloeistof- als gastoestand omvat. We zullen dezen weg ook volgen, niet alleen omdat wij hierdoor een overzicht verkrijgen over het werk van Van der Waals op dit gebied, doch ook omdat wij daardoor een beter inzicht verkrijgen in het wezen dier verschijnselen.

We wenden ons zoo tot de *kinetische* theorie over de stof. Deze berust op de hypothese, dat de moleculen — dat zijn de kleinste deeltjes, waarin men een lichaam verdeeld kan denken als men daarbij de voorwaarde stelt, dat de scheikundige eigenschappen van het deel dezelfde moeten zijn als die van het geheel — zich in voortdurende beweging bevinden en dat de mate van beweging dier deeltjes, te weten hunne snelheid, samenhangt met den warmtetoestand, de temperatuur van het lichaam. We zullen den aard dier beweging nader moeten beschouwen. Ook hier zullen we beginnen met de gassen te beschouwen, om dan later die beschouwingen uit te breiden ten einde ze op de vloeistoffen te kunnen toepassen. We komen aldus tot de *kinetische gastheorie* [1]).

Volgens deze theorie bewegen de moleculen van een gas zich voortdurend met eenparige snelheid in eene rechtlijnige baan. Een deeltje zal, na aldus een zekeren weg afgelegd te hebben, een ander deeltje op zijn baan kunnen ontmoeten. Dan heeft eene botsing tusschen deze twee moleculen plaats. We zullen denken, dat deze botsing op dezelfde wijze plaats heeft als het geval zou zijn tusschen twee volkomen harde elastische bollen. De twee moleculen zullen dan na de botsing

---

1) Het zijn vooral Clausius en Maxwell geweest, die in het midden der vorige eeuw de kinetische gastheorie tot bloei hebben gebracht.

weer ieder eene rechte baan beschrijven met eenparige snelheid. Deze banen zullen in 't algemeen eene andere richting hebben dan de eerst beschreven banen en ook de snelheid zal in 't algemeen anders geworden zijn.

Ook kan het molecuul, hetwelk wij beschouwen, ten slotte botsen tegen den wand van het vat, waarin we het gas opgesloten denken. We zullen eveneens denken, dat deze botsing op dezelfde wijze plaats grijpt als van een volkomen harden elastischen bol tegen een volkomen harden elastischen wand. Het is gemakkelijk in te zien hoe de beweging van het molecuul na deze botsing tegen den vasten wand zal zijn. Denken we daartoe in het punt O van den wand, waar de botsing plaats grijpt, eene loodlijn O N op dien wand opgericht. De baan van het molecuul na de botsing zal met deze loodlijn en de baan vóór de botsing in hetzelfde platte vlak gelegen zijn, doch aan de andere zijde van de loodlijn, terwijl de hoek, dien zij met die loodlijn maakt, gelijk zal zijn aan den hoek, dien de baan vóór de botsing maakt met de loodlijn:

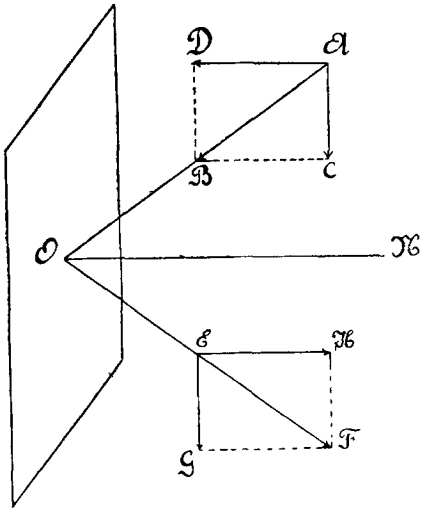

Fig 3.

$$\angle A O N = \angle F O N \text{ [1]}.$$

[1]) Verondersteld wordt hier dat eene mogelijke ronddraaiende beweging van het molecuul geen invloed op de botsing heeft. Immers zal, zooals bijvoorbeeld bij het biljartspel opgemerkt kan worden, eene dergelijke ronddraaiende beweging kunnen veroorzaken, dat de twee aangewezen hoeken niet gelijk zijn. Om dit te ontgaan kunnen we veronderstellen, dat tusschen het molecuul en den wand geen wrijving optreedt; dan toch zal de botsing aan deze draaiende beweging niets veranderen en omgekeerd deze ook geen invloed op de botsing uitoefenen.

Verder zal de snelheid van het molecuul na de botsing gelijk zijn aan die vóór de botsing:

$$AB = EF.$$

We kunnen de verandering die in de beweging van het molecuul plaats heeft ten gevolge van de botsing ook op de volgende wijze uitdrukken. We zullen den wand in de nabijheid van het punt waar de botsing plaats grijpt, vlak denken. We mogen dit steeds doen, als we maar een gedeelte van den wand om het bedoelde punt beschouwen, dat klein genoeg is [1]).

De snelheid van het molecuul vóór de botsing kan nu ontbonden worden in twee snelheden, eene loodrecht op den wand: AD en eene evenwijdig aan den wand: AC. Bij de botsing wordt nu de ontbondene evenwijdig aan den wand onveranderd gelaten:

$$EG = AC;$$

de ontbondene loodrecht op den wand keert eenvoudig van richting om, de grootte blijft onveranderd:

$$EH = AD.$$

Voor het tot stand brengen van deze verandering in de beweging van het molecuul is eene kracht noodig. Deze kracht wordt uitgeoefend door den wand, en daar slechts de ontbondene van de snelheid loodrecht op den wand eene verandering ondergaat, zal de richting van de kracht ook moeten zijn loodrecht op den wand. Deze kracht is volgens het beginsel betreffende de gelijkheid van actie en reactie gelijk aan de kracht, die het molecuul bij zijne botsing op den wand uitoefent.

We hebben èchter behalve dit ééne molecuul zeer vele

---

[1]) Desnoods zouden we in hetgeen nu volgt overal in plaats van »wand" kunnen lezen »raakvlak aan den wand in het punt waar de botsing plaats heeft".

andere tegelijkertijd te beschouwen. Het aantal moleculen in eene gasmassa, waarmede wij proeven kunnen nemen, moet zoo groot gedacht worden, dat op een deel van den wand hetwelk wij waarnemen kunnen, in een zeer klein tijdsdeel toch nog zeer veel moleculen botsen. Bij elk dier botsingen zal dat deel van den wand eene kracht moeten uitoefenen. Het zal voor onze waarneming dan zijn alsof de wand voortdurend eene kracht op het gas moet uitoefenen. We zullen namelijk de verschillende schokjes, die de wand tengevolge der verschillende botsingen ontvangt, wegens het zeer groote aantal in een klein tijdsdeel, niet van elkaar kunnen onderscheiden. Deze voortdurende kracht, die door den wand moet worden uitgeoefend, vormt volgens deze theorie den druk, dien de wand op het gas moet uitoefenen om dit in zijn volume te doen blijven. Het is duidelijk dat, als we de eigenaardigheden van de moleculen en van hunne beweging in zekeren toestand van het gas genoegzaam kennen, dat we dan zullen kunnen berekenen de krachten, die bij de botsingen worden uitgeoefend, en zoo den druk, dien de wand op het gas in dien toestand moet uitoefenen. We zullen dus uit den aard en de beweging der moleculen van een gas de toestandsvergelijking moeten kunnen afleiden.

Om hiervan een nader idee te geven zullen we eerst de botsing van het eene molecuul tegen den wand nog eens nader beschouwen. Wanneer gegeven is de massa van het molecuul en de richting en grootte van de snelheid vóór de botsing, of, wat betreffende de snelheid voldoende is, de grootten van de ontbondenen evenwijdig aan en loodrecht op den wand, dan is daarmede de beweging na de botsing en ook de verandering in den bewegingstoestand volkomen gekarakteriseerd. De vraag is, of daarmede ook bepaald is de kracht, die deze verandering in den bewegingstoestand teweegbracht. Het antwoord op deze vraag moet ontkennend luiden. De grootte van de kracht zal ook afhangen van den tijd in welken genoemde verandering moet worden teweeggebracht. Een kracht wordt namelijk gemeten door het product van massa en ver-

snelling (de verandering van de snelheid per tijdseenheid). Nu is in het zooeven gestelde vraagstuk wel gegeven de geheele verandering van de snelheid in de richting van de loodlijn op den wand, doch als de tijd, in welken die verandering plaats heeft, niet gegeven is, dan kunnen we ook de verandering per tijdseenheid en dus de versnelling en daaruit de kracht niet bepalen. Wel kan eene andere grootheid bepaald worden, namelijk eene die voortkomt uit het product van de kracht en den tijd gedurende welken zij werkt, en het zal blijken, dat wij ook juist deze grootheid noodig hebben om den druk te berekenen.

Denken we dat eene kracht, die standvastig is in richting en grootte, gedurende eenigen tijd werkt op een stoffelijk punt. Deze kracht zal tengevolge hebben, dat de snelheid van het punt eenparig, dat wil zeggen in gelijke tijden, hoe klein ook, evenveel, verandert. De versnelling van het punt is dus standvastig. De grootte van de kracht wordt gemeten door het product van massa en versnelling. Vermenigvuldigt men de versnelling met den tijd, gedurende welken de kracht werkt, dan verkrijgt men de geheele verandering die de snelheid in dien tijd ondergaat. Hieruit volgt, dat het product van de grootte van de kracht en den tijd, gedurende welken deze werkt, gelijk is aan het product van de massa en de geheele verandering, die de snelheid ondergaat. Deze zeer belangrijke stelling uit de mechanica wordt meestal als volgt korter uitgedrukt.

Het product van eene kracht en den tijd gedurende welken zij werkt, wordt genoemd de impulsie der kracht. Het product van de massa en de snelheid van een punt of lichaam wordt genoemd de hoeveelheid van beweging van dat punt of lichaam. Het product van de massa en de verandering in de snelheid, is dan blijkbaar de verandering in de hoeveelheid van beweging. De bovengenoemde stelling luidt dan: de impulsie eener kracht is gelijk aan de verandering in de hoeveelheid van beweging, door die kracht teweeggebracht.

We hebben de stelling afgeleid in de onderstelling, dat de

kracht standvastig blijft in grootte en richting. Zij geldt ook als de kracht alleen in richting standvastig blijft, doch in grootte verandert. Dan moet men om de impulsie dier kracht te definieeren, den tijd, gedurende welken de kracht werkt, verdeelen in een groot aantal tijdsdeelen, die dan elk zoo klein zijn, dat de kracht in dit tijdsdeel ook standvastig in grootte mag gesteld worden. We moeten dan voor elk zoo'n tijdsdeel het product nemen van kracht en tijd en daarna voor alle tijdsdeelen die producten sommeeren. Deze som geeft dan de geheele impulsie van de in grootte veranderende kracht. Men zal gemakkelijk inzien, dat ook in dit geval de totale impulsie der kracht gelijk is aan de totale verandering in de hoeveelheid van beweging. We zullen niet verder nagaan hoe de stelling moet worden opgevat voor het geval, dat zoowel richting als grootte der kracht veranderen.

Bij de botsing van het molecuul tegen den vasten wand is gemakkelijk de verandering in de hoeveelheid van beweging aan te geven. De ontbondene van de snelheid in de richting loodrecht op den wand wordt in richting omgekeerd. We kunnen dit bereiken door aan het bewegende lichaam bij de snelheid, die het aanvankelijk in de richting loodrecht op den wand heeft, mede te deelen eene tweemaal zoo groote snelheid in tegengestelde richting. De verandering in de snelheid is dus gelijk aan tweemaal de oorspronkelijke snelheid in de richting loodrecht op den wand. De verandering in de hoeveelheid van beweging zal dan gelijk zijn aan de massa van het molecuul vermenigvuldigd met tweemaal de oorspronkelijke snelheid loodrecht op den wand. Dit product geeft dus volgens de bovengenoemde stelling ook aan de impulsie der kracht, die bij elke botsing van een molecuul met de gegeven snelheid in de richting loodrecht op den wand moet worden uitgeoefend.

We zullen nu eens denken een vat, dat den vorm heeft van een kubus met de ribbe a. We denken dat zich daarin bewegen een groot aantal N moleculen. Verder veronderstellen we, dat de snelheid van al deze moleculen onderling

gelijk is en wel gelijk aan s. Verder zullen we eens veronderstellen dat die moleculen zich niet in allerhande richtingen bewegen, doch slechts volgens de 3 richtingen die worden aangewezen door 3 ribben, welke in één hoekpunt van den kubus samenkomen. We veronderstellen, dat zich in elk dezer 3 richtingen evenveel, dat is dus $\frac{N}{3}$, moleculen bewegen. Verder denken we maar eens, dat de moleculen niet tegen elkaar botsen. Dan zal elk molecuul zich voortdurend tusschen twee overstaande wanden bewegen, en afwisselend tegen deze twee botsen. Het aantal botsingen in de secunde van één dier moleculen tegen een dezer wanden is gemakkelijk aan te geven. De weg, dien het molecuul moet afleggen, nadat het pas gebotst heeft, om weer tegen denzelfden wand te botsen, is $2\,a$. In de secunde legt het molecuul een weg af gelijk aan de snelheid s. Dan is het aantal botsingen van dit molecuul per secunde tegen dezen wand: $\frac{s}{2\,a}$. De impulsie tengevolge van eene botsing is, zooals hierboven werd uiteengezet, gelijk aan $m \times 2\,s = 2\,ms$, als m de massa van het molecuul voorstelt. De impulsie tengevolge van alle botsingen van één molecuul in de secunde tegen dezen wand bedraagt dus:

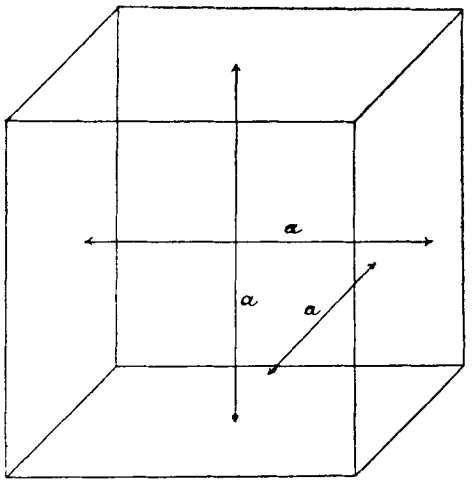

Fig. 2.

$$\frac{s}{2\,a} \times 2\,ms = \frac{ms^2}{a}.$$

Het aantal moleculen dat zich tusschen dezen wand en den

overstaanden beweegt is $\frac{N}{3}$. De impulsie tengevolge van de botsing van al deze moleculen tegen dezen wand in de secunde zal dus bedragen:

$$\frac{N}{3} \times \frac{ms^2}{a}.$$

Nu zal dus de wand bij elke botsing gedurende zeer korten tijd eene kracht moeten uitoefenen, noodig om de snelheid van het botsende molecuul te veranderen op de wijze, zooals boven aangegeven is.

Dit zal in de secunde een zeer groot aantal malen moeten geschieden. We kunnen nu eens denken, dat de wand gedurende eene secunde voortdurend eene kracht uitoefent, waarvan de geheele uitwerking gelijk zou zijn aan die van de tallooze krachten, telkens voor zekeren zeer korten tijd, die de wand feitelijk moet uitoefenen. We zeiden reeds, dat in elk tijdsdeel, hoe klein ook, mits het nog maar waarneembaar is, er zooveel botsingen plaats grijpen, dat we toch de uitwerking van elke botsing afzonderlijk niet kunnen waarnemen. Dan zal het voor ons juist zijn, alsof de wand bovengenoemde kracht, die voortdurend zou werken, uitoefent. We zeiden: de uitwerking van deze kracht in de secunde moet dezelfde zijn als die van de gezamenlijke botsingskrachten. Dat wil zeggen: de verandering in de hoeveelheid beweging die deze kracht teweeg brengt, moet gelijk zijn aan de verandering in de hoeveelheid van beweging bij alle botsingen te zamen. Dan moet de impulsie van die voortdurende kracht gelijk zijn aan de gezamenlijke impulsie der botsingskrachten, dat is in 1 secunde gelijk aan $\frac{N}{3} \times \frac{m\,s^2}{a}$. Noemen we de kracht die de wand per eenheid van oppervlak uitoefent p. Dit zal dus overeenkomen met wat men noemt den druk, dien de wand op het gas, en dus ook het gas op den wand uitoefent. Het geheele oppervlak van den wand is groot a^2, de kracht die de geheele wand uitoefent derhalve $p\,a^2$. Dit

is tevens de impulsie in één secunde. We kunnen dus nu volgens hetgeen boven uiteengezet werd, stellen:

$$p\,a^2 = \frac{N}{3} \times \frac{m\,s^2}{a}$$

of

$$p\,a^3 = {}^1/_3\ N m\,s^2.$$

Schrijven we in plaats van a^3 nog v, als v het volume van het vat voorstelt, dan wordt:

$$p\,v = {}^1/_3\ N m\,s^2.$$

Hiermede hebben we dus, bij de boven aangegeven vereenvoudigende veronderstellingen, het vraagstuk opgelost om den druk van het gas te berekenen, als bekend zijn de aard en de bewegingstoestand der moleculen.

We zullen nu op eenige dier veronderstellingen moeten terugkomen. Zoo zullen we ons in de eerste plaats niet moeten voorstellen, dat in een gas de moleculen zich slechts in drie richtingen kunnen bewegen, zooals we boven aannamen. Integendeel zullen we veronderstellen, dat de bewegingen der moleculen in alle willekeurige richtingen plaats hebben, en wel zoo dat geen enkele richting in de ruimte boven eene andere richting eenige voorkeur heeft. Er kan worden aangetoond, dat men dan tot geheel dezelfde uitkomst, n.l.:

$$p\,v = {}^1/_3\ N m\,s^2$$

komt, en wel niet alleen als het vat den vorm heeft van een kubus, doch bij elk willekeurig vat.

In de tweede plaats zullen we niet kunnen aannemen, dat de snelheden van alle moleculen voortdurend dezelfde is. Zelfs indien op een gegeven oogenblik eens alle snelheden gelijk waren, dan zouden door de botsingen der moleculen tegen elkander spoedig een aantal moleculen grootere, een ander aantal kleinere snelheden verkregen hebben. Men kan zelfs wiskundig aangeven, hoe de verschillende snelheden

over de verschillende moleculen verdeeld zullen zijn; zoowel zeer kleine als zeer groote snelheden zullen weinig voorkomen, de snelheden groepeeren zich in aantal om eene zekere gemiddelde snelheid, die het meest voorkomt.

Om nu den druk te berekenen, dien een dergelijk stelsel van moleculen op den wand zal uitoefenen, verdeelen we het geheele aantal moleculen in groepen volgens hunne snelheid, dus zoo dat in elke groep moleculen gerangschikt zijn wier snelheden gelijk zijn, of juister, wier snelheden minder dan een van te voren vastgesteld, zeer klein bedrag van elkander verschillen. We kunnen het aandeel in den druk van het gas, hetwelk te danken is aan elk dier groepen van moleculen, gemakkelijk aangeven, als we de veronderstelling maken, dat de bewegingen van elke groep onafhankelijk van die van eene andere groep geschieden. Zij dan N_1 het aantal moleculen behoorende tot de eerste groep, s_1 hun snelheid, dan vindt men p_1, het aandeel in den druk hetwelk aan deze groep te danken is, uit:

$$p_1 v = {}^1/_3 N_1 m s_1^2.$$

Evenzoo voor eene tweede groep:

$$p_2 v = {}^1/_3 N_2 m s_2^2, \text{ enz.}$$

De totale druk p wordt verkregen door deze vergelijkingen bij elkander op te tellen. Men verkrijgt dan:

$$p v = {}^1/_3 m (N_1 s_1^2 + N_2 s_2^2 + \ldots.)$$

We kunnen nu invoeren eene snelheid s_m, die zoodanig is, dat het kwadraat van die snelheid, s_m^2, gelijk is aan het gemiddelde van de kwadraten der snelheden van alle moleculen. Dan is:

$$s_m^2 = \frac{N_1 s_1^2 + N_2 s_2^2 + \ldots.}{N}$$

als N is het totale aantal moleculen. Men noemt de zoo gedefinieerde snelheid s_m de middelbare snelheid. De vergelijking voor den druk gaat nu over in:

$$p\,v = {}^1/_3\ N m s_m^2.$$

We krijgen dus terug dezelfde vergelijking als bij de veronderstelling dat de snelheden gelijk waren; alleen is in plaats van die voor alle moloculen gelijke snelheid opgetreden de middelbare snelheid.

We hebben verder bij de berekening van den druk ondersteld, dat de moleculen niet tegen elkander botsen. Ook deze vereenvoudigende onderstelling kunnen we laten varen zonder dat de uitkomst eenige verandering ondergaat, mits we aannemen, dat de moleculen zijn op te vatten als stoffelijke punten, dat wil zeggen, dat we van de afmetingen van het molecuul mogen afzien. We kunnen dit gemakkelijk inzien bij ons eenvoudige geval: den kubus, waarin zich de moleculen slechts in drie richtingen bewegen. Botst daarbij een molecuul tegen een ander, dan zal het eene molecuul eenvoudig de snelheid van het andere overnemen, en zich na de botsing juist zoo bewegen als het andere zou gedaan hebben als het niet gebotst had. Men ziet in, dat het aantal botsingen tegen den wand daardoor niet zal veranderd worden. Hetzelfde kan aangetoond worden in het algemeene geval: een willekeurig vat, waarin moleculen met verschillende snelheden zich bewegen in allerhande richtingen, doch steeds in de veronderstelling, dat de afmetingen der moleculen kunnen worden verwaarloosd. We zullen later erop terug komen, welke wijziging er ontstaat als die afmetingen niet kunnen worden verwaarloosd.

Ten slotte hebben we aangenomen, dat de moleculen op elkander geene andere werking uitoefenen dan eventueel alleen bij de botsing. We zullen later ook zien, hoe de vergelijking voor den druk gewijzigd wordt als wij aannemen, dat de moleculen nog andere krachten op elkander uitoefenen dan die bij de botsing optreden.

We komen dus zoo geheel algemeen, behoudens de twee laatstgenoemde vereenvoudigingen, tot de vergelijking:

$$p\,v = {}^1/_3\, N m\, s_m{}^2.$$

Vergelijken we deze uitdrukking met de vergelijking

$$p\,v = \text{constant},$$

die, zooals we op blz. 364 van het vorige opstel zagen, de wet van Boyle weergeeft, dan zien wij, dat wij hier de wet van Boyle terug vinden, als wij slechts aannemen, dat de uitdrukking $N m\, s_m{}^2$ constant blijft als de temperatuur van het gas dezelfde blijft. Daarvoor is blijkbaar slechts noodig dat s_m, de middelbare snelheid dezelfde blijft, als de temperatuur dezelfde blijft, daar toch het aantal moleculen N en hunne massa m niet zullen veranderen.

We worden zoo geleid tot de gedachte, dat er tusschen de temperatuur van het gas en de middelbare snelheid der moleculen van dat gas een verband bestaat. We kunnen in deze richting een stap verder doen, en dan komen tot de wetten van Gay-Lussac en Charles.

We hebben ons daartoe slechts af te vragen: op welke wijze zal het tweede lid der vergelijking

$$p\,v = {}^1/_3\, N m\, s_m{}^2$$

van de temperatuur afhangen?

Wij zullen omtrent de moleculen hier vasthouden aan de veronderstelling, dat deze ook met de temperatuur niet veranderen. Dan blijven N, het aantal, en m, de massa, dezelfde [1]).

We zijn echter nog volkomen vrij gebleven in het maken

---

1) Ook al veronderstelden wij N en m veranderlijk, zooals bij dissocieerende of associeerende stoffen wel degelijk het geval is, dan toch zou het product Nm niet veranderen: dit stelt immers de massa voor van de geheele verzameling van moleculen, en bij het opschrijven van bovengegeven vergelijking denken we dan toch steeds aan dezelfde hoeveelheid van het gas.

van eene veronderstelling betreffende s_m. De vraag is gewettigd: is er misschien eene veronderstelling betreffende de wijze, waarop s_m van de temperatuur afhangt, die zich van te voren als de meest aannemelijke voordoet? Het antwoord op deze vraag blijkt uit het volgende.

We kunnen aan het tweede lid der laatste vergelijking eene eenvoudige beteekenis toeschrijven. Zooals bekend zal zijn, bezit elk lichaam, dat in beweging is, eene zekere hoeveelheid arbeidsvermogen van beweging, waarvan de grootte gegeven wordt door het halve product van de massa van het lichaam en het kwadraat van zijne snelheid. Een molecuul met de massa m en de snelheid s bezit eene hoeveelheid arbeidsvermogen van beweging aangegeven door $^1/_2 m s^2$. Zoo zal $^1/_2 m s_m{}^2$ zijn het gemiddelde van de hoeveelheid arbeidsvermogen van beweging, die de moleculen in het door ons beschouwde gas bezitten, en $^1/_2 N m s^2{}_m$ zal zijn de totale hoeveelheid arbeidsvermogen van beweging van alle moleculen tezamen. Noemen wij deze hoeveelheid L, dan kunnen wij, zooals men gemakkelijk inziet, de laatste vergelijking schrijven in dezen vorm:

$$p v = {}^2/_3 L.$$

Nu is de eerste grondstelling der mechanische warmtetheorie deze, dat warmte is een vorm van arbeidsvermogen, en de kinetische theorie preciseert dit door te zeggen: warmte is het arbeidsvermogen van beweging der moleculen. Voer ik aan een lichaam warmte toe, dan vergroot ik daarmede de hoeveelheid arbeidsvermogen van beweging [1]). Tevens wordt de temperatuur verhoogd. We zien, dat bij hoogere temperatuur behoort eene grootere hoeveelheid arbeidsvermogen van beweging der moleculen. We zullen nu maar verder kortweg aannemen, dat de vergrooting van de hoeveelheid arbeidsvermogen van beweging altijd eenvoudig even-

1) Ten minste als verondersteld wordt, dat de warmte niet dient om arbeid te verrichten ten opzichte van omringende lichamen of om de moleculen te veranderen. Het is hiertoe voldoende te onderstellen, dat de moleculen dezelfde blijven, en dat het volume van het gas hetzelfde blijft.

redig is aan de toename van de temperatuur, zoodat men kan stellen:

$$L = L_0 (1 + \alpha t)$$

waar L_0 is de hoeveelheid arbeidsvermogen van beweging der moleculen van het gas bij 0^0 [1]). We zullen hierbij stilzwijgend voorbijgaan de gronden, die men hiervoor kan aanvoeren, en slechts vermelden, dat een geheel streng bewijs nog wel niet mogelijk is, doch dat men de gestelde aanname toch wel zeer waarschijnlijk kan maken. Trouwens het resultaat zal wel doen zien, dat we hiermede geen verkeerden stap hebben gedaan.

Met deze betrekking gaat onze vergelijking over in

$$p v = {}^2/_3 L_0 (1 + \alpha t),$$

welke vergelijking geheel dezelfde gedaante heeft als de toestandsvergelijking (zie blz. 366 van het vorige opstel), als we slechts stellen:

$${}^2/_3 L_0 = v_0.$$

Hiermede is dus aangetoond, dat de kinetische gastheorie ons de wetten van Boyle en Gay-Lussac levert. Ons rest nog hetzelfde aan te toonen betreffende de wet van Avogadro. Daartoe is slechts noodig, dat, als we de vergelijking opschrijven voor een grammolecuul van een gas, de grootheid v_0, en dus L_0, dezelfde blijkt te zijn, voor welk gas we dit ook doen. Bij eenzelfde temperatuur zal dus voor verschillende gassen de hoeveelheid arbeidsvermogen van beweging van een grammolecuul dezelfde moeten zijn, of daar een grammolecuul steeds eenzelfde aantal moleculen bevat, zoo zal de gemiddelde hoeveelheid arbeidsvermogen van een molecuul voor verschil-

---

1) Men kan dit opvatten als de definitie van eene nieuwe temperatuurschaal. Uit het vervolg blijkt dan, dat deze met de op blz. 372 van het vorige opstel gedefinieerde samenvalt.

lende gassen bij dezelfde temperatuur dezelfde moeten zijn. Men kan aantoonen, dat dit zoo moet zijn, als men met een mengsel van twee gassen, dat in temperatuurevenwicht is, te doen heeft. Men kan niet zonder een sprong te maken hiervan besluiten tot de zooeven genoemde algemeene stelling, en het is juist deze sprong, die ook noodig is, als men de aanname

$$L = L_0 (1 + \alpha t)$$

geheel streng van te voren zou willen rechtvaardigen. Intusschen, zooals reeds boven gezegd, de groote waarschijnlijkheid voor de juistheid van het besluit kan wel nader aangetoond worden, en het resultaat bevestigt dit.

Daarmede zijn dan nu de ideale gaswetten uit de kinetische gastheorie afgeleid.

Bezien wij nog eens de vrij lange reeks van redeneeringen, die ons hiertoe heeft gebracht, dan schijnt de volgende vraag niet ongewettigd. Welk nut geeft ons eene kinetische gastheorie? Immers wie waarborgt ons, dat wij hiermede zijn op den weg der waarheid? Kan niet een ander mechanisme van de werking der stof bedacht worden, dat tot volkomen gelijke uitkomsten leidt? Met andere woorden: is de hypothese, die aan de kinetische gastheorie ten grondslag ligt, de eenige, die mogelijk is, en die resultaten geeft, welke niet met de ervaring in strijd zijn? In de tweede plaats: zijn we, deze hypothese aannemende, eigenlijk wel verder gekomen in de verklaring der verschijnselen? Immers om te verklaren het bestaan van den druk van een gas gaan wij uit van de aanname van botsingen van een molecuul tegen den wand van het vat, en wel vormen wij ons zeer nauwkeurig eene meening omtrent de wijze, waarop de beweging van een molecuul door die botsing gewijzigd wordt. Ons verstand staat echter ten opzichte van dit als bekend aangenomen verschijnsel juist op dezelfde wijze, misschien zelfs nog ietwat sceptischer, als tegenover het — ten minste nog waar te nemen — feit, dat het gas in bepaalde omstandigheden een bepaalden druk uitoefent.

Het antwoord op deze vragen zou misschien niet gunstig voor de kinetische theorie luiden, als deze niet in staat was gebleken meer te geven dan het hierboven medegedeelde. Zeer zeker zou er dan ook geene directe aanleiding bestaan hebben, haar in dit opstel uitvoerig toe te lichten. Het is echter gebleken, dat deze theorie ongedwongen tal van andere eigenschappen der gassen verklaart. We noemen slechts de inwendige wrijving, de diffusie en de warmtegeleiding van gassen, zonder er zelfs bij te voegen op welke wijze deze verschijnselen verklaard worden. Het is verder gebleken, dat de kinetische gastheorie in staat is niet alleen het gedrag der gassen doch ook dat der vloeistoffen en het verband tusschen deze twee toestanden te verklaren. Daartoe zijn de boven medegedeelde beschouwingen slechts op een tweetal reeds genoemde punten te vervolledigen en de gevolgen daaruit af te leiden. Er moet dan aangenomen worden, dat de moleculen elkander aantrekken en dat zij een zeker volume innemen — aannamen, die trouwens wel zeer voor de hand liggen.

Er is meer te vermelden. De nieuwere electriciteitstheorie verklaart verschillende verschijnselen uit geheel dezelfde beschouwingen als die boven medegedeeld zijn. Alleen beschouwt men dan de electronen in beweging, evenals dat boven voor de moleculen geschiedde. Men gaat zelfs zoover, dat men veronderstelt, dat in een metaal zich electronen tusschen de moleculen bewegen, en dat daarbij de gemiddelde hoeveelheid arbeidsvermogen van beweging van een electron gelijk is aan diezelfde grootheid voor een molecuul, evenals dit het geval is voor de hoeveelheden arbeidsvermogen van beweging van de twee verschillende soorten van moleculen van een mengsel van twee gassen. En steeds is men zoo gekomen tot betrekkingen, die niet alleen met de waarnemingen zeer wel zijn overeen te brengen, doch soms geheel nieuwe gezichtspunten openen.

Uit dit alles valt af te leiden, dat, al moge dan niet met absolute zekerheid te zeggen zijn, dat wij in de kinetische gastheorie eene juiste voorstelling hebben van de werkelijkheid, in ieder geval beslist kan verklaard worden, dat die

theorie voor den vooruitgang van de natuurkundige wetenschap van zeer groot nut geweest is en dat vermoedelijk voorloopig nog wel zal blijven.

We zullen in een volgend opstel doen zien hoe Van der Waals uit de kinetische gastheorie zijne toestandsvergelijking heeft afgeleid, en aan de hand daarvan het verband tusschen den gas- en den vloeistoftoestand nader uiteenzetten.

(Wordt vervolgd.) Dr. W. H. KEESOM.

ONGENOEGZAAMHEID.

Ik ben vervaard en drukke en droeve droomen
verbijsteren mijn stoute fantasie
en 'k hoor aldoor een moede melodie
als 't zwoegen van gezwiepte wilgeboomen.

Verlatenheid is over mij gekomen
en schamper schimpt en schatert ironie
om 't liegen van illusie-profetie,
die 'k in mijn jonkheid juichend heb vernomen.

O! leven is uw liefde louter logen,
uw vreugde en vrijdom averechtsch gerucht,
of overschat de cijns uw mooi vermogen?

O neen! er is genoegen, maar ten deele
verzadigt het de ziel, die zoet verzucht
en haakt naar God, het heimheil algeheele.

fr. MARTIALIS VREESWIJK, O. F. M.

MIST.

De nevel, tot een zijden zeil
Van blinkend wit geweven,
Hangt klammig op de winterstad,
Dat, dof in glinstering gevat,
Vervaagt het leven.
Slechts schimmen spoken uit het ijl
Van den verdichten mist,
En waas-omwonden, bleek gerucht
Geluidt als van wie, dood gedacht,
Zijn engen boei wil breken,
Maar ijdel pracht om vrijer lucht
In kist-bedwongen spreken.
Gevangen bin het hechte net
Der dampen, kan 'k niet dolen
Naar hartelust, wijl, mat gezet,
Me 't uitzicht werd ontstolen.
O, hef dien sluier, ruim die wâ,
Dat klemmende benauwen,
Laat mij de wereld in heur pracht,
Den schoonen hemel schouwen!
Gun mij het daglicht ongerept,
Ontblind mijn brandende oogen,
Versterk mijn veege levenskracht,
Verzon dees grijzen nevelnacht,
Verwarm dit huiver-koele,
Dat ik, bevrijd
Van machtloosheid,
Me weder koning voele!

H. KNIPPENBERG.

NIEUWE UITGAVEN.

C. SENTROUL, *L'Objet de la Métaphysique selon Kant et selon Aristote.* Louvain, Institut supérieur de Philosophie, 1905.

Wij kunnen dit philosophische werk met eene zekere sympathie en bijzondere waardeering bij de lezers van *De Katholiek* inleiden. Waar de groote meerderheid der zoogenaamde philosophen op de eenmaal ontdekte, diepst liggende moeilijkheden der verschillende philosophische vraagstukken nauwelijks ingaat en in een soort van philosophisch-oratorisch denken hare bevrediging en te gelijkertijd haar succes vindt, is het eene verlichting, op een nieuw werk te kunnen wijzen, hetwelk de vrucht is van een nauwkeurig onderzoek, en hetwelk — voor zoover we konden nagaan — geen enkele maal door slimme berekening of zoogenaamde handigheid eene bestaande moeilijkheid uit den weg ruimt.

Wat de schrijver met zijne beschouwingen over het voorwerp der metaphysiek bij Kant en bij Aristoteles beoogt, zal wellicht niet iedereen, bij het lezen van den titel alleen, reeds aanstonds duidelijk zijn. Naar Sentroul buiten den tekst van zijn werk — in zijne voorrede — aanmerkt, stelde hij zich de vraag ter beantwoording, of niet vóór Kant reeds Aristoteles het zoogenaamde kritische probleem juist genoeg gesteld had, om tot eene goede oplossing van het metaphysische probleem te kunnen geraken (p. VII—VIII).

De vraag, aldus gesteld, doet een bevestigend antwoord als de meening van den schrijver verwachten. En inderdaad toont Sentroul aan door eene nauwkeurige uiteenzetting der ideeën van Aristoteles en door eene uitgebreide vergelijking derzelve met de kritische resultaten van Kant's onderzoek,

dat Aristoteles, al moge hij dogmatiker genoemd worden, geenszins het kritisch onderzoek naar de werking en de draagkracht van het denkvermogen heeft verwaarloosd. Daardoor is zijn boek zelf eene zeer waardevolle studie van het ken- en denkvermogen geworden.

Sentroul gaat geenszins, gelijk minder ernstige werkers dan hij zoo gaarne doen, van een geringschatting van Kant's gaven en werken uit (vgl. p. 2, 37, 47 enz.). Hij is er zich van bewust, dat Kant met eene »zeldzame" eerlijkheid van geest en hart zijne taak aanvaarde (p. 237), en hij miskent ook niet diens goede bedoelingen, eerder op te bouwen dan af te breken (p. 3 vv. en p. 155). Maar dit alles maakt hem toch niet blind voor de innerijke gebreken van Kant's systeem, aan welks beschouwing hij het grootste deel van zijn boek wijdt. Reeds in het eerste hoofdstuk geeft hij een algemeen overzicht van het Kantianisme (p. 1—18), en ook het derde, het vierde, het vijfde en het zesde hoofdstuk zijn aan Kant gewijd, en behandelen diens ideeën over waarheid (p. 47—74), realiteit (p. 25—112), wetenschap (p. 113—151) en metaphysiek (p. 152—210). In deze hoofdstukken toont Sentroul zich een vertrouwbaar kenner én van Kant's werken én van de litteratuur, welke zich op dit gebied ontwikkelde, en van welke de schrijver een aantal der beste — ook duitsche — moderne werken aanvoert. Deze hoofdstukken vormen de basis van Sentroul's werk: want het zwaartepunt van zijn arbeid ligt meer in zijne kritische beschouwing van Kant's kritischen arbeid dan in uitgebreide argumentaties ten behoeve eener onmiddellijke verdediging der leer van Aristoteles.

De schrijver merkt zelf aan (p. VIII), slechts twee hoofdstukken voor de uiteenzetting der ideeën van Aristoteles gebruikt te hebben. Dit zijn het zevende hoofdstuk over: de metaphysische wetenschap bij Aristoteles (p. 211—235) en het tweede hoofdstuk, dat den titel: het probleem der waarheid (p. 19—44) voert, en bij welks behandeling de schrijver (vgl. p. 45) op Mercier's *Critériologie Générale* steunde. Men zou echter gemakkelijk tot eene onderschatting van Sentroul's werk kunnen geraken, wanneer men slechts naar

deze twee hoofdstukken zijn toelichting van Aristoteles' leer wilde beoordeelen. Want ook de hoofdstukken, welke hij aan Kant wijdt, zijn van het begin tot het eind doorvlochten met talrijke opmerkingen omtrent de parallel staande opvattingen van Aristoteles, gelijk hij ook bij de uiteenzetting van diens leer, deze behandelt in vergelijking met Kant. Eene bijzondere waarde ligt voor zeer vele lezers hierbij zeker in de nauwkeurige wijze, waarmede Sentroul op talrijke plaatsen van zijn werk (o. a. p. 12, 17, 70, 101, 124, 185, 212 enz.) de verschillende begrippen verklaart, waarmede Kant en Aristoteles zich vaak, wanneer zij één en hetzelfde woord gebruiken, bezig houden. Zonder dergelijke begrippen scherp te omlijnen en konsekwent vast te houden, zal een eenigszins philosophisch aangelegd lezer van Kant's werken spoedig geneigd zijn, zijn enthousiasme in grootere mate dan met eene geheel objektieve beoordeeling overeenstemt, den vrijen loop te laten.

Hoewel de schrijver de voordeelen der leer van Aristoteles naar waarde doet uitkomen en daarbij bijzonder den nadruk legt op de éénheid van zijn systeem (vgl. bijv. p. 211 en p. 230—234) tegenover het dualisme van Kant (vgl. o. a. p. 169 vv., 189 vv., 192) verbergt hij nochtans niet zijne overtuiging, dat Aristoteles het vraagstuk der waarheidsnotie, de basis van alle verdere analyse, niet zoo nauwkeurig gesteld heeft, als wij het, na de kritische onderzoekingen van Kant, thans zullen doen (p. 37). En hij voert ten bewijze daarvan aan, dat de antinomie van voorwerp en gedachte bij Aristoteles niet volop bewust wordt uitgesloten. Ligt hierin zijnerzijds eene erkenning van Kant's verdiensten, zoo toont hij toch tevens aan, dat ondanks eene zekere weifeling en onklaarheid in den opzet, Aristoteles toch tot eene oplossing gekomen is, die nog heden ten dage niets van haar waarde verloren heeft (p. 40 vv.).

Bij alle wijsgeerige nauwkeurigheid is het boek van Sentroul tevens van aktueele beteekenis. Kant's ideeën oefenen nog immer eenen destruktieven invloed uit, en tasten zelfs kringen aan, die tot nu toe immuun bleken: in het buitenland kunnen

vele onzer »broeders in den geloove" zulk een boek bij uitstek goed gebruiken. Ook in ons vaderland, en meer bijzonder in onze eigene kringen, zal het boek zeker nut kunnen stichten. Sommigen onder ons schijnen den invloed, die van Kant uitgaat, te gering te schatten, wijl zij hem meer uit de gebreken dan uit de kracht zijner werken kennen. Anderen onder ons zijn uit vrees voor de verderfelijke gevolgen van het Kantianisme — of beter van het Neokantianisme — zoover gekomen, dat ze nauwelijks Kant's verdiensten durven erkennen. We zullen echter goed doen te bedenken, dat we tegenover Kant en het Neokantianisme door eene zelfoverschattende of geveinsde hooghartigheid of door eenige algemeene phrases niets bereiken. Slechts ernst en arbeid kan tot eene zoo voldoende beheersching van het vraagstuk voeren, dat Kant's kritiek door eene hoogere kritiek wordt ontzenuwd. Van zulk een ernst en arbeid is Sentroul's werk een bevredigend voorbeeld.

Freiburg in Zwitserland. DR. G. J. LIESKER.

Eene Bloem uit Carmels Lusthof of Zuster Thérèse van het kindje Jesus en van het H. Aanschijn, Ongeschoeide Carmelites 1873—1897. Uit het Fransch door P. P. FR. P. TH. HIKSPOORS. Ord. Carm. Prijs *f* 1.25; geb. *f* 1.60. 's Hertogenbosch, J. van de Veerdonk en Zoon.

Dit boek begon ik te lezen, zonder eenig plan daarover ooit eene beoordeeling of zoo gij wilt eene aanbeveling te schrijven. 'k Had gehoord, dat het mooi was, en wilde slechts de schoonheden ervan genieten. Zoo ging ik dien »lusthof" in, om dat »bloemetje" te zien bloeien en de zoete geuren in te ademen. Toen ik het eenmaal genoten had — och, hoe gaat dat in het leven met een mensch, die iets moois gezien heeft — meende ik goed te doen ook anderen op dit zielverheffend boek te wijzen.

O zeker, er is reeds over deze heerlijke levensbeschrijving geschreven, maar nog niet genoeg.

* * *

't Is de levensgeschiedenis van eene zuster van den Carmel, zuster Thérèse van het Kindje Jesus en van het H. Aanschijn.

Met pauselijk verlof deed zij op vijftienjarigen leeftijd hare intrede in een klooster van den Carmel en wijdde haar leven geheel toe aan Gods liefde, »om zielen te winnen en vooral te bidden voor de priesters". Hare »nacht des levens", zooals zij zelve zich uitdrukt, duurde bijna vier en twintig jaren. En in October 1897 mocht hare ziel, »rustig als de kalme zee of de onbewolkte hemel", voor eeuwig opgaan tot Hem, dien zij zoo onuitsprekelijk had bemind.

Geschiedenissen als deze, zal men meenen, zijn er zoovelen. Gelukkig, ja. Maar juist het aantrekkelijke in deze levensbeschrijving is, dat zij door de zuster zelve geschreven werd. Dat stoot af, en klinkt heel vreemd; doch die verwondering zal verdwijnen, als men weet, dat zij het op bevel harer Eerwaarde Moeder doen moest; en die verwondering zal in bewondering, in een-en-al bewondering veranderen, als men de eerste bladzijden leest van haar levensboek, waarvan zij meende, dat de bladeren op aarde nimmer zouden gelezen worden.

Laat dit schoone boek bij u zijn intree doen. Vluchtig misschien zult ge hare beeltenis, vol blijmoedigheid en hemelverlangen, beschouwen, en haastig 'n blik werpen op het vers aan den lezer van T. B., om terstond gehoor te geven, aan zijne uitnoodiging:

»Lees, lees dit liefdelied! — Want neen de wereldlingen
»Begrijpen, voelen niet 't geheimenisvolle zingen,
»Dat hier weerklinkt".

Brieven van aanbeveling en voorreden en inleiding tot later overslaande, zult gij wellicht terstond beginnen met de »Geschiedenis eener ziel". En als gij begonnen zijt met deze eigenhandig geschreven levensbeschrijving, zal de vrees voor ijdele zelf-verheffing reeds bij de eerste strophen van dezen »liefdezang", waarin zij juicht over »de barmhartigheden des Heeren", geheel en voor altijd verdwijnen.

Verwonderd zult gij zien, hoeveel zij weet van hare vroegste jeugd; nu eens zijn het lieve kinderlijkheden, dan kleine ijdelheidjes; maar ook menige stichtende herinnering schrijft zij neer; wij zouden er eenige van aanhalen, vreesden we niet, ze te beschadigen, want voor de volle schoonheid moet men ze allen zamen lezen.

Gij zult zien haar christelijk-liefdevolle moeder, die haar in het vierde levensjaar werd ontnomen; haar moeder, wier gebed: »Schenk mij dan tal van kinderen en geef dat ze allen U geheel mogen toegewijd zijn" een tiental jaren later geheel naar wensch vervuld werd. En haren vader, sterk door zijn geloof alle beproeving geduldig dragend, en met de grootste liefde aan God het offer brengend van zijne dochters, doch vooral van zijn »koninginnetje", de jeugdige Thérèse. Dien man zult gij leeren hoogachten; en, als hij de laatste maal naar den Carmel komt om de zijnen vaarwel te zeggen, en dan wijst naar den hemel, zult gij het bij u zelve uitspreken: »Die wensch is stellig vervuld".

Doch bovenal vraagt bewondering »de kleine bloem" Thérèse, die reeds zoo vroeg en zonder nog te weten, wat het is, verlangt in den kloosterhof voor God te bloeien.

Met belangstelling of bevreemding zult gij lezen wat zij als kind eens zag (blz. 28, 29). Doch hoeveel lieflijks en stichtends in dat kinderlijke leven: haar gaarne meegaan naar de kerk, haar aandachtig luisteren, haar eerste biecht, haar jaren-lange voorbereiding tot de Eerste Heilige Communie, hare liefde voor bloemen, voor vogeltjes, voor de sterren; en dan, als zij voor het eerst de zee ziet enz. enz. En onder al dat verhalen door ziet men dat kleine »bloempje" groeien en meer en meer geurend opengaan.

Dan wil zij hare intrede doen in den Carmel, doch is te jong; teleurstelling. Naar den Bisschop, het geeft niet; naar den Paus, 't baat niet. Ten laatste, o vreugde, die gij ziet stroomen in haar ziel! is zij geslaagd. Op hare reis door Zwitserland, door Italië en in Rome vergezelt men haar met genoegen, als zij is bij den Paus, als zij is in Assisië.

Dan komt de scheidingsdag, en zij gaat het klooster in.

Beproevingen blijven niet uit, en heerlijker en heerlijker wordt haar leven. Meer, nog meer brandt zij van liefde tot Jesus, den Bruidegom harer ziel; grooter nog wordt haar zielenijver, zich uitend in dringend gebed voor de zondaren; 't is eene naastenliefde, die in vereeniging met de hoogste liefde tot God geheel haar kloosterleven doorstraalt. Haar leven, een-en-al liefde tot God, schittert niet uit door wondere daden, ook niet door gestrenge boetplegingen; want ze werden haar niet toegestaan; doch door groote zelfverloochening, door herhaalde zelf-overwinningen, meestal in kleine zaken, waarmee zij zich zelve volkomen leert beheerschen.

Eenvoudig doch vol treffende schoonheid verhaalt zij dat alles. Dikwijls dwaalt zij af in prachtige beschouwing. Veelal zijn het woorden uit de Psalmen, uit de Profeten maar vooral uit de Heilige Evangeliën — haar schat-boek — die zij in heiligen eenvoud overweegt; woorden, die dan als wierook-korrelen, door het vuur harer liefde ontbrand, op eens eene ongekend lieflijken geur verspreiden, welke de ziel innedringt en nog lang daar rondzweeft. Dan weer zijn het woorden van Thomas a Kempis's *Navolging* (die zij reeds in haar jeugd bij zich droeg) of van een Heiligen Joannes van het Kruis. Dan weer vliegt hare ziel in liefde-bidden tot God.

Nog zooveel moest ik melden.

Hare beproevingen en »de donkere nacht", haar heerlijk verstaan en beoefenen van de naastenliefde, de kostbare leiding, die zij aan de novicen geeft — terwijl zij uit nederigheid smeekt haar den naam van novicen-meesteres niet te geven — en nog veel meer.

Nog één ding echter. Door de geheele levensgeschiedenis heen ziet men hare groote liefde voor bloemen; telkens bestrooit zij daarmede hare bladzijden; en uit hare ongekunstelde vergelijkingen waait u de fijne bloemengeur tegen.

Als men dan haar leven heeft gelezen en hare geschiedenis ten einde is, als een andere hand haar treffend sterven er bij voegt, dan zal menigeen met stillen weemoed zien naar de beeltenis, waar zij ligt op haar doodsbed, zij »de kleine bloem", met rozen en leliën gekroond en omstroooid, en boven haar

hoofd de treffende woorden van den Heiligen Joannes van het Kruis »Au soir de cette vie vous serez jugés sur l'amour: aan den avond van dit leven zult gij geoordeeld worden over de liefde".

En spijtig zal het u zijn, dat deze levensschets uit is! Maar om nog meer van haar te weten en te leeren zult gij het aanhangsel van raadgevingen en herinneringen en goudkorrels en brieven lezen, en daarna, hopen we, dit zielverheffend boek nog menigmaal herlezen.

* * *

En aanmerkingen?

Eigenlijk zijn ze niet noemenswaard. Allicht was de noot op bladzijde 3 beter en juister te stellen geweest, men zie zelf. En bij mogelijke herdruk lette de drukker op hoofdstuk tien, dat eenige bladzijden te vroeg den titel van elfde hoofdstuk krijgt. Misschien zou hier of daar nog wel een kleine aanmerking te maken zijn, maar wat beduidt dat.

Ten volle verdient dit werk, dat men gehoor geeft aan de woorden: »Lees, lees dit liefdelied!"

V. L.

L. B. M. LAMMERS, *Roode Brutus, tafereelen uit de Revolutiedagen in Bretagne; — George Cadoudal, nieuwe tafereelen uit de revolutiejaren in Bretagne* (1793—1804). G. Mosmans Zoon, 's Hertogenbosch.

Op het eerste gezicht zou men deze beide kloeke boekdeelen met hun door en door franschen inhoud vertalingen willen noemen. Daar echter op het titelblad niets hun vreemden oorsprong komt verraden, nemen wij gaarne aan dat de heer Lammers hier oorspronkelijk werk leverde.

Dat de schrijver zijn onderwerp — de tegenrevolutie in het westen van Frankrijk — flink onder de knie heeft, zal niemand

betwijfelen, na kennismaking met *Brutus* en *Cadoudal*. Beide werken zijn half historisch, half romantisch. Toch kan men ze geen historische romans of romantische histories noemen. De geschiedschrijver brengt de gebeurtenissen op het tooneel, hij verhaalt ze minder dan dat hij ze vertoont, en om meer levendigheid, meer plastiek aan te brengen, versmaadt hij het niet ze door een draad van verdichting aaneen te rijgen. Op deze wijze laat het geschiedverhaal, dat anders licht te dor of te zwaar had geschenen, zich veel gemakkelijker lezen.

In *Roodę Brutus*... is de draad dikker en meer zichtbaar dan in *George Cadoudal*. Het is zeker een goed denkbeeld van den heer Lammers geweest ons den toestand te schetsen in Bretagne vóór, onder en na de verschrikkingsdagen der revolutie. De Vendée-oorlog is steeds bekender en meer populair geweest dan de »Bretonsche" sluipoorlog (wij zien niet in waarom de heer Lammers het bijvoegelijke naamwoord »Bretonsche" niet uit Bretagne vormen mocht) en daarom was het een verdienstelijk en nuttig werk geweest ons hiervan een trouw beeld te geven.

De tegenrevolutie kwam voort meer uit godsdienstige dan uit koningsgezinde beweegredenen, dit is een feit, dat nooit uit het oog mag worden verloren en dat op vele gebeurtenissen een geheel ander licht werpt. De heer Lammers is dan ook volstrekt niet oversympathiek jegens de Bourbons, integendeel, hij is soms, zooal niet onrechtvaardig dan toch bijzonder streng in zijn beoordeeling van personen uit den hoogen adel en hun daden.

Cadoudal, door Napoleon een wild dier genoemd, overdekt met misdaden, is voor hem de held *sans peur et sans reproche*, hij zuivert hem van de lasterpraatjes, die hem tot een vulgair samenzweerder en moordenaar wilden doen afdalen.

Zeker is het, dat de Vendée met haar korte geschiedenis van glorie en verval meer op de verbeelding werkt dan de Chouannerie, in haar langzaam treurig verloop, en dat het ongelukkig samentreffen van Cadoudal's gevangeneming met die van Moreau en Pichegru hem geen goed gedaan heeft in de

meening van velen. Daarom mag hij en wij met hem den schrijver dankbaar zijn vóór een zoo onpartijdig mogelijke voorstelling der historische feiten. De heer Lammers schrijft eenvoudig vloeiend, zakelijk, jammer dat hij soms wat te veel in den declamatietoon vervalt. Voor schoolprijzen zijn de boeken aanbevelenswaard.

M. S.

Gelijkenissen van JOHANNES JÖRGENSEN. *Vertaling van* H. VAN CALKER. Venloo, Mosmans, 1905.

De titel van dit heerlijk schoone boek brengt ons aanstonds voor den geest de onvergankelijk frissche parabelen van onzen Zaligmaker. Hoe dikwijls hebben wij ze gehoord en gelezen; toch zijn ze telkens weer als het ware nieuw voor ons en blijven ze leerzaam. De Evangelist vermeldt aangaande de leerwijze van Christus: »Sine parabolis non loquebatur eis: zonder gelijkenissen sprak Hij niet tot hen" (Matth. XIII: 34). Hij droeg zijn leer voor in zinnebeelden, ontleend aan het gebied der natuur of aan het dagelijksch leven der menschen. Zijn Apostelen noemt Hij het zout der aarde, het licht der wereld. Hij wil, dat wij het vertrouwen navolgen van de vogelen des hemels, die niet zaaien noch maaien, van de leliën des velds, die prachtiger gekleed gaan dan Salomo in al zijn heerlijkheid. De vijgeboom, de nieuwe wijn, het zuurdeeg, het onkruid, het mosterdzaadje, de herder met zijn schapen, de wijngaardenier met zijn werklieden, ze vormen keer op keer de stof voor het helder, overtuigend en diep indringend onderricht des Heeren.

Christus bediende zich van gelijkenissen, om zijne leeringen levendiger voor te stellen en tevens dieper in te prenten, om ze duidelijker en ruimer uiteen te zetten.

Als Hij in de gelijkenis van het zaad ons afbeeldt de geschiedenis van 's menschen ziel, onze verhouding tot Gods genade, onze onverschilligheid en weerbarstigheid of wel onze vrije medewerking, als Hij door de verschillende soorten van

aarde, waarop het zaad valt, ons afbeeldt de verschillende zielsgesteltenissen van den mensch, dan grijpt die levendige voorstelling ons aan, dan worden wij tot in de diepste diepten van onze ziel geroerd; duidelijk hebben wij alles gezien, alles begrepen. Wij hebben meer geleerd, dan uit een geleerde verhandeling over hetzelfde onderwerp.

Deze wijze van leeren, nl. in gelijkenissen, is geheel overeenkomstig den aard, de werking, de behoefte van het menschelijk verstand. Overbodig voor de Engelen, zuivere geesten, zijn ze de natuurlijke taal van den mensch, bestaande uit ziel en lichaam, geest en stof.

Die geestelijke en die stoffelijke wereld zijn het werk van éénen Maker, vereenigd in wonderbare harmonie en overeenkomst. »Le monde sensible — zegt de Maistre — n'est qu'une image, ou, si vous le voulez, une repétition du monde spirituel, et l'on peut étudier l'un dans l'autre alternativement".

Zóó kan men voor iederen toestand van 's menschen zieleleven, van zijn geloovig, godsdienstig en zedelijk leven in de physieke schepping een of ander zinnebeeld, eene gelijkenis vinden, waardoor deze wordt aangeduid. Zóó kon Madame de Staël zeggen: »Presque tous les axiomes de physique correspondent à des maximes de morale". Het is echter niet altijd gemakkelijk die gelijkenissen te vinden, dikwijls nog moeilijker om ze juist, kort en duidelijk in woorden uit te drukken.

Onnavolgbaar schoon zijn de gelijkenissen van het Evangelie. Ze zijn eenvoudig en ongekunsteld, natuurlijk waar en juist, kort soms, maar altijd volledig.

Si licet parva componere magnis, als men de gelijkenissen van Jörgensen mag vergelijken bij die van den Zaligmaker, dan moet erkend worden, dat ze, hoewel goddelijk gezag en wijding missend, genoemde eigenschappen in hooge mate bezitten, en door letterkundige schoonheid groote verdiensten hebben.

Schatten van levenswijsheid liggen in heerlijk omhulsel verborgen, maar genoegzaam doorschijnend. De moraal wordt u niet opgedrongen, toch door u aangenomen. Geen uitgerafelde zedepreeken vervelen u aan het eind, de toepassing wordt door u zelf gemaakt zonder veel moeite en met meer vrucht.

Gedachten worden er door gewekt en telkens weer bij het lezen wordt de gedachtenkring verruimd. Tegen het steunsel van deze gelijkenissen hechten zich als wingerdranken uwe gedachten, om overvloed van bloemen en vruchten te dragen. Onder de gelijkenissen, die mij het meest troffen, noem ik »de draad van boven", »de tarwekorrel", »de gifmenger".

Mijne conclusie is dan deze, dat de *Gelijkenissen* van Jorgensen een uitermate schoon en keurig boek vormen, waarin veel valt te genieten en te leeren. Daarbij mag gezegd worden, dat de vertaling ook uitstekend is, en den indruk wekt, dat zij met groote zorg en veel tact is geschied. En wat betreft de wijze van uitgaaf, omslag, druk en papier, geldt de lofprijzing onlangs aan de firma Mosmans (Venloo) gebracht; »dat zij in haar veelvuldige nieuwe uitgaven geen moeite ontziet om rekening te houden met de billijke eischen van onzen kunstzinnigen tijd. Alle uitgaven, die den naam dezer firma dragen, liggen onder het aangename cachet van distinctie en smaak".

Onder verzekering alzoo, dat de *Gelijkenissen* van Jörgensen door inhoud en vorm uitmunten, eindig ik met een dringende aansporing, u dit heerlijk schoone boek aan te schaffen.

J. RUIJTER.

P. H. S. DENIFLE.

In 't begin der Juni-maand des vorigen jaars, berichtten de nieuwsbladen de plotselinge ongesteldheid, en kort daarna, het overlijden van den pauselijken sub-archivaris, pater H. S. Denifle. Lezers, wien de zucht naar de laatste nieuwstijdingen op politiek of commercieel gebied nog geen hartstocht is, moeten door dit doodsbericht diep getroffen zijn. Daar viel een strijder Gods op het veld van eer, terwijl de palm der overwinning hem reeds toewuifde. Met eere ging hij gekroond worden door een uitgelezen corps van Engeland's geleerden, door de universiteit van Cambridge, toen het den Heer van leven en dood behaagde hem, naar we vertrouwen, te roepen tot een betere kroon.

De dood van P. Denifle is een ernstig verlies voor de wetenschap; zijn heengaan liet een gevoelige leemte achter in de gelederen der strijders voor waarheid en recht. Door vriend en vijand is dit met weemoed erkend, want de verbitterdste tegenstander weigerde het eere-saluut niet. Zulk een onpartijdige waardeering achten wij reden genoeg, om in breederen kring er op te wijzen, wat de wetenschap, en bijzonder de katholieke wetenschap, in P. Denifle verloren heeft.

Joseph Denifle werd den 16^{en} Januari 1844 in het Tyrolsche stadje Imst, in het Boven-Inndal geboren. Zijn vader was onderwijzer en organist, maar die dubbele betrekking was nauw toereikend om in de bekrompen huishouding te voorzien. Reeds vroegtijdig moest hij den steun zijner ouders derven — zijn vader verloor hij op zesjarigen leeftijd — maar beiden hadden hem een ernstigen godsdienstzin ingeprent, welke bij allen jeugdigen levenslust, den bergknaap eigen, de grondtoon van zijn karakter bleef. Op twaalfjarigen leeftijd ging hij naar

het gymnasium te Brixen, waar hij zich met de borst op de studie toelegde. Zoodra sloeg echter het uur der ontspanning, of hij gaf zich naar hartelust over aan muziek en zang, waarvoor hij een bijzonderen aanleg bezat. Bij voorkeur speelde hij dan op de fagot en haalde, tot groot vermaak zijner bewonderende makkers, de gewaagdste muzikale toeren uit. Dikwijls zocht hij ook zijn ontspanning in den meer stemmigen koraalzang, waarin hij van huis uit geoefend was. Opmerkelijk was reeds destijds zijn vermaak in oude boeken. De spaarpenningen werden zuinig bewaard om oude koraalboeken en handschriften aan te koopen; dit was het voorteeken van den toekomstigen geschiedvorscher.

De rijkbegaafde student kwam langzamerhand aan den kruisweg der roeping, toen het lezen van P. Lacordaire's *Lettres à un jeune homme* hem vol geestdrift de Orde van den beroemden conferencier tot zijn levensregel deed kiezen. Op bijna achttienjarigen leeftijd meldde hij zich aan het Dominicanenklooster te Graz, en ontving den 22sten September 1861 het ordekleed, bij welke gelegenheid de gelukz. Henricus Suso, de aanminnige mystieker van Zwabenland, hem tot naampatroon gegeven werd.

Het ligt niet op onzen weg, daar wij meer de aandacht op den geschiedvorscher wenschen te vestigen, den jeugdigen kloosterling in zijn verborgen leven van zelfbeheersching, gebed en studie te volgen. De deur zijner stille kloostercel laten wij bescheiden gesloten, en zien in 1870 den priesterkloosterling als professor optreden, gevormd in de wijsbegeerte van Plato en Aristoteles, beproefd in de leer van Sint-Thomas van Aquino.

Vier jaar achtereen was hij in zijn klooster belast met den cursus der philosophie. Bij dit onderricht beperkte hij zich niet tot een Latijnsch compendium der philosophie, maar ging zooveel mogelijk tot den oorspronkelijken tekst terug, en trachtte zijn leerlingen vertrouwd te maken met de eigen ideeën, de eigen taalvormen van Hellas' groote denkers. De Stagyriet was zijn lievelingsauteur. Aan hem dankte hij voornamelijk het helder begrip, het doordringend vernuft, het juist oordeel en de scherpzinnige dialectiek, kortom die

magistrale keur, waardoor al zijne geschriften gemerkt zijn.

In 1874 werd hem de cursus der theologie opgedragen, welke hoofdzakelijk bestaat in de verklaring der *Summa theologica*. Spoedig kwam hij tot inzicht, dat een dialectische ontleding der artikels van dit meesterwerk, gepaard met eene uiteenzetting der speculatieve leer van den Engel der School aan de volledige eischen eener tegenwoordige Sint-Thomas-studie niet meer voldeed. De *Summa* moest, volgens hem, niet beschouwd worden als een doode oorkonde, ons voor eeuwen door een groot man nagelaten, maar zij moest leven in het milieu van haren tijd. Men moest de bronnen bestudeeren, waaruit de Aquiner geput heeft, de grondslagen kennen, waarop hij voortgebouwd heeft, de tijdgenooten, wier meeningen hij of bestreden, of verdedigd heeft. Sinds geruimen tijd ging P. Denifle dan ook om met het grootsche plan: literarisch-historische commentaren op de *Summa* te schrijven. Het is, helaas, altijd bij een plan gebleven.

Men mocht vreezen, dat de historicus in den theologant zou ondergaan, maar de natuur laat zich niet uitdrijven. Zoodra de ambtsplichten het toelieten, de vacantie was aangebroken, begon P. Denifle zijn zwerftocht door Duitschland naar de beroemdste universiteits- en kloosterbibliotheken. Als een nijvere bij vloog hij uit, om met rijken schat beladen in den korf weer te keeren.

Zijn eerste tochten golden de Duitsche mystiek in de middeleeuwen. De studie van Aristoteles had hem in kennis gebracht met verschillende middeleeuwsche commentators van genoemden wijsgeer, terwijl de scholastiek hem den gouden sleutel had gegeven, om de schatkist der mystiek te openen. Zoo leerde hij weldra de mystiekers kennen en begrijpen. Zij werden zijn vertrouwde vrienden, aan wie hij zich verwant gevoelde door geestesrichting en ordeband, bovenal Henricus Suso, zijn door God zoo hoog begenadigde patroon.

Twee moeilijkheden stonden zijn studie in den weg: de vervalschte of verminkte tekst, en de onzekere authenticiteit der schrijvers. Maar die hindernissen wilde en zou zijn ijzeren wil overwinnen; hoe grooter tegenstand, des te sterker zijn

energie. De oude liefde voor de handschriften verwon alles. Zonder palaeographisch onderricht loste hij door gestage oefening, vernuftige opmerkingsgave en taaie volharding de raadsels op van allerlei soort letterschrift. Zoo ontsloot hij door zijn omvattende kennis een nieuw veld voor de wetenschap. De grondige systematische studie der Duitsche mystiekers dagteekent van zijn optreden.

Als eerste vrucht van zijn letterzwoegen verscheen in 1873: *Das geistliche Leben. Eine Blumenlese aus den deutschen Mystikern.* Het doel des schrijvers was: de duitsche mystiekers aan de langdurige vergetelheid te ontrukken, en tegenover de hoofdkwalen van onzen tijd, de genotzucht en de uitgelatenheid, de versterving en de ingekeerdheid der middeleeuwsche asceten te stellen. Zijn hooggeschatten vriend, Mgr. Karl Johann Greith, bisschop van Sint-Gallen, den bewerker van *Die deutsche Mystik im Predigerorden*, droeg hij zijn werk dankbaar op. Als kostbare steenen van zachte en gloeiende kleuren in de rijkste schakeering tot één oogverrukkend mozaiek saamgezet, zijn hier de treffendste spreuken en teederste zielsverheffingen van de meesters der mystiek tot één geheel saamgevoegd. De christelijke volmaaktheid wordt ons langs de drie opklimmende wegen in aantrekkelijke schoonheid voorgehouden. Welk een arbeid dit mozaiekwerk gekost heeft, kan men nagaan; ruim 2500 teksten zijn volgens de verschillende stoffen, met aanhaling der schrijvers, gegroepeerd. Met juist oordeel en fijnen smaak droeg de kundige verzamelaar bij het schiften en rangschikken zorg, den oorspronkelijken tekst te bewaren. De naïeve spontaneïteit van het taaleigen en de woordkunst der mystiekers worden eerbiedig ontzien; en was er een omschrijving of verklaring noodig, dan trachtte hij zijn taal naar die der devote schrijvers te formeeren. Het gulden boekje vond bij geestelijken en leeken den grootsten bijval en beleefde verschillende drukken[1]).

Terwijl P. Denifle zich met alle energie aan de studie der

[1]) 5e Druk 1904. Graz, Moser's Buchhandlung. — Bij den vierden druk liet P. Denifle de verwijzingen naar de schrijvers achterwege en gaf aan zijn boekje een uitsluitend ascetisch karakter.

mystiek wijdde, had men ook van protestantsche zijde dit gebied doorvorscht. Verschillende geleerden leverden verdienstelijke bijdragen, totdat W. Preger in 1874 den tijd reeds gekomen achtte, om eene geschiedenis der mystiek te schrijven. In zijn werk, zoo kondigde hij zelfbewust aan, zou men de grondslagen en pijlers van den toekomstigen bouw moeten erkennen. Zijn werk verscheen echter onder een noodlottig gesternte. P. Denifle betoogde in een artikel der *Hist. polit. Blätter* [1]), welke eischen aan een geschiedschrijver der Duitsche mystiek noodzakelijk moesten gesteld worden. Dr. Preger werd gewogen en te licht bevonden.

In een tweede artikel gaf de onverbiddelijke criticus den doodsteek aan den »Gottesfreund im Oberland", een geheimzinnig persoon, die het scherpzinnig vernuft van menigen geschiedvorscher op de proef had gesteld. Zag Jundt in dien »Gottesfreund" zekeren kluizenaar, Johann van Chur, en sprak hij zijne verwondering uit, dat Rome dien uitverkoren man nog niet gecanonizeerd had; Schmidt meende in den vromen man den beruchten ketter Nicolaas van Basel te herkennen, die in 1409 te Weenen op den mutsaard omkwam. Iedereen dacht den »grooten leek" te vinden, ontdekte zijn woonplaats, kwam zijn leerlingen op 't spoor, bestudeerde zijne geschriften en stelde zijne levensgeschiedenis ontwijfelbaar vast. Aan deze »Komödie der Irrungen" maakte P. Denifle een einde. Met den speurzin van een *detective* lette hij scherp op alle omstandigheden, en met welk gevolg? Het geheele verhaal van den »Gottesfreund" bleek »Lug und Trug". Nooit had de »groote leek" bestaan. Zijn brieven, zijn geschriften, zijn geheele persoon was het gewrocht der quasivrome verbeelding van een straatsburger patriciër. Triomfantelijk rukte P. Denifle den valschaard het masker af, en stelde Rulman Merswin als bedrieger aan de kaak. Deze einduitspraak was beslissend [2]).

---

[1]) Bd. 75 (1875) S. 679.

[2]) Dr. Martin Grabmann, *P. Heinrich Denifle O. P.* S. 9. Mainz, Kirchheim, 1905. P. Fr. Ehrle S. J., *Das Einst und Jetzt der Geschichte des Gottesfreunde-Bundes. — Stimmen aus M. L.* Bd. XXI, S. 38.

Na de verwerping der Gottesfreund-roman werd ook de daarin verhaalde bekeering van Tauler naar het rijk der fabelen verwezen. Dit geschiedde zoo klaar en voldingend, dat F. H. Kraus van deze studie verklaarde: »Denifle's »verhandeling is een model van bedachtzame, scherpzinnige »geschiedvorsching, en steunt op een kennis onzer Duitsche »mystiekers, zooals geen tweede op dit oogenblik bezit". — Hiermede was met Tauler's geschiedschrijvers nog niet afgerekend. Sinds eeuwen ging *Das Buch von geistlicher Armut*, een der geliefkoosde werken onzer asceten, voor het werk van Meester Tauler door. De jongste geschiedschrijvers hielden het zelfs voor Tauler's hoofdwerk, en prezen het boven al zijn overige werken. Noch de overlevering der vromen, noch het gevoelen der geleerden vond bij P. Denifle genade. Hij vergeleek den stijl en den inhoud van dit boek met Tauler's authentieke preeken, en stelde beider verschil zoo scherp in 't licht, dat voortaan *Das Buch von geistlicher Armut* tot de pseudo-Taulersche geschriften gerekend wordt.

Van Meester Tauler voerde de weg vanzelf naar Henricus Suso of Heinrich Seuse, den aantrekkelijken innig-gevoeligen schrijver van het geheimzinnig verkeer der minnende ziel met God. Die verheven mystieker, door alle devoten der 15e eeuw als heilig vereerd, was tevens Denifle's geliefde ordepatroon [1]). Met ware piëteit legde hij zich daarom toe op de uitgave van Suso's werken. Alle bestaande drukken werden eenvoudig als troebele bronnen voorbijgegaan; de beste handschriften moesten tot grondslag dienen. Wat de waarde dezer uitgave bijzonder verhoogde, waren de talrijke geleerde aanteekeningen aan den voet der bladzijden. Daar werden Suso's bronnen nagespoord, en veelvuldige uitdrukkingen aangewezen, die aan Aristoteles, Sint-Augustijn en Sint-Thomas herinnerden. Met deze noten, die van eene bewonderens-

1) Toen Joh. Vos, prior te Windesheim, in 1414 ter oorzake van het Concilie te Constanz vertoefde, bezocht hij met vromen eerbied de cel, voorheen bewoond door Suso, „den vromen Predikheer, die het *Horologium aeternae sapientiae* op ingeven van den H. Geest geschreven heeft". — *Chronicon Windes.* Cap. XLI, p. 182.

waardige belezenheid getuigen, bedoelde P. Denifle niet alleen den tekst toe te lichten, maar tevens twee onjuiste beweringen der Protestanten te weerleggen. Vooreerst bewees hij daardoor zonneklaar, dat de scholastiek niet vijandig staat tegenover de mystiek, en ten tweede, dat deze mystiekers geen anti-kerkelijke richting volgden, en ten onrechte bij de voorloopers der Hervorming werden ingedeeld. Dit geleerd apparaat verhindert niet, dat Suso's geschriften den gewonen lezer eene verfrissching zijn van geest en gemoed; het zijn kleinoodiën, die ruimschoots opwegen tegen tal van moderne ascetische geschriften van twijfelachtig allooi [1]).

Na de studie van Suso, kwam de veel besproken Meester Eckhart aan de beurt. De onvermoeide geschiedvorscher had het geluk eene reeks Latijnsche handschriften van Eckhart te ontdekken, van wien tot nog toe slechts Duitsche preeken en geschriften bekend waren. Deze vondst maakte zijn studies tot een werk „von epochemachender Bedeutung". In de kringen van katholieke en onkatholieke geleerden baarden de resultaten zijner geschiedvorsching groot opzien; vakmannen moesten hunne dwaling erkennen en verklaren, dat thans nieuwe banen op het duistere gebied der Duitsche mystiek waren geopend.

Op dien ontdekkingstocht kwam P. Denifle ter loops op het terrein der *Imitatio*-quaestie, waar de eeuwenoude strijd over het auteurschap nog aanhield. In een doorwrocht artikel bracht hij den pseudo-Gersen den genadeslag toe, zoodat J. Pohl verklaarde: »Gersen hat überhaupt nie existiert, wie »wohl am unwiderleglichsten Denifle nachgewiesen hat"; maar toen hij ook Thomas a Kempis begon te bestrijden, stelde de onvermoeide kampioen, O. A. Spitzen, zich krachtig te weer. In zijn *Nouvelles Vindiciae Kempenses* trachtte deze nogmaals de eer van den Agnietenberger te handhaven, waartegen P. Denifle zijn *Vorläufige Glossen zu Spitzens Schrift für Kempis* aanvoerde. Wij kennen ons in dezen

---

[1]) P. H. S. Denifle, *Die deutschen Schriften des Seligen Heinrich Seuse.* — Erster Band. Munchen, Max Huttler, 1880.

strijd geen meezeggingsrecht toe, maar constateeren alleen, dat volgens het gevoelen van vele deskundigen het voordeel aan de zijde van den schranderen Zwolschen Pastoor bleef [1]).

In November 1880 werd P. Denifle door zijn overheid naar Rome ontboden, om mede te arbeiden aan de nieuwe uitgave der werken van Sint-Thomas, een grootsche onderneming door Paus Leo XIII gelast en ondersteund. Aan den ervaren geschiedvorscher was de taak weggelegd, de codices en handschriften, waarop deze uitgave moest gefundeerd worden, op te sporen en te vergelijken. Daartoe moest hij de bibliotheken en archieven van Europa afreizen. Onmiddellijk ging hij ter verkenning uit. Geheel Duitschland, Frankrijk, Spanje, Engeland doorkruiste hij, overal een schat van aanteekeningen inzamelend, want hij maakte deze gelegenheid ook aan eigen studie dienstbaar. Te Parijs bleef hij twee maanden achtereen in de archieven ingespannen werkzaam. De schatten, welke hij hier ontdekte, trokken zijn weetgierigheid zoo sterk, dat hij nog 48 maal naar Frankrijk's hoofdstad zou terugkomen.

Inmiddels was hij in 1883 tot sub-archivaris benoemd van het Vaticaansch archief, dat hem nu zijn deuren ontsloot en de ontelbare charters, sinds eeuwen daar weggeborgen, ter raadpleging stelde. Daar rijpte in hem een machtig plan. Hij wilde de geschiedenis schrijven der middeleeuwsche universi-

---

1) Niet alle geleerden denken over deze quaestie even luchthartig als J. Mathijs Acket:

»'t Is allerpotsierlijkst, dien zwerm van boeken door de lucht te zien vliegen, waarmede de Benedictijnen, Reguliere Kanunniken, Italianen, Franschen, Duitschers en Nederlanders elkaar naar 't hoofd gegooid hebben.

't Lijkt wel 'n sneeuwballengevecht van twee benden schooljongens. Veel meer ernst zat er vaak ook niet in.

— Wat! geloof-je niet dat Gersen de auteur is? Hier. Klets! 'n Boek tege je hoofd van 200 bladzijden!

— Gersen? 't Mocht wat! Hier. Boem!! 'n Bewijs van 400 bladzijde tege je dikke kop, ter eere van Thomas.

En als de getroffene 'n oogenblik zwijgt en versuft z'n oogen uitwrijft, dan roepen al z'n tegenstanders: Zie-je nou wel dat 't bewezen is! Hij durft niks meer te zegge!"

Over de Navolging Christi, blz. 26, 2e druk 1904.

teiten tot het jaar 1400; het geheele werk was op vijf deelen berekend. Reeds bij den voorbereidenden arbeid werd hij gewaar, dat hetgeen tot nog toe over deze uitgebreide stof geschreven was, wemelde van onnauwkeurigheden. Wilde hij degelijk werk leveren — en niets verlangde hij ooit hartstochtelijker — dan moest hijzelf van meet af beginnen.

Met alle krachtsinspanning begon hij de kostbare gegevens, in zijn reisportefeuilles verzameld, volgens een logisch doordacht plan te verwerken. In het eerste deel behandelde hij het ontstaan der universiteiten. Op den voorgrond traden de universiteiten van Parijs en Bologne, de twee lichtstralende kroonluchters der Kerk. Met de oude bezegelde charters in de hand, toonde hij de samenstelling dezer hoogescholen, hare leermethoden, privilegies, corporaties, gesplitst in de vier bekende *nationes*. Vervolgens kwamen de overige universiteiten tot het jaar 1400. Merkwaardig mag het zeker heeten, dat van de 34 universiteiten 16 krachtens pauselijke decreten, 9 krachtens pauselijke en keizerlijke verordening zijn gesticht. 3000 aanteekeningen, het resultaat van zijn onderzoek in handschriften en drukwerken, begeleiden den tekst. Zooals men begrijpen kan, is het geheele boekdeel van onschatbare waarde voor de beschavingsgeschiedenis dier eeuwen, en ongewild eene krachtige apologie voor den weldadigen invloed van het Pausdom op de middeleeuwsche maatschappij. Jammer, dat ook dit monument, *aere perennius*, onvoltooid moest blijven. Niet meer dan het eerste deel zag het licht.

De naam, welken P. Denifle zich door dit meesterwerk had verworven, deed in 1887 de aandacht op hem vallen, toen de Fransche Regeering tot de uitgave van het *Chartularium Universitatis Parisiensis* besloten had. De president van den *Conseil général des Facultés de Paris* droeg den 27sten Maart van gemeld jaar den eenvoudigen kloosterling dezen ontzettenden maar eervollen arbeid op, en gaf hem Emile Chatelain, bibliothecaris der Sorbonne, tot medewerker.

Tien volle jaren zwoegde de stoere werker onder den verpletterenden last zonder zijne gezondheid in het minst te

ontzien. In dien tijd verschenen vier folio-deelen van het *Chartularium* en twee folio-deelen van een *Auctarium Chartularii*. Het was een standaardwerk, dat nog voor het verre nageslacht een onmisbare bron zal wezen, wanneer het de geschiedenis der middeleeuwsche hoogescholen en wetenschappen zal studeeren. Onuitputtelijk is de rijkdom van dezen goudmijn, want de onvermoeide archivaris heeft zijn arbeid niet bepaald tot het nauwkeurig ontcijferen, verklaren en dateeren der origineele oorkonden — het eerste deel bevat 530 oorkonden — maar de persoonsnamen verrijkt met de belangrijkste aanteekeningen van biographischen, chronologischen en bibliographischen aard. Voor het tweede deel heeft hij in de pauselijke registers niet minder dan 200,000 brieven nagezien. Omtrent alle personen, die op geestelijk of politiek gebied in die dagen eene rol gespeeld hebben, omtrent alle vraagstukken van philosophie of theologie, kerkelijk of burgerlijk recht, welke destijds de hoofden der geleerden verhitten, treft men hier merkwaardige, ongekende bijzonderheden aan. Vooral het *Auctarium Chartularii* is voor ons, Nederlanders belangrijk, omdat daarin de *natio Anglicana* voorkomt, waartoe ook de studenten van ons land gerekend werden [1]).

Het genie des meesters ontplooide zich bij dit reuzenwerk in zijn volle kracht, maar bleek ook aan bepaalde grenzen gebonden: het *Chartularium* is onafgewerkt.

Bij het verschijnen van werken, die de verbazing der geleerde wereld wekten, kon controverse niet achterblijven. Zij, die zich echter in het strijdperk waagden, traden zoo onbedreven op, dat het den geharnasten strijder weinig moeite kostte over zijn tegenstanders de overhand te krijgen. In twee vrij heftige artikels ging de strijdbare archivaris Prof. G. Kaufmann te lijf, die zich afkeurend over Denifle's werk had uitgelaten.

De professor scheen zich de afstraffing niet aan te trekken. Hij gaf eene geschiedenis uit der Duitsche universiteiten, waarbij hij de handschriften onaangeroerd liet, de gedrukte werken onvoldoende raadpleegde, de scholastiek averechts

---

[1]) Dr. G. Brom, *Archief v. h. Aartsb. Utrecht*, Dl. XXVI, blz. 120.

beoordeelde, Denifle's werk uitplunderde en het ten slotte bestreed. Nu liep de maat over. P. Denifle richtte een vernietigende kritiek op dat onwetenschappelijk werk en bracht den professor in een dupliek zulke geduchte slagen toe, dat hem de lust verging den strijd weer aan te binden.

Niet gelukkiger bracht Marcel Fournier het er af, die binnen twee jaren een werk uitgaf over de Fransche universiteiten, een werk dat overal van overhaasting en oppervlakkigheid getuigde. Niet minder dan 100 oorkonden waren den geleerde ontsnapt. Ondanks de leemten in eigen werk, bezat hij den treurigen moed om P. Denifle, wien hij veel te danken had, aan te vallen en zelfs te beschimpen.

»Endlich ist meine Geduld zu Ende", schreef P. Denifle, »es scheint nur sogar, dasz ich zu lange gewartet habe. Man »musz ein Ende machen! Mein Schweigen könnte den Glauben »erwerben, als wäre ich in Verlegenheit, was ich auf die »Angriffe Fournier's entgegnen soll". — En het antwoord kwam . . . hoe Fournier keek, weten wij niet [1]).

Steeds zijn de strijdschriften van P. Denifle uiterst leerzaam. Vele onbekende documenten worden als bewijsmateriaal ter versterking aangevoerd, nieuwe gezichtspunten geopend, verrassende omstandigheden bijgebracht, terwijl de dialectiek in helderheid en vaardigheid haars gelijke niet heeft. Zulk eene controverse te volgen is een waar genot; maar soms kan de strijd te heftig worden, de toorn het pleit gaan beheerschen en tot woorden en uitingen vervoeren, die in kalmer oogenblikken niet zouden gesproken zijn. Dit valt te betreuren, al kan men het verklaren. P. Denifle was boven al een strijder voor de waarheid, hij was haar ridder, haar kampioen. De waarheid alleen, dàt was zijn devies, hetzij die waarheid geestverwanten of tegenstanders ten bate kwam. Liegen, verdraaien, bewimpelen, verduisteren, was hem een gruwel. Bovendien drong hij steeds op zelfstandig onderzoek aan. Uit eigen oogen moest men zien; napraten was kinderwerk; *afferantur codices!* Waarom moest men zich alles laten aan-

---

1) *Hist. Jahrb.* Bnd. XIV, 1893, S. 944, 945, Dr. M. Grabmann, l. c. S. 26, 27.

leunen, wat voor jaren, wie weet op welken grond, was te boek gesteld? Zelf moest men naar het vreemde land op verkenning gaan, in plaats van alle verhalen te gelooven, die de eerste de beste ontdekkingsreiziger opdischte. Wanneer men, ondanks dien ernstigen raad, toch met lang weerlegde meeningen voor het publiek kwam, dan is het licht te begrijpen, dat Denifle's verontwaardiging tot toorn oversloeg.

Behalve de groote werken, die wij besproken hebben, stichtte P. Denifle in vereeniging met P. Ehrle S. J., den geleerden prefect der Vaticaansche bibliotheek het *Archiv für Literatur und Kirchengeschichte des Mittelalters*. Alle vakmannen zijn het eens, dat dit tijdschrift van de hand van P. Denifle bijdragen bevat van onschatbare waarde, en wel op verschillend gebied: de scholastiek, de religieuse Orden: Dominicanen, Franciscanen, Carmelieten, de Pausen enz. Al deze artikels, meestal breedvoerige studiën, zijn zoo grondig behandeld en bevatten zoovele belangrijke gegevens, dat zij voor de geschiedvorschers goud waard zijn.

Terwijl P. Denifle op het Vaticaansch archief voor de bewerking van het *Chartularium* de 300 deelen met registers van supplieken doorbladerde en nu en dan enkele aanteekeningen op het papier wierp, viel hem de gedachte in, dat de verzameling der talrijke bijzonderheden, die hem voorbij gingen, een belangrijk overzicht kon geven van Frankrijk's kerkelijken toestand tegen het einde van den 100-jarigen krijg. Menigeen zou afgeschrikt zijn voor het onafzienbaar werk, maar de actieve archivaris, die tegen geen berg van charters opzag, begon met nieuwen moed de eindelooze nasporing. In 1897 en 1899 gaf hij als resultaat zijner geschiedvorsching twee zware boekdeelen uit, resp. van 600 en 900 bladzijden, die tot titel voerden: *La désolation des églises, monastères, hôpitaux en France vers le milieu du XVe siècle.*

Dit werk beschouwde hij als bijzaak; hij noemde het schertsend een ontspanning. Benijdenswaardig de geleerde, die tot verpoozing boekwerken schrijft, welke in de wetenschappelijke wereld een geheelen omkeer van meeningen veroorzaken. 't Is immers algemeen erkend, dat, sinds het

verschijnen van Denifle's werk, dit tijdvak van Frankrijk's geschiedenis op nieuw moet geschreven worden [1]).

De studie der kerkelijke toestanden tegen het einde der 15de eeuw voerde P. Denifle langzamerhand naar de Hervorming, de uitbarsting van den vulkaan, welks stijgende barning hij van nabij had gadegeslagen. In de maatschappij, gelijk in het individu, zag hij twee stroomen, een van toenemend verval en een van krachtige vernieuwing. Daar aanschouwde hij een clerus, die zijn geluk zocht in de navolging van Christus en de onderhouding der geboden, maar ook een clerus, die leefde in strijd met de geboden, de geloften, den staat, niet uit trots, maar uit zwakheid, uit gebrek aan zelfbeheersching. De tweede stroom won steeds in omvang en drift, en verbrak ten laatste elken dam. Wat duizenden tegen hun geweten in praktijk brachten, werd door één man tot principe, tot leerstuk verheven, en die man was Luther. Zoo ontmoette P. Denifle op zijn weg den geduchten reformator. Hij bestudeerde diens geschriften, de getuigenissen der Lutheranen, van den vroegsten tot den laatsten tijd, en ontwaarde zooveel leugen en bedrog, zooveel kwade trouw en onwetendheid, dat hij, gekrenkt in zijne liefde jegens de waarheid en zijne piëteit jegens de Moederkerk, naar de pen greep en een boek de wereld inslingerde, dat als een bom onder de tegenstanders uiteensloeg.

Om eenig denkbeeld te geven van *Luther und Luthertum*, waarover tot nog toe in onze pers een eerbiedig stilzwijgen bewaard werd, stippen wij hier enkele bijzonderheden aan.

Allereerst critiseert P. Denifle de geleerde uitgevers van de »Kritische Gesammtausgabe" van Luther's werken. Als een onderwijzer, die met klimmende verontwaardiging zijn leerling de veelvuldige fouten van zijn opstel voorhoudt en hem ten laatste het prulwerk voor de voeten werpt, wijst de ervaren palaeograaf op den onzin, de onmogelijke woordkoppeling, de dwaze ontcijfering, waaraan zij zich bladzijde

---

[1]) *Stimmen aus M. L.* Bnd. LX, S. 196. Knöpfler, *Lehrbuch der Kirchengeschichte*, 3e Aufl. S. 499.

aan bladzijde schuldig maken. Zelfs moet hij hen opmerkzaam maken, dat de *Praelectio in librum Judicum* door Luther zonder vermelding van bron aan Sint-Augustijn is ontleend. Dit tot voorspel.

In het werk zelf licht hij met overvloed van klare bewijzen het psychologisch probleem van Luther's afval toe. De Hervormer treedt voortdurend sprekend op, en wanneer zijn woorden den lezer ontstichten, en de kinderen over den vader blozen, dan komt de schande op zijn eigen hoofd neer. Vervolgens worden Luther's leer en geschriften aan een grondige ontleding onderworpen en volgt daaruit het ontegensprekelijk bewijs, dat zijn theologische vorming gebrekkig en oppervlakkig is. Eindelijk wordt voor goed afgerekend met alle protestantsche geschiedschrijvers en theologanten, die ooit iets hebben bijgedragen tot het standbeeld van den »theueren Gottesmann" [1]).

Voor de geschiedenis der dogmatiek, de kennis der verhouding tusschen Scholastieken en Lutheranen, bevat het werk bladzijden van hooge waarde. Ook het praktische leven, vooral van den kloosterling en den priester, behandelt de schrijver met een menschenkennis, geestdrift en unctie, als men te midden der heftige polemiek niet zou verwachten. Zelden zijn er schooner en verheffender bladzijden geschreven over het christelijk ideaal, de evangelische raden, het leven en sterven van den waren katholiek.

Zoodra was het werk verschenen, of als op commando brak door geheel Duitschland in groote en kleine evangelische

---

1) Het kan niet ontkend worden, dat het leedvermaak den schrijver meermalen tot bitteren spot verleidt, dat zijn wat ruwe, rondborstige Tyroler aard soms in een toon vervalt, die zeker beleedigend is. Hij zelf erkent:

»Ich meinerseits will mir von ihnen (den Protestanten) wenigstens nicht den »Vorwurf machen lassen, den sie gegen uns Katholiken fortwährend erheben, »wir verschwiegen etwas. Nein, nein, ich sage *alles*".

»....Leisetreterei kenne ich nicht, habe sie mein Leben nie gekannt, werde »sie auch nie lernen; ich bin schon zu alt dazu.... Erkenne ich etwas als »Lüge, so nenne ich es Lüge; erkenne ich etwas als Schalkheit, Falschheit »und Fälschung, so bezeichne ich es auch mit diesen Worten; tritt mir die »Unwissenheit entgegen, so finde ich ebenfalls kein anderes Wort für sie. Und »so betreffs anderer Punkte".

dagbladen de furie los met een roerende eenstemmigheid, als men sinds menschenheugenis niet had beleefd. De »Evangelische Bund" dreef alle troepen naar het veld. Zelfs de professoren Harnack, Seeberg, Hauszleiter enz. maakten zich op ten strijde.

En de katholieken? Sommigen juichten toe, dat nu eindelijk een nooddam was opgeworpen tegen de overstrooming der evangelische lasterschriften en pamfletten, dat den lasteraars der Kerk volle gerechtigheid gewerd. Anderen, van meer irenische richting, keurden de heftige polemiek tegen Luther en zijn vereerders af en vreesden de weerwraak van de Los-van-Rome-beweging. Nog anderen oordeelden, dat een wetenschappelijk werk objectief moet zijn, dat polemiek aan de innerlijke waarde schaadt en zeker aan de algemeene waardeering afbreuk doet.

P. Denifle scheen het laatste gevoelen te deelen. In den tweeden druk — de eerste oplaag was binnen vier weken verkocht — liet hij de kritiek op de uitgevers van Luther's werken achterwege, schrapte het scherpe artikel over Luther's physiognomie en wischte menige heftige tirade weg. Maar van zijne stelling week hij geen voet terug. Hij verdedigde ze nog krachtiger dan weleer. Tegen een heirleger te velde trekken, ware dwaasheid, daarom koos hij zich de corypheeën: Harnack, de rationalist, en Seeberg, de positivist, tot waardige weerpartij en nam beiden in een afzonderlijke brochure geducht onder handen [1]).

Inmiddels kondigde de pers tot aller verrassing een nieuw werk aan: *Die abendländischen Schriftausleger bis Luther über Justitia Dei und Justificatio.* Aan dit werk, een hoogst belangrijke bijdrage tot de geschiedenis der middeleeuwsche exegese en dogmatiek had de meester zijn laatste krachten gewijd; zijn laatste krachten, want zijn gestel was reeds lang ondermijnd, zijn lichaam door strengen arbeid en nachtwaken gesloopt. Alleen door de energie van zijn onverbiddelijken wil sleepte hij zich dagelijksch voort naar zijn studeervertrek.

[1]) *Luther in rationalistischer und chistlicher Beleuchtung.* — Mainz, Kirchheim, 1904.

Daar gewerd hem de tijding, dat de universiteit van Cambridge grootmoedig genoeg was, om in dezen tijd van verguizing en miskenning zijn verdiensten te erkennen door de benoeming tot het eere-doctoraat [1]). Hij spoedde zich daarheen, maar te Munchen werd hij door een cerebrale beroerte getroffen en stierf na eenige dagen, bevoorrecht door den bijzonderen zegen des Pausen. Zijn stoffelijk overschot werd onder de hoede gesteld van Sint-Benedictus' zonen, wier erfelijke gastvrijheid en gulle vriendschap hij zoo vaak had genoten.

De voornaamste katholieke geleerden van Duitschland: Pastor, Schrörs, Grauert, Mgr. Ehses, J. P. Kirsch enz. hebben den diep betreurden, genialen Meester gehuldigd; tijdschriften van allerlei richting hebben den ongeëvenaarden geschiedvorscher waardeerende artikelen gewijd. Wij zullen van die lofredenen en eervolle getuigenissen geen woord aanhalen, doch alleen de eenvoudig-ware bewoordingen weergeven, waarin de diepzinnige denker en strenge zedenmeester, P. Alb. Weiss, zijn innige droefheid en hoogschatting bij de begrafenis van zijn ordebroeder en vriend uitsprak:

» . . . . Hij was een ridderlijke en vreeslooze strijder voor de waarheid, voor de gansche waarheid, voor de onopgesmukte waarheid. En hij was nog meer dan een eenvoudig strijder, hij was een aanvoerder in den kamp voor de waarheid. Of velen hem volgden, of weinigen, dan wel of hij alleen stond, het gold hem evenveel. Maar ieder, dien het om de waarheid, de oude, eeuwig-onveranderlijke waarheid te doen was, wist, dat hij niet alleen behoefde te strijden, zoolang Denifle leefde, dat hij op hem bouwen mocht, ook wanneer elders niemand te vinden was; en hij wist, waar hij hem vinden zou: stellig daar, waar de strijd het hevigst was en de tegenstander het machtigst. Deze man had iets in zich, neen, hij had veel in zich van den ouden Macchabeën-geest. Bij hem heette het immer: »En wanneer een iegelijk afvalt van den godsdienst »zijner Vaderen, ik en mijn broeder, wij willen de wet onzer »Vaderen gehoorzaam zijn. Beware ons God, het bracht ons

[1]) *Stemmen onzer Eeuw*, 1e Jrg. blz. 215

geen rust, de wet en de gerechtigheid Gods te verlaten". (I *Macch.* II:18). En van deze gedachte bezield, dat het de waarheid gold en het pleit van God, trok hij ten strijde gelijk de groote aanvoerder der Macchabeën, terwijl hij sprak: »Het maakt geen onderscheid voor den God des Hemels, of »hij ons redt door velen dan wel door weinigen; want niet »komt de zege door de grootheid des legers, maar van den »Hemel komt de kracht!" " (l. c. III, 18) [1]).

G. A. MEIJER,
Ord. Praed.

---

[1]) *De Rozenkrans*, 27e Jrg. blz. 269.

SOCRATES, DE GESCHIEDSCHRIJVER. — THEOPHILUS, PATRIARCH VAN ALEXANDRIË.

(Zie bl. 148.)

Geschiedschrijving van een tijdgenoot heeft veel voor; maar het heeft ook wel iets tegen, als er wordt geschreven *recentibus odiis*, als de partijzucht nog niet gedoofd is, daar deze het ook den besten geschiedschrijver moeilijk maakt *sine ira et studio* te schrijven.

Socrates nu was zonder twijfel waarheidlievend genoeg. Was hij echter ook verheven boven de trekken, die sympathie en antipathie den historicus spelen? Hij heeft door zijn verzekering, dat de gruweldaad op Hypatia gepleegd een blaam op Cyrillus en de kerk van Alexandrië wierp, en door de reflectie, die hij daaraan vastknoopt over waarachtig Christendom, veel kwaad toegebracht aan de nagedachtenis van den heilige, vooral bij hen, die meenen, dat de »rechtgeloovige" Socrates den bisschop wel zal gespaard en eer te weinig dan te veel van hem zal gezegd hebben.

En zou het waar blijken te zijn, dat een zekere animositeit tegen Cyrillus den historicus tot zulk een insinuatie — want zoo mag op zijn sterkst genomen de uiting over de schuld van den kerkvader heeten — verleidde, dan moeten wij ook van de overige verhalen over Cyrillus en zelfs over diens oom Theophilus eer iets af- dan er iets bijdoen. Nu is er gegronde reden om aan te nemen, dat er bij Socrates werkelijk eenige afgekeerdheid heeft bestaan tegen den bisschop van Alexandrië. Hoe zou hij anders zich zóó goedkoop hebben afgemaakt van het belangrijk Concilie van Ephesus, de glorievolle daad van Cyrillus? Wat vernemen wij in het ééne

hoofdstuk, waarin hij die groote gebeurtenis afhamert, veel meer omtrent den leider van dat concilie, dan dat hij niet veel van Nestorius hield?

Is er nu grond voor die antipathie?

Onstond zij door onstuimigheid, barschheid en heerschzucht van Cyrillus, of had zij een andere oorzaak?

Wij meenen hierop te mogen antwoorden: zij had haar bodem in het groote verschil van karakter der beide mannen en in verschillende omstandigheden, en haar zaad was het optreden van Cyrillus tegen de Novatianen.

Er waren scherpe tegenstellingen tusschen den kerkleeraar en den geschiedschrijver.

Tegenover het scherp omlijnde karakter van den een stond het doezelachtige van den ander, tegenover hoogen eerbied voor de juiste grenzen van Christus' leer, een liberalistische opvatting van een geloof boven geloofsverdeeldheid, tegenover den bisschop van de Alexandijnsche kerk met hare oude brieven, een aanhanger van het hof van Constantinopel en inwoner dezer stad, die bovendien zijn opvoeding had ontvangen van twee voor den bisschop Theophilus uit Alexandrië gevluchte heidensche priesters, en die, zoo al geen Novatiaan, dan toch zeer Novatiaansch gezind was.

Dat Socrates voor dogma niet veel voelde en er weinig van begreep, blijkt niet alleen herhaaldelijk en o. a. uit zijn zeer onvolledige voorstelling van de ketterij van Nestorius, ofschoon hij diens geschriften beweert gelezen te hebben, maar ook uit de pertinente verzekering dienaangaande van Photius. Hoe kon hij dus den voor een geschiedschrijver dier tijden noodigen eerbied bezitten voor den grooten geloofsverdediger en hoe kan men van hem, die vrij oppervlakkig en anecdote-zuchtig, is anders verwachten, dan dat hij de bedilpraatjes, die in anti-Cyrillische gezelschappen de rondte deden, te vast in zijn ooren knoopte?

De groote vraag is evenwel — daar de afkeerigheid tegen Cyrillus in de sluiting der Novatiaansche kerken hare aanleiding schijnt gevonden te hebben — of Socrates niet meer dan Novatiaansch, of hij niet bepaald Novatiaan is geweest.

Afdoende getuigenissen van buiten zijn er niet. Wij weten van Socrates' leven weinig meer dan dat hij van 380 tot 440 ongeveer leefde, dat hij pleitbezorger was en in opdracht van een zekeren bisschop Theodorus een kerkelijke geschiedenis schreef, die loopt van 305 tot 439.

Uit zijn werken echter krijgt men sterk den indruk, dat hij Novatiaan was. Noemt hij de leer van Novatianus (»Novatus" zegt hij) al *haeresis*, en de Katholieke Kerk de *ecclesia*, dan is dat verklaarbaar door de terminologie van dien tijd, naar het besluit van 380 *De fide catholica*, en overigens schijnt hij (VII, 17) ook wel eens de Katholieke Kerk onder de *haereses* te rekenen, en dus het woord somtijds eenvoudig als »richting" te bedoelen.

Dat nu Socrates in de Novatianen zeer veel belang stelt, blijkt o. a. daaruit, dat hij al de Novatiaansche bisschoppen van Constantinopel opsomt; dat hij alles weet, wat deze secte raakt, en meermalen van goede kennissen; dat hij hare bisschoppen zeer prijst; hoog, wat al te hoog, opgeeft van de achting, welke zij bij Constantijn genoten, zoodat zij zelfs op het Concilië te Nicaea zouden geweest zijn; dat hij Novatianus een martelaar noemt en zelfs een wonder verhaalt, wat een Novatiaanschen bisschop is overkomen.

Men heeft wel eens gezegd, dat als Socrates Novatiaan was, ook zijn tijdgenoot Sozomenus, de geschiedschrijver, dat moet geweest zijn, en deze, zoo zegt men, was dat toch niet. Dit laatste schijnt echter lang niet zoo zeker te zijn. Maar om de kwestie [1]) aan den lezer zelven ter beoordeeling te geven, laten wij een paar aanhalingen uit Socrates volgen.

In het vierde boek, hoofdstuk 28, verhaalt Socrates hoe Novatianus zich afscheidde, toen Paus Cornelius de tijdens

---

[1]) In de levensbeschrijving bij Migne wordt de katholiciteit van Socrates verdedigd, vooral door beroep op Socr. V, 19, omdat daar de afschaffing van den boetepriester gelaakt wordt. Die *schijnbare* afkeuring echter werd, lezen wij goed, door Socrates als een slimme streek aangewend, om van zijn katholieken zegsman de verlangde inlichtingen te verkrijgen. Het zwaartepunt ligt daar in het woord πρότερον, waarmede Valesius geen raad weet, doch dat aangeeft, op welke wijze Socrates zich introduceerde.

de vervolging afgevallen christenen, weder in de gemeenschap opnam. Novatianus, toen door zijne aanhangers tot bisschop verheven, schreef aan de kerken wijd en zijd, dat men de offeraars niet tot de geheimen zou toelaten. Ook Cornelius maakte een schrijven openbaar en beiden beriepen zich op de Schrift. Nu schrijft Socrates het volgende: »Ieder (geloovige) keerde zich daarheen, waartoe hij van te voren geneigd was. Want al de vrienden der zonde (φιλαμαρτήμονες), de toen verleende toegevendheid aangrijpende, maakten daarvan ook in het vervolg gebruik bij alle zonde". Is iemand, vragen wij, die zóó over de katholieke leer denkt, katholiek?

Aan Sisinnius, den Novatiaanschen bisschop, wijdt hij een hoofdstuk, evenveel dus als aan het concilie van Ephesus, en dat om allerlei »geestigheden" van dezen te vertellen, waaronder een enkele nog al betwijfelbaar is. Daar het hoofdstuk ook in ander opzicht den schrijver teekent, laten wij het in zijn geheel volgen [1]).

»Ik vind het niet ongepast een kort woord te wijden aan Sisinnius. Hij was, zooals ik meermalen zeide, welbespraakt en hooggeleerd in de wijsbegeerte. Op de dialectiek legde hij zich ijverig toe en hij wist de H. Schrift uitstekend te verklaren, zoodat zelfs de ketter Eunomius dikwijls zijn bekwaamheid in het twistgesprek ontweek. In levenswijze was hij niet zuinig. Maar bij de hoogste deugd leefde hij toch kostbaar, was weelderig gekleed in witte kleeren en steeds nam hij tweemaal daags een bad in de openbare badhuizen. En, toen men hem eens vroeg, waarom hij, ofschoon hij bisschop was, zich tweemaal daags baadde, antwoordde hij: »Omdat er voor driemaal geen gelegenheid is".

»Een ander maal, toen hij Arsacius den bisschop de eer bewees van een bezoek, werd hij door iemand uit de omgeving van Arsacius gevraagd, waarom hij een kleed droeg, dat een bisschop niet paste, en waar het geschreven stond, dat een priester witte kleederen moest dragen. Maar hij antwoordde: »Zeg mij dan eerst, waar het geschreven staat, dat de bisschop zwarte dragen moet". En toen de vrager verlegen stond om

[1]) Lib. VI, 22.

een antwoord, voegde Sisinnius er aan toe: »Gij zult niet kunnen aantoonen, dat de priester zwart moet dragen; maar mij heeft zelfs Salomon geraden door te zeggen: »Laten uwe kleederen wit zijn", en de Zaligmaker blijkt in de evangeliën witte kleeding te hebben gebruikt. Ook vertoonde hij Moses en Elias aan zijne apostelen in witte gewaden". Doordat hij deze en vele andere zaken slagvaardig zeide, werd hij bij al de aanwezigen zeer bewonderd.

»Toen Leontius, de bisschop van Ancyra in Klein-Galatië, den Novatianen een kerk ontnam, en in Constantinopel vertoefde, verzocht hem Sisinnnius, die naar hem toeging, de kerk terug te geven. Maar deze ontving hem opgewonden en zeide hem: »Gij, Novatianen, behoort geen kerken te hebben, daar gij het berouw afschaft, en de barmhartigheid van God uitsluit". Toen Leontius dit en meer van dien aard ten nadeele van de Novatianen zeide, sprak Sisinnius: »En toch heeft niemand zooveel berouw als ik". En als de ander hernam: »Wat hebt gij dan voor berouw?" antwoordde Sisinnius: »Dat ik u heb opgezocht". En als eens de bisschop Joannes [1]) hem een verwijt deed en zeide: »De stad kan geen twee bisschoppen hebben", sprak Sisinnius: »Maar dat heeft zij ook niet". En toen Joannes boos werd en zeide: »Ziet gij wel, dat gij alleen bisschop wilt zijn?" sprak Sisinnius: »Dat zeg ik niet, maar dit, dat ik bij u alleen geen bisschop ben, die het ben voor de anderen". En Joannes over het gezegde verstoord, zeide: »Ik zal u laten ophouden met preêken, want gij zijt een ketter". Daarop antwoordde Sisinnius geestig: »En ik zal u beloonen, als gij mij van zulk een grooten last ontheft". Joannes, door het antwoord bedaard, zeide: »Nu, dan zal ik u niet laten ophouden met preêken, wanneer u in 't algemeen het spreken lastig valt". Zoo gevat in het antwoorden en zóó geestig was Sisinnius. Die gezegden te schrijven en te melden, zou te lang duren; daarom heb ik in het kort aangetoond, hoe hij was, meenende, dat dit voldoende is. Maar dit voeg ik er nog aan toe, dat hij om

---

[1]) Chrysostomus.

zijn geleerdheid beroemd was; en daarom beminden en eerden hem al de bisschoppen achtereen. En ook al de beroemde leden van de raad beminden en vierden hem. Er zijn door hem ook vele boeken geschreven; daarin echter zoekt hij naar mooie woorden en mengt er dichterlijke uitdrukkingen onder; hij werd daarom meer geëerd als spreker dan als schrijver. Hij bezat dan ook bevalligheid van gelaat en stem, houding en blik en in zijn geheele lichaamsbeweging. Daarom was hij bij al de godsdienstige richtingen geliefd en vooral bij den bisschop Atticus. Ik meen, dat dit kan volstaan over Sisinnius".

Nog een staaltje.

In het hoofdstuk, dat aan het pas geciteerde voorafgaat [1]) beoordeelt Socrates Chrysostomus en zegt over dezen: »Ik verwonder mij, hoe hij, die zulk een ijver voor de deugd toonde, in zijn preeken kon leeren, dat men de deugd moest verachten. Want ofschoon er door de samenkomst der bisschoppen één berouw na het doopsel aan de gevallenen gegeven was, dorst hij zeggen: »Treed duizendmaal binnen met berouw". Om deze leer hebben velen ook van zijn bekenden hem veroordeeld [2]), en vooral Sisinnius, de bisschop der Novatianen. Deze schreef een verhandeling tegen dat gezegde, en haalde hem hierover duchtig door". Begrijpt Socrates iets van de katholieke leer? Aan wiens kant staat hij, aan dien van Chrysostomus of van Sisinnius?

Hooren wij thans het Novatiaansche wonder. Socrates verhaalt, dat een jood zich voordeed als christen en geld vergaarde met zich telkens te laten doopen. »En toen hij", aldus de geschiedschrijver, »vele secten door die list had bedrogen (want zelfs van de Arianen en Macedonianen had hij het doopsel ontvangen), kwam hij, *niet meer wetende wie te bedriegen*, eindelijk bij Paulus den bisschop der Novatianen, en zeggende het doopsel te verlangen, smeekte hij om het

---

1) Lib. VI, 21.

2) Men krijgt den indruk, dat de omgang van Socrates nu niet juist strengkatholiek was.

uit zijne hand te verkrijgen. Deze billijkte zijn wensch, maar zeide het doopsel niet eerder te zullen toedienen, voor gene onderricht was in het begrip des geloofs en vele dagen met vasten had doorgebracht. De Jood nu, tegen zijn zin gedwongen te vasten, drong nog sterker aan, smeekende gedoopt te worden. En toen nu Paulus hem, als hij aandrong, niet langer door uitstel wilde bedroeven, maakte hij de toebereidselen voor het doopsel klaar. En hem een schitterend kleed gekocht hebbende, en bevolen hebbende de doopvont te vullen, bracht hij den Jood daarheen, om hem te doopen. Maar *een onzichtbare kracht Gods deed het water verdwijnen.* En daar de bisschop en de aanwezigen volstrekt niet vermoedden, wat er gebeurd was, en meenden, dat het water was weggeloopen door het gat onderaan, vulden zij de vont op nieuw met zorg, de gaten ervan aan alle kanten vast sluitende. Maar toen de Jood er weder bij werd gebracht, was het water weer verdwenen. Toen sprak Paulus: »Mensch, gij zijt een booswicht of gij hebt reeds onwetend het doopsel ontvangen". Toen er nu een oploop ontstond om het wonder, werd de Jood erkend door iemand, die wist, dat hij door den bisschop Atticus gedoopt was. Dit wonder nu geschiedde onder de handen van Paulus, den bisschop der Novatianen". Een ander wonder bij den brand eener Novatiaansche kerk vermeldt hij VII, 39. Bij het verhalen van den dood van den Novatiaanschen Paulus zegt hij nog dit: »Bij zijn uitvaart maakte hij in zekeren zin al de verschillende secten tot ééne kerk". Hij schijnt dus, zooals wij reeds aanduidden, zoowat gedroomd te hebben van een Christendom boven geloofsverdeeldheid en stelt onder de »verschillende secten" die van Novatianus blijkbaar bovenaan.

Overigens is Socrates waarheidlievend, zooals wij reeds aanmerkten; vooral heeft hij dit getoond door een belangrijk deel zijner geschiedenis geheel om te werken, toen hem zuiverder bronnen bekend werden. Dat hij zich toch nog al eens vergist, och! *opere in longo fas est obrepere somnum.* Erger is, naar onze meening, zijn lichtgeloovigheid en vertrouwen in de praatjes zijner Novatiaansche vrienden.

THEOPHILUS.

Socrates is geen vriend van Theophilus en zijn vinnigheid heeft er zeker toe bijgedragen om de fouten van dien patriarch in het ongunstigste licht te plaatsen. Moeten wij ook Theophilus' gedrag somtijds streng afkeuren, toch is de vraag of het scherpe oordeel van Gibbon [1]) gerechtvaardigd is; althans Theodoretus, Theophilus' tijdgenoot, noemt dezen een man van verstand en moed. Men verwijt hem o. a. zijn onvoorzichtigheid en ruwheid bij de gebeurtenissen van 391. Voor zoover uit de berichten van Socrates, Sozomenus, Theodoretus en den codex Theodosianus kan nagegaan worden, schijnen de zaken het volgend verloop te hebben gehad.

Reeds van Constantijn af waren wetten uitgevaardigd tegen heidenschen eeredienst en offers, maar aan het eind der 4de eeuw werden die bevelen telkens herhaald en verscherpt. Vooral onder keizer Valens waren de oude ergernissen ook publiek weer in eere gekomen. Ook de christenen deden daaraan mede; in 386 kreeg de praefectus Augustalis een aanschrijving, dat geen christen heidensch opperpriester mocht zijn, en de ijver van den praefect zelven in 391 is niet boven allen twijfel verheven. Moeilijk was de positie van Theophilus in het ontuchtige, woelige, gedeeltelijk heidensche en bijgeloovige, gedeeltelijk kettersche en met de heidenen heulende Alexandrië, terwijl het hart van den patriarch gloeide van ijver voor den godsdienst en de eer der Kerk, een ijver die zich ook duidelijk uitspreekt in zijn verknochtheid aan den stoel van Rome, zoowel ten tijde van Paus Damasus, als later tijdens Innocentius.

In 391 nu heeft Theophilus naar het schijnt, zijn beklag ingediend over de magistraatspersonen te Alexandrië, die door hun bezoek der heidensche tempels het bijgeloof in de hand werkten; tegelijk zal hij gevraagd hebben een of meer heidensche tempels voor christenkerken in gebruik te mogen nemen. De laatste vraag werd hem ingewilligd, zoodat hem

---

[1]) Kihn, *Kirchenlexikon.*

minstens de Mithras- of Bacchustempel werd toegewezen, misschien evenwel ook de groote tempel van Serapis. Tegelijk werd een bevel uitgevaardigd aan den praefectus Augustalis Evagrius en aan den militairen bevelhebber, waarbij optochten naar de tempels en offers verboden werden en den magistraten het tempelbezoek werd ontzegd.

Theophilus nu begon met de reiniging van den Mithrastempel. En wat bleek nu? Dat daar schandelijke voorstellingen en grove staaltjes van bedrog der heidensche priesters verborgen waren. Theophilus gaf daaraan ruchtbaarheid.

Dat was den heidenen te veel. Vooral de heidensche wijsgeeren der school van Jamblichus, die zoo hoog opgaven van hun tooverij, waren woedend. Men kwam te zamen, maakte afspraak, en plotseling werden de christenen overvallen en vermoord. In het straatgevecht lieten weinig heidenen, zeer vele christenen het leven. De gevolgen hunner daden vreezende, verlieten vele heidenen de stad, o.a. de beide leermeesters van Socrates: Helladius, priester van Zeus, en Ammonius, priester van Ptah [1]), die er zich op beroemde eigenhandig negen christenen gedood te hebben. Een deel hunner vluchtte naar de ruime gebouwen van het Serapeum, sinds den ondergang van het museum ook het verblijf der geleerden. Vandaar deden zij uitvallen, namen christenen gevangen, folterden hen, drongen hen tot afval en offeren, of doodden hen door spietsen, radbraken en dergelijke gruwelen. Eindelijk, hetzij dan dat de overheid niet eerder kon of niet eerder wilde ingrijpen, begaven zich de magistraten tot het Serapeum en spoorden de heidenen aan den tempel te verlaten. Zij vermochten evenwel niets, hetgeen ons sterk doet twijfelen aan hun goeden wil. Een philosoof, Olympius genaamd, hield, in zijn philosofenmantel gehuld, vurige aanspraken tot de heidenen om hen tot verzet aan te moedigen.

Een aan den keizer gezonden bericht werd door dezen

---

1) Het Grieksch heeft πίθηκος: aap, wat waarschijnlijk Ptah zal moeten zijn, daar dit de naam is van een egyptischen god.

aldus beantwoord: hij beschouwde de vermoorde christenen als martelaren, maar schonk vergiffenis aan de beulen. Allicht moet men hier gissen, dat die goedertierenheid niet buiten medewerking van Theophilus is betoond. Maar tevens kwam nu het bevel, dat de heidensche tempels niet alleen te Alexandrië maar ook elders moesten omvergehaald worden, en dat de heidensche afgodsbeelden zouden versmolten en de opbrengst aan de armen zou worden uitgedeeld. Toch moeten daarvan die tempels uitgezonderd zijn geweest, die tot kerken konden worden vervormd, zooals met het Serapeum is geschied; en als de metalen beelden van dezen tempel toen tot heilige vaten voor kerkgebruik werden versmolten, zal dit wel dezelfde en een zeer natuurlijke reden gehad hebben, zoodat de hatelijke aanmerking van Socrates, dat Theophilus 's keizers bevel niet nakwam, daar hij de beelden tot kerkgebruik versmolt en de opbrengst niet aan de armen schonk, wel iets heeft van kleingeestige hatelijkheid en doet denken aan het woord: »Deze balsem had verkocht en de opbrengst aan de armen gegeven kunnen worden". Een godenbeeld, ontzaglijk groot, Serapis voorstellende, werd op bevel van Theophilus het hoofd afgeslagen, hoewel de mare zich verspreid had, dat de aarde zou beven, als dat beeld vernietigd werd. In plaats daarvan kroop er, verhaalt Theodoretus met genoegen, een leger van muizen uit den houten romp. Intusschen waren de heidenen reeds gevlucht. Evagrius hielp nu de tempels sloopen, maar een deel van het Serapeum werd de christelijke Arcadius-kerk. De bibliotheek schijnt bij deze troebelen vernietigd te zijn.

De maatregelen van Theodosius den Groote, die kort daarna nog verscherpt werden door verbod van alle afgoderij, mogen deze niet geheel onderdrukt hebben, zij hebben toch zeker meer uitgewerkt dan de vroegere keizerlijke besluiten. Zijn zachtmoedigheid tegenover de heidensche geweldenaars is te merkwaardiger, omdat het jaar te voren het bekende, later door hem zoo betreurde, bloedbad van Thessalonica was aangericht.

Om op Theophilus terug te komen, hij heeft naar onze meening in deze zaak der tempelverwoesting niet veel mis-

dreven. Anders evenwel staat het met betrekking tot zijn gedrag tegenover den H. Joannes Chrysostomus. Het is de vraag, in hoeverre de H. Cyrillus in den nasleep der ongelukkige twisten en machinaties van zijn oom tegen den patriarch van Constantinopel is betrokken geweest.

In de laatste jaren van Theodosius' heerschappij was hij door den dood van Valentinianus II alleenheerscher. In deze dagen nu begon de treurige strijd, die de aanleiding werd tot de pas genoemde twisten en het lijden van Chrysostomus, de Origenisten-strijd.

Zooals dikwijls, is ook in den Origenistenstrijd het punt van discussie niet altijd zuiver gehouden. In Origenes staan dwalingen; dat gaf aanleiding, ook onder de monniken van Egypte, dat er verdedigers en aanvallers van Origenes opstonden. Maar, dewijl onder de aanvallers Anthropomorphiten gevonden werden, lieden die zich God lichamelijk voorstelden, bewerkte dit, dat de anti-Origenisten wel eens voor Anthropomorphiten werden versleten. Theophilus werd door anthropomorphitische monniken verdacht van onrechtzinnigheid en wist zich — zoo men Socrates hierin gelooven kan, wat wij betwijfelen — door een dubbelzinnig gezegde te redden; maar hoe het ook zij, wij vinden in hem in de latere jaren een anti-Origenist, wat blijkt in zijn Paaschbrief van 401.

De Origenistische monniken waren nu tegen Theophilus verbolgen en vier hunner: de groote broeders genaamd — wier deugd niet betwijfeld, maar toch wel van rigorisme verdacht wordt, en die zich niet onderwierpen aan zijn verbod omtrent het lezen van Origenes geschriften — maakten zich aan weerspannigheid schuldig. Theophilus vroeg hulp tegen hen aan den praefectus Augustalis en toog zelf met gewapenden naar de woestijn van Nitria. De gebroeders en andere monniken met hen begaven zich naar Constantinopel onder de hoede van Joannes Chrysostomus, die sinds 397 bisschop van Constantinopel was. Ook was daar sinds 395 een andere keizer. In dat jaar toch was de groote Theodosius overleden. Zijn rijk werd na zijn dood in tweeën gesplitst, het westen kwam

onder Honorius, het oosten onder Arcadius, die in 377 geboren zich met de Frankische Eudoxia in den echt had begeven. Werd deze Arcadius in den beginne beheerscht door Rufinus, en daarna door Eutropius, na den val van dezen laatste was het Eudoxia, die het roer van den Staat hield.

De H. Chrysostomus, die in Constantinopel een zware taak had — daar de kerk tijdens zijn voorganger er niet op was vooruitgegaan, en hij ook bij zijn geestelijke helpers en monniken niet altijd steun vond — die door zijn vrijmoedigheid en zeggingskracht, de keizerin zich tot vijandin had gemaakt, vond zijn positie door de komst der monniken niet vergemakkelijkt. Licht kon hij begrijpen, dat Theophilus hem niet zeer vriendschappelijk gezind was. Wij weten, dat de patriarch van Alexandrië reeds vroeger niet gekend was in een bisschopsbenoeming te Constantinopel; sinds het concilie van 381 werd door de oostersche bisschoppen aan den patriarch van Constantinopel de eerste rang toegekend na den Paus; van lieverlede was de rechtsmacht over Thracië, Griekenland en Klein-Azië aan Constantinopel gekomen; zelfs was Chrysostomus tegen den zin van Theophilus, die een ander had voorgeslagen, tot den zetel van de keizerstad verheven. Allicht kon deze onderstellen, dat een misgreep van zijne zijde Theophilus zou kunnen drijven tot een poging om den ouden invloed te herwinnen.

Chrysostomus zocht met alle omzichtigheid de breuk tusschen Theophilus en de monniken te herstellen. Toen Theophilus die poging met hardheid afsloeg, beschuldigden de monniken hem van allerlei misdaden. Chrysostomus waarschuwde Theophilus voor dreigende onaangenaamheden, maar te vergeefs. Op een formeele aanklacht bij den keizer door de vluchtelingen, werd Theophilus voor een concilie te Constantinopel gedaagd, dat onder voorzitterschap van Constantinopels patriarch zou gehouden worden. Men begrijpt den toorn van Theophilus. Hij wist den H. Epiphanius van Salamis over te halen om te Constantinopel de geschriften van Origenes te gaan veroordeelen, maar weldra verliet deze de zaak van Theophilus door uit de stad te vertrekken.

Nu kwam Theophilus zelf naar Constantinopel, vergezeld

van vele, vooral Egyptische bisschoppen. Maar instede van zich te recht te doen stellen door Chrysostomus, daagde hij dezen voor te Chalcedo in een door een eik overschaduwde kerk, vanwaar het concilie »synodus ad quercum" wordt genoemd. In deze synode was Cyrillus in het gezelschap van zijn oom Theophilus.

Chrysostomus wilde voor deze vergadering verschijnen, mits Theophilus en drie anderen, waaronder Acacius, bisschop van Beroea in Syrië, welke hij als zijn vijanden beschouwde, daarin geen zitting namen. Men gaf hem zijn zin niet, mishandelde zijn boden, veroordeelde hem en droeg de uitvoering op aan den thans tegen hem ingenomen zwakken Arcadius, die hem in ballingschap zond.

Een schrik, door een aardbeving veroorzaakt, bewoog Eudoxia Chrysostomus terug te roepen, bewust als zij zich was van het onrecht, den heiligen man aangedaan. Met groote statie door het volk ontvangen, weigerde hij echter zijn bisschoppelijke functies uit te oefenen voor hij gerechtvaardigd was, maar gaf weldra aan den drang toe, terwijl Theophilus terugkeerde naar Alexandrië (403). Zijn gedrag tijdens zijn verblijf te Constantinopel wordt zeer gelaakt, en in zijn middelen tegen Chrysostomus moet hij zeer weinig kieskeurig zijn geweest. Toch heeft hij zich vóór zijn vertrek, en dit pleit misschien voor hem, met de gevluchte monniken verzoend.

Een preek van Joannes Chrysostomus, naar aanleiding van losbandigheden in de nabijheid der kerk bedreven bij de onthulling van een standbeeld van Eudoxia, werd aanleiding tot nieuw verzet tegen dezen. Op nieuw werd tegen hem geageerd om zijn afzetting te bewerken. Doch Theophilus begon genoeg te krijgen van de twisten te Constantinopel; toch zond hij, ook van zijn standpunt vreemd en zeer kleingeestig, drie bisschoppen in zijne plaats met canones van het zoogenaamd concilie van Antiochië, gehouden in 341, waarbij bepaald was, dat een ontzette bisschop niet kon gerehabiliteerd worden dan door een concilie, zoodat Chrysostomus' optreden als bisschop daarmede werd afgekeurd.

Tevens zond Theophilus een schrijven aan Innocentius I omtrent deze kwestie, wat echter onbeantwoord bleef. Ook Chrysostomus schreef naar den Paus. En toen nu Theophilus ook de acten van de synodus ad quercum naar Rome zond, ontving hij een antwoord, waarbij zijn handelwijze werd gedesavoueerd: de Paus verklaarde, dat Joannes Chrysostomus even goed in de gemeenschap was als Theophilus. Er blijkt hieruit duidelijk, dat Theophilus toen althans niet buiten de Kerk werd gesloten [1])

Chrysostomus, intusschen verbannen (404), stierf in 407 in harde ballingschap. Van Theophilus verneemt men weinig meer; men hoort nog wel zijn naam, of ziet de partij naar hem genoemd, maar feiten van onderwerping aan den Paus of verzet tegen Rome worden niet vermeld. Theodoretus van Cyrus echter [2]) bericht dat de bisschoppen van het Westen zich afscheidden van die van Egypte, het Oosten, den Bosporus en Thracië, en dat Alexander van Antiochië (omstreeks 412) de eerste was, die door opneming van Chrysostomus' naam in de registers der overleden vrome bisschoppen de rechtmatigheid van diens regeering erkende. Over die plaatsing in de diptychen en de vraag of Cyrillus in die zaak heeft gefaald, in een volgend hoofdstuk.

DR. L. J. SICKING.

---

1) Een brief van Innocentius ter excommunicatie van Theophilus wordt als onecht beschouwd.

2) Deze Theodoretus zegt als hij van Theophilus' optreden tegen Chrysostomus spreekt: »Als ik dat onrecht wil verhalen, schroom ik om de deugd van hen, die het uitoefenden. Ik wil daarom hun namen niet noemen".

EXAMEN EN OPLEIDING.

We hebben eens ergens gelezen, dat gedurende ettelijke maanden des jaars ons volk is verdeeld in twee partijen: een, die examineert, en een, die geëxamineerd wordt.

't Is ons onbekend, of dit gezegde van een beroemd man of van een minder bekende grootheid afkomstig is; ook kunnen wij ons niet herinneren, waar we deze *hyperbool* lazen. Nu, noch het een noch het ander doet er veel of weinig toe: zeker is het — en dat is voor ons de hoofdzaak — dat de meer of minder beroemde vinder, in de tegenwoordige examen-overdrijving een groote fout zag; waarschijnlijk is het, dat hij die overdrijving het best meende te teekenen, door ze in *zijne* overdrijving te veraanschouwelijken.

Veel verbetering hebben we tot heden niet kunnen constateeren; van resultaten eener vereeniging, die ter vereenvoudiging van de examens optrad, hebben we nog niet vernomen; over het algemeen is in den toestand weinig veranderd, weinig *verbeterd* zeggen wij, omdat we met den bewusten schrijver en honderden anderen vooral *verbetering* dringend noodig achten.

Wij bedoelen de *opleiding* der studeerende jeugd. Een opleiding, o! zoo herhaaldelijk slechts gericht op die examens. Maar... we gaan ons onmiddellijk beperken. We hebben ons voorgesteld, over examen en opleiding van *de* studeerende jeugd in 't algemeen alleen iets te zeggen, waar het in betrekking kan staan tot ons eigenlijke onderwerp: examen en opleiding voor de onderwijzers-loopbaan.

Merkwaardig — en misschien ook niet merkwaardig! — dat in zake de opleiding van den aanstaanden onderwijzer

alle partijen in de onderwijzerswereld het volkomen met elkaar eens zijn: die opleiding is niet in den haak; ze is niet veel meer dan wat examen-*africhterij*; ze maakt »klaar" voor een examen....

Voor *een* examen — ja: wij zijn zoo vrij, hier wat te wijzigen, daar het dikwijls, misschien altijd luidt: voor *het* examen. Mocht men recht hebben, het zóó te noemen! Men bedoelt slechts het *eerste* examen, dat de jeugdige, de 18-jarige »opgeleide" zal afleggen, om een brevet van »bekwaamheid" voor het geven van *lager* onderwijs — lager *schoolonderwijs!* — te erlangen.

Voor *een* examen, wijzigden wij, want we weten, dat de eerste opleiding spoedig moet afgeloopen zijn, omdat nog zoovele andere »proeven van bekwaamheid" moeten worden afgelegd, voòr men »iets is": omdat moet gezorgd worden, dat iemand, die nog een *knaap* is, als opvoeder optreedt, dewijl hem voor zijn carrière nog zooveel examengetob te wachten staat....

En — *het* examen zeggen wellicht de anderen weer, omdat de opleiding daarvoor meestal ook de eenige is, en men zich aan die volgende examens tamelijk weinig laat gelegen liggen, zoodat het woord examengetob ons daar niet ondoordacht uit de pen kwam.

Voor *het* examen, *de* opleiding alzoo, welke hierom vooral dien naam *niet* verdient, omdat ze helaas! den knaap een massa *wispelturige* kennis tracht in te stampen; hem »bekwaamt" in taal en rekenen, in aardrijkskunde en geschiedenis, in opvoedkunde en zang, in natuurkennis en teekenen — waarom ook nog niet in slöjd en gezondheidsleer, die toch reeds »in de pen" zijn? — hem op den leeftijd van 18 jaar daarvoor »klaar" heeft, en bovendien — excusez du peu! — voor het geven van *lager schoolonderwijs* een taak, die in ernst en moeilijkheid een zware mannentaak evenaart!

Men zou zoo zeggen: dat màg zoo niet langer; daar moet spoedig verbetering èn in examen èn in opleiding komen, want de feiten, die hier *zonder* overdrijving zijn genoemd,

wijzen immers op evenveel fouten, welke onze tegenwoordige opleiding aankleven?

Welnu — mocht er eens werkelijk van *het* examen sprake zijn, dit zou aanstonds verscheidene heilzame gevolgen hebben. Daarvan zijn we wel het meest doordrongen. We willen daarom in de volgende regelen enkele dier gevolgen onder de oogen zien, om daarmee vanzelf de beteekenis van dat ééne examen en van een wezenlijke opleiding onzer jongelui tot *opvoedkundigen* en tot »bekwamen in het geven van lager schoolonderwijs" ter sprake te brengen.

Wij aarzelen niet, als een der eerste gevolgen een *rustig* werken in de *breedte* te noemen. Een rustig werken van beide zijden: van den kant des leeraars als van dien des candidaats. Want het kan niet anders, of dan wordt ook de fout, die men nu zeer wel inziet, niet meer alleen *ingezien*, maar ook verbeterd. De groote *fout*, dat men een knaap of meisje voòr de klasse zet, om daar in eigen volle verantwoordelijkheid een dertig-, veertigtal karakters te vormen en praktische kennis en verstands-ontwikkeling en nog vele andere groote dingen aan te brengen. Waar heeft dat »jongmaatje" (het zij ons geoorloofd, in al het volgende met de wet te zeggen: waar hier van onderwijzers gesproken wordt, zijn daarin ook de onderwijzeressen begrepen!) in 's Hemelsnaam de kunde, de levenswijsheid, de pedagogische takt, de ervaring vandaan gehaald? Heeft misschien de spotter gelijk, die zegt, dat men dit alles met zijn »eerste papiertje" meebrengt?

Doch... we vergeten, dat de candidaat voòr zijn examen soms praktische oefening heeft gehad: hij heeft een paar jaar »vòor de klas gestaan"...

Nu — als we daaraan herinnerd worden, zijn we spoedig met ons antwoord gereed. Van die praktische oefeningen hebben wij, schoolmannen, de noodige wetenschap verkregen; van de praktische ervaringen krijgen we in de examenzaal de noodige indrukken! De studeerende moge voòr de klasse gestaan hebben: 't is gewoonlijk ook dàt alleen geweest, in

letterlijken zin — de *onderwijzer* komt eerst voòr de klasse, om zijn vorming *aan te vangen.*

De verbetering van die eerste fout zal dus inhouden, dat men kalm de ware opleiding aanvangt, en ze rustig voortzet; dat men wezenlijk praktische vorming aan flinken, breeden studie-arbeid paart, dewijl men niet zoo haastig is met het uitreiken van de akte van *bekwaamheid*, dewijl men tijd *geeft* om degelijke kennis, ontwikkelende kennis aan te brengen, en tijd *neemt* om voor een praktisch-zware taak menschen te kunnen plaatsen, die wat beter tot de jaren des verstands zijn gekomen.

Zoo vloeit uit het eene gevolg noodzakelijk het andere voort. Examen op lateren leeftijd: het is *het* examen, dat van den candidaat meer, en wel te verstaan meer zaaks, vergen moet. En examen in de school: bij de theoretische kennis ook en vooral de praktijk, de *proefles*, het bewijs, dat men voòr de klasse heeft gestaan niet alleen, maar ook staan *kan!*

We stellen het ons zoo voor, dat degene, die voor de onderwijzers-loopbaan bestemd wordt, van zijn 16e tot minstens 20e jaar praktisch behulpzaam is in de klasse, werkend onder de leiding van een kundigen onderwijzer; dat hij als hulponderwijzer, of — klinkt dit te ouderwetsch — als assistent-onderwijzer de laatste helft van den genoemden oefentijd fungeert, indien zijn klasse-onderwijzer en de directeur zijner opleidingsschool hem daartoe geschikt achten. Zonder examen dus — d. w. z. zonder opzettelijk theoretisch gevraag, dat hem toch *nooit* de praktijk bezorgen kan! — maar na gebleken *aanleg* voor zijn toekomstige zelfstandige taak.

We stellen ons voor, dat die assistent als zoodanig bezoldigd wordt, laat het zijn met hetzelfde bedrag, hetwelk hij thans op denzelfden leeftijd, mits hij zijn »eerste papiertje" bezit, als minimum-salaris ontvangt.

En we stellen ons eindelijk voor, dat zoò de assistent, zich oefenend en van den meester leerend, zooals dat overal elders met de assistenten — al dragen zij ook andere namen —

gaat, tegelijk met die praktische een theoretische opleiding krijgt — in de breedte, hebben we gezegd.

De lezer zal ons hier zeer goed begrijpen. Voor zoover het dien lezer niet zoo precies bekend was, zal hij met verbazing hebben vernomen, dat de jeugdige student in zoovele vakken wordt »bekwaamd", maar hij heeft ook terstond wel de conclusie getrokken, dat er onmogelijk van degelijke bestudeering van al die vakken sprake kon zijn: voor een der genoemde ware allicht de gegeven studietijd geheel noodig geweest.

We zouden na de bewondering voor zulke »opleiding" ook wel die voor het examen, dat van die opleiding toch de schuld draagt, kunnen opwekken. B.v. door de herinnering, dat de »opgeleide" heelemaal *niet* »bekwaam" wordt geacht, als hij ofschoon soms heel wat *breeder* opgeleid het antwoord op enkele »interessante" vragen — naar wat spraakkunstige regels of excepties, naar wat rekenkundige loopjes, naar wat natuurkundige formules of wetten, naar wat bergtoppen of plaatsen, e. t. q. — schuldig blijft, en met een *onvoldoende*, en: »het spijt ons" naar huis wordt gezonden, zonder het brevet, dat hij begeerde, doch niet verdiende (?).

Een ware opleiding — die is vanzelf in de breedte. Bijgevolg is onze tegenwoordige opleiding in de meeste gevallen de ware niet. En *kan* zij ook de ware wel *zijn*, voordat het examen is, wat het wezen moet? Ook een *onderzoek* in de breedte: een onderzoek in de school zelf naar de praktijk, en een onderzoek naar degelijke *kennis*. Naar ontwikkeld taalgevoel — naar bekwaamheid in het uitdrukken der gedachten — naar logica bij de verklaring van rekenkundige waarheden en natuurkundige verschijnselen — naar praktische kennis in zake de aardrijkskunde en de geschiedenis — naar wezenlijke kunstvaardigheid in lectuur, voordracht, teekenen, en welke der andere vakken ook. We stelden ons voor een opleiding in de breedte, en bedoelden het breeder dan het beste opleidings-instituut ze thans geeft. We wenschten het examen op lateren leeftijd: evenals de assistent of candi-

daat of adjunct in andere carrière nog een poosje studeeren en zich praktisch bekwamen moet — meermalen zelfs na zijn examen — evenzoo wilden wij het met deze loopbaan, die stellig niet gemakkelijker te vervullen is. Is de 20-jarige assistent-onderwijzer dus, op grond van praktische ervaring onder bevoegde leiding, voor het zelfstandige onderwijzers-ambt in aanmerking gekomen — natuurlijk ook met ruimer bezoldiging — dan legge hij daartoe in zijn eigen school, in zijn eigen klasse zijn proeve van bekwaamheid af, voor een paar gecommitteerden van rijkswege; dan zette hij nog steeds de examenstudie voort: dan ontvange hij dus nog steeds de geregelde en breede en gezonde opleiding voor het examen op lateren leeftijd, dien van 21 jaar b.v.

Is daar nu wel zooveel verschil met den bestaanden toestand? Zeer beslist: we zijn reeds met de bespreking van eenige heilzame gevolgen bezig.

Geen examen heeft den studeerende nog verplicht, een massa kennis *in te pompen*; geen examen heeft hem belet, in praktische ervaring geleidelijk beslagen te worden. Twee groote voordeelen, en daarbij dan dit derde: geen overlaten van den jongen man aan eigen examengetob, maar rustig voortgaan — waar hij tegenwoordig o, zoo dankbaar mag zijn, als hij voor zijn volgende examens wat dure lessen krijgen of een halfbakken »cursus" volgen kan.

Of er veel verschil is met den bestaanden toestand? Voor wat ingepompte regels, formules, kunstgrepen — werkelijke studie; voor wat memoriewerk — denkwerk. En verder: voor zenuwen-inspanning en zenuwen-beroering tegen dat eerste examen — kalme voortzetting van den arbeid; voor het misschien nog zenuwachtiger zoeken naar verdere hulp en zwoegen voor het grooter examen — de gezonde opleiding, reeds meermalen genoemd.

We gevoelen hier den ondeugenden lust, den minder ingewijden lezer weer eens eenige oogenblikken te verbazen door examen-staaltjes en examen-bijzonderheden — en daarmede tegelijk te bewijzen, met hoeveel recht we van *instampen* en zenuwen-*beroering* mochten gewagen. We zouden een keur-

collectie van examen-vragen willen afschrijven: van *diverse* examens natuurlijk en van de diverse vakken, om de staalkaart kleurrijker te maken. We zouden op het interessante van sommige vakken willen wijzen, hierin bestaande, dat men er zulke »mooie", zulke »aardige" vragen uit doen kan. We zouden eens willen aantoonen, hoe rekbaar wel die »beginselen" van sommige examenvakken zijn; en hoe de persoonlijke opvattingen van de examinatoren een grillig spel kunnen spelen; en hoe het bestudeeren van dit of dat boek vaak voor den examinandus van het *hoogste* belang is, vanwege de »voorliefde" van den examinator; en hoe het volstrekt niet onverschillig is, in welke streken men examen doet; en tien andere bijzonderheden meer....

Maar we zullen de verzoeking wel moeten weerstaan — want waar zou het einde zijn? De eene opmerking zou de andere verdringen, en ten slotte zou de zaak »interessant" genoeg worden ter vestiging van de meening, dat aan den bestaanden toestand wel *te veel* te verbeteren is, mogelijk dus ter uiting van het verlangen, dat al dat geëxamineer maar moest worden afgeschaft....

Nu zou dit laatste eenvoudig het andere uiterste zijn, dat we evenmin wenschen. 't Is ons na 't voorafgaande voldoende, als men inziet, dat er zeer zeker veel en groot verschil bestaat tusschen den bestaanden toestand en het door ons gewenschte stelsel. In dat stelsel kan de onderwijzer »klaar" komen voor het ééne examen, dat hem de bevoegdheid geeft in het lager onderwijs zijn promoties te maken.

Acht men tot zijne alzijdige ontwikkeling de kennis van al de reeds genoemde vakken noodig: 't is ons zeer goed. Oordeelt men het noodzakelijk, dat dit eene examen dan de volgende examens en examentjes insluit, dat de candidaat dus over onze 2 of 3 vreemde talen en wiskunde enz. weet mee te praten: men denkt er juist zoo over als wij, tenzij... men bedoelde al die examens en examentjes van den tegenwoordigen tijd gewoonweg te sommeeren!

Wij durven het na een opleiding gedurende den tijd, door ons genoemd, en met een examen in den geest, door

ons geschetst, best aan: wij zijn stellig overtuigd, dat een forsch, moeilijk examen den praktisch en theoretisch *onderlegden* onderwijzer lang niet zooveel vrees voor »zakken", lang niet zooveel »zenuwen", na zoo'n rustig *afwerken*, lang niet zooveel kans op »niet bekwaam" zijn geven zal, als tegenwoordig.

Die overtuiging wordt namelijk vooral bekrachtigd door de nadere overweging, dat het geheele opleidingssysteem op een degelijke finale zal *moeten* uitloopen, omdat eerstens het examen-systeem dan wars moet geworden zijn van het behandelen van allerlei spitsvondigheden in stede van kennen en kunnen; omdat tweedens de zwakvermogenden in *praktijk en theorie* dan al vroeger hun loopbaan verlaten, en dus een gild van flinke studenten en onderwijskrachten overblijft; omdat derdens praktijk en theorie eindelijk eens één zullen worden, zoodat... al die aparte examentjes en studietjes en specialiteit-werkjes aan de liefhebbers voor later kunnen overblijven. Men noemt die liefhebbers tegenwoordig misschien »knappe koppen": ze mogen dien naam behouden, maar ze zullen dienen te zorgen, in de moeilijke kunst van het geven van lager school-onderwijs goed »getraind" te blijven, want alleen zij, die *daarin* uitmunten, zullen geroepen zijn, de eerste plaatsen in te nemen, en een toekomend flink geslacht mee op te leiden.

Thans willen we een enkel bezwaar, dat wel geopperd konde worden, ondervangen.

De ondervinding heeft ons, onderwijzers, allen geleerd, dat sommige menschen, in hun praktische taak bedreven, eenvoudig »geen examen kunnen doen", vanwege het zenuwgestel.

Zal het zenuwgestel bij het grootste deel niet worden aangetast juist door het huidige examen-systeem, vrijwel in alle carrières, waarbij examens te pas komen: het systeem van jagen, klaarmaken, inpompen? Dat is onze eerste vraag. Ieder toch, die aan examen-opleiding onzer studeerende jeugd heeft meegewerkt, weet maar al te goed, welk program van »examen-eischen" hij had af te werken!

Evenwel, er blijven er, die werkelijk »geen examen kunnen doen". Zou het voor dezen een te hard advies zijn, dat ze een andere roeping gaan volgen?

We hebben een paar »kweekelingen" gehad, die werkelijk goeden aanleg voor het geven van onderwijs bezaten, maar wier studievermogens te gering waren, om ooit het doel te bereiken lees: de eerste akte te behalen — òf die daartoe »te veel zenuwen" hadden. We hebben ook onderwijzers gekend, die na vele en voor hen dus zeer zware pogingen om het examen als hoofdonderwijzer af te leggen, het eindelijk moesten opgeven: »zij kwamen er nooit"; en de studie moest trouwens ten slotte ook voor de gezondheid worden gestaakt.

Als we daar nu bijvoegen, dat dit een paar *uitstekende* opvoeders *waren*, terwijl onze kweekelingen het beloofden te *worden*, dan mogen we vragen: was het nu niet jammer, dat die praktisch bekwame kweekelingen slechts van die knappe onderwijzers waren gescheiden door die akte van *bekwaamheid* »tot het geven van lager onderwijs" — die akte, welke de laatstgenoemden met hun geringe studievermogens waarschijnlijk ook »zoo maar net hadden gehaald"? En dat ze toch door *die scheiding alleen* hun misschien zoo goede carrière in de school moesten vaarwel zeggen?

Zoo goed als de onderwijzer, die geen meerdere »akten haalt", in de school zijn taak kan blijven vervullen, zouden we in ons systeem — we veroorloven ons het zoo eens te noemen! — den praktischen helper op 18- en op 20-jarigen leeftijd assistent-onderwijzer en onderwijzer willen zien worden, en ook zonder *het* voor hem onmogelijke *theorie*-examen hem zijn roeping laten volgen.

Het was dus inderdaad een te hard advies aan degenen, voor wie de school toch de roeping schijnt te zijn, een andere te gaan zoeken, omdat ze niet *studeeren*, d. i. memoriseeren kunnen, en elders hun »struggle for life" te gaan strijden.... Alsof dan toch de spotter gelijk had, die zeide, dat men zijn praktische bekwaamheid met zijn »eerste papiertje" meebrengt; alsof de praktische aanleg zonder ons

tegenwoordig brevet onmogelijk tot praktische bekwaamheid voeren konde....

Neen: de onderwijzer, die *het* examen niet aflegt, zal zich met bescheidener positie in de school moeten tevreden stellen, maar de opmerking, dat hij *geen* positie daar bekleeden mag, zou gelijk staan met de bewering, dat bijv. een timmerman geen timmerman kan worden zonder zijn proefstuk... *op papier*, of een tuinman geen tuinman zonder een stelsel van De Candolle — of zoo iets!

Daarom hebben we in 't voorafgaande, waar we van het verlaten der loopbaan spraken, wel degelijk en opzettelijk van zwak-vermogenden *èn in praktijk èn in theorie* gesproken: de goede practici mogen we niet bannen uit de school, zelfs hun niet adviseeren een andere roeping te volgen. Daarentegen zullen de zwakken in beide opzichten wel *uit eigen beweging* de carrière verlaten; doen ze dit niet, dàn eischt het belang der school, dat zij hun »struggle for life" elders strijden, met zekerder kans op overwinning dan in het eerst betreden strijdperk.

Een tweede bezwaar (?) is mogelijk hetzelfde, dat ten aanzien van het huidige hoofdonderwijzers-examen ook wel wordt geopperd. Voor hen, die tot de middelmatige studenten behooren, moest toch ook het verlangde te bereiken zijn; daar het examen in zijn geheelen omvang te zwaar voor hen is, moesten ze 't in tweeën kunnen afleggen.

We willen het wel terstond zeggen, dat we bij een verbetering van onze tegenwoordige opleiding en examens het eerst en het meest over een dito oplossing van het vraagstuk hebben gedacht, zoodat hier voor ons geen bezwaar bestaat.

Die gelegenheid om het examen in tweeën af te leggen, eenvoudig aan *allen* geboden. Vooral omdat ons het *rustige* en *degelijke* van een verbeterde opleiding onophoudelijk voor oogen zweeft, wenschen we alles bij te dragen, wat de twee genoemde adjectieven zoo superlatief mogelijk kan maken. Wil men nu van *twee* examens spreken: een examen op minstens 21-jarigen leeftijd b.v. in talen en opvoedkunde —

en een tweede, naar verkiezing 1 of 2 jaar later, in de wiskundige, de kunst- en de zaakvakken, we kunnen aan den term één examen in twee gedeelten blijven vasthouden. Doch het debatteeren daarover achten we te eenenmale overbodig: 't is ons om de zaak te doen. En die zaak is: dat de vlugge, begaafde student één volledig examen, de minder vlugge het examen in twee gedeelten of, zoo men toch wil — twee examens voor de volledige bevoegdheid kan doen. En die volledige bevoegdheid baant den onderwijzer een weg, waarlangs een ancienniteits- of ander degelijk beginsel loopt, terwijl ze even zeker een régime doet verdwijnen, volgens hetwelk op 't oogenblik menig »mooie" betrekking voor dengene is, die »een goede kruiwagen" heeft, of »vele akten" bezit, of een mooi vergelijkend examen — nog al een examen! — aflegde . . . of meer zulke *prè's!*

Met dit laatste heilzame gevolg willen wij ons artikel besluiten, het aan den ervaren en diepzinnigen lezer overlatend, er nog meerdere — die er zeker zijn — bij te voegen. We denken b.v. al schrijvende nog aan: vermindering van 't gevaar voor ongeschiktheid in het praktische werk, onbeholpenheid voòr de klasse, welk gevaar grooter is dan de buitenwereld denkt; verheffing van den onderwijzersstand, door de verheffing van het peil der studeerenden, en met die tweeërlei verheffing tegelijk een beter »cachet". . . . We noemen dit echter slechts terloops. . . .

Ons scheen het in de vorige regelen behandelde belangrijk genoeg, om ernstige overweging en daadwerkelijke belangstelling te verdienen van den kant dergenen, die daartoe in staat zijn. Dat is in de eerste plaats van de mannen van 't examen en de opleiding. We hebben alvast door onze pennevrucht in dit tijdschrift voor dè verspreiding gezorgd eener »memorie van toelichting" betreffende een ontwerp, dat, kort samengevat, aldus luidt:

ééne flinke, rustige, breede opleiding voor het lager-onderwijsexamen tot minstens het 21e jaar;

praktische studie in de vakken, op de lagere school verplichtend gesteld, benevens vergelijkende taalstudie, de elemen-

taire wiskunde en de pedagogiek : een en ander door programma nader omschreven ;

van 't 16e jaar praktisch werken onder leiding van den klasse-onderwijzer ;

op 18-jarigen leeftijd aanstelling als assistent-onderwijzer, na gunstige getuigenissen, aan de autoriteiten overgelegd door klasse-onderwijzer en directeur der opleidingsschool ; met die aanstelling het genot van een flink minimum-salaris ;

op 20-jarigen leeftijd, onder dezelfde voorwaarden als boven, bevordering tot zelfstandig onderwijzer — met verhooging van salaris — na gunstig afgelegde proefles met de eigen leerlingen ten overstaan van een paar rijks-gecommitteerden ;

na het volbrengen van den 21-jarigen leeftijd gelegenheid tot het afleggen van het theoretisch examen — desverkiezende het 1e gedeelte, bevattende de vakken, in programma nader aangeduid, om zich bij gunstigen afloop het volgend jaar aan het 2e gedeelte te onderwerpen ;

bij niet gunstigen afloop gelegenheid tot vernieuwde aanmelding, doch hoogstens tot het 23e of 24e jaar ;

bij gunstigen afloop van het ééne examen of van de beide gedeelten verkrijging van de volledige bevoegdheid voor elke betrekking bij het lager onderwijs, waaraan verbonden een vaste flinke bezoldiging met periodieke verhoogingen — tot een zeker maximum.

Ziedaar het résumé. Of liever een proeve, die voor wijziging en vervollediging vatbaar is. Men zal, als het hoofdidee ongerept blijft, b.v. voor opleidings-instituten moeten zorgen, die van Staatswege de noodige zedelijke en stoffelijke hulp erlangen. Men zal zich moeten verzekeren van onderwijsmannen, wien opleiding en examen, zooals we die zouden willen, kunnen worden toevertrouwd. Men zal ook het schooltoezicht moeten trekken uit de in de praktijk doorwrochte onderwijzers ... doch daarover wellicht later iets meer.

Zoo zal men op de geheele hiërarchische ladder van het lager onderwijs weldra slechts menschen aantreffen, wier praktijk *in de school* met de praktijk *des levens* niet — zooals nu maar al te vaak! — op gespannen voet verkeert, maar onafscheide-

lijk verbonden is, in waarheid een heerlijke en ondeelbare *eenheid* vormt.

In de opleiding: theorie en praktijk één; in de examens: natuur en degelijkheid één; in het onderwijs: school en leven één — zóó en niet anders moet het toch zijn [1]).

Steenwijkerwold. G. M. A. JANSEN,
Dir. R. K. Kweeksch.

---

1) Hoe inderdaad in onze bewering, dat alle onderwijs-partijen het in zake onze gebrekkige opleiding eens zijn, geen overdrijving schuilt, vonden we voor de zooveelste maal bewezen door een interessant artikel in *Het Nieuwe Schoolblad* van 10 Febr. Dit art. kwam onder onze aandacht, nadat het bovenstaande was gezet; wat hier als »naschrift" gegeven wordt, mag dus slechts 't een en ander aanstippen. Ware het anders, we zouden trachten het volle licht te doen vallen op een paar duidelijke gedeelten, waarin de schr. spreekt van »schadelijke overheersching van *een theoretisch opgebouwd* stelsel", van »*opleidings-inrichtingen*, die den kweekeling plaatsen in een zeer engen studiekring", van »*examens*, die hem dwingen in dien kring te blijven". We zouden ook den schr. zelf aan 't woord laten omtrent hetgeen wij »nog al een examen" noemden — een examen, dat den onderwijzer »juist als hij tijd heeft gekregen om het leven te bestudeeren, voortstuwt in de ongezonde richting, die hem opsluit in het studeervertrek en hem vervreemdt van 't kind en 't leven beide". En verder omtrent onze *speciaal-studietjes*, die als een onnatuurlijk stelsel werden geschetst, wel in staat om den onderwijzer *ruimen blik* op 't kinder- en menschenleven te onthouden ....

We lazen in hetzelfde blad op een andere plaats ook van daadwerkelijke belangstelling, getoond door de Maatsch. tot Nut van 't Algemeen; ook dit... doch hier *moet* punctum staan! Met een wensch zullen we daarom ons naschrift besluiten. Moge een *ruime* en *praktische* blik op »de" opleiding en »het" examen zoo spoedig mogelijk bewerken, dat aan alle klagenden het zwijgen wordt opgelegd... doordien de *studenten* voor de onderwijzers-carrière allen zonder uitzondering tot *ware* en geen namaak-specialiteiten in hun vak worden »bekwaamd"!

G. J.

ONZE HEILIGE BOEKEN.

Daar is vooruitgang in het menschelijk begrijpen. Ook het begrip van de door God geopenbaarde waarheid deelt in dien zegen Gods. De waarheid blijft dezelfde, omdat zij goddelijk is; maar het begrip der waarheid kan vooruitgaan, omdat het menschelijk is.

De vooruitgang in de kennis van de openbaring Gods, die de katholieke Kerk in den loop der eeuwen onder hoede van den H. Geest beleefd heeft, bleef door de goede zorgen van het leergezag der Kerk voor het nageslacht bewaard in de katholieke dogma's. Ze staan daar opgeteekend in het archief der Kerk, ze liggen daar bijeenvergaderd in de schatkamer harer geloofsbelijdenis, die dogma's, als de blijvende getuigen van hare goddelijke onveranderlijkheid en van haren menschelijken groei. Zóó is onze Kerk heerlijk in haar gesmade dogma's. Men moet zijn oogen sluiten voor dien glans der katholieke waarheid om den zegen onzer katholieke dogma's te kunnen lasteren als onwaardig aan den menschelijken vooruitgang.

Een dogma is niets anders dan de oude leer in nieuwen glans. »De rede, door het geloof bestraald, verwerft zich met Gods genade, als zij naarstig, godvruchtig en bescheiden zoekt, eenig begrip van de geheimen, en wel een zeer vruchtbaar" [1]). Dat begrip der geopenbaarde waarheid drukt de Kerk uit in hare nieuwe dogma's: het is de oude waarheid in meer bepaalde, meer geëigende bewoording. Zóó is de Kerk gelijk aan dien vader des huisgezins, »die uit zijn schatkamer nieuw en oud te voorschijn haalt" [2]). Want alle tijden moet zij leeren, altijd oud en altijd nieuw.

---

1) *Conc. Vat.*, Sess. III, *Const. dogm. de fide cath.* cap. IV (*Coll. Lac.* VII, 253).
2) *Matth.* XIII, 52.

Vooral in de laatste drie eeuwen tracht de geloovige rede »naarstig, godvruchtig en bescheiden" zich een meer bepaald en helderder denkbeeld te vormen van den aard onzer Heilige Boeken. Zij vraagt zich af: wat is die inspiratie Gods, die de H. Schrift geschreven heeft? Welke is de omvang van hare goddelijke leering?

In die jaren van theologisch onderzoek zagen wij herhaalde malen mannen met uitnemende talenten geheel te goeder trouw afdwalen van de leer der Kerk. Hier meende men de inspiratie in hare uitgestrektheid te mogen beperken, daar haar de goddelijke bezieling te mogen ontnemen [1]). Maar de Kerk weerstond aan beide uitersten, en wij zagen met den H. Thomas [2]), dat »de heilige, katholieke en apostolische Kerk met langzamen tred voortschrijdt, midden tusschen de tegenovergestelde dwalingen door". Het Vatikaansch Concilie heeft beslist. De oude leer straalt wederom in nieuwen glans.

Uit den schok der meeningen is een vonk van waarheid opgevangen: *inspiratie is geen openbaring!* De H. Schrift, eene beschrijving van de goddelijke openbaring, is zelve de openbaring niet; zij is niet eens geopenbaard. Men moet derhalve in de H. Schrift onderscheiden: de openbaring, die beschreven wordt, en de inspiratie, die beschrijft, en aan ieder dezer de volle rechten laten toekomen. Dit willen wij in deze bladzijden beproeven met bescheidenheid en eerbied voor de leer en het gezag der Kerk, die »de zuil en het bestand der waarheid" is [3]).

I. De goddelijke openbaring.

De goddelijke openbaring wordt ons door de Vaders van het Vatikaansch Concilie nauwkeurig verklaard. Zij leeren ons, wat het wezen, het doel, het zegel, de bron en de leerstoel van die openbaring is. Ons gaat hier vooral het wezen der goddelijke openbaring ter harte en het doel.

1) De inspiratie-litteratuur tot 1890 vindt men bij P. Dausch, *Die Schrift-inspiration*, 1891, Herder, Freiburg im Br. (Gekronte Preisschrift); tot op heden, bij C. Pesch, *De inspiratione Sacrae Scripturae*, 1906, van denzelfden uitgever.

2) *Opusc. c. Graec.* etc. IX.

3) *I Tim.* III, 15.

Hieromtrent vernemen wij [1]): »Diezelfde heilige moeder de Kerk houdt en leert, dat God, het begin en het einde aller dingen, door het natuurlijk licht van het menschelijke verstand uit de geschapen dingen met zekerheid kan gekend worden . . . dat het evenwel aan zijne wijsheid en goedheid behaagd heeft, Zich zelven en de eeuwige raadsbesluiten van zijnen wil langs een anderen, en wel eenen bovennatuurlijken weg, aan het menschelijk geslacht te openbaren, naar het woord van den Apostel: *Nadat God voorheen veelvuldig en op vele wijze tot de vaderen door Profeten had gesproken, heeft hij ten laatste in deze dagen tot ons gesproken door den Zoon*" [2]). En verder: het was noodzakelijk, »volstrekt noodzakelijk", dat Hij ons die goddelijke dingen openbaarde, »omdat God in zijne oneindige goedheid den mensch bestemd heeft (ordinavit) tot een bovennatuurlijk doel, om namelijk deelgenoot te worden van het goddelijk goed, dat het begrip van het menschenverstand geheel en al te boven gaat".

De goddelijke openbaring bestaat derhalve in waarheden, die 1° door *God zelven* zijn geopenbaard, 2° op *bovennatuurlijke wijze*, 3° als waarheden van zijn eigen *wezen* of *willen*, 4° in betrekking tot het *bovennatuurlijk doel* en wel 5° des menschdoms in het *algemeen*.

Deze waarheden, die in de H. Schrift en in de overleveringen der Apostelen vervat zijn, maken den schat uit, die aan de Kerk is toevertrouwd onder de hoede van den H. Geest. En door dien H. Geest zal het geloof van Petrus en zijn opvolgers niet bezwijken. Echter, zoo leert het Concilie nog [3]), »aan Petrus' opvolgers is de Heilige Geest niet beloofd, opdat zij door zijne openbaring nieuwe leering zouden kenbaar maken, maar opdat zij onder zijnen bijstand de door de Apostelen overgeleverde openbaring of het pand des geloofs heilig zouden bewaren en getrouw zouden verklaren". Met den dood der Apostelen heeft derhalve de goddelijke openbaring haar besluit

---

1) *Conc. Vat.*, t. a. p. cap. II (*Coll. Lac.* VII, 250—51).

2) *Hebr.* I, 1—2.

3) *Conc. Vat.*, Sess. IV, *Const. dogm. prima*, Cap. IV (*Coll. Lac.* VII, 486).

gekregen. En bijgevolg moet aan de vijf kenteekenen, waaraan men de goddelijke openbaring onderscheiden kan, nog een zesde worden toegevoegd: 6° waarheden, die door de *Apostelen* overgeleverd zijn. En al deze kenteekenen moeten te zamen aanwezig zijn, als zoovele voorwaarden, die vereischt worden, opdat eene waarheid mag gezegd worden tot den schat en het pand der openbaring te behooren.

Dit nu is de leer der katholieke Kerk omtrent de openbaring Gods, aangaande geloof en zeden, aan haar zelve toevertrouwd. Deze openbaring draagt zij in haar hart, belijdt zij met haar mond, toont zij in haar doen en laten. Deze openbaring is de grondslag van haar gebouw, de wortel van haar gezag, de bron van alles, wat zij heeft en is. In naam van God, die alles zóó verordend heeft, staat zij fier en pal voor allen, die naar God moeten luisteren en aan God moeten gehoorzamen. Zij spreekt met den Apostel: »Wij vervullen een gezantschap voor Christus, alsof God door ons vermaant" [1]).

* * *

Door die goddelijke openbaring nu kennen wij de H. Schrift. Wat God ons van die boeken, door menschenhand geschreven, heeft willen openbaren, dat zijn voor ons die boeken. En wat heeft God geopenbaard?

Heilige Boeken, zoo luidt de naam, waarmee God die boeken heeft vereerd. Israël had het reeds van God vernomen [2]). Ze heeten heilig, aldus leert het Vatikaan [3]), »niet daarom, dat ze enkel door menschelijken arbeid samengesteld, later door haar gezag [dat der Kerk] zijn goedgekeurd; noch alleen daarom, dat ze de openbaring zonder dwaling bevatten; maar daarom, dat ze door inspiratie van den Heiligen Geest geschreven, God tot bewerker (»auctorem") hebben, en als

---

1) *II Cor.* V, 20.

2) De kerkelijke benaming *Biblia Sacra* of *Heilige Boeken* is ontleend aan *I Mach.* XII, 9: τὰ βιβλία τὰ ἅγια.

3) *Conc. Vat.*, Sess. III, *Const. dogm. de fide cath.* cap. II en ib. *De Revelatione* can. 4. (*Coll. Lac.* VII, 251 en 255).

zoodanig aan de Kerk zelve zijn overgeleverd". En deze goddelijke openbaring staat zóó vast, dat: »Als iemand de boeken der Heilige Schrift geheel en met al derzelver deelen, zooals de heilige vergadering van Trente die heeft opgesomd, niet aanvaardt als heilig en canoniek, of ontkent, dat ze door God geïnspireerd zijn; hij zij anathema" [1]). Zóó spreekt de Kerk met den H. Paulus [2]) van een ieder, die den haar toevertrouwden schat durft aanranden.

Op welke wijze God door zijne openbaring ons aangaande de Heilige Boeken heeft ingelicht, is niet genoegzaam bekend. Voordat ze geschreven waren, is natuurlijk niets omtrent hen geopenbaard geworden. De Boeken des Ouden Verbonds zijn door Christus zelven als Heilige Schrift bevestigd; ook de H. Paulus leert het ons [3]). De Boeken des Nieuwen Verbonds kunnen alleen door de Apostelen als Heilige Schriften zijn geopenbaard, want zij alleen zijn de mannen van Gods openbaring in het rijk van Christus. Immers de overleveringen van Gods openbaring, aldus het Vatikaan [4]) met Trente, »zijn, uit den mond van Christus zelven door de Apostelen ontvangen of onder ingeving van den Heiligen Geest (»Spiritu Sancto *dictante*") door de Apostelen van hand tot hand

---

1) Verstaat men dezen canon met De Groot (*Summa Apol.*, p. 625—26), Egger (*Enchir.* I, p. 255), Zanecchia (*Div. Insp.* p. 147) van de H. Schrift *in abstracto*, dan is er geen reden de woorden: »geheel en met al derzelver deelen" ook maar eenigszins te beperken. Het Vatikaan heeft echter, zooals uit Kard. Franzelin's woorden blijkt, in denzelfden geest willen definieeren als Trente (Zie *Acta Conc. Vat.*: *Coll. Lac.* VII, 1621). Trente nu sprak hoogstwaarschijnlijk over de *Vulgaat* (zie Nisius, *Zeitschr. fur Kath. Theol.*, 1894, S. 660). Daar nu destijds de Vulgaat nog geen vaste gedaante had aangenomen — Trente zelf gelastte, haar »zooveel mogelijk gezuiverd" uit te geven (*Conc. Trid.* Sess. IV, *Decr. de Edit.*) — mag en moet men eenige beperking in genoemde woorden leggen. Denken velen met Franzelin (*De Trad.*, thes. XIX en *De Deo trino*, thes. IV) behalve aan *de hoofdzaak* nog aan *alle dogmatische* deelen, anderen, ook zeer velen (Zie v. d. Putte, *Nouv. Revue théol.*, 1893—94), denken alleen aan *de hoofdzaak* en eischen voor de dogmatische deelen slechts *vrijdom van dwaling*. Uit het decreet *S. Off.* 13 Jan. 1897 valt niets te besluiten (zie Kaulen, *Einl.* III, S. 244).

2) *Gal.* I, 8—9.

3) *Matth.* V, 17—18; *Luc.* XXIV, 44; *Joan.* V, 39; *II Tim.* III, 15—16.

4) *Conc. Vat.* t. a. p. cap. II.

overgeleverd, tot ons gekomen" [1]). De H. Petrus noemt de brieven van den H. Paulus eveneens Schriftuur als de andere Schriften [2]). Meer staat er niet geschreven omtrent den goddelijken oorsprong onzer Heilige Boeken [3]). Maar zij, die waren aangesteld door God den H. Geest om na de Apostelen de kerken te besturen en den schat des geloofs getrouw te bewaren en over te leveren, zooals de Apostelen hadden onderwezen, zij hebben ons tot op heden getrouw bewaard »dien hemelschen schat van heilige boeken, welke de Heilige Geest in allerhoogste vrijgevigheid aan de menschen heeft afgestaan" [4]).

* * *

Nu wij onze Heilige Boeken door openbaring Gods kennen als door God zelven geïnspireerd, als Gods waarachtig woord, gesproken tot de kinderen des geloofs, nu rijst de vraag: wat beoogt die H. Schrift voor ons te zijn? Wil de H. Geest door zijne inspiratie *nieuwe* openbaring doen? Of wil Hij slechts de gedane openbaring nuttig maken voor de kinderen des geloofs, door hen te volmaken in de kennis, in de verdediging, in de behartiging, in het leven des geloofs?

Dit laatste is het doel der H. Schrift. Zij wil ons de openbaring Gods, die te voren was gedaan, zóó voorhouden, dat wij haar beter zouden leeren kennen; dat wij in staat zouden zijn, het geloof te verantwoorden, hetwelk wij aan die openbaring schenken; dat wij zouden groeien in gerechtigheid, standvastig in de waarheid en de deugd, en onvermoeid strijdend

---

1) Niets van hetgeen door de Kerk voor geïnspireerde Schrift gehouden wordt, kan derhalve na-apostolisch zijn. Hierom kunnen wij het niet eens zijn met Calmes, die van de laatste drie verzen van het Joannes-Evangelie meent: »que ces lignes n'ont pu être écrites qu' après la mort du disciple" *(L'Evangile selon Saint Jean*, Paris—Rome 1904, p. 470).

2) *II Pet.* III, 16.

3) Ziet men met eenigen in den *apostolischen* oorsprong van een boek reeds genoegzamen grond voor dat boek om Heilige Schrift te zijn, dan mag men evenwel niet het geheele boek als geïnspireerd beschouwen, maar slechts dat gedeelte, wat *openbaring Gods* bevat.

4) *Conc. Trid.*, Sess. V, *De Reform.* cap. I.

tegen duivel, wereld en vleesch [1]). Daarom beschrijft Zij ons de openbaring Gods — te weten de *Kerk* door God gesticht, de *wetten* door God uitgevaardigd, de *wijsheid* door God ingestort en medegedeeld, de *voorspellingen* door God aangekondigd — op zulk eene wijze, dat Zij haar doel bereikt. Nu eens verhaalt Zij ons *geschiedenis*, om aan de openbaring den achtergrond te geven, waartegen hare lijnen beter uitkomen; of ook om ons te bemoedigen op het pad der deugd en af te schrikken van de verkeerde wegen. Dan weder treedt Zij op als *redenaar*, pleitend voor het goddelijk recht, vermanend, bestraffend, bedreigend met Gods openbaring. Menigmaal is Zij *onderwijzend* in de dingen Gods, uit de rede de openbaring Gods verklarend, of toonend uit de H. Schrift, hoe de toekomst in het heden, en het heden in 't verleden ligt besloten. Ieder heilig boek heeft zijn eigen onderwerp, uit de openbaring Gods genomen; ieder heeft zijn eigen doel, zijn eigen plan, zijn eigen karakter, zijn eigen taal en stijl. Maar alles is bezield door den H. Geest. Hij zelf heeft zóó gewerkt.

Op deze wijze wordt Gods openbaring in de H. Schrift behandeld. Zóó onderscheidt nu de nieuwe wetenschap der H. Schrift de openbaring en de inspiratie. Die geschiedenis, althans voor haar grootste gedeelte, die oratorische inkleeding en redeneering, die scripturistische verklaringen en toepassingen in de Heilige Boeken, zijn geen openbaring Gods, maar geïnspireerde leering van die openbaring. Wel woord van God, maar geen openbaring Gods. Om het eens ten sterkste uit te drukken: al bezaten wij geen letter Heilige Schrift, de openbaring Gods zou dezelfde zijn als thans; wel zouden wij haar onvolmaakter kennen, niet zóó kunnen staven, niet zóó kunnen benutten. Immers, als wij geen Evangeliën bezaten, was Jesus' openbaring toch dezelfde. Maar God lof! dat ze ons geschonken zijn, en nog wel door inspiratie van den H. Geest.

Vraagt men: maar is de inspiratie dan niet evenzeer het *woord van God* als de openbaring? dan luidt het antwoord: men moet onderscheid maken.

---

[1]) *Joan.* XX, 31; *II Tim.* III, 16—17; *I Pet.* III, 15—16; *Tit.* II, 11—15.

Het is *dezelfde God*, oneindig wijs en waarachtig, die tot de menschen spreekt in de H. Schrift en in de openbaring. En zijn genadig woord moet met dezelfde onderwerping des verstands door iedereen aanvaard als waarheid van zijn mond. Maar niet *even voornaam* is geopenbaarde en enkel maar geïnspireerde waarheid. Deze werd geschreven om de geopenbaarde waarheid ons meer voordeelig te doen zijn, gene om ons die waarheid zelve mede te deelen: de geïnspireerde waarheid is *dienstbaar* aan de openbaring, en bijgevolg van ondergeschikte waardigheid. De scholastiek bewaarde ons dit onderscheid in de termen: *primarie* en *secundarie* of ook *directe* en *indirecte* of ook *propter se* en *propter alia* revelata. Eene andere waarheid is b.v. Jesus' openbaring: »onderhoud de geboden" [1]), eene andere: »vult de kruiken met water" [2]); ook eene andere: »ik ben het licht der wereld" [3]), eene andere: »ziedaar in waarheid een Israëliet, in wien geen bedrog is" [4]). Zóó is ook eene andere waarheid het woord des Vaders: »Deze is mijn welbeminde Zoon, in wien ik mijn welbehagen heb" [5]), eene andere het woord des H. Geestes in Matthaeus: »Jesus kwam terstond uit het water" [6]). Maar alles is waarachtig.

Deze onderscheiding is geen nieuwe leer. Zij is een nieuwe glans op de oude leer, die in de H. Schrift ten allen tijde onderscheiden heeft het woord van God, dat zij »geloof en zeden" noemde, en het woord des hagiografen, dat zij »een *bron* der openbaring" heette: schat en schatkamer zijn nooit één en hetzelfde geweest. Deze onderscheiding tusschen geopenbaarde en geïnspireerde waarheid in de H. Schrift, wij zijn er vast van overtuigd, zal, als zij streng wordt doorgevoerd en nauwkeurig volgehouden, de twee scholen, die nog oneenig

---

1) *Matth.* XIX, 17.
2) *Joan.* II, 7.
3) *Joan.* VIII, 12.
4) *Joan.* I, 47.
5) *Matth.* III, 17.
6) *Matth.* III, 16.

zijn in de groote vraagstukken omtrent de H. Schrift [1]), bij elkander brengen in volmaakte harmonie.

* * *

Van groot belang is deze onderscheiding van waarheden voor de Schriftverklaring.

De geopenbaarde waarheid, ook die in de H. Schrift beschreven werd, wordt getrouw bewaard door het leergezag der Kerk. En daarom sprak het Vatikaan [2]) met Trente: »Wij verklaren, dat in *zaken van geloof en zeden*, die behooren tot het opbouwen der christelijke leering, die zin der Heilige Schrift voor de ware moet gehouden worden, welken hield en houdt de Heilige Moeder de Kerk, aan wie het toekomt over den waren zin en de uitlegging der Heilige Schriften te oordeelen; en dat het daarom aan niemand geoorloofd is tegen dezen zin of ook tegen het eenstemmig gevoelen der Vaders de Heilige Schrift zelve uit te leggen".

»In zaken van geloof en zeden", niet in alle zaken, tenminste niet direct. Indirect beoordeelt de Kerk alle Schriftverklaring: of ze namelijk strookt met de door God geopenbaarde waarheid, en wel bijzonder, of ze strookt met het goddelijk karakter, dat geheel de Heilige Schrift krachtens inspiratie draagt. Zóó luidde ook het antwoord van Mgr. Gasser, toen een Bisschop op het Vatikaansch Concilie voorstelde, het schema eenigszins te wijzigen en de onfeilbare Schriftverklaring der Kerk tot »alle zaken uit te strekken" [3]).

---

[1]) Het is bepaald jammer, dat Billot S. J. in zijn keurig werkje *De insp. S. Script.*, Romae 1903, nog uitgaat van de oude opvatting: »inspiratio ceu revelatio". Eveneens De San S. J. in zijn *Tract. de Div. Trad. et Script.*, Brugis 1903. Pesch S. J. maakt nauwkeurig onderscheid tusschen openbaring en inspiratie, ofschoon de benaming *oneigenlijke openbaring* voor inspiratie minder geschikt is om het terrein zoo zuiver mogelijk te houden (zie *De insp.* p. 414).

[2]) *Conc. Vat.* t. a. p. (*Coll. Lac.* VII, 251). Wij cursiveerden.

[3]) *Acta Conc. Vat.* (*Coll. Lac.* VII, 226 en 240—41). Wanneer echter Granderath (*Const. Dogm. expl. et illustr.* 1892, p. 53) de »res *fidei et morum*" gelijkstelt met »res *religiosæ*", dan is hij niet gelukkig in zijn woordenkeus. Terecht wordt deze gelijkstelling bestreden door Nisius (*Zeitsch. fur kath. Theol.*, 1897, S. 167) en Lagrange (*Revue biblique*, 1900, p. 137). Immers *alle godsdienstige* waarheden zijn niet uit haren aard *geopenbaarde* waarheden.

Het moge al eens twijfelachtig zijn, van welken aard eene waarheid is, geopenbaard of slechts geinspireerd: het leergezag der Kerk zal ten zijnen tijde uitspraak doen en de goddelijke openbaring trouw bewaren [1]). Voor den godgeleerde zijn de zes boven aangeduide kenteekenen der openbaring (blz. 227 en 228) eene goede norma ter nadere beduiding van wat den eigenlijken schat des geloofs uitmaakt. Meestal echter zal men niet tot volkomen zekerheid geraken, dan door te luisteren naar de Kerk, die in zaken van geloof en zeden »de zuil en het bestand der waarheid is" [2]). God wil nu eenmaal »door de dwaasheid van de prediking hen die gelooven zalig maken, opdat geen vleesch roeme voor zijn aangezicht" [3]).

Droevig is het hun vergaan, die deze prediking verwierpen. De kinderen der Hervorming in de 19e eeuw getuigen het [4]): »Luther en de zijnen hebben veel maar niet genoeg gedaan... Zegt de oude leer, dat God drieëenig is, dat Christus God of Godmensch of schijnmensch geweest is, wij leeren, dat God één is, en dat Christus een mensch was, wiens grootheid in zijn geestelijk karakter, in den godsdienst, dien hij had en stichtte, gelegen is... thans krijgen wij hem lief". — Neen! Jesus is oneindig meer beminnenswaardig. — En dan roept men uit: »Dank aan Luther en de zijnen"! Arme afgedwaalden! komt toch terug. Wij wachten en wij bidden al zoo lang.

Trachten wij nu de goddelijke inspiratie tot haar volle recht te laten komen.

---

1) Men wachtte echter niet een plechtige beslissing af. Geheel onjuist is de stelling van N. Peters (*Die grundsätzliche Stellung der katholischen Kirche zur Bibelforschung*, Paderborn 1905, S. 78—79): »Ob aber dieses ordentliche Lehramt für ihn [den Forscher] innerlich verpflichtend die betreffende Wahrheit lehrt, darüber entscheidet für den Forscher nur Sein eigenes Gewissen, so lange das auszerordentliche Lehrambt noch nicht gesprochen hat". Een leergezag behoeft nog niet onfeilbaar te zijn om onderwerping *des verstands* te kunnen vragen. Zie hierover De Groot (*Summa apol.* p. 587—88).

2) *I Tim.* III, 15.

3) *I Cor.* I, 21 29.

4) Prof. Matthes: *De nieuwe richting*, blz. 4 en 9. Dit modern ongeloovig boekje had in 1885 in ons klein landje al zijn *zesden* druk beleefd.

II. De goddelijke inspiratie.

De H. Schrift is, zooals wij zagen, niet de openbaring Gods, die voor het heil der wereld van den beginne af door profeten en eindelijk door Gods Zoon is afgekondigd. Zij is eene beschrijving van die openbaring, onder goddelijke inspiratie door menschen opgesteld, tot nut der Kerk. Grootsch was vooral de openbaring Gods in de verschijning van zijn welbeminden Zoon »Wij hebben zijne heerlijkheid gezien", schrijft de H. Joannes [1]), »eene heerlijkheid als des Eeniggeborenen van den Vader". Geen wonder, dat dan ook »velen ondernomen hebben, de dingen, die onder ons vervuld zijn geworden, in verhaal te brengen" [2]): wat was natuurlijker dan dat? Maar de verschijning van den Godmensch beschrijven, waardig en naar waarheid, was niet ieders werk. God zelf voorzag dan in de wenschen der kinderen des geloofs. Gelijk zijn H. Geest in vroeger jaren de openbaring had beschreven, door mannen zijner uitverkiezing, zóó zou ook thans de groote ontknooping van alle Godsspraken: »het geheim, dat voor eeuwen en geslachten verborgen bleef" [3]), door denzelfden H. Geest, bezielend en bewerkend de mannen van zijn welbehagen, waardig en naar waarheid voor het nageslacht worden te boek gesteld tot troost voor hen, die niet gezien en toch geloofd zouden hebben.

Wie waren die mannen van den H. Geest? Wat deed in hen die inspiratie? Wat leert ons de H. Geest in hun geschriften? Aan deze vragen willen wij onze aandacht wijden. Zóó zullen wij de inspiratie beter leeren kennen. Ons onderzoek mag niet beginnen met bespiegeling der rede: wat geschied is, moet worden onderzocht. »Exegetisches zur Inspirationsfrage", dat moet de leus zijn: op die feiten mag de rede verder bouwen, niet daarneven, anders bouwt zij luchtkasteelen.

* * *

1) *Joan.* I, 14.
2) *Luc.* I, 1.
3) *Coll.* I, 26.

Aan den menschelijken oorsprong der H. Schrift werd tot voor korten tijd door bijna allen, in angstvallige bezorgdheid voor den schat des geloofs, eene te groote waarde toegekend. Als hadde God zelf zich uitgesproken over de pen, waarmede Hij geschreven had! Als ware het orgel, door den H. Geest bespeeld, en niet de muziek, de muziek alleen, de weldaad Gods aan zijne Kerk geschonken door de inspiratie zijner Heilige Boeken! Met die angstvalligheid mogen wij niet spotten: zij wortelde in eene heilige bedoeling, in eene verdienstelijke bezorgdheid; het ging om ernstige, hoog-ernstige dingen; wel mogen wij alle misverstand doen verdwijnen eerbiedig en bezadigd. En zulks is thans geschied, en wel, gelijk behoorlijk was, uit de oude leer der Kerk, der Vaderen [1]).

Nooit heeft de Kerk het menschelijke ontstaan der H. Schrift zóó hoog geschat als een geopenbaarde waarheid: zij sprak er van in dienzelfden geest, als waarin zij spreekt van alles, wat enkel maar geschiedenis, toch samenhangt met het geloof. Ook Christus sprak er over in dienzelfden geest, niet anders dan zijn tijdgenooten, zonder iets te willen openbaren van die ondergeschikte dingen.

De wetenschap vroeg zich nu af: hoe mag de H. Schrift, zooals zij voor ons ligt, zijn ontstaan? Zijn de mannen, die de traditie noemt, in werkelijkheid de schrijvers? Het Oude Testament trok vooral de aandacht. Wat zeggen de boeken van zich zelven, wat toonen zij door hunne letterkundige samenstelling?

De ouden zijn niet zeer kritisch te werk gegaan: zij waren lichtgeloovig in zaken van geschiedenis, zij zagen niet nauwkeurig om naar den letterkundigen vorm der H. Schrift. Wetten van Moses, Psalmen van David, Wijsheid van Salomon, Gezichten van Isaias, die titels duidden naar hunne niet genoeg in bijzonderheden afdalende meening den heiligen schrijver aan. Zij hebben zich vergist. Door die mannen

---

[1]) Zie Condamin S. J. *Études sur l'Ecclésiaste*, III (*Revue biblique* 1900, p. 30—35). Het pleit wordt zoo goed als algemeen gewonnen gegeven.

heeft God weliswaar wetten geopenbaard, Psalmen geleerd, wijsheid medegedeeld, visioenen getoond; ja zelfs die mannen hebben, naar getuigenis der H. Schrift, soms op last van God, geschreven van hunne openbaring [1]): maar volgt hieruit, dat zij de schrijvers zijn van alle wetten, van alle Psalmen, van alle wijsheid, van alle visioenen, die *wij* gewoon zijn aan hen toe te schrijven; dat zij de schrijvers zijn van hunne *geheele* openbaring? Wat de meester niet had opgeteekend, dat mocht de leerling doen, dat mochten meerdere leerlingen doen, en allen mochten hunnen meester laten spreken. Men kon ook aan den meester toeschrijven, wat de leerling in den geest zijns meesters had voltooid.

Deze hypothese wordt gesteund door, of liever dankt haar recht van bestaan aan de Heilige Boeken zelf, die zich aan ons vertoonen, als door een redactor samengesteld uit fragmenten van verschillende personen, van verschillende tijden; of als door een compilator bijeengevoegd uit de nagelaten bescheiden van een grooten meester; of als door een dichter neergeschreven in persoon van den alom gevierden, lang gestorven held, die nog voortleefde in het spraakgebruik des nageslachts. En het schijnt, dat eerst in latere eeuwen, na de Babylonische gevangenschap [2]), de boeken die de oudste werden geacht, door eenen onbekenden schrijver zijn samengesteld *uit de oude bronnen*, die hem ten dienste stonden. Zoo kan men in de apocriefe legende van het niet-canonieke boek IV Esdras (XIV, 1—47) een grond van waarheid onderscheiden.

---

[1]) God gelastte aan Moses tot aandenken een *geschied*boek aan te leggen en het *verbond* in schrift te bewaren (*Exod.* XVII, 14; XXXIV, 27). In dien geest heeft Moses doorgewerkt (*Exod.* XXIV, 4; *Num.* XXIII, 1—2; *Deut.* XXXI, 9). En zijne opvolgers waren werkzaam in dienzelfden geest (*Jos.* XXIV, 26; *I Reg.* X, 25; *I Paral.* XXIX, 29; *II Paral.* XXVI, 22; *Is.* VIII, 1; XXX, 8; XXXIV, 16; *Jer.* XXXVI, 2—32; *Bar.* I, 1; VI, 1; *Ezech.* XXIV, 2; *Dan.* XII, 4; *Hab.* II, 2). Deze getuigenissen kan men echter niet laten gelden van de boeken, zooals die ons zijn overgeleverd: zij pleiten op zich zelf slechts voor het bestaan van oude geschriften. En evenmin mag men dat *gebod van God* om op te schrijven met Zanecchia (*Div. Inspir.*, p. 37—38) tot inspiratio verheffen: het „imperium divinum efficit imperata" moge major zijn; de minor echter vraagt distinctie.

[2]) Nehemias heeft de verspreide geschriften bijeenverzameld (Vgl. *I Mach.* II, 13).

Een helderder licht is opgegaan over al de boeken van het Oude Testament

* * *

Wat nu deed de inspiratie Gods in die heilige schrijvers? Wat hebben zij zelven ondervonden bij hun schrijven?

Door eigen arbeid werd het boek geschreven. Wat God *geopenbaard* had, werd door hen ontleend òf aan hun geheugen òf aan de bronnen van de openbaring, aan de H. Schrift en aan de bedienaren des woords, de profeten en apostelen; wat aan de beschrijving van die openbaring werd dienstbaar gemaakt overeenkomstig hun godsdienstig doel, werd ontleend, als het *geschiedenis* was, aan de bronnen der geschiedenis, die onder hun bereik lagen; als het *leering* was, aan andere Heilige Boeken of aan hun eigen kennis, gevormd door eigen studie, verkregen door genoten onderricht en opgedane ondervinding; als het *oratorisch* was, aan hun gemoed, dat liefde had en overtuiging, en van zijn schat aan anderen wilde mededeelen. Zóó geheel gewoon ontstonden onze Heilige Boeken, gemerkt met de natuurlijke eigenschappen van hun tijd en van hun schrijvers.

Een paar voorbeelden. Hooren wij eens, hoe de H. Geest in den H. Lucas het Evangelie gaat beschrijven [1]: »Aangezien velen ondernomen hebben, de dingen, die onder ons zijn vervuld geworden, in verhaal te brengen, *naar hetgeen ons overleverden*, die van af den beginne ooggetuigen waren en bedienaren des woords; zoo heb *ik ook* gedacht, na alles van den aanvang af *nauwkeurig te hebben nagegaan*, het u, uitmuntende Theophilus, *in volgorde* te beschrijven, opdat gij de *waarheid* zoudt inzien van de dingen, waarin gij onderricht zijt geworden". De schrijver van het Bijbelboek *Numeri* benut het *Boek van 's Heeren krijg* [2]; de schrijver van *Josue* vergelijkt het *Boek der Rechtvaardigen* [3], waaraan ook de schrijver van *II Samuel* berichten ontleent [4]; de schrijver

1) *Luc.* I, 1—4. Wij veroorloven ons te cursiveeren.
2) *Num.* XXI, 14.
3) *Jos.* X, 13.
4) *II Samuel* I, 18.

van *I Paral.* verwijst ons [1]) voor verdere inlichtingen naar de *Boeken van Samuel* en *van Nathan* en *van Gad de profeten*, zooals die van *II Mach.* ons heenwijst naar *Vijf boeken van Jason*, die hij getuigt met veel moeite, en misschien nog minder prijselijk, in beknopten vorm te hebben weergegeven [2]). Zóó nu spreekt God de H. Geest in zijne mannen, die, naar het schijnt, niet eens bewustzijn hadden van de bezieling [3]) van den H. Geest.

En toch, die Heilige Boeken, hoe volkomen menschelijk zij ook mogen wezen, hebben geheel en in alle deelen, »als zijnde door inspiratie van den Heiligen Geest geschreven, God tot bewerker" [4]). Zij zijn evenzeer werk van God als werk van menschen. Ze zijn nog meer het werk van God, want wij gelooven met Paus Leo [5]): »dat de Heilige Geest de menschen tot werktuigen heeft genomen om te schrijven", wel te verstaan, tot redelijke werktuigen, die werken geheel overeenkomstig hunne natuur. Verstand en wil des heiligen schrijvers werden door den H. Geest bewogen, zóó dat het boek tot stand kwam [6]). Alles van den H. Geest, door den mensch, naar menschelijke wijze. Het menschelijke *denken*, dat in de H. Schrift ligt uitgedrukt, is Gods gedachte, woord van God [7]).

* * *

1) *I Paral.* XIX, 29.

2) *II Mach.* II, 24—32; XV, 38—40.

3) Wij zouden het woord inspiratie door *bezieling* willen wedergeven, liever dan door *ingeving:* spiritus, πνεῦμα, *roeach* is adem, *ziel*, *geest.*

4) *Conc. Vat.* t. a. p.

5) Encycl. *Providentissimus*, alinea *Haec est.*

6) Voor de beweging van de schrijvende hand of van den dicteerenden mond schijnt geen *onmiddelijke* beweging van den H. Geest te moeten aangenomen worden (Zanecchia, *Div. Insp.* p. 131—32). De beroemde school van Lessius-Franzelin houdt nog altijd staande, dat de letterkundige bewerking van het boek niet *door de inspiratie* tot stand kwam, maar slechts *onder den invloed* van den H. Geest stond. Men heeft deze opvatting der inspiratie *vivisectie* genoemd. Pesch ziet geen bezwaar deze vivisectie aan te nemen (zie *De inspir.* p. 462—64 en 480—82).

7) Om deze *gedachte* van den H. Geest en van den hagiograaf, dit goddelijk en menschelijk *oordeel* over de uitgesproken waarheid, te bepalen en goed te begrijpen, heeft men het algemeen en het bijzonder *doel* der H. schrift voor oogen te houden.

Ten slotte rijst de vraag: wat leert ons de H. Geest in zijne Heilige Boeken?

Ook hier beslisse Gods eigen woord, dat Hij geschreven heeft. In het algemeen nu luidt het antwoord: dat wat God heeft *willen* leeren, en op die wijze, als Hij zelf *gewild* heeft. Gods eigen woord beslisse: maar men houde steeds voor oogen, dat Gods *bedoeling* de ziel is van zijn woord. Dit toch geldt voor alle woord, dat uit zijn aard bedoelde mededeeling van de gedachte is. Zoo hangt het van de bedoeling af, of men een woord, ja eene geheele uitdrukking, eigenlijk of figuurlijk moet verstaan: denken wij hier aan het bloemrijk spraakgebruik der Oosterlingen. Zoo hangt het van de bedoeling af, of eene rede letterkundig zuiver en wetenschappelijk juist mag worden opgevat, ofwel taal wil voeren, die gewone menschen spreken in het dagelijksche leven: denken wij hier o. a. aan het op- en ondergaan der zon. Zoo hangt het van de bedoeling af, of een geschrift geschiedverhaal moet heeten, ofwel als zedekundige leering en vermaning moet worden opgevat: denken wij hier o. a. aan geschiedkundige romans en aan parabels. Zoo ook hangt het van de bedoeling af, of een geschiedverhaal uiterst nauwgezet en alleszins nauwkeurig mag gelden, ofwel als zakelijk getrouw moet worden opgenomen: denken wij hier o. a. aan vrije aanhaling van woorden, aan ronde getallen, aan eenvoudig weergeven van wat men hoorde of vond, in zaken nl. die van ondergeschikt belang zijn.

Wat nu beoogt Gods heilig woord voor ons te zijn? Wij hebben het reeds aangetoond: het wil de openbaring Gods (richtsnoer voor geloof en zeden) aan de kinderen des geloofs onderwijzen, aanbevelen, meer geloofwaardig, meer bevorderlijk maken (zie bl. 230). En dit in eene taal, die de gewone menschen spreken in hun dagelijksch leven, of die zij naar omstandigheden als passend kleed voor hunne uitingen verkiezen. De geopenbaarde waarheid wordt *om haar zelve* (»propter se", »primarie", »directe") steeds bedoeld; de niet-geopenbaarde, die door de inspiratie dienstbaar wordt gemaakt aan de openbaring, wordt enkel *om de geopenbaarde* waarheid steeds bedoeld. Zóó is geheel de H. Schrift een *godsdienstig* boek.

In dezen zin verklaart Paus Leo [1]) met den H. Augustinus ons het onderwerp en de taal der H. Schrift: »dat wat dienstig is ter zaligheid", en dit in woorden »naar menschelijk gebruik". En zoo draagt *geheel* de H. Schrift den waarborg der goddelijke waarachtigheid. Geen dwaling in de H. Schrift: dat is de leer de Kerk. Nadrukkelijk heeft Paus Leo [2]) het herhaald: »Het zou ten eenen male ongerechtigd zijn, ofwel de inspiratie slechts tot eenige deelen der Heilige Schrift te beperken, ofwel toe te geven, dat de heilige schrijver zelf zou gedwaald hebben . . . het is er zooverre van af, dat de goddelijke inspiratie aan eenige dwaling zou kunnen onderhevig zij, dat zij krachtens haar zelve, niet enkel alle dwaling buitensluit, maar zoo noodwendig buitensluit en verstoot, als het noodwendig is, dat God, de allerhoogste Waarheid, van volstrekt geen dwaling de bewerker is".

Het zou echter niet oordeelkundig zijn, uit deze leer der Kerk het besluit te trekken, dat de H. Schrift in alles *absolute* waarheid borgt. In dingen van profanen aard, die slechts aan de openbaring, waarmede zij in de H. Schrift in samenhang gebracht worden, hun godsdienstig karakter ontleenen, wordt door de inspiratie, die ze dienstbaar maakte voor haar doel, slechts *relatieve* waarheid [3]) geborgd: in zooverre n.l. zij aan de geopenbaarde waarheid, die beoogd wordt, dienstbaar zijn en daarmede samenhangen. In zooverre b.v. borgt ons de H. Geest het geslachtsboek van den Zaligmaker in den H. Matthaeus, als Hij ons door dat boek wil toonen, dat Jesus is de zoon van David, de zoon van Abraham, gelijk Hij ook uitdrukkelijk aanduidt [4]). In de vele aanhalingen van schriftuurplaatsen, van woorden des Zaligmakers enz. borgt de H. Geest ons niet de letter maar den zin [5]); in de geschiedverhalen,

---

1) Encycl. *Providentissimus*, alinea *Nulla quidem*: »saluti profutura", »humano more".

2) Encycl. *Providentissimns*, alinea *Haec ipsa.*

3) Vgl. Pesch S. J. *Prael. Dogm*[3]. I, n. 629 en Mannens, *Theol. Dogm Inst.* I, p. 201.

4) *Matth.* I, 1.

5) Vergelijk de woorden der *H. Consecratie* bij *Matth.* XXVI, 26—28; *Marc.* XIV, 22—24; *Luc.* XXII, 19—20; *I Cor.* XI, 24. Eveneens het *opschrift des*

die beschreven worden, borgt de H. Geest slechts die omstandigheden, die Hem ter harte gaan [1]); in het onderrichten en vermanen borgt ons de H. Geest slechts zakelijke waarheid [2]). Wat in het oog des H. Geestes en des schrijvers van *geen belang* mag heeten, wordt weergegeven zonder waarborg: »veel wordt in de H. Schrift gezegd naar de meening van dien tijd, waarin het voorviel, en niet naar de werkelijke toedracht der zaak" [3]). Verwijst Hij ons naar zijne bronnen, citeert Hij taal van anderen, dan moet het blijken uit den samenhang, of en in hoever Hij aan die bronnen en aan die taal zijn eigen zegel hecht: dit goddelijke zegel borgt ons dan *absolute* of *relatieve* waarheid naar gelang de dingen het verdienen en door God ons worden voorgehouden [4]).

Wat nu het menschelijke woord der H. Schrift aangaat, en wel bijzonder den *letterkundigen vorm*, waarin de waarheid is neergelegd, en waaraan die waarheid haren letterkundigen aard ontleent: langen tijd werd aan dit onderwerp van studie in de H. Schrift niet die aandacht geschonken, waarop het ten volle recht heeft. Zóó is b.v. de ontdekking van den *dichtvorm* der H. Schrift — alle profetieën en alle wijsheid der boeken van het Oude Verbond zijn in dezen vorm beschreven — van een niet genoeg waardeerbaar voordeel voor het goed begrip der Heilige Boeken. Ook de oorsprong der

---

kruises bij *Matth.* XXVII, 37; *Mr.* XV, 26; *Luc.* XXIII, 38; *Joan.* XIX, 19. Eveneens het citaat uit *Isaias* bij *Joan.* VI, 45 en *Isaias* LIV, 13.

1) Vergelijk b.v. de *ronde getallen* bij *Matth.* XIV, 21; XV, 38; het *twijfelend* verhalen bij *Luc.* III. 23; *Joan.* II, 6; VI, 19; XXI, 8.

2) Vergelijk b.v. den *dichterlijken vorm* van alles, wat profetisch is gesproken. Eveneens het beroep van *Judas* (v. 9 en 14) op voorbeelden uit de oudheid.

3) S. Hier. *in Jerem.* XXIX, 10 (M. L. XXIV, 855) vgl. ook *in Matth.* XIV, 8 (M. L. XXVI, 98).

4) De geruchtmakende distinctie van *expliciete* of uitdrukkelijke en *impliciete* of bedekte citaten mag dus gerust begraven worden. Zij heeft een plechtig uitgeleide ontvangen van wege de Bijbelcommissie op 27 Maart 1905 (Zie *Revue biblique*, 1905, p. 161). Pesch wil ze echter nog behouden (*De insp.* p. 541). Ook de uitdrukking *relatieve* waarheid wil hij als dubbelzinnig prijsgeven (ib. p. 524—25). Het juiste woord, dat de bedoelde waarheid der H. Schrift kenmerkt en algemeen aanvaard werd, is nog niet gevonden. Zou het ook *formeele* of *bedoelde* waarheid kunnen zijn?

H. Schrift, gelijk wij reeds aanstipten, komt hierdoor in een ander daglicht te staan.

Velen onder ons zijn de meening toegedaan, dat ook in het *verhaal-proza* der H. Schrift gewichtig verschil van aard valt te onderkennen. Zóó zouden de verhalen van het geheele Boek der Schepping *historische legenden*, die van Tobias, Judith, Esther *zedekundige* en *historische romans* zijn [1]). De boeken zelven roepen het ons toe, zoo beweert men. Van geen andere zijde uit het oud-verleden wordt ons aangaande deze boeken zoo iets medegedeeld, maar de boeken zelven eischen het.

De meesten onzer echter, wij meenen de overgroote meerderheid, voelen afkeer tegen dit loslaten van den letterlijken, historischen zin der H. Schrift. Zij hebben óók geluisterd naar die stem, dien eisch der boeken; maar niet vernomen, dat de oude opvatting, die zooveel eeuwen lang het gevoelen der Kerk is geweest en nog is, zou moeten prijsgegeven. Zij zijn bevreesd, dat aan de oudste openbaring Gods, die ongeschonden in de Kerk is bewaard gebleven, door die nieuwe meening nadeel zal worden toegebracht.

Hoogernstig voorwaar is dit geschilpunt. Zonder eenigen twijfel moet alle reclamestijl en alle grootspraak hier ver worden gehouden. Op zulke wijze moet men niet beproeven ons katholiek en vroom gevoel te willen onderwijzen. Wij zijn anders onderricht geworden. Ons dunkt, dat ook in dezen geest het antwoord moet begrepen worden, dat onlangs op eene algemeene vraag, aangaande deze stof aan de Bijbelcommissie gesteld, in naam des Pausen werd gegeven met eerbiedwaardige voorzichtigheid [2]).

Thans beschouwen wij ons plan volvoerd, en eindigen met de woorden van den Hagiograaf in het tweede boek der

---

[1]) Volgens Loisy zou zelfs het Joannes-evangelie *symbolische schildering* van geschiedenis zijn: eene keurige bestrijding van deze hypothese gaven onlangs de *Stimmen a. M. L.* (1904, Theil 67, S. 361—71) van de hand van P. Knabenbauer. Aan de bestrijding der historische legenden heeft Pesch in zijn jongste werk menige schoone bladzijde gewijd.

[2]) Zie *De Katholiek* 1905, Dl. CXXVIII, bl. 392—93.

Machabeën [1]): »Ook ik zal hiermede een einde maken aan het verhaal. En is dit goed, en zooals het voor de geschiedenis past, dan is dat ook naar mijn eigen wensch. Is het daarentegen minder prijselijk, dan moge men het mij ten goede houden".

Ons komt het voor, dat door de onderscheiding van openbaring en inspiratie — dat is van goddelijke en menschelijke waarheid, in de geheel en al goddelijke Schriften — over onze Heilige Boeken een nieuw en heilzaam licht is opgegaan; de oude leer straalt in nieuwen glans. Naar dit nieuwe licht zullen de heidenen komen. Welnu dan:

»Zingt den Heer een nieuw gezang,
Hem lovend in der heiligen Kerk!" [2])

Weert. fr. ROMUALDUS PEETERS, O. F. M.

---

[1]) *II Mach.* XV, 38—39.
[2]) *Psalm* CXLIX, 1.

HET AVESTA OF HEILIG BOEK DER PERZEN EN HET JODENDOM.

STUDIE IN VERGELIJKENDE GODSDIENSTLEER.

»Est-il permis à un profane de se former une opinion par le dehors sur un point qui divise les spécialistes? Ceux-là seulement qui voudront bien répondre à cette question avec indulgence sont invités à nous suivre" .... Deze woorden, waarmee pater Lagrange zijne studie over den godsdienst der Perzen aanvangt, wenschen wij hier tot de onze te maken, na ze eerst nog onderstreept te hebben.

Aan de behandeling van het onderwerp zelf moeten eenige algemeene bemerkingen voorafgaan én om dat onderwerp in te leiden én om elke misduiding te voorkomen, die door den lezer zou kunnen gemaakt worden bij het vernemen van sommige meeningen en theorieën.

In de waardeering van het ontstaan en de geschiedenis der godsdiensten bij de verschillende volkeren staan twee scholen van geleerden tegenover elkander. Die, welke den eersten godsdienstvorm in een laagstaanden natuurdienst zoekt en verder volgens een natuurlijke ontwikkeling langs de trappen van fetisisme, animisme, ahnencultus, polydaemonisme, polytheïsme tot een ethisch monotheïsme laat opklimmen; daartegenover de school dier geleerden, volgens welke de volkeren in hun godsdienstgeschiedenis juist een tegenovergestelden weg bewandelen, van het hoogste monotheisme tot den laagsten natuurdienst [1]). De eerste meening echter moet worden prijs-

[1]) Voor den lezer, wien deze benamingen eenigszins vreemd klinken, volge hier een korte verklaring. *Fétisme* van het Portugeesche »feitiço", middeleeuwsch-latijnsch »factitius", beteekent »met tooverkracht begaafd"; er wordt mee aangeduid de vereering van boomen, steenen en andere voorwerpen, in de ver-

gegeven, omdat men, teruggaande tot de oudste tijdperken in de geschiedenis vooral der beschaafde volkeren, daar naast de laagste elementen tevens zeer hooge godsdienstvormen aantreft, of, zooals Lagrange zegt: »la rivalité des meilleurs sentiments et des plus bas instincts du coeur de l'homme" [1]). En zelfs bij de wilden in onzen tijd ontmoet men dikwijls zulk een ingewikkeld geheel van de meest minutieuze godsdienstritussen, dat hun toestand onmogelijk als het type kan gelden van die lage godsdienstvormen der eerste menschen [2]). Doch er is nog een meer doorslaand bewijs voor de onhoudbaarheid dezer evolutietheorie. Ieder mensch begrijpt den godsdienst als een geloof aan machten, die boven hem staan, met wie hij verplicht is zich op een of andere wijze in verbinding te stellen. Die verplichting is een zedelijke. Het bestaan dus van hoogere machten, van wie de mensch afhankelijk is, welke afhankelijkheid hij zedelijk verplicht is door cultushandelingen te erkennen, en de mogelijkheid om met die hoogere machten in aanraking te komen: zoo begrijpt,

---

beelding van den wilde al of niet met levende wezens bezield. *Animisme* is het geloof, dat al wat zich beweegt, door een denkenden en voelenden geest is bezield (Tiele). *Ahnencultus* is de dienst en vereering van de geesten der overledenen. *Polydaemonisme* veelgeestendom en -dienst. *Polytheisme* veelgodendom en -dienst. *Ethisch Monotheisme* is de dienst van éénen God, inzoover deze buiten en boven de natuur staande, vooral de rechter en richter is van 's menschen vrije en zedelijke handelingen; in tegenstelling met berggoden, watergoden, kortom den *natuurdienst*, waarin de als goddelijke wezens vereerde elementen het zedelijk moment noch bij het vereerde noch bij den vereerder op den voorgrond stellen. Dit sluit bij het volk met natuurdienst wel niet elk zedelijk begrip uit, doch wordt niet in den cultus, den godsdienst, voorop gesteld. Een ieder begrijpt, dat deze verdeeling van godsdienstvormen meer logisch dan historisch is; m. a. w. bij de meeste volkeren vindt men op zeer onlogische wijze verschillende dier vormen vereenigd.

[1]) Lagrange, *Etudes sur les religions Sémitiques*, bl. 27. Bij eenige dezer algemeene beschouwingen volgen wij de denkbeelden in de *introduction* van dit werk ontvouwd.

[2]) Met deze »eerste menschen" is hier niet bedoeld ons eerste ouderenpaar. De godsdienst onzer eerste ouders is volgens de h. schriftuur en volgens ons h. geloof een bovennatuurlijk monotheisme, staande buiten en boven de gewone godsdienstleer. Als »eerste menschen" worden hier bedoeld de menschen, die voorafgaan aan het tijdvak, waarin de profane geschiedenis der volkeren begint door te breken.

zoo heeft altijd geheel de wereld den godsdienst begrepen. Wat volgt hier onmiddelijk uit? Dat fetisen, natuurelementen, zielen der afgestorvenen, geesten uit zich zelf geen voorwerpen van godsvereering kunnen zijn, daar zij noch machten zijn, die boven den mensch staan, noch dezen zedelijk verplichten kunnen tot handelingen van eeredienst, om met hen in relatie te treden. Dit alles spreekt allersterkst uit de magie, waardoor de mensch met tooverformulen, bezweringen en tooverkrachtige gezangen of handelingen de goden onder zijn macht meent te brengen; wat dus rechtstreeks tegen alle gevoel van eerbied en afhankelijkheid indruischt. En die magie wordt juist het meest beoefend, waar het zuiver godsdienstig bewustzijn het meest verduisterd en ontaard is. Fetisisme, animisme, ahnencultus, daemonisme kunnen dus niet de eerste godsdienstvormen zijn, langs welke de mensch tot het hoogste: het monotheïsme is opgeklommen. Toch zijn zij feitelijk godsdienstvormen. Zij zijn zulks echter geworden, doordat bij den mensch het zuivere en noodzakelijk eerste godsidee door vergetelheid, hartstochten en andere oorzaken was verduisterd, en toen dat verduisterd godsidee op voorwerpen van lager orde werd toegepast. Maar hiermede vervalt de theorie, dat die lagere godsdienstvormen de eerste zijn geweest.

De tweede theorie, die uit monotheïsme langs schematische volgorde polytheïsme en andere lagere godsdienstvormen laat afdalen, berust, althans in dezen vorm voorgesteld, evenmin op historische of wijsgeerige gronden. Het is niet denkbaar, dat de mensch een éénen en eenigen God dienend en aanbiddend, zoo van zelf meerderen goden, laat staan lageren wezens, zijn vereering ging aanbieden. Dit kon niet geschieden, dan nadat eerst door een zeer lang tijdsverloop dat denkbeeld van den éénen en eenigen God voor een goed deel was verduisterd en verloren geraakt. Waarop dan de nieuw ontstane godsdienstvormen in hun eigen bronnen en oorsprongen moeten worden nagespoord, daar zij niet onmiddelijk en rechtstreeks uit het zuiver monotheïsme kunnen ontstaan zijn. In dien zin bemerkt pater Prat S. J. dan ook zeer juist: »Le fait de la révélation primitive, si raisonnable

en soi et que nous admettons sans hésiter sur la foi de nos livres saints, est maintenant bien éloigné de nous; peut-être est-il obscurci et oblitéré; il est douteux qu'il ait laissé, dans ce monde plus vieux qu'on n'est généralement disposé à le croire, des traces encore visibles; et s'il en restait des vestiges, comment les discerner aujourd'hui des produits spontanés de l'esprit humain?" [1])

Een der voornaamste oorzaken — want er zijn er meerdere — die tot versplintering en verbastering der zuivere godsvereering hebben meegewerkt, is de mythologie. Mythologie is geen godsdienstvorm, doch een beginnende wetenschap, een soort van kinderlijke filosofie, waardoor de eerste menschen een verklaring zochten voor de hen omringende natuurverschijnselen. De natuurlijke oorzaken van een verschijnsel niet kennend, plaatsten zij levende wezens achter die verschijnselen, waardoor deze in beweging werden gebracht. Hiermede was de grond gelegd voor de vele verhalen en sprookjes, welke men overal in het folklore terugvindt. Men denke bijv. aan de zon, die de schoone aurora achtervolgt, de sterren verslindt en op haar beurt door den draak, de zwarte wolk, bestreden wordt. Zoo begrepen, is de mythologie van den godsdienst onderscheiden. De godsdienst erkent, aanbidt en vereert een opperwezen, dat men verder onkenbaar en ontoegankelijk gelooft; tevens is daar altijd min of meer een zedelijk element aanwezig. Doch de mythologie wil meer het wezen achter de verschijnselen kennen dan aanbidden. Mythologie is dus niet het begin van den godsdienst, want dan zou de wetenschap de embryonale staat van den godsdienst zijn en zou het woord van Guyau waarheid bevatten: »La religion est la science naissante, et ce sont des problèmes purement physiques qu'elle a tout d'abord essayé de résoudre." Doch toen men het bestaande godsidee overbracht op die levende wezens achter de verschijnselen, en de mytheverhalen liet spelen in de wereld der goden, die ook de natuurkrachten in beweging brachten, toen werd de mythe

[1]) R. P. Prat, S. J., *La science de la religion et la science du langage d'après Max Muller*, p. 8.

godsdienst-mythe en werkte mede tot verbastering van den zuiveren godsdienst [1]).

Onmiskenbaar is dus in de geschiedenis der godsdiensten, althans in haar geheel genomen, achteruitgang te bespeuren. Toch valt evenmin te ontkennen, dat bij sommige volken, in bepaalde perioden van hun geschiedenis een groote vooruitgang te bemerken is én in de godsidee zelf én in den dienst, welk aan die godheid moet gebracht worden. Die vooruitgang is echter zelden de vrucht van een natuurlijken groei, welke in den boezem van het godsdienstig volk heeft plaats gegrepen, doch is gewoonlijk te danken aan het optreden van een groot man, een hervormer of een priesterschool, die eenige door het natuurlijke verstand verkregen hoogere godsdienstdenkbeelden bij het volk trachtten ingang te doen vinden. Dit verschijnsel nu heeft ook plaats gegrepen bij de Perzen, die van belijders van een laag staanden natuurdienst door de Zarathustrische hervorming tot een vrij hoogen, moreelen godsdienst werden opgevoerd.

Opvallend echter is in deze tot hooger opgevoerde godsdiensten het verschijnsel, dat met de komst van het nieuwe en hoogere het lagere en oudere niet verdwijnt, doch zich hardnekkig in alle levens- en godsdienstuitingen handhaaft. Dit vindt zijn oorzaak én in het onuitroeibaar conservatisme van den mensch, vooral waar het zijn overgeërfde godsdienstbegrippen geldt, maar ook in den eerbied, dien de hervormers — gemeend of geveinsd — voor het oude aan den dag legden. Vandaar ook het verschijnsel, waarop wij boven wezen, dat men bij verschillende godsdiensten het hoogste in broederlijken bond ziet met het laagste, dat Ahura Mazda, de opperste god der Perzen, nu eens bezongen wordt als »de Stralende", »de Majestueuze", »de Hoogste", »de Reinste", »die ons geschapen en gevormd heeft" — terwijl hij op een andere plaats beschreven wordt als een natuurwezen, dat den

---

[1]) Over mythologie, sage, animisme heeft Dr. Jos. Schrijnen in de laatste jaargangen van dit tijdschrift wetenswaardige bemerkingen geschreven. Vooral zijn prachtig opstel *Niobe* in het Jan.-nummer van dezen jaargang moet door ieder gelezen worden.

hemel tot lichaam, tot zoon het vuur, tot oog de zon heeft, en hij elders de hulp afsmeekt van andere geniën, om hem te verlossen van de 99999 kwalen, die Ahriman, het hoofd der kwade geesten, hem op het veege lijf heeft gestuurd.

De litteratuur nu of de heilige boeken, waarin deze godsdiensten beschreven staan, zijn de trouwe weerspiegeling van dat gemengd karakter, van die eb en vloed, dat rijzen en dalen, waaraan die godsdiensten in hun lange geschiedenis onderhevig waren. Doch indien zij, gelijk dat bij onze tegenwoordige geschiedschrijving het geval is, tevens de trouwe weerspiegeling waren der data en chronologische volgorde, waaronder die godsdienstveranderingen hadden plaats gegrepen, dan zou het voor den naneef gemakkelijk geweest zijn, zich een juist denkbeeld dier »histoire des variations" te vormen en tevens te bepalen, op welken trap van godsdienst-ontwikkeling een volk in eęn bepaald tijdvak stond. Helaas, de oostersche geschiedschrijver had andere costuymen. Drie, vier geschreven bronnen, dikwijls van zeer verscheiden afkomst, als aaneensluitende verhalen aan elkaar rijgen, deze verder aanvullen met volkstradities, waarvan de historische waarheid niet altijd boven alle verdenking verheven was, de denkbeelden zijner dagen neerleggen in den mond van een groot denker uit de oude dagen, in een bonte mengeling oud en nieuw door elkaar werken, dat waren van die letterkundige manieren, die zonder zelfs een schijn van scrupule bij de oostersche schrijvers der oudheid in gebruik waren. De »Sapientiales" kregen zooveel waarde, als aan hun hoofd de naam prijkte van hem, dien het volk als »den" Wijze vereerde; het godsdienstig lied van jonger tijd ruischte van de harp van den ouden harpenaar en zelfs de eerbiedwaardige Henoch, van wien geschreven staat: »hij wandelde met God en werd niet meer gezien, want God nam hem weg" [1]), had het waarschijnlijk hieraan te danken, dat hem het vaderschap werd toegedicht van apocalyptische gezichten, in het brein van een

[1]) Gen. V, 24.

joodschen schrijver uit den Machabeën-tijd uitgedacht [1]). Het »onpersoonlijke" boek was in het Oosten gemeengoed van allen, en compileeren van de meest uiteenloopende dokumenten, bewerken naar persoonlijke inzichten beschouwde dan ook ieder als zijn recht.

Uit dit alles echter ziet men duidelijk, dat dit ingewikkeld letterkundig procédé zeer veel moeielijkheden geeft voor den geleerde, die daaruit de gegevens moet opdiepen voor zijn kennis van den godsdienst, welken een volk in een bepaalde periode der geschiedenis bezat. De litterarische en historische critiek vorderen hier het leeuwendeel in den arbeid. En dit maakt ook de juiste waardeering van den godsdienst der Perzen zoo ingewikkeld en geeft tot zoo groote verscheidenheid van inzichten aanleiding, daar het Avesta, het heilige boek der Perzen, in niet geringe mate in dat zoo juist beschreven lot van Oostersche geschiedschrijving gedeeld heeft.

Voór wij dit echter in onderdeelen gaan aantoonen, moeten wij eerst een bemerking maken over den godsdienst van Israël. Wij herhalen hier wat wij elders schreven naar aanleiding eener studie over »Israël en Babel" [2]). Men is allicht geneigd, zoo schreven wij daar, een parallel te trekken tusschen den godsdienst van Israël en dien der Christenen, in dien zin, dat gelijk reeds in het begin van het Christendom de volheid der Christelijke openbaring aanwezig was, zoo ook de gansche schat van geopenbaarde waarheden, aan Israël geschonken, reeds aanwezig was bij Abraham en de eerste oudvaders. Dit is echter miskenning van het karakter van Israëls godsdienst. De profeet Ezechiël zelf schildert ons het volk des Heeren in Egypte en de woestijn als een hulpeloos en naakt wicht, dat in zedelijk en godsdienstig opzicht nog in alles moest onderwezen worden. Dit geschiedde echter, gelijk elke goede opvoeding, niet plotseling, niet op eens; doch langzamerhand onderrichtte de Heer Zijn volk in de waarheden, die het ter zaligheid voeren moesten. In dien zin

---

1) *Het boek Henoch*, een apokrief werk, doch dat ons doet zien, welke hooge eschatologische ideëen bij de Joden dier dagen bekend waren.

2) *Nederlandsche Katholieke Stemmen*, Jan. en Febr. 1906.

dus is er evolutie waarneembaar in Israëls godsdienst en zedenleer. Doch — men lette hier wel op — deze ontwikkeling, die niets anders is dan een langzaam en geleidelijk meedeelen van nieuwe waarheden, verschilt hemelsbreed van de evolutietheorie der modernen, die slechts een natuurlijken groei aan Israëls godsdienst toekennen, gelijk zij dien godsdienst zelf als een natuurlijk verschijnsel willen hebben aangemerkt. Maar ook in het meedeelen van die godsdienstige en zedelijke waarheden hield God rekening met den aard en de gesteltenis van dat volk, door den profeet »een kind" genoemd. Dat kind met zijn semietisch en zinnelijk temperament, gesproten uit een heidensch volk, voortdurend met den grof-zinnelijken natuurdienst van omliggende volkeren in aanraking, was niet in staat op eens te ademen in de zuivere en hooge atmosfeer van louter bovennatuurlijke en geestelijke waarheden. Slechts langs den weg van het tast- en grijpbare, langs de dingen der zinnelijk-waarneembare levenswereld, waarin het geboren en opgegroeid was, moest God dat volk opkweeken en tot hooger opvoeren. Maar dan is het ook alleszins natuurlijk, dat wij in Israëls godsdienst elementen ontmoeten, verwant aan de wereld, die Israel van zijn jeugd af omringd had, met dit voorbehoud echter, dat de godsmannen en profeten ervoor waakten, dat die elementen van alle polytheïstische en andere onreine stoffen werden gezuiverd. Dan — voegen wij er nog bij — is het ook Gode niet onwaardig toe te laten en zelfs erheen te leiden, dat zijn volk in enkele, voor een groot deel natuurlijke, waarheden niet zoozeer onderwezen werd door een ander volk, bij hetwelk die waarheden hoog ontwikkeld waren, als wel door de denkbeelden dier andere natie werd opgewekt tot hooger ontwikkeling van datgene, wat het reeds in de kiem in eigen boezem omsloten hield. En wat gebeurde dan? Deze of die waarheid, bijv. het onsterfelijkheidsvraagstuk, dat in het Perzisch dualisme toch altijd een onvoldoenden grond en verklaring vond, ontving dan in den godsdienst van Israël met zijn bovennatuurlijke denkbeelden over Gods heiligheid en gerechtigheid een hechter grondslag en hooger wijding. Dit nu achten wij

voor Israël evenmin onwaardig, als wij het voor het Christendom onwaardig achten elders termen, vormen en woorden te ontleenen, die echter bij het overnemen het omhulsel worden van geheel nieuwe en bovennatuurlijke denkbeelden.

Hoe dit echter ook zij, vooruitgang in boven omschreven zin is bij Israël niet te loochenen. Reeds ten opzichte van het fundamentcele vraagstuk der onsterfelijkheid heeft Bossuet op die ontwikkeling gewezen: »... la loi de Moïse ne donnait à l'homme qu'une première notion de la nature de l'âme et de sa felicité... Mais les suites de cette doctrine et les merveilles de la vie future ne furent pas alors universellement développées; et c'était au jour du Messie que cette grande lumière devait paraître à découvert... Encore donc que les Juifs eussent dans leurs Écritures quelques promesses des félicités éternelles, et que vers le temps du Messie, où elles devaient être déclarées, ils en parlassent beaucoup davantage, comme il paraît par les livres de la Sagesse et des Macchabées; toutefois cette vérité faisait si peu un dogme formel et universel de l'ancien peuple, que les Sadducéens, sans la reconnaître, non seulement étaient admis dans la Synagogue, mais encore élevés au sacerdoce. C'est un des caractères du peuple nouveau, de poser pour fondement de la religion la foi de la vie future; et ce devait être le fruit de la venue du Messie[1]).

En nu zijn wij genaderd aan het hart der quaestie, waarom het hier gaat. Israël was in den tijd der Babylonische gevangenschap in aanraking gekomen met den godsdienst der Perzen, die toen over Babylonië heerschten. Tijdens en ná de gevangenschap treden in Israëls gewijde litteratuur de vraagstukken over het hiernamaals (de eschatologie), over engelen en duivelen, over het »rijk Gods" enz. meer en meer op den voorgrond. Al deze vragen nu vinden in het Avesta, het heilig boek der Perzen, een verhevene en diepzinnige oplossing. Dus moet Israël of, zooals de Israëlieten ná de ballingschap genoemd werden, het Jodendom aan het Avesta ontleend hebben. Ziedaar het beweren van sommige

---

[1]) *Discours sur l'histoire uuiverselle*, part. II, ch. XIX.

geleerden, dat wij aan een onpartijdig onderzoek gaan onderwerpen, waaruit ons tevens zal blijken, dat er nog twee andere mogelijkheden openstaan, ten eerste dat het Avesta bij den Bijbel kan geborgd hebben, of wel dat Israël en Perzië onafhankelijk van elkander in hun godstdienst-ideeën hun eigen weg hebben gevolgd.

* * *

De Harlez heeft de punten der beweerde overeenkomst scherp geformuleerd: »Bij beide (Bijbel en Avesta) is een profeet (Moses en Zarathustra ook Zoroaster genaamd), een man van uitstekende heiligheid, aan wien God zijn leer en eeredienst openbaart. Die beide gezanten des hemels verkondigen het bestaan van éénen God, van engelen en duivelen, van belooningen en straffen, welke aan de goeden en kwaden overeenkomstig hunne werken zullen gegeven worden. Beiden leeren een zedenwet met ongeveer dezelfde trekken; beiden bepalen een systeem van onreinheden en middelen om er zich van te zuiveren. Het Avesta gaat zelfs verder dan de Bijbel: dit geldt vooral van de toekomstige eindvergelding en de verrijzenis des vleesches" [1]). Ziedaar de beweringen der tegenstanders zoo sterk mogelijk voorgesteld, sterker dan zij eigenlijk verdienen. De Harlez zet dan ook klaar en bondig uiteen, dat de Wetgever van Israël niet aan den Perzischen Hervormer ontleend heeft; ja noemt op het eind zijner studie de veronderstelling waarschijnlijk, dat Zoroaster, of wie de stichter van den mazdayasnischen godsdienst is, de groote lijnen en fundamenteele beginselen van zijn godsdiensthervorming bij Israëls Wetgever heeft afgezien. Men zou dan Zoroaster den iranischen Mohammed kunnen noemen, diens gewelddaden natuurlijk uitgezonderd. Mohammed toch had ook voor een goed deel zijn succes aan de heilige boeken van Israël te

1) C. de Harlez, *La Bible et l'Avesta*. Van dezen uitstekenden orientalist en grooten Avesta-kenner zijn ook de volgende werken: *Introduction à la traduction de l'Avesta; De l'exégèse et de la correction des textes avestiques; Des origines du Zoroastrisme.*

danken. Daar echter het standpunt van het vraagstuk eenigszins veranderd is, en men den tijd van een mogelijk-onderlingen invloed van beide godsdiensten niet vóór maar tijdens en ná de Babylonische gevangenschap legt, moet ook het vraagstuk op een andere wijze worden opgelost; ofschoon ook dan nog vele gegevens van de Harlez hun waarde behouden.

In aanmerking genomen hetgeen boven gezegd is over het onzekere van de tijdsbepaling, waarop elk stuk ontstaan is van het oostersch boek, dat dikwijls uit zoovele en zoo uiteenloopende pericopen bestaat, uiteenloopend zoowel naar inhoud als naar tijd van ontstaan, dienen nauwkeurig alle gegevens bijeen verzameld te worden, om althans met meerdere of mindere waarschijnlijkheid de data te bepalen. Want bij het vraagstuk, of het Avesta tijdens de Babylonische gevangenschap op den Bijbel invloed heeft uitgeoefend, dient toch eerst de vraag beantwoord, of het Avesta toen reeds bestond. Heeft immers de litterarische en historische critiek uitgemaakt, dat het ontstaan van het Avesta op een veel later tijdperk moet gesteld worden, dan vervalt van zelf het beweren dat het godsdienstig boek der Perzen Israëls heilige schriften beïnvloed heeft. Toch zou tegen dit laatste kunnen worden ingebracht, dat ofschoon het boek van later datum is, de daarin beschreven godsdienst van veel vroeger tijd dagteekent; men staat dan nog voor dezelfde moeielijkheid. Doch in ons geval houde men wel in het oog, dat in het Avesta duidelijk te onderscheiden zijn een oud-nationaal godsdienstelement, dat op een vroegeren natuurdienst der Perzen wijst en met Israëls eeredienst niets heeft uit te staan, en een nieuw element, de vrucht eener latere, plotseling opkomende en gewilde hervorming: in deze laatste alleen zouden de aanknoopingspunten met Israel moeten gezocht worden. Doch dit nieuwe hervormingselement heeft én in het boek, dat er de uitdrukking van is, én in de geschiedkundige getuigen buiten het boek de onwillekeurige sporen achtergelaten van een bepaalden datum.

Wat blijft ons dus te doen? Een kort overzicht te geven van den ouden godsdienst der Medo-Perzen. Den aard en ouderdom der Zarathustrische reformatie te bepalen. Eindelijk

de beweerde punten van overeenkomst aan critiek te onderwerpen. Een kort overzicht over het Zend-Avesta, waarin zoowel de oude godsdienst als de hervorming • beschreven staan, ga hier vooraf. Wij volgen hier de gegevens van Tiele [1]) en Dr. Lehmann [2]).

„Toen Alexander de Groote het Perzische rijk te gronde richtte (331 v. Chr.) bestond er reeds een rijke Zoroastrische literatuur. Volgens een parzische overlevering zou de Grieksche veroveraar deze boeken deels verbrand, deels naar zijn land hebben gezonden, maar zouden eerst de Arsaciden (de Parthische dynastie van 250 vóór - tot 226 nà Christus), later de Sàsâniden (nieuw-Perzische dynastie van 226 tot 636 ná Chr.) wat er nog van over was bijeenverzameld hebben. Zeker is, dat onder de heerschappij der laatstgenoemden een Canon of Heilige Schrift in gebruik was, die de oude wet, Avesta (»weten"), met haar verklaring, Zend, bevatte, en daarom gewoonlijk Zend-Avesta genoemd wordt. Deze Canon was verdeeld in 21 Nasks of Boeken, waarvan men in de 9e eeuw onzer jaartelling nog 20 in de oorspronkelijke taal, 19 bovendien in de Pehlewi-vertaling met verklarende glossen bezat (Pehlevi heet de jongere Perzische taal der Sâsâniden). Ook deze verzameling bestaat nu niet meer. Ging te loor . . . onder de Tartaarsche heerschappij, door de ongunst der tijden en de zorgeloosheid en de onwetendheid der geloovigen". »Wat wij nog bezitten", zegt Dr. Lehmann, »zijn slechts fragmenten en wel in een slechten toestand en in een taal, die vooral in de oudste en gewichtigste deelen van het boek zeer moeielijk te verstaan is".

Ons Avesta nu bestaat uit verschillende deelen, waarvan de Yasnas, de Yashts en de Vendîdâd de voornaamste zijn. Het offerboek Yasna bevat de offergezangen of Gâthas, die tot de oudste gedeelten van het Avesta behooren en bij de Perzen in hooge eer stonden. De Yashts, ook offergezangen, zijn jonger dan de Gâthas en onderrichten ons in de goden-

1) C. P. Tiele, *Geschiedenis van den godsdienst in de oudheid*, 2e Deel, bl. 10.

2) *Die Perser* von Dr. Edv. Lehmann (Kopenhagen). *Lehrbuch der Religionsgeschichte* von P. D. Chantepie de la Saussaye.

en mythenleer der Perzen. De Vendîdâd, het wetboek der Perzen, bevat allerlei voorschriften voor lichamelijke reinigingen en zedelijke reinheid. Dit boek, van het hoogste gewicht voor de kennis der oud-Perzische zeden en vele bijgeloovige gebruiken, draagt de duidelijke sporen van latere omwerking.

Andere werken, zooals de Bundehiš en meerdere Pehlevigeschriften uit de Sâsâniden-periode hebben het hunne bijgedragen tot verduidelijking van het Mazdeismus. Daar zij echter meer de theologie weergeven van het jonge Parsisme dan den godsdienst der oude Perzen, moeten zij met zeer veel omzichtigheid gebruikt worden en is hun gezag zeer gering.

Ofschoon nu in deze boeken de oude en nieuwe elementen door elkander verwerkt zijn, is men er toch in geslaagd zich uit de oudste elementen een beeld te vormen van den oorspronkelijken godsdienst, zooals deze vóór de hervorming van Zoroaster moet geweest zijn. Deze godsdienst nu vertoont de onmiskenbare sporen van een nog laag staanden natuurdienst, waarin de vereering der elementen een voorname plaats inneemt.

De Perzen, oorspronkelijk een nomadenvolk, onderwierpen zeer vroeg de Mediërs, van wie zij vele godsdienstelementen maar vooral de fijne beschaving overnamen, waardoor de Mediërs hunne overwinnaars ver vooruit waren. Vandaar het spreekwoord: »Medea capta ferum victorem cepit" [1]). Beide volkeren, spoedig tot één volk vereenigd, behoorden tot de Iraniërs, die in de vroegste tijden met de Indiërs één volkerenfamilie uitgemaakt en denzelfden godsdienst beleden hadden. Dezen ouden indo-iranischen natuurdienst nu hebben de specialisten in het Avesta ontdekt. Zoo vindt men in het Avesta de sporen van den vroegeren vuurdienst en der vereering van de heilige Haoma (bij de Hindus »Soma" genaamd), de goden Mithra en Verethragna. Een schijnbare tegenspraak, doch die juist op een gemeenschappelijken oorsprong wijst,

[1]) »Het overwonnen Medie overwon den overwinnenden barbaar". Deze neiging om van anderen over te nemen, een karaktertrek der Perzen, waarop reeds de Grieken wezen, moeten wij niet uit het oog verliezen waar er sprake is van een mogelijk plagiaat door het Avesta op den Bijbel gepleegd.

bestaat hierin, dat in Indië de asuras duivels zijn geworden, terwijl de devas goden bleven. In Perzië daarentegen is Ahura de naam van den hoogsten god en zijn de daevas booze geesten [1]). Reeds in de eerste yasnahymne wordt er gezongen: »ik offer den sterren, ik offer Tishtrya, de glanzende heerlijke ster, de maan, die het zaad van den stier bezit, en de stralende zon met de vliegende paarden, het oog van Ormuzd; ik offer den beschermgeesten der rechtvaardigen, en u, o vuur, zoon van Mazda en verder alle vuur".... Ook animistische overblijfselen ontdekt men in de oudste hymnen en alles wijst op de nomaden-afkomst der oude Perzen. De zoo hoog vereerde koe en heilige hond zijn daar het sprekendst bewijs voor. De schepping der wereld uit de gedoode moederkoe behoort bij de Iraniërs tot de eerste kosmogonische voorstellingen.

Deze gegevens, die duidelijk op een oorspronkelijken natuurdienst der Perzen wijzen en met Israëls hoogstaanden zedelijken eeredienst niets gemeen hebben, zijn in het Avesta op vele plaatsen innig verbonden met de moreele begrippen der Zarathustrische hervorming en vormen er dikwijls den ondergrond van. Zoo meenen velen, dat het Perzisch hoofddogma, het dualisme, de zedelijke strijd tusschen goed en kwaad, tusschen Ormuzd en Ahriman, gebouwd is op de oude mythe der Iraniërs van den strijd, dien het vuur tegen den draak Azhi Dahaka voerde; een mythe, ontstaan op de hooglanden van het noordelijk Iran, waar de Perzische nomadenstammen zich door het vuur tegen de koude en de wilde dieren beschermden. Ook de Harlez wijst er op, dat men op den bodem der Avestische verhalen het polytheïsme vindt der Aryaansche rassen, de verpersoonlijking der natuurkrachten, de vergoddelijking en dienst der geniën, die deze vertegenwoordigen. In een duidelijk voorbeeld toont hij ons aan, hoe in het Avesta deze lage natuurdiensten met de hoogere elementen der Zarathustrische hervorming verbonden zijn. »Zoo vindt men", zegt hij,

[2]) In dit verschil hebben sommige geleerden het bewijs gezien, dat een godsdienst-schisma oorzaak geweest is van de scheiding der Ari-Iraniërs en Ari-Indiers. Tiele echter en meerdere nieuwere geleerden verwerpen deze meening.

»de Hôma, het sap van de heilige plant, dat bij het voornaamste offer geplengd wordt, Mithra, de verpersoonlijking van het licht, Ardvî Sûra Analuta, den genius van het water, en nog vele anderen. Hun natuur van louter stoffelijk element vertoont zich in het Avesta nog in haar oorspronkelijke naaktheid. Zoo zijn in de Yesht, de hymnen aan deze elementen gewijd, de Hôma nog aangeduid als het heilige sap zelf en Ardvî Sûra als de bron van het hemelsche water, dat van de olympische hoogten op de aarde nederstroomt. Maar tegelijk worden beide toegesproken als geniën met een persoonlijk bestaan en aan het Zarathustrisch systeem vastgeknoopt door de bijvoeging »geschapen door Mazda"....

Dit nu was gedurende vele eeuwen de godsdiensttoestand onder de Medo-Perzen, toen een zekere Zarathustra of Zoroaster opstond in het noord-westen van Iran, waar hij uit een rijke herdersfamilie geboren was. Deze laatste bijzonderheid ontleent men aan Zarathustra's naam, die »kameel-rijke" zou beteekenen, gelijk zijn vaders naam Pourushâspa »paarden-rijke" beteekent. Op vijftienjarigen leeftijd trok hij zich in de woestijn terug, waar hij zich in een eenzame grot aan de beschouwing overgaf. Wat zijn geest vooral bezwaarde waren de misbruiken van den afgoden- en duivelendienst. Hij bracht zeven jaar in overweging door, ontving openbaringen van Ahura Mazda, den god des hemels, en begon daarna zijn prediking. Hij ondervond heftigen tegenstand vooral van de zijde der Devas-aanbidders, doch door hulp van een zekeren koning Vistâspa, die de nieuwe leer omhelsd had, wist Zoroaster zijn godsdienstherverming door te voeren.

De reeks van wonderverhalen, door de legende vooral van later tijd om Zoroaster's leven gevlochten, kunnen wij als van minder belang overslaan.

Wat nu de leer aangaat, door den Iranischen hervormer gepredikt, »ieder weet, dat een scherp geteekend, streng volgehouden tot in bijzonderheden uitgewerkt Dualisme een hoofdkenmerk van het Parsisme is" (Tiele). Er zijn twee beginselen: Ormuzd (Ahura-Mazda), het beginsel van het goede en van het licht; Ahriman (Anra-mainyus), het beginsel van het kwaad

en van de duisternis. Beiden zijn eeuwig: geen van beiden is schepper van den ander. Doch zij zijn niet gelijk. Ormuzd bezit van het begin af het volmaakte weten, vandaar zijn naam, die »weten" beteekent; Ahriman is in onwetendheid. Ormuzd schept goede wezens; Ahriman wil Ormuzd's schepping nabootsen, doch brengt kwade wezens voort. De strijd tusschen de twee beginselen moet 9000 jaar voortduren. Daarna worden Ahriman en zijn trawanten, de Devas, overwonnen en neergeslingerd in de hel. Ormuzd, aan wiens zijde zich zes geniën bevinden, amesa-spentas genaamd, zal overwinnaar blijven in den strijd, en zij, die hem getrouw zijn gebleven, zullen met hem een eeuwig geluk smaken.

De zedenwet is rein en verheven. De mensch moet vóór alles getrouw zijn aan Ormuzd en daarom vervolmake hij zich in »reine handelingen, reine woorden, reine gedachten". Uit dit beginsel ontwikkelen zich verschillende nadere toepassingen en bijzonderheden, die een schoon wetboek vormen, waarin liefde voor de waarheid en de reinheid het hoofdthema uitmaken. De sanctie dezer zedenwet is het eeuwig leven, waarvan de heilige boeken der Perzen treffende schilderingen geven. De zielen der afgestorvenen blijven gedurende drie dagen bij hare lichamen; daarna wordt de ziel van den rechtvaardige met zoeten geur overstroomd en verschijnt haar in den vorm eener schoone maagd haar eigen natuur, het werk harer deugden en goede handelingen. De zielen der boozen ondervinden juist het tegenovergestelde. Na een geheimzinnige brug te zijn overgetrokken, die voor de braven breed en schoon, doch voor de slechten smal is als een draad, worden allen geoordeeld en gaan de eersten naar het paradijs, terwijl de laatsten in de hel nederstorten.

De eeredienst is eenvoudig; alle afgoderij is verboden. De Godheid wordt aanbeden onder het symbool van licht en vuur. Doch wat deze overigens reine en redelijke leer ontsiert, is de bekrompen en bijgeloovige opvatting van liturgische en lichamelijke reinheid, een gevolg van het dualistisch beginsel. De stoffelijke wereld is in twee deelen gescheiden: de goede wereld, behoorende aan Ormuzd, de slechte, het

werk van Ahriman. De werken van Ahriman moeten vernietigd: de Zoroastersche priesters loopen met stokken gewapend om de slangen en andere onreine dieren te dooden. Doch de schepselen van Ormuzd moeten ontzien en vereerd worden: den otter dooden, het heilige dier, is een onvergefelijke misdaad. Het water, de aarde en het vuur, alle reine elementen, moeten geëerbiedigd worden. Zij worden nu verontreinigd door de aanraking van een lijk: vandaar de »torens der stilte", D a k h m a 's genaamd, cylindervormige gebouwen, waar de lijken aan de open lucht werden blootgesteld, om zoo door de gieren en roofvogels verslonden te worden. Zelfs het bewerken van steen of het in sommige ambachten noodzakelijk aanwenden van vuur wordt als een verontreiniging beschouwd; de beoefenaars dezer ambachten worden behandeld als paria's [1]).

Deze zijn de hoofdlijnen van den Zarathustrischen godsdienst. Of Zoroaster een historische persoon is, blijft nog steeds een open vraag. Hetgeen wij hierboven over zijn leven meedeelden draagt het kenmerk van eenvoud en van een natuurlijk verschijnsel en bevat dus op zich zelf niets legendairs. Doch als men ziet, hoe in de literatuur der Perzen deze sobere trekken door allerlei legenden, mythen en wonderverhalen zijn onkenbaar gemaakt, hoe bijvoorbeeld de sage in de drie zonen van Zoroaster de drie standen: priesters, soldaten en landlieden ziet, die van den grooten hervormer afstammen, en Zoroaster zelf op een plaats in het Avesta reeds bij het begin der schepping wordt opgevoerd, dan begrijpt men dat sommige geleerden, waaronder de beroemde Iranist J. Darmesteter, geheel de geschiedenis van Zoroaster onder de mythe-verhalen rangschikken. Lehmann echter en anderen met hem kiezen een middenweg: leest men de latere en opgesmukte verhalen over Zoroaster's leven, dan is men geneigd aan louter mythen en verzinsels te denken; doch in de oudere, meer eenvoudige en sobere verhalen verschijnt Iran's hervormer als een werkelijk, historisch per-

---

1) De Broglie, *Problèmes et Conclusions de l'Histoire des Religions*, p. 136 vv.

soon. Men volgt hier denzelfden weg als bij de beoordeeling der geschiedenis van Buddha. Nog onzekerder echter is de tijd, waarin Zoroaster zou geleefd en zijn hervormingsdenkbeelden zou gepredikt hebben. Eene overlevering der Perzen spreekt van de jaren 625—548 of 660—583 vóór Christus. Doch deze overlevering dateert uit de 9de eeuw ná Christus en is blijkbaar ontstaan door een verwarring, die Vistâspa, den gekroonden leerling van Zoroaster, vereenzelvigde met Vishtaspa, den vader van Darius I. Alle Iranisten echter ontkennen beslist, dat hier van denzelfden persoon sprake is.

Hoe dit echter ook zij, Zoroaster staat bij het volk als de man gods bekend, wordt door het volk vereerd als de groote hervormer van Iran: reden genoeg, om een latere hervorming, door een denker of priesterschool begonnen, onder de schutse van zijn eerbiedwaardigen naam te plaatsen: eene gewoonte, wij hebben het reeds boven bemerkt, aan Oosterlingen volstrekt niet vreemd. En zoo spreken dan ook allen van Zarathustrische hervorming, ook zij, die den historischen Zarathustra ontkennen.

De vraag komt dus hierop neer: van welken tijd dateert de hervorming, die aan het Avesta de ideëenwereld schonk, welke wij verwant vinden met die der Joden. En nu heeft James Darmesteter [1]), een van de grootste Avesta-kenners, de opzienbarende meening verdedigd, dat die hervormings-elementen voor een goed deel in het Christelijk tijdperk ontstaan zijn.

»De eerste — aldus Tiele [2]) — die de meening dat het Avesta betrekkelijk jong is, een meening waartoe Spiegel, Justi en de Harlez meer en meer neigden, opzettelijk in een schitterend betoog heeft verdedigd, is de onlangs overleden en terecht diep betreurde Fransche geleerde James Darmesteter, wien daarbij grondige kennis der teksten, rijke geleerdheid, zeldzame scherpzinnigheid en een meesterlijke stijl ten dienste stonden"....

»Hij beroept zich vooreerst op de overlevering. Volgens ten minste twee verschillende, doch naar zijn oordeel wezen-

1) J. Darmesteter, *Le Zend-Avesta* (3 vols) Paris, 1892—1893. Van denzelfden geleerde: *Etudes iraniennes* (2 vols.) en *Observations sur le Vendîdâd.*

2) T. a. p. bl. 32.

lijk overeenstemmende tradities, zou de officiëele tekst van al de heilige schriften der Zarathustriërs, die van staatswege in twee afschriften bewaard werd, door toedoen van Alexander of althans ten gevolge der verwarring, die zijn verovering te weeg bracht, verloren zijn gegaan. Eerst de Arsacide Valkas, in wien men op goeden grond Nero's tijdgenoot Vologeses I (51—55 na Chr.) meent te herkennen, zou dan begonnen zijn de verspreide overblijfsels der oude oorkonden, zoowel de geschreven fragmenten als de stukken, die men nog uit den mond der priesters kon opteekenen, te verzamelen. De eerste Sâsânide Ardešîr (Artaxerxes) I (226—241 na Chr.) zou dan dit werk, met behulp van een zekeren Tansar of Tosar hebben voortgezet; zijn opvolger Šahpuhr I (241—272) zou de verlorene, maar inmiddels in 't Grieksch en 't Indisch vertaalde iranische teksten weer in de landstaal hebben doen overbrengen, en eerst door de laatste redactie van den grooten leeraar Âtarpâd den zoon van Mahrespand onder Šahpuhr II (309—379) zou het sâsânidische Zend-Avesta voor goed zijn afgesloten.

»In 't algemeen genomen kunnen deze overleveringen juist zijn en heeft men eenig recht ze op deze wijze met elkander in verband te brengen. Maar men mag er dan ook niets anders in zien, dan de herinnering van de wijze waarop de Avesta-geschriften, nadat de twee authentieke afschriften, hetzij in den brand van Persepolis, hetzij op andere wijze verloren waren gegaan, weer bijeenverzameld, doch ook tevens aanstonds uit het oude Baktrisch in het Pehlewi, de officiëele taal der Sâsâniden overgezet en van meer theologische dan exegetische aanmerkingen voorzien werden.

»Maar volgens Darmesteter is dit niet een louter verzamelen, zelfs niet een redigeeren en bewerken van reeds bestaande teksten, maar een samenstellen van nieuwe geschriften geweest. Van 't oude Zoroastrisme bestaat, volgens hem, geen enkele tekst meer. Het geheele Avesta is eerst na Alexander ontstaan. Met het getuigenis der oud-perzische opschriften en de berichten der Grieken voor zich kan hij moeilijk loochenen, dat de grondslag der in 't Avesta verkondigde leer

oud is.... Maar de boeken zelven zijn geheel nieuw, de oude leer werd er zelfstandig in uitgewerkt naar den geest des tijds, of liever, en dit is een der hoofdpunten van zijn betoog, onder den invloed van vreemde godsdiensten en wijsgeerige stelsels. In 't Avesta vindt hij onmiskenbare sporen van indische, zoowel brahmaansche als buddhistische, grieksche, vooral hellenistische en israëlietische denkbeelden en voorstellingen".

Een der hoofdbewijzen nu, waarop Darmesteter zijn beweren steunt is het verschijnen in het Avesta der Ameša Spentâs »de onsterfelijke heiligen", zes wezens; die bij Ahura Mazda behooren. Hun namen zijn: Vohu manô: »de goede gezindheid", Aša Vahišta: »de gerechtigheid of vroomheid", Khašathra: »de heerschappij", Âramati: »de richtig zorgende", Haurvatât: »het heil", Ameretât: »de onsterfelijkheid". Daar nu deze namen afgetrokken denkbeelden uitdrukken, in den vorm van hemelwezens optredende wijsgeerige begrippen, moet men hier denken aan invloed van hellenistische wijsbegeerte, misschien aan Philo ontleend, aan neo-platonische ideeën.

Het kon niet uitblijven, of zulk een radicale oplossing van het vraagstuk over den aard en het ontstaan van het Avesta, maakte vele geleerde boos! De groote Ardešîr en de vrome Tansar werden beschuldigd van vervalsching! Want daarop kwam toch eigenlijk het betoog van Darmesteter neer! Met verontwaardiging werd het gevoelen van den franschen geleerde afgewezen. Lagrange echter merkt hier heel droogjes op: zeker, wat in de quaestie van Deuteronomium, bij Josias en Helcias maar »une peccadille littéraire" was, bij Oosterlingen gewoon, wordt, nu het den Sasaniden-koning en zijn raadsheer betreft, opeens een onvergefelijke misdaad![1])

Ook Tiele verwerpt de meening van Darmesteter, ja, noemt de vermoedens van dezen schrijver geestig maar wild, die slechts bewijzen, »dat zijn vernuft niet zelden zijn historischen

---

[1]) Fr. M. J. Lagrange, *La religion des Perses. La réforme de Zoroastre et le Judaisme. Revue biblique* 1904.

zin en zijn gezond oordeel bedrogen heeft." Wij komen er aanstonds nog op terug.

Minder radicaal is het gevoelen van Lagrange. Uit een korte analyse der gâthas laat hij duidelijk het reformatorisch karakter der Zarathustrische leer zien, in zoover deze hervorming den oud-nationalen, naturistischen godsdienst door een ethisch element wil vervangen. Hij beroept zich verder op de voorstanders der hooge oudheid van het Avesta, zooals Stave en Lehmann, die erkennen, dat het afgetrokken en ideaal karakter der gâthas door Darmesteter niet is overdreven; ook zij zien in de gâthas een bewonderenswaardig idealisme, een groote abstraktie van theologische denkbeelden en een scheppende macht, die bij zulk een ideale en afgetrokkene theologie vereischt wordt. Om nu, zoo redeneert Lagrange verder, aan te nemen, dat deze reformatie vóór Cyrus (deze vorst beheerschte Babylonië, toen de Joden daar in gevangenschap verkeerden) heeft plaats gegrepen, moet men ten eerste aannemen de ontwikkeling der philosophie vóór de Grieken en ten tweede de toepassing dier philosophie op den godsdienst, m. a. w. een abstracte theologie in Perzie reeds in de zevende eeuw vóór Christus.

Welnu, daar zijn de feiten tegen. Dit abstract, ethisch godsdienst-systeem heerscht niet in Perzië vóór Alexander. Dit wordt vooral aangetoond door het gezag van Herodotus (484—406 vóór Chr.), die in zijn beschrijving van de zeden en gewoonten der Perzen niets van dit reformatorisch element blijkt te weten, doch alleen melding maakt van den oud-naturalistischen godsdienst, zooals wij dien geschetst hebben. Nu is het waar, Tiele [1]) verwerpt in deze het gezag van Herodotus op grond van vele dwalingen, die hij in de waardeering en beoordeeling van den Perzischen godsdienst begaat, ja, waar deze spreekt van het offeren der Perzen aan Zeus op de toppen der bergen, gaat hij den braven »vader der historie" te lijf met het onheusche »zooveel woorden, zooveel dwalingen" — toch komt het ons onverklaarbaar voor, dat als de Zarathustrische

[1]) T. a. p. bl. 339.

hervorming met haar hoog en bespiegelend karakter reeds onder de Achaemeniden (het vorstenhuis, waartoe Cyrus en Darius behoorden) was doorgedrongen, Herodotus er dan niets van zou geweten hebben.

Doch ook de andere historische gegevens, die ons omtrent den godsdienst der Achaemeniden inlichten, wijzen er op, dat aan deze dynastie de Zarathustrische hervorming onbekend was. De Achaemeniden waren geen monotheïsten. 't Is waar, Darius noemt Ahura Mazda een machtig god, die de aarde, den hemel en den mensch geschapen had en Darius koning gemaakt, doch zoo wordt in het babylonisch polytheïsme ook Mardouk vereerd: bovendien werden met Ahura meerdere goden aangeroepen. Ook bestond de tegenstelling tusschen Ormuzd en Ahriman, doch slechts als godsdienstopositie, wat ook in een naturistischen eeredienst zeer goed mogelijk is en ook elders gezien wordt. Doch zij is eerst later een tegenstelling tusschen twee beginselen geworden; maar dat is het resultaat der Zarathustrische hervorming. De Amesa-spentas als afgetrokken denkbeelden en zedelijke persoonlijkheden zijn zeker vrucht der reformatie. Het is echter volgens vele geleerden zeer waarschijnlijk, dat zes geniën, met de elementen verwant en stammend uit den ouden naturistischen godsdienst, van de latere abstracties den ondergrond vormden. Ook is het zeer waarschijnlijk, dat de leer der verrijzenis onder de Achaemeniden niet was doorgedrongen. Het hoofdbewijs voor de tegenovergestelde meening zoekt men in een episode van koning Cambyses, die ongerust is door de tijding, dat zijn broeder Smerdis, dien hij bevolen had ter dood te brengen, tot koning was uitgeroepen. Prexaspes stelt hem gerust met deze redeneering, waaruit duidelijk een sceptische toon spreekt: »Als de dooden verrijzen, verwacht dan ook Astyages den Mediër; maar als het gaat zooals het tot nog toe gegaan is, dan is er van zijn kant niets kwaads te vreezen". Zulk een gezegde nu doen gelden als bewijs voor het bestaan onder de Achaemeniden van het verrijzenis-geloof, is toch wat al te lichtzinnig. En verder — want wij kunnen hier niet langer stilstaan — »geen woord

van al de opschriften der Achaemeniden valt buiten het kader der naturalistische godsdiensten der oudheid of wijst op Zarathustrische denkbeelden".

Bovendien, vraagt Lagrange, van wien wij ook deze laatste bemerking overnamen, wat zou den zegevierenden en roemrijken Cyrus bewogen hebben een nieuwen godsdienst te omhelzen, want de hervorming veronderstelt een poging om een koning tot haar partij over te halen, wat dan ook gelukt? Geen enkel nationaal of dynastiek belang eischte het. Als dus de reformatie niet geschiedde onder de Achaemeniden, als dat nergens uit blijkt: dat men dan ook den moed hebbe te erkennen, dat ook het boek, waarin die hervorming gepromulgeerd werd, evenmin bestond. Zoo toch redeneert men in alle dergelijke gevallen. — Na het aanvoeren van deze naar ons inzien gewichtige argumenten besluit de geleerde directeur der Jerusalemsche hoogeschool te recht: »Une théologie abstraite sous les Perses avant Cyrus est une invraisemblance historique telle, qu'elle ne doit céder qu'à des preuves positives. Ces preuves font absolument défaut. La reforme qui n'avait aucune raison d'être sous les Achéménides devait entrer plus tard dans le courant normal de l'histoire".

Dien normalen loop der geschiedenis nu, waaronder de hervorming volgens groote waarschijnlijkheid plaats greep, ziet onze auteur ten tijde van Mithridates den Groote. Hij immers vernietigde omstreeks het jaar 150 vóór Christus de Grieksche heerschappij op het Perzisch grondgebied en bracht daardoor een nationale wedergeboorte tot stand. En het is nu juist een nationale wedergeboorte, waaruit de godsdienshervorming geboren werd en die wederkeerig ten doel had die nationale wedergeboorte te helpen en te bestendigen. In dezen tijd dus moet men de beweging der ideeën plaatsen, die uitliep op het verschijnen der gâthas. Deze beweging ging uit van de kaste der magiërs en er is niet tegen aan hun hoofd een grooten, scheppenden geest te plaatsen, die echter zijn eigen naam verborgen hield en zich bedekte met het eerbiedwaardig gezag van Zoroaster.

Ziedaar de meeningen van Darmesteter en Lagrange, die

wel is waar uiteengaan wat betreft het vaststellen van den juisten datum, waarop de ideeën der Zarathusrische hervorming onstonden, doch die beiden toch het ontstaan dier denkbeelden in een veel later tijdperk leggen dan zulks gewoonlijk door de specialisten gedaan was. Neemt men nu in aanmerking, dat het gezag dezer beide mannen zeer groot is en hun argumenten in deze van niet geringe waarde, verliest men verder niet uit het oog, dat ons Avesta, de hoofdbron voor de waardeering van den mazdayasnischen godsdienst, aan zooveel lotgevallen onderhevig is geweest, waardoor alles zoo onzeker wordt en tot zeer uiteenloopende verklaringen aanleiding wordt gegeven, dan meenen wij zonder aarzeling deze dubbele gevolgtrekking te mogen maken: ten eerste, dat het op z'n minst voorbarig is met zekerheid de Zarathustrische hervorming in de zevende of achtste eeuw vóór Christus te leggen, ten einde met een schijn van waarheid het Avesta aan te kunnen wijzen als de bron, waaruit de Joodsche geschriften tijdens en ná de ballingschap zouden geput hebben; en ten tweede, dat er deugdelijke gronden zijn aan te voeren voor het vermoeden, dat de Zarathustrische hervorming eerst heeft plaats gegrepen in een tijd, toen de hooge, ethische denkbeelden, daarin vervat, reeds lang bij de Joden in werking waren.

* * *

Ofschoon dus door het bovenstaande de verdenking van plagiaat, door den Bijbel bij het Avesta gepleegd, voor een goed deel is afgewend, wenschen wij toch volledigheidshalve de beweerde punten van overeenkomst, gelijk die door de Harlez zijn opgesteld, nader te beschouwen.

Reeds het algemeen karakter dier in Bijbel en Avesta overeenkomende godsdienstelementen in aanmerking genomen, gaat de weegschaal ten gunste van Israël naar omlaag, waar er sprake is van meerdere of mindere oorspronkelijkheid. In Judea toch kan men de autonome ontwikkeling van het godsdienstidee uit het hart van den godsdienst zelf met den vinger nawijzen; terwijl het Zoroastrisme al de teekenen vertoont

van een plotseling opkomend, kunstig in elkaar gezet systeem, gevormd uit verschillende elementen, dat niet bij machte was den ouden godsdienst geheel in zich op te nemen en te hervormen; gelijk wij dat uit enkele voorbeelden van het Avesta hebben aangetoond, waar het oude en nieuwe dikwijls op een onhandige wijze zijn samengevoegd en zelfs de verheven Ahura Mazda der hervorming de grondtrekken draagt van een ouden natuurgod. En zou nu zulk een godsdienst de bron zijn voor Israëls eeredienst, waar Jahve zoowel in de oudste als de jongste literatuur van zijn volk nooit met zulke grove trekken wordt afgeschilderd gelijk Ahura Mazda in het Avesta? En hoe is het mogelijk, dat de Joden bij plagiaat uit het Avesta, waar toch het hoogste en het laagste, de reinste ideëen en de laagste natuurdienst hand aan hand gaan, juist die verheven ideëen hebben uitgekozen en het laagstaande verworpen hebben? Voor zulk een gelukkig eclectisme moet dan toch een goede verklaring gegeven worden!

Veel waarschijnlijker komt het ons dus voor invloed te erkennen van de Joden op de Perzen, niet in dien zin, dat de Joden als volk de Perzen als volk beïnvloed hebben, doch dat de magiërs der Perzen niet onbekend waren met de Joodsche literatuur; iets wat bij het drukke verkeer in die dagen tusschen Joden en Perzen zeer goed te verklaren is. De Harlez gewaagt dan ook van Arabische schrijvers, die van den avestischen hervormer een Jood (!) maken, in dienst van een der profeten van Israël. En wat hier gezegd is van de Joden, geldt ook in zekeren zin van de Hellenen, aan wie de Zarathustrische hervormer vele zijner ideeën zou ontleend hebben: in ieder geval een hypothese, veel waarschijnlijker dan Zoroaster tot leermeester van hellenische bespiegeling en wijsbegeerte te maken.

Darmesteter geeft dan ook verschillende punten aan, waaruit blijkt, dat de Zarathustrische leer door het Judaïsme beïnvloed is. Zonder juist in alles met dezen geleerde mee te gaan, loont het toch de moeite zijne meeningen te vernemen.

Vooreerst in de scheppingsverhalen der Perzen vindt men zes handelingen, waaraan in dezelfde orde als in den

Bijbel, de zes soorten van geschapen wezens beantwoorden: de hemel, de wateren, de aarde, de planten, de dieren en de menschen. Darmesteter wijst er nu op, dat er oorspronkelijk in den Perzischen godsdienst zes landfeesten bestonden, waaraan eerst later onder Joodschen invloed, herinneringen aan de zes scheppingsdagen werden vastgeknoopt.

De wording van den mensch steunt op een verhaal, dat de moderne Perzen gaarne uit hun geschiedboeken zouden schrappen, gelijk de moderne Hindu Buddha's ondichterlijken dood zou willen wegdenken. Door eene incestueuze vereeniging van Ahura Mazda met zijne dochter, de aarde, wordt Gayomart geboren. Uit een dergelijke vereeniging van dezen met zijn moeder de aarde ontstaat het paar Mashya en Mashyana, die verder het menschelijk geslacht voortbrengen. De val der eerste menschen vindt men eerst later in de Pehlevi-geschriften uit de Christelijke tijdrekening.

Het paradijs van den Bijbel gelijkt op het »paradaeza" der Perzen. Jammer maar, dat in het Hebreeuwsch van het boek Genesis de lusthof van het eerste ouderenpaar met het woord »Eden" of »Gan" staat uitgedrukt.

Gelijk in den Bijbel Moses, de groote profeet en wetgever, 's Heeren wet ontvangt en tot Hem spreekt van aangezicht tot aangezicht, zoo ontvangt Zoroaster van Ahura Mazda zijn openbaringen op »den berg der heilige samenspraken". Lagrange maakt hier de bemerking, dat alle oude wetgevers bij de volkeren beschouwd werden als van den hemel openbaringen te ontvangen. Dit is dus niets eigendommelijks van de Perzen, aan wie de Joden het dan moesten ontleend hebben. Bovendien is in het Avesta Zoroaster steeds aan het vragen stellen: wat meer op den griekschen orakelstijl gelijkt dan op de souvereine wijze van Jahve's optreden in den Pentateuch. Ten slotte bemerkt de Harlez, dat de rol van Moses allerinnigst met de geschiedenis van zijn volk verbonden is en er niet van gescheiden kan worden zonder die geschiedenis zelf geheel te doen ophouden. Doch de rol van Zoroaster is geheel van bijkomenden aard: zij kan er af, zonder afbreuk te doen aan de geschiedenis der Perzen.

Door hetgeen boven gezegd is over den tijd van het ontstaan van den Perzischen canon der heilige boeken is natuurlijk plagiaat van den kant der Joden uitgesloten.

Het middelaarschap tusschen God en de menschen, dat in de Perzische litteratuur Mithra wordt toegeschreven, en waaraan de ideeën omtrent het middelaarschap van den Zoon des menschen in den Bijbel zouden ontleend zijn, heeft volgens de Harlez met den Bijbel niets uit te staan. Mithra is volstrekt geen middelaar in den Joodsch-Christelijken zin. Zijn rol bestaat alleen in het optreden ten gunste der overledenen, als de duivels en de goede geesten dezen den doortocht naar het andere leven betwisten. En deze opvatting is nog van later datum, uit het Christelijk tijdvak.

Zoo is het ook gesteld met het denkbeeld van het Rijk Gods. Ook in de Gâthas, wordt het rijk verwacht, dat het rijk van het goede en van God is, voorbereid door de rechtvaardigen, waarin een Messias zal zijn: dus het rijk Gods der profeten en van het Evangelie! Doch ook dit denkbeeld zien wij in den boezem zelf van Israël opgroeien: Israël ontleent zijn beteekenis ann den verwachten Messias en diens rijk: het is zoo oud als Israël zelf. Doch in de Gâthas verschijnt dat denkbeeld plotseling, als een nieuw godsdienstelement. Waaruit men besluit, dat het door het Zoroastrisme elders ontleend is.

Maar vooral wordt door velen de klemtoon gelegd op de overeenkomst in de Engelenleer bij Perzen en Joden. In het boek Tobias XII, 15 is sprake van de zeven engelen »staande voor den Heer". Welnu, de zeven amesa-spentas van het Avesta zijn de typen, zegt men, waarnaar de bijbelsche engelen gevormd zijn. Men vergeet hier echter, dat de amesa-spentas geen zeven, doch zes in getal zijn, tenzij men Ahura Mazda zelf meeteelt, wat in de Bundehis gebeurt, waar Ahura echter tegelijk de vader der amesa-spentas genoemd wordt. Dit verschil in getal nu zegt hier veel, daar het getal zes niet bij de Joden voorkomt en zij, als semieten, het getal zeven toch waarlijk niet aan anderen behoeven te ontleenen. Doch bovendien: de engelen der Hebreeën zijn groote persoon-

lijkheden, elk met een bijzondere zending belast en bij Daniël als vorsten aangeduid, die elk over een volk waken; terwijl de amesa-spentas oorspronkelijk afgetrokken denkbeelden zijn, zooals »de goede gedachte", »de onsterfelijkheid" enz. Men heeft zelfs geen poging gedaan, de zendingen der hebreeuwsche engelen in overeenstemming te brengen noch met de Perzische abstracties noch met de naturistische eigenschappen, die de amesa-spentas vroeger bezaten.

»Doch de profeet Zacharias is in één opzicht stellig van het Parsisme afhankelijk. Als hij, namelijk, gewaagt van zeven oogen, gegrift op een steen, (Zach. III, 9)... of van de zeven armen aan den gouden luchter (Zach. IV, 2)... dan brengen wij dit als van zelf in verband met de ameça-spentas" — ... Op deze »stellige" verzekering van Kuenen [1]) wenschen wij deze ééne vraag te doen: zou het »klassieke" hondje van Tobias, in aanmerking genomen de hooge eerbied der Perzen voor den heiligen hond, ook geen Perzich erfstuk zijn? O die specialisten!

Het rijk van den booze eindelijk, de duivelenwereld, zoo vraagt men, waar is die meer zichtbaar dan bij de Perzen, en dat niet slechts tijdens de reformatie, maar ook vroeger in den ouden godsdienst. En nu valt het tevens niet te ontkennen, dat, terwijl in Israëls oudste boeken weinig toespelingen op de duivelen gevonden worden, de werken uit den Machabeën-tijd er vol van zijn. Ja, Satan's macht groeit aan tot een rijk, dat aan het rijk Gods tegenover staat. Wie denkt hier niet aan het rijk van Ahriman, staande tegenover het rijk van Ahura Mazda!

Wij laten het boek Job, waarin wél van Satan gesproken wordt, hier rusten, daar de meeningen der geleerden over deszelfs ouderdom zoozeer uiteenloopen. Wat dan de zaak zelf betreft: op zich zelf is het mogelijk, dat door aanraking met den Babylonischen, misschien ook met den Perzischen godsdienst »la pensée juive a été fort stimulée sur ce point" (Lagrange). Men denke hier aan hetgeen wij in het begin

[1]) A. Kuenen, *De godsdienst van Israël*, 2e deel, bl. 255.

bemerkten over de godsdienstontwikkeling bij de Joden in 't algemeen. Toch is de hoofdgedachte, die de Joden over de duivelen hadden, geheel verschillend van die der Babyloniërs en Perzen. De duivelen toch dezer laatsten zijn slecht van nature: het is een tegenstelling tusschen twee werelden, die de Perzen zich dachten als oppositie tusschen twee goden. Ahriman, die een scheppende macht bezit, is, bemerkt de Harlez, een geest, die uit zich zelf bestaat, een tweeling-broeder van den geest des goeds, slecht van natuur, tegenstrever van God, wiens werken hij bij machte is te vernielen ook tegen diens wil in.... En in dien zin staat hij recht tegenover de natuur en de rol van den Satan uit den bijbel, die als schepsel van Jahve altijd diens ondergeschikte blijft. En wanneer van Satan gezegd wordt, dat hij meester der wereld is, dan moet zulks altijd verstaan worden, niet om zijn scheppende macht in die wereld, doch om reden van het kwaad, dat heerscht in de wereld.

Het gewichtigst echter — en dit is het laatste punt van overeenkomst — is de eschatologie bij Joden en Perzen, het vraagstuk over de dingen van hiernamaals. Vooreerst wat betreft de verrijzenis des vleesches, moet men, bemerkt de Harlez, een wezenlijk onderscheid maken. »Het Avesta wordt in twee geheel onderscheiden deelen gesplitst, ieder met een eigen karakter en in een eigen dialect geschreven. In het oudste, dat uit den tijd der hervorming is (de Harlez legt de hervorming vroeger dan Lagrange en Darmesteter) is er geen sprake van de verrijzenis. Men vindt er wel het woord frasho-kereti, waaraan men deze beteekenis geeft, doch geheel ten onrechte. Dat woord beteekent eenvoudig: herstelling van de wereld in den staat, waarin zij verkeerde vóór de booze geest er binnenkwam en er den dood gezaaid heeft; letterlijk »laten vooruitgaan, herstellen, doen voortduren". Dit wordt nog zekerder, doordat de schrijver der hymnen de geloovigen doet bidden: »O, mochten wij tot hen behooren, die het Frasho-Kereti bewerken. En nu zal men toch niet beweren, dat de geloovigen de dooden zullen doen opstaan. En het voorwerp

van dat frasho-kereti wordt aangeduid door a h u: de wereld; en niet de dooden, of, nog minder, de lichamen der dooden....

De verrijzenis, het t e r u g k e e r e n der dooden wordt duidelijk aangetoond in het jongste deel van het Avesta: in de Vendîdâd XVIII, 108 en in de Yest XIX ter eere der geniën. Maar tot welk tijdperk behooren die passages? Daarop zal niemand met zekerheid kunnen antwoorden. De leer van de verrijzenis was in Judea zeker bekend minstens twee eeuwen vóór J. Chr., daar de Saduceën haar ontkenden. Zijn nu deze stukken van het Avesta ouder? De Harlez durft hier noch een bevestigend noch een ontkennend antwoord te geven. De meening van Darmesteter kennen wij. Ook Lagrange plaatst alle stukken van het Avesta, waarin hooge eschatologische denkbeelden voorkomen, in het tijdperk ná Christus.

»De leer over de e i n d v e r g e l d i n g n á d e n d o o d, vervolgt de Harlez, is de eenige, die met meer juistheid en helderheid in het Avesta dan in den Bijbel wordt uiteengezet. Doch deze leer is te allen tijde bij alle volkeren verspreid geweest. De Joden waren altijd door volkeren omringd, die haar beleden. Het is dus volstrekt niet noodig bij de Meden of Bactriërs de bron te gaan zoeken van een leer, die eigenlijk niets anders is dan een wet van ons gezond verstand en van ons geweten. En zoo de Hebreeuwsche wetgevers deze leer min of meer op den achtergrond hebben gelaten, geschiedde zulks niet uit onwetendheid, doch door een, in onze oogen althans, goddelijk raadsbesluit, dat aan de naleving van de mosaïsche wet stoffelijke en tastbare belooningen wilde verbinden".

Tot zoover de Harlez. Ten onrechte echter zou men meenen, dat ook zelfs in het begin van Israels geschiedenis alle denkbeeld van een persoonlijk voortbestaan ná den dood onbekend was. 't Is waar, de Hebreëer, ofschoon onderscheid makend tusschen b a s a r: vleesch, n e f e s h: ziel, en r u a h: geest, had nog geenszins onze wetenschap, dat de ziel, ofschoon met het lichaam één zelfstandigheid vormend, toch, buiten en boven dat lichaam in aard en werking verheven, ook een eigen zelfstandig bestaan kon hebben: waaruit dan het denk-

beeld van het voortbestaan ook ná den dood van zelf volgt. Doch miste hij de kennis van dien wijsgeerigen grondslag, het bewustzijn van een voortbestaan ná den dood miste hij geenszins. Hij sprak ervan, dat hij na zijn dood »tot zijn vaderen en zijn volk zou vergaderd worden". En dezen zou hij ontmoeten in de s c h e o o l (in de Vulgaat vertaald door »infernus"), waar goeden en kwaden bijeenkwamen; een onderwereld, waar hij niet zou ophouden te bestaan, doch waar zijn verzwakte gestalte, de schaduw van zijn persoonlijkheid, zou blijven voortleven. Hij blijft dus persoonlijk voortbestaan en nooit wordt zijn persoonlijkheid in iets anders opgelost, gelijk zulks bij den Brahmaan en den Buddhist gebeurt.

Daar de Israëliet tevens verheven denkbeelden had van zedelijk goed en kwaad, van Gods oneindige gerechtigheid, sprak het van zelf, dat loon en straf in Israëls heilige boeken voortdurend op den voorgrond treden. 't Is waar, rekening houdend met het zinnelijk temperament van hun volk, spraken de Hebreeuwsche godsmannen gewoonlijk van tijdelijk loon en straf. Doch in de hooge moreele denkbeelden, die Israël van zijn God altijd gekoesterd had, lag de kiem voor de leer van de eeuwige eindvergelding, die de ziel ook ná den dood wachtte. En toen dan ook het volk verder en hooger ontwikkeld was, vonden de leeringen van profeten en godsmannen in het hart van het volk een geredelijken bodem, om ook de hoogere ideëen van de eeuwige, onstoffelijke eindvergelding te ontvangen.

Dit meedeelen echter van die nieuwe leeringen ging, wij wezen er reeds in het begin op, langzaam en geleidelijk. De profeten spreken van verrijzenis en oordeel — doch dit zijn de lasten, de Godsoordeelen, die niet zoozeer de individuen, als wel Israël en de overige volkeren juist als volkeren treffen. Deze denkbeelden echter bereidden den weg tot de kennis van het oordeel, dat ook de individuen eens treffen zal. Die weg wordt eindelijk ingeslagen in sommige psalmen, maar vooral door den profeet Ezechiël, die in zijn hoog begeesterde taal bekeering en opstanding der individuen predikt, waaruit het nieuw herboren Israël zal verrijzen. Die

verrijzenis van het volk, dat eerst om zijn zonden is terneergeslagen, is weer het type voor de verrijzenis van den eenling. Daar treedt eindelijk de profeet Daniël op. Hij jubelt het uit, dat de rechtvaardigen »tot een eeuwig leven zullen opstaan, dat zij zullen schitteren als sterren aan het firmanent, terwijl daarentegen de boozen in schande en schaamte zullen verrijzen". Hij spreekt nog alleen van de Israëlieten: de schrijver van het tweede boek der Machabeën plaatst zich op hetzelfde standpunt. Doch de laatste stap wordt eindelijk gedaan door het Boek der Wijsheid. Daar klaagt de wijze man, »dat het bederfelijk lichaam de ziel neerdrukt en de aardsche woning den geest bezwaart, die vele zaken overweegt"; m. a. w. de onstoffelijkheid, de geestelijkheid der ziel wordt duidelijk uitgesproken en daarmee haar voortbestaan, hare onsterfelijkheid, als het vergankelijk lichaam ineenstort. Hier begint dus het Christelijk-wijsgeerig beginsel door te breken, dat aan het onsterfelijkheidsvraagstuk te gronde ligt.

Zoo had God op vele wijzen door zijn profeten tot zijn volk over de dingen van het hiernamaals gesproken, totdat hij in de voleinding der tijden nog verhevener lessen daarover zou geven door Zijn Zoon, dien Hij tot erfgenaam over alles had aangesteld.

En ook in dat uitzien naar, in dat verwachten van den »Beloofde der volkeren", dat geheel het wezen uitmaakt der Israëlietische natie, zien wij een oplossing van het vraagstuk, dat ook Bossuet bezig hield, waarom de fundamenteele waarheid der eindvergelding eerst zoo laat in al hare volmaaktheid bij Israël doorbrak. Eerst moest de Messias zijn volk verlossen, eerst moest de Messias de menschheid in haar geheel vrijmaken, dan eerst, als die volheid der tijden was aangebroken, kon er sprake zijn van de eindvergelding, die bij de tweede komst van dien Messias op het eind der dagen aan allen, zonder onderscheid, het eeuwig loon of de eeuwige straf hunner goede of slechte handelingen zou uitreiken.

J. Touzard [1]), aan wien wij de hoofdlijnen ontleenden voor

[1]) J. Touzard, *Le développement de la doctrine de l'immortalité* (*Revue bibl.* 1898).

deze korte schets der ontwikkelings-geschiedenis van het onsterfelijkheids-vraagstuk in Israël, geeft meer plaats voor de mogelijkheid van Perzische invloeden op Israël, waar het dit vraagstuk geldt, dan wij zulks in onze studie meenden te mogen doen. Daarna geeft hij de volgende waarschuwing: »La science n'a pas livré tous ses secrets sur les doctrines persanes, ni sur l'antiquité des parties du document composite qui les renferme; mais il n'est jamais sage de stipuler sur l'état imparfait de la science". Deze bemerking van den uitstekenden geleerde wenschen wij te onderschrijven in dien zin, dat, waar de wetenschap een vraagstuk voor een goed deel heeft opgelost, doch omtrent de *laatste bijzonderheden* nog in het onzekere verkeert, het dan niet aangaat voor alles de ooren te sluiten, omdat »de wetenschap nog haar laatste woord niet gesproken heeft". Doch waar het juist gaat over de *hoofdmomenten* eener leer, hier, in ons geval, over den aard en den tijd van ontstaan der dokumenten, waaruit het godsdienstig boek der Perzen is samengesteld, over het karakter en de beteekenis der denkbeelden, daarin nedergelegd — en we zien dan bij de grootste geleerden en specialisten daaromtrent de meest uiteenloopende gevoelens, dan zijn wij wél gerechtigd te spreken over »l'état imparfait de la science". En wij maken van dat recht des te meer gebruik, waar die onvolmaakte wetenschap op beslisten toon, gelijk dat al te vaak geschiedt, als einduitspraak wil doen gelden het beweren, dat de godsdienst van Israël eigenlijk niet veel meer is dan een natuurlijk verschijnsel, uit de natuurlijke godsdienst-elementen der andere volkeren opgebouwd.

Zwolle. P. VAN DEN TEMPEL, Ord. Praed.
S. Theol. Lect.

MARIA MAGDALENA.

TOONEELSPEL.

HANDELENDE PERSONEN.

MARIA MAGDALENA.
LAZARUS, haar broeder.
DINA, ANNA, } dienstmaagden van Maria Magdelena.
LEA, eene blinde vrouw.
MATHAN.
CHRISTUS (onzichtbaar).
Volk, dienstmaagden.

EERSTE BEDRIJF.

Een vertrek van Oostersche weelde in Maria Magdalena's huis. — Achtergrond: balkon, vol planten links en rechts, met uitzicht op een openbaren weg. — Aan weerszijden gordijnen voor toegangen: links naar vestibule, rechts naar andere vertrekken.

Eerste Tooneel.

Maria Magdalena in mijmering op eene rustbank nabij het balcon. Dina, hare dienstmaagd, op eenigen afstand tegenover haar op een lagen zetel met handwerk bezig.

Lang zwijgen. — Na een pauze zegt Dina:

DINA. ... Waar denkt u toch over, geliefde meesteres ...!

MARIA MAGDALENA *(een weinig opschrikkend).* Ik denk aan niets ... waar zou ik over denken ...?

DINA. ... U is zoo stil in den laatsten tijd, ik heb het al lang willen vragen, er scheelt iets aan....

MARIA. Ik zou niet weten kind... ik ben alleen moe... zoo moe... zoo....

DINA. Neen... dat is het niet, maar u wil het niet weten voor mij.... U kan niet begrijpen, hoe ellendig het hier in huis wordt, als u niet vroolijk is.... Kom vertel mij eens wat u zoo verdrietig maakt....

(Anna komt binnen met eene plant).

MARIA. Is Mathan weer in stad? —

ANNA. Hij laat u groeten, meesteres. Jacob bracht deze cactus uit zijn naam....

MARIA. Is hij nu al terug uit Jericho? — Is 't dan zóo lang reeds...?!

DINA. 't Is al drie weken....

MARIA *(zucht)*. Zet maar ergens neer, kind.

ANNA. Waar zou zij 't beste staan, dunkt u?

MARIA. Doe zelf maar ... 'tkan mij niet schelen....

ANNA *(eene plaats zoekend voor de plant)*. Hoe vindt u ze hier? — Als Mathan binnen komt valt zijn eerste blik op zijn geschenk.

MARIA. 't Is mij allemaal best; — wanneer hij komt, ben ik vooreerst niet thuis. —

ANNA. Hij zou dadelijk komen *(glimlachend)* ... dat zal hem niet meevallen. —

MARIA. Je hebt het niet erg op hem.

ANNA *(haalt schouders op, kucht, wil gaan)*.

MARIA. Ik wil hem tòch zien en spreken, Anna... misschien... *(staat op, gaat de plant bekijken, wrijft de bladeren zacht tusschen hare vingeren en snuift den geur er van op, dan werpt ze een langen blik naar buiten; — een zwijgen)*.

ANNA *(af rechts)*.

MARIA *(keert naar rustbank terug, vlijt er zich lusteloos op neder)*. Ik moest maar dood zijn....

DINA. Kom, kom, meesteres....

MARIA. Ja... ik moest maar dood zijn... of maar

nooit geboren!... nooit!... Men slingert den mensch zoo ongevraagd met ruwe hand het leven in... het leven, hè!... Ik ben het zoo zat, zoo zat.... Zeg Dina, heb jij nooit... beleef jij nooit eens, dat je bent zoo afgebeuld, terwijl toch niets bijzonders je overkomen is; — dat je als geslagen bent... dan voel je je zoo lusteloos... zoo leeg... zoo heelemaal leeg... als of alles van je weggedreven is.... Waartoe is toch de mensch?!... Je wil genieten, altijd maar genieten, en als je denkt nu heb ik het... dan heb je het niet... want dan komt de onrust, Dina... o die onrust, dat je verliezen zal, waar je met heel je ziel zoo hartelijk naar verlangd hebt!... En heb je het vast eindelijk je geluk, en kan je het dan zoo... zoo... ach, dan is het niet dàt, wat je gedroomd hebt. — En als je je over iets zoo erg, zoo héél erg blij gemaakt hebt, dan is het als breekt op een oogenblik iets bij je... en het is weg... en ontnuchterd begrijp je er niets van.... Dàt is nou leven!... . . . . .

Ik vroeg van het leven niets dan liefde... Liefde is het ideaal van het leven... Liefde is het echte, ware brood des levens.... Mijn levenshonger was 'n ware honger... honger naar liefde... en als je liefde kennen leert, wat is ze dan?!...

'k Zou wel eens willen weten of Mathan, die, zooals hij zegt, zoo geheel in mij opgaat, niet voelt, dat hij zich zelf bedriegt... *(schiet in lachen).* Ha! ha! ha! ha! ha! Ik heb met hem te doen.... Het mooiste aan mij vindt hij het goud-blond van mijn haar en dat het zoo wonderlang en weelderig is.... Ha! ha! ha! ha!... Het zal wat wezen, als hij komt straks.... Vast heeft hij heel Jericho aan lekkernijen en reukwerken leeg gekocht!... Ik kan hem zoo weinig schenken, o zoo weinig, van hetgeen hij eischt . . . . . .

Wat is toch 't leven, Dina!... *(neuriet even).* Wil je gelooven... ik ben zoo licht, zoo licht, zoo licht... zoo licht als een veertje... als een waterbel.... Ik zou wel willen vliegen... willen lachen... schateren... jubelen!... me doodlachen!... kon ik dàt eens doen, eens hartelijk

lachen om alles en dan — sterven... sterven van lachen, omdat alles zoo ellendig... zoo wreed en ellendig is... *(een snik).*

DINA. Kom... kom... meesteres....

MARIA. Beklaag mij niet... beklaag je zelve.... Jij... en alle zijt als ik... zoo ellendig... zoo...!

DINA. Ik?!

MARIA. Jij ook... waarom jij niet?!... Heeft het leven jou zóóveel geluk gebracht...?!

DINA. Ik ben tevreden....

MARIA. Jij eischt níet veel... ik beeldde reeds als kind me in een prinses te zijn... een koningin... met veel macht... veel macht van liefde... van groote liefde... om zich te geven héel aan àl haar volk... maar die heel het volk dan ook kan tot zich trekken....

(Een zwijgen).

DINA. Gij moest den profeet van Nazareth eens kennen.

MARIA *(opkijkend).* Jesus....?

DINA. Gisteren avond is hij in stad gekomen met vele volgelingen....

MARIA *(verrast).* Is hij in stad.... is hij hier... wáar is hij te vinden?...

DINA. Bij Lazarus, uw broeder, nam hij zijn intrek....

MARIA. Hoe komt hij bij Lazarus...?

DINA. Dat weet ik niet, meesteres.

MARIA. Ik heb zoo vaak aan hem gedacht, sinds jij mij hebt verteld van hem.... Ik wil hem zien en hooren.... Jij hebt hem gezien, niet?...

DINA. Ja, ik heb hem gezien en gehoord.

MARIA. Hoe ziet hij er uit. Ik stel me voor... ach... ik weet het niet... ik heb zoo vaak allerlei gezichten voor mijn verbeelding gehad... maar ik kan geen denkbeeld vormen.... Wat was het heerlijk wat je van hem hebt verteld.... Hoe zijn z'n oogen... zeg, zijn oogen?!... Weet je de kleur...? hoe kijken ze je aan...?

DINA. Daar heb ik in het geheel niet op gelet....

MARIA. Hoe is het mogelijk!...

(Kijkt in gedachten uit het venster, plotseling staat ze op, iets trekt haar aandacht buiten).

DINA *(bemerkt het, volgt haar blik).* Manasse, de zoon van moeder Bethsabee, wordt heden begraven....

MARIA. Ach ja.... Bethsabee... *(wrijft zacht in gedachten een blad van een der planten tusschen hare vingeren).* Hoe zou Lazarus het maken?... 'k Heb hem in lang niet gezien....

DINA. Uw broeder komt bijna iederen middag voorbij.

MARIA *(verwonderd).* Hier langs?

DINA. Zoo dikwijls....

MARIA *(na een poos).* Ik denk wel eens, wat zou Bethsabee toch gedaan hebben, dat het haar zoo tegenloopt. — Waarom gebeurt haar dat....?

Zij kan het niet verdiend hebben.... Zouden hare ouders misschien....?

Mijne ouders waren braaf... Lazarus is sprekend vader....

(Een zwijgen).

MARIA. Ik heb het haar beloofd.... 'k Ga naar haar toe; 'k ga met haar mee haar kind begraven... en dan neem ik haar hier bij me....

DINA. Dat moest u niet doen... dat is niet goed voor u.

MARIA. 't Is zoo'n behoefte voor me goed te doen!... Neen — dat weet je niet... dáar voel ik soms zoo'n hartstocht voor....

Als ik op feestdagen buiten de stad die lange rijen van armen en gebrekkigen zie neergehurkt langs den weg — dan zou ik ze alle wel omhelzen willen.... hun alles geven wat ik had.... Dan voel ik mij zoo zwak voor hen... zoo zwak;... ik zou mijn huis met hen wel willen vullen en zeggen: geniet nu eens, geniet nu eens volop, volop!...

Daar gaat de blinde Lea... Wat 'n ellende! God, 't is toch vreeselijk ook!... Waarom ik zoo zàt van het leven,... en andere sleepen het met zich voort als een kostbaren schat...? Als ik blind was... ik begrijp niet, dat zij leeft nog... 'k zou niet kùnnen leven....

(Tot Lea, die zij het balkon ziet voorbijscharrelen):

Dag Lea!... zeg, waar ga je heen... wil je niet even uitrusten?

LEA *(onzichtbaar).* 'k Heb groote haast.

MARIA *(tot Dina).* Arme ziel!... zij heeft haast....

LEA *(steeds onzichtbaar).* U beklaagt mij, foei....

MARIA. Je ooren zijn wel goed....

LEA. Mijn ooren en handen zijn zulke goede oogen.

MARIA. Het lieve licht, dat mis je toch.

LEA. Er zijn zoovele, die ziende blind zijn... dat is eene hardere kwaal.

MARIA. Waar ga je heen, Lea?...

LEA. 'k Ga den Heer te gemoet....

MARIA. Den Heer...?

LEA. Ja, den Heer... Jesus... misschien zal Hij mij mijn gezicht terug geven.... Hij is al vroeg de poort uitgegaan om in de vlakte te onderrichten. Straks komt Hij weer terug... dan zal ik het Hem vragen....

MARIA. Is die profeet dan ook geneesheer?...

LEA. Zoo leeft er geen mensch, waar ook! Al wat Hij wil, gebeurt.... Hij is de Eenige, die mij genezen kan....

MARIA. Hij zal het stellig doen... als hij zoo machtig is.... Wat een geluk, wat groot geluk moet wel *zijn* leven zijn!... Hij zal je vast genezen....

LEA. Als Hij het wil ja, dan zal ik genezen.

MARIA. Die zóó machtig is... zou niet willen?!... maar...

LEA. Dat weet ik niet — dat weet Hij zelf het beste.

MARIA. Dat zou wreed zijn! — God! — wat zou dat wreed zijn — neen, dat kan hij niet.

LEA. Zoudt gij niet denken dat Hij, die zoo machtig is, ook niet weet wat in de toekomst voor mij het beste is?

. . . . . .

MARIA. Hoe durf je je toch te wagen zoo alleen onder de menigte? Heb je niemand om je te geleiden?

LEA. Rachel, mijn pleegkind, maar die moet op haar kleinen Joseph passen... ze heeft niemand om haar te vervangen... alles is uitgeloopen.... de Heer zal spoedig komen.—

MARIA. Hij komt toch hier langs?

LEA. Hij moet door deze poort komen.

MARIA. Wacht dan hier op hem, Lea. — 't Is bijna middag

hij zal wel aanstonds komen... dan kan Dina je tot hem brengen door de menigte... kom maar binnen en rust wat uit.

DINA *(afgaande)*. Ik zal haar de treden op helpen en hier binnen leiden... *(af over het balkon)*.

MARIA. Goed kind; — ik ga naar Bethsabee *(af, links)*.

(Dina met Lea komt het balkon over. Dina begeleidt haar naar een zetel).

DINA. Je kan gaan zitten Lea — ga gerust zitten. —

LEA. Ik heb dorst, hevigen dorst....

DINA. Een beker wijn?...

LEA. Geef maar water, lekker frisch water....

DINA *(schenkt haar water in)*.

LEA *(drinkt)*. Wat is water heerlijk, als je dorst hebt!... Dina... zie je al geen menschen?...

DINA. Neen....

LEA. Vreemd — 'k vergis me nooit....

DINA. Ik zie nog geen enkele....

LEA. Ze moeten er toch zijn. — 'k Hoor duidelijk een groote menigte... de voorsten moeten reeds de poort door zijn... *(staat ongeduldig op)*. Kom mee... ja!... daar is Hij...

DINA. Je hebt gelijk.... Voorzichtig toch!... Geef mij je hand...!

LEA. Breng me bij Hem... vlak bij Hem moet ik zijn, want Hij zal me genezen; breng me vlak bij Hem!

(Dina en Lea willen over het balkon afgaan; — Mathan komt op, links).

MATHAN *(tot Dina)*. Waar is je meesteres?

DINA. Naar Bethsabee, meester.

MATHAN *(verwonderd)*. Heeft Anna dan niet gezegd, dat ik op weg was om haar te bezoeken...?

DINA. Manasse is plotseling gestorven en wordt zoo aanstonds begraven....

MATHAN. ... Wat heeft ze daarmee uit te staan... wel... dan zal ze straks gezellig zijn....

LEA *(ietwat ongeduldig)*. Kom mee, Dina... kom mee...

MATHAN. Waar moet jij heen, jij, vrouw ongeduld?... Ik hou der niet... wees maar niet bang, waar moet je heen? —

LEA *(kalm)*. Naar Jesus....

MATHAN *(barst uit in schaterlach)*. Ha! ha! ha! ha! ha!... *(tot Dina)*. Komt ze weer spoedig terug, dat ik niet te lang wacht? —

DINA. Ik weet het niet... ik weet er niets van, heer.

(Af met Lea).

(Buiten het tooneel groot rumoer).

MATHAN *(keert nieuwsgierig even op zijne schreden terug, gaat dan direkt naar binnen en ontdekt zijn geschenk)*. Da's aardig — dicht bij haar; — van haar rustbank kan zij haar bladeren streelen!

ANNA *(komt nieuwsgierig aansnellen van rechts)*.

MATHAN *(vangt haar op en kust haar)*.

ANNA *(rukt zich los)*. Laat je los! — los! — los! *(worstelt met hem en slaat hem in het gelaat)*.

MATHAN *(Anna van zich afwerpend)*. Jij bent 'n vinnige, kleine kat...! jij... wat... wel...!

ANNA. Deed het je zeer?!... ha! ha! ha! ha! ha! *(vliegt naar het balkon)*. ... Kijk eens wat een menschen, wat een menschen...!

MATHAN *(zwijgend in een tegenovergestelden hoek van het vertrek)*.

ANNA. Ze zijn wel gek allemaal... in zoo'n hitte! — Kom eens hier.... *(lacht schamper)*.

MATHAN *(zwijgt)*.

ANNA. Waarom kijk jij niet...? Jullie zijn er anders altijd dadelijk bij.

MATHAN *(zwijgt)*.

ANNA. Ze zouden je hier zien, hè?!...

MATHAN. Kom jij eens hier, Anna...

ANNA. Dank je wel, ik ben hier best en veilig.... Ha! ha!... *(plotseling ernstig)*. Kijk eens!... daar hèbje een lijkstoet... juist tegen den stroom van menschen in... hoe komen ze er door!... hoe komen ze er door!... Manasse

wordt begraven.... Als je hier komt, dan kan je m'n meesteres zien... ze gaat naast Bethsabee.

MATHAN. Maria...?

ANNA. Wat is die vrouw bedroefd!... *(plotseling).* Ach, neen maar... wat is er aan de hand?! — Kijk eens... ze houden stil.

MATHAN. Wie...? *(komt iets nader).*

ANNA. De stoet... voor dien man... hij doet hen stil staan.... Hij spreekt Bethsabee toe... wat zal het haar helpen!... Hij zal haar toch niet...? De weeklagers schijnt hij ook al.... Groote Vader Abraham! Ze moeten het lijkkleed aflichten.... Wat zal er nou gebeuren...!

(Diepe stilte; — dan hoort men Christus luide buiten zeggen: »Jongeling, ik zeg u, sta op!")

(Een diep zwijgen, daarna barst alles los in een overweldigend gejuich).

ANNA *(juichend).* Hij leeft!... Hij leeft weer!... Hij heeft Manasse opgewekt!... Wie is hij. Mathan! — God, wie is hij? — Manasse leeft weer!

(vliegt juichend naar buiten het balkon over).

(Eenige dienstmaagden komen van rechts op en snellen het tooneel en balkon over zonder op Mathan te letten. — Buiten gaat het rumoer hoe langer hoe verder weg. — Mathan staat midden op het tooneel op zijn teenen om naar buiten te kijken. — Langzaam gaat hij van het tooneel af over het balkon).

Tweede Tooneel.

(Tooneel een poos ledig, — dan komen op van links Maria Magdalena en Mathan. Nog immer hoort men in de verte rumoer).

MARIA. Ik heb moeder en zoon saâmgelaten om hen niet te storen!... Wat een weerzien! wat een weerzien! — Heb je het gezien, Mathan?

MATHAN. Is dat nou mijn welkom na zoo lange scheiding?...

MARIA. Sta jij er dan niet van ontroerd? Ach! hoe kan jij er zóo onverschillig voor zijn, alsof het 't gewoonste ding ter wereld is.... Wat zijn wij eigenlijk... wat zijn wij?... En 't was voor hem zoo heel gewoon, als gaf hij een aalmoes.... Hij zag haar schreien.... treurigheid, treurigheid!... En verteederd gaf hij haar den zoon zoo maar terug en ging verder.... Nu alleen zijn, alléen... en je dàar eens in-denken... in-droomen.... Verbeeld je, dat ik Bethsabee eens was... of wel Manasse... of wel Jesus zelf.... Ik weet het niet... maar... ik benij hen alle drie....

MATHAN *(haalt ongeduldig zijn schouders op).*

MARIA. Wat dan?... Heeft dat jou niet getroffen!...

MATHAN *(ingehouden toornig).* Je hebt me niet eens een kus gegeven en gezegd, dat je blij bent, dat ik weer terug ben.... Je spreekt slechts over hem — en wilt alleen zijn liever.... *(wil gaan).*

MARIA. Ben jij dan een steen?... Jij kan het niet uit staan — jij benijdt hem — moet hem zijn geweldige macht benijden....

MATHAN. 'k Benij hem niets.... Het is *zijne* macht niet. —

MARIA *(ongeloovig).* Niet?!...

MATHAN. Hij is bezeten of Beëlsebub zelf.

MARIA *(verwonderd).* Be... Beëlsebub?!...

MATHAN *(na een poos).* Maria, je hebt je hoofddoek nog om... doe af die doek... zóo... *(helpt haar).*

MARIA *(doet zwijgend haar sluier af).*

MATHAN. Laat me nou eens zien... jou... mijn Maria!

MARIA *(fluisterend).* O wat ellendig, dat jij....

MATHAN *(legt den vinger op haar lippen).* Ach kom... kom, gekheid!... wat gaat dat alles ons ook aan? — kom naast me zitten!...

MARIA *(onverschillig).* Neen....

MATHAN. Niet?... Bega nu geen dwaasheid.... *(dwingt haar zachtjes naast zich op de rustbank).* Doe nou je haar

eens uit die wrong... ik zal je helpen... zóo... je mooie haar... wat is het toch zeldzaam prachtig... dat is het schoonste, lieveling, wat ik ooit gezien heb.... Hoe rijk... hoe soepel en wat fonkelgloed!... Ik zou me in je zachte haar willen begraven, kind. — Kom... leggen we samen hoofd aan hoofd... mijn aangezicht verdoken in jouw harenpracht.... Het geurt zoo zoet...

(Na een poos zwijgens) Zeg... je bent zoo stil.... Maalt al die gekheid nog in je hoofdje rond? Je hebt niet eens gezegd, hoe je blijde bent, dat je me wéerziet. —

MARIA *(werktuigelijk)*. Je bent gezond teruggekeerd.

MATHAN. Hoe zie ik er uit dan?

MARIA. Uitstekend....

MATHAN. Je kijkt niet eens naar mijn gelaat....

MARIA. Dat heb ik straks al gezien....

MATHAN. Kijk mij dan nog eens aan... Vroeger hadt je er nooit genoeg van om mij aan te kijken....

MARIA. Vroeger....

MATHAN. Nou?...

MARIA. Ik kan je droomen wel....

(een zwijgen).

MATHAN. We moesten iets drinken, zeg?...

MARIA. Neen... niet drinken... niet drinken....

MATHAN. Ja wel... kom... *(wil opstaan)*.

MARIA *(beslist)*. Nee — nee! —

MATHAN. Drink wat, dan kom je in stemming.

MARIA. Neen... dat kan ik toch wel.

(staat op).

MATHAN. Blijf nou eens zitten, Maria... kom zitten. —

MARIA. Laat me maar.... 't Zal wel terecht komen... of....

(Een zwijgen — Maria gaat op eenigen afstand van Mathan zitten).

MATHAN. Moet je nu juist dáar gaan zitten....

MARIA. 't Is zoo warm!... pffff! *(staat op)*.

MATHAN. Doe dan ook dat opperkleed af....

MARIA. Ik moet nog uit....

MATHAN. Nu aanstonds?...

MARIA *(kregelig)*. Ja dadelijk....

MATHAN. Waarheen dan?

MARIA. Ik moet... ik ga... *(krijgt een kleur)*. Neen... ik behoef niet... maar ik kan het niet helpen toch dat ik zoo.... Heb je Elizabeth al gezien?...

MATHAN. Ja... en de kinderen ook....

MARIA. Zoo....

MATHAN. Ik moest me verkleeden... zoo verreisd en bestoven kon ik niet bij je komen....

MARIA. Was ze blij, dat je weer thuis was?...

MATHAN *(zwijgt even, dan zegt hij)* Moeten we nu dáar juist over spreken!...

MARIA. Zou je van mij óok nooit eens genoeg krijgen? 't Is toch niet goed, zooals wij doen... geloof je wel?... geloof je wel?... voel je niet eigenlijk?...

MATHAN. Hè, wat nou weer...?!

MARIA. Ik kan het niet van me afgooien... o foei! o foei! o foei! . . . . . .

. . . . . .

Ik vond het toch zoo groot, wat ik gezien heb! Groote God en dat heeft jou niet getroffen.

MATHAN *(barst in schaterlach uit)*. Ha! ha! ha! ha! ha!...

MARIA. Je moest niet lachen, Mathan... ik weet het niet... maar... dien man vind ik toch allerminst belachelijk... Wat is hij groot... en zoo eenvoudig... En toch wat is alles waar en verheven aan en in hem.... En zoo rein... Toen ik hem zag... God in den hemel! hoe zag ik me zelve!... Ik kreeg zoo'n eerbied voor hem! — zoo'n ontzag! — Er was zoo'n afstand tusschen hem en mij... Ik vraag me al telkens af, wie is hij?!... Ik heb zijn blik gezien... o! o!... zijn blik....

MATHAN. Ja — zóo vindt je mij niet... Hij weet ze zoo te lokken....

MARIA. Een nieuwe toekomst brengt hij, geloof je niet?

MATHAN.... Maria... jij dan toch ook... begrijpt jij dan niet... kom... je bent toch zoo verstandig anders....

MARIA. Ik was blij ... en zoo gelukkig.... Ik heb iets mogelijk gevoeld... waar ik altijd nog aan gewanhoopt heb.... Maar hij eischt zoo veel ... zoo veel....

MATHAN. Je bent werkelijk waanzinnig!...

MARIA. Zeg mij dan, wie hij is....

MATHAN. Hij?... een Nazarener, wat anders?... Een dwaas... niet zóo dwaas als het domme volk, maar toch dwaas, da's vast.... Beëlsebub heeft hem aan het lijntje en slaat zijn slag met hem....

MARIA. En overal verklaart men, hij is een profeet... grooter zelfs dan Elias... Isaias....

MATHAN. Hij is toch een Galileeër?

MARIA. Wat geeft dat?...

MATHAN. Zal er ooit een profeet uit Galilea opstaan?... Zie je dan nog niet, dat hij bezeten is?... Hij heeft Satan in.... Uit Galilea zal geen enkele profeet opstaan, zeggen de heilige boeken.... Welk recht heeft hij dan om zich voor een profeet uit te geven?...

MARIA. Ik geloof het niet... ik kan het niet gelooven...

MATHAN *(vol ergernis)*. Ik heb niets te zeggen... ga je gang... je wil mij niet gelooven... *(keert zich af)*.

MARIA *(werpt zich plotseling aan zijn borst)*. Mathan! Mathan!... ik kan niet anders...

MATHAN *(woedend)*. Weg... ga naar hem,.. jij!

MARIA *(rukt zich los, kijkt hem lang aan en werpt zich op eens weder aan zijn borst)*. Neen... ik moet tóch jou ik moet... ik wil er niet meer over spreken of denken... ik wil jou... niemand dan jou... jou alleen...!

(Een zwijgen).

(Buiten het tooneel plotseling een rumoer van veel volk; de lucht vol zegekreten en heilgeroep als een eindelooze jubel. — Maria Magdalena richt zich op uit Mathans armen en staart van het balkon de straat in. — Diepe stilte plotseling vol spanning. Men hoort de stem van Christus prediken tot de menigte):

STEM VAN CHRISTUS. Alles is mij door mijnen Vader gegeven en niemand kent den Zoon dan de Vader... noch

kent iemand den Vader dan de Zoon en hij, wien het de Zoon wil openbaren.... Zalig de oogen, die zien, wat gij ziet; want ik zeg u, dat vele profeten en koningen verlangd hebben te zien, wat gij ziet en te hooren wat gij hoort, en zij hebben het niet gehoord.... Zalig de reinen van harte.... Komt allen tot mij, die afgetobd en beladen zijt... want ik zal u verkwikken.... Werpt af al uw ellende en uw kommer en neemt mijn juk op u... en leert van mij, dat ik zachtmoedig en nederig van harte ben en gij zult rust vinden voor uwe zielen, want mijn juk is zoet en mijn last is licht.... Komt...!

* * *

TWEEDE BEDRIJF.

Tooneel van het eerste bedrijf.

MARIA, DINA.

MARIA *(links van het balkon tegen een pijler geleund, tuurt de straat in).* Wat talmt hij nou mijn broer Lazarus!... andere middagen was hij reeds lang voorbijgekomen.... Zou hij nu juist niet komen?!

DINA. U is te ongeduldig, meesteres; hij komt niet altoos op denzelfden tijd, dat scheelt veel soms....

MARIA. Ga eens buiten kijken... *(haastig)* daar komt hij, Dina... waarschuw hem nou....

DINA *(af).*

MARIA *(een poos in afwachting).* Hij zal niets zeggen... niets verwijten... hij zal blij zijn *(even onrustig).* Hij zal geen last van mij hebben.... Daar is hij....

(Snelt hem tegen).

LAZARUS *(komt ontroerd op).*

MARIA *(omhelst Lazarus hartstochtelijk).*

LAZARUS. Maria!...

MARIA *(snikt plotseling luid op).*

LAZARUS. Eindelijk!...

MARIA. Ik wil naar Hem... breng me bij Hem....

LAZARUS. Ja zeker... wil je?!... God! ik dank U!

MARIA. Hij is jouw gast, broer?!

LAZARUS. Ja... hoe weet je dat?...

MARIA. Ik weet alles haarfijn... alles... van je huishouden.

LAZARUS. Jesus... ja... die is onze gast....

MARIA. Wie is hij?...

LAZARUS. Je hebt toch dat wonder gezien?!... je zaagt wat Hij deed....

MARIA. Dàt was een wonder — een groot wonder!... Hoe vondt jij het?...

LAZARUS. Het spijt mij zoo... ik heb het niet mogen zien.... Martha wel... ze zag ook jou....

MARIA *(verrast).* Ik heb haar niet gezien.... Heeft ze ooit zóo iets beleefd — vindt zij Hem niet groot — niet wonderbaar?...

LAZARUS. Dat kan je begrijpen, het heele huis zet ze voor Hem ten onderste boven....

MARIA. Die goeie Martha!... Wat is Hij toch eenvoudig... zoo dood gewoon... je zou Hem voorbij loopen... en toch... Hij woont bij jou... je spreekt met Hem.... Weet hij, dat je nòg een zuster hebt?

LAZARUS *(ietwat verwijtend).* Hoe kan je anders denken...!

MARIA. Sprak Hij nooit eens over me?...

LAZARUS. Neen.... Hij vroeg nooit iets....

MARIA *(zenuwachtig zucht).*

LAZARUS. Nou... kom nu mee.... Je gaat nu toch hier uit en komt bij ons weer....

MARIA. Neen... dat doe ik niet, Lazarus....

LAZARUS. Niet?...

MARIA. Neen... dat kan je toch wel begrijpen....

LAZARUS. En je zou... ik zou je bij Hem brengen!...

MARIA. Je brengt me bij Hem, maar ik blijf niet....

LAZARUS. Wat wil je dan?...

MARIA. Ik wil zijn leerlinge zijn.

LAZARUS. Dat ben je van zelf, kind....

MARIA. Ik reis met Hem mede....

LAZARUS *(verbaasd)*. Neen, — dat kan niet. —

MARIA. Waarom kan ik dat niet?... Ik volg Hem overal, al reist Hij nòg zoolang en nòg zoover... al is de reis nòg zoo vermoeiend en vol gevaren... zóo hard kan zijn leven niet Zijn, of ik wil het deelen....

LAZARUS *(schudt zijn hoofd)*. Hem volgen geen vrouwen....

MARIA. Tot nog toe, misschien niet, —

LAZARUS. Hij — zal het niet willen.

MARIA. Waarom niet?

LAZARUS. Het volk zal zich misschien ergeren... en dat nog zoo zeer niet, maar de farizeeërs....

MARIA. Als ik Hem volg, wat steekt daarin.... Mag ik hem dan niet als dienstmaagd volgen?... Ik weet wel, ik ben voor Hem geen zonnestraal, maar als ik dan maar iets voor Hem mag zijn.... Mocht ik zijn mantel zijn of het zand, waarop Hij treedt.... Ik wil Hem dienen; heel stil.... Hij behoeft me niets te vragen... ik zou alles weten te raden.... Ik zou Hem balsem en reukwater bereiden om Hem te zalven en te balsemen... ik zou zijne vermoeide voeten wasschen dagelijks en ze drogen en ze kussen... o ze kussen zijn gezegende voeten....

LAZURUS. Hij heeft immers zijne Moeder... en zooveel vrouwen zijn er... In ieder vlek, waar Hij komt, vindt hij vrouwen, die hem liefhebben en dienen....

MARIA *(zuchtend)*. Ik wil dat....

(Een zwijgen).

LAZARUS. Hem volgt geen enkele vrouw... vaak zelfs zijne Moeder niet.... Hij wil dat zóo. —

MARIA. Dan volg ik Hem van verre... geheel alleen... dat niemand ook maar kan denken, dat ik bij Hem behoor... als ik Hem zoo nu en dan maar zien en hooren mag... alles hooren wat Hij zegt.... Ik kan Hem nog diensten genoeg bewijzen... zoo hier en daar iets voor Hem vragen... of Hem waarschuwen, als ik bemerk dat Hem gevaar dreigt....

LAZARUS. Maar, lieve, hoe kan je nog denken, dat Hij jou noodig heeft.... Hij, die Manasse opwekte... Maria, maak je geen hersenschimmen... dat gaat nu eenmaal niet.... Kom mede met mij....

MARIA. Neen... nooit....

LAZARUS *(ziet haar medelijdend aan).*

MARIA. Dan ga ik weg... veel liever weg... ver weg... heel ver... 't komt er niet op aan... waar niemand mij kent... niemand mij ziet... dan Hij alleen.... Dan ga ik naar de woestijn... daar zal ik leven in eenzaamheid door niemand gezien als door Hem.... Hij zal dat weten.... Ik ben daar met Hem... want ik ben daar om Hem.... De woestijn geeft mij herberging genoeg... rauwe vruchten zijn mij voldoende en ze heeft steenen om te rusten... wat heb ik meer noodig... daar zijn leeuwen en tijgers en hyena's... ze mogen me verscheuren als het moet... ik sterf dan toch om zijnentwille.... Wat zou dat zalig zijn, Lazarus, sterven voor Hem. —

LAZARUS *(zwijgt).*

MARIA. Ik hou zooveel van de eenzaamheid... Jij ook... Martha niet.... Ik ben gaarne alleen... *(zwijgt plotseling).*

LAZARUS *(zacht).* En waarom wil je niet bij ons komen? — We hebben je zoo gaarne thuis, liefste.... Je kan alles net als vroeger hebben... Ach... je bent toch niet bang dat jou tegenwoordigheid ons hindert....

MARIA. Maar Lazarus, wat denk je... hoe kan je een oogenblik...?

LAZARUS. Vraag den Heer, Maria, wat je doen zult. — Hij zal je ten beste raden.... Kom dat redt zich allemaal... we gaan nu tot Hem....

MARIA. Zeg mij eerst eens, wat zal ik daar eigenlijk doen? Wat zal Hij wel denken en zeggen...?

LAZARUS. Hij zal je vol liefde ontvangen, kind.... Ga gerust....

MARIA. *(zucht).* 't Is toch anders, dan dat jij tot Hem gaat.... Ik ga zoo echt ziek naar Hem toe, als moest ik naar een geneesheer... was mijn lichaam maar

ziek.... O... ik zie er toch tegen op... dat had ik niet gedacht.... Al was mijn lichaam nog zoo afzichtelijk ziek en onrein... ik zou me niet schamen... maar nou... hoe afzichtelijk zal ik zijn in zijne oogen... ik... en Hij... Ik durf niet... ik ben bang... o God, waar zal ik mij moeten bergen van schaamte....

LAZARUS *(vol deelneming)*. Maria...!

MARIA. Ik kan me niet vertoonen aan Hem!...

LAZARUS. Hij verlangt er naar Maria, geloof me — Hij verlangt naar jou....

MARIA. Hij ziet jou liever... en Martha...

LAZARUS. Van ons drieën ziet Hij het liefste jou...

MARIA. Dat zeg je er maar om.... Had ik Hem maar eerder gekend.... Het was zóóver nooit gekomen... neen... zóóver niet.... Dat wist Hij toch.... Hoe heeft Hij kunnen toestaan, dat het zoo ver met me ging! Hoe moet ik me voor Hem vertoonen, nu!... Ik zou wel willen wegvluchten... ver weg....

Wat zou ik Hem moeten zeggen?... Had ik maar tranen... zooveel, dat ik me kon wasschen daarin... alles daarin kon wegwasschen.... alles.... Ik heb me zelve nog nooit zoo gezien.... Hoe verafschuw ik me en... Hij dan... hoe zal Hij me zien!... Weet jij het niet?... Ik zal het jou eens zeggen.... Zal ik je eens alles vertellen?... Misschien maakt me dat reiner.... Lazarus als ik jou eens alles verteld heb, dan is het er af.... Het begin van alles was, dat ik altijd zoo lui was.

LAZARUS. Da's eigenlijk niet waar, Maria....

MARIA. Nu, vergoelijk het niet... ik ken me... was ik maar niet altijd zoo lui geweest... als kind was ik al zoo.... Vindt je het niet gek?!... Maar als ik alles naga, dan is het, alsof ik door eigen schade moest leeren.... Neen Lazarus ik heb nooit geweten, zooals jij, dat 't zoo'n geluk is geen kwaad te doen... ik moest het eerst zoeken... jij had het in je van je geboorte... ik niet... ik moest het zoeken....

LAZARUS. Kom maar liever mede... en kleed je nou aan....

MARIA. Je . . . o ja . . . we zouden . . . *(zet zich op de rustbank).*

LAZARUS. Wat is het, Maria . . . ?

MARIA. Ik weet het niet, ik moet me nog eens goed bezinnen. . . .

LAZARUS. Wat moet je bezinnen? . . . Het is toch klaar! . . .

MARIA. Klaar . . . ! Ja . . . wil je gelooven. . . . hoe is het mogelijk! . . .

LAZARUS. Wat is er? . . .

MARIA. Ik begrijp het niet . . . ik begrijp het niet. . . . ik ben zoo. . . . Wat zou ik eigenlijk? . . . Waarom zou ik naar Christus gaan? . . .

LAZARUS. Waar wil je dan heen? . . .

MARIA. Zou ik niet hier blijven? . . . Waar is het voor noodig! . . . ik blijf hier. . . .

LAZARUS *(begrijpt haar niet, weet niet zoo gauw wat te zeggen; dan barst hij uit)* Maria, ben je nou krankzinnig geworden? . . . dat mag je niet. . . .

MARIA. Ik zie het niet in . . . waarom zou ik niet? . . .

LAZARUS. Jij gaat naar Jesus met mij . . . wat wou je anders doen? . . .

MARIA. Ik ben zoo koud als marmer . . . mijn hoofd staat er niet na . . . ik begrijp het niet. . . .

LAZARUS. Dan moet je juist gaan. . . .

MARIA. Neen . . . maar je moet óok niet denken, dat ik mijn vorig leven terugwensch . . . ik heb alleen geen zin om nu te gaan, hoe kan ik dan ? ! . . .

LAZARUS. Zet je er dan tegen in, Maria.

MARIA. Dat komt niet terug . . . o God, ik geloof het niet!

LAZARUS. Dat schenkt Hij je weer. . . .

MARIA. Waarom ben ik het dan kwijt? . . .

LAZARUS. Dat weet ik niet. . . .

MARIA. Dat weet je niet . . . neen . . . neen. . . . Ik heb zoo dikwijls dat. . . .

LAZARUS. Heb jij dat dikwijls . . . !

MARIA. Dat weet je wel . . . als ik ergens heel erg dol mee ben . . . dan komt plotseling . . . o! o! . . .

LAZARUS. Het komt weer over je... da's vast....

MARIA. Hij moet weten, dat ik het kwijt ben... ik ben zoo... ach... *(zucht — werpt zich snikkend aan Lazarus' borst).*

LAZARUS *(hevig ontroerd).*

MARIA *(neemt plotseling besluit).* Kom... ik ga....

LAZARUS *(verheugd).* Maria!

MARIA *(wil heengaan).*

LAZARUS.... Sla je mantel om, zoo kan je toch niet gaan....

MARIA. Wat zeg je, Lazarus?

LAZARUS. Sla eerst een mantel om — je hebt den tijd. De Heer is toch niet thuis... eerst van avond....

MARIA *(te leur gesteld).* Waar is Hij dan?

LAZARUS. Hij is uitgenoodigd ten maaltijd bij den farizeeër Simon.

MARIA. Bij Simon... goed....

LAZARUS. Sla nu eerst een mantel om, Maria.... Je zal toch niet?... zeg... dat kan je onmogelijk... wou je....

MARIA. Maak je niet bezorgd over mij....

LAZARUS. Maria... wou jij... durf jij zoo openlijk... zoo... wat zal je zeggen... wat zal je doen... dàar... in dat huis... bij al die farizeeërs?!

MARIA. Ik ga... ik moet naar Hem... dat weet ik niet... wat raken mij die farizeeërs... ik ga om Hem alleen.... Hij weet alles... *(slaat onverschillig haar mantel om en gaat haastig af).*

LAZARUS *(ziet haar ontroerd na).*

Den Haag. LEO BAATEN.

NASCHRIFT. De bedoeling van deze tooneelstudie is de psychologische ontleding te geven van de zielestrijd eener gevallene vrouw, die leefde ten tijde van Christus en, getroffen door zijn wonderen en heiligen levenswandel, tot inkeer komt. — Deze vrouw heb ik genoemd Maria Magdalena; zij had

even goed iedere andere vrouw in gelijke omstandigheden kunnen zijn, die ten tijde van Christus leefde, want de H. Schrift heeft ons zoo weinig zekere bijzonderheden van Maria Magdalena overgeleverd, dat dit weinige te vaag en te algemeen is om ons eene persoonlijkheid scherp te karakteriseeren. De volslagen bekeering van Maria Magdalena, overmeesterd door de goddelijke genade, ik bedoel haar plotselinge overgang tot eene boetvaardige heilige, zou het tooneelspel aanmerkelijk vergemakkelijkt hebben maar voor de zielkundige ontleding van geen beteekenis geweest zijn.

DE KLEINE TYPISTE.

Iederen morgen als ik nauwelijks mijn plaatsje aan het venster heb ingenomen, komt zij aangestapt; ze slaat den hoek om, en de lange staarten van haar beverbonten kraag dansen op-en-neer bij iederen pas, dien zij doet; want de kleine typiste loopt altijd hard, niet als iemand, die haast heeft; maar als een jong, gezond schepseltje, dat blij is haar kracht te uiten na uren van gedwongen stilzitten.

Mooi is ze niet, maar ze heeft zoo'n grappig wipneusje en zulke groote, brutale, grijze oogen, dat het mij oude, eenzame vrouw goeddoet haar aan te zien, en ik bijna zou verlangen, dat ze ook eens de trap naar mijn stille woning kwam opstormen en wat leven brengen in mijn rustig vertrek.

Zie, ik heb niet te klagen, maar mijn leven is eenzaam en stil; veel te stil voor een vrouw, die zich nog niet oud kan voelen, ondanks haar zeven-en-zestig jaren; een moederhart is nooit alleen, en de beelden mijner drie jongens staan mij steeds voor oogen, zoodat ik niet eens naar den fotostandaard behoef te zien om ze mij voor te stellen.... Daar heb je Koen, de oudste, die naar Indië trok, zal ik hem ooit terugzien? Den tweeden, zijns vaders lieveling, nam de tering mede, toen hij nog geen achttien was; dat was de beste van allemaal. En de jongste, die groote, verwende bengel, als daar iets goeds van terecht komt, leg ik dankbaar het hoofd neer.

»Dat heeft tijd, Moedertje, eerst moet ik mijn doctoraal halen", lacht de deugniet.... Die jongens, die jongens!

Zoo word ik zoetjes aan oud, een dochter heb ik nooit gehad en mijn hoop en verlangen naar een kleindochtertje schijnen voorloopig nog niet verwezenlijkt te worden.

Daar speelt de klok klik voor negen en juist slaat de kleine typiste den hoek om: de bruine krulletjes komen onder den grooten grijzen flaphoed uitkijken, de beverstaarten dansen heen en weer, en het vroolijke gezichtje is in een wip verdwenen; schuin over mij is haar kantoor. Als ik nu even wacht, komt een verwaaide bruine krullebol boven de groote blauwe hor voor het laatste raam te voorschijn, bukt en laat zich niet meer zien vóór de klok weer klik voor twaalf speelt, en de eigenares van genoemden krullebol met een vaart de trappen afvliegt en naar huis stormt.

Is dat nu een leven voor zoo'n jong schepseltje? Hoe oud zou ze zijn? hoogstens achttien of negentien. Waar zou ze wonen, wat doen haar ouders, en waarom is ze op dat kantoor? Uit liefhebberij, dat kan ik me niet voorstellen, ze heeft er het uiterlijk niet naar.... Neen, dat doet meer zulk slag als de boekhoudster van hierover, die thuis kan krijgen wat haar hartje begeert en er de voorkeur aan geeft den langen, lieven dag op een hoogen kruk te zitten....

Enfin, vroeger hoorde je daar niet van, maar, »andere tijden...."

De dag valt soms lang aan een vrouw, die haar geheele leven een druk huishouden bestierd heeft en op haar ouden dag alleen overblijft, en nu ga ik mij als een echt bestje verdiepen in allerlei gissingen en bemoeien met zaken, die mij niet aangaan.

Zoo heel lang is zij nog niet in haar betrekking; den eersten keer — dat zal nu zoowat een week of drie geleden zijn — keek ze heel ernstig, alsof het een quaestie van leven en dood betrof; maar sindsdien komt ze altijd zoo dapper en moedig aangestapt, alsof het voor een jong meisje de meest benijdenswaardige bezigheid ter wereld is den ganschen dag op een schrijfmachine te rammelen.

Voor een paar dagen, toen de kleine typiste het kantoor uitkwam, werd ze opgewacht door een deftige dame in zwaren rouw, haar moeder; zij liep met zulk een gelukkige uitdrukking op haar gezichtje naar de weduwe toe, dat ik moeite had een gevoel van jaloezie te onderdrukken en mij zelve

later in allen ernst moest afvragen, of ik waarlijk nog sentimenteeler ben dan onze tegenwoordige jongelui; want die verlieven toch niet op een meisje, dat zij nauwelijks kennen, al komt ze ook viermaal daags hun kantoor voorbij.

Waarom heb ik nu bijvoorbeeld niet dezelfde belangstelling voor dat bleeke, teringachtige onderwijzeresje met haar vermoeid gelaat, of voor de Fransche gouvernante, die altijd de twee kleine jongens van mijn neef naar school brengt, en er uit ziet of zij liefst direct naar haar vaderland wilde terugkeeren?

Waarom, waarom . . . ?

Wat mij in mijn kleine vriendin heeft aangetrokken is misschien juist dat jeugdige, stralende, opgewekte, dat bij onze tegenwoordige jonge meisjes uit de mode is geraakt, en mijn sympathie is nog toegenomen sinds den dag, dat de dame in het zwart haar heeft afgehaald.

Mijn verbeelding heeft er een heelen roman omheen gesponnen: een gelukkig huisgezin, uit den deftigen stand; de vader sterft betrekkelijk jong en er is geen fortuin. Of wel hij had in de laatste jaren veel verloren, en zijn kinderen, in weelde grootgebracht, moeten gaan werken voor het dagelijksch brood; en daar zij door de natuur gezegend zijn met een opgeruimd gestel, hebben zij zich dapper in het onvermijdelijke geschikt; misschien geeft de noodzakelijkheid zich zelve een plaats in de maatschappij te veroveren, haar juist dat grappige air van beslistheid, dat zoo lijnrecht in strijd is met haar jeugdig uiterlijk en haar wipneusje.

Zou zij nooit eens, vóór de bruine krullebol zich over het werk buigt, het hoofd oplichten om een groet te zenden naar de eenzame vrouw aan de overzijde voor wie haar verschijning viermaal daags een afleiding en een genoegen is?!

Zaterdagavond!

De klok slaat zes, en drie tellen later komt zij te voorschijn; ik kan de verleiding niet weerstaan en daar ik juist van avond bij mijn nicht ga theedrinken, wil ik haar een eindje volgen om te weten te komen, waar mijn zonnestraaltje woont.

De straat uit, den hoek om, weer een straat uit, nog een

hoek, dwars het plein over, den boulevard af; mijn hemel, wat woont zij ver, nu begrijp ik dat gehol en gevlieg! Mijn beenen hebben moeite haar bij te houden; maar waardoor laat vrouwelijke nieuwsgierigheid zich overwinnen? Ik volg haar op eenigen afstand, de grijze hoed flapt op en neer met regelmatigen cadans, de bruine beverstaarten dansen mee, en de wind slaat haar volant-rok met nijdige rukken naar achteren.

Wij komen langs een kerk die open staat: Zaterdagavond; wie vermoeid is van een week arbeidens kan hier uitrusten. Waarlijk, de kleine typiste is ook vermoeid, want zij gaat naar binnen.

Ik aarzel; zoo het geeorloofd is, dan lijkt het mij toch onbescheiden binnen te treden in het heiligdom van anderen; maar de kerkdeur staat zoo wijd open, dat ik de verzoeking wederom geen weerstand kan bieden en ook binnentreed. Wel vlieg ik niet zoo beslist naar binnen als zij, wier gangen ik bespied, en getroffen door de geheimzinnige stilte, en het zachte schemerdonker, blijf ik eerbiedig op den drempel. Maar het onbekende trekt aan, en die hier zijn hebben zoo iets vredigs en kalms over zich, dat ik ze niet zal storen, zoo ik maar op de teenen loop. Hier en daar knielt een donkere gestalte, meestal een vrouwelijke, neder in die diep gebogen houding van eerbied en godsvrucht, die in ons het besef opwekt, dat de plaats, door onze voeten betreden, heilig is.

Het jonge meisje loopt recht door tot aan de stoelen, die voorin staan en, ofschoon eenigszins weifelend, volg ik haar en kniel achter een zware kolom neer, maar schuin zoodat ik haar goed kan zien. Eigenlijk had ik verwacht, dat ze terstond vurig zou bidden met dezelfde, vertrouwvolle kalmte, waarmee ze naar binnen stapte. Doch niets van dat alles: de oogen wijd geopend staarde zij onafgebroken naar de kleine gouden deur, die voor katholieken een zoo kostbaren schat schijnt te bevatten; het was als verwachtte zij, dat daar iets zou verschijnen, waaraan haar geheele ziel zich wilde verzadigen. En de grijze oogen werden al grooter en grooter, tot ten slotte eenige dikke tranen over

haar wangen rolden en een namelooze weemoed uit haar trekken sprak... Was dit verlangen naar den doode om wien haar moeder rouwde? Maar indien het haar vader was, zou zij zelve dan niet in 't zwart zijn?

Toen zag ik opeens van hoe fijn laken haar kleed was en dat de beverbonten kraag wel wat rijk en kostbaar was voor een kantoorjuffertje, en ik stelde me voor, hoe de ware rouw in het hart en niet in de kleeding woont. Misschien had mijn flink vriendinnetje het overbodig gevonden zich al dat dure rouwgoed aan te schaffen en droeg zij nu de garde-robe uit haar goede dagen af.

Het weemoedige, verlangende week langzaam, langzaam, en de uitdrukking van haar gelaat werd nog treuriger; het was niet meer de weemoed van het kind om een dierbaren afgestorvene, het was een vrouw, die voor mij knielde, een vrouw, die de smart van een menschenleven in haar hart droeg, een vrouw, die zwaar leed en dit niet trachtte te verbergen, nu zij meende, dat niemand haar zag. Haar hoofd zonk op de armen, haar lichaam schokte en trilde van ingehouden snikken, en een niet uit te spreken gevoel van medelijden vervulde mijn hart.

Mijn arme, kleine typiste, wat zou haar schelen? zij leek altijd zoo dapper en vroolijk! Mijn arm, arm kindje!

Toen zij eenige oogenblikken later opstond zag ik nog wel de sporen van tranen op haar gezichtje, doch de droeve smartuitdrukking was geweken. Zij liep langzaam, als gedwongen, als eene, die noode van een dierbare plaats scheidt.

O, hoe dwaas kunnen wij vrouwen zijn: de zoom van haar blauw kleed streek langs mijn japon en zoo rakelings ging ze mij voorbij, dat de beverbonten staarten over mijn arm gleden; hoe wenschte ik, dat ze haar kleine hand een oogenblik in de mijne leggen, dat ik een enkele maal haar bruinen krullebol streelen, haar vragen mocht, wat haar deerde. Reeds was ik opgestaan en volgde haar op den voet. Aan de kerkdeur wendde zij zich nog eenmaal om en wierp een laatsten, liefdevollen blik op de kleine gouden deur; met een getroost bijna weer opgewekt gezicht snelde zij heen.

Peinzend aanvaardde ik den terugtocht en dien geheelen avond was ik min of meer ongenietbaar; het verdriet van mijn kleine typiste liet mij geen rust en telkens moest ik er weer aan denken, dat zij altijd zoo moedig en vroolijk scheen en toch had ze zooveel leed te dragen!

Toen ik 's avonds rustig in mijn hoekje aan het venster zat en op de vroolijke Zaterdagavond-gangers in de drukke straat keek, herinnerde ik mij plotseling weer dat jonge weesmeisje, dat toen ik kind was, bij mijne ouders diende. Ze was stil en bleek en ging niet gaarne uit, alleen naar de kerk; en toen de keukenprinses eens haar verwondering daarover uitdrukte, antwoordde zij met een glimlach: »Och, jullie hebt ook zoo niets in je kerken, maar voor ons woont daar de beste Vriend".

De beste Vriend! lang bleven deze woorden in mijn geheugen hangen en nu op dien zonderlingen Zaterdagavond vielen zij mij weer in.

De beste Vriend! Niet een dreigend rechtvaardige, niet een onbereikbaar groote, niet een schrikwekkend almachtige, maar een liefdevolle, troostende, hulpvaardige God is het, die woont in de tempels dier geloovigen. Is het dan wonder, dat zij zoo sterk zijn in het lijden?

Haar beste Vriend! Zou Hij dat ook zijn voor mijn kleine typiste? Zou Hij haar ook door alle moeilijkheden, door alle rampen en tegenspoeden heenhelpen, . . . ook later, als ze niet meer haar jong kindergezichtje en haar krachtig figuurtje heeft? Ook later, als ze een oude vrouw is, een oude, eenzame vrouw? . . .

Wat praat ik daar toch; niemand hoort mij immers! Ja, ja, de tijd valt te lang als men niets meer te doen heeft. . . .

Hoor, de klok speelt klik voor negen; daar komt zij aangestapt. Ze slaat den hoek om en de lange staarten van haar beverbonten kraag dansen op-en-neer bij iederen pas, dien zij doet, want de kleine typiste loopt altijd hard. . . .

Veel menschen gaan dagelijks mijn huis voorbij, rijke en arme menschen, vreemde en bekende gezichten, doch als het

jonge meisje met den grooten flaphoed en de dappere, vroolijke kijkers niet meer langs mijn venster kwam, dan zou het toch zijn, of ik veel miste....

Zoo zijn we: een zonnestraal, een vogeltje, dat in onzen tuin zingt, een lief, jong gelaat, we wennen er aan en kunnen er niet meer buiten.

Zal ze nog veel lijden? Wie kan 't zeggen? Maar zij zal het te boven komen, geve de hemel slechts, dat de menschen mijn klein vriendinnetje niet van haar besten Vriend vervreemden....

's-Gravenhage, Nov. 1904. STEPHANIE VETTER.

WAARVOOR?

Wat jaagt dat water al maar aan
baar op baar,
achter elkaar,
langs die bewogen, zwalpende baan?
Een golfslag zwicht;
óp van omlaag dringt een sterker, en richt
zich omhoog, tillend het zwaar-log gewicht
achter en voor,
en spoedt onweerstaanbaar door,
dwars over de zwakken, die wegzijgen, heen
naar het strand, alleen.
En de wind, die hem wakker zong
en meegierde, toen hij voorwaarts drong
zwijgt; en daar blijft op h t strand
geen teeken van zijn weg over 't natte zand.
Maar dieper, veel dieper uit zee
gaan altijd weer anderen mee
met de windstem, die juicht aldoor,
naar het oord, waar geen kracht blijft bestaan
maar tierend of zuchtend moet vergaan,
en ze dragen blanke kransen... Waarvoor?

E. VAN KROONENBURG, O. F. M.

NIETS EN ALLES.

Droevig was mijn ziel,
droevig als regentijd,
als regen al dagen viel
en nog maar valt altijd.
Daar wou ook geen vogeltje zingen,
daar kwam ook geen schijntje zon,
En wolken als neteldoek hingen,
zoover ik maar kijken kon.

'n Stukje hemel werd blauw,
blad en gras kleurden groen,
ravottend tjilpte 't musschengrauw
zonder maat of fatsoen.
En 'k voelde van binnen weer leven
en 'k zag van buiten weer vreugd;
zoo leek ik om niets al even
bedroefd als om niets verheugd.

Droef was mijn ziel,
droef als een leegstaand huis,
waar 't zonlicht door 't venster viel:
't schaduwde in 't leege een kruis!
Groen stonden de boomen buiten,
groen waren heg en wei,
de vogeltjes bleven fluiten,
meedoogenloos blij.

'k Had troost van velen gehoord;
ze spraken, om mij, bedroefd.
Eén zocht vergeefs naar zijn woord:
die man was met mij bedroefd.
En 'k voelde weer vrede met 't leven,
met alles rondom mij heen;
wie mij den sleutel kon geven
tot vrede, gaf meer dan een.

E. VAN KROONENBURG, O. F. M.

AAN ZEE.

De zonne werpt haar stralenkleed,
Heur koninklijken mantel,
Af in den koelen oceaan,
En wil bij vlammend kleurenlied
Ter ruste gaan.
Ik sta alleen op 't schelpenstrand
En staar de golven aan,
Die, witgekuifd, als kinders blij
Bij dartel bergen-afgeglij,
Met joelend stoeien
In 't zand vervloeien.
Op welt er in mij leedgekrop
Van kommerlijk herdenken,
Naardien het water sproken zingt
Van lust en liefde-schenken.
Mij vreugdt hier geen bevrediging,
Geen frischheid klaart mijn wezen,
En toch naar 't zwalpend golvenheir
Drijft zielsbehoef me telkens weer,
Naar 't klotsen van den blauwen vloed,
Hoogtijend aan m'n voet.

H. KNIPPENBERG.

HET LICHT.

Het licht! Het licht! Nu zie ik 't gouden licht!
In breede golving deint het door de boomen
En kust de velden wakker, die in loome
Sluimering sliepen, weemoed op 't gezicht.

Ter reie gaat het als omkranste droomen
En spelemeit op heuvlen, rap en licht
Van voet, paleizen bouwend in 't gezicht
Der gouden wolken, die van verre komen.

Maar op rivieren ligt het, zilverreine,
Als 't witte dons van zwanen uitgespreid:
Gordels van leliën rond een gouden land.

En als een priester, die in wit-satijnen
Hoogtijkleed zegenend de scharen wijdt,
Strekt mild de zon heur reine stralenhand.

H.

NACHT.

O zachte bleeke stilte van den nacht,
Hoe dikwijls zat ik uur aan uur te staren,
Met star gelaat, naar 't eindloos wonderbare,
Dat me uit uw verre diepten tegenlacht.

De boomen houden ruischensmoe de wacht,
Als reuzen, die met breede handgebaren
Stilte gebieden aan de bleeke scharen,
Sluimerend rondom in reine manepracht.

En alle sterren bloeien hoog daarboven
En blikken zacht op 't blankbedauwde land...
't Land vol mysterie van der menschen lot.

En needrig kniel ik neer in vroom gelooven
En hef ten hemel de gevouwen hand,
En stille bid ik in de steê van God.

H.

KLEINERE MEDEDEELINGEN AAN LEZERS EN SCHRIJVERS.

JACOB ZANZALOS, DE VADER DER JACOBIËTEN [1]). — In 543 scheen het Monophysitisme voor goed vernietigd te zullen worden. Keizer Justinianus I (527—565) had door zijn staatkunde het zoo ver weten te brengen, dat in het geheele keizerrijk nog slechts drie bisschopszetels door ketters bezet waren [2]). Eenige invloedrijke Monyphysieten, hadden echter sinds jaren reeds hun hoop gevestigd op keizerin Theodora. Aan haar gezindheid viel niet langer te twijfelen. Zij had immers voor enkele jaren alles in het werk gesteld om Vigilius, een Monophysiet op den pauselijken troon te brengen. Toen zij zich in deze verwachtingen bedrogen zag, liet zij niets onbeproefd, om ten minste in het morgenland de ketterij te steunen en tot staatsgodsdienst te verheffen. Zoo is het ook niet te verwonderen, dat de afgezette hoofden van het Monophysitisme zich tot in de hoofdstad des rijks waagden. In de woning van den ketterschen ex-patriarch van Constantinopel hielden zij hunne bijeenkomsten, ja zelfs werden zij door Theodora in het keizerlijk paleis ontvangen. Onder deze geheime bezoekers bevond zich ook de priester Jacob Zanzalos. Volgens een bericht van den monophysitischen geschiedschrijver Joh. van Ephesus werd hij nu in een geheime vergadering, »reginae fidelis auctoritate et impulsu" [3]), door de kettersche bisschoppen tot bisschop van Edessa geconsacreerd en tot geestelijk opperhoofd van Syrië en Azië aangesteld (543). Deze moedige, energieke en strenge man

1) Vgl. de onjuiste opgave in het *Kirchenlexicon* i. v. BARADAEUS.

2) Vgl. Ch. Diehl, *Justinien et la civilisation byzantine au VI siecle* (Paris, Lerouse 1901) p. 345 vv.

3) Het *Martyrologium Romanum* noemt haar op 20 Juni: »Theodora impia".

zou nu in een tijdsgewricht van enkele jaren geheel het Oosten voor het Monophysitisme terugwinnen. Naar het voorbeeld van een Joh. van Tella en Joh. van Egypte doorreisde hij Syrië, Armenië, Cappadocië, Cilicië, Isaurië, Pamphylië, het wingewest Asia, de eilanden Rhodus, Cyprus, Chios en Mitylene. Om voor zijn diophysitische vervolgers verborgen te blijven, ging hij overal als een bedelaar, in lompen gehuld, rond; daarvandaan ook den bijnaam: »al-baradai: de bedelaar" [1]). Overal predikte hij zijn dwaalleer, overal wijdde hij priesters voor de nieuwe gemeenten, organiseerde kerkelijke provincies en stelde bisschoppen aan. Tevergeefs zochten de katholieke bisschoppen zijn pogingen te verijdelen, tevergeefs verklaarde Justinianus hem vogelvrij. De »heilige" wist overal te ontsnappen en trok steeds verder op den »weg der gerechtigheid" (Joh. van Ephesus). Altijd te voet, voortdurend een leven van opoffering en versterving leidend, was hij nu eens in Constantinopel, dan weer in Azië, dan weer in Alexandrië. Op bevel van den ex-patriarch Theodosius van Alexandrië liet hij door Egyptische bisschoppen twee zijner strijdmakkers voor de bisdommen van Tarsus en Seleucië (in Isaurië) consacreeren en wijdde met hun hulp weer nieuwe bisschoppen voor Laodicaea, Kennesrin, Seleucië (in Syrië), Carrhae, Dara en Amida; twaalf bisschoppen werden in Egypte en in Thebais aangesteld; aan anderen werden de zetels van Smyrna, Pergamum, Tralles, Chios, Aphrodisia en Alabandra toevertrouwd; de stad Ephesus kreeg den beroemden Joh. van Ephesus, die, niettegenstaande zijn ketterij, bij Justinianus in blakende gunst stond. Ten slotte (550) stelde Zanzalos over deze bisdommen nog een patriarch, met name Paulus aan, die zijn zetel in Antiochië had. Zoo was dan een nieuwe monophysietische kerk met een goed georganiseerde hiërarchie gegrondvest; hare geloovigen noemden zich naar hunnen onvermoeiden voorvechter Jacobus Zanzalos: »Jacobieten".

Wanneer men Joh. van Ephesus [2]) gelooven mag, heeft

---

1) Bij de Latijnsche schrijvers heet hij dikwerf: Jacobus Baradaeus.

2) Joh. v. Ephesus schijnt bij de nieuwe geschiedschrijvers b.v. Diehl in hooger aanzien te staan dan bij de ouderen b.v. Hergenröther.

Zanzalos 27 bisschoppen en meer dan 100,000 (??) priesters gewijd: »Velut flumina magna sacerdotii in omne regnum romanum effudit: als met een vloed van priesters overstroomde hij het geheele Romeinsche rijk".

Zoo zag Theodora vóór haar dood (548) hare plannen in het Oosten verwezenlijkt. Jacobus stierf 578. Omstreeks 610 werd zijn lijk uit het klooster Casion naar het klooster Phesiltha overgebracht [1]). J. K.

DE JOODSCHE TEMPEL IN EGYPTE. — Wanneer men weet, hoe streng God zijn uitverkoren volk had bevolen, alleen op de door Hem aangewezen plaats offers aan Jehova op te dragen, zou men niet verwachten, dat naast den tempel van Jerusalem nog een andere kon bestaan, waarin door Joodsche priesters en levieten de geheele offerdienst, door de wet voorgeschreven, verricht werd. Dat dit toch gebeurde, was een gevolg der troebelen en onlusten in den tijd der Seleuciden.

Simon de Rechtvaardige, een kleinzoon van den hoogepriester Jaddus, die door Alexander zoo hoog vereerd werd, stierf omstreeks het jaar 290 vóór Christus. Hij liet de hoogepriesterlijke waardigheid na aan zijn broeder Eleazar, onder wiens regeering de Grieksche vertaling der H. Schrift tot stand kwam. Simons zoon, Onias II, werd eerst op hoogen leeftijd, tot dat ambt geroepen. Hem volgde zijn zoon Simon II op, en na dezen vinden wij als hoogepriester den bekenden Onias III, wiens naam wij zoo dikwerf ontmoeten in het tweede boek der Macchabeën. Bij zijn dood ging de regeering over op zijn broeder Jesus (Jason), wijl zijn zoon (Onias) nog minderjarig was. Maar de Syrische koning Antiochus III ontzette Jason spoedig uit zijn ambt en gaf het aan den jongsten zoon van Simon II, die evenals zijn broeder Onias heette, maar als hoogepriester den naam Menelaus droeg. Na een regeering van 10 jaren, die allesbehalve gelukkig was, werd hij uit Jerusalem verdreven en in Syrië vermoord. Nu had de zoon van Onias III de meeste aanspraak op de hooge-

[1]) *Byzantinische Zeitschrift* (1903), Bd. 12, S. 399.

priesterlijke waardigheid. Doch niet hij, maar een zekere Alkimus, die niet eens uit het hoogepriesterlijk geslacht stamde, werd door den koning tot die waardigheid verheven. Onias (IV), die zich door deze handelwijze zeer gekrenkt gevoelde, vluchtte uit zijn geboorteland naar koning Ptolemaeus Philometor in Egypte (c. 165), waar hij gastvrij opgenomen en. als de rechtmatige hoogepriester erkend werd. De reden van deze handelwijze ligt tamelijk voor de hand. Toen ter tijde bewezen de meeste Egyptische heerschers uit de Lagidendynastie den Joden een oprechte welwillendheid; doch dit feit had zijn politieke beteekenis. Palestina was immers sedert meer dan een eeuw de twistappel der Syrische en Egyptische koningen. Het is dus licht te begrijpen, dat deze alles in het werk stelden, om de Joden voor zich te winnen. Daartoe was zeker niets zoozeer geschikt als den onrechtmatig verdrukten Onias te erkennen. Doch de koning was niet bij machte hem in Jerusalem in zijn waardigheid te herstellen. Intusschen had de hoogepriester zelf een oplossing gevonden. Bezat hij in Egypte een tempel, dan was hem daarmede tevens de gelegenheid geboden, in den vreemde zijne hoogepriesterlijke waardigheid uit te oefenen. De vluchteling wendde zich dus tot den koning, met de bede, op Egyptischen bodem voor zijn volk een tempel te mogen bouwen. Hij wees er vooral op, hoe zulk een gunst, de Israëlieten, die aan den Nijl woonden, tot groote dankbaarheid jegens den koning zoude stemmen. Ptolemaeus willigde den wensch van Onias in en schonk hem een vervallen tempel van Bubastis in het gebied van Heliolopolis. Met zekerheid kan men de plaats, waar deze tempel gestaan heeft, niet bepalen; waarschijnlijk echter was het in de nabijheid der stad Leontopolis, ten oosten van den Nijl, aan de zuidpunt der delta. In latere dagen noemde men deze streek, de gouw van Onias. Daar lag wellicht eveneens de in de geschiedenis bekende vicus of castra Judaeorum. Over den tempel weten wij niet veel en zelfs het weinige, dat ons bewaard is gebleven, is niet geheel zeker, daar de aangiften van Flavius Josephus niet overal duidelijk en de tekstplaatsen niet altijd in den oorspronkelijken vorm tot ons gekomen

zijn. Volgens *Ant.* XII, 9, 7 zou de tempel naar het model van dien van Jerusalem gebouwd zijn; evenzoo zouden volgens *Ant.* XIII, 3, 3 tempel en altaar aan die in het vaderland volkomen gelijk zijn geweest; alleen waren de afmetingen geringer en stond hij in pracht ver bij dien in Jerusalem ten achter. Daarentegen lezen wij bij denzelfden *Bell. Jud.* VII, 10, 3, dat de Egyptische tempel met dien van Jerusalem weinig gelijkenis toonde. Klaarblijkelijk hebben deze laatste woorden alleen betrekking op den uitwendigen bouw van den tempel. Deze had den vorm van een toren en een hoogte van 60 ellen, maar het inwendige van het gebouw was het evenbeeld van den tempel in Palestina. Altaar en heilige vaten waren naar het model van die in Jerusalem gemaakt, slechts was er in plaats van den zevenarmigen kandelaar, een enkele gouden lamp, die aan een ketting bevestigd was. Het geheel was evenals te Jerusalem door een ringmuur omgeven, wiens poorten uit sterke tegelsteenen gebouwd waren. Voor het onderhoud der priesters zorgde de vrijgevigheid des konings, uitgestrekte landerijen vielen den tempel als eigendom ten deel. Doch reeds aanstonds bij het ontstaan van den nieuwen tempel rees de moeilijkheid: hoe zal men zijn bestaan rechtvaardigen? Hij was immers klaarblijkelijk tegen Gods bevel.

De omstandigheid echter, dat in Jerusalem vreemde heerschers regeerden, die naar eigen goedvinden hoogepriesters aanstelden en afzetten, had bij velen de meening doen ontstaan, dat God dezen nieuwen tempel gewild had; daarenboven droegen de Joden in Egypte reeds lang in hun synagogen offers aan Jehova op. Daarbij kwam nog, dat de eerste bedienaars van den tempel bijna alle uit het huis van Onias stamden en dachten gelijk hij. Eindelijk wist Onias zijn onderneming nog te rechtvaardigen, door zich op de H. Schrift te beroepen; nu was immers, volgens hem het woord van Isaias in vervulling gegaan: »Te dien dage zal er een altaar des Heeren zijn in het midden van het land van Egypte" Is. XIX, 19.

En inderdaad, deze plaats van Isaias werd ook door zeer vele rabbijnen met betrekking tot den nieuwen tempel uitgelegd.

De meerderheid der Joden in Palestina bleef Onias' tempel echter beschouwen als in strijd met de wet, zooals uit enkele bepalingen der Mischnah duidelijk blijkt: »Priesters — zoo lezen wij daar — die in den tempel van Onias den dienst verrichten, zijn als priesters te beschouwen, die een gebrek hebben. Wanneer iemand beloofd heeft een offer te brengen, dan moet hij het in den tempel te Jerusalem doen; draagt hij zijn offer in den tempel van Onias op, zoo heeft hij zijn belofte niet vervuld". Daarmede was echter de nieuwe tempel niet uit de wereld geruimd. De Joden in Egypte namen ijverig deel aan de offers en de godsdienstige plechtigheden en in den loop der tijden groeide door talrijke giften en geschenken de tempelschat zoozeer aan, dat hij voor dien van Jerusalem nauwelijks behoefde onder te doen.

Langzamerhand raakten de Joden in Palestina met den nieuwen tempel verzoend en men trof onderling een minnelijke schikking.

De priesters van den Oniastempel zonden hun geslachtslijsten naar Jerusalem, waar zij onderzocht en goedgekeurd werden. En niettegenstaande de twee offerplaatsen bleef sinds dien tijd een goede verstandhouding heerschen tusschen de Joden in Egypte en die van Palestina. De hoogepriesters onderhielden de gemeenschap met het land der Pharao's en de daar woonachtige zonen Israels namen de bevelen, die hun uit het vaderland gewerden, bereidwillig aan, zooals een gebeurtenis uit de eerste eeuw vóór Christus bewijst. Toen n.l. in 48 v. Chr. Caesar naar Egypte optrok, boden de Joden uit Palestina hem uit eigen beweging hunne hulp aan. Maar de bewoners der Oniasgouw weigerden hem den doortocht door hun gebied. Toen echter de veldheer een schrijven van den hoogepriester Hyrcan toonde, gaven zij niet alleen allen tegenstand op, maar namen zelfs met hun stamgenooten dienst in de gelederen der Romeinen en hielpen zoo, de Egyptenaren ten onder brengen.

Na de verwoesting van den tempel van Jerusalem, leidde ook de Oniastempel slechts een kwijnend bestaan. Toen in 73 na Christus in meerdere steden van Egypte onlusten uitbraken, werd op bevel der Romeinsche overheid de tempel ge-

sloten. De kostbare tempelschatten werden een buit der Romeinsche soldaten. Na eenigen tijd verbood een keizerlijk dekreet den toegang tot deze plaats geheel en al. Later viel de tempelbouw in puin of werd met opzet gesloopt.

J. K.

NIEUWE UITGAVEN.

Practisch onderwijs in den Mechelschen Catechismus, door KANUNNIK DE WEERDT S. T. L., Oud-Leeraar in het Groot-Seminarie van Mechelen. Nieuwe vermeerderde druk. Mechelen, Paul Rijkmans, 1904. Prijs: 1.80 francs.

Dit boekje moest in Noord-Nederland meer bekend worden. En ik zou willen, dat het in handen kwam van allen, die geroepen zijn om aan kinderen den godsdienst te onderwijzen: van allen: van pastoors en kapelaans, van onderwijzers en onderwijzeressen, van directeurs van patronaten, ook van ouders, ten minste van die ouders, die hun plicht begrijpen, en de godsdienstige opvoeding hunner kinderen niet aan den pastoor en den onderwijzer alléén overlaten.

De naam van den schrijver is reeds aanbeveling genoeg. Kanunnik De Weerdt staat in België bekend als *de* catechist. Weinige maanden na het verschijnen van 't boekje waren 4000 exemplaren uitverkocht. Thans, na ongeveer drie jaren bij de 8000 exemplaren. In vele colleges van België is het *Practisch onderwijs* als »classiek" aangenomen.

Zulk een opgang verdient het werkje. Ik ken geen enkel werk over catechismusleer, dat aan zooveel eischen voldoet, waaraan zooveel rijpe ervaring, zooveel paedagogische kennis ten grondslag liggen. Het is geen vragenboek voor den leerling, het is een practische handleiding voor den catechist.

Iets nieuws is de gevolgde methode. Tot dusver volgde men algemeen de analytische methode. Deze leerwijze, die van het abstracte afdaalt tot het concrete, van 't algemeene

tot het bizondere, is vooral voor kinderen weinig opvoedkundig. Bij De Weerdt geen droge opsomming van deelen en onderdeelen, geen zielloos ontleden en verbrokkelen van vragen, geen abstracte beschouwingen die boven de kinderhoofden heengaan en heengaan moèten, en die het godsdienstonderricht vervelend maken bovendien.

De schrijver heeft te veel met kinderen omgegaan om ze niet door en door te kennen. En omdat hij die kinderen zoo liefhad wist hij tot hen af te dalen. Hij heeft zich ingedacht in hun doen en leven, hij spreekt de taal der kinderen en de kinderen verstaan hem.

Eerst zaken, eerst feiten, voorbeelden, gelijkenissen, en alvorens de vraag, waar het op aankomt, gesteld is, heeft de leerling reeds het antwoord begrepen. Dat is de synthetische methode, dat is het aanschouwelijk onderwijs. En dat onderwijs vermoeit de kleinen niet. Zoo wordt er gewerkt tegelijkertijd op alle vermogens van 't kind, op de zintuigen, de verbeelding, het verstand, den wil, het hart. Ook op het hart. Want met de methode en de gegevens die Kan. De Weerdt verstrekt in zijn boekje, moet het godsdienstig onderricht aantrekkelijk worden.

En dan de stof zelf, die in dat betrekkelijk kleine boekje verwerkt is! Niets, wat tot geloof of godsdienst behoort, blijft onaangeroerd. Naast een heldere uiteenzetting van de geloofs- en zedenleer treffen wij in den tekst-zelf of in noten nuttige bemerkingen over de liturgie, de kerkelijke feesten enz.

En het geheel geïllustreerd door de meest verrassende vergelijkingen, eenvoudige parabels, pakkende voorbeelden, schier altijd ontleend aan de H. Schrift of aan de Kerkelijke Geschiedenis. Ook dat laatste heeft zijn beteekenis. Te weinig kent de jeugd de feiten uit de H. Schrift; te weinig de Evangeliën vooral en de daden en woorden des Zaligmakers. Met veel takt wordt hier het onderwijs in de Gewijde Geschiedenis vereenzelvigd met het eigenlijk Catechismusonderricht. Zoo leert de leerling inzien welk verband er bestaat tusschen zijn gelooven en doen, en den persoon, de werken en woorden van Christus.

De stijl is eenigszins Vlaamsch; maar (misschien juist dáárom) zóó duidelijk, zóó ongezocht, zóó kinderlijk eenvoudig dikwijls, dat wij onder het lezen soms zouden willen uitroepen: »Zoo moet de groote Kindervriend ook geleeraard hebben!"

Ik durf dat boekje (een in 8° uitgave van ruim 360 bladzijden) gerust aanbevelen aan allen, die aan kinderen, van welken leeftijd ook, godsdienstonderricht te geven hebben.

Wie de methode van De Weerdt gevolgd heeft, zal misschien niet de twijfelachtige voldoening genieten te kunnen zeggen, dat zijne leerlingen (de letter van) den Catechismus van buiten *kennen*, maar hij zal wèl den troost smaken hun den godsdienst, de geloofs- en zedenleer te hebben doen *begrijpen* en *beminnen*.

Tilburg, Febr. 1906. JOS. INTVEN, M. S. C.

Geen dwepen of drijven! Een woord over drankbestrijding, door J. C. VAN DER LOOS, — Tweede druk. Uitgave van het Secretariaat van »Sobrietas".

Wij kunnen ons slechts verheugen, dat van dit degelijke, hoogst nuttige boekje zóó spoedig een tweede druk noodig bleek te zijn.

Daar bij de eerste uitgave in dit maandschrift [1]) een meer uitgebreide en zeer waardeerende bespreking ervan is gegeven. kunnen wij nu met een hernieuwde aanbeveling volstaan.

De schrijver heeft verschillende veranderingen en wijzigingen aangebracht, waardoor zijn boekje aan bezadigdheid en daardoor aan bruikbaarheid veel heeft gewonnen.

Moge het vruchtbaar werken tot vermindering van het drankmisbruik bepaaldelijk onder de landelijke werklieden, van wie zoo velen het stedelijk proletariaat komen versterken.

J. RUIJTER.

1) *De Katholiek* (1904) Dl. CXXV, bl. 359.

NOGMAALS: EENE KATHOLIEKE UNIVERSITEIT OF NIET?

Toen het artikel: *Eene Katholieke Universiteit of niet?* in *De Katholiek* verscheen [1]), stonden de beraadslagingen over het Hooger Onderwijs voor de deur. Thans is de: »wijziging en aanvulling der wet tot regeling van het hooger onderwijs" een voldongen feit. Door H. M. de Koningin kunnen: »den Raad van State gehoord, na ingewonnen advies van curatoren der rijksuniversiteit of der technische hoogeschool, den senaat gehoord, instellingen, stichtingen of rechtspersoonlijkheid hebbende vereenigingen worden aangewezen als bevoegd om bij eene of meer uitdrukkelijk genoemde faculteiten aan die rijksuniversiteit of bij eene of meer uitdrukkelijk genoemde afdeelingen dier hoogeschool een of meer leerstoelen te vestigen, met opgave der vakken, waarin door hen, die deze leerstoelen bekleeden, onderwijs zal worden gegeven" (W. H. O. art. 170).

Door de faculteit of afdeeling, waarbij zij zijn aangesteld, kan aan deze bijzondere hoogleeraren »toegang tot en raadgevende stem in die faculteit of afdeeling worden verleend. Met goedvinden van de faculteit of afdeeling mogen zij bij de examens in de door hen onderwezen vakken examineeren" (art. 179).

En eindelijk kunnen door het Hoofd van Staat »instellingen, stichtingen of rechtspersoonlijkheid bezittende vereenigingen worden aangewezen als bevoegd eene bijzondere universiteit te hebben, die ten aanzien van uitdrukkelijk in de aanwijzing te vermelden, door haar te verleenen, doctorale graden, gelijke rechten heeft als de rijksuniversiteiten" (art. 184).

Het Hoogwaardig Nederlandsch Episcopaat blijkt der

[1]) 1902, Dl. CXXI, bl. 253 vv.

meening toegedaan, dat de bevoegdheden, welke de wet toekent, voor ons katholieken geene doode letter moeten zijn. Op zijn initiatief is de Sint-Radboud-stichting in het leven getreden met het uitdrukkelijk uitgesproken doel:

A voor te bereiden en, zoodra de omstandigheden en de middelen dit zullen toelaten, te vestigen en te stichten eene bijzondere Nederlandsche Katholieke Universiteit;

B voor zoover de rijkswetten of gemeentelijke verordeningen dit zullen toelaten en zoolang het doel sub A nog niet is bereikt, bijzondere leerstoelen te vestigen aan de Nederlandsche Rijksuniversiteiten en de Gemeentelijke Universiteit te Amsterdam;

C finantieelen en zedelijken steun te verleenen aan jonge mannen van bijzonderen aanleg om hunne studiën te voleindigen en voort te zetten.

De onderdeelen A, B en C vinden niet overal dezelfde instemming. Wanneer men aan de *Annuarium*-artikelen barometrische waarde mag toekennen, staat B op mooi weer en A op betrokken lucht.

In het *Annuarium* 1904—'05 heette het: »Onze vereenigingen staan in de genoeglijke branding der neutrale Universiteit. Laten we nooit met geestdrift zeggen: weg met eene Roomsche Universiteit; maar laat ons blijven waar we zijn. Ideëel en theoretisch eischt de Roomsche gedachte een eigen, uit haar katholieken aard dan ook universeele Universiteit. Doch laat ons practisch geen moeite doen, dat zij er komt. Laten wij ons gelden tegen geldverzamelen voor hare stichting. Liever verzamele men tien of twintig jaren lang geld voor het Lager Onderwijs, en verbetere het onderwijs aan onze meisjespensionaten. . ." [1]).

Sedert is echter, zooals Schaepman zeide, »het bisschoppelijk woord tot de schare" gegaan, en het jongste *Annuarium* is in de bespreking der vraag *Katholieke Universiteit of bijzondere professoren?* heel wat kalmer en bezadigder dan de ondoordachte boutade van 1905.

---

[1]) Bl. 403.

Erg sympathiek echter is ook dit annuarium niet voor eene Katholieke Universiteit gestemd.

Als motto van het artikel, waarvan ik den titel aangaf, staan de woorden van Dr. Schaepman: »Is het pleit over de wenschelijkheid van katholieke privaat-docenten en vrije hoogleeraren aan onze verschillende Universiteiten en ééne Katholieke Hoogeschool reeds voldingend beslist? — Ik geloof, dat de vraag nog altijd een vraag is en nog altijd, misschien eerst nauwelijks, op ons program van studie staat". En aan het slot vindt de lezer de andere woorden van den Doctor: »Laat het woord van onze Bisschoppen door de scharen gaan, vragende geld voor het Hooger Onderwijs.... De studie over de inrichting van dat Hooger Onderwijs kan dan nog tijdig tot een uitkomst leiden" [1]).

Met deze beide uitspraken tot leiddraad worden dan de statuten der Sint-Radboud-stichting geëxegiseerd alsof.... Maar ik wil liever uit vrees voor misverstand woordelijk aanhalen: »Op grond hiervan en van de overweging, dat naar het schijnt noch de meest bevoegden der bevoegden, noch het lichaam, dat op de eerste plaats aangewezen leek, vooraf geraadpleegd zijn, geloof ik, dat de Bisschoppen ook in dit opzicht waarde hechten aan Schaepman's oordeel. De statuten der St. Radboud-stichting spreken dit niet tegen. Want al is daarin het ideëele vooropgesteld, toch wil men voorloopig slechts bijzondere leerstoelen vestigen aan de Rijksuniversiteiten en de Gemeentelijke Universiteit te Amsterdam" [2]).

Op die wijze geëxegiseerd zijn de statuten der Sint-Radboud-stichting niet tegen de conclusie van den schrijver, die, wat de bijzondere professoraten aangaat, volmaakt eensluidend is met B, maar wat A aangaat den zin heeft: we moeten de R. K. Universiteit — nu ja blijven beschouwen als liggende in de ideale bedoelingen der Bisschoppen, waarvoor de schrijver volle bewondering gevoelt [3]), — maar we moeten aan de

---

1) *Chronica*, Eerste reeks, bl. 27.
2) Bl. 386.
3) Bl. 385.

stichting slechts dan beginnen te denken: wanneer »in vervolg van tijd de omstandigheden essentieel veranderen", wanneer »de resultaten niet aan de verwachtingen voldoen", of »de katholieken, als zij het slaande bewijs gebracht hebben, gelijkwaardige talenten in hun midden te tellen, toch blijven achteruitgezet aan de openbare Hoogescholen". En als dat gebeurt »zal even vast en onwrikbaar als thans" het besluit van den schrijver klinken: »liever eene vrije Universiteit [1]).

Voorloopig denke men dus niet aan de verwezenlijking van hetgeen volgens *Annuarium* 1905 de Roomsche gedachte toch »ideël en theoretisch" eischt", maar gelde met verre voorkeur de leuze van Dr. Ehrhard: »Behauptung der Position des christlichen Gedankens an den bestehenden Universitäten, Stärkung dieser Position durch energische und fruchtbare Arbeit inmitten der Centralstätten, an denen die gesammte Jugend eines Volkes, ihre höchste Bildung sucht" [2]).

Op het gebied der exegese wensch ik den schrijver niet te volgen, de eigenaardige kritiek in de op de vorige blz. aangehaalde woorden laat ik voor wat ze is, en eigenlijk heb ik ook geen plan te polemiseeren. Ik heb gedaan, wat de schrijver wenscht op bl. 386 »ernstig over de vraag na te denken" en doe nu wat hem lief is: »te gelegener tijd en plaats misschien van [mijne] opvattingen te doen blijken".

Indien ik mij daarbij houd aan zijn opstel in het *Annuarium* — een doorloopend betoog ten gunste der bijzondere professoraten en voor de stelling, dat de Kath. Univ. maar liefst

---

[1]) Bl. 387.

[2]) Uit *Der Kath. Stud.* etc. S. 13 aangehaald in het *Annuarium* bl. 387. Hier is echter vergeten bij te voegen, dat Ehrhard in *Der Katholicismus und das zwanzigste Jahrhundert* op bl. 371 (die in het *Annuarium* ook wordt geciteerd, naar aanleiding van het plan der Salzburger Universiteit) aan de boven aangehaalde woorden deze andere laat voorafgaan: »Ich halte mich für verpflichtet, nochmals zu betonen, dass die Errichtung einer Katholischen Universität nicht genügen kann, um die Verhältnisse in Deutschland und Oesterreich im Sinne des Katholizismus zu verbesseren. Dazu ist die Mitwirkung *aller* geistigen Bildungs- und Kulturstätten absolut notwendig. Es kan daher nicht als Widerspruch gegen die beabsichtigte Gründung der Salzburger Universität gedeutet werden, wenn ich mich nach wie vor zu der Parole bekenne: Behauptung" etc. l. c.

een ideaal, een gedachte, maar niet een verwezenlijkt iets moet blijven — is het minder om hem te bestrijden, dan om naar aanleiding daarvan te zeggen, wat ik denk en vond.

* * *

Het »staan in de branding der neutrale Universiteit" heeft zijne »genoegelijke" zijde. Vooral daar te staan in het bewustzijn der kracht, die weerstand doet bieden aan de zuiging, welke trekt naar de zee; daar te staan hand in hand met anderen, de een den anderen steunend en helpend en den voet vast zettend op de rots, waartegen de golven schuimend aanrollen; daar te staan onder de oogen van velen, die met de moedigen sympathiseeren en niet karig zijn met hunne bijvalsbetuigingen. — 't Is genoegelijk en alle eere waard, wanneer men daar *moet* staan, maar men hoeft daarom niet te vergeten, dat het hooger-op de rots veiliger staan is met minder gevaar.

Zonder beeldspraak: ik vind het psychologisch zoo verklaarbaar mogelijk, dat zij, die aan onze neutrale universiteiten studeeren en tegen den neutralen drang goed roomsch blijven, die de betuigingen van waardeering hunner overtuiging uit den mond van edel-denkende professoren gaarne vernemen, dat zij vooral, door wier krachtig en van het hooge doel bewuste streven de toestanden voor de katholieken werkelijk beter zijn geworden, en die daarom den lof van alle goedgezinden in ruimen mate verdienen en ook krijgen, langzamerhand in de meening komen, dat langs den weg, dien zij bewandelen, en met de hulpmiddelen, welke zij nog zouden wenschen, eene algeheel redres van rechtmatige grieven zal verkregen, of ten minste een toestand zal geschapen worden, die, vergeleken met een andere eveneens mogelijke, in 't algemeen als de betere moet gelden.

Van den anderen kant: indien er onder mijne lezers nog menschen mochten zijn, »wier katholicisme gelijk en gelijkvormig is aan dat uit de dagen der verdrukking en stelselmatige achteruitzetting: schuchter, schuw voor iedere aanraking

met ànders-geloovenden, blijde als dezen hen met rust laten en niet geneigd zich aan veel moeielijkheden, onaangenaamheid misschien bloot te stellen, ter herwinning van rechtmatigen invloed, — verlangend, dat hunne tegenstanders eerst alle verkeerde meening over het katholicisme afleggen en zich naar hunne beliefte hervormen" [1]) — wanneer, zeg ik, onder mijne lezers dezulken nog mochten zijn, dan verzoek ik hen, er aan te denken, dat de vrees al een heel slechte raadgeefster is; en wanneer ik in hunne sfeer »de vurigste ijveraars voor eene Katholieke Universiteit" zou vinden, wat ik wel niet geloof, dan wensch ik met hunne vurigheid niet bijzonder veel rekening te houden. Wij moeten bij het opmaken van een plan kalm blijven en daarna met geestdrift aan het werk gaan.

De grenzen van het »*wij*" zou ik eenigszins verder uitzetten dan de schrijver in het *Annuarium*: »Wie hier meezeggenschap hebben, zijn voornamelijk drie klassen van personen: intellektueel-hoog staande priesters; studenten of in een niet te ver verleden afgestudeerden; vooral: katholieke docenten aan de Hoogescholen en zij die ambtshalve met studenten in betrekking zijn. Ook naar ter-zake-bevoegde andersdenkenden dienen wij zonder vooringenomenheid te luisteren" [2]).

De schrijver van het annuarium-artikel noemt in de lijst van hen, die meezeggenschap hebben, onze Hoogwaardige Bisschoppen niet, wijl hij het plan van het Nederlandsch Episcopaat afzonderlijk aan het slot van zijn opstel bespreekt. Men kan hem derhalve voor deze weglating niet van gemis aan takt of aan doorzicht beschuldigen. Ik meen dit hier te moeten zeggen, wijl ik deze beschuldiging heb gehoord.

Voor mij bestaat er geen reden om aan het Hoogwaardig Episcopaat niet de eerste plaats in te ruimen.

Uit kracht van hun ambt als leeraars en bestuurders, die te waken hebben over geloof en zeden en die, in de uitoefening van dat ambt, op eene bijzondere hulp Gods mogen

---

[1]) *Annuarium* 1906, bl. 374. [2]) *Annuarium* 1906, bl. 360.

rekenen, staat het katholiek onderwijs onder hun toezicht en is de oprichting van inrichtingen van onderwijs, wanneer het hoogste gezag in de Katholieke Kerk niet anders beslist of verordent, aan hunne zorg toevertrouwd, aan hunne goedkeuring en medewerking gebonden.

»Ik zie slechts één weg", zegt Dr. Schaepman.

»De Aartsbisschop en de Bisschoppen van Nederland behooren de zaak ter hand te nemen. Dan is er éénheid van beweging en vastheid van gang. Dan is ook het blijvende der beweging verzekerd" [1]).

Dat de Doctor, ofschoon de aangehaalde woorden onmiddellijk volgen op de vraag: »Hoe zal men de noodige kapitalen verkrijgen?" het Hw. Episcopaat niet uitsluitend als een college van collectanten wil beschouwd zien, blijkt — als het niet reeds zonder bewijs duidelijk was — daaruit, dat hij aan den Diocesaan het initiatief »tot voorbereiding der inrichting" toekent.

Dit woord van Schaepman is volkomen in overeenstemming met het historisch gebeuren der laatste jaren, beweegt zich in de richting der historische lijn.

In 1862, 10 Sept. werd op de »Generalversammlung der Katholischen Vereine Deutschlands" het voorstel eene Vrije Katholieke Duitsche Universiteit te stichten met groote geestdrift begroet, en staande de vergadering werden er niet slechts groote sommen toegezegd maar werd er ook een comité gekozen, dat deze zaak in handen moest nemen. Het program, door dit comité ontworpen, werd terstond aan de Bisschoppen toegezonden, en toen deze, hoewel allen het goed recht en het wenschelijke erkennend, niet ééns waren over de mogelijkheid en de wijze van uitvoering, wendde het comité zich tot den Paus. Op uitdrukkelijk verlangen van Pius IX nam Kardinaal Von Geissel, Aartsbisschop van Keulen, de leiding dezer aangelegenheid op zich, nadat hij het verlangen te kennen had gegeven, dat hem de Bisschoppen van Paderborn en van Mainz als helpers zouden toegevoegd

---

1) *Chronica*, Eerste reeks, bl. 24.

worden. En zoo legde Rome alles weer in de hand der Bisschoppen [1]).

In het voorbijgaan zij hier gezegd, dat op deze wijze Mgr. von Ketteler officieel aan de zaak der Kath. Universiteit, waarvan hij sedert '62 een warm voorstander was, verbonden werd.

Het besluit om de Universiteit van Leuven te stichten of, zoo men liever wil, te herstellen, werd door de Bisschoppen genomen, zoodra de vrijheid van onderwijs hun dit mogelijk maakte. Bij Breve van 13 December 1833 wordt hun plan door Gregorius XVI goedgekeurd, en in Februari 1834 deelen de Bisschoppen het in een collectief schrijven mede aan hunne diocesanen [2]).

Tot het oprichten van een Seminarium Principale, »bestemd om de kern te worden of de kiem, waaruit, onder Gods zegen, mettertijd eene volledige »Universitas Studiorum" zou groeien" werd op het derde Concilie van Baltimore besloten [3]). Het bestuur over dit Seminarium behouden de Bisschoppen zich voor, en »wijl het geldt eene philosophische en theologische faculteit op te richten volgens den norm eener Kath. Universiteit, zullen de wetten van bestuur en de ratio studiorum (het leerplan) na in de vergadering der Aartsbisschoppen en Bisschoppen besproken te zijn, aan den Paus ter goedkeuring worden voorgelegd en niet van kracht zijn dan onder deze goedkeuring" [4]). In den brief, waarin Leo XIII zijne hooge instemming met het voornemen der kerkvoogden uitdrukt en hen aanspoort om voort te gaan, zonder zich door moeilijkheden of arbeid te laten ontmoedigen, geeft de Paus tevens te kennen, dat de instelling onder het bestuur der Bisschoppen moet blijven [5]).

De R. K. Universiteit te Freiburg (Zwitserland) is eene R. K. Staatsuniversiteit. Zij moest dit wel zijn om aan de door haar verleende graden in geheel Zwitserland geldigheid

---

1) Vgl. Pfulf, *Bisschof von Ketteler*, II, 5, 223 vv.
2) Vgl. *Journal historique et littéraire*, pp. 22, 7, 59.
3) *Conc. Balt. III, Acta et Decreta*, p. 93, n°. 182.
4) Ibid. p. 94.
5) *Leonis XIII Encyclicae et Allocutiones*, II, p. 435, 33.

te geven. Zij is dan ook door den Staat — of liever door het in deze onafhankelijke Kanton Freiburg — gesticht en wordt door dit Kanton bekostigd. Zij is eene Katholieke Universiteit niet alleen naar de wijze, waarop de Universiteiten van Basel, Lausanne, Geneve, Bern, Zürich en Neufchatel Protestantsche Universiteiten zijn, wijl namelijk de bevolking en de kantonale regeering in Freiburg katholiek zijn, maar zij is gesticht voor de katholieken van geheel Zwitserland, en van den beginne heeft de Paus de plannen der Regeering gekend en goedgekeurd. Het woord van Leo XIII tot den Baron de Montenach, Lid van den Grooten Raad, die op 1 Oct. 1895 aan het hoofd van een Zwitserschen pelgrimstocht te Rome was, spreekt waarheid: »Ik zegen de Universiteit van Freiburg, het is mijne Universiteit. Ik wensch, dat zij bloeie, en ik zal altijd belang stellen in hare ontwikkeling". Op aanraden en uitnoodiging van al de Bisschoppen hebben de katholieken van geheel Zwitserland het Kanton Freiburg geldelijk gesteund.

Van de oprichting der theologische faculteit zegt het rapport van 1890: »Wij koesterden sinds lang de hoop, dat onze inrichting van hooger onderwijs met leerstoelen voor godgeleerdheid verrijkt zoude worden, maar het was niet de taak van het burgerlijk gezag dit onderwijs te regelen. Wij rekenden op den steun van het Zwitsersche Episcopaat en wij werden in onze verwachtingen niet bedrogen. Niet alleen stonden onze Hoogw. Bisschoppen ons met raad en daad ter zijde, maar Z. H. de Paus zelf heeft zich gewaardigd belang in ons werk te stellen, het aan te moedigen en te zegenen. De Opperpriester heeft de oprichting der theologische faculteit toegestaan en wel op zich willen nemen de aanwijzing der professoren" [1]).

---

1) Deze gegevens zijn genomen uit een overdruk van *The Irish Rosary* en uit *L'Université de Fribourg en Suisse et Ses Détracteurs.*

Ter beoordeeling en vergelijking voegen wij hierbij, dat bij de volkstelling van 1888 Zwitserland 2,933,334 inwoners had, waarvan 1,183,828 katholieken. Het Kanton Freiburg telde toen 119,529 inwoners met 100,067 katholieken. Deze cijfers heb ik uit Meyer's *Convers. Lex.* De opgave in de *Irish Rosary* wijkt af; of zij juister is, of van lateren datum, weet ik niet. *Herders Konversations Lexiken* geeft voor 1900: 127,951, waarvan 85 pCt. katholiek.

En eindelijk staan ook de Bisschoppen aan het hoofd der Universiteits-beweging in Oostenrijk. In 1900 oordeelen zij, dat het tijdstip gekomen is om de hand aan het werk te slaan; op de vergadering, te Weenen in Dec. v. d. j. gehouden, werden de Aartsbisschoppen van Salzburg en Praag met den Bisschop van St. Poelten tot rapporteurs benoemd en werd den Paus van hun voornemen kennis gegeven. Den 19den Jan. 1902 heeft, onder voorzitterschap van Mgr. Katschthaler de 18de Algemeene Vergadering van het Organisatie-comité plaats [1]).

Dit kort overzicht heb ik neergeschreven om rekenschap te geven, waarom ik de Bisschoppen vooraan op de lijst plaats van hen, die zeggenschap hebben in deze kwestie, en om te doen zien hoe principieel en historisch juist Schaepman schreef: »De Aartsbisschop en de Bisschoppen van Nederland behooren de zaak in handen te nemen".

Het verder uitzetten der grenzen, welke hen omsluiten, die mee-zeggenschap hebben is, meen ik, hiermee echter niet ten einde.

Er zijn er nog velen in den lande die, hoewel reeds »in een verder verleden afgestudeerd" òf wellicht ook niet aan een Universiteit opgeleid, mogen spreken, zonder dat men hen als niet-ter-zake-bevoegd kan afwijzen. De velen namelijk, die katholiek zijn in denken en doen en een goeden kijk op personen en zaken hebben; de velen, die, zij het dan niet ambtshalve, met gestudeerden in betrekking komen en over de verwezenlijking van het katholiek beginsel in handel en wandel kunnen oordeelen. Ongetwijfeld kunnen zij niet allen oordeelen over de techniek der uitvoering, maar zij kunnen toch het vóór en tegen, zoowel van de Kath. Univ. als van

1) *Revue d'Hist. Eccl.* 1901, T. II, p. 644 en 1902; T. III, p. 452 en 453. In 1901 werd tegen de Kath. Univ. opgericht de »Salzburger Hochschulverein" met het doel in Salzburg eene Staatsuniv. te vestigen en werd besloten aldaar terstond met vacantiecursussen door de professoren der Staatsuniversiteiten te beginnen.

Ik voeg dit hierbij om te doen zien, dat het noodig is sommige krantenberichten over deze zaak op hun oorsprong te onderzoeken.

het systeem der bijzondere professoren inzien en niet alleen principieel maar ook praktisch beoordeelen.

Indien mij iets verwonderd heeft, dan is het hier de katholieke ouders niet genoemd te zien. »Naar mijn bescheiden meening — zeide het lid der Eerste Kamer, de heer Reekers — hebben de ouders niet alleen het recht maar zelfs den plicht om met alle hun ten dienste staande middelen te voorkomen, dat de jongelieden van het pad der waarheid worden afgebracht" [1]). In het Sacrament des Huwelijks krijgen de christelijke ouders, om van dat recht een goed gebruik te maken en dien plicht naar behooren te vervullen, de genade Gods, die een licht is en eene kracht. Om deze reden spijt het mij de katholieke ouders geene plaats te zien innemen op het lijstje van de ter-zake-bevoegden.

* * *

De beantwoording der vraag: of aan de stichting eener Katholieke Universiteit gedacht moet worden, hangt, zooals thans de zaak staat, af van het antwoord, dat men geeft, op deze beide andere: kunnen wij vrede hebben met onze universiteiten? en zoo neen, is dan de oprichting van bijzondere leerstoelen een voldoend correctief? Ik zeg: zooals de zaak staat, want het andere correctief: een paar jaar ernstige studie der philosophie, vóórdat men naar de universiteit gaat, is niet dan pro memoria [2]) ter sprake gebracht; de verlenging van den duren studietijd met twee jaar en de moeilijkheid om die jaren ergens, hetzij bij het gymnasium, hetzij aan de universiteit zelf, als verplichte voorbereiding, onder dak te brengen, is vermoedelijk de oorzaak, dat er niet verder gesproken is.

Bij de beantwoording der eerste vraag moet ik beginnen

---

[1]) *Handelingen*, bl. 462.

[2]) Redevoering van Dr. Nolens (*Handelingen* 1324) met verwijzing naar de artikelen in de *Venlosche Courant* v. h. j. 1897. Voor deze aanvulling en verbetering valt n. m. m. veel te zeggen, al beschouw ik ze niet als afdoende.

met te zeggen, dat het hier niet gaat over enkele professorale meeningen hetzij van waardeering voor, hetzij onvereenigbaar met onze katholieke overtuiging.

Ik weet zeer goed, dat men voorzichtig moet zijn in het veroordeelen eener meening als onvereenigbaar met het katholiek geloof; ofschoon ik, tusschen haakjes, als tegenhanger hier wel zou willen bijvoegen, dat men niet de eerste de beste moderne meening als nec-plus-ultra-katholiek moet uitbazuinen, vóórdat men hare geloofsbrieven heeft onderzocht. Evenzeer weet ik, dat dwalen menschelijk is en dat de beste niet altijd daartegen gevrijwaard is. Van den anderen kant maakt eene zwaluw den zomer niet en wordt het hooger onderwijs door de waardeering van enkelen, van steeds meerderen zelfs, en door de afwezigheid van alle kwetsende vormen, wél hoofdscher maar niet beter.

't Gaat evenmin over den eenen of den anderen, die volgens Prof. v. d. Vlugt [1]) »propagandist, si quis alius" is voor zijne ongeloovige denkbeelden; het agressief karakter van zulk onderwijs wekt van zelf eene reactie en is daardoor wellicht minder gevaarlijk.

Maar waar het wél over gaat, dat is over het hooger onderwijs in zijn geheel en zooals het aan onze Universiteiten gegeven wordt.

Het *Annuarium* 1904—'5 zegt ons nu met de gewenschte duidelijkheid, hoe onze universiteiten zijn en waarom wij ze niet kunnen aanvaarden: »Onze vereenigingen staan in de genoegelijke branding der *neutrale* universiteit" [2]).

Onze Universiteiten zijn neutraal; zij staan niet op katholieken, niet op positief-christelijken, zelfs niet op eenvoudig-geloovigen grondslag. Er heerscht daar verscheidenheid in het min- of niet-gelooven en éénheid in het ontkennen of buitenrekening-laten der openbaring.

Daarmee zijn ze voor ons katholieken en voor de geloovig-protestanten veroordeeld.

---

[1]) *Hand.* 1275.

[2]) Ik cursiveer.

»Negatieve onpartijdigheid" ... .is de eenige onpartijdigheid, die van professoren aan de openbare Universiteiten kan gevorderd worden, maar het is voor geloovige richtingen niet genoeg" [1]). Niet genoeg, wijl door hooggeleerden, ook door hen, die in den meest welwillenden vorm zulk eene onpartijdigheid beoefenen, waarheid en leugen als gelijkgerechtigd worden voorgesteld, en zelfs »het bepaald dogma", waarvan een professor uit zou gaan, wel niet »altijd betwistbaar *moet* zijn, altijd vatbaar voor verder onderzoek" [2]), maar toch steeds als zoodanig behandeld wordt. Blijft het dus bij deze soort van neutraliteit, dan hebben de studenten, naar het scherpe woord van Nolens, voor hunne oogen: een »staalkaart van levensbeschouwingen", misschien »in den beredeneerden en aantrekkelijken vorm van de *Lebensanschauungen der grossen Denker* van Eucken"; ze ontvangen, de lessen der professoren combineerend, niet meer dan »een historisch overzicht", m. a. w. een onderwijs, dat »alleen electici, intellectueele eunuken" [3]) kweekt.

Maar bij eene welwillende neutraliteit *kan* het niet blijven. Prof. v. d. Vlugt zal het ons duidelijk zeggen:

> »Ik beijver mij altijd elk van die andersdenkenden te vertoonen op zijn best, op zijn mooist. Hetzij ik den heiligen Thomas zijn systeem laat ontvouwen, hetzij ik Groen van Prinsterer tegenover de revolutie het Evangelie laat stellen, hetzij ik Stahl het eigendomsrecht laat grondvesten, steeds bevlijtigde ik mij om die mannen niet alleen sprekende in te voeren, zooveel mogelijk in hun eigen taal, maar ook om hen zoo te doen uitkomen, dat, indien geestverwanten van hen tegenwoordig mochten zijn, zij getuigenis zouden kunnen geven: aldus hadden ook wij het willen zeggen, wij kunnen het niet beter doen. En hetzelfde doe ik met de voormannen van andere richtingen.
>
> »Zeker, achterna verzwijg ik mijn critiek, mijn bedenkingen, mijn eigen meeningen niet; geen hoogleeraar is, dunkt mij verplicht, geen is gerechtigd om bij het binnentreden van zijn collegekamer zijn eigen persoonlijk-

1) Dr. Nolens (*Hand.* bl. 1325).

2) De Savornin Lohman (*H.* bl. 1331). De cursiveering is van mij.

3) *H.* bl. 1327.

heid af te leggen, maar dat eigene geef ik toch nooit met de bedoeling mijn hoorders er voor te winnen, laat staan om het hun op te dringen; neen, ik geef het alleen om hen door voorbeelden te doen zien hoe men alzoo er in kan slagen zelf zich een eigen levensbeschouwing op te bouwen. Zoo gaat het met mij en zoo doen ook anderen met wie ik daarover geraadpleegd heb"[1]).

Nu zijn het juist »de eigen meeningen" en de kritiek, die, op den grondslag der eigen meeningen, op de meeningen van andersdenkenden wordt uitgeoefend, welke bepalen den geest, die er heerscht aan de Universiteit — vooral in de philosophie der Universiteit — en de atmosfeer, waarin de studenten worden opgevoed.

Met dien geest hadden de geloovige elementen in den lande geen vrede, die atmosfeer werd als ongezond veroordeeld en daarom zijn de veranderingen in de wet op het Hooger Onderwijs gekomen.

Ik behoef daarop niet nader in te gaan, maar wil nog aanstippen hoe het *Annuarium* hierover denkt:

»Dat in sommige opzichten de godsdienstige beginselen noodzakelijkerwijze zullen meespreken, — dat is evenzeer waar met betrekking tot wetenschap beoefend en onderwezen door anderen" [2]).

»Dat ze er zijn [meeningen n.l. onvereenigbaar met de kath. beginselen], geeft ook de onbevangen andersdenkende toe. Bepalen we ons een oogenblik tot de Rechtswetenschap. Een professor kan daar in vele zaken strikt onzijdig blijven; of hij liberaal, of anti-revolutionair of katholiek is — wat de techniek van het vak betreft, blijft dat vrijwel onverschillig. Niet wanneer hij verder gaat. Een nobel geleerde als professor Holwerda heeft het helder gezegd: »Er bestaat geen rechtsgeleerdheid zonder rechtsbeginselen en deze zijn nooit, althans nooit in haar geheel, resultaten van rechtsgeleerde wetenschap, zij hangen ten deele af van godsdienstige denkwijze en zedelijke begrippen, die de rechtsgeleerde van elders mee-

---

[1]) *Hand.* bl. 1275,

[2]) Bl. 363. Hierbij wordt Fruin als voorbeeld aangehaald.

brengt; zij moeten dus noodwendig verschillen, naarmate onder ons menschen ook die godsdienstige denkwijze en zedelijke begrippen verschillend zijn". Vooral dus als het aankomt op de laatste oorzaken en diepste gronden, is wel degelijk de geheele levensbeschouwing van den mensch van invloed. Die levensbeschouwing, doet zich ook bij andere deelen der wetenschap gelden. Nu behoef ik niet eens van de theologie te spreken, — maar nemen we wijsbegeerte, natuurwetenschap, geschiedschrijving, geneeskunde: elk geleerde heeft zich te houden aan de voor iedere wetenschap eigene beginselen en methode, — daarnaast komen echter ook kwesties voor, waarbij het niet onverschillig is, welke godsdienstige opvatting hij is toegedaan" [1]).

Evenals alle katholieken is het *Annuarium* er van overtuigd, dat ons geloof is: de zuurdeesem, die alles — ook de wetenschap — moet doordringen; het licht, dat alles — ook de wetenschap — moet doorstralen; het leven, dat alles — ook de wetenschap — moet bezielen; con amore betoogt dan ook het *Annuarium* [2]), dat geloovige wetenschap toch degelijke wetenschap kan zijn.

Vreemd zag ik daarom op, toen ik den schrijver met instemming de woorden of de indrukken van katholieke studenten uit den laatsten tijd hoorde herhalen: »Verbetering kan er zeker nog aangebracht worden maar te verwerpen dunkt mij het onderricht niet" [3]).

Wellicht heeft hij hier, praeoccupando, gedacht aan het onderwijs met de door hem voorgestelde correctieven, of aan het bloot technische gedeelte er van. In alle geval heeft hij de zelfstandigheid van den student tegenover dit onderwijs mee in rekening gebracht. Want er volgt onmiddellijk:

»Dat beteekent natuurlijk geenszins, dat zij [die denken, dat het onderwijs toch niet te verwerpen is] zouden beweren: alles wat ik ter Hoogeschool geleerd heb stemt met mijne beginselen overeen. Maar men heeft dan ook

[1]) Bl. 361 en 362.
[2]) Bl. 362.
[3]) Bl. 364.

met Hooger onderwijs te doen, onderwijs, dat niet gaat van den leeraar tot den leerling als kant en klaar gemaakte leerstof, waarbij de taak van den discipulus zich bepaalt tot in zich opnemen van het gehoorde, — doch dat uitteraard voor de leerlingen veel meer een aanleiding is tot zelf het aangewezene zelfstandig bestudeeren en verwerken, waarbij de professor — 'n enkele uitzondering daargelaten, waarover ik boven sprak — zijn opmerkingen geeft, niet zijne meening opdringt. En zijn niet de professoren de eersten om het jurare in verba magistri af te keuren, hun studenten die afkeuring in te scherpen?" [1]).

De aangehaalde woorden spreken niet van de zelfstandigheid van den student tegenover de bloot-wetenschappelijke beweringen van den professor, maar wel degelijk van de zelfstandigheid tegenover diens beginselen.

Nu wensch ik die woorden op zijn gunstigst te nemen en daarin vooral te zien een betuiging van hoogen katholieken moed en zelfvertrouwen, maar ik mag niet verzwijgen, dat er bij den moed een beetje overmoed en bij het vertrouwen eenige overschatting van eigen kracht is, en dat het geheel wel een klein gemis aan menschenkennis verraadt. Ik maak er den schrijver en zijne vrienden geen verwijt van, verre van daar, 't zijn »les défauts des qualités", en met name van die, welke de leeftijd meebrengt.

Maar *is*, over 't algemeen, de jonge man bestand tegen het hooren verkondigen en verdedigen — zij het dan in eene critiek der zeer welwillend voorgedragen meening van St. Thomas of een anderen katholieken geleerde — van niet-geloovige beginselen, wanneer dit geschiedt door mannen, die hoog staan in wetenschap, die boeien door hun voordracht en innemen door hunne welwillende ruimte van opvatting? Is de student, gezien zijn leeftijd, de rijpheid van zijn geest, zijne reeds verworven kennis, tegen den ongodsdienstigen invloed bestand, die gedurende jaren en van vele zijden op hem aandringt?

Is de student in staat, ik zeg niet zich een levensbeschou-

---

[1]) Bl. 364.

wing te vormen, maar de levensbeschouwing ongerept staande te houden, die hij geleerd heeft in een klein boekske, den cathechismus?

Ik wil het antwoord zelf niet geven, maar anderen laten spreken :

»Eigenlijk is de vraag deze: mag men jongelieden blootstellen aan invloeden, waartegen zij in de ontwikkeling hunner jeugdige jaren nog niet voldoende zijn opgewassen?" (Reekers)[1]).

»Gevaren om den leeftijd der studenten, en hier vinden wij het antwoord op de bemerking, dat de studenten toch *critisch* zijn, geen gevaar hen dus dreigt. Het antwoord luidt, dat deze onderstelling onmenschkundig is, dat het den jongelieden in het algemeen beslist aan critiek ontbreekt, stellig om . . . hunne eigen levensbeschouwing zelf op te bouwen" (v. d. Biesen)[2]).

» . . . omdat wij onze studeerende zonen op een leeftijd dat zij niet over de waarde dier grondstellingen kunnen oordeelen, niet wenschen bloot te stellen aan de invloeden der grondstellingen die wij verwerpelijk achten . . . daarom wenschen wij Bijzonder H. O." (Anne Anema)[3]).

» . . . gevaren om den aard der vrije wetenschap, den leeftijd der studenten, het propagandistisch karakter der Hoogleeraren; gevaren die dus het onwraakbaar recht gronden op Hooger Onderwijs instellingen en methoden, waarin de christelijke jonkman zich niet blootstelt aan het verlies van het *hoogste*, wanneer hij, om in de maatschappij te worden, wat hij worden wil, wat hij als burger worden *mag*, de faculteiten moet bezoeken onzer Hooge school"[4]).

Ik acht het niet noodig hier de pijnlijke vraag te herhalen, welke mr. Aalberse in de Kamer stelde, en meen noch over den aard van het onderwijs aan onze Universiteiten, noch over de redenen waarom de jonge mannen in den regel tegen dat onderwijs niet bestand zijn, verder te moeten uitweiden.

---

1) *Handelingen*, bl. 463.
2) *Handelingen*, bl. 452.
3) *Bijzondere Universiteiten*, bl. 59.
4) F. H(endrichs), *Vrij Hooger Onderwijs*, bl. 38.

Dat de wet aangenomen is bewijst, dat de Universiteiten, zooals ze zijn, voor de geloovigen ongeschikt werden geacht en dat eene eigen Vrije Universiteit of ingrijpende correctie noodig werd geoordeeld.

* * *

Het eerste correctief zijn de bijzondere professoraten, zoowel afzonderlijk als in verband met eene ruimere vertegenwoordiging der geloovige elementen onder de gewone hoogleeraren.

Het laatstgenoemde, nl.: »grooter aantal geloovige professoren" kunnen we niet in onze berekening opnemen, al vordert de gelijkheid voor de wet en de gelijke benoembaarheid tot alle ambten, dat een geleerde, die om zijne wetenschap eene plaats als hoogleeraar verdient, niet voorbijgegaan worde, omdat hij geloovig is. Het aanwenden van dit middel tot verbetering hebben de geloovigen, en met name de Roomsch-Katholieken, niet in de hand. Daarenboven moet de Staat, gesteld zelfs, dat hij de sinds jaren gevolgde gedragslijn in allen ernst wilde verlaten, met de wettelijke verlangens van meer dan eene godsdienstige gezindte rekening houden, en kan hij ook de niet-geloovige geleerden niet voorbijgaan. Hij kan daarom de professoraten niet zoo bezetten, dat daardoor de rechtmatige eischen, welke wij aan het H. O. stellen, bevredigd worden.

De vraag is trouwens thans niet, wat er *voor*, maar wat er *door* ons behoort gedaan te worden. Het correctief nu, dat wij kunnen aanwenden op het H. O, is: bijzondere professoren. In de beoordeeling van de waarde daarvan kunnen echter de gewone hoogleeraren, die volgens onze wettelijke en rechtmatige verlangens zouden aangesteld worden, mede in aanmerking worden genomen. Maar ik geloof niet, dat de enkele katholieke gewone hoogleeraren, die zullen benoemd worden, nu aan deze Universiteit, dan aan gene, en zonder waarborg, dat de opvolger ook weer katholiek zal zijn — een reden, waarom zulke benoeming niet zal kunnen leiden tot opheffing van den bijzonderen leerstoel voor hetzelfde vak — het oordeel merkelijk zullen wijzigen. Alleen zal voor

tijd en wijle wellicht eenig verschil zijn, wijl de gewone professoren per se examineeren, de bijzondere daarentegen bij de gratie der faculteit.

Het *Annuarium* is voor bijzondere professoren. Alleen wanneer in het vervolg van tijd de omstandigheden essentieel veranderen, de resultaten niet aan de verwachtingen voldoen, de katholieken toch blijven achteruitgezet aan onze scholen, zal de leuze eerst mogen klinken »liever eene Vrije Universiteit" [1]).

't Is noodig te onderzoeken, tot welke verwachtingen de bijzondere professoren recht geven en deze noodzakelijkheid klemt te meer, omdat de voorstanders van onze tegenwoordige staatsuniversiteiten wel voor bijzondere leerstoelen te vinden zouden zijn geweest.

> »Dat de minister — aldus Goeman Borgesius — op dit standpunt [nl. trachtend »de meening ingang te doen vinden, dat de openbare Universiteiten niet anders zijn dan propaganda scholen voor ongeloof, rationalisme en modernisme"] weinig ingenomen is met een instituut, dat bestemd is door »aanvullenden en corrigeerenden invloed" het openbaar onderwijs nog te verheffen, is verklaarbaar.
>
> Blijkbaar gevoelt deze bewindsman zelf zeer goed, dat ten gevolge van den maatregel, die thans wordt voorgesteld, het hem in het vervolg nog moeilijker zal vallen de campagne tegen het openbaar hooger onderwijs met goed gevolg voort te zetten en de natie te doen gelooven, dat dit onderwijs uit den booze is. Maar voor ons, voorstanders van het openbaar onderwijs, kan dit zeker geen reden zijn er tegen te zijn — natuurlijk veeleer het tegendeel. Wij zijn van dat onderwijs geen voorstanders, omdat wij meenen, dat aan de openbare Universiteiten propaganda wordt gemaakt voor de richting die wij toegedaan zijn, maar wel omdat wij de overtuiging hebben, dat het vrije wetenschappelijk onderzoek aan die Hoogescholen tot zijn recht komt; — wel omdat wij trots zijn op de scholen, die reeds sinds eeuwen vermaard zijn in geheel Europa — waar reeds zoo ontzaglijk veel in het belang der wetenschap is tot stand

[1]) Bl. 387.

gebracht en waarvan wij verwachten, dat zij ook in de toekomst met goed gevolg de wetenschap zullen dienen.

»En nu kunnen de bijzondere leerstoelen slechts strekken om de liefde voor onze openbare Universiteiten nog te doen toenemen, daar door deze aanvulling zelfs alle schijn van eenzijdigheid en exclusivisme, die haar tegenstanders haar verwijten, zal verdwijnen" [1]).

Zonder kantteekeningen op deze woorden te maken, meen ik toch deze conclusie er uit te mogen trekken: het correctief door de bijzondere professoraten moet afdoende zijn; zoo niet dan bestendigen wij daardoor een toestand, die voor ons onaannemelijk is.

Kan dit correctief afdoende zijn?

Mij dunkt: neen.

Zeer juist schrijft Mgr. v. Ketteler — die als ijveraar voor eene Kath. Duitsche Universiteit misschien minder eene persona grata is; wiens woorden ik dan ook niet aanhaal om het gezag van dezen zeer vooruitstrevenden Bisschop, maar wegens de redenen, die ze bevatten.

»De katholieke wetenschap, slechts vertegenwoordigd door enkele professoren, die zelf weer in de groote protestantsche (hier niet-geloovige) groepen van leeraars geïsoleerd staan, moet herhaaldelijk aan 't dobberen komen (muss in zahllose Schwankungen gerathen) en is altijd in gevaar meer of min onder den invloed van valsche richtingen te geraken. Met den besten wil kan men zich daarvan niet vrij houden en hetgeen wij heden betreuren is dan ook niet zoozeer de schuld van de afzonderlijke professoren, als van den toestand, waarin zij zich bevinden" [2]).

Het gevaar, waarop Mgr. v. Ketteler wijst, zal nu wel niet van meet af aanwezig zijn, wanneer het n.l. geldt positie te nemen tegen het ongeloovig onderwijs en de eerste ijver nog blakende is, maar het bestaat, en er zijn over onze oostelijke grenzen wel voorbeelden te vinden, die de vrees van Mgr. v.

1) *Handelingen*, bl. 1349.
2) Plülf, o. c. II, S. 387.

Ketteler gerechtvaardigd hebben en dat wel in de katholieke theologische faculteit, waar de professoren toch onderling vereenigd aan elkaar steun moesten vinden, al stond de faculteit zelf geïsoleerd tusschen de andere, wier geest onkatholiek was. Ik weet zeer goed, dat de Staat, welke die professoren staande hield, mede schuld heeft, maar de rationalistische wetenschap, in welker atmosfeer zij leefden, en waartegen *zij zelfs* niet bestand bleken, is dan toch het begin van het bitter lijden geweest.

Niet zeer veel vroeger heeft ook de Kath. Univ. van Leuven in hare philosophische faculteit met de dwaling van het traditionalisme en het ontologisme te doen gehad, maar ieder weet, dat in de Leuvensche Alma mater, waar het Roomsch Katholiek *geheel* krachtig inwerkte op den eenling, de onderwerping aan Rome spoedig was geschied en de dwaling weldra en spoorloos verliep [1]).

Intusschen wil ik dit gevaar — dat ik niet onbesproken meen te mogen laten — niet te zwart inzien; vooral daarom niet, omdat ons vaderland, door zijn kleinheid, eene nauwe aaneensluiting der katholieke professoren zeer gemakkelijk maakt, al staat daartegenover, dat de geest van onberaden-oordeelen en eigen-rechterschap in zaken, die in de eerste plaats voor een ander forum hooren, in ons lieve landje meer veld wint dan oirbaar is.

De reden, waarom ik meen, dat bijzondere professoraten niet afdoende zullen zijn en niet kunnen zijn, is vooreerst deze, dat door de bijzondere professoraten de waarheid, die het *voedsel* moest zijn, als *tegengift* wordt aangewend.

> »Meenen soms ouders — aldus de heer Vermeulen — dat het van overheidswege verstrekte onderwijs onder eenig opzicht gevaarlijk op de gemoederen hunner zonen moet werken, het zal thans mogelijk zijn door de oprichting van bijzondere leerstoelen en de aanstelling van

[1]) Ik meen mij te moeten bepalen tot feiten uit den laatsten tijd, wijl deze alleen eenige overeenkomst met den onzen heeft en argumenten uit andere tijden genomen weinig waarde hebben.

bijzondere hoogleeraren te bevorderen, een werkzaam tegengift te bieden" [1].

Het tegengift wordt — en dit is een tweede reden — slechts *geboden*, en 't staat den studenten vrij het, buiten de gewone en verplichte lessen om, te nemen, of ook niet te nemen, en wanneer de buitengewone hoogleeraren geen examineerende hoogleeraren zijn, zal bij velen van dat aanbod wellicht geen gebruik worden gemaakt. En zal — om in de beeldspraak te blijven — wanneer het gift geboden wordt door een dokter, die naam heeft in de wetenschap, en het tegengift door een geleerde, die geen medisch vakman is, het tegengift, wel gaarne en op de rechte wijze worden gebruikt? Ik bedoel: zal, wanneer valsche grondstellingen door een overigens uitstekend rechtsgeleerde worden verkondigd, de ware leer er wel zoo grif ingaan, wanneer zij gegeven wordt door iemand, die wél een grondig wijsgeer maar geen jurist is?

En ten laatste: »De Universiteit, de instelling, het corpus (kan) nooit een dogma hebben"; of liever, om het betwistbare »kan" in deze woorden van de Savornin Lohman [2] te vermijden: zij heeft geen dogma en zal er ook geen hebben, zoolang zij, al worden er bijzondere hoogleeraren benoemd, in haar wezen blijft wat ze is.

Nu is 't reeds in het algemeen »een onmiskenbaar voordeel voor de onderlinge wisselwerking der verschillende faculteiten en vakken, indien de bekleeders der leerstoelen een, al zij het ook nog zoo ruimen, gemeenschappelijken grondslag, richting, levensbeschouwing bezitten"; en »voor het onderwijs in alle vakken, het een meer en het ander minder, is de levensbeschouwing van den hoogleeraar van veel beteekenis" [3].

Hoeveel te grooter is dan dit voordeel, waar het de katholieke levensbeschouwing geldt, die gevestigd is op de Openbaring en staat onder de leiding der Kerk, onder wier hoede van Godswege rechtstreeks de waarheden der Openbaring en

---

1) *Handelingen* (1905) bl. 439.

2) *Handelingen*, bl. 1331.

3) Dr. Nolens (*Handelingen*, bl. 1329).

middelijk andere ten nauwste met de Openbaring samenhangende waarheden gesteld zijn.

> De R. K. Universiteit daarentegen kan wèl een dogma hebben »omdat de Roomsch-Katholieken niet alleen zeggen de waarheid te bezitten, maar ook een orgaan hebben, dat van Godswege is ingesteld om te beslissen wat aan de waarheid beantwoordt. Wanneer men dit eenmaal gelooft, dan spreekt het van zelf, dat elk onderzoek ten slotte ondergeschikt is aan hetgeen de Kerk door hare wettige organen decreteert en dan is ook de onderwerping van den hoogleeraar aan een stelling der Kerk een daad van gehoorzaamheid. Dan kan de hoogleeraar, zonder met zijn eigen redelijke begrippen in strijd te komen, zeggen: »indien de Kerk het zegt, onderwerp ik mij, want de Kerk weet het beter dan ik" [1]).

Het nadeel bij eene neutrale universiteit met bijzondere katholieke professoren is echter niet alleen, dat zij geen éénheid heeft en uit haren aard geen éénheid zal geven; niet alleen, dat zij *als geheel* het katholieke dogma niet zal aannemen en dus in het onderwijs niet tot zijn recht laten komen; niet alleen dat zij *als corps* de stem der Kerk in de zaken harer competentie, niet zal erkennen; maar ook dat het onderwijs zelf het specifiek roomsch karakter zal blijven missen. Die waarheden immers, welke, of als dogma of als met het dogma nauw samenhangend, tot de competentie der Kerk behooren, zullen te veel als wetenschappelijke, te weinig als godsdienstige waarheid in het licht treden. Het feit alleen, dat er twee professoren in deze verschillende richting volgen heeft hier reeds dat gevolg. Geloofswaarheden daarentegen, zijn waarheden, die in de eerste plaats *verkondigd* en op onfeilbaar gezag *aangenomen* worden. Het *wetenschappelijk* werk aan die waarheden besteed: de verdediging dier waarheden, de nadere uitleg, de samenhang enz. enz. — hoe

---

1) De Savornin Lohman (*Hand.* 1331 en 1332). Hoe deze onderwerping den katholiek niet hindert een man van wetenschap te zijn, behoef ik hier niet nader uit te leggen.

nuttig en noodzakelijk het overigens is — komt voor den katholiek slechts op de tweede plaats.

Hierin heeft de Paus van Rome niets vóór op den dreumes van het kathechismusbankje; als *kind* der Kerk nemen ze de waarheden aan *op gezag*. Dit karakter behoort aan het onderwijs-geven en onderwijs-ontvangen, voor zoover het de groote grondbeginselen betreft, gelaten te worden.

Om al de aangegeven reden meen ik de woorden van Van Idsinga tot de mijne te mogen maken en te mogen besluiten: »dat de instelling van bijzondere leerstoelen niet voldoende is om het kwaad te verhelpen" [1]).

De slotsom van dit alles is, dat de Roomsche gedachte niet slechts ideëel en theoretisch, maar vooral praktisch een eigen universiteit eischt en dat wij de bijzondere professoraten slechts kunnen beschouwen als een overgansmaatregel, als iets, waar wij ons mee behelpen bij gebrek aan en in afwachting van iets beters.

* * *

Annuarium 1906, instemmend met *Ann.* 1905 zegt: »Ideëel en theoretisch eischt de Roomsche gedachte een eigen, uit haar katholieken aard dan ook universeele universiteit". Dit zal wel bedoeld zijn in den zin van de woorden van Dr. Nolens: »Een universiteit [moet] als observatorium en laboratorium maar ook als conservatorium der wetenschap, als hartader van den wetenschappelijken bloedsomloop, de verschillende faculteiten omvatten met de theologische faculteit als sluitsteen. Dat moet derhalve ook het doel zijn der bijzondere universiteiten" [2]). Aan een geleidelijke oprichting der faculteiten staat deze opvatting niet in den weg.

»In de middeleeuwen was, de voltalligheid [der] vier faculteiten [vrije kunsten, medicijnen, kerkelijk en burgerlijk recht, en

---

1) *Handelingen*, bl. 1403.

2) *H.* 1329.

theologie] langen tijd een zeldzaam verschijnsel" [1]) en bij meer dan één bleef de sluitsteen ontbreken.

* * *

Tegen de oprichting eener R. K. Universiteit heeft het *Annuarium* bezwaren [2]). Bij het bespreken dier bezwaren acht ik eene scherpe onderscheiding noodig, al zou ik daarbij een enkele maal, in weerwil van eerlijk pogen, niet geheel en al den zin van het *Ann.* weergeven.

Een eerste bezwaar ligt in de afwijking van de historische lijn. Ik lees althans: »In een land dus, waar de historische ontwikkeling eene andere lijn was gevolgd dan bij ons, waar de toestanden overeenkomstig de katholieke denkbeelden waren of waar men de beschaving van voren af had op te bouwen, stond met dit beginsel de manier van handelen waarschijnlijk voldoende vast" [3]). En later nog eens: »Beschouwen wij dat stelsel [vrije hoogleeraren nl. en docenten] op zich. Met deze wijze van handelen kunnen de historisch geworden toestanden zich langzamerhand ontwikkelen" [4]). Hieruit leid ik af, dat het *Annuarium* de Kath. Univ. *niet*, de neutrale Univ. met kath. docenten en bijzondere hoogleeraren *wèl* volgens de historische lijn acht, en dit vind ik nog al vreemd.

In 1883 verscheen van de hand van Dr. Schaepman »*Het Hooger Onderwijs en de drie Rijksuniversiteiten*, waarin ik als slotwoord lees:

> »Indien gij meent de vrije universiteit tegen te houden, te belemmeren of wat ook.... dan vergist gij u. De vrije universiteit heeft de toekomst. De geheele geschiedenis leert u:
>
> »Hoe zich de dwinglandij verwart in eigen strikken".

---

[1]) D. G. Brom, *De Katholiek*, CXVII, bl. 356. Zie ook Michael S. J. *Geschichte des Deutschen Volkes*, II, S. 32.

[2]) Een pleidooi voor de Universiteit zal men niet van mij verwachten. Ik verwijs daarvoor naar *De Katholiek*, Dl CXXI, bl. 253.

[3]) Bl. 373. [4]) Bl. 381.

»De vrijheid van het onderwijs is onoverwinnelijk. Zij is de vrijheid van het hoogste en heiligste Recht, van de waarheid".

In de Kamer is het bij de debatten gezegd en herhaald, dat de historische lijn uitliep op de vrijmaking van het H. O. en nu die vrijheid verkregen is en de Antirevolutionnairen reeds van die vrijheid genieten, nu zouden wij Katholieken de historische lijn verlaten, wanneer ook wij van die vrijheid gebruik maakten? Wij zouden het hoogste en heiligste recht ongebruikt moeten laten liggen? *Die* historische lijn begrijp ik niet — en zooveel te minder begrijp ik die, wijl ik, over de grenzen ziende, gewaar word, dat het streven der geloovigen en der Bisschoppen ook gericht is op eene vrije Katholieke Universiteit. Dat die pogingen niet geslaagd zijn, is te wijten aan velerlei omstandigheden: de oorlogen van 1866 en '70; de troebeling der gemoederen naar aanleiding van het Vaticaansch Concilie en, last not least, de onwil der regeeringen [1]). De velen, die in Duitschland en in Oostenrijk naar eene Katholieke Universiteit verlangden, meenden niet, dat de historische lijn een slagboom was, die voortgaan belette, oordeelden wellicht, dat meer nog dan bij ons eene Katholieke Universiteit noodig is.

In anderen vorm en met eenige verandering van inhoud tevens, keert het zooeven besproken bezwaar terug, naar aanleiding van een drietal uitspraken van Dr. Schaepman:

»Wij leven in een land met gemengde bevolking.

»In dit land moeten wij aan het openbare leven deelnemen.

»In dit openbaar leven moeten wij onze plaats bekleeden" [2]).

Tegen deze uitspraken zal wel niemand een protest laten hooren.

Maar de tegenstanders der vrijheid van het Hooger Onderwijs meenden, dat men, door deze vrijheid te erkennen, »aan-

---

1) Zie daarover Pfülf, o. c. S. 222 en 379, en *Stimmen aus Maria Laach.* Bd. 55, S. 12 vv.

2) Uit de *Chronica.* Eerste reeks, bl. 46 (overgenomen *An.* bl. 373).

stalten [maakt] om de splitsing tusschen de zonen van ons volk gelijkerwijs [als bij het lager onderwijs] te bekrachtigen en te verscherpen voor zoover het de Universiteiten betreft" [1]); zij oordeelen, dat het niet is, »in 's lands belang, dat de jongelieden in de laatste periode van hun studiën, kort voor dat zij in de groote maatschappij hun diverse functiën zullen moeten waarnemen, afzonderlijk gehouden worden, waardoor zij later tegenover elkander komen te staan als geheel vreemden ten opzichte van elkanders levensbeschouwingen" [2]). Het *Annuarium* deelt deze zienswijze.

> »Eene Katholieke Universiteit zal de scheiding die er bestaat tusschen de katholieken en de overige bevolking nog sterker maken" [3]).
>
> »Wanneer men de scheilijn hier [a. d. hoogeschool] niet doortrekken moet, brengt men weldoende toenadering tusschen de belijders der onderscheiden gezindten" [4]).
>
> »Blijven wij aan de bestaande Universiteiten, dan loopen wij ook geen gevaar ons te isoleeren" [5]).

Ik begrijp best, dat men door dit argument jonge — en oudere — mannen, die hun plaats willen innemen in het land met gemengde bevolking en als katholiek daar op hun plaats voor God en voor zijne Kerk willen werken, eenigen schrik op het lijf kan jagen. Maar is dit argument meer dan eene bewering, waartegen men kan zeggen: quod gratis asseritur gratis negatur? Is het meer dan eene voorzegging waartegen men met evenveel kans, dat zij vervuld zal worden, eene andere kan plaatsen?

Ik heb die bewering herhaaldelijk gelezen en gehoord, maar niet vermogen in te zien, waarop zij berust. Integendeel ik meen, dat er teekenen des tijds genoeg zijn, waaruit wij kunnen besluiten, dat het *niet* zoo zal zijn.

De noodzakelijkheid om front te maken tegen het ongeloof

---

1) v. d. Vlugt (*H*, bl. 1278). 2) Van Leeuwen (*H*. 475)
3) Bl. 374.
4) Bl. 375—76.
5) Bl. 376.

zal de geloovige elementen tot elkander doen naderen, zooals zulks geschied is tusschen de Katholieken en de Antirevolutionairen, die toch geïsoleerd genoeg van elkaar waren opgegroeid.

»We gaan, zegt het *Annuarium* [1]), wat de waardeering bij de intellectueele niet-katholieken betreft, vooruit; aan onze Universiteiten worden we niet meer genegeerd, noch door de studenten noch door de professoren". Ik voor mij houd die waardeering van goed allooi; en zelfs dunkt me, dat ze bestand is tegen de stichting van eene bijzondere R. K. Universiteit, daar ze minder afhangt van: *Waar* we zijn, dan van: *Wat* we zijn. En gelegenheid om *wat we zijn* te leeren kennen biedt in onze dagen het leven meer dan genoeg ook buiten de Universiteit; zoodat ik niet vrees, dat we met de stichting der Roomsch-Katholieke Universiteit wat de waardeering betreft »een sprong achterwaarts" [2]) zullen doen. Ik acht die waardeering krachtig genoeg om een April-bui te overleven; zoowel de eigen waarneming als het getuigenis van anderen bevestigen mij in die meening. »Ik kan ook niet anders — zegt Dr. Kuyper — dan constateeren, dat de hoogleeraren van de Rijks-Universiteiten en de Gemeentelijke Universiteit van Amsterdam — een enkele man uitgezonderd — de hoogleeraren van de Vrije Universiteit altijd zeer kameraadschappelijk hebben bejegend" [3]). Zou dat voor eene Katholieke Universiteit anders worden?

En gesteld, dat het anders werd, worden wij daardoor eene »quantité négligeable"? [4]).

Zou er dan geen grooter spankracht ontstaan, waardoor het ons mogelijk werd den kring te verbreken, dien anderen om ons trekken?

Het *Annuarium* haalt hier het getuigenis van Von Hertling en van Ehrhard aan. Von Hertling is van oordeel, dat men in Duitschland beter doet het plan eener bijzondere Univer-

---

1) Bl. 378.
2) 38 : S.
3) *H.* bl. 1359.
4) *Annuarium*, bl. 378.

siteit te laten varen, om zich niet in zijn isolement te bevestigen, én Ehrhard vergelijkt het stichten eener Universiteit met een zich terugtrekken op een idyllisch eiland in plaats van te staan en te strijden voor de handhaving der katholieke idee aan de bestaande Universiteiten. Maar aan de meening der Bisschoppen en van vele anderen, die in Duitschland voor eene Katholieke Universiteit waren, toen de kansen tot oprichting gunstig schenen, en die in Oostenrijk thans voor eene Katholieke Universiteit ijveren, zal toch ook wel eenige waarde mogen gehecht worden. En we zullen ook den blik wel naar België mogen richten om te zien wat eene Katholieke Universiteit voor de herleving van den katholieken geest kan doen. Het beeld van een idyllisch eiland is overigens onjuist; versterkt kamp ware beter; dat is zoowel eene wijkplaats als een steunpunt voor operaties in 't vrije veld.

> »Wanneer men de scheilijn hier niet doortrekken moet, brengt men eene weldoende toenadering tusschen de belijders der onderscheiden gezindten Voor den katholiek heeft deze omgang tot gevolg én, dat hij komen zal tot grondiger studie van zijn godsdienst én, dat hij het goede in zijn tegenstander zal leeren waardeeren, èn dat hij streng zijn beginsel zal toonen in zijn daden: géen student eerbiedigt halfheid. Over dien omgang oordeelt Mr. Lohman: »Wie zich voor den maatschappelijken strijd wil bekwamen, moet niet het beste deel zijns levens zich plaatsen buiten alle aanraking met andersdenkenden en zich uitsluitend laten leiden door menschen die, hoe voortreffelijk ook, feilbaar zijn en bevooroordeeld". Ook de andersdenkende zal menig vooroordeel opgeven in deze jaren van onbesluierd inzicht. Later, als gevormd man, staat men geheel anders tegenover elkaar; de vriendschap op de akademie gesloten, is de meest duurzame. De verzachtende invloed, dien het persoonlijk verkeer uitoefent, is zoo ontzaglijk groot, elkander leeren kènnen gaat niet uit boeken en geschriften: dáar staan louter beginselen, hier met de beginselen het karakter en de mensch" [1]).

---

[1]) *Annuarium*, bl. 376.

Hierop is heel wat te zeggen.

Beginnen we met de goedkeurend aangehaalde woorden van Mr. Lohman. Gedeeltelijk zijn die woorden hier niet ter zake dienend. Immers juist omdat wij weten, dat de menschen feilbaar zijn en bevooroordeeld, wenschen wij in de Katholieke Universiteit een corpus doctum, dat als geheel zich in zaken, die de groote beginselen aangaan, laat leiden door het onfeilbaar gezag der Kerk en daarom in hoogere mate en met meer recht het vertrouwen der katholieken zal bezitten, dan de eenlingen, die zullen zijn als de rari nantes in gurgite vasto. In den maatschappelijken strijd, waarvan Mr. Lohman spreekt, kan men den medestander zoowel als den tegenstander niet alleen leeren kennen, wanneer men naast of tegen hem strijdt, maar ook vóórdat men begint. De jonge soldaten van de legers der eerste republiek werden gedrild onder het vuur van den vijand en naast de oude snorrebaarden — en overwonnen. De soldaten van Duitschland waren in de kazerne en op het exercitieveld afgeëxerceerd — en overwonnen. De Japansche krijgsoversten waren volleerde tactici vóór dat zij met hun eersten Europeeschen vijand slaags waren geweest. Ik ontken niet, dat de persoonlijke omgang den mensch, het karakter in den toekomstigen bondgenoot of vijand kan leeren hoogschatten — maar het omgekeerde is eveneens niet uitgesloten. Daarenboven geschiedt de werkelijke kennismaking niet op zoo ruime schaal als vele buitenstaanders meenen of hooren zeggen; de kringetjes, binnen welke men elkaar leert kennen — meer dan oppervlakkig wel te verstaan — zijn zeer klein en liggen meestal nog in het vlak van ééne universiteit.

Zou verder de kennismaking, waaruit hoogschatting voortvloeit, beperkt blijven tusschen de studenten en niet of nauwelijks meer voorkomen, wanneer men als collega's elkander in het leven ontmoet? Mij dunkt, dat het velen gaan zal zooals mij, dat zij in hunne omgeving voorbeelden genoeg weten aan te toonen, die bewijzen, dat eene geïsoleerde opvoeding — en de opvoeding aan eene Kath. Univ. zal en kan niet eens eene geïsoleerde worden — volstrekt

niet leidt tot eene geïsoleerde plaats in het leven, en actieve en passieve waardeering, volstrekt niet uitsluit.

»Het schrikbeeld, alsof de oprichting van vrije Universiteiten verdeeldheid in den boezem der natie zou kweeken, vermag op ondergeteekende [Dr. Kuyper] geen indruk te maken. De gedeeldheid in levensopvatting *bestaat.* Bij elke stembus, die opengaat, blijkt .dat de natie gedeeld in levensopvatting *is.* Gelegenheid voor de onderscheidene overtuigingen om zich wetenschappelijk te ontwikkelen zou aan die gedeeldheid slechts nobeler vorm geven, gelijk blijkt uit het feit, dat deze gedeeldheid het minst tot ongewenschte uiting leidt bij mannen van degelijke studie. Ook nu kennen de gestudeerden van verschillende studiejaren en onderscheidene Universiteiten elkander persoonlijk vaak volstrekt niet; en van elkander *begrijpen* is zoo weinig sprake, dat zelfs een geniaal auteur als wijlen Groen van Prinsterer zelfs door mannen van beteren wil als Thorbecke en R. Fruin nooit begrepen is" [1]).

De toestand, die er bij niet doorgetrokken scheilijn aan de Univ. heerscht, de voordeelen daaraan verbonden, worden door het *Annuarium* wel iets naar den rose-kant geïdealiseerd en de donkere tinten, die toch in de werkelijkheid aanwezig zijn, blijven in de teekening geheel en al weg. In het algemeen gesproken ligt er in den omgang met andersdenkenden altijd eenig gevaar, zooal niet voor het geloof dan toch voor de vastheid, de hechtheid der geloovige overtuiging, voor het leven volgens dat geloof en voor de volgzaamheid ten opzichte van de Kerk en hare wetten. Wanneer men nu op dien omgang den stelregel toepast, dat men zich niet aan gevaar mag blootstellen, zonder voldoende en met de grootte van het gevaar geëvenredigde reden, kan men zijne gedragslijn en denkwijze volgens de eischen eener wijze voorzichtigheid regelen. In alle geval is een *onnoodige* omgang niet aan te raden. Nu wensch ik volstrekt niet, dat men den stelregel met kleinzeerige angstvalligheid

[1]) Eerste Kamer, *H.* bl 409

toepasse — verre van daar — en ik weet, dat men op Gods hulp rekenen mag, wanneer de omstandigheden — als daar zijn: ambt, betrekking, wellevendheid, erkende nuttigheid enz. — het vorderen; maar een niet gemotiveerde omgang leidt allicht tot verslapping van het godsdienstig leven, zoo niet tot onverschilligheid of erger. Er zijn er velen, die zich op dit punt illusies maken, en die een zekere reserve, geëischt door die waarheden, waarmee het eeuwige heil verbonden is, preutschheid, angst of niet-van-zijn-tijd-zijn noemen; maar dat is geen beletsel om niet eens te zeggen, waar het op staat. Zouden de gemengde huwelijken, waartegen onze Bisschoppen zoo nadrukkelijk waarschuwen, en die, tot schade der Kerk, in Nederland zoozeer toenemen, niet veelal daarvan komen, dat men den bovenstaanden regel eener gezonde voorzichtigheid in zekere kringen niet meer kent en niet meer naleeft. En zou de ongodsdienstige lectuur wel zooveel schade doen, als men op dat stuk ook aan het gevaar dacht, vóór dat men besloot tot lezen?

Het *Annuarium* meent nog op eene tweede tegenstelling te moeten wijzen, tusschen de katholieke jongelui namelijk, die aan de Kath. Univ. zullen studeeren en hen die de Staatsuniversiteit zullen bezoeken [1]). Om redenen van geldelijken of anderen aard zullen er te Amsterdam, Leiden enz. of in de buurt, wel te-huis of spoor-studenten blijven. Of hun aantal groot of klein zal zijn, hangt van veel omstandigheden af, die nog in de toekomst liggen en waarmee men nog niet genoeg kan rekenen, noch om de uitkomst een saldo vóór noch om haar een saldo tégen de K. U. te laten geven. Dezen zullen echter door aansluiting aan, of lidmaatschap van de R. K. Vereenigingen een tegengift vinden tegen hetg ift, dat zij — nu ten gevolge eener zekere noodzakelijkheid — zullen moeten nemen. Te voorzien is het, dat zij de kleine minderheid der R.K. studeerenden zullen vormen en dat men derhalve om hunnentwille de stichting eener R.K. Universiteit,

[1]) Bl. 379.

die het geheele land ten goede zal komen, niet behoeft achterwege te laten. Zoo groot is ons land niet en zoo duur is het reizen hier ook niet, dat desnoods voor de enkele katholieke studenten niet waar kan worden, wat Mgr. v. Kettler schreef van de docenten: »Hoe geheel anders zou het zijn, wanneer wij een centrum der katholieke wetenschap hadden, waar zich de geisoleerde katholieke professoren van geheel Duitschland konden aansluiten, indien zij van goeden wil waren" [1]).

Tot hiertoe ging de schrijver in het *Annuarium* »nog steeds uit van de onderstelling, dat de Katholieke Universiteit der toekomst op dezelfde hoogte zal staan als hare openbare collega's. Pijnlijk zullen de toestanden worden als dat niet het geval is" [2]).

Dat het oordeel »minderwaardig" uitgesproken zal worden, zelfs door katholieken, ook als het onderwijs aan de Kath Univ. werkelijk goed en gelijkwaardig is, kan men verwachten. Ik heb dat oordeel meer dan eens hooren strijken over inrichtingen van allerlei soort, niet slechts van onderwijs, waarvan ik wist dat zij de vergelijking met neutrale in allen deele konden doorstaan: dat is nu eenmaal eene speciale hebbelijkheid van vele katholieken. »Toutes les bonnes choses se font au murmure des bons", zegt een spreekwoord. Ik verlang volstrekt niet, dat wij »une société d'admiration mutuelle" gaan stichten, maar ik wensch, dat wij het goede in eigen kring onbevooroordeeld zullen leeren waardeeren. Ik meen echter die R.-K.-gepatenteerde-mopperaars buiten rekening te mogen laten. En dan ben ik het met den schrijver eens, dat wij moeten hebben »eminente personen" [3]), met dien verstande, dat wij moeten hebben voor alle leerstoelen goede en op de hoogte der wetenschap staande krachten, en dat wij eminente lui moeten hebben — hoe meer overigens hoe liever — om »zum guten... den Glanz und den Schimmer" [4]) te voegen.

1) Pfulf, O. C. II d. 387.
2) Bl. 379.
3) Ibid
4) Schiller, *Lied v. d. Glocke.*

Zoo immers is 't ook aan de faculteiten der Staatshoogescholen, anders kon men in de Kamer niet van credietbenoemingen gesproken hebben.

Een te kort aan krachten zou zoowel voor het correctief: bijzondere leerstoelen, als voor de Katholieke Universiteit schadelijk zijn en in beide gevallen allicht even zwaar wegen. Want, wij zouden ons niet bij de allernoodzakelijkste bijzondere professoraten: »wijsbegeerte, rechtsfilosofie, kerkgeschiedenis" kunnen bepalen maar zoowel in de faculteit des rechts als in die der letteren, der philosophie en der medicijnen katholieke geleerden moeten hebben en wij zouden bijzondere leerstoelen dienen te vestigen aan de vier bestaande Uiversiteiten, zoodat ten slotte ook het correctief vele leerkrachten zou eischen.

»Prijsgeven kunnen we nooit het recht en den plicht om ook geleerden onzer richting in die [de openbare] centra van wetenschap te hebben" [1]). Maar juist de Kath. Universiteit, die meer jongelui tot de studie zal lokken, moet ons de mannen geven, die daarvoor noodig zijn. En wanneer men zijne troepen in eene versterkte stelling terugtrekt om vrijwilligers te werven en daar te oefenen ten einde later de positie, waarop men recht van bezit en plicht van bezetting heeft, te veroveren of te herwinnen, dan volgt men geene verkeerde taktiek.

Het woord positie, dat mij daar uit de pen vloeit, doet mij aan iets anders denken, dat wel is waar eenigszins naast mijn onderwerp ligt, wijl ik eigenlijk geen pleidooi schrijf voor de Bijzondere Katholieke Universiteit, maar dat toch wel gezegd mag worden. Dit namelijk: wanneer wij eene Katholieke Universiteit hebben is onze positie vaster, dan wanneer wij slechts bijzondere professoren aanstellen en de duurzaamheid is dan veel beter gewaarborgd.

Ik geloof gaarne, dat niet slechts prof. Holwerda, die oordeelt, »dat het tegenwicht van het bijzonder onderwijs ook op een Universiteit gunstig kan werken", en prof. van der Wijck, die verklaart, »dat hem deze oplossing zeer toelacht" [2]), maar

---

[1]) *Ann.* bl. 382.

[2]) Aangehaald *Annuarium* bl. 382.

dat vele professoren den bijzonderen hoogleeraren in spe zeer goed gezind zijn. De invloed dezer bijzondere professoren is echter wettelijk niet zoo groot als die der professoren eener bijzondere Universiteit en, wegens de afhankelijkheid van velerlei omstandigheden, niet zoo verzekerd. »'t Kan verkeeren", zegt Breêroo en wanneer het verkeert is 't moeielijker eene Universiteit op te heffen dan de bijzondere professoren van Senaat, faculteitsvergadering, examen uit te sluiten [1]).

* * *

Als lid der eerste R.-K. Studenten-Vereeniging, die in Nederland werd opgericht, heb ik voor die studentenvereenigingen de warmste sympathie en ben ik het met den schrijver volkomen eens in wat hij ten lof en prijs dier vereeniging zegt — de kwestie der toelating van als studenten ingeschreven katholieke meisjes heb ik niet in studie genomen en daar blijf ik dus buiten. Ook het nut der retraites sla ik zeer hoog aan, en met het *Annuarium* zeg ik: »Met de R.-K. Studenten-Vereenigingen zijn de Retraites van onschatbare waarde" [2]).

Ik begrijp dan ook, dat er een weinig weemoed klinkt in de woorden: »Zoo zal het te bezien staan of de R.-K. Studenten-Vereenigingen op peil zullen blijven, niet moeten wegkwijnen misschien". Daarvoor wil ik een tweevoudigen troost bieden. Vooreerst moeten we bedenken, dat de R.-K. Stud. Ver. niet *doel* maar *middel* is, en wanneer het eigenlijk doel door andere geschiktere middelen kan bereikt worden, dan offert men goed aan beter. Maar ten tweede als we voor de ééne of andere R.-K. Stud. Ver. »Requiescat in pace" zullen moeten zeggen, dan zullen we met blijden moed toch kunnen uitroepen: »Vivat, crescat, floreat" *de* Studentenvereeniging of: »Vivat, crescat, floreat" deze of die afdeeling van den R.-K. Studentenbond.

Zonder eenigen twijfel zal nog lang de wensch mogen

---

[1]) Vgl. W. H. O.

[2]) Bl. 371.

klinken »Vivat, crescat floreat Sanctus Virgilius" te Delft. De aard immers van het onderwijs aan de *technische* hoogeschool en de vakken, waarover het loopt, brengen mee, dat het gevaar van de zijde van het *onderwijs* lang zoo groot niet is en veel gemakkelijker ingedijkt kan worden. De oprichting eener eigen technische Hoogeschool hangt niet als noodzakelijke appendix aan de stichting eener R.-K. Universiteit. Daaraan heeft trouwens niemand gedacht en wanneer het *Annuarium* de vraag stelt: »Hoe denkt men te doen met de technische hoogeschool", dan is dit meer een argument pour faire nombre dan wat anders.

* * *

Toch blijft ook mijne conclusie: *eerst* bijzondere leerstoelen, maar *als voorbereiding tot de R.-K. Bijzondere Universiteit.* Die Universiteit wensch ik niet als ideaal met de zekerheid het niet te bereiken — met den wil er geen pas voor te verzetten — maar als *doel, naar welks verwezenlijking wij ernstig moeten streven,* niet later maar van stonde af. Ik erken met den schrijver van *Annuarium,* dat eene R.-K. Universiteit schatten zal kosten, maar evenals hij, hoewel in anderen zin, zeg ik de woorden na van Dr. Schaepman: »Laat het woord van onze Bisschoppen door de scharen gaan, vragende geld voor het Hooger Onderwijs".

Roermond. J. M. L. KEULLER.

HET CHRISTELIJK RUSLAND IN ZIJN ONTSTAAN EN ONTWIKKELING.

Sinds eeuwen was Rusland voor West-Europa de geduchte vijand, tegen wiens ruw en altoos dreigend geweld de kleinere staten alleen bij vaste aanéénsluiting zich veilig rekenden, en geen wonder dus, dat het Fransch-Russisch verbond, gesloten door hen, die zulke bezorgdheid overbodig dachten, een gewaagden stap werd geheeten. Toch hebben de laatste bladzijden der Russische geschiedenis bewezen, dat die vermetelen de strategische kracht van het machtig rijk der czaren juister wisten te schatten. Rusland bleek voor de meesten een onbekende te zijn. »Opvallend is het — zegt Viktor Frank [1]) — hoe weinig Rusland in Europa gekend wordt; dit gaat zóó ver, dat zij, die zich beijverden het te leeren kennen, in de verste verte zelfs niet konden vermoeden, hoe onbekend het land hun des ondanks gebleven was."

Omtrent vele, tot nu nooit genoemde streken der vreemde werelddeelen, eerst kortelings op onze kaarten aangegeven, kan de wetenschap u met meer zekerheid en vollediger onderrichten dan aangaande den Europeeschen staat, die bijna twee eeuwen geleden reeds zijne grenzen voor den Westerschen nabuur openstelde.

Een voorname oorzaak van dit te-kort is zeker de valsche veronderstelling, waarvan menigeen bij zijn onderzoekingen uitgaat, als zou het Russische volk in Christendom en beschaving gelijk staan met de volkeren van het Westen. Deze veronderstelling is valsch, want juist in zijn Christendom, in zijn beschaving daaraan ontsproten, stond Rusland van den beginne

[1]) *Russisches Christenthum. Dargestellt nach russischen Angaben von* Viktor Frank. Paderborn 1894, S. 12.

ver bij onze Christelijk-Germaansche maatschappij ten achter. In den aanvang moge dat onderscheid minder opvallend geweest zijn, het is in den loop der eeuwen geworden tot een misschien onoverkomelijke klove. Bracht menige strooming ten goede Westelijk Europa op den weg der ontwikkeling vooruit, het Christelijk Rusland, in schisma geboren en buigend voor den knoet zijner meesters, is voor dat alles ongevoelig gebleven; het anarchisme van onzen tijd eerst schoot er wortel en mocht op den dorren bodem gedijen [1]).

Gedenkt men daarenboven den algemeenen karaktertrek van het Russische volk, bestaande in een zeker gebrek aan methode en logische consequentie, zoo herhaaldelijk oorzaak van tegenstrijdigheid tusschen leer en handelwijze [2]), dan begrijpt men hoe zij zelf getuigen kunnen: »Der Slavismus ist eine Sphinx, ein Amorphes, — es ist wie ein herankommendes, fernes Gewölk, von indefinirbaren, unvorhersagbaren Formen".

En daarbij komt dan nog voor den vreemdeling, die een ernstige bronnenstudie gaat ondernemen, de Russische taal met haar heel bijzondere moeilijkheden.

Moge echter een volledige kennis van Ruslands verleden en hedendaagschen toestand de overwinning vragen van vele en groote bezwaren, dit mag ons geen reden zijn om onverschillig elke belangstelling te weigeren. De droeve gebeurtenissen, waardoor, in onzen tijd vooral, het eens zoo machtig rijk zijn ondergang nabij scheen, vragen de oprechte en zoo mogelijk werkdadige deelneming van iedere Christelijke natie. „Werkdadige deelneming", want zoo nog alle hoop niet verging, dan heeft het »Christelijk" Rusland redding te wachten van hen alleen, die in echt broederlijke liefde het terug kunnen voeren tot de zoo lang versmade Moederkerk, tot haar, wier opvoedende kracht den volkeren van het Westen eens bloei en grootheid gaf.

---

1) V. Frank, o. c. 16. — »Là aussi, la place laissée vide par la foi chrétienne a été occupée par l'esprit d'utopie et les rêveries socialistes." Zoo zegt in zijn *L'empire des Tsars et les Russes* (1898, III, p. 5) A. Leroy-Beaulieu, wiens gezag tot samenstelling van ons artikel doorloopend werd geraadpleegd.

2) V. Frank, o. c. 39—40.

„Zeker het bederf is ver gevorderd, de verwarring is groot. Doch God schiep de volkeren geneesbaar; en al ligt de uitkomst niet in onze macht, de uitnoodiging om er toe mede te werken wordt in zekeren zin toch gericht tot ieder onzer." Zoo luidt het priesterlijk woord van Zijn Koninklijke Hoogheid Prins Max van Saksen, waar hij in het algemeen het vraagstuk der Oostersche kerken bespreekt [1]); een woord, dat ook ons den moed gaf in deze een poging te wagen, meer bijzonder met het oog op de staats-kerk van Rusland, die onder de vele schismatische kerken van het Oosten tegenwoordig zeker een eerste plaats inneemt.

Voor de karaktervorming des volks is zijne godsdienstige ontwikkeling van overwegenden, van alles beslissenden invloed; het nationaal geweten immers vormt zich noodzakelijk naar de godsdienstige overtuiging der massa.

Wie dit bedenkt, zal aanstonds duidelijk de waarheid inzien onzer bewering, dat, voor een zuivere en onbevooroordeelde kennis der Russische toestanden, allereerst een juist begrip wordt gevraagd van wat Rusland zijn Christendom en beschaving heet. Ten volle zal hij het echter eerst dan begrijpen, als de beschouwing juist van het „Christelijk" Rusland hem tegelijk in kennis gebracht heeft met de diepste oorzaak van Ruslands tallooze kwalen; als hij gezien heeft dat alle abnormale verschijnselen, waaraan het zoo rijk is, — het despotisme van zijn staatswezen, het zedelijk bederf in alle klassen der samenleving doorgedrongen, kortom het altoos dieper verval van staatkundig, maatschappelijk en oeconomisch leven der Russen, — dat het al moet worden teruggebracht tot de treurige wordingsgeschiedenis hunner staatskerk en de gebrekkige wijze harer ontwikkeling. Zoo moge dan een beknopt antwoord op beide, hier volgende vragen, — al zal de stof, gelet op haar omvang en gewicht, niet volledig behandeld

---

1) *Quartalschrift* (Linz 1905) H. II, S. 289. — »Accurata rerum cognitio optima via est ad removendum tristissimum impedimentum,» aldus in de voorrede van het sinds 1905 te Praag verschijnend tijdschrift *Slavorum Litteræ Theologicæ*

worden, — den lezers belangstelling inboezemen en van nut zijn.

Hoe is het Christelijk Rusland ontstaan? Hoe heeft het zich later ontwikkeld?

* * *

Toen de Geest Gods het aanschijn der aarde vernieuwen ging, en bij het ondergaan der oude wereld, in het hart der jonge volken een zucht naar nieuw en hooger leven wekte, stonden de ruwe Slaven al aanstonds ver bij het overig Europa ten achter. Hier toch waren, in de verwarring der volksverhuizing, bij de geweldige botsing van het »oude" met zooveel jeugdige kracht, althans eenige monumenten der heidensche beschaving staande gebleven; ginds echter lag de bodem nog geheel onbearbeid en droeg geen enkel teeken van vruchtbaarheid. Hier wist men door de kennis van Grieksche en Latijnsche talen tot vorige geslachten terug te gaan, en zoo kon het goede, door vroegere eeuwen bekrachtigd, den nieuwen bouw tot hechter grondslag dienen; Rusland daarentegen miste elke verbinding met vroeger tijden. »Wij — zoo luidt het oprecht getuigenis van den grooten Tschaadajew — kwamen ter wereld als kinderen buiten echt geboren, zonder erfgoed, zonder verbinding met wie ons op aarde zijn voorgegaan" [1]). Hun herinnering ging niet verder dan het gisteren, zij waren zich zelven vreemd, en toch houdt, alleen door herinnering aan het verleden, het heden met de toekomst verband.

Alleen de medewerking van anderen kon dus Rusland het gemis aan eigen kracht doen vergeten; kwam uit den vreemde

---

1) Pjotr Jakowlewitsch Tschaadajew (1793—1856) is de voorlooper geweest der zoogenaamde »Sapodniki' of »Westerlingen", waarover later. Nadat hij als militair werkzaam geweest was te St. Petersburg en Zarskoje-Selo (1811—1821), ondernam hij een vijfjarige reis door West-Europa en bracht de laatste 30 jaren zijns levens te Moskou door. Met buitengewonen ijver legde hij zich toe op de geschiedenis der Russische staatskerk en trachtte, ofschoon autodidakt, in tal van geschriften de noodzakelijkheid eener hervorming naar Westerschen geest te bepleiten. Door de algemeene opinie als landverrader veroordeeld, soms zelfs als krankzinnig beklaagd, dwong hij toch, door zijn schitterende gaven en vrijmoedig optreden, zijn naaste omgeving den diepsten eerbied af. Vgl. V. Frank, o. c. 88 vv. en 38.

hulp dagen, dan slechts viel voor den Slavischen volksstam aan verdere ontwikkeling te denken.

Vanwaar echter moest die hulp komen? — Wie waren geroepen tot zulk echt Christelijk dienstbetoon?

Door geographische ligging alleen reeds scheen Byzantium er toe aangewezen en de samenloop der omstandigheden maakte het vervullen van dien plicht slechts gemakkelijker [1]).

Zoo mocht het oude Hellas, niet als weleêr eigenmachtig verkondiger van heidensche wijsbegeerte, doch zelf leerling geworden van den goddelijken Meester, zoo mocht het nog eenmaal de vroegere roeping volgen, anderen den weg der ontwikkeling wijzen en over het somber Rusland zijn licht doen opgaan.

»Zijn licht": doch was, wat de Grieken als Christus' leer den noordelijken nabuur brachten, dien naam wel ten volle waardig? Hoe was in die dagen de toestand van Byzantium zelf? Leefde het niet in schisma, of was het althans niet met den *geest* van opstand tegen Rome bezield? Ziehier een alles-beslissende vraag.

Aangaande het juiste tijdstip, waarop de eerste Russen zich voor de nieuwe leer gewonnen gaven, stemmen de verschillende geschiedschrijvers niet overeen [2]).

Al schijnt het zeker, dat de eerste bekeeringen tot stand kwamen gedurende den krijgstocht, dien de vereenigde stammen van Zuid-Rusland op het einde der negende eeuw tegen Konstantinopel ondernamen, moeielijk is het hier een juiste chronologische opgaaf te doen. Doch hetzij dat het patriarchisch bestuur van den schismatieken Photius (857—867), hetzij dat de zorg van zijn mededinger, den door Rome erkenden Ignatius (867—877), den Russen het eerst de boodschap des Evangelies bracht, — toch mogen wij stellig beweren, dat Ruslands kerk in schisma werd geboren, omdat Byzantium althans door den *geest* van schisma besmet was,

---

1) Over de geloofsverkondigers, die uit het Westen naar Rusland kwamen, zie Dr. Ferd. Knie, *Die russisch-schismatische Kirche, ihre Lehre und ihr Cult* (Graz 1894) S. 2.

2) Dr. C. J. Hefele, *Beiträge zur Kirchengeschichte, Archäologie und Liturgik.* (Tübingen 1864) B. I, S. 345—346, en H. J. Schmitt, *Kritische Geschichte der neugriechischen und der russischen Kirche* (Mainz 1854) S. 130 vv.

toen het van de negende tot de elfde eeuw de bekeering van Rusland voltooide, al kan dan ook van een feitelijke scheuring tusschen 867 en 1053 geen sprake zijn. Niet een kortstondig verschil in leerstellingen immers is ten slotte, in 1053, oorzaak geworden van de definitieve scheiding tusschen Oost en West; veeleêr bracht de aloude streving naar onafhankelijkheid van Rome, naar vrijheid van kerkelijk opperbestuur, sinds lang doorgedrongen in alle gelederen der Grieksche hiërarchie, het eindelijk tot een onherstelbare breuk [1]). »Regnum sine Patriarcha non staret: zonder eigen Patriarch kan het vrije rijk niet bestaan", zoo klonk van ouds de machtspreuk der Grieken, en feitelijk lag in dat woord de eisch dat de onafhankelijke staat ook hebben zou zijn onafhankelijke, autocephale kerk [2]). Daarom moet dan ook Dr. Ferd. Knie, die op gezag der Bollandisten [3]) de eigenlijke bekeering van Rusland stelt »in den gelukkigen tijd, toen geen schisma de eenheid der Oostersche en Westersche kerken verstoorde — op het einde namelijk der 10de en het begin der 11de eeuw" [4]) — even goed erkennen: dat »jammer genoeg het Byzantijnsche Patriarchaat. ondanks den tijd van vrede, aanstonds zijne positie begon te gebruiken om Rusland tegen Rome aan te zetten". En de Russische Professor aan de universiteit van Kiew, W. Ikonnikow bevestigt dit volkomen als hij zegt: »Tegelijk met de Christelijke leer bracht men in Rusland afkeer en haat tegen de Latijnen" [5]).

Wie dan kan aarzelen met ons te beweren, dat het Christelijk Rusland in schisma geboren werd?

Die poging, Rusland den haat tegen Rome te doen deelen, moge aanvankelijk niet altijd met goed gevolg bekroond zijn, Rusland moge, ten tijde van de beroemde Olga († 960),

---

1) *L'église Grecque-Orthodoxe et l'Union par* Fr. Tournebize S. J. (Paris 1901) Part. I, p. 13. — *Persécution et souffrances de l'Eglise Catholique en Russie* (Louvain 1844), p. 177.

2) *Revue des questions historiques* (Paris 1895) T. 14, p. 150 etc.

3) Sept. Tom. II *Dissertatio de conversione et fide Russorum.*

4) Knie o. c. S 1—2.

5) *Der Einflusz Byzanz's auf Ruszlands Kulturentwickelung* (zie Frank o. c. S. 239).

haren kleinzoon den H. Wladimir († 1015) en ook later nog menigmaal in vriendschappelijke onderhandeling geweest zijn met de gevreesde Latijnen [1]), — zeker is toch, dat ten slotte elke poging tot verzoening door toedoen der Grieken schipbreuk leed, zoodat reeds in 1053 het schisma van Michaël Cerularius, met de Grieksche kerk, tevens het eigenlijke Rusland [2]) voor goed van Rome scheidde.

Reeds bij zijn Doopsel (988) werd de H. Wladimir, de eerste Christen vorst van Rusland, door de Grieken gewaarschuwd: »Wacht u voor de leer der Latijnen, want zij is verderfelijk; moge God u daarvoor behoeden!" [3]). En toen hij ondanks dat alles in 991 toch zijn gezanten naar Rome zond, werd hem door den Patriarch uit Byzantium nogmaals beduid, dat Rome een valsche leer verkondigde aangaande den H. Geest, dat het op de Zaterdagen tot vasten verplichtte, dat het ongedeesemd brood consacreerde en zoo meer [4]). Wel herhaalden, na de voltooiing van het Grieksche schisma, de Pausen Gregorius VII (1073—1085), Urbanus II (1088—1099), Clemens III (1187—1197), Innocentius III (1198—1216) en zoo vele anderen [5]) telkens hunne pogingen, doch niets mocht meer baten. Werkte dikwijls de houding van volk en geestelijkheid in goede richting mede, — zij begrepen spoedig, dat de dienst van Rome verkieslijker moest zijn dan die hunner zelfzuchtige heerschers, — het bleef alles vergeefs. En al meende, na het Concilie van Florence (1439), Paus Eugenius IV, dat het schisma werkelijk geëindigd was, dat hemel en aarde nu juichen mochten [6]), — toch bleek altoos weêr, dat aan een blijvenden vrede, met het eigenlijk Rusland

1) Frank o. c. S. 239—240. — Hefele o. c. S. 349—359. — Schmitt o. c. S. 135 enz. — *Acta Sanctorum*, l. c. §§, II, III. — *Quartalschrift*, (Linz 1905), H. II, S. 281. — *Die neuesten Zustände der Katholischen Kirche beider Ritus in Polen und Ruszland* [Teiner] Augsburg 1841, S. 1—130. Voor het aangeven van historische feiten werd ook doorloopend geraadpleegd *L'église Russe* par J. L. Gondal (Paris 1905).

2) Hefele, o. c. S. 357.

3) Frank, o. c. S. 239.

4) *Quartalschrift* (Linz 1906) S. 51. — Tournebize, I, p. 7, 38.

5) Hefele, o. c. S. 357.

6) Hefele *Conciliengeschichte*, B. VII, S. 742.

althans, niet viel te denken. De latere lijdensgeschiedenis der Rutheensche kerk [1]) en vooral die van het arme Polen [2]) zouden het bewijzen: in het oog der Czaren geen grooter misdaad dan vriendschap met Rome. Eerst in den laatsten tijd dreven hier en daar de sombere wolken uiteen en schoot een enkele, flauwe lichtstraal door [3]).

Wat had dus Byzantium Rusland gegeven? Wat kwam, vooral uit de onzuivere atmosfeer der Grieksche kloosters, naar de jonge kerk over? — Met een zwakke herinnering aan oude Helleensche beschaving, was het een veelal bedorven geloofsleer, dienstbaar gemaakt aan heerschzucht of eigenbelang [4]), en zeker niet het zuiver Evangelie des Heeren, dat louter van liefde en vrede sprak.

Wie echter wind zaaien, zegt Gods profeet [5]), storm zullen zij oogsten. Zoo ook hier. Het wapen, dat Byzantium gaf, zag het weldra tegen zich zelf gekeerd. Macht en onafhankelijkheid had het als hoogste goed gepredikt: die lessen van vrijheid waren door Ruslands vorsten maar al tespoedig verstaan. Niet lang heeft het geduurd of, hoofdzakelijk van den kant der wereldlijke macht, openbaarde zich de krachtige streving, niet alleen van Rome vrij te blijven, maar ook het onwaardig juk van Grieksche overheersching af te werpen. Was het een verkeerd begrepen nationaliteitsgevoel, door egoïsme ingegeven, dat weleer in het Grieksche schisma zegevierde, die overwinning zou zich, wij zullen het zien, in Rusland voltooien, ten nadeele van wie eerst ginds victorie zongen.

Aanvankelijk wisten de Patriarchen van Konstantinopel de Russische metropolitaanzetels voor hunne vertrouwelingen te

---

1) [Teiner] *Die neuesten Zustände etc.* S. 96, 131 etc. met bijbehoorende dokumenten 2, 3, 4 en 5. — *Die Staatskirche Ruszlands*, S. 27.

2) *Persécution et souffrances* etc. — *Die Staatskirche Ruszlands* (Teiner) S. 331 etc. — *Die neuesten Zustande* etc. S. 431—530. — *Le Catholicisme en Russie par* J. L. Gondal (Paris 1903).

3) *Quartalschrift* (Linz. 1906) H. I, S. 48.

4) *Acta Sanctorum* l. c. § VII. — *Quartalschrift* (Linz. 1906) S. 51. — V. Frank o. c 229, 276—277.

5) Osee, VIII, 7.

behouden; zoo hielden zij zich een rijke bron van inkomsten geopend [1]) en bleven meer zeker van den machtigen bondgenoot tegen het Pausschap. Doch reeds na den dood van Theopemt (1035—1051), den vierden metropoliet door Byzantium gezonden, beval Jaroslow I (1019—1054) eigenmachtig aan het te Kiew vergaderd episcopaat (1051) zijn gunsteling Hilarion als opvolger aan te wijzen, en sinds droomde hij zich Kiew, zijn hoofdstad, als een toekomstig »tweede Konstantinopel". Nog gelukte het, onder de volgende grootvorsten, den Patriarch van Konstantinopel nu en dan zijn candidaten op den Russischen metropolitaanzetel te plaatsen, maar toch schrok ten laatste een Isaslow II (1146—1154) er niet voor terug, alle Grieksche priesters uit Rusland te verdrijven, en trachtte, ondanks het verzet van zijn eigen clerus, Clemens, op zijn bevel tot metropoliet gekozen, te handhaven [2]).

Zou misschien de overheersching der Mongolen (1238—1480) [3]) hierin verandering brengen? Er was reden genoeg dat te verwachten. Dikwijls immers zagen de Russische vorsten, gebukt onder het juk dier vreemde dwingelandij, zich gedwongen, tot behoud van eigen macht, de tusschenkomst der kerk af te smeeken; en mocht de »orthodoxe", als beschermster van het koninklijk gezag, zich boven den vroegeren meester stellen, dit moest noodzakelijk hare zwakke positie versterken. — Inderdaad, die tijd van slavernij voor den staat, was voor de kerk een tijd van verademing.

Had zij echter gewonnen aan blijvende kracht? Is in later tijd de dankbare herinnering harer vroegere weldaden, van den kant der Czaren, der kerk een waarborg gebleven voor meerdere eerbiediging harer rechten? Helaas! neen. Nauwelijks was de staatkundige vrijheid heroverd of met dubbele woede zag zij het vroeger onrecht herleven. — Zoodra de zelfzuchtige vorsten meenden haar steun te kunnen ontberen, ontsloegen zij zich van alle verplichting.

In 1441 werd de laatste Grieksche metropoliet, Isidorus,

---

[1]) V. Frank o. c. S. 242.

[2]) Teiner, *Die St. K. Ruszl* S. 9 vv. — Schmitt, o, c. S. 148. vv.

[3]) Hefele, *Beiträge* etc. S. 353. vv.

verdreven [1]) en, sinds de benoeming van Jonas (1439–1460), is nimmermeer een metropoliet van Moskou [2]) door den Patriarch van Konstantinopel gezalfd. Hiermede was de scheiding feitelijk voltrokken; zij wachtte nog slechts haar wettelijke erkenning, en binnenkort is ook deze gevolgd.

Toen, bij de klimmende macht der Czaren [3]), Ruslands kerk altoos meer onder wereldlijk opperbestuur kwam te staan, verloor ten laatste de waardigheid van den metropoliet geheel haar beteekenis. Men begreep dus dat, wilde zij niet ten gronde gaan, men haar noodzakelijk met nieuwen glans moest omkleeden. Vandaar dat de vertrouwelingen van Feodoor I (1584, 1598) hem het plan ingaven Moskou te verheffen tot Patriarchialen Zetel. In Konstantinopel zag men terecht dat een weigering niet baten kon, men stemde dus gedwongen toe, en zoo vierde in 1580 [4]) de eerste Patriarch van Moskou zijn blijde intrêe binnen het heilig »derde Rome".

De gewelddaad van 1441 was bekrachtigd, Rusland en Byzantium waren wettig en voor immer gescheiden. Naar vasten regel was uit het eene schisma een tweede geboren en, al nam men in volgende eeuwen nog enkele uiterlijke vormen ten opzichte der Byzantijnen in acht, ook Rusland had zijn nationale, zijn autocephale kerk.

»Regnum sine patriarcha non staret", in waarheid, het wapen was gekeerd tegen wie het gesmeed had.

Zoo is dus onder de meest ongunstige omstandigheden het zaad des Evangelies in den toch reeds schralen bodem gelegd; de eenige die in staat was geweest het, ondanks allen tegenspoed, krachtig te doen ontkiemen, moest verre blijven, mocht haar moederlijke zorg niet geven.

[1]) Teiner, *Die St. K. Ruszl* S. 23—24.

[2]) Metropolitaanzetels waren achtereenvolgens: Kiew 988, Wladimir 1299 en Moskou 1328. Na 1328 droeg de Metropoliet den titel van »Metropoliet van Kiew, Moskou en gansch Rusland". — Teiner, *Die St. K. Ruszl.* S. 9. — Hefele, *Beiträge*, S. 354.

[3]) Sinds Iwan III (1462—1505) droegen alle Russische vorsten den naam van »Czar". Vóór 1462 had alleen Wladimir Monomachos (1116 te Kiew gekroond) dien titel gevoerd.

[4]) *Revue Augustinienne* (1905) p. 589—590.

Doch het Christelijk Rusland was nu van Grieksche overheersching vrij. Hoe heeft het zijn vrijheid gebruikt?
Heeft het nu een eigen weg gekozen, is het, innerlijke zwakheid bewust, elders genezing gaan zoeken voor de kwalen waarmede Byzantium het besmet had? — Neen! de vrijheid was loutere schijn. De »orthodoxe", de »autocephale" [1]) werd Ruslands kerk geheeten, het was beide bittere ironie. Vroeger had Byzantium haar van Rome gescheiden, nu, onder de macht der Czaren, werd zij gedwongen geheel op zich zelf te leven; bij zich zelf alleen mocht zij hulp zoeken, en ziedaar een nieuwe oorzaak van haar altoos dieper verval.

Wil de jonge plant zich ontwikkelen, zeker, dan moet zij voor alles haar wortels diep vastzetten in den bodem, dan mag en moet zij zich innig hechten aan den eigen grond. Wil zij echter tevens vruchten dragen, dan moet zij tegelijk naar omhoog zich verheffen, om toegankelijk te zijn voor invloed van buiten, dan moet zij vrij zich geven aan winden en regen, aan dauw en zonnelicht. Naar alle zijden moeten de breede armen zich strekken, om den Gever des levens te vragen, dat Hij Zijn licht en warmte zende. — Zóó nu moet ook het vrije volk, wil het tegelijk een krachtig volk zijn, de vrijheid allereerst gebruiken om, met opoffering van misplaatste liefde tot eigen vaderland, licht te zoeken, waar God het doet schijnen, den zegen des hemels, waar die te vinden is.

Helaas! dit mocht Rusland niet. Van Byzantium los, werd het genoodzaakt tot strenge afzondering, geïsoleerd voor elken invloed van buiten, vooral voor den heilzamen invloed van Rome.

Het Christendom is uit zijn aard de godsdienst der wereld. Wie het dus binnen bepaalde grenzen wil dwingen, wie, hoe dan ook, het den weg ter verovering der wereld afsluit, geeft daardoor allerduidelijkst blijk, dat de ware, Christelijke geest hem vreemd bleef en gaat terug tot het particularisme van het oude Israel [2]).

Welnu, dit valsch en exclusief nationalisme, dat, gelijk

---

1) Orthodox = rechtzinnig van leer. Autocephaal = staande onder eigen hoofd

2) Godefroid Kurth, *De kerk van Christus bij de keerpunten der geschiedenis.* (Sittard 1904) bl. 30 vv.

Sjolowjow aantoont, in het groote schisma tot heerschappij kwam, dat evenals het schisma zelf meer op egoïsme steunde dan op overwegingen van dogmatischen aard [1]), het is in den loop der volgende eeuwen immer de groote fout gebleven van Ruslands politiek.

Wie dan ook oprecht zijn onder hen, zal men terecht hooren klagen: »Wij heeten Christenen, doch niet voor ons rijpen de vruchten des Christendoms" [2]). Terwijl de overige Europeesche volken in het licht van hun Christelijk beginsel hand aan hand, langs de baan der ontwikkeling zijn opgeklommen, heeft het stelselmatig zich terugtrekken binnen eigen gebied, het weigeren van elken omgang met het Christelijk Westen, de Russische staatskerk gedoemd tot werkeloosheid en was oorzaak dat zij totaal onvruchtbaar bleef [3]). Altijd heeft zij de dwaze leer der Grieken verkondigd, dat met het zevende Algemeen Concilie de ontwikkeling der geloofsleer voor goed geëindigd was [4]), en vreemd bleef haar wat een Vincentius Lerinensis het Westen voorhield, dat namelijk de hemelsche dogmata niet geschonden of verminkt, maar wel duidelijker uiteengezet, nader omgrensd en verder mogen ontwikkeld worden. »Vanaf het eerste oogenblik van ons sociaal bestaan", zegt daarom Tschaadajew [5]), »is niets hoegenaamd van ons uitgegaan, dat strekken kon tot algemeen nut der menschheid, geen enkele nuttige gedachte ontsproot aan den onvruchtbaren bodem van ons vaderland, geen enkele groote waarheid is in ons midden opgestaan". Ja, Rusland heeft zelfs de kracht gemist, noodig om het weinige, wat Byzantium gaf, ongeschonden te bewaren. Ikonnikow, de geleerde Russische geschiedvorscher, verzekert ons, dat uit de literatuur der eerste eeuwen een meer zuiver Christendom

1) A. Leroy-Beaulieu zegt: „A Byzance, comme aujourd'hui en Russie, le principe des maux dont souffrit l'Eglise fut peut-être plutôt politique que religieux" o. c. p. 63.

2) Ferd. Knie, o. c. S. 43.

3) Teiner, *Die St. K. Ruszl.* S. 211—213.

4) Tournebize, o. c. T. II, p. 9—15. — *Quartalschrift* (Linz. 1906) S. 51—53.

5) V. Frank o. c. S. 41. — Leroy-Beaulieu, o. c. p. 228: „Pour la vie religieuse, comme pour la foi, la Russie n'a rien ajouté à ce que lui apportèrent les Grecs "

spreekt dan uit die van later tijd [1]). In de zestiende en zeventiende eeuw vooral begon zich een sterk bijgeloof te openbaren, waardoor het Christendom bedorven werd, waardoor het oude heidendom scheen te herleven. Ruslands kerk zou dus nimmer een duurzame geloofsleer kunnen geven, nimmer krachtig geloofsleven in het hart des volks wekken. Opgaande in hare vormen, in riten en ceremoniën [2]), was zij in waarheid een dier »cadavres gelés dont le froid a conservé les formes" [3]). Mocht zij nu of dan nog een poging wagen uit haren doodslaap op te staan, telkens wist het staatsdespotisme haar dit te beletten. Zag de clerus zijn burgerlijke rechten nu en dan door de Czaren beschermd, dezen eigenden zich, als de Grieksche keizers, in ruil daarvoor al meer en meer de heilige rechten toe, die uit hunnen aard van het kerkelijk gezag niet zijn te scheiden.

Rusland was te zwak om in eigen hart den Christenplicht te vervullen. Hoeveel te meer dan moest het daarin te kort schieten, waar het heil van anderen zulks vroeg. Vaak toonde het zich sterk als het gold verovering en verwoesting, maar tevergeefs vraagt gij naar wat op het gebied van vreedzame beschaving voor de overwonnen volkeren gedaan werd. Christelijk missiewerk, in den waren zin, is nimmer door Rusland volbracht [4]). En toch, ware het belijder geweest van het echt Christelijk beginsel, weldoende had het moeten uitgaan om ook anderen ten leven te roepen. Nu in haar onmetelijk graf bleef de orthodoxe staatskerk een doode gelijk; de ontelbare secten [5]), in haren schoot gevormd, waren geen teekenen van leven, doch bewijzen alleen van steeds dieper bederf, langzaam vorderende ontbinding. Wie dus, door valsche vaderlandsliefde verblind, de oogen niet moed-

1) Ferd. Knie o. c. S. 40.

2) *Historisch-politische Blatter*, B. 103, S. 133.

3) J. de Maistre, *Du Pape*, p. 310.

4) Teiner, *Die St. K. Ruszl.* S. 309—319.

5) *Zeitschrift f. kathol. Theol.* (Innsbruck 1890) S. 416. — V. Frank, o. c. S. 334. — Leroy-Beaulieu, o. c. p. 326 etc. — *Russische Sectirer* von Dr. C. N. von Gerbel-Embach (Heilbronn. 1883). — *Die Russische Sekten* von Karl K. Grass (Leipzig 1906).

willig sluit voor den kwijnenden toestand van zijn Rusland, moet, wij begrijpen het, wil hij oprecht zijn, getuigen: »Ik beken het met onuitsprekelijke smart, bij ons is de godsdienst volslagen werkeloos" [1]).

Het Russische volk is immer een volk zonder daden geweest, een volk dus zonder geschiedenis. Indien zij Ruslands bodem doorzoeken, zullen de vorschers der wetenschap hier of daar misschien curiositeiten ontdekken ter verrijking hunner verzamelingen en musea [2]), — nimmer zullen zij uit de historie des vaderlands iets aan het licht brengen, in staat de leemte der harten aan te vullen of de gezonken geesten op te beuren.

In het Westen zocht het Christelijk ideaal zich in kunsten en wetenschappen, op staatkundig en sociaal gebied te verwezenlijken. Voor goddelijk leergezag buigend, schreed men vrij en fier vooruit, terwijl het oog zich hoopvol op de verre, onbegrensde toekomst bleef richten; in Rusland had het valsch egoïsme van Byzantium elke werkkracht ontzenuwd. Men zocht er voor alles eigen geluk, en was dit bereikt naar men dacht, dan werd hooger plicht vergeten, en werkeloos vielen de handen in den schoot. — Als in het Westen [3]), had de beschaving, bij krachtigen steun der wereldlijke macht, uit de kloosters haar zegetocht moeten beginnen. Doch wat is geschied? De kloosterling had in Rusland een bijzonder machtigen invloed. „In no other country has the monk played a more effective part than in Russia". Maar tegelijk had ook hij juist het meest van Grieksche invloed geleden en de oude traditie scheen in het klooster-archief het veiligst bewaard. „The Russian monk did not contemplate the development of the manifold branches of intellectual and religious activity which flourish in the West" [4]). Ook

---

1) Ferd. Knie, o. c, S. 43.

2) Adolf Michaelis, *Die Archäologischen Entdeckungen des neunzehnten Jahrhunderts* (Leipzig 1906) S. 89 vv.

3) Kurth, o. c. S. 69 vv.

4) *Ecclesiastical Review* (Philadelphia, Dec. 1905). p. 575.

zijn werken dus is ijdel gebleven. „Les moines n'ont pu donner à la société les mêmes secours qu'en occident" [1]).

* * *

Na al, wat wij thans hebben gezien aangaande ontstaan en ontwikkeling van Ruslands Christendom, rijst als van zelf de vraag: hoe viel voor een volk als dit nog aan redding te denken? Van den eersten aanvang ver bij ons achter, zag het die klove gestadig verbreeden. Kon ooit nog het gemis eener eeuwenlange opvoeding worden vergoed? Zou men ooit, als het ware cursorisch, kunnen doorloopen, wat de geleidelijke loop der tijden anderen, slechts ten koste der grootste offers geleerd had?

Hiertoe was één middel, ja! De zoogenaamde »Sapodniki", de voorstanders der Westersche beschaving in Rusland, wezen het aan. Rusland moest besluiten zijn strenge afzondering op te geven, het moest den weg gaan, waarop Peter de Groote de eerste schreden zette, zich openstellen voor Westerschen invloed. Zoo alleen was het nog mogelijk, dat de weldadige wisselwerking met vreemde en gezonder krachten er den waren Christelijken geest, den geest van ontwikkeling deed ontwaken.

Wilde men echter hiertoe komen, dan werd eerst iets anders gevraagd. Voor alles had men te zorgen, dat bij alle overige kwalen niet bovendien gebrek aan zelfkennis heerschte; men moest den moed toonen eigen zwakheid te belijden en ophouden zich gelijk, laat staan zich hooger te stellen dan andere, waarlijk historische volken. Dit nu viel velen te zwaar; vooral de partij der Slavophielen heeft zich het krachtigst ertegen verzet. Volgens hen pleegt wie voor Rusland hulp uit den vreemde wil, verraad aan het vaderland. Verre van Rusland een geschiedenis te ontzeggen beweren zij, dat eigenlijk alleen het Russische volk recht heeft, de belangstelling van anderen voor zijn historie te vragen. Van den beginne, zoo heet het, bezat de Slavische volksstam de kiem eener grootheid, welke niet één der overige volken zich mocht droomen. Overig Europa

---

[1]) Leroy-Beaulieu, o. c. p. 228 vv.

is van den waren weg gelokt naar een weg van verderf, nu heeft God de Slaven, en vooral de Russen, bedeeld met heel bijzondere kracht en hen bestemd om het kwijnend Westen te redden, om door de zieke aderen weer nieuw en frisscher bloed te stuwen [1]). — Eens slechts was Rusland in gevaar! Het was toen de hervormingsplannen van een Peter den Groote het met overig Europa dreigden te vereenzelvigen. Wel hield men lang dien Peter voor Ruslands grootsten en meest verdienstelijken vorst, in waarheid echter was hij juist de kwade geest, die verraad pleegde aan voorvaderlijk geloof en beginsel, een antinationale dwingeland, die zich vermeten dorst het eigen volkskarakter te schenden. Menig andere natie ware mogelijk bij dien slag bezweken, Rusland echter kon het overleven, dank zijn alles trotseerende levenskracht. Wil dus Rusland vooruitgang, dan moeten zijn oude beginselen in eere hersteld, dan moet men trachten de eeuwen na Peter den Groote geheel te vergeten en teruggaan in ver historisch verleden.

Om vooruit te komen dus terug! Ziedaar het eenig praktisch besluit van wat deze Slavophielen leeren. Vraagt men, hoe dat besluit moet ten uitvoer gebracht, nooit zijn zij zoo weinig eenstemmig als wanneer het er op aankomt de middelen aan te wijzen ter verwezenlijking hunner plannen. Bij nadere beschouwing geven zij woorden slechts, strijdig met alle logica, spottend met elke praktijk.

Toch is hun even dwaze als verderfelijke leer snel en diep doorgedrongen tot alle lagen en standen der Russische maatschappij; alom oefende zij haar storenden en verwoestenden invloed uit. Zelfs de massa des volks, ofschoon ongeschikt tot geleerde beschouwingen en niet in staat de waarde van een wetenschappelijk systeem naar juistheid te schatten, was spoedig geheel van hare valsche stellingen vervuld; men gaf zich gemakkelijk en gaarne gewonnen. Zelfverheffing immers en eigendunk werden als hoogste deugden aangeprezen.

Wien zal het dan verwonderen, dat de weinigen, die, met den reeds vaak genoemden Tschaadajew, onverholen Rusland's

---

[1]) V. Frank, o. c. S. 30.

kwalen aan het licht brachten en vreemde tusschenkomst tot genezing daarvan noodzakelijk noemden, door de publieke opinie van landverraad werden beschuldigd? »Il n'y avait dans toutes les Russies pas assez de Sibéries, pas assez de mines, pas assez de knouts pour punir un homme traitre à son Dieu et à son pays", aldus naar Custine het algemeen oordeel [1]).

Aan die »Westerlingen" werd verweten, dat zij verzaakten aan hunne vaderlandsliefde. Doch al is vaderlandsliefde een edele kracht, uit natuur en historie geboren, al is het een kostbare deugd, waarheidsliefde staat hooger. Gene kweekt helden, deze echter brengt wijzen voort en weldoeners der menschheid. Ja! hij alleen mag roemen op ware liefde tot het vaderland, die voor zijn volk den weg der waarheid wil, het moge dan in den aanvang ook een weg van offer en vernedering zijn. Begint men met al wat nationaal is goed te prijzen, dan is men schuldig aan een valsch patriotisme, dat uit zijn aard traag is en altoos werkeloos zal blijven; dan heeft de wereldgeschiedenis geen zin, en Christus, die éénheid wilde, het Christendom, dat broederliefde predikt, moet noodzakelijk een dwaasheid schijnen. »Indem wir unsern Patriotismus zu unsrer Religion machen, können wir dem Gotte nicht dienen, welchen man im namen des Patriotismus had tödten wollen" [2]).

Bovendien, hij, die werkelijk gelooft in zijn volk, die in waarheid op deszelfs kracht vertrouwt, vreest geen vermenging met vreemde krachten. De voorvaderen, die in de 9de eeuw het staatkundig en Christelijk Rusland stichtten, vertrouwden zonder bedenking aan de Warängen van Scandinavië de vorming van het staatkundig bestuur [3]) en aan de Byzantijnen de prediking des geloofs; zij waren zich immers bewust van de kracht om zoo noodig misbruik en verdrukking te weren.

Ook Peter de Groote dus heeft waarlijk geloofd in zijn volk, toen hij het aanspoorde, om, als voorheen staatkunde

---

1) V. Frank, o. c. S. 34.

2) V. Frank, o. c. S. 121.

3) Hefele, *Beiträge* etc. S. 345.

en godsdienst, zoo ook verdere beschaving van anderen te leeren. Daargelaten voor het oogenblik de groote fout van zijn hervormingssysteem, waarin hij te veel zijn despotisme zocht te voldoen, ten koste vooral van de kerk, moet Rusland toch zeker in hem menige eigenschap huldigen, die hem boven zijn voorgangers verre verheft. Ten aanzien van heel de wereld had hij den moed in veel althans aan het oude Rusland te verzaken, door zijnen invloed bezweken oude instellingen, hij trachtte het roemloos verleden te doen vergeten voor betere toekomst. Zelf trok hij heen naar het Westen; daar de geringste van allen geworden, ons Holland kan het getuigen, keerde hij weder als de grootste der zijnen [1]). Hij bracht Rusland de vruchten van beschaving, van kunsten en wetenschappen, hier door den arbeid veler geslachten in den loop der eeuwen gewonnen. Hij had in waarheid zijn Rusland lief, daarom zou hij het verrijken met al de schatten, welke de wereld dier dagen hem aanbood. »Peter der Grosze fand bei sich zu Hause nur ein weiszes Blatt, und mit seiner starken Hand verzeichnete er darauf die Worte: Europa und Occident" [2]).

Hoe jammer dan, dat Peter I als hervormer een groote fout beging, een fout, die alle verdiensten overschaduwen zou en reeds in den beginne zijn arbeid noodzakelijk tot blijvende onvruchtbaarheid doemde.

Op het nog onbeschreven blad van Ruslands historie schreef hij »Europa" en »het Westen", doch »Rome" werd er vergeten. Kostbare vruchten van Westersche beschaving wist hij zijn land te geven. Hij vergat echter hoe zij gerijpt waren in het koesterend licht van Rome, gevoed uit de ééne bron der Waarheid; hoe zij dus, aan Rome's invloed onttrokken, noodzakelijk schoonheid en kracht verliezen zouden [3]).

---

1) V. Frank o. c. S. 50. J. Scheltema, *Peter de Groote, keizer van Rusland, in Holland en te Zaandam 1697—1717*. Amst. 1814.

2) Frank, o. c. S. 52.

3) Nog onlangs schreef A. Hugo in het Linzer *Quartalschr.* (1906, H. I. S. 49): »Das Volk selbst lebt allerdings noch in einer Art Halbbarbarei. Wohl kennt man die geistigen Errungenschaften des Westens und schätzt sie, man fordert die nationale Literatur und Kunst, aber alle Bildung ist bis auf den heutigen Tag nur wenigen, bevorzugten Kreisen direkt zugute gekommen".

Voor alles vroeg de Russische staatskerk hervorming; zij had vrijheid noodig en eenheid met het christelijk Westen. Doch Peter de Groote ook was te veel een Rus, hij kon als reformator zich zelf niet vergeten. Zijn volk zou hij vooruitbrengen, maar dan wilde hij tevens er zelf bij winnen. Meenend daarom, als zijn voorgangers, dat usurpatie van geestelijk gezag het best zijn positie van wereldlijk vorst zou versterken, heeft hij op kerkelijk gebied, daar, waar zijn hervormingswerk het dringendst noodig was, meer dan één van hen allen heerschzucht en egoïsme gediend.

Duidelijk zag ook hij de tallooze misstanden in de Russische staatskerk en heeft haar hervormd, niet echter om haar tot Rome te voeren, om haar de vrije dochter der ééne moeder te maken. Integendeel, door het instellen der rampzalige Synode [1]) vooral, ontnam hij haar allen schijn zelfs van vrijheid, verlaagde haar tot een louter wereldlijk instituut, tot een afdeeling, een willoos werktuig zijner machtige staatspolitie.

Vroeger reeds had Rusland zwaard en herderstaf in eene hand gezien, nu was die toestand door kracht van wetten bestendigd. Ook in het Westen hebben soms geestelijke en wereldlijke macht zich vereenigd, doch het was uitzondering en duurde slechts korten tijd. Wat Dante zijn Marco Lombardo van het Rome zijner dagen zeggen liet [2]):

».... Rome, dat eens heerlijk waakte
Voor 's werelds hoogste heil, had toen bestendig
Twee Zonnen, die de wegen wijzen konden
Van God en van de wereld. Maar, ellendig,
Heeft de eene de andere uitgebluscht. Verbonden
Zijn zwaard en herderstaf: dit zamen wezen
Richt beiden ook noodzakelijk ten gronden,
Daar zij, vereend, elkander niet meer vreezen.
Gelooft gij 't niet, let dan, hoe de aren groeien,
Want ieder kruid kent hij, die 't zaad mag lezen" —

dat woord werd eerst ten tijde van Peter den Groote volkomen waar voor het beklagenswaardig Rusland.

---

[1]) *Revue Augustinienne* (1905) p. 591 etc.

[2]) *Het Vagevuur*, vertal. v. Mr. J. Bohl. XVI, 105—114.

Christus was Priester, Koning, Profeet. Die driedubbele waardigheid moet in de Christenmaatschappij blijven leven. Haar priester moet drager zijn van goddelijk gezag, haar vorsten moeten met koninklijke macht zijn omkleed, en uit haar vrije volk zal de geest Gods velen tot profeten wekken, profeten, die alleen door werkzaam en vruchtbaar geloofsleven reeds getuigenis der Waarheid geven. Zoo zullen deze drie machten, in volkomen harmonie met elkander, levendig ons herinneren aan hun volmaakte éénheid in Christus. Gelijk nu, in het Westen, het Protestantisme die eenheid brak, toen het met zijn vrije prediking het geloofsleven des volks van het priesterlijk leergezag scheidde, zoo heeft Rusland den Koning boven den Priester gesteld en aldus de heilige éénheid geschonden.

Had de hervorming vrucht willen dragen, dan had zij hoofdzakelijk een positief geestelijke moeten zijn. Herstel der Christelijke éénheid, daardoor herstel van harmonie tusschen koninklijk en kerkelijk gezag, dat vooral had Rusland noodig, meer dan de sociale hervorming waaraan een Peter de Groote dacht.

»Gefesseld an einen unsauberen Leichnam der, selbst in Zersetsung begriffen, sie erstickt", had de Russische kerk behoefte aan vrijheid, vrijheid van prediking, vrijheid in haar bestuur, vrijheid vooral om in verbinding te treden met beter krachten van buiten, met die der *Una, Sancta, Catholica et Apostolica*. »Is het schisma — zoo zegt Sjolowjow — oorzaak geweest van ons lijden, dan zal de hereeniging der kerken alleen het begin zijn onzer genezing" [1]).

Opdat dan duidelijker blijke, hoe de orthodoxe kerk van Rusland door Peter den Groote van die noodige vrijheid beroofd werd, stellen wij ons voor in een volgend artikel een nadere beschouwing te leveren van de »Dirigeerende Synode", het kerkelijk bestuurslichaam door hem in het leven geroepen.

Warmond. L. WESTERWOUDT, Pr.

---

[1]) V. Frank, o. c. S. 149.

FLUCTUATIES EN MUTATIES.

NAAR DE ONDERZOEKINGEN VAN

PROF. HUGO DE VRIES.

»Das Alte stürzt, es ändert sich die Zeit,
Und neues Leben blüht aus den Ruinen".
SCHILLER.

»Ten allen tijde heeft de rijkdom, die de natuur in het leven van dieren en planten ten toon spreidt, de denkende geesten geprikkeld, om te trachten een inzicht te verkrijgen in de oorzaken, die dien vormenpracht teweeggebracht hebben. Een rechtstreeksch practisch belang had dit niet, of liever heeft het eerst in de allerlaatste tijden, in het bijzonder in den loop van de vorige eeuw, verkregen. Het was eenvoudig eene onbevredigde behoefte, de wensch om zich voor te kunnen stellen, waarom al die vormen er zijn, waarom zij eene zoo groote mate van harmonie vertoonen, waarom zij zoo in het oogloopend overal en steeds aan dezelfde onbekende wetten gehoorzamen.

»Zoolang de natuurwetenschap een onvoldoend gevuld magazijn was, dat niet het materiaal voor een grondig inzicht aanbood, greep men uit den aard der zaak naar bovennatuurlijke voorstellingen. Eerst toen de geologie onze blikken opende voor wat in lang vervlogen tijden geleefd heeft, begon de mogelijkheid van eene andere verklaring door te schemeren, en waagden enkele koene geesten het, die mogelijkheid aan te grijpen en te beproeven, wat door haar zou kunnen worden bereikt. Het feit, dat de aarde vele millioenen van jaren met levende wezens bevolkt is geweest aleer de mensch verscheen, dwong tot nadenken. De dagen van het scheppings-

verhaal waren geen dagen in de tegenwoordige beteekenis van het woord, maar zeer lange tijdvakken. De leer der uitgestorven planten en dieren voerde weldra tot de kennis van het feit, dat in de ontwikkeling der levende natuur een gestadige vooruitgang heeft plaats gevonden. Eerst kwamen lagere wezens, en allengs, in den loop der eeuwen, verschenen soorten en geslachten van meer saamgestelden bouw. Naast de behoefte om de tegenwoordige natuur te verklaren, ontstond noodzakelijkerwijze de drang, om die verklaring te zoeken in verband met het verleden, op den weg dus der geleidelijke ontwikkeling" [1]).

Het zal niet noodig zijn ons in de détails van de geschiedenis der plantenwereld te verdiepen om te begrijpen, dat de oplossing van het vraagstuk, door de Vries hier aangeroerd: het opsporen van het verband tusschen de nu levende flora en die, welke blijkens de getuigenis der gesteentelagen eens de aardoppervlakte tooide, ver van gemakkelijk is. Duidelijk blijkt dit uit het feit, dat de voorstelling van de wijze, waarop de ontwikkeling der plantenwereld zou hebben plaats gehad, haar uitdrukking vond in tal van theorieën, waarvan er geen enkele nog eene geheel bevredigende oplossing aan de hand heeft gedaan. En dat kan niet verwonderen. Men is nog steeds aangewezen op een betrekkelijk zoo geringe kennis van feiten, dat maar al te spoedig de hulp der fantasie moet worden ingeroepen, om door het smeden van hypothesen aan het gebrekkig weten tegemoet te komen. Nu is dit op zichzelf niet af te keuren; integendeel, de hypothese is een noodzakelijk uitvloeisel van de beperktheid van ons kenvermogen en in den vorm eener »werkhypothese" kan zij zelfs zeer vruchtbaar zijn Dit dankt zij juist hieraan, dat zij te omschrijven is [2]) als eene aanvaarding van mogelijkheden, die aan de ervaring getoetst kunnen worden, toegankelijk zijn voor waarneming en experiment. De »aanvullingshypothese"

---

[1]) Hugo de Vries, *Theorie en ervaring op het gebied der afstammingsleer* (*Onze Eeuw*, 1902, bl. 322—323).

[2]) J. Reinke, *Philosophie der Botanik*, S. 13.

echter, zeer kenschetsend »rustvoorstelling" genaamd, die als brug tusschen de waarnemingsfeiten geslagen, zich aan elk nader experimenteel onderzoek onttrekt, daardoor even weinig te bewijzen als te weerleggen is, heeft niet minder reden van bestaan. »Mit derselben Notwendigkeit — zoo drukt zich hierover Ratzel[1]) uit — mit der der müde Wanderer einen Platz sucht, wo er sich zur Ruhe niederlässt, auch auf die Gefahr hin, vom Froste getötet zu werden, strebt der Geist, der erdgeschichtliche Weiten überflogen hat, einem Abschluss zu. Er will nicht immer in eine Ferne blicken, wo kein Ende und kein Anfang ist. Man muss von einer gewissen Stelle ausgehen können und an einer andern Halt machen müssen".

Maar met dat al kunnen en moeten aan de »aanvullingshypothese" eischen worden gesteld; de noodzakelijkheid daarvan treedt wel duidelijker dan elders in de populaire werken van een extreem als Ernst Haeckel aan het licht, nog afgezien van het merkwaardig feit, dat wij bij dezen geleerde geen bescheiden onderstelling, maar een halstarrig dogmatisme vinden. Doel der wetenschap moet immers zijn, het aantal hypothesen zooveel mogelijk te beperken, en voor de onvermijdelijk resteerende eischt zij, terecht, eene maximale waarschijnlijkheid. Het motief der subjectieve bevrediging mag hier niet gelden; voor alles dient de natuurvorscher ervan doordrongen te zijn, dat het geen vooruitgang beteekent, eene oude onderstelling door eene nieuwe te vervangen, indien daarmede niet een beter inzicht, eene vereenvoudiging van voorstellingen gepaard gaat; zoo mogelijk een gezichtspunt wordt geopend, dat als basis voor nieuwe onderzoekingen dienst kan doen. Getheoretiseer in de ruimte heeft geen zin, maar is daarom, vooral op het gebied der afstammingsleer — waar vond men dankbaarder veld? — niet nagelaten. Een groote ommekeer heeft er nochtans gedurende de laatste decenniën in de wetenschappelijke wereld plaats gegrepen: er zijn daar, zooals Haeckel zich zoo gaarne uitdrukt, »vromen"

[1]) Bij H. Haas, *Vulkanismus*, S. 17—18.

binnengeslopen. Uit het kamp derzelfde geleerden, die eens de »kerkelijken" hard vielen om hun conservatisme, gaan thans stemmen op om te protesteeren tegen de lichtzinnigheid, waarmede wordt heengestapt over de moeilijkheden van een vraagstuk, dat eene materialistische of monistische wereldbeschouwing zoo gaarne als volkomen opgelost wil doen voorkomen. Er is een critische geest ontwaakt. Wij zien Reinke, om slechts een enkel voorbeeld te noemen, in zijne jongste natuurphilosophische werken met kracht te velde trekken tegen de onoordeelkundige vermenging van ervaringsfeiten en philosophische droomerijen, welke op geen gebied der biologie zoo sterk als op dat der afstammingsleer heeft plaats gevonden. »Ich halte meinerseits — aldus Reinke [1]) — die philosophische Spekulation für vollauf berechtigt neben der Erfahrung; unwissenschaftlich ist es in meinen Augen nur, wenn man sich nicht genau darüber Rechenschaft gibt, wo die Erfahrung aufhört und die Spekulation anfängt; Rechenschaft darüber, was in der Abstammungslehre naturwissenschaftliche Tatsache und was naturphilosophische Vermutung ist. Gerade auf diesem Gebiete sollen wir gewissenhaft scheiden zwischen den Ergebnissen der Beobachtung und den Erzeugnissen der Phantasie".

En R. Heinke [2]) drukt als zijne overtuiging uit, dat er langzamerhand genoeg gephilosopheerd is geworden over de verschillende vraagstukken der afstammingsleer om in te kunnen zien, dat men op deze wijze niet verder kan komen en dat de eenige weg tot vooruitgang ligt in de ontdekking van feiten, van vele nieuwe feiten. Daarom is op de eerste plaats van de experimenteele biologie en — blijven wij op botanisch terrein — van de experimenteele plantkunde, die hier te lande in Prof. Hugo de Vries zulk een uitnemend beoefenaar vindt, iets te verwachten voor een beter inzicht in het vraagstuk der veelvormigheid. Prof. de Vries is behalve experimentator ook theoreticus, en er zijn

---

[1]) *Philosophie der Botanik*, S. 123.

[2]) bij Fleischmann, *Die Descendenztheorie*, S. 14.

personen, die zich daaraan — niet geheel zonder grond — ergeren. Men heeft hem verweten [1]), zich met zijne pangenesisleer verder te hebben gewaagd op transcendent gebied, dan een philosoof genoegzaam verantwoord kan noemen; men heeft hem er over lastig gevallen, dat hij op sommige punten zijne fantasie te veel vrij spel liet, zooals waar hij met behulp van den zeer zwak geargumenteerden tijdduur der reeds hypothetische constantheidsperioden het aantal eigenschappen eener plant berekent. Maar men valle de Vries daarover niet te hard. Dat zijne wetenschappelijke tijdgenooten hem om de resultaten van zijne proefondervindelijke werkzaamheid zeer hoog schatten, weegt tegen het genoemde ruimschoots op. En men kan zelfs aan een deel zijner theoretische beschouwingen eene zekere practische waarde niet ontzeggen, als men bedenkt, dat hij bij zijne proefnemingen juist deze steeds voor oogen had. Helder in de uitdrukking van zijne gedachte, is de Vries er met zijne eenhedenleer zonder twijfel in geslaagd, de hoogst ingewikkelde vraagstukken der veranderlijkheid op botanisch terrein eenvoudiger en scherper dan ooit te voren gebeurd was, te stellen. Met de studie van de plant te vervangen door de bestudeering der eigenschap, het wezen der soort te karakteriseeren als een complex van eigenheden, die elk voor zich aan experimenteel onderzoek moeten worden onderworpen, heeft hij eene methode aangewezen, welke in hare toepassing uiterst practisch bleek. Of eigenschappen nu materieele dragers behoeven in den vorm van pangenen dan wel moeten gelden als uitingen van een protoplasma, waarvan ons het werken [2]) door systeemvoorwaarden en ontwikkelingsdominanten onder medewerking van energieën wordt »verklaard", blijft ten slotte onverschillig; het een noch het ander maakt ons het wezen der plant begrijpelijker. Wij kunnen alleen vaststellen, dat de verheffing der eigenschap tot biologische eenheid, bij alle theoretische vaagheid van het begrip, een belangrijke vooruit-

---

1) J. Reinke, *Philosophie der Botanik* en *Einleitung in die theoretische Biologie.*
2) J. Reinke, *Einleitung* etc.

gang beteekende. Niet alleen werd hiermede het inzicht vergemakkelijkt in de verschillende vormen van variabiliteit met inbegrip der mutabiliteit, maar de practische beteekenis bleek vooral duidelijk hieruit, dat bij de kruisings- en bastaardeeringsproeven naast de analyse zelfs de synthese met goed gevolg bekroond kon worden.

Dat de ontdekking der mutaties, waarvan het bestaan, hoewel in eenigzins anderen vorm, reeds vóór Darwin werd aangenomen, tot beschouwingen over hare waarde voor de afstammingsleer aanleiding moest geven, lag voor de hand, maar is eigenlijk slechts van bijkomende beteekenis. De tot nog toe bekend geworden mutaties in het plantenrijk vormen voor de ontwikkelingsleer zonder twijfel eene uiterst belangrijke bijdrage, evengoed als Wasmann's waarnemingen betreffende de geleidelijke omvorming van het kevergeslacht *Dinarda* [1]). Maar het zou voorbarig zijn te beweren, dat daarmede het probleem der afstamming reeds definitief tot eene oplossing is gebracht.

* * *

Aan de planten, die wij om ons heen zien, valt gemakkelijk waar te nemen, dat zij in hunne kenmerken niet volkomen constant zijn. Ook maken zij niet den indruk hun type altijd onveranderd te hebben bewaard. Want het valt op, dat sommige Linné'sche soorten zich kenmerken door een rijkdom van ondersoorten of varieteiten, die vanzelf de gedachte aan eene gemeenschappelijke afstamming opdringen, al kan men deze in de meeste gevallen ook niet historisch bewijzen. Van »varieteiten" spreekt men gewoonlijk meer in het bijzonder, wanneer de bedoelde vormen zich door een enkel, opvallend kenmerk van het »soort"-type onderscheiden, zooals dat bij onbehaarde planten ten opzichte van behaarde het geval is. Bij de »ondersoorten" strekken zich daarentegen de verschil-

---

1) E. Wasmann, S. J., *Gibt es tatsächlich Arten, die heute noch in der Stammesentwicklung begriffen sind?* (*Biol. Centralblatt*, XXI, 1901, No. 22, 23; *Die moderne Biologie u. die Entwicklungstheorie*, 1904, S. 210 vv.)

punten uit over het totaal der eigenschappen. Het feit, dat zij hun type onveranderd bewaren, door cultuur niet in elkaar kunnen overgaan, de omstandigheid, dat zij onderling soms even scherp onderscheiden zijn als de beste »soorten", heeft vele botanici voor deze typen de benaming »elementaire soorten" doen aannemen. Bij de bespreking der mutaties zullen wij nog uitvoerig op het verschil tusschen varieteiten en elementaire soorten terugkomen.

Op de veelvormigheid, die het gevolg is van bastaardeering, zullen wij in dit opstel niet verder ingaan; zij vindt volgens de Vries hare verklaring in verschillende combinaties van de erfelijke eigenschappen der gekruiste vormen. Wij moeten ons hier meer in het bijzonder bezig houden met de veranderingen, die aan de plant — alle kruising buitengesloten — kunnen optreden en welke als verschijnselen van variabiliteit in engeren zin en mutabiliteit worden onderscheiden.

De eerste soort van veranderlijkheid, die men ook *fluctueerende variabiliteit* noemt, is altijd en overal aanwezig en wordt door bepaalde wetten beheerscht waarvan men de ontdekking aan Quetelet en Galton te danken heeft. Zij uit zich eenerzijds hierin, dat de individuen van een en hetzelfde type onderling in verschillende kenmerken, zooals hoogte, aantal der voortgebrachte bloemen enz. afwijkingen vertoonen, anderzijds ook daarin, dat de organen van een en dezelfde plant — men denke slechts aan vorm en grootte der bladeren van één boom — aan schommelingen zijn onderworpen. Al deze afwijkingen groepeeren zich nu om eene gemiddelde waarde en wel op deze wijze, dat in overeenstemming met de waarschijnlijkheidswetten, de afwijkingen des te zeldzamer worden naarmate ze grooter zijn en omgekeerd ook in een des te grooter aantal individuen optreden naarmate zij zich minder van het normale gemiddelde verwijderen.

Geheel anders staat het nu met de *mutaties*, waarmede de Vries naar het voorbeeld van Darwin de plotselinge vervormingen aanduidt; hierbij ontstaan opeens, zonder overgangen, nieuwe elementaire soorten en varieteiten uit de moederplant. Van de natuur dezer mutaties is nog zeer weinig bekend,

want ofschoon zij niet al te zeldzaam zijn, werden tot nog toe slechts zeer enkele gevallen met voldoende nauwkeurigheid bestudeerd, hetgeen hieraan te wijten is, dat men ze gewoonlijk eerst opmerkte, als het reeds te laat was om op de wijze van ontstaan der nieuwe typen acht te geven. De nieuwe vormen blijken dadelijk na hun ontstaan constant; zij keeren niet tot het type der moederplant terug en zijn evenmin door selectie in elkaar over te voeren.

Het onderscheid tusschen de fluctuaties en mutaties heeft Reinke aanschouwelijk voorgesteld door een slinger, bestaande uit een gewicht, aan een dun koord opgehangen. In den rusttoestand hangt deze loodrecht naar omlaag: de fluctueerende variabiliteit doet den slinger nu om den evenwichtsstand — het gemiddelde type — in alle richtingen heen en weer schommelen, terwijl eene mutatie overeenkomt met eene verplaatsing van het ophangpunt.

In de practijk treedt het verschil tusschen variaties en mutaties [1]) scherp aan den dag bij de beschouwing van de teeltkeus in haar verschillende toepassing op tuin- en landbouwgebied. De nieuwe soorten en varieteiten, de z.g. »nouveautés", die telken jare in den handel worden gebracht en niet door bastaardeering ontstaan of uit het buitenland ingevoerd zijn, treden plotseling op, meestal in de tuinen der afnemers, waar te zamen niet alleen meer planten eener zelfde soort worden gekweekt maar ook gewoonlijk meer zorg en opmerkzaamheid aan elke plant afzonderlijk besteed kan worden dan in de kweekerijen. Deze nieuwe soorten worden door den kweeker, gewoonlijk tegen hoogen prijs, gekocht en van bijmengselen, die als gevolg van bastaardeering zelden ontbreken, gereinigd door de »atavisten" in den bloeitijd uit te roeien. Wanneer nu na vier, vijf jaar eene voldoende hoeveelheid zaad is verkregen, wordt de nieuwigheid in den handel gebracht. Daar de nieuwe soort constant is en dus door een ieder zonder moeilijkheid kan worden gecultiveerd, moet de geheele winst door het eerste jaar worden geleverd.

---

1) Hugo de Vries, *Die Mutationstheorie*, Bd I, § 7.

Daarom worden de nouveautés in het najaar door bijzondere prijslijsten aan zooveel mogelijk zaadhandelaren verkocht, die ze allen tegelijkertijd voor het eerst te koop aanbieden.

Met de veredelde rassen in den landbouw gaat het geheel anders; deze ontstaan niet door toeval, maar vinden hun oorsprong in de gewone variabiliteit. De kweeker zoekt de geschikte zaadplanten uit, teelt de zaden met zorg en gescheiden in het klein en vergroot door selectie langzamerhand de afwijkingen in de gewenschte richting, waarbij hij zich gewoonlijk slechts tot zeer enkele eigenschappen beperkt. De veredeling der rassen is eene uiterst moeilijke arbeid; zij vereischt talent in het uitzoeken, eene zeer grondige kennis der plantensoort en veel geduld, en ondanks dit al worden de aangewende pogingen nog niet altijd met goed gevolg bekroond. Ingeval men succes heeft, vermeerdert de waarde van het ras eerst langzamerhand, en als eindelijk het zaad in den handel kan worden gebracht, vindt de verkoop daarvan telken jare opnieuw plaats zoolang het kweeken wordt voortgezet. Want de verbeterde eigenschappen gaan achteruit zoodra ten behoeve der groot-cultuur het uitzaaien zonder scherpe keus van zaadplanten moet plaats vinden, wat niet te vermijden is. De winst keert dus hier elk jaar opnieuw terug, totdat het ras door een beter overvleugeld en gedeeltelijk of geheel verdrongen wordt.

* * *

Alvorens deze inleiding te besluiten eene korte opmerking. Voor plantkundigen is dit opstel niet geschreven; ook wie met de grootere werken van de Vries [1]) bekend is, legge het gerust ter zijde: hij zal er niets nieuws in vinden. Het is onze eenige bedoeling geweest bij de voornaamste proeven [2])

---

1) Hugo de Vries, *Die Mutationstheorie*, 2 Bde, 1901—'03; *Species and Varieties, their Origin by Mutation (Lectures delivered at the University of California)* 1905. Zoo juist verscheen van dit laatste werk naar den 2en druk eene Nederlandsche vertaling door Dr. P. G. Buekers onder den titel: *Soorten en Varieteiten; hoe zij ontstaan door mutatie* (Haarlem 1906).

2) Eene bespreking der kruisings-experimenten moet achterwege blijven.

van den Amsterdamschen hoogleeraar een oogenblik stil te staan, en de gevolgtrekkingen, die hij gemeend heeft daaruit voor de afstammingsleer te mogen afleiden, weer te geven. Daartoe hebben wij de bedoelde werken, afgezien van de volgorde in de behandeling der stof, nagenoeg op den voet gevolgd; men zoeke in het volgende een résumé, geene critische studie. De volgende regelen zullen dus vóór alles het onderscheid tusschen *fluctuaties* en *mutaties* moeten toelichten en zoo de gevolgtrekking aannemelijk maken, dat de selectieleer, die bijna eene halve eeuw onder den naam van Darwinisme de kern heeft uitgemaakt van natuur-philosophische bespiegelingen en de basis heeft gevormd voor biologisch onderzoek, binnen korten tijd nog slechts historische waarde zal bezitten. Zooals blijken zal, schept de natuurlijke teeltkeus geen soorten, maar roeit ze uit; zij vormt niets nieuws, maar kiest uit het bestaande: zij brokkelt het minderwaardige gesteente weg tusschen de meer resistente, edeler kristallen, die erin besloten zijn.

I. FLUCTUATIES.

Met variabiliteit in engeren zin wordt dus het verschijnsel aangeduid, dat de planten van een en dezelfde ondersoort of varieteit onderling afwijkingen vertoonen en daarnaast eveneens de gelijksoortige organen op een en hetzelfde individu niet identiek zijn. Van deze verschillen kan men gemakkelijk een overzicht verkrijgen door bij de vergelijking van een aantal planten of wel van de gelijksoortige organen op ééne plant, slechts één enkel kenmerk in het oog te houden. Telt men b. v. bij een aantal madeliefjes het getal der lintbloemen in het eindhoofdje, dan zal blijken, dat dit lang niet standvastig is; hetzelfde geldt voor de stralen der hoofdjes op één plant. Maar van regellooshеid is hierbij geen sprake, zooals door het volgende voorbeeld met cijfers bewezen wordt. Door meting vond de Vries, dat bij 568 rijpe droge vruchten van de St. Teunisbloem *(Oenothera Lamarckiana)* de lengte afwisselde tusschen 15 en 34 millimeter, zooals onderstaande

tabel aangeeft; hierin beteekent de bovenste reeks de lengte, de onderste rij cijfers het overeenkomstig aantal vruchten [1]):

Lengte in mM.	15	16	17	18	19	20	21	22	23	24	25	26	27	28	29	30	31	32	33	34
Aantal vruchten	1	1	5	11	17	27	37	62	74	83	79	51	43	32	18	13	5	5	3	1

Men ziet, dat de vruchtlengte om eene gemiddelde waarde van 24 mM. als 't ware heenschommelt en wel in dier voege, dat de afwijkingen van dit gemiddelde des te zeldzamer worden naarmate ze grooter zijn. Een overeenkomstig verschijnsel werd het eerst door Quetelet waargenomen bij metingen, op menschenschedels verricht, en voerde tot de ontdekking der wet, die naar dezen geleerde genoemd is. Volgens deze wet gedragen zich de bedoelde schommelingen geheel naar de bekende waarschijnlijkheidswet, die door de coëfficienten van het binomium van Newton, $(a + b)^n$, tot uitdrukking wordt gebracht. Men kan namelijk de boven gegeven cijfers grafisch door eene kromme lijn voorstellen wanneer men, uitgaande van een bepaald nulpunt, op eene horizontale lijn de *lengte* der vruchten, in eene richting loodrecht daarop het overeenkomstig *aantal* afzet. Men verkrijgt zoo op de verticalen een aantal punten, die na verbinding eene curve leveren, welke in haar vorm doet denken aan de silhouet van een kegelvormigen berg. De kromme verheft zich op een afstand van den oorsprong die overeenkomt met eene vruchtlengte van 24 mM. het verst boven de horizontale ordinaat en daalt van dezen top naar beide zijden geleidelijk en ongeveer symmetrisch naar de horizontale af.

Het feit nu, dat bij eene toename van het aantal onderzochte vruchten deze variabiliteitskromme steeds nauwkeuriger met de waarschijnlijkheidscurve samenvalt, maakt het mogelijk de eigenschappen van deze laatste op de eerste toe te passen. Dit heeft ten gevolge, dat de variabiliteitskromme bepaald blijkt te zijn door slechts twee grootheden: de gemiddelde waarde van het onderzochte kenmerk — hier de vruchtlengte — en de amplitude der schommeling.

Galton neemt als *gemiddelde* die waarde aan, welke door

1) *Die Mutationstheorie*, Bd. I, 312.

de helft der individuen overschreden, door de andere helft niet bereikt wordt. Deze z. g. »mediaan" valt reeds bij een beperkt aantal waarnemingen voldoende nauwkeurig samen met die waarde — hier 24 mM. — welke aan het grootst aantal individuen (83) gemeen is, en kan daardoor zeer gemakkelijk bepaald worden.

Anders staat het met de *deviatiewijdte*. Want het is duidelijk, dat — om bij ons voorbeeld te blijven — eene lengte van 15 mM. evenmin de beteekenis heeft van eene absoluut onderste grens als 34 mM. die van eene bovenste. Integendeel, men kan zich gemakkelijk voorstellen, dat ook vruchtlengten van 14, 13 en minder, aan den anderen kant van 35 mM. en meer zullen gevonden worden, indien men slechts het aantal onderzochte vruchten grooter neemt. Zóó goed blijkt hier de waarneming in overeenstemming met de genoemde waarschijnlijkheidswet, dat men zelfs van te voren door berekening kan vaststellen, hoeveel exemplaren men minstens zal moeten onderzoeken om eene zekere grootte van afwijking aan te treffen. Wel bestaat er practisch eene limiet doordat het getal der te onderzoeken vruchten ongeëvenredigd hoog moet worden opgevoerd om de beide grenzen, waartusschen de schommelingen plaats vinden, ook maar een weinig uiteen te schuiven. Maar desondanks brengt de bepaling van de grootte der deviatiewijdte uit de vergelijking van de grootste met de kleinste vormen, door de zeldzaamheid van het voorkomen der extremen, eigenaardige moeilijkheden mede.

En om deze te ontgaan neemt Galton, in overeenstemming met de »waarschijnlijke fout" der waarschijnlijkheidsleer, als maat voor de afwijking van het gemiddelde die waarde aan, welke juist door het vierde deel der individuen wordt overschreden en noemt deze »quartiel". Aan elke zijde van de mediaan vindt men dus een quartiel. Is de kromme symmetrisch, dan worden beide quartielen aan elkaar gelijk; wijken zij binnen het gebied der waarnemingsfouten van elkaar af, dan is hun gemiddelde waarde $Q = \frac{Q_1 + Q_2}{2}$, de gezochte maat voor de deviatiewijdte van het onderzochte kenmerk.

Het gebeurt echter meermalen, dat de fluctuatiekromme niet met de waarschijnlijkheidscurve samenvalt en de wet van Quetelet hare geldigheid schijnt te verliezen. Het zou ons te ver voeren op de verschillende typen van abnormale krommen in te gaan. Maar wij kunnen in het voorbijgaan even opmerken, dat b. v. *onsymmetrische* krommen kunnen optreden, wanneer het gemiddelde van een varieerend aantal dicht bij nul ligt en de afwijkingen zich dus naar boven verder kunnen uitstrekken dan naar beneden. Soms varieert een kenmerk slechts naar ééne richting, zooals het aantal bloembladen bij de boterbloem, dat wel méér, maar nooit minder dan vijf bedraagt; men krijgt dan *halve* curven. Heeft men ten slotte eene *meertoppige* kromme, dan kan dit in sommige gevallen er op wijzen, dat de onderzochte exemplaren behooren tot verschillende rassen, die — vaak voor het oog onzichtbaar — dooreen staan. Om kort te gaan: de Galtoncurven vormen bij het statistisch onderzoek een hulpmiddel, dat voor de experimenteele plantkunde van de allerhoogste beteekenis is. Omdat wij ze daarom later meermalen zullen ontmoeten, hebben wij er hier enkele woorden aan gewijd, om thans over te gaan tot de behandeling der vraag, welke oorzaken de merkwaardige fluctuaties te voorschijn roepen. Dat die oorzaken vele in aantal moeten zijn blijkt hieruit, dat de fluctuaties de waarschijnlijkheidswet volgen en dus van het z. g. »toeval" afhankelijk zijn. Slechts van enkele factoren is de invloed bekend, en het loont de moeite, deze bij een enkel voorbeeld nader te beschouwen. Wij zullen daartoe de proeven beschrijven, door de Vries met veel succes genomen op *Papaver somniferum monstruosum* of *polycephalum* [1]).

* * *

De genoemde papaver dankt haren toenaam »*monstruosum*" aan eene merkwaardigheid, die als pistillodie der meeldraden wordt aangeduid. Deze bestaat hierin, dat een kleiner of

[1]) *Spec. a. Var.* Lect. XIII: *Pistillody in Poppies*, p. 367—399.

grooter aantal der meeldraden, die in een krans om de centrale doosvrucht staan, in vrouwelijke organen, stampers, veranderen. Gewoonlijk betreft de verandering alleen de meer centraal geplaatste meeldraden, terwijl de buitenste normaal blijven en in vruchtbaarheid voor geen andere onderdoen.

De vervorming der meeldraden uit zich hierin, dat de helmdraad overgaat in eene buis, waarin eene wisselende hoeveelheid eitjes worden voortgebracht, welke onder omstandigheden zelfs kiembaar zaad kunnen leveren; de helmknop maakt plaats voor eenige zijdelings uitstekende blaadjes, die den stempel vormen.

De pistilloïde vorm is erfelijk, zooals blijkt uit het feit, dat zij reeds meer dan eene halve eeuw als tuinbouwvarieteit bekend staat, niettegenstaande zij als eenjarige plant steeds uit zaad moet worden gewonnen. De monstrositeit vormt een constant kenmerk; zij is *altijd* aanwezig, zij het ook in zeer wisselenden graad, en blijkt onder den invloed van uitwendige omstandigheden uitermate variabel. Zij schommelt daarbij op de hierboven besproken wijze om een gemiddeld type met een half gevulden krans van abnormale meeldraden, maar bereikt daarbij nooit de uitersten van eene absoluut normale bloem eenerzijds, een vollen krans van uitsluitend monstreuze meeldraden aan den anderen kant. In de meest anomale exemplaren blijken steeds nog gewone meeldraden in voldoend aantal aanwezig om de centrale capsula te bevruchten, terwijl in de bloemen, waar de monstrositeit hare geringste ontwikkeling bereikt, altijd nog rudimenten van verharde helmdraden te vinden zijn.

Maar tusschen deze grenzen treft men alle mogelijke overgangen aan en om het gemiddelde — een half gevulde krans van 50—100 veranderde meeldraden — hebben schommelingen plaats volgens de Quetelet'sche wet, waarbij de afwijkingen te zeldzamer worden, naarmate zij grooter zijn. Ook de meeldraden zelf komen in verschillende graden van vervorming voor. Naast meeldraden, die in een volledig vruchtblad met vruchtbeginsel, stijl en stempel zijn veranderd, staan andere waarbij de stempel ontbreekt of onvolmaakt gevormd is;

elders is het vruchtbeginsel slechts gedeeltelijk tot ontwikkeling gekomen, dan weer zijn de meeldraden teruggebracht tot dunne, harde steeltjes, die zonder duidelijke afscheiding in den bloembodem overgaan.

De ontwikkeling der monstrositeit blijkt nu door gunstige levensomstandigheden in hooge mate bevorderd, door ongunstige even sterk belemmerd te worden. Het is bekend, dat eene plant in goed gemeste aarde gewoonlijk veel krachtiger zal opgroeien dan in een schralen bodem; de betere voeding is natuurlijk de oorzaak van dit verschil. De afwijkingen, die men nu tusschen de gelijknamige organen op één en dezelfde plant aantreft, moeten ook op rekening van analoge oorzaken worden geschreven. Sommige knoppen worden door de plant beter gevoed dan andere, en ieder oplettend waarnemer weet, dat de eindbloem, die den hoofdstengel kroont, gewoonlijk veel grooter en krachtiger ontwikkeld is dan de bloemen der zijtakken. Dit verschijnsel wordt ter onderscheiding van de individueele verschillen — die dus tusschen de planten onderling optreden — »partieele" variabiliteit genoemd. Zeer sterk uit zich deze bij de pistilloïde papaver. Planten, die in de eindbloem meer dan 100 veranderde meeldraden hebben, vertoonen in de bloemen der zijtakken kransen met minder dan 50, en deze verhouding verandert niet merkbaar, wanneer het aantal der secundaire stampers in de eindbloem — door den invloed van een schralen bodem — tot 10 of 20 is teruggebracht. Dat de ontwikkeling der monstrositeit met eene krachtige ontplooiing der bloem gelijken tred houdt, blijkt behalve hieruit nog zeer duidelijk uit het feit, dat het aantal vervormde meeldraden vrijwel in evenredige verhouding staat tot de afmeting van de vrucht, die zij omgeven. Zoo vond de Vries voor vruchten met minder dan 50 veranderde meeldraden een gemiddeld gewicht van 5 Gram, voor dezulke met 50—100, 7 Gram, terwijl vruchten, die zich kenmerkten door het bezit van een zeer mooien krans van secundaire stampers zelfs 10 Gram wogen.

Beperken wij ons een oogenblik tot de verschillen tusschen de individuen onderling, dan rijst de vraag, of de invloed

der uitwendige omstandigheden daarvoor eene genoegzame verklaring aanbiedt. Zooals ieder weet, zijn de zaden niet volkomen gelijk; eenige ontkiemen eerder, andere later. Verheft het plantje op een zonnigen dag zijn kopje boven den grond, dan geniet het reeds dadelijk het voordeel, door assimilatie organisch voedsel te kunnen vormen; slecht weer is voor dit laatste niet bevorderlijk. Dan is het zelfs ten koste van de grootste zorg niet mogelijk een bloembed zoo gelijkelijk te bemesten, dat alle plantjes, wat dit punt betreft, in volkomen dezelfde omstandigheden verkeeren. En de invloed der bemesting is niet gering te achten. Sterkere bemesting voert tot krachtiger ontwikkeling van de plant, tot rijker ontplooiing van de bladeren en indirect dus weer, door eene betere opname van koolzuur uit de lucht, tot eene grootere productie van organisch voedsel. Van grooten invloed blijkt de besproeiing te zijn. Wie wel eens oplettend naar een met zorg geprepareerd bloembed heeft gekeken, weet dat de bodem nooit zóó vlak kan worden gemaakt, dat bij het begieten — waarbij nog de kracht van den straal het hare ertoe bijdraagt — geen oneffenheden voor den dag komen. Het water stroomt in kuiltjes weg en draagt hier fijn slib bijeen, dat nog lang vochtig blijft, terwijl de hooger gelegen, uit iets grooter korrel bestaande scheidingsruggetjes veel sneller uitdrogen. Het gevolg hiervan is, dat men op een bed, waar gezaaid is, na een regenbui niet zelden in de gevormde kuiltjes de planten hoopsgewijs opeen ziet staan, terwijl zij op de tusschengelegen, drogere plaatsen nog ontbreken. En de invloed van de ruimte, ten slotte, is ook welbekend. Te dicht opeen staande planten groeien zwak op, blijven dun van stengel, meestal onvertakt, kunnen zich, in één woord, niet normaal ontwikkelen. Duidelijk ziet men dit op een korenveld, waar juist langs den rand de planten het krachtigst zijn opgegroeid en vele, groote aren voortbrengen.

De invloed van al deze factoren, die als »voeding" in den meest ruimen zin worden samengevat, heeft de Vries met veel succes bij de pistilloïde papaver nagegaan. Aller-

eerst die van ruimte en licht. Hij zaaide op twee gelijke, naast elkaar gelegen bedden per vierkante meter $2^1/_2$ c.c. goed gemengd zaad van gelijken oorsprong uit. De planten, die op het eene bed ontkiemden werden ongemoeid gelaten, van die op het andere bed werd de helft uitgerooid. Het resultaat was, dat op het eerste papaverbed op ongeveer 500 bloeiende exemplaren er 360 bijna geen pistillodie vertoonden en slechts 10 een vollen krans bezaten. Waar echter de helft der plantjes was verwijderd, bleek de ontwikkeling der anomalie veel gunstiger; op 150 planten kwamen hier 32 met een vollen, bijna 100 met een halven krans en slechts 25 met bijna geen pistillodie voor. Natuurlijk neemt deze gunstige verhouding niet onbeperkt toe, als men de planten steeds verder uiteen plaatst. Voor de ongestoorde ontwikkeling der anomalie is een minimum afstand vereischt; wordt deze vergroot, dan heeft dit geen verdere verbetering ten gevolge.

Om den invloed van den bodem na te gaan, zaaide de Vries van eene hoeveelheid zaad tegelijkertijd een gedeelte in goed gemeste aarde, op een niet geprepareerd bloembed, en in bijna zuiver zand. Terwijl overigens de behandeling der planten geheel dezelfde was, leverde van de eerste groep de helft volle kransen van vervormde meeldraden; van de tweede slechts het vijfde; en van de laatste een nog kleiner breukdeel. Ook bleek op de ontwikkeling der anomalie de volle zon zeer voordeelig, slecht weer zeer hinderlijk te werken.

Intusschen is het duidelijk, dat de genoemde uitwendige invloeden zich niet gedurende den heelen tijdduur van het plantenleven met gelijke kracht zullen doen gelden. Want op den ontwikkelingsgang van een orgaan kan slechts zoolang worden ingegrepen, als de ontwikkeling niet is geëindigd. Opent men voorzichtig een zeer jongen rozeknop, dan kan men zonder moeite daarin alle blaadjes, meeldraden en stampers, die de ontloken bloem zullen samenstellen, waarnemen; bij nader toezien zal zelfs blijken, dat zoowel het stuifmeel als de eitjes reeds aanwezig zijn. De *ontwikkeling* is blijkbaar al geëindigd en de reeds bestaande deelen hebben nog maar

door *groei* in omvang toe te nemen, om samen eene volmaakte roos te vormen. Wel kan men door uitwendige invloeden, zooals zeer slechte verzorging, aan de schoonheid van de bloem nu nog ernstige schade toevoegen, maar daarbij blijft het aantal der organen, der meeldraden en stuifmeelkorrels b. v. geheel onveranderd. Enkel en alleen op den *groei*, niet meer op de ontwikkeling in engeren zin, kan invloed worden uitgeoefend.

Hetzelfde geldt voor de pistilloïde papaver. Er is een oogenblik in de levensgeschiedenis van den knop, dat het geheel vast staat, hoeveel meeldraden er in stampers zullen veranderd zijn. Wanneer dit oogenblik precies intreedt is natuurlijk zeer moeilijk met juistheid te zeggen, maar het is mogelijk eene tijdgrens aan te geven. De Vries merkte namelijk op, dat de eindbloem reeds bij plantjes van 7 weken, die eerst eene hoogte van 5—6 c.M. hebben bereikt, haar eigenlijke ontwikkeling heeft voltooid en de periode van zuiveren groei een aanvang heeft genomen. De knop, die eene grootte van bijna één millimeter bezit, vertoont dan reeds onder den microskoop alle meeldraden en secundaire stampers als kleine knobbels op den bloembodem en al zijn zij nog niet van elkaar te onderscheiden, toch is te verwachten, dat de structuur dezer embryonale organen reeds onvermijdelijk voerèn zal òf tot normale òf tot veranderde meeldraden. En dat wordt bevestigd door de proefnemingen. Werd toch eene papaverplant, nadat de bloemknop het bovenbedoelde stadium was ingetreden, op een of andere wijze gehavend, dan bleek dit op het aantal der monstreuze meeldraden van geen invloed meer te zijn: men kreeg zwakke planten, die in de eindbloem toch de abnormaliteit in hoogen graad bleven vertoonen. Werden echter van den anderen kant de plantjes, na in ongemesten grond gekiemd en dan in potten met zeer goed gemeste aarde overgeplant te zijn, van hieruit een paar weken later naar een bloembed overgebracht, dan uitte zich de schadelijke invloed van het overplanten in den vormingstijd van den eindknop op deze wijze, dat de volwassen planten, die krachtig opgegroeid, in het

bezit waren van een weelderigen bladtooi en vele, groote bloemen voortbrachten, in de eindbloem bijna zonder uitzondering arm bleken aan anomale meeldraden. En dit terwijl de papavers, uit hetzelfde zaad onder normale omstandigheden gekweekt, op vier zwakke exemplaren na, alle een meer dan halfgevulden krans van secundaire stampers vertoonden.

Uit zijne proeven leidt de Vries af, dat de »gevoeligheid" voor uitwendige invloeden bij een orgaan op jeugdiger leeftijd grooter is en langzamerhand vermindert. Natuurlijk begint de z. g. gevoeligheidsperiode niet eerst na de ontkieming, maar zij moet, zooals men licht inziet, reeds met de bevruchting van de eicel een aanvang nemen. Want van dat oogenblik af beginnen reeds uitwendige invloeden op het zich langzamerhand ontwikkelend zaadje in te werken. Wij hebben maar te denken aan de zeer groote verschillen tusschen de ouderplanten, tusschen de stengels en de bloemen, waar de zaden rijpen, om in te zien, dat de ontwikkeling van het zaad door vele verschillende omstandigheden wordt beïnvloed. Het is duidelijk, dat slechts goed gevoede planten ook goed gevoede, krachtige zaden kunnen voortbrengen. En begrijpelijk wordt, dat omgekeerd de verschillen tusschen de zaden van ééne varieteit, ja zelfs tusschen die, welke op ééne plant gerijpt zijn, geschreven kunnen worden op rekening der ouders en voorouders, wat de inwendige oorzaken der fluctuabiliteit ten slotte weer op uitwendige terugbrengt. Ofschoon de keuze van het zaad blijkens het voorgaande van invloed moet zijn op de ontwikkeling der plant, blijkt toch de voeding in den meest uitgebreiden zin — licht, ruimte, bemesting, vocht enz. — gedurende de bedoelde gevoeligheidsperiode het meest de afwijking van het gemiddeld type te bepalen. Door telkens van het zaad der meest monstreuze bloemen uit te gaan, gelukte het De Vries in 3 jaren tijds in de beste bloem het aantal veranderde meeldraden van 40 op 120 te brengen, en eene tegengestelde selectie reduceerde in denzelfden tijd de monstrositeit bij het meerendeel der aanplant tot minder dan een halfgevulden krans. Maar door invloed van uitwendige omstandigheden was het mogelijk in één enkel jaar den

geheelen vooruitgang te doen verloren gaan of zelfs naar de tegengestelde zijde te doen omslaan. Op de quaestie, welk aandeel de ouders en voorouders en welk de direct op de plant werkende uitwendige omstandigheden in het tot stand komen der afwijking hebben, zullen wij later nog terugkomen. In elk geval blijkt uit het voorgaande, dat bij voortzetting der cultuur uitsluitend met het zaad der beste bloemen, de exemplaren, die ten slotte het meest in positieve richting afwijken, ook het best gevoed zullen zijn. Niet alleen het best gevoed gedurende het leven op het bed, maar ook tijdens de embryonale ontwikkeling en de voorbereiding daarvan in het leven der ouders en misschien grootouders. Vandaar dat De Vries er niet in kon slagen bij de pistilloïde papaver het optreden van een rijken krans van vervormde meeldraden los te maken van krachtig ontwikkelde planten. Beide eigenschappen bleken onafscheidelijk samen te gaan en het eenig bekende, boven besproken geval, dat voor het tegendeel zou kunnen pleiten, maakt slechts schijnbaar eene uitzondering.

* * *

De boven besproken variabiliteit is van bijzondere practische beteekenis, doordat de eigenschappen der beste exemplaren in meerdere of mindere mate op het nageslacht kunnen worden overgedragen. Bij eene vermenigvuldiging van planten door *zaad* verkrijgt men nu geheel andere resultaten dan bij eene voortplanting langs vegetatieven weg, door *stekken* of *enten*. En dit verschil vindt hare verklaring in de grootere gevoeligheid tijdens de allereerste ontwikkeling. Inwendige factoren bepalen het type, geven in hoofdlijnen de gedaante der plant; uitwendige invloeden veroorzaken de schommelingen hieromheen, de fluctuaties. Hun inwerking begint reeds dadelijk na de samensmelting der sexueele cellen, die zelf weer onder den invloed van uitwendige omstandigheden zijn gerijpt. Daar alle deelen van de plant in dit vroegste stadium nog maar in aanleg bestaan, drukken de levensvoorwaarden hun stempel op het geheel, de grond

wordt gelegd voor de verschillendheid der planten als geheel, dus voor de *individueele variabiliteit.* Zoodra nu echter de ontwikkeling van de kiem zoover is voortgeschreden, dat de organen zich beginnen te differentieeren, richten zich de invloeden tot elk orgaan afzonderlijk; de kans, dat alle gelijknamige organen in gelijke richting worden beïnvloed, wordt steeds kleiner en de *partieele variabiliteit* ontstaat. Men kan daarom de individueele afwijkingen als zaad-variatie, de partiëele als knopvariatie aanduiden.

Met het voorgaande als basis is het nu niet moeilijk in een gegeven geval de vraag te beantwoorden, of men voor de vermenigvuldiging van eene plant, die in hooge mate eene gewenschte gunstige eigenschap bezit, den sexueelen dan wel vegetatieven weg zal inslaan. De zeer groote gevoeligheid in de jongste stadiën der kiemontwikkeling heeft ten gevolge, dat een aanplant, uit zaad verkregen, nooit die groote gelijkvormigheid vertoont, welke stekculturen kenmerkt. De planten toch, die uit stekken opgroeien, vormen met de moederplant eigenlijk slechts één individu; zij zijn er deelen van en kunnen daardoor in hunne eigenschappen slechts aan — geringe — partieele schommelingen onderworpen zijn. Voor het optreden van zeer ongunstige afwijkingen bestaat dus bij vegetatieve vermenigvuldiging geen gevaar, maar evenmin heeft men kans op die gunstige deviaties, welke voor het kweeken van veredelde rassen het onontbeerlijk materiaal leveren.

Wij kunnen hier een oogenblik stilstaan bij een cultuurgewas dat sinds menschenheugenis door stekken is voortgeplant, en wel het suikerriet [1]). Vroeger nam men vrij algemeen aan, dat het suikerriet in zijne groote pluimen geen zaad voortbracht en eerst eene halve eeuw geleden werd door de ontdekking van Parris op Barbados het tegendeel bewezen. Het stekriet nu, dat op de z. g. bibitplantages wordt gekweekt, kapt men tot stukken van ongeveer 3 dm. lengte. Deze stukken bestaan uit één of twee leden, geschei-

---

[1]) *Spec. a. Var.* p. 752—759.

den door de knoopen, waaraan de knoppen of oogen zichtbaar zijn, uit welke zich de jonge stengels ontwikkelen. Eene geheele variëteit bestaat, volgens het hierboven gezegde, feitelijk slechts uit ééne plant en gedraagt zich, wat de variabiliteit betreft, in overeenstemming daarmede. Van individueele variabiliteit is hier geen sprake; deze is beperkt gebleven tot de vroegste levensperiode, toen deze plant kiemde uit eene onbekende zaadkorrel. Het persoonlijk stempel, op dit eene zaad gedrukt door de afstamming en de ontwikkeling van de kiem tot aan het rijpworden van het zaadje, werd en bleef het onuitwischbaar karakter van de variëteit en slechts de partieele schommelingen, gevolg van latere invloeden, zijn voor statistisch onderzoek toegankelijk. Dit onderzoek richt zich tot de vaststelling van het suikergehalte der rietstokken, dat volgens de wet van Quetelet blijkt te varieeren. Elke variëteit heeft een eigen gemiddelde, en de afwijkingen hiervan zijn des te zeldzamer naarmate zij grooter zijn. De rijkste (zuivere) varieteit op Java is het Cheribonriet met een gemiddeld suikergehalte van 19 pCt., dat tusschen 11 en 28 pCt. fluctueert; Zwart-Manilla heeft 13 pCt.; Wit-Manilla 10 pCt., met schommelingen tusschen 1 en 15 pCt., enz. Deze partieele variabiliteit levert nu een uitgangspunt voor de vegetatieve teeltkeus. Niettegenstaande de geleidelijke vermindering der gevoeligheid voor uitwendige invloeden, in verband met de gedurig wisselende weersgesteldheid, elke strikte evenredigheid uitsluit, blijken toch in het algemeen genomen de beste rietstokken ook het rijkst aan suiker te zijn. En daar zij tevens het meest de geschiktheid bezitten deze eigenschap op de zijknoppen over te dragen, zijn zij vanzelf voor de voortzetting der cultuur aangewezen. Reeds door altijd die stokken uit te scheiden, welke beneden het gemiddelde zijn, is men erin geslaagd het rendement aanmerkelijk te verbeteren. Maar slechts binnen betrekkelijk enge grenzen. Tot een verbeterd ras voert eene zoodanige teeltkeus niet, en de eenige weg, die kans biedt iets beters te leveren, leidt terug naar de individueele variabiliteit, d. i. naar het kweeken van suikerriet uit zaad. Het was Soltwedel, directeur van een

proefstation voor de suikercultuur op Java, die in 1885 deze gedachte het eerst tot uitvoering bracht. Ongelukkig levert de beste varieteit, »Cheribon", geen rijp zaad [1]), zoodat hij van de tweede soort, »Hawaii", met een gemiddelde van 14 pCt. suiker, moest uitgaan. Onder de zaailingen bleek één exemplaar 15 pCt. te bevatten: eene zeer groote hoeveelheid zaad zou noodig zijn — overeenkomstig de wet van Quetelet — om eene plant te leveren, die in suikergehalte minstens met de Cheribonvariëteit gelijk staat. Maar daarmede is men er nog niet; de plant moet voor de grootcultuur aan nog andere voorwaarden voldoen; niet op de laatste plaats is b.v. weerstandsvermogen tegen de »seréh"ziekte een noodzakelijk vereischte. En juist dergelijke »bijzaken" maken het kweeken tot een uiterst lastigen arbeid. Naast het bezwaar van de zeldzaamheid der extremen doet zich de noodzakelijkheid gelden, aan alle varieerende eigenschappen van het te verbeteren ras volle aandacht te schenken. Sommige kenmerken moeten versterkt, andere verzwakt worden, maar hunne gemeenschappelijke afhankelijkheid van uitwendige omstandigheden maakt het uiterst moeilijk de vereischte combinaties te vinden; de verwaarloozing van ééne eigenschap kan verder de plant voor de grootcultuur ongeschikt maken, alle moeite vergeefsch doen blijken.

Het is zeer natuurlijk, dat de kweekers onder dergelijke omstandigheden geen middel onbeproefd laten om de variabiliteit van eene plantensoort te vergrooten en aldus eene grootere kans te hebben, de gewenschte combinaties van eigenschappen te vinden. Zij nemen dus hun toevlucht zoowel tot de fluctueerende variabiliteit als tot de oorspronkelijke veelvormigheid van de soorten en de kruising.

* * *

Vermenigvuldiging van extremen langs vegetatieven weg kan alleen worden toegepast op meerjarige of houtige planten; in alle andere gevallen is men op voortplanting door zaad

[1]) Wel bij kruising.

aangewezen [1]). Daarbij heeft men, zooals gezegd, zoowel met de *individueele* als met de *partieele* variabiliteit rekening te houden. Hoewel het zeer lastig is den invloed van elk dezer factoren met juistheid vast te stellen, schijnt toch in het algemeen de individueele of embryonale variabiliteit het meest van belang. Daarvoor spreekt reeds de monotonie bij eene vegetatieve tegenover de groote afwisseling bij eene zaadvarieteit.

Voor de voortplanting gebruikt men het zaad van de beste planten, de extremen in gunstige richting. Dit zaad is, wanneer men let op de afhankelijkheid der variabiliteit van de voeding, het best gevoede, het innerlijk krachtigste. Hoe verhouden zich de daaruit ontkiemde planten in hunne eigenschappen tot de moederplant? Bij de beantwoording van deze vraag hebben wij allereerst het oog te houden op het *gemiddelde* van het kroost, dat eene maat geeft voor den vooruitgang van het ras, en daarnaast op de *afwijkingen* van dat gemiddelde, welke het middel aan de hand doen tot verdere verbetering door teeltkeus. Nu blijkt het gemiddelde van het kroost steeds te liggen tusschen het gemiddelde van het stamras en de exceptioneele eigenschappen van de moederplant; er is m. a. w. vooruitgang of progressie ten opzichte van het stamras, teruggang of retrogressie ten opzichte van de ouderplant. En terwijl de progressie van het kroost vrij algemeen $^1/_3$ bedraagt van de afwijking der moederplant, verwijderen zich ook de extremen daarbij verder van het gemiddelde van het stamras dan in de vorige generatie.

Is het nu mogelijk door selectie een ras te maken met elke gewilde afwijking van het oorspronkelijk gemiddelde? Om dit proefondervindelijk uit te maken nam de Vries eene maisvariëteit, die gemiddeld 12—14 rijen korrels op de kolven draagt, welk aantal schommelt tusschen 8 en 20. Hij nam eene kolf met 16 rijen en zaaide daarvan de korrels in 1887 uit. Van elk der verkregen planten werd ééne kolf gekozen, en deze bleken gemiddeld 15 rijen te bezitten. Eéne kolf

---

1) *Spec. a. Var.* Lect. XXVII: *Inconstancy of improved races*, p. 770—797.

had er zelfs 22, maar was niet bevrucht geworden; tot de voortzetting der proef moest daarom eene 20-rijïge kolf dienen, waarvan er meerdere aanwezig waren. Gedurende zes opvolgende generaties werd nu telkens de beste kolf voor het zaad uitgekozen, en het was opvallend, hoe langzamerhand de korrelgrootte met de toename van het aantal rijen achteruitging. Daar dit blijkbaar het gevolg was van de omstandigheid, dat de voedselhoeveelheid, die aan eene kolf wordt toegevoerd, onafhankelijk is van het aantal korrels dat zich daarop ontwikkelt, zoo was het ook duidelijk, dat de nakomelingschap dezer rijkste kolven het zwakst moest zijn, waardoor de planten steeds kleiner werden en de kans op bevruchting gestadig verminderde. En hiermede was de grens bereikt; verdere teeltkeus vermocht het aantal rijen niet verder te doen toenemen. Dit was in de armste kolven gestegen van 8 op 12, in de rijkste van 20 op 28, terwijl het gemiddelde van 13 op 20 was gebracht.

Het is nu zeer interessant — en dit werpt een eigenaardig licht op de beteekenis der selectiemethode — dat men een ras met gemiddeld 20 rijen korrels ook *ineens* zou kunnen verkrijgen. Wanneer wij ons herinneren, dat het gemiddelde van het kroost tusschen het gemiddelde van het oorspronkelijk ras en de exceptioneele afwijking van de moederplant in ligt, en tevens in aanmerking nemen hoe Fritz Müller bij de maïs het bedrag der progressie van het kroost op $^2/_5$ van de afwijking der moederplant bepaalde, dan leert eene eenvoudige berekening, dat de nakomelingschap van eene ouderplant met 30—32 rijen korrels eveneens een gemiddelde van 20 rijen zal moeten opleveren. En van eene zoodanige kolf zal men er, volgens Quetelet, ééne op ongeveer 100.000 kunnen aantreffen. Wel zal men hierbij niet de beteekenis van de herhaalde teeltkeus op de voeding der korrels uit het oog mogen verliezen. Want het is duidelijk dat eene plant met b.v. 22 rijen, waarvan ouders en grootouders hetzelfde aantal bezaten, in veel gunstiger omstandigheden moet verkeeren dan eene plant met ditzelfde aantal, die bij toeval uit het gewone stamras is voortgekomen. Trouwens het feit, dat in

de Vries' proeven eene kolf met 22 rijen eene nakomelingschap met gemiddeld 20 rijen voortbracht, terwijl de berekening, op achteruitgang alleen gebaseerd, hiervoor eene moederplant met 32 rijen zou vorderen, is hiermede geheel in overeenstemming.

Hoe het zij, men kan uit het voorgaande zonder moeite de gevolgtrekking afleiden, dat *selectie* niets anders beteekent dan *beperking van de schaal der proefneming*. Aan de zaden kan men niet zien, welk onder hen het gewenschte individu zal voortbrengen, en daarom is men genoodzaakt er groote hoeveelheden van uit te zaaien. Maar dit quantum kan men zeer beperken, wanneer men rekening houdt met de planten, die het zaad hebben voortgebracht. Want het is overbodig het zaad der slechtste exemplaren uit te zaaien, wanneer men een beter ras wil kweeken. Men behoeft zich dan immers uitsluitend te beperken tot de beste planten, op grond van de overweging, dat de bestgevoede planten ook de bestgevoede, d. i. de krachtigste zaden zullen — en ook alleen kunnen — voortbrengen.

* * *

Uit het voorgaande volgt dadelijk, dat de verbetering, door teeltkeus verkregen, niet duurzaam kan zijn, en door de proeven wordt dit bevestigd. Het gelukte de Vries reeds in 2—3 generaties het gemiddelde van het verbeterde mais-ras op dat van het oorspronkelijke terug te brengen, door steeds die kolven voor de voortplanting uit te kiezen, welke een geringer aantal rijen dan het gemiddelde vertoonden. Verbeterde rassen hebben dus — en dit is eene uiterst belangrijke gevolgtrekking — slechts een *schijnbaar* gemiddelde, dat berust op de feitelijke uitsluiting van de geheele groep der minderwaardige planten. Vandaar dan ook, dat het oorspronkelijk gemiddelde reeds spoedig terugkeert, wanneer het »verbeterde" ras aan zijn lot wordt overgelaten. Dit oorspronkelijk gemiddelde wordt door het natuurlijke, ongecultiveerde type geleverd en heeft voor elke ondersoort of

variëteit eene vaste waarde. Slechts door veranderde levensvoorwaarden en teeltkeus kan dit gemiddelde schijnbaar en tijdelijk worden veranderd, en het is dus niet mogelijk, dat op den langen duur het product van de selectie onafhankelijk wordt, m. a. w. het ras een nieuw, van het eerste afwijkend gemiddelde aanneemt.

Een krachtig bewijs hiervoor [1]) leveren de alpine planten voor welke het bezwaar van den te korten proeftijd — door selectionisten opgeworpen — zonder twijfel vervalt. Er zijn planten, die zoowel in het hooggebergte als in het laagland voorkomen en dienovereenkomstig een dubbel type dragen. De nauwe betrekking tusschen het alpine- en het laaglandtype trad eerst duidelijk aan het licht, toen men, eene halve eeuw geleden, lange reeksen van planten aan veranderde levensvoorwaarden ging onderwerpen met het doel de systematische beteekenis van morphologische verschillen te bestudeeren. Verdwenen tijdens de observatie bepaalde afwijkingen, dan werden deze namelijk — in tegenstelling met de specifieke kenmerken — beschouwd als het resultaat van klimatische invloeden, bodem, voeding, en dus systematisch van geen waarde verklaard. Eene interessante proefneming van Bonnier moge hier vermelding vinden. Om den invloed van bovenvermelde factoren na te gaan, verdeelde hij een groot exemplaar van het gewone Europeesche zonnekruid, *Helianthemum vulgare*, dat in de Pyreneeën op eene hoogte van 2400 M. groeide, in tweeën. De eene helft plantte hij weer terzelfder plaatse, het andere deel werd met eene hoeveelheid aarde — om den invloed van bodemverschillen uit te sluiten — overgebracht naar Cadéac, dat op eene hoogte van 740 M. aan den voet van den berg gelegen was. Verder werden er contrôleproeven te Parijs genomen. Zoodra nu de planten begonnen uit te schieten, traden er verschillen op. In het gebergte bleef de plant, als altijd, ondergronds sterk ontwikkeld; de bladeren en stengelleden waren klein en behaard, de bloemen groot en donkergeel. Zoowel te Cadéac als te Parijs veranderde echter

[1]) *Op. cit.* p. 440 vv.

het geheele uiterlijk. De scheuten waren lang, de bladeren breed en vlak, bijna glad, en de vele bloemen die zich ontplooiden, bleek van kleur. Ook de anatomische structuur bleek overeenkomstige wijzigingen te hebben ondergaan; de intercellulaire ruimten bleken in de laagte veel grooter, het houtweefsel veel zwakker te zijn geworden. Blijkbaar zijn deze veranderingen te wijten aan den invloed van licht, vocht en temperatuur; in het gebergte is het licht intenser, de lucht droger en kouder. Het licht schijnt intusschen wel de voornaamste factor te zijn, zooals hierdoor werd bewezen, dat eene plant, die men in het gebergte naar een zeer beschaduwde plek overbracht, zich gedroeg, alsof zij in de vlakte was overgeplant. Het is — dit zij nog even gezegd — juist deze groote gevoeligheid voor licht, welke het alpine type geschikt maakt om in den korten zomer zooveel organisch voedsel te produceeren als noodig is voor haar voortbestaan.

Het feit nu, dat de alpine planten, die duizenden jaren achtereen onder den invloed van bepaalde klimatologische omstandigheden geleefd en zich vermenigvuldigd hebben, toch onmiddelijk in het zoo afwijkende laaglandtype veranderen, zoodra zij naar de vlakte worden overgebracht, bewijst, dat zelfs op den langen duur dergelijke vormen niet constant worden. Het fluctuatieverschijnsel — want dit veroorzaakt het onderscheid tusschen de zuivere alpine- en laaglandtypen, welke eene lange reeks geleidelijke overgangen, op de hellingen, verbindt — heeft alleen beteekenis voor de aanpassing aan levensvoorwaarden, niet voor het ontstaan van nieuwe soorten. De natuurlijke teeltkeus in den zin van Darwin en Wallace, welke de individuen afzondert, die het best zijn aangepast en de minderwaardige uitroeit, blijkt onmachtig hier iets blijvends, iets nieuws te scheppen.

* * *

Wij dienen thans nog even iets dieper op de selectie in verband met de sexueele vermenigvuldiging in te gaan, omdat, zooals wij reeds meermalen herhaalden, zich hierbij de invloed

der partieele variabiliteit naast die der individueele doet gelden en beide factoren niet altijd gemakkelijk op hun juiste waarde zijn te schatten. En toch is dit laatste voor de practijk van het hoogste belang en het zal blijken, hoe een volledíger inzicht in de oorzaken der fluctuaties, langs den weg eener verbeterde selectiemethode, kan voeren tot beter resultaten. Aan de suikerbiet [1]) is de ontwikkeling eener selectiemethode stap voor stap te volgen en dit maakt ze zeer geschikt om de beteekenis van het bovenstaande toe te lichten.

De suikerbiet is uit concentrische lagen van suikerweefsel en vaatbundels opgebouwd; nemen de eerste in dikte toe, de tweede af, dan stijgt het suikergehalte van den wortel. Hetzelfde heeft ook plaats, wanneer het watergehalte in de weefsels afneemt, en het is een bekend feit, dat eene zelfde varieteit reeds hierom in eene droge streek een grooter suikergehalte oplevert dan in eene vochtige. Het is dan ook begrijpelijk, dat het soortelijk gewicht der bieten een ruw middel aan de hand doet ter bepaling van het suikergehalte. Vilmorin maakte bij zijne selectiemethode daarvan gebruik door de te onderzoeken bieten in eene zoutoplossing te brengen, die zoolang werd verdund tot zij begonnen te zinken. En dit principe werd later in dier voege gewijzigd, dat men eene zoutoplossing maakte waarin de meeste wortels dreven, de beste alleen zonken; op deze wijze konden in groote vaten in korten tijd uit duizenden de beste gemakkelijk worden uitgezocht. Eene andere methode, die eveneens in het watergehalte der bieten haar uitgangspunt vond, bestond in de bepaling van het soortelijk gewicht van het sap, dat men uit den wortel perste. Hierdoor werden wel de fouten vermeden, die de vorige methode aankleefden, door de verwaarloozing van den invloed der luchtholten in de weefsels, maar zij was heel wat omslachtiger en tijdroovender. Eerst de invoering van de methode der suikerpolarisatie omstreeks 1874, bracht den grooten vooruitgang. Als men bedenkt, dat hier-

[1]) *Op. cit.* p. 807 vv.

door thans op enkele proefstations binnen enkele weken met groote nauwkeurigheid een driehonderdduizend suikerbepalingen kunnen worden verricht, dan wordt het duidelijk, dat de kweeker in veel gunstiger omstandigheden verkeert dan weleer. Met groote zekerheid kan hij thans uit een enorm materiaal eene goede keuze doen en daardoor ook veel beter resultaten bereiken dan zijne voorgangers.

Maar nu rijst de vraag, of de wortels met het hoogste suikergehalte wel het meest geschikt zijn voor de voortplanting. Dit blijkt niet altijd het geval. Laurent verkreeg uit twee bieten met 23 pCt. suiker slechts eene nakomelingschap met 11—12 pCt.; hoe is dit te verklaren? Uit niets anders dan het wisselend aandeel, dat individueele en partieele variabiliteit tot het suikergehalte van den wortel bijdragen.

Houden wij ons slechts bij één ras, dan moeten alle verschillen tusschen de bieten op de werking van deze beide factoren worden teruggevoerd. Allereerst bepalen de invloeden, die tijdens de vorming van het zaad werkzaam zijn, een gemiddelde, waarvan in hoofdzaak niet meer kan worden afgeweken. Maar de invloeden tijdens de latere ontwikkelingsperioden kunnen om dit gemiddelde het suikergehalte nog doen schommelen, het vermeerderen of verminderen. Daar men van een wortel door polarisatie slechts ééne waarde voor het suikergehalte verkrijgt, kan men zonder meer het aandeel van elk der beide factoren niet bepalen. Maar indirect is het mogelijk. Verdeelt men namelijk de biet zoodanig in stukken, dat elk deel een levensvatbaren wortelknop draagt, dan kan men een aantal secundaire wortels kweeken, die te samen eigenlijk slechts één individu uitmaken. Nu kan van elk dezer wortels het suikergehalte bepaald worden en het gemiddelde, uit deze waarnemingen op de gewone wijze afgeleid, geeft de individueele waarde van den oorspronkelijken wortel aan. Langs dezen weg kan men dus uitmaken of een hoog suikergehalte de resultante is van eene hooge individueele waarde en eene kleine partieele afwijking dan wel van een laag gemiddelde en eene groote toevallige variatie. Slechts in het eerste geval bezit de wortel eene

groote innerlijke waarde en is hij dus geschikt voor de voortplanting. Daar zeer hooge cijfers voor het suikergehalte met groote waarschijnlijkheid op rekening van partieele afwijkingen kunnen geschreven worden, kiezen vele kweekers voor de voortzetting der cultuur niet de extreme varianten, maar de bieten met een hoog, niet buitengewoon suikergehalte, die daarbij in grooter aantal te verkrijgen zijn.

* * *

Op geheel analoge wijze kan nu de innerlijke waarde van eene plant worden beoordeeld naar de gemiddelde waarde van de nakomelingschap; dit behoeft na het voorgaande geen nader betoog. Dit principe is door v. Lochow [1]) bij de verbetering van zijne rogge met veel succes in toepassing gebracht. Hij bepaalde de waarde van zijne roggeplanten door jaarlijks van een 700—800 planten de zaden (ongeveer 150—200) afzonderlijk en in rijen uit te zaaien. Het aantal planten, dat op ééne rij tot vollen wasdom kwam, leverde een maatstaf voor het weerstandsvermogen — in het bijzonder tegen vorst —; verder werd van elke rij het zaad afzonderlijk geoogst, de opbrengst in korrels en stroo nagegaan, en ook andere eigenschappen werden niet uit het oog verloren. De groepen nu, die bij dit vergelijkend onderzoek op den voorgrond traden, waren voor de voortzetting der cultuur aangewezen, terwijl de beste groepen van die, welke van de »elite" uitgesloten bleven, het handelras leverden. Het verkregen ras is zelfs beter dan het beroemde Schlanstedt'sche, waarvoor Rimpau [2]) in 1866 de basis had gelegd door de mooiste aren op zijne velden te verzamelen en in zijnen proeftuin uit te zaaien. En niet zonder reden. Rimpau's methode deed onder voor die van v. Lochow, doordat hij geen rekening hield met het aandeel der partieele variabiliteit naast dat der individueele in het fluctuatie-verschijnsel. Van zijne eerste

---

[1]) *Op. cit.* p. 821.
[2]) *Op. cit.* p. 810.

cultuur stamt zijn heele ras af; telken jare werden de beste aren uitgekozen om opnieuw in den proeftuin te worden uitgezaaid, terwijl de overige op een veld vermenigvuldigd werden om het zaad voor de akkers van zijn landgoed te leveren. Vooral legde hij er zich op toe in zijn proeftuin het ras te cultiveeren onder omstandigheden, die zooveel mogelijk met die op het veld overeenkwamen. Hij koos daarom nooit het zaad van planten, welke onder bijzonder gunstige invloeden waren opgegroeid, zooals op zeer sterk gemeste plaatsen en aan de randen der velden. Want hij wist uit ondervinding dat deze hunne bijzonder ontwikkelde eigenschappen niet op de nakomelingen overdroegen.

Zijne methode berustte wel op een gezond principe. De veredeling der rassen toch bestaat eigenlijk in eene betere aanpassing aan bijzondere levensvoorwaarden en de groote beteekenis der veredelde rassen ligt hierin, dat zij de tegenwoordig zooveel rijkere bemesting beter weten te benutten dan de oude landbouwsoorten. Hierdoor is elk ras slechts voor speciale omstandigheden geschikt, waardoor aan het verbreidingsgebied ook bepaalde grenzen zijn gesteld.

Na tien jaren arbeid trok het ras van Rimpau de aandacht der omwonende boeren, en in 1886 verkocht hij al zijn rogge als zaad. De grens was toen bereikt, en eerst het nieuwe, verbeterde selectieprincipe, dat wij bij von Lochow hebben leeren kennen, was bij machte den standaard nog een weinig hooger op te voeren.

* * *

En hiermede kunnen wij afscheid nemen van de fluctuaties, die, zooals wij zagen, het materiaal leveren voor de kunstmatige teeltkeus, waar deze tot het kweeken van veredelde rassen wordt aangewend. De waarde der verbeterde rassen blijft echter in hooge mate afhankelijk van deze selectie. Terwijl reeds spoedig eene grens wordt bereikt, die slechts met veel moeite en door toepassing van verbeterde methoden een weinig kan worden verschoven, blijkt van den anderen

kant — zooals de ondervinding der kweekers leert — de geringste verwaarloozing noodlottig. En dit komt daarvandaan, dat teeltkeus niet anders is dan uitsluiting van groote groepen minderwaardige individuen; het nieuwe gemiddelde van het veredeld ras is daarom slechts een *schijnbaar* gemiddelde. Bij verslapping der teeltkeus gaat het ras bijgevolg met groote schreden achteruit: aan zichzelf overgelaten keert het reeds spoedig tot het type terug, waaruit het was ontstaan. De beide vooropstellingen, waarvan Darwin met zijne selectieleer was uitgegaan: dat door lang voortgezette teeltkeus elke mogelijke afwijking zou zijn te bereiken en het resultaat ten slotte van de selectie onafhankelijk kon worden, blijkt in tegenspraak met de resultaten der moderne wetenschap. Maar hoe zal dan de veelvormigheid in de levende natuur verklaard worden?

Er is sedert het verschijnen der »Origin of Species" zooveel gephilosopheerd geworden over het vraagstuk der afstamming, dat het gebied der denkbaarheden en mogelijkheden welhaast is uitgeput. De wetenschap vraagt thans naar feiten. En deze zijn er gekomen. Welke absoulute waarde zij bezitten voor de evolutieleer, zal de toekomst moeten uitmaken, maar hun ontdekking beteekent in elk geval eene groote schrede voorwaarts. Het is in zijne »mutaties", dat Hugo de Vries de oplossing van het vraagstuk der organische ontwikkeling meent te hebben gevonden.

Ingr. J. SCHMUTZER.

DE KLAAGMUUR TE JERUSALEM.

't Is op den middag nog,
en het donkert toch
onder die vaal-vuile lucht,
waaruit zonder drupgerucht,
zonder vlaaggezucht,
vochtigheid neerragt...
In zwaar-gore kleervacht.
in dun-sjoof'le baadjes,
langs de glibber-vieze trapstraatjes
gaan gestaag
slik-slibberend menschen omlaag.
Klagen gaan ze en weenen,
bij hun jammersteenen,
in dat jammerweer,
om wat was weleer.

Joodsche ellende staat
in een doodloopende straat
voor een hooge, lange, blinde muur,
in aandachtig getuur
op hebreeuwsche boeken,
die zonder zoeken
van zelf openslaan,
waar een veel gelezen les moet staan.

Vrouwen en mannen staan dooreen
in een rij langs dat muurvlak heen,
waarvan iedere steen
zoo groot als 'n grafzerk is.
En een doodengedachtenis

lijkt het zinnende bidden
van die ouden, in wier midden
zich geen knaap of geen meisje waagt.
Stil-droef klaagt
hun verlaten gebed.
Met het hoofd naar de muur, voorover, let
ieder op zijn dof-donker blad,
dat de beloften Gods bevat.

Achter die muur lag hun tempel....
Blijdschap juichte op van den drempel
tot de tinne van 't heiligdom....
Nu is alles stom.

Lang staan ze voorover gebogen,
met het boek vlak onder hun oogen.
Als ze gaan,
komen anderen daar weer staan;
en 't geklaag en gezucht
blijft als de lucht
stil-droef.

Of de lucht al klaart,
toch vergaart
voor het jammertij,
week in week uit, daar die droeve rij.
En geen mensch, die weet,
wanneer 't leed
om wat ze misdeden
zal zijn uitgeleden.

fr. E. VAN KROONENBURG, O. F. M.

DE WILGE.

De lieve wilge, stil-devoot,
buigt zedig 't hoofd in 't avondrood;

en 't blonde loof, dat God haar gaf,
drupt als een zilvren regen af.

Als 't koeltje kust, is 't of zij lacht,
is 't of zij neuriet, heimlijk zacht.

En somtijds ruischt uit haar geblaert
een zoet gefluister met de vaart,

die koelend langs haar voeten stroomt
en over wie zij dagen droomt,

Van wie alléén zij droomt en denkt,
En wie ze in herfst haar gouddracht schenkt.

LEO BAATEN.

NIEUWE UITGAVEN.

Moses und der Pentateuch. Von GOTTFRIED HOBERG, *Doktor der Phil. und der Theol., ord. Prof. der Univ. Freib. i. Br. (Biblische Studien,* Band X, Heft 4), gr. 8° (XIV u. 124) Herdersche Verlagshandlung, Freiburg, 1905 M. 2.80.

Deze studie aangaande den oorsprong van den Pentateuch blijkt eene meer gedetailleerde verhandeling te zijn dan de *Algemeine Einleitung,* die Hoberg in 1899 aan zijn *Die Genesis nach dem Literalsinn erklärt* liet voorafgaan (S. XIII—XLIX). Evenals toen (S. XXVII) zoo luidt ook nu (S. 69) de slotsom: »der Pentateuch ist das Produkt der religiösen Entwicklung unter dem Offenbarungsvolke von Moses bis auf die Zeit nach dem babylonischen Exil auf Grundlage der von Moses geschriebenen Bestimmungen, welche dem Raume und der Bedeutung nach den weitaus grószten Teil des alttestamentlichen Gesetzbuches bilden". De erkenning van dit feit is eene rijke aanwinst voor de katholieke Bijbelcritiek.

Wat het ontstaan nu van deze wettenverzameling, in geschiedverhaal vervat, betreft, is Hoberg nog steeds vasthoudend aan de oude meening, dat ons boek *als Pentateuch* aan Moses zijn oorsprong dankt. In het aanwijzen echter van na-mosaische aanvullingen, veranderingen, verklaringen, veelal met behoud van het oorspronkelijke aangebracht, is hij geenszins overdreven bezorgd of vooringenomen. Hij durft den tekst vrij in de oogen zien. Hij onderscheidt drie soorten van wijzigingen: 1°. *kritische Veränderungen* (S. 47—53): verouderde namen werden door de gebruikelijke vervangen, verklarende bijschriften werden in den tekst opgenomen, meer kenmerkende

Godsnamen werden aangebracht; 2°. *historische Zusätze* (S. 54—60): b.v. de geslachten van Esau *(Gen.* XXXVI, 1—43), de toebereiding van den Tabernakel *(Exod.* XXXVI, 8—XXXIX, 43), de inleiding van Deuteronomium *(Deut.* I, 1—5); 3°. *legislative Zusätze* (S. 60—69): van Josue, van Samuel, van David, van Ezechias, van Esdras, van Nehemias, van de Priesters; ten voorbeeld wijst hij op de vijfmaal voorkomende tienden-bepalingen, welke »nicht alle von ein und demselben Gesetzgeber herrühren können" (S. 65).

Het bevreemdt ons, dat Hoberg onverbiddelijk partij kiest tegen de bronnen-onderscheiding in den Pentateuch, die als iets specifiek ongeloovigs gebrandmerkt wordt (S. 123). Maar bewandelt hij dan zelf de wegen niet, door de katholieke kritiek gebaand, lang voordat er nog sprake was van rationalistisch ongeloof? Het geheele corps Fransche critici tot op heden vinden wij in deze studie vertegenwoordigd door Richard Simon († 1712) en Jean Astruc († 1766). Dit is niet, wat men verwachten zou van een hoogleeraar. Maar als wij den eerste aldus beoordeeld hooren: »Die Ausführungen von Richard Simon sind zwar nicht alle unrichtig, aber sie enthalten eine Menge von falschen Behauptungen, deren Erweiterung und einseitige Anwendung eine Hauptstütze der »Kritik" geworden sind" (S. 81), dan wordt de gevierde Oratoriaan, dien men zoo gaarne den vader der katholieke letterkundige critiek noemt, niet naar verdiensten, althans niet onpartijdig geëerd. Ook Astruc's poging verdiende toch wel beter dan dit: »Vom theologischen Standpunkte aus, so ist sie harmlos . . . vom kritischen Standpunkte aus, so stellt sie sich als das Produkt einer echt dilettantischen Beschäftigung dar, welche pragmatische Gesichtschreibung nach unbewiesenen Grundsätzen textkritischer Untersuchungen beurteilt" (S. 83).

Met welk recht, op welken grond, vereenzelvigt dan wel Hoberg »de wet van Moses", »het boek der wet van Moses", waarvan de geschiedboeken Israëls van af Moses' dagen gewagen, met onzen Pentateuch?

Zijn geheele betoog (S. 5—35) toont geen anderen grond dan

eenige bekendheid dier boeken, met geschiedenis en wetten in onzen Pentateuch vervat, en de onderstelling, dat de jongere geschiedschrijvers ons hadden moeten onderrichten als »de wet van Moses", waarover hunne bronnen spraken, iets anders was dan hunne Tora of Pentateuch. Als het oordeel eens »verehrten Kollegen und Freundes" [1]) Hoberg's methode hier vonnist als »vorherrschend aprioristisch", en, wat de bewijsvoering betreft, als niet »analytisch exakt", wijl zij »die Art der Bezeugung nicht beachtet, nämlich die Frage, ob das Zeugnis nur für die Zeit des Schriftstellers gelte oder auch für die Zeit seiner Quellen", dan is dit wel een hard maar toch een eerlijk woord, dat waarheid bevat. Men denkt hier aan wat Lagrange [2]) vroeger eens heeft gezegd van »vin nouveau" en »vieilles outres". In zijne jongste bespreking [3]) doet hij echter Hoberg recht aan tegenover eene al te harde recensie [4]): »inutile de chercher dans ce livre quelque trace de sens critique"; hij constateert »un sérieux progrès", hoewel hij hem meent te ontmoeten in die »célèbre procession allemande qui rachète par un pas en arrière les deux pas qu'elle fait en avant".

Volgaarne echter gaan wij met Hoberg van het standpunt uit, »dasz die historischen Bücher desselben [des Alten Testaments] glaubwürdig sind und dasz sie daher den Verlauf der übernatürlichen Offenbarung in richtiger Weise erzählen" (S. 123); maar tevens dunkt ons, dat v. Hummelauer een wijs woord heeft neergeschreven in zijn jongste werk over het boek Kronijken *(Praenot*, pag. 5): »Ik ben derhalve van meening, dat de geslachtslijsten en de andere stukken van dienzelfden aard met dit doel ons door God zijn overgeleverd, en wel in dien toestand, waarin zij thans verkeeren, ons zijn overgeleverd, om door ijverig pogen met Gods hulp ten minste eens geheel begrepen te worden": zij mogen *»den vertolker als bij de hand geleiden tot een voorzichtig aanwenden van veronderstellingen*".

fr. R. PEETERS, O. F. M.

1) P. Vetter in *Bibl. Zeitschr.* 1906, S. 61—67.
2) *Revue bibl.* 1901, p. 614.
3) *Revue bibl.* 1906, p. 135—36.
4) *Revue bénédictine* 1905, p. 587.

G. TONIOLO, *Het Socialisme in de Geschiedenis der Beschaving. Uit het Italiaansch vertaald.* Uitgevers-vennootschap »Futura", Leiden. 132 blz. Prijs *f* 0.80.

De titel van dit geschrift zou tot de opvatting kunnen voeren, dat professor Toniolo den invloed zoekt uiteen te zetten, welken het socialisme op de beschaving der verschillende landen en volken heeft uitgeoefend Dit is echter niet de strekking van zijn boek. Het is eerder eene korte geschiedenis van de socialistische theorieën, zooals deze zich in de verschillende eeuwen vertoonden, dan eene algemeene uiteenzetting van hare ingrijpende inwerking op het maatschappelijke leven der verschillende beschavingsperioden.

Wanneer we dit werk eene korte geschiedenis der socialistische theorieën noemen, zoo is het daarmede geenszins voldoende gekarakteriseerd. Want van den eenen kant zou deze benaming als eene te geringe waardeering kunnen worden opgevat, terwijl juist in de kortheid, waarmede Toniolo het karakter der verschillende socialistische theorieën juist en scherp weet te kenteekenen, zijn bewonderenswaardig talent te voorschijn treedt (vgl. b.v. blz. 19 vv., 38, 46, en vooral menige plaats in Hoofdstuk IV: *Het socialisme in de moderne beschaving*, blz. 49—129). Van den anderen kant is het werk meer dan eene globale geschiedenis of een onsamenhangend overzicht, daar de schrijver met eenen scherp onderscheidenden en zelfs wijsgeerigen blik de ontwikkeling der theorieën uit hunne maatschappelijke oorzaken naspeurt. Hij komt daarbij tot de beide volgende voornaamste gegevens, ten eerste dat het socialisme steeds uit voorafgaande dwalingen zich ontwikkelt (vgl. blz. 24, 34 vv., 98, 129); en ten tweede, dat het nimmer diep wortel kan schieten, daar waar de invloed der kerk onbelemmerd kan inwerken (vgl. blz. 128, 45, 37 vv., 69 enz.).

Hoewel een ieder, die dit boek met voldoende kennis van zaken leest, in Toniolo's geschrift aanstonds het werk zal erkennen van eenen man, die zijn stof volmaakt beheerscht, zoo is daarmede niet gezegd, dat nu juist iedere opvatting

of ideeënkonstruktie van den schrijver gelijke instemming zal vinden. Waar hij bijv. uit de verheerlijking der moorden van Ravachol, Henry, Vaillant, Caserio, Angiolillo, Luccheni, Bresci en anderen de gevolgtrekking maakt, dat de verre toekomst waarschijnlijk aan het individualistisch-anarchistische en niet aan het kollektivistische socialisme zal behooren (blz. 120), daar ware het misschien juister te zeggen, dat het individualistisch-anarchistische socialisme met zijn gevolgen van algemeene verwarring nimmer de toekomst zal kunnen beheerschen, terwijl het kollektivistisch socialisme ook zijnerzijds geen duurzaam blijvend stelsel zijn kan, maar toch steeds de neiging heeft, zich, zoodra het eenig uitbreiding krijgt, tot een gematigder en ordelijker stelsel om te vormen, gelijk de geschiedenis aantoont.

Toniolo's boek kan vooral den lezer, die reeds eenige ontwikkeling bezit, aanbevolen worden, en enkel hem vooral zoowel om den inhoud als somtijds om den stijl. Deze laatste is meermalen — wat bijv. aan het eind van Hoofdstuk III A (blz. 34) opvalt — zoo gedrongen, dat zij menigen lezer moeilijkheden zal bieden. Met recht evenwel zegt Mr. Aalberse in zijne voorrede, dat men daaraan spoedig went en het waardeert (blz. 6), maar dit geldt zeer zeker voor den lezer van eenige ontwikkeling.

De vertaling mag, waar het een zoo kernachtig geschrift betreft, zeker geprezen worden. In de inhoudsopgave zijn echter storende fouten ingeslopen: tusschen blz. 34 en 69 is de verwijzing naar alle aangegeven bladzijden onjuist.

Dr. G. J. LIESKER.

Annuarium der Roomsch Katholieke Studenten in Nederland. Anno Domini MCMVI. — Leiden, G. F. Theonville.

Eene Galtonsche photographie van de schrijvers in dit vierde *Annuarium* — qualitate qua schrijvers wel te verstaan, want wat er, bij zulk eene algemeen-denkbeeld-à-la-Ostwald-

photographie, van een konterfeitsel der *personen* terecht zou komen, is bij geen benadering te bepalen: men denke slechts aan de snorren — zou eene groote gelijkenis met de beeldtenis van verleden jaar vertoonen. De goedlachsche, min of meer satyrische plooi van den linker mondhoek is duidelijker zichtbaar; en waarschijnlijk bij wijze van compensatie, is de weemoedige trek van den linker dito eveneens dieper geworden. Het hooge voorhoofd getuigt van even ernstig denken en, wanneer het photogram niet bedriegt, is de blik scherper. Alles bij elkaar dunkt me, dat het portret er zeker zoo goed uitziet als dat van verleden jaar.

* * *

P. J. de Langen Wendels, professor te Freiburg, is de hospitant van dit jaar met eene fijne psycho-theologische schildering der bekeeringsgeschiedenis van den H. Augustinus. »Het is verleidelijk", zegt de schrijver aan het slot van zijn opstel, »en het kon boeiend zijn Augustinus'tijd en den onzen meer dan vijftien eeuwen uit elkander liggend, paralel te doen gaan. De nadenkende lezer zegt mij dat het vermoeiend ware".

Maar prof. de L. W. heeft de paralel dan toch getrokken; Augustinus staat midden in onzen tijd. En vermoeiend is 't volstrekt niet; want wij krijgen geen dorre analyse te zien en geen wijsgeerige beschouwingen te lezen. Augustinus leeft te midden zijner levende vrienden en met zijne heilige vrome moeder.

Wij volgen hem in de dolingen van zijn geest en de afdwaling van hart, en zien als van verre »de Wijsheid ongeschapen" in onbegrepen barmhartigheid hem toewenken; we bouwen met hem mede aan den heerlijken tempel, waarvan de hoeksteen is »de Wijsheid mensch geworden"; we voelen mede den gloed, die uitgaat vervormend en weldoend van »de Wijsheid verrezen". Heusch: vermoeiend is 't niet — maar de Freiburgsche professor is hospitant in 't *Annuarium* en de studenten-schrijvers eischen mijne aandacht.

Uit de jaarverslagen blijkt toenemende eigen werkzaamheid der leden van onze studentenvereenigingen, zoowel door spreekbeurten als door goed voorbereide deelneming aan de debatten.

Dat bij de bonte wisseling der behandelde onderwerpen, — the topics of the day — de geleidelijk voortgaande studie van de beginselen eener gezonde wijsbegeerte en van de groote waarheden van ons heilig geloof met zorg beoefend wordt, is mede in de verslagen duidelijk merkbaar.

Steeds vooruit! is de weldoende inhoud en tevens mijn wensch voor de toekomst.

En 't zal wel niet alleen aan de vaardige pen van W. Berger te danken zijn, dat »steeds vooruit!" ook de leuze der retraitanten blijkt te zijn. Dieper ingaan in zich zelven en hooger opgaan tot God, om, teruggekeerd in de wijde woelige wereld, des te kloeker te blijven werken, opdat het in ons en om ons beter worde — dat is het heerlijke doel en de kostbare vrucht dier dagen van rust en afzondering. Niet zoozeer Roomsch-katholieke-*drukte* als Roomsch-katholiek-*leven*.

En de bond is tot stand gekomen met eene grondwet, die sober aan artikelen is, maar daarom juist een breede grondslag voor eene actie, die, individueel blijvend, samen *kan* en ook *zal* gaan met de werking van anderen. »La multiplicité des lois — heeft Montesquieu ergens gezegd — est signe de la décadence d'un étât". Voor wetsartikelen zal 't ook wel zoo zijn, en daarom staat dunkt me de Bond in het teeken van het leven, rijk en opbloeiend.

Als slot der inleiding teekent W. B. Huddleston Slater het portret van Dr. R. van Oppenraay S. J. De teekenaar zegt ons, dat hij het potlood van den Père gekregen heeft — het scherp-zien heeft hij intusschen ook van den Père afgekeken en zoo is zijn sympathiek opstel meer dan een portret, wijl in den leerling de kunst van den meester uitschijnt.

Treden we nu door de sierlijke eerepoort van eikentwijgen — naar de teekening van den Stud. J. H. Hendriks — en tusschen de boomen en bloemen, die voor een botanicus eenigszins een puzzle zijn, de lanen van het mengelwerk

binnen, dan maken we eerst kennis met den schrijver van *Kunst en Tendenz*, L. J. M. Feber, die van dit aktueel onderwerp blijkbaar eene zeer ernstige studie gemaakt heeft.

Na de kordaat-roomsch-katholieke omschrijving van het bekende »errare potero, haereticus non ero" gaat de schrijver aanstonds op de kwestie in, den weg volgend van het »stroeve, exacte betoog", en ik geef gaarne toe, dat het betreden van dien weg noodzakelijk is voor zoover het de »exactheid" betreft; het artikel zelf heeft mij overtuigd, dat »stroefheid" geen vereischte is.

Ik vond in het opstel veel, waarmee ik 't eens ben en laat mij gaarne overtuigen, wanneer men Sint Thomas als verdediger voor zijn zaak weet te winnen, maar ik wensch op een klein gebrek in de volgorde en eene kleine leemte te wijzen. Wanneer de schrijver had vooropgesteld: »wat niet goed is en niet waar kan niet schoon zijn" (bl. 206) of, nog liever, begonnen ware met God »den oneindigen oorsprong van alle schoonheid" (bl. 212), dan zou hij met meer nadruk aan den kunstenaar — die ook dan, wanneer iets schoons zijne ziel vervult en naar buiten dringt in woord of beeld of klank, zijne redelijke natuur niet van zich af mag zetten — den eisch gesteld hebben, dat deze den maatstaf van het ware en goede moet aanleggen, om des te zekerder te weten, of de *ware* schoonheid zich aan hem openbaarde. En wijl de kunst niet alleen door den mensch maar ook voor den mensch is, zal men in de kunst ook rekening moeten houden met den eigenaardigen nevel, die het menschenoog sedert de erfzonde omfloerst. Hiervan spreekt de schrijver niet, en deze leemte viel me eenigszins tegen; te meer omdat met de zonde m. i. een goed deel — niet het geheel — van het onschoone, het leelijke in de kunst samenhangt, wijl de zonde uit haren aard het leelijke is. En dan zou ik willen vragen, of aan de leus »l'art pour l'art" niet langzamerhand eene beteekenis gehecht wordt, die het *ons* mogelijk maakt ze te aanvaarden, maar die noch de oorspronkelijke noch de algemeen gangbare is?

Op een debating-avond zou ik tegen de redeneering van

bl. 205 wel de schoonheid eener wiskundige formule of het aesthetische van een correct syllogisme willen verdedigen.

De H. Huddleston Slater vraagt onze aandacht voor zijn *Modern Poëem*. Het vers ziet er uit als de jongen op de teekening, lijzig en naar beneden dun uitloopend. De berijming lijkt me modern genoeg en de puntjes geven heel juist weer wat er alleenig nog overblijft van het leven. Maar modern? Zóó, zie je, dat je . . . enfin je begrijpt me! zóó o! o! o!

Sonate quasi fantazia. Gelouterd door de smart, gesterkt door den arbeid, dapper door de liefde zullen we, na de jaren van voorbereiding, werken en strijden en zoodoende rust en vrede doen heerschen om ons heen. Dit is dunkt me de korte inhoud der sonate door E. J. J. van der Heyden. Loutering, Arbeid, Liefde zijn — al wordt er slechts van de liefde, welke Roomsche vrouwen geven en verdienen, gesproken — echt katholiek opgevat. Ik zou uit de sonate die een goed stuk muziek is, gaarne een paar maten overschrijven — b.v. bl. 242 »Roomse moeders" en over de plicht van te werken (bl. 239) — maar ik durf me er niet aan wagen; ik zou het op zijn Kollewijnsch niet kunnen, al is het Kollewijnsch van v. d. H. niet zoo heel bar. Waarom het tweede gedeelte der *Sonate* het tempo Allegro heeft is me niet erg duidelijk; de vreugde van den arbeid klinkt pas in de finale blij jubelend. Ook zou ik wel een paar slagen aan het afgodje Verlaine willen wagen — maar we zijn op geen debatingavond.

J. Simons, wonend op de stille oude vest te Leiden, zit in vaderlandsch-mistige stemming het raam uit te kijken naar de wereld, die hem niet verstaat. Gelukkig voor hem treft hem de blik van »twee kijkers, vol leuk gespeel" en drijven als een zonnestraal de nevelen weg. Hij zegt het ons in verzen.

Een opstel over *Ostwalds natuurfilosophie* van de hand van E. H. M. Beekman, zet de natuurfilosophie van Ostwald — in groote trekken — uiteen; levert dan eene kritiek op Ostwald's kenleer; en onderzoekt daarna of wij slechts met energieën te doen hebben en de substantie kunnen missen. Het heele betoog is helder, duidelijk en degelijk en leert eens

te meer, hoe hoog noodig het is bij de studie der natuurwetenschappen eene goede dosis gezonde theoretische wijsbegeerte tot zijne beschikking te hebben. Zij is voor B. een beukelaar en een strijdzwaard, die hij beide even vaardig weet te gebruiken.

Ter afwisseling volgen op het ernstig werk van B. een drietal stukjes van lichteren aard: »*Veritas*"-*Avond* en *Ein gewisser R. K. Studenten-Verein*, door E. W. H. Duyzings en een *Roman* door Hein. De inhoud van de verzen is wel wat mager. Wil men zulke in het studentenleven gewone dingen zóò zien, dat men er voor het *Annuarium* een teekening van kan leveren, die — dat zal toch wel de bedoeling geweest zijn — een glimlach op de lippen brengt, dan moet men een met facetten geslepen bril opzetten: hier convex, dáár concaaf, hier plat en daar cylindrisch; gewoon vensterglas doet het niet. De tegenstelling tusschen de twee avondjes maakt het duitsche stukje beter dan het nederlandsche en ook taal en toon is daar meer in het genre.

Hein met zijn roman in proza is een broer van H. S. met zijn *Modern Poëem* in verzen. De epische bewerking van het bloederig-aandoenlijke drama, dat tusschen Arabella, Isidoor en den ouden graaf wordt afgespeeld is eene charge van de goede soort tegen een soort romans, dat nog altijd, helaas! een zeer gewild »Lesefutter" is.

G. Brom's *Bekeering* met het motto van den H. Bernardus: »Modus diligendi: Deum est diligere sine modo" kan gerust de proef met den toetssteen van zijn medearbeider Feber doorstaan: waar is het, goed is het, en schoon is het. Verlangen en bidden, hopen en strijden, opzien naar het kruis en naar den verrezen gekruiste, afwijzen van het kwaad en opnieuw strijden tegen de aanvechtingen der zonde om eindelijk te jubelen in de blijdschap van den in ons wederom regeerenden Christus — ziedaar de inhoud der verzen, die in een heerlijken latijnschen hymnus het juichend slotakkoord vinden. Zeker er zijn zwakke verzen in, 't komt me zelfs voor, dat bij de de schuld, die *weggenomen* dient te worden, het rijm oorzaak is, dat ze slechts *verkleind* wordt, maar *Bekeering* is en blijft boven het gewone uitstaan. Ook onder

litterair opzicht is dit stuk eene *Bekeering*, een terugkeer van het hypermodernisme tot gezondere opvattingen. De zanger spreekt nog wel van zich zelven, maar hij treedt toch uit het heiligenhuisje der eigen-ikheid; hij vraagt en verkrijgt onze belangstelling, niet voor *zijn* persoon en *zijne* stemming, maar voor het werk Gods in den zondigen mensch, en voor de medewerking van den mensch met de genade Gods. De tijd zal wel weer komen waarop onze zangers:

»Singen von Lenz und Liebe, von seliger goldener Zeit,
Von Freiheit, Männerwürde, von Treu und Heiligkeit;
.... singen von allem Süssen, was Menschenbrust durchbebt,
.... singen von allem Hohen, was Menschenherz erhebt",

de tijd, waarop we niet meer gedoemd zullen zijn eeuwig en altijd stemmings-poëzie als *de* poëzie te slikken.

Eenige kleinere gedichten van Huddleston Slater volgen. Toen ik *Mislukt* gelezen had, heb ik terstond het laatste *Blijheid* opgeslagen, en na de lezing van *Werken*, *Te ver* en *Hallucinatie* heb ik iederen keer *Blijheid* gelezen, met de vraag, die me niet uit het hoofd wilde: »Wie is nu *de* Huddleston Slater?" Ik geloof, dat het de Huddleston Slater van *Blijheid* is, die in verzen zijne booze buien goed weet te vertolken, maar wiens blijheid werkkracht geeft in de gekozen loopbaan.

Dankbaar en waardeerend herdenkt Hustinx Pater C. Wilde z. g. — Met een tintje heimwee naar den goeden tijd, toen hij met Bram, Guus en Karel op zijn gym. reed als de Heemskinderen op hun Beyart, spreekt J. A. Veraert »van mijn gymnasium". »Haec olim meminisse juvabit", en bij ieder die school gelegen heeft, wekken zulke herinneringen allicht sympathie. — *Aan het bekende prinsesje* dat, helaas .... een moerasbloem is geworden, wijdt Joke een twaalftal werkelijke goede strofen. — En H. S. heeft, op bl. 340, *Pech* zooals de H. S. van *Blijheid* pech hebben kan. »Z'n lachende gezicht blijft bovendrijven" en zijn lach is aanstekelijk. — Goed gezien en goed geteekend is de oude uit den kelder van nummer 5 in de Korte Leidsche te Amsterdam, die door R. van Pelt zijn bedeeling ontvangt.

Het motto van Bourdaloue, dat boven *Uit eene groote stad* staat, hoort minder bij het opstel. »La patience des pauvres" is er wel, maar »outragé par la dureté des riches" is deze arme niet. En dan laat dit opstel ons katholieken een gevoel van onvoldaanheid, omdat wij zeer goed weten, dat de Vincentiaan, die »tegen Kerstmis eindelijk een kapelaan bij hem gekregen heeft", niet over sommige zaken luchthartig is heengestapt, en dat hadden we gaarne op of tusschen de lijnen gelezen, te meer wijl we ook later weer niet weten, hoe we 't hebben.

Allerzielen is een weemoedige — dat kan niet anders — maar kern-gezonde mijmering van A. K. Noyons. Geen vaag gezeur, dat op eene verneveling van alles en nog wat uitloopt, de eigen existentie mee inbegrepen, maar eene roomsche overpeinzing die langs de slanke lijnen van onze torens opstijgt boven de nevels in het licht van Gods zon en uit hoogere regionen — zou Joke zeggen om het rijm op konen te vinden — terugkeert om te werken en te bidden.

En ten slotte behandelt H. E. J. M. v. d. Velden de vraag: *Katholieke Universiteit of bijzondere professoren?* Met het antwoord, dat op deze vraag gegeven wordt, ben ik het niet eens — hetgeen echter niet belet, dat ik over de wijze van behandeling, nagenoeg niets als goeds te zeggen heb. Het opstel is kalm, ernstig en bevattelijk geschreven; het verdient een afzonderlijke behandeling en toetsing, die de lezer in een hoofdartikel dezer aflevering zal vinden.

Het vierde *Annuarium* staat naast zijne voorgangers in de boekerij; er zijn, en ik ben er blij om, in 't spectrum nog vele tinten voor de banden der volgende jaarboeken.

Roermond. J. M. L. KEULLER.

Het Jaarboekje van JOS. ALB. ALBERDINGK THIJM. — *Nieuwe Reeks, 5de Bundel, 55e jaar. A. D. 1906.* — Nijmegen, L. C. G. Malmberg.

Het nieuwe jaarboekje, dat ditmaal voor het eerst verschijnt bij Malmberg te Nijmegen, staat bij zijn voorgangers geenszins achter, maar draagt zijn 55 jaren met eere.

Een zeer levendig *Woord vooraf* opent een bonte rij van allerlei bijdragen, waarvan bijna elke waard is te worden gelezen en geprezen. Voor ieders smaak is gezorgd: er is afwisseling genoeg. Geschiedkundige studies zijn als van ouds ruim voorhanden, en gedichten ontbreken natuurlijk niet. De goede traditie om Vondel te gedenken en te eeren, is behouden, en vooral de schets van B. H. Molkenboer *Rond Palamedes* getuigt van veel belezenheid. Ook de stichter van de almanak is door Maria Viola herdacht, welk litterair-critisch werk zeer moet geprezen worden: in weinig bladzijden staat helder en duidelijk Thijn's letterkundige beteekenis en kracht voor ieder, die lezen kan, uitgebeeld.

Om menigerlei reden, hier niet noodig uit een te zetten, is het moeilijk over de verzen, die dit jaarboekje bevat, een vrijmoedig oordeel te geven. Doch vrijuit mag wel gezegd worden, dat het dichtje van Uhland, door Pater van Meurs, zoo zeer eenvoudig, haast simpel, zou men meenen, maar toch zoo intreffend vertaald, volgens mijn bescheiden meening, het mooiste liedje van den bundel is Ook zeer stemmend is Brom's *Allerheiligen avond*, maar ditmaal wil mij het sonnet van M Vreeswijk, toch wel een dichter van belofte, niet bevallen: het wellicht-gevoelde ligt hier hopeloos verstikt in zeer kunstvolle maar toch gekunstelde slingeringen van alliteratie. Prettig echter doet de hernieuwde kennismaking aan met kapelaan Donders, die langzaam weer zijn oude natuurlijkheid tracht te heroveren.

De overzichten zijn alle zeer belangwekkend. Vooral dat van Dr. Vlaming munt uit door zakelijkheid en zeer beschaafde vormen.

A. M. J. I. BINNEWIERTZ, Pr.

Ohne Steuer, door M. HERBERT. Keulen, J. F. Bachem. M. 3 (*f* 1.90).

Met barones Von Brackel heeft M. Herbert (mevrouw Keiter geb. Kellner) langen tijd boven aan het rijtje der katholieke duitsche romanschrijfsters gestaan — waarvan een heele breede

stap ze scheidde. De *Freiin* werkte geduldiger, vaster, affer, zij had meer evenwicht, meer oog voor kleinigheden, zij kon beter bouwen en gaf er zich den tijd toe. Herbert daarentegen gaat dieper, toont veel meer temperament, is korter, pittiger, bereikt met eenige streken hetzelfde, waartoe de andere lange bladzijden vol eindeloos gepeuter noodig heeft. De eene redeneert, philosofeert als een echte Duitsche, de andere geeft meer actie; bovendien gaat de adellijke dame zelden uit haar kringetje van aristocraten, de meer burgerlijke weduwe Keiter heeft begrepen dat ook menschen zonder graven- of Freiherrn-kroontje het typeeren wel waard zijn — al beweegt zij zich bij wijlen even graag in feodale kasteelen en chique salons.

Maar vooral heeft Herbert het zieleleven der modermen, geloovigen en ongeloovigen, beter verstaan: zij is een vrouw, die de hedendaagsche problemen niet zoo maar langs zich liet gaan, terwijl ze in haar afgesloten veilig hoekje bleef zitten en ten hoogste het hoofd nu en dan schudde over de verdorvenheid der wereld, de slechtheid der menschen, het verderfelijke der gezaghebbende theorieën, maar ze eenvoudig beschouwde als dingen, waarmede zij en de menschjes rondom haar niet te maken hadden — struisvogelpolitiek zou men het in vroegere dagen in een tamelijk afgezaagd beeld hebben genoemd. Herbert weet, dat katholieken niet in een glazen huisje zitten, vanwaar zij het gewriemel der menschen van alle richtingen kunnen gadeslaan, zonder zelf er persoonlijk mee in aanraking te komen.

Nietzsche, Tolstoï, Ibsen, Key c.s. hebben de wereld zoo vervuld met hun zoet of scherp klinkende taal, dat de echo's daarvan overal zijn doorgedrongen. Zelfs waar men nooit nog de namen van deze apostelen eener nieuwe wereldbeschouwing heeft gehoord, ondergaat men hun invloed min of meer, wetend of onwetend, willens of onwillens.

En dat is de groote verdienste van Herbert. Geen enkele katholieke schrijver of schrijfster nà Hahn-Hahn (Von Hillern heeft als katholiek zich nà haar bekeering nog niet doen hooren) luisterde meer die gevaarlijke theorieën af, bracht

ze in beeld, toetste ze aan de echt christelijke wereldbeschouwing en loste de conflicten der twee levensrichtingen, waar zij tegen elkander stieten, in zuivere consequentie op.

In al haar romans en novellen vindt men op den bodem den strijd tusschen beide groote opvattingen in de ideeënwereld; zij verstaat het de quaestie helder en klaar voor te stellen. Nu weer in haar laatste werk *Ohne Steuer*. Zonder Stuur is het haar heldin Eva Huskins, die zich tot taak gesteld heeft geheel volgens moderne leermeesters haar leven in te richten, niets te gehoorzamen dan haar impulsies, niets te zoeken dan haar geluk, het te bereiken zoo noodig ten koste van anderen, geen anderen meester te erkennen dan zichzelf. Zij, de op en top nieuwe vrouw, komt met haar nieuwe denkbeelden, nieuwe wenschen, nieuwe principes in aanraking met meer gewone, ouderwetsche personen en goede christenen; conflicten kunnen niet uitblijven.

Herbert zet den toestand prachtig in mekaar, meesterlijk is het *milieu* geteekend, allerlei types uit de hedendaagsche intellectueele Münchener samenleving heeft zij om Eva gegroepeerd. Daar zijn ze allen. De groote dame, wier eenige lectuur de *Almanach de Gotha* is, vroom, zelfs geestdrijfster, proselietenmaakster, maar zonder veel waar christendom in het hart, koud, heerschzuchtig, verbazend trotsch op adel en geld. Haar schoonzuster Thecla op wie zij uit de hoogte neerziet en die toch zoo verre boven haar staat, arme tobster, slavin van man en zoon, wien zij alles ten offer bracht en van wie zij niets terugkrijgt dan geringschatting, spot, medelijden — een prachtfiguur in haar onbeholpenheid en belachlijkheid — totdat zij onder den last bezwijkt en dan eerst te laat waardeering en liefde vindt. Meer waar is zij wellicht dan de lelie-reine Maria, de vrouw van den graaf. Dokter Wedukind, in wien beide levenstheorieën tot botsing komen, de man met den nog niet tot klaarheid gekomen geest, de fijne zenuwen, egoïst, zooals alle Herbertsche mannen. Eindelijk de beide priesters, de intransigente kapelaan, en de meer wereldwijze pastoor van Schlierstein, twee geestelijke typen, beiden hoogstaande, edel, welmeenend, den beierschen elergé alle eer

aandoende en op eigen manier tegenover den modernen mensch staande — de eerste meer verbijsterd, meer vierkant, de tweede met meer begrip, goedmoediger, tactvoller.

En als nu de kring gesloten is, als wij ze allen kennen die menschen met hun gecompliceerde of eenvoudige zielen, als wij hun stemmen als het ware reeds hooren, hun bewegen zien, als wij den schok afwachten hunner meeningen, als wij hun theorieën in strijd willen zien met hun gevoelens en daden, dan... is het boek zoo goed als uit. Wij beleven in een paar bladzijden gebeurtenissen zoo geweldig, dat er in werkelijkheid maanden of jaren mede gemoeid zouden zijn. Men zou zeggen: Herbert durft de consequenties van haar eigen vraagstukken niet aan, zij lost de conflicten niet langzaam en geleidelijk op, maar hakt op Alexander-manier den knoop door. Wij staan op straat vóór wij 't weten, de schouwburg is gesloten, de lichten zijn uit, men heeft ons verteld hoe het stuk eindigde, wij hebben 't niet gezien. Vreemd staart men elkander aan, en de vraag trilt op de lippen: al die beweging om niets?

Bij Von Brackel is men meer dan voldaan, soms blij, dat het verhaal ten einde, het boek uit is; bij Herbert daarentegen spijt het ons na zoo'n vluchtige kennismaking die interessante personen — want interessant zijn zij allen bijna zonder uitzondering — reeds zoo spoedig te moeten verlaten. Zij had ons nog zooveel van hen kunnen laten zien.

Onvoldaan is men zoo goed als altijd, na het lezen van een roman van Herbert. Zoo lang men leest, wordt men geboeid, gepakt, gevangen door haar eigenaardigen, puntigen stijl, vol aphorismen, nieuwe, of ten minste nieuw opengestelde gezichtspunten, nergens iets banaals, conventioneels, schablonenachtig, alles voornaam, eigen en eigenaardig. Maar de compositie is treurig: zij werkt in het breede, zij maakt een verbazend voetstuk, dat op grootsch, monumenteel werk wacht, en het blijft meest bij een voetstuk, of het beeld, dat er op komt te staan, is het aanzien nauwelijks waard: *parturiunt montes*....

Nu is er zeker veel kunst en handigheid tóe noodig een mooi voetstuk te maken, maar alleen onder voorwaarde, dat de groep, die het dragen moet, het waardig is. En wat be-

loofde dat mooi te worden! Maria, de echte vrouw, in wie hetgeen men vrouwelijke deugden en ware vrouwelijkheid gelieft te noemen — eigenlijk de echt christelijke levensidee — tot de schoonste ontwikkeling kwam, de liefhebbende, reine, godsdienstige echtgenoote, de aanstaande jonge moeder, haar nieuwe taak reeds hoog opvattend, de vriendelijke vreugdebrengster aan allen, die haar naderen. En tegenover haar Eva — ligt er ook symboliek in beide namen? — de hoogbegaafde vrouw, even dorstend naar liefde als Maria, maar alleen haar eigen ik erkennend, zonder stuur, zonder andere beginselen dan haar blinden hartstocht voor de moderne ideeën, daaraan alles offerend, zelfs haar kinderen, jagend naar een geluk, dat haar steeds verder ontvlucht, fel strijdend met alle middelen, die haar onder de hand vallen, zich met geweld opschroevend tot het Ueberweib van Nietzsche — en in den grond niets zijnde dan een zwakke, naar sympathie, steun en liefde hunkerende vrouw, behaagziek ondanks haar mannelijken geest en hoogstrevende idealen, als een gewoon meisje op zoek van een huwelijk, haar doel trachtend te bereiken even goed door mooie toiletten en kokette maniertjes als door geleerde, philosophische gesprekken, bovendien nog verontwaardigd als men haar lage bedoelingen toedicht.

Deze beide vrouwen in strijd om één man, de oude en nieuwe richting, de slavin en de koningin, de christin en de moderne heidin, zij staan kampvaardig, maar nauwelijks is het sein gegeven en zal het gevecht beginnen of de zwaarden worden in de schede gestoken. Maria overwint bijna zonder strijd. Eva bezwijkt en eindigt, volgens het moderne recept, in zelfmoord.

Voelde Herbert het zwakke van haar kunnen, schrikte zij terug voor de groote taak, door haar op zich genomen, vreesde zij die niet te kunnen vervullen dan door de pudeur harer katholieke lezers op te zware proef te stellen?

Wie zal het zeggen? Helaas! alle bouwstoffen waren er voor den modernen katholieken roman; de geest der dichteres alleen moest ze bezielen om er een heerlijk gebouw van op te trekken — maar zij spreekt het tooverwoord niet uit, zij laat ze eenvoudig liggen en wendt zich af.

Zonder spijt schijnbaar schrijft zij haar *Finis*, veegt de pen af en verlaat haar knap opgezet plan, hare personen in wier ziel zij zoo diep trachtte te dringen, wier karakters zij in zoo fijne facetten begon te slijpen, wier doen en denken zij met zoo teere toetsen teekende.

Toch is ondanks de gebrekkige compositie en den veel te lossen bouw *Ohne Steuer* het lezen veel meer waard dan verre weg de meeste hedendaagsche romans. 't Is het werk van een ernstige vrouw, een echte dichterziel en wel in staat het beruchte te kort der roomsche literatuur voor een niet gering deel aan te vullen.

M. S.

Liederen-Bundel voor Katholieke Sociale Vereenigingen.— Uitgevers-Vennootschap »Futura", Leiden, 1906.

Goede volksliederen zijn gaven van den Genius-zelf der toonkunst. Zij behooren tot die soort van melodieën, die om haar muzikaal-logischen bouw, haar grooten eenvoud en veelzeggende karakteristiek ons toeschijnen als onmiddellijk uit den geest der muziek ontstaan; haar bestaan schijnt ons eene noodzakelijkheid, die vroeger of later zeker moest worden verwezenlijkt; niet gecomponeerd, d. i. samengesteld, zijn zij veeleer door een gelukkigen vinder in het rijk der klanken ontdekt. Tot deze soort van melodieën behoort ook het rijke lied[1]) van den Z. E. H. van Schaik, in bovengenoemden bundel opgenomen. Of dit gezang (blz. 12) evenwel een *volks*lied mag heeten, waag ik te betwijfelen. Het is m. i. eene te nobele melodie, om door het volk te worden verstaan en genoten. Van onmiskenbaar aristocratisch karakter, zal zij wel nimmer volkseigendom worden gelijk b.v. het onsterfelijke *Piet Hein*. Voor een gedeelte is dit hieraan toe te schrijven, dat de edele melodie van den componist de harmonie niet

[1]) Uit het oratorium *St. Joseph*.

kan missen, en dat hij, die ze zonder begeleiding goed wil zingen, de immanente harmonie moet gevoelen. Over het algemeen dunken mij deze tien liederen geen echte *volks*-liederen te zijn. De meeste zijn daartoe te deftig en te »geleerd". Nog het meest zullen Nos. 5, 9 en 10 in den smaak vallen van het volk, waarvoor ze toch alle zijn bestemd (N°. 10 is het bekende »Aan U, o Koning der eeuwen"). Onder deze tien gezangen is er één, dat plotseling uit den ernstigen toon in het tegenovergestelde uiterste vervalt, en door dit contrast eene komieke uitwerking heeft. Ik bedoel N°. 4: »*Wij zijn bezitter van een ziel*". Bij den tweeden regel: »*Geen duivel zal die deren*" herinnert de muziek ons plotseling aan het zondaarsbankje en de geheele bomketel-liturgie van het Leger des Heils.

De schoonste melodie uit dezen bundel is voor mij de eerstgenoemde (N°. 7) van den Z. E. H. van Schaik [1]). Jammer dat men haar met zulke holklinkende, hier en daar onbegrijpelijke tekstwoorden heeft verbonden. De teksten der overige negen gezangen kunnen evenmin alle op onverdeelde bewondering aanspraak maken. Er is, dunkt mij, eenige elasticiteit van goeden wil noodig, om smaak te vinden in de volgende dichtregelen:

> »Een leekenorde worden de vrome huisgezinnen,
> Zij blijven onder stormen hun lief geloof beminnen:
> de mannen maken kerken, de vrouwen vormen zielen,
> de kinderen versterken en allen samen knielen" (N°. 8).

Er is geen tweede koeplet ter verduidelijking bijvoegd. De nummers 3, 5 en 6 moeten zich eveneens met één koeplet vergenoegen. Mocht men zich bij het componeeren van volksliederen, zoowel wereldlijke, als kerkelijke, steeds aan de koepletten-trits houden!

De heer G. Brom schreef voor dezen bundel eene »inleiding"

---

1) Het mag verondersteld worden, dat iedere pianist de drukfout in de voorlaatste maat op blz. 13 (*a* in plaats van *gis* in de bas) bemerkt en verbetert.

Op meerdere andere plaatsen zal eene wijziging van de gegeven harmonie allicht eene verbetering zijn.

waaraan men dezen talentrijken schrijver niet herkent. Ze herinnerde mij levendig aan de koortsige voorrede van Coers' liederenboek, ofschoon de temperatuur van den heer G. B. niet tot zulk eene bedenkelijke hoogte is gestegen. Beide schrijvers zijn ons van harte sympathiek, omdat zij naar een prachtig ideaal streven: zij willen ons volk leeren *zingen*, Coers het Nederlandsche volk in zijn geheel, en Brom het Katholieke Nederlandsche volk in het bizonder. De vrees schijnt mij eenigszins gewettigd, dat hun ideaal niet zal worden verwezenlijkt. Hoe lang reeds streeft men in die richting, doch — voor zoover mij bekend — het volk laat al die geestdriftige veredelaars van den volkszang praten en schrijven. Zeer juist zegt de heer Brom: »De kinderen trekken in troepen over straat en schreeuwen". Het komt me voor, dat ook de groote kinderen daaraan te gelegener tijd hartelijk meedoen, en aan geschreeuw nog steeds de voorkeur geven boven gezang, waar het geldt gemoedsbewegingen vokaal te verklanken.

Deze bundel verdient aan liedertafels van volks- en jongelings-vereenigingen te worden aanbevolen.

C. P. M. VAN ERVEN DORENS.

DE MESSIANISCHE PSALMEN.

IV.

PSALM XLIV (HEBREEUWSCH XLV).

BRUILOFTSLIED VAN CHRISTUS EN ZIJNE KERK.

1. Voor den Opperzangmeester; [op de melodie] de leliën; van de Korachieten. Een leerdicht; een lied der liefde.

2. Een heerlijk woord welt mij op uit het hart;
   Ik spreek mijn dichtwerk uit voor den koning;
   Mijne tong is als de schrijfstift eens vluggen schrijvers.
3. Schoon zijt gij van gestalte boven de menschenkinderen;
   Bevalligheid is uitgegoten over uwe lippen;
   Daartoe [1]) heeft God u gezegend in eeuwigheid!
4. Omgord uwe heup, Allermachtigste! met uw zwaard,
   Uw sieraad en uwen luister [2]).
5. Ruk zegevierend uit in dezen uwen wapendos [3])
   Om wille [4]) der waarheid en der verdrukte gerechtigheid,
   En wonderbare daden zal uwe rechterhand u leeren.

---

1) Het Hebreeuwsche *halchen* kan beteekenen *daarom*, en alzoo een gevolg of uitwerksel te kennen geven. Het kan ook beteekenen *daartoe*, en wijzen op het doel of de oorzaak. Hier heeft het deze laatste beteekenis.

2) *Uw sieraad en uwen luister*, zijn apposities van zwaard en behooren bij vers 4.

3) *Woharcha*, uw luister, sluit v. 4 en wordt bij den aanvang van v. 5 herhaald. Men zou kunnen vertalen: Ja, uw luister! ruk zegevierend uit. Te kennen wordt gegeven, dat hij, gesierd met zijn zwaard, zegevierend uit zal rukken. Daarom heb ik vertaald met Van der Palm: ruk zegevierend uit in dezen uwen wapendos of luister.

4) *Hal-dabar* beteekent *om wille* of voor de zaak van het recht. *Chanwoh* beteekent verdrukking, van *chanah*, en is verbonden in 't Hebreeuwsch met *sedeh*, gerechtigheid.

6. Scherp zijn uwe pijlen,
Volkeren vallen onder u,
Zij dringen in de harten van 's konings vijanden [1]).
7. Uw troon, o God, staat eeuwig en immer;
Een schepter van gerechtigheid is de schepter van uw rijk.
8. Gij bemint de gerechtigheid en haat het onrecht;
Daartoe [2]) o God! heeft uw God u gezalfd
Met vreugde-olie boven uwe medegenooten.
9. Van Myrrhe en Aloë en Kassia geuren uwe kleederen;
Uit elpenbeenen woningen verlustigt u het snarenspel [3]).

10. Koningsdochters zijn in uw eerestoet [4]);
De koningin echter staat aan uwe rechterhand
In goud van Ophir getooid [5]).
11. Luister, o dochter, en zie en neig uw oor,
En vergeet uw volk en het huis uws vaders,

---

1) In de harten van 's konings vijanden heeft betrekking op: scherp zijn uwe pijlen. Daarom herhale men stilzwijgend: zij zijn scherp; zij dringen door in de harten van 's konings vijanden.

2) Zie hierboven aanteekening op vers 3.

3) De Myrrhe, in 't Hebreeuwsch *Mor*, is een witte gom met sterken geur, die in Arabië vloeit uit den bast van den *balsamo-dendron myrrha* der plantenkundigen. Het is eene lage, doornachtige plant, die veel overeenkomst heeft met de acacia. Hare gom is zeer geurig en bederfwerend.

Aloë, in 't Hebreeuwsch *Hahalot*, is een welriekend. zeer kostbaar hout, afkomstig van een boom in Oost-Indië met roode vrucht. Uit dit hout werd deze specerij getrokken, die om hare hooge kostbaarheid met andere specerijen vermengd werd.

De Kassia, *Ketzioth*, was de geurige inwendige bast van den *Laurus Cassia*. Deze specerijen weerden het bederf en de insekten en verspreidden een aangenamen geur.

Hechilim wordt door sommigen vertaald *doozen* of *kastjes*, en zij zetten alsdan het vers over in dezer voege: »Van myrrhe, aloë en kassia geuren uwe kleederen uit elpenbeenen doozen of kastjes". *Hechal* bsteekent echter gewoonlijk een paleis of tempel, en zoo ook beneden in v. 16. Daarom meenen wij te moeten vertalen met de vulgaat: *uit elpenbeenen paleizen* — dat is: die den reinen, blanken glans hebben van het elpenbeen, of ook rijk met elpenbeen versierd zijn — *verlustigt u het snarenspel*. *Minni* staat voor *minnim*, snarenspel. Zie Ps. CL: 4.

4) Zoo vertalen de septuaginta, die gevolgd worden door de vulgaat. Het Hebreeuwsche *jekar* beteekent eer en heerlijkheid. Anderen vertalen: »Koningsdochters zijn in uwe kostbaarheden", namelijk in de kostbaarheden, die gij haar geschonken hebt: *jekarah* toch beteekent ook kostbaarheid. Met alle recht echter geven wij aan de vertaling der vulgaat de voorkeur.

5) Goud van Ophir was het zuiverste, edelste goud. *Circumdata varietate* ontbreekt in den oorspronkelijken tekst.

12. En de koning zal welbehagen hebben aan uwe schoonheid;
Want hij is uw Heer [1]). Aanbid hem!
13. En Tyrus' dochter [2]) zal met geschenken dingen naar uwe gunst,
Ja, de rijken des volks.
14. Daarbinnen [3]) treedt 's konings dochter op geheel glorievol;
Zij is gekleed in een met goud-omzoomd en veelkleurig gewaad [4]).
15. Zij wordt gevoerd tot den koning;
Jonkvrouwen, hare gezellinnen, worden achter haar tot u gebracht.
16. Zij worden opgeleid onder vreugde en jubelzang;
Zij treden het paleis des konings binnen.
17. In de plaats uwer vaderen zullen u zonen geboren worden;
Gij zult ze aanstellen tot vorsten over gansch de aarde.
18. Ik zal uw naam doen gedenken [5]) van geslacht tot geslacht;
Daarom zullen de volkeren u prijzen eeuwig en immer.

Een der schoonste, dichterlijkste en verhevenste psalmen van den ganschen psalmbundel, is dit lied. Reeds uit den titel blijkt, dat deze psalm vervaardigd is om door de zang-afdeeling der Korachieten in den tempel gezongen te worden, en dus tot de godsdienstige liederen behoort. Hierdoor worden wij al dadelijk er op gewezen, dat dit bruiloftslied niet slaat op een aardschen bruidegom. Hij, die hier bezongen wordt, is geen mensch; anders ware de inhoud van het lied eene ongerijmde, kruipende vleierij. De bezongene wordt niet slechts koning, maar zelfs God genoemd [6]), en hem worden goddelijke eigenschappen toegeschreven. Daarom kan geen David, geen Salomon, geen vorst dezer wereld, doch alleen de Messias hier bedoeld zijn. Een Israëliet zou zulke uitdrukkingen niet gebezigd hebben van een mensch. Nog minder aannemelijk is zulke vergoding van een aardschen

---

1) De vulgaat heeft: *want Hij is uw Heer en God.*

2) In het Hebreeuwsch staat het enkelvoud.

3) *Daarbinnen* staat tegenover *daarbuiten*, en beteekent binnen het paleis. Binnen het paleis spreidt zij al hare pracht ten toon.

4) Veelkleurig gewaad behoort bij vers 14.

5) Zoo lezen wij in het Hebreeuwsche in Hiphil.: De H. Geest, die door den profeet spreekt, zal den Messias immer verheerlijken in zijne Kerk.

6) Zie vers 7.

vorst in den mond van een gewijden schrijver. Wij kunnen ons dus niet vereenigen met hen, die hier denken aan een bruiloftslied op Salomon en eene Egyptische prinses, of op Joram en Athalia, of op een anderen zelfs niet Israëlitischen vorst.

Daarom verstonden reeds vele joden [1]) den psalm van den Messias. Uwe schoonheid, o Koning Messias, gaat die van de kinderen der menschen te boven, zegt het Chaldeeuwsche Targum [2]). Ook de H. Hiëronymus, Basilius, Athanasius, Augustinus en andere kerkvaders, alsmede de voornaamste katholieke uitleggers verstaan dit lied rechtstreeks van Christus en zijne Kerk. Buitendien schrijft de inhoud van den psalm aan den koning, waarvan hij spreekt, eigenschappen toe, die geheel bovenmenschelijk zijn, en álleen in Christus verwezenlijkt worden. Eindelijk de H. Paulus in den brief tot de Hebreeuwen verstaat den psalm van Christus, den goddelijken Koning [3]). Daarom is volgens ons de bruidegom, dien hij bezingt, Christus, en de bruid geen andere dan de Kerk.

Werkelijk wordt Christus op verschillende plaatsen der H. Schrift voorgesteld als de Bruidegom der Kerk. Zoo spreekt van Hem de H. Joannes de dooper in het nieuwe verbond: »Die de Bruid heeft, deze is de Bruidegom. De vriend [4]) des Bruidegoms staat daar en hoort Hem en verblijdt zich over de stem des Bruidegoms. En deze mijne vreugde is heden vervuld" [5]). »Kunnen de bruiloftsgasten wel treurig zijn", vraagt de Zaligmaker, terwijl Hij zijne apostelen en Zichzelven bedoelt, »zoolang de Bruidegom bij hen is"? »Er zullen dagen komen, wanneer de Bruidegom van hen wordt weggenomen; alsdan zullen zij vasten" [6]). Ook in andere gelijkenissen gebruikt de Zaligmaker dit beeld [7]). »Mannen",

---

1) R. David, Aben Esra, de Peschito.
2) In de uiteenzetting van vers 3.
3) Hebr. I : 8—9.
4) De H. Joannes de Dooper.
5) Is. III : 29.
6) Mt. IX : 15.
7) Mt. XXII : 2, 4, 8; XXV : 2—12.

zegt de H. Paulus, »bemint uwe echtgenooten, gelijk ook Christus de Kerk heeft liefgehad en zich voor haar heeft overgeleverd" [1]). In het Boek der Openbaring stelt eveneens de H. Joannes de vereeniging van Christus en de zegepralende Kerk voor onder ditzelfde beeld: »Laten wij ons verheugen en verblijden en Hem eere geven; want de bruiloft van het Lam is aangebroken en zijne Bruid heeft zich uitgedost; en het werd haar gegeven zich te kleeden met glanzend en wit byssus. Het byssus is de gerechtigheid der heiligen" [2]).

Ook onder de oude bedeeling wordt het verbond tusschen God en zijn volk eene verloving genoemd. »En Ik zal Mij aan u verloven voor eeuwig", zegt God bij den profeet Osee [3]), »en Ik zal Mij aan u verloven naar gerechtigheid en recht, en in genade en barmhartigheid. En Ik zal Mij aan u verloven in trouw, en gij zult Jehovah kennen" (en beminnen). Breedvoerig eindelijk wordt de liefde van Christus, den goddelijken Bruidegom, en van de Kerk, zijne heilige Bruid, door dit heerlijke beeld toegelicht in het Hooglied, dat immer door de Kerk en de vaders in dien zin is opgevat [4]). Onze psalm is als het ware de sleutel van dien zang der zangen.

Dit lied is dus, gelijk uit alles blijkt, hoogst verheven en schoon. Het is een bruiloftzang, die vol rijkdom van beelden is, een gang heeft vol Oosterschen gloed, en de goddelijke liefde bezingt van den Koning der hemelen. Het munt uit door fraaiheid van vorm, door bloemrijken stijl, door hoogheid van opvatting en door edelen toon. Het bestaat, na eene korte inleiding (v. 3), uit twee deelen, waarvan het eerste is

---

1) Eph. V : 25.

2) Openb. XIX : 7—8.

3) Osee II : 19—20.

4) Van het Hooglied zegt de H. Hiëronymus: »Het vereenigt Christus en de Kerk, en zingt een liefelijk bruiloftslied op dat heilige huwelijk". »Geheel de zang", zegt de H. Augustinus, »prijst de heilige liefde van Christus en de Kerk in figuurlijke taal en kondigt die aan met de hoogheid der profetie". »Door God geïnspireerd", zegt de H. Bernardus, »heeft hij den lof van Christus en de Kerk, en de genade hunner heilige liefde en het geheim hunner eeuwige echtvereeniging bezongen". Slechts dan, wanneer zij in dien zin worden opgevat. komen het Hooglied en Psalm 44 tot hun recht.

gewijd aan den koninklijken Bruidegom (v. 4—9), en het tweede aan zijne heilige Bruid (v. 10—16). Daarna volgt het slot (v. 17—18).

* * *

2. Een heerlijk woord welt mij op uit het hart;
Ik spreek mijn dichtwerk uit voor den koning;
Mijne tong is als de schrijfstift eens vluggen schrijvers.

Het hart van den zanger, onder den invloed van den H. Geest [1]), is vol goddelijke ingevingen, vol heilige gedachten, vol innige gewaarwordingen, door het heerlijke tafereel, dat hij in de toekomst aanschouwt. Het is als eene fontein zoo vol van levende en toestroomende wateren, dat zij door den grooten aandrang gedwongen wordt zich uit te storten. Zoo welt [2]) dus een goed, een heerlijk, een voortreffelijk woord op uit den overvloed, die zijne ziel vervult. Hij wijdt dien zang, uit den aandrang des H. Geestes voortgevloeid, aan den hemelschen Koning, dien hij in den geest aanschouwt, en dien hij toespreekt. Zijn lied vloeit hem uit het hart en uit den mond, als het woord dat geschreven wordt door den schrijfstift eens vluggen schrijvers. De stof kan aan zijn dichtwerk niet ontbreken; want hij is bezield met den H. Geest, en hij bezingt niets minder dan den Koning bij uitstek, den Koning der koningen.

3. Schoon zijt gij van gestalte boven de menschenkinderen!
Bevalligheid is uitgegoten over uwe lippen;
Daartoe heeft God u gezegend in eeuwigheid.

De zanger begroet den goddelijken Bruidegom, den Messias-Koning, als den schoonste onder de menschenkinderen. »Overal", zegt de H. Augustinus [3]), »is die Bruidegom schoon voor de oogen onzes geloofs. Schoon is Hij als God, als het

---

1) 2 Petr. I, 21.

2) Het Hebreeuwsche woord beteekent het opwellen, ontspringen, met aandrang voortvloeien eener fontein.

3) S. August. *Enarrat. in Psalm XLIV.*

Woord bij God. Schoon is Hij in den schoot der Maagd, waar Hij, zonder zijne Godheid te verliezen, de menschheid heeft aangenomen. Schoon is Hij, het Woord, als pasgeboren kind; want terwijl Hij als zuigeling op de armen wordt gedragen, verkondigen Hem de hemelen, zingen de engelen zijn lof, verheerlijkt Hem de sterre voor de wijzen. Schoon is Hij in den hemel; schoon is Hij op aarde. Schoon is Hij gedragen onder het hart zijner Moeder; schoon is Hij op hare armen. Hij is schoon in zijne wonderen; schoon is Hij bij zijne geeseling. Schoon is Hij, terwijl Hij uitnoodigt tot het leven, en schoon, terwijl Hij den dood veracht. Schoon is Hij, terwijl Hij het leven aflegt; schoon, terwijl Hij het weder aanneemt. Schoon is Hij aan het kruis, schoon in het graf, schoon in den hemel... De hoogste en de ware schoonheid is de gerechtigheid. Wij zouden Jesus niet schoon meer vinden, indien wij Hem ongerechtig konden vinden. Maar Hij is overal de gerechtigheid zelve; en hij is dus ook overal de schoonheid zelve".

Schoon is die Bruidegom van gestalte als menschenzoon boven de menschenkinderen, omdat er de schoonheid en gerechtigheid zijner ziel in doorstraalt en zij verhoogd wordt door de oneindige schoonheid en heiligheid der Godheid. Doch buitendien is bevalligheid uitgegoten op zijne lippen. »Hij is gekomen", zegt de H. Augustinus [1]), »met het woord der genade, met den kus der genade". Zijne lippen vloeien over van woorden, vol goddelijke waarheid, vol teedere liefde, vol zoeten troost, vol opwekking tot deugd. Hoe beminnelijk zijn zijne gelijkenissen! Hoe aantrekkelijk zijn zijne zaligsprekingen! Hoe verrukkelijk is zijne geheele leer! Hoe minzaam buitendien is dat God-menschelijke gelaat! Welke nederbuigende, welke zachtzinnige, welke vriendelijke, welke veroverende goedheid speelt er om die lippen van den hemelschen Bruidegom! Ja, »bevalligheid", zegt de zanger, »is uitgegoten over uwe lippen. Daartoe heeft God u gezegend in eeuwigheid".

Daartoe heeft God de Vader zijn zegen, den H. Geest, de

---

[1]) S. August. *Enarrat. in Psalm XLIV*, n. 7.

volheid der genaden op den Messias bij diens menschwording uitgestort, *opdat* de heiligheid en heerlijkheid der Godheid in Hem reeds hier op aarde als den schoonste der menschenkinderen zou uitblinken; Hem, door de verrukkelijkheid van zijn woord, en de innemendheid van zijn beminnelijk voorkomen voor het oog zijner Kerk zou doen schitteren, en alzoo Hem ook in het verblijf der eeuwigheid eens zou omgeven door al den glans zijner goddelijke heerlijkheid en beminnelijkheid. »Aan Hem, die op den troon gezeten is", zoo zullen de engelen en alle schepselen in den hemel zingen, »en *aan het Lam,* is de *zegen* en de eer en de heerlijkheid en de macht in de eeuwen der eeuwen" [1]).

Schoon boven de menschenkinderen, beminnelijk en bekoorlijk in woord en voorkomen op aarde en in eeuwigheid, is de Messias-Koning, maar ook moedig en machtig.

4. Omgord uwe heup, Allermachtigste, met uw zwaard,
   Uw sieraad en uwen luister!
5. Ruk zegevierend uit in dezen uwen wapendos,
   Om wille der waarheid en der verdrukte gerechtigheid [2]),
   En wonderbare daden zal uwe rechterhand u leeren.
6. Scherp zijn uwe pijlen,
   Volkeren vallen onder u,
   Zij dringen door in het hart van 's konings vijanden.

»Uw zwaard", vraagt de H. Augustinus, »wat is het anders dan uw woord?" [3]). Het is het tweesnijdend zwaard van het woord der waarheid en der gerechtigheid, waarmede de Messias zich in zijne menschheid heeft aangegord. Dat woord is onverwinnelijk. Dat wapen strekt Hem tot roem en is zijn sieraad. Met dien wapendos zal Hij uitrukken èn tegen de dwaling èn tegen het zedenbederf eener heidensche wereld. Overal heerscht de afgoderij; overal voeren hoogmoed, zucht naar aardsche goederen en begeerlijkheid des vleesches den schepter. Tegen die vijanden van God en zijn rijk zal de

---

1) Openb. V : 13.

2) Letterlijk om wille der waarheid en der verdrukking van de gerechtigheid.

3) S. August. *Enarratio in Psalm XLIV.*

Messias uitrukken met het tweesnijdend zwaard van zijn goddelijk woord en Hij zal daarmee strijden voor de waarheid en voor het verdrukte recht der deugd [1]). Hij zal zegevieren over het joden- en heidendom, die de waarheid ontkennen en door de dwaling beheerscht worden; Hij zal het opnemen voor de verdrukte gerechtigheid tegen duivel, wereld en vleesch. Zijne rechterhand zal door hare goddelijke kracht in dien strijd wonderbare daden verrichten. Scherp zijn zijne pijlen; zij doorboren het hart van zijne vijanden; zij doen de volkeren voor Hem zwichten. Hij zal het vleesch doen kruisigen met zijne ongeregelde begeerlijkheden [2]); Hij zal de wereld overwinnen [3]); Hij zal den vorst dezer wereld uitwerpen [4]). Hij beschaamt zijne bestrijders bij zijn leven op aarde, bij zijn lijden en dood, bij zijne verheerlijking uit het graf, bij de vestiging van zijn rijk onder de volkeren, en vooral, wanneer Hij ten jongsten dage al zijne vijanden zal verpletteren bij het wereldgericht.

En nu, bij zijne voleindigde zegepraal, vertoont zich de Messias-Koning, dien hij bezingt, voor het oog van den zanger in al zijne Majesteit, en hij roept uit:

7. Uw troon, o God, staat eeuwig en immer;
   Een schepter van gerechtigheid is de schepter van uw rijk.
8. Gij bemint de gerechtigheid en haat het onrecht;
   Daartoe, o God, heeft God u gezalfd
   Met vreugde-olie boven uwe medegenooten.

Ziedaar den Messias-Koning in zijne volle waardigheid, in zijne hoogste majesteit. De zanger noemt hem God en ziet Hem zetelen op een troon, die vaststaat in eeuwigheid [5]).

---

1) Letterlijk: *verdrukking der gerechtigheid*, of gelijk Van der Palm vertaalt: *verdrukte gerechtigheid*. Men kan ook het Hebreeuwsche *chonwah* vertalen *zachtzinnigheid*, doch dan moet men aannemen, dat het voegwoord waf *(en)* voor gerechtigheid is weggevallen. Ook past dit woord minder in den zin.

2) Ad Gal. V : 24.

3) Is. XVI : 33.

4) Is. XII ! 31.

5) De Messias wordt uitdrukkelijk *God* genoemd niet slechts in dit, maar ook in het volgende vers. *Eloim* beteekent eigenlijk *God*, en ook elders wordt de

»O, goddelijkheid der eeuwigheid!", roept hier de H. Augustinus uit; »God toch zou geen tijdelijken troon kunnen hebben" [1]). Zijn troon, wijl hij goddelijk en eeuwig is, is daardoor boven alle overige tronen verheven, en zijne heerschappij is onbeperkt en immerdurend [2]).

De schepter, die Hem eigen is, en waarmee Hij heerscht, is de schepter der gerechtigheid. Hij oordeelt naar gerechtigheid en niet naar schijn; want Hij is alwetend. Hij oordeelt niet, terwijl Hij zich laat geleiden door baatzucht; want Hij is zichzelven genoegzaam. Hij oordeelt en bestuurt met recht, want Hij bemint de gerechtigheid, en die liefde is onbeperkt; Hij haat het onrecht, en die afkeer is onbegrensd. De grondslag dier onbeperkte heerschappij en dier volmaakte gerechtigheid wordt aangegeven door de volgende woorden: »Daartoe, o God! [3]), heeft uw God u gezalfd met vreugde-olie boven uwe

---

Messias God genoemd. Vergelijk Ps. II : 7; Is. VII : 14, IX : 6, XV : 4; Mich. V : 1; Zachar. XIII : 7; Malach. III : 1. In dien zin vat dan ook de H. Paulus, in den brief tot de Hebreeuwen I : 8—9, dit vers op. De vertaling van Van der Palm: *o, Goddelijke*, is niet juist en niet aannemelijk.

1) S. Aug. *Enarr. in Ps. XLIV*, n. 17.

2) In het Hebreeuwsch wordt de eeuwigheid op de sterkst mogelijke wijze en met allen nadruk aangegeven.

3) Zooals de H. Augustinus uitdrukkelijk verklaart, wordt Hij, die de Gezalfde is, hier God genoemd, als zijnde Gods Zoon, en is Hij, die Hem zalft, eveneens God, als zijnde God de Vader. Zoo zegt ook God de Zoon tot Magdalena na zijne verrijzenis: »Ik vaar op tot mijnen Vader en tot uwen Vader, tot mijnen God en uwen God". Derhalve wordt in den psalm de onderscheiding der twee goddelijke personen aangegeven. De H. Augustinus zegt: »Unctus est Deus a Deo; unctum audis, Christum intellige. Etenim Christus a chrismate ... Unctus est ergo Deus a Deo; quo oleo, nisi spirituali? Oleum enim visibile in signo est; oleum invisibile in sacramento est; oleum spirituale intus est. Unctus est nobis Deus et missus est nobis; et ipse Deus, ut ungeretur, homo erat; sed ita homo erat, ut Deus esset: ita Deus erat, ut homo esse non dedignaretur; verus homo, verus Deus". »God werd door God gezalfd. Gij verneemt een gezalfde; versta daardoor Christus. Want Christus (gezalfde) is afgeleid van chrisma (zalf). God werd dus door God gezalfd: met welk een olie, tenzij met een geestelijke? God is dus voor ons gezalfd en is voor ons gezonden; en diezelfde God, om gezalfd te worden, werd mensch. Maar zoo was Hij mensch, dat Hij God was; zoo was Hij God, dat Hij het niet beneden zich achtte mensch te zijn. Waarlijk mensch, is Hij waarlijk God". S. August In *Ps. XLIV*, n. 19.

medegenooten". De Messias als menschenzoon en afstammeling van David is gezalfd in de hoogste mate, of liever zonder mate, met de vreugde-olie van de volheid der genade. De welriekende olie, die over het hoofd van den hoogepriester overvloedig werd uitgegoten, was het zinnebeeld van de waardigheid en macht, die hem overvloedig werd medegedeeld, en bezielde hem met vertrouwen, moed en vreugde. Zoo heeft ook God, de Vader, God, zijn Zoon, in zijne menschelijke natuur gezalfd, en Hem door de vreugde-olie als mensch eene waardigheid verleend boven alle andere koningen, zijne medegenooten. Door die zalving, waardoor de volheid des H. Geestes over Jesus Christus in zijne menschheid is uitgestort, is Hij geworden de Koning der koningen en de Heer der heeren. Daarom zegt ook de H. Paulus, dat Jesus Christus, Gods menschgeworden Zoon, boven alle engelen is verheven, wijl Hem de woorden betreffen van den psalm: »Uw troon staat voor eeuwig en immer; de schepter van gerechtigheid is de schepter van uw rijk. Gij bemint de gerechtigheid en haat het onrecht. Daartoe, o God, heeft God u gezalfd boven uwe medegenooten" [1]).

Na den Messias als den schoonste der menschenkinderen, als bevallig in voorkomen en in woorden, als machtigen, moedigen en zegevierenden strijder voor waarheid en recht, als eeuwigen, machtigen, heerlijken Koning, en als menschgeworden God, te hebben beschreven, begroet Hem de zanger thans als den hemelschen Bruidegom, die zijne Bruid tegemoet treedt:

9. Van Myrrhe, Aloë en Kassia geuren uwe kleederen;
Uit elpenbeenen woningen verlustigt u het snarenspel.

Het gewaad van den allerschoonsten, allerbeminnelijksten, roemvollen, allergerechtigsten, boven alles verhevenen Koning en God, die hier optreedt als bruidegom, is vol van den liefelijken geur der kostbaarste specerijen: Myrrhe, Aloë en

[1]) Ad Hebr. I: 7.

Kassia. Zij zijn het zinnebeeld van de onuitsprekelijke, allerzoetste en onbederfelijke zegeningen, gaven en deugden, die door de zalving van den H. Geest overvloedig over zijne aanbiddelijke menschheid zijn uitgestort. Zoo wordt elders gezegd van de goddelijke wijsheid: »Ik heb een reuk afgegeven als kaneel, en welriekende balsem, en als kostbare myrrhe verspreidde ik een liefelijken geur. Als Storax [1]) en als Galban [2]), als Onyx [3]) en als Stakte [4]), en als wierook, die zonder insnede is uitgebroken, heb ik mijne woning welriekend gemaakt" [5]). Voor den goddelijken Bruidegom, die zijne uitgelezene Bruid gaat ontvangen, weerklinkt het snarenspel en eene hemelsche muziek. Uit de glorierijke woningen der hemelen, waarmede geen paleizen, al schitteren zij als blank en blinkend elpenbeen, te vergelijken zijn, weergalmen de harpen der engelen en de zangen der gezaligden [6]). Bij de eeuwige bruiloft, die gevierd gaat worden, wordt slechts de stem der vreugde en niet meer het geklaag der smart vernomen.

* * *

10. Koningsdochters zijn in uw eerestoet;
De koningin echter staat aan uwe rechterhand,
In goud van Ophir getooid.

Evenals tien maagden in de gelijkenis een eerestoet vormen, terwijl de bruid door den bruidegom wordt afgehaald, om haar in zijne woning te geleiden, evenzoo zien wij ook hier

---

1) De Storax is een zeer schoone, welriekende struik, die overvloedig wordt aangetroffen langs de hellingen der lagere heuvelen van Palestina. Niets is liefelijker dan de Storaxplant, wanneer zij in Maart met hare rijke, witte bloesems en hare ovale groene bladeren prijkt in de dalen van den Karmel, en Galilea met hare geuren vervult. Het is de *Storax officinalis*, wier gom hoogst welriekend is. Zie Tristam.

2) Galban is een uitvloeisel van de *Ferula Galbaniflua*. eene gom, die, met andere reukwerken vermengd, de eigenschap heeft hun geur duurzaam te maken.

3) Onyx is het deksel van eene soort schulp, *strombus* genoemd. Deze hoornachtige zelfstandigheid, wanneer zij verbrand wordt, heeft een zoeten geur.

4) Dit is de zuiverste myhrregom, die de plant voortbrengt, zonder gesneden te zijn.

5) Eccli. XXIV : 20.

6) Openb. V : 8; XIV : 2; XV : 2.

den bruidegom en de bruid, terwijl hij optreedt om haar af te halen en zijne hemelsche woon binnen te voeren, omgeven door een gevolg, waarin al wat schoon, rijk, bekoorlijk en luistervol is, wordt vertegenwoordigd. Het zijn niets minder dan koningsdochters, of volgens het spraakgebruik der H. Schrift: volkeren, die van den koning afhankelijk zijn [1]). De maagden, die den eere-stoet eener bruiloft vormden, droegen een bruiloftskleed, en evenzoo zijn de koningsdochters, of de koninklijke volkeren, die deze goddelijke bruiloft opluisteren, getooid met het eerekleed der liefde en der heiligmakende genade.

De Koningin, die wij bij dien eerestoet geplaatst zien aan de rechterhand van den Koning-Messias, is wel geen andere dan zijne Kerk. Tot haar is Hij door zijne menschwording afgedaald. Haar heeft Hij door zijne prediking, zijn strijd, zijn dood verworven tot zijne bruid [2]). Zij is de Bruid van het Lam [3]), die haar zich verworven heeft door zijn offer. »Mannen, *bemint uwe echtgenooten*", zegt de H. Paulus, »*gelijk Christus de Kerk heeft bemind* en zich voor haar heeft geofferd, om haar te heiligen... opdat Hij zich eene heerlijke Kerk zou verwerven, zonder vlek of rimpel of iets dergelijks, maar heilig en onbesmet" [4]). Haar betreffen de woorden van haren God en Koning bij den profeet Osee: »Ik zal Mij aan u verloven voor eeuwig; en Ik zal Mij aan u

---

1) Gelijk Sion's dochter, Jerusalem's dochter en Tyrus' dochter de bevolking van Sion, Jerusalem, Tyrus aanwijst, zoo is ook koningsdochter de bevolking, die een koning tot heerscher heeft. De verzameling der hewoners wordt als eene vrouwelijke persoon voorgesteld. Vergelijk Isaias XXXVII : 22; Zach. IX : 9; Jerem. XLVI : 11, 19, 24. Zoo lezen wij Isaias XXII : 4, dochter mijns volks voor het volk van Israel. Vergelijk ook Isaias XLVII : 1. De Chaldeeuwsche paraphrast zegt: »Koningsdochters zijn de heidensche volkeren, die tot de vereering van den Koning Messias zullen gevoerd worden". Calmet zegt, dat Chrysostomus, Augustinus, Athanasius, Eusebius door koningsdochters de volkeren verstaan, die zich bij Christus hebben aangesloten en in de Kerk zijn opgenomen (Is. II : 2—4). De koningin echter, die aan de rechterzijde van den Bruidegom staat, is volgens hen de Kerk van Jesus Christus, gesierd met alle soort van deugden en genaden.

2) Hand, XXI : 21.

3) Openb. XXI : 9 en 4.

4) Eph. V : 25—27.

verloven in gerechtigheid en in recht, in barmhartigheid en ontfermingen; Ik zal Mij aan u verloven in trouw" [1]). De Bruid, zegt de H. Augustinus, is de Kerk, de Bruidegom is Christus.

De zanger stelt ons dus den goddelijken koning voor, dien hij tot dusverre bezongen heeft, met de Bruid aan zijne rechterhand, die Hij verkoren heeft tot Koningin. Gelijk haar bruidegom de Zoon is des Vaders, de Zoon is des Konings, zoo wordt ook de Kerk om het verbond, waardoor zij één met hem geworden is, 's Konings dochter genoemd. Zij staat daar als de hoogst vereerde en uitverkorene aan zijne rechterzijde, in goud van Ophir getooid [2]). Goud van Ophir is het kostbaarste, het zuiverste, het schitterendste goud. Dat goud, waarvan geheel haar gewaad schittert, is het zinnebeeld harer onbevlekte heiligheid, harer geheel en al aan haren goddelijken Bruidegom gewijde liefde. »Ik raad u", schrijft de H. Joannes in den naam van Christus, »van Mij goud te koopen, dat in het vuur beproefd is, opdat gij rijk wordt" [3]). Gelijk het goud kostbaar is boven alle andere metalen, zoo is de goddelijke liefde uitmuntende boven alle andere deugden. Die liefde, waarmede de Kerk schittert als met een gewaad gesierd met het zuiverste goud, heeft zij aan haren Zaligmaker te danken. Op haar past het woord bij den profeet Isaias: »Ten hoogste zal ik mij verblijden in den Heer, en mijne ziel zal zich verheugen in mijn God; want Hij heeft mij gekleed met het gewaad des heils, en Hij heeft mij omgeven met den tooi der gerechtigheid . . . als eene bruid, die gesierd is met hare kleinoodiën" [4]).

Zoo zien wij dus den menschgeworden en geslachtofferden Zoon van God op het punt om de Kerk, de Bruid, die Hij

---

1) Osee II : 19—20.

2) Het goud van Ophir stond bekend als het edelste en fijnste goud. Vgl. Isaias XIII in het Hebreeuwsch; 3 Kon. X : 11; XXII : 49. De H. Hiëronymus en de H. Chrysostomus verstaan door het gouden gewaad de heiligmakende genade. Van een veelkleurig gewaad, *circumduta varietate*, wordt in den grondtekst niets gevonden bij dit vers; wel echter bij vers 15.

3) Openb. III : 18.

4) Isaias LXI : 10.

Zich verworven heeft door zijn bloed, heen te voeren, om de eeuwige bruiloft te vieren in zijne hemelsche woon. Het is het oogenblik, dat ook de H. Joannes ons beschrijft, als hij de stem der hemelingen verneemt: »Alleluja! want de Heer, onze almachtige God, heeft geheerscht! Laten wij ons verblijden en verheugen, en Hem eere geven; want de bruiloft van *het Lam* is aangebroken en zijne echtgenoote heeft zich uitgedost. En het werd haar gegeven, zich te sieren met glanzend en wit byssus. Het byssus namelijk zijn de gerechtigheden der heiligen" [1]).

Nu richt zich de profeet, of liever de H. Geest, als bruidvoerder tot de Kerk en spreekt haar toe:

11. Luister, o dochter, en zie en neig uw oor!
    En vergeet uw volk en het huis uws vaders,
12. En de koning zal welbehagen hebben aan uwe schoonheid;
    Want hij is uw Heer. Aanbid hem!
13. En Tyrus' dochter zal met geschenken dingen naar uwe gunst;
    Ja, de rijken des volks.

Luister, zoo is de zin dezer toespraak; luister, o Kerk, naar de liefdevolle uitnoodiging van den hemelschen Bruidegom, die tot u is afgedaald. Geef acht op zijn goddelijk aanzoek en wees gewillig. Vergeet uw volk; vergeet de wereld, waaruit gij zijt gesproten; zeg vaarwel aan al de banden, die u zouden kunnen terughouden. Verban alle aardsche genegenheid uit uwen geest en uit uw hart. Wie vader, moeder, zoon of dochter, huis of land meer lief heeft dan zijn God en Verlosser, is zijner niet waardig. Volg dus edelmoedig uwen koninklijken en goddelijken Bruidegom, Die u tot zich roept; Hij verlangt niets liever dan dat uwe schoonheid, uwe heiligheid, de heerlijkheid uwer deugd, de lust en de vreugde zij van zijn goddelijk hart. Sla zijn goddelijk aanzoek niet af, om Hem als bruid te volgen, u geheel en al door een onverbreekbaar verbond aan Hem te schenken, en door de innigste en heiligste liefde met Hem

---

1) Openb. XIX : 6—8.

vereenigd te worden. Want Hij is uw Heer. Hij is de God, die u schiep en wiens eigendom gij dus zijt. Hij is degene, die u heeft vrijgekocht door zijn goddelijk bloed en u heeft onttrokken aan het verderf. Erken Hem dus als uwen Heer, als uwen Verlosser, als uwen God en Bruidegom; werp u voor Hem neder; aanbid en huldig Hem. Gij zult dan deelen in de heerlijkheid en heerschappij van uwen goddelijken Koning en Bruidegom, en de voornaamste volkeren der wereld, afgebeeld door de dochter van Tyrus en de rijken des lands, zullen u eeren en zich beijveren om uwe koninklijke gunst.

Na deze toespraak wordt de plechtige optocht naar het paleis des Konings en de feestelijkheid der bruiloft beschreven:

14. Daar binnen treedt 's Konings dochter op geheel glorievol;
Zij is gekleed met een goud-omzoomd en veelkleurig gewaad.
15. Zij wordt gevoerd tot den koning,
Jonkvrouwen, hare gezellinnen, worden achter haar tot U gebracht.
16. Zij worden opgeleid onder vreugde en jubelzang;
Zij treden het paleis des konings binnen.

Wanneer de bruid tot het voltrekken des huwelijks door den bruidegom naar zijne woon werd gevoerd, ging zij op den weg gesluierd. Slechts, wanneer zij de bruiloftszaal binnentrad, vertoonde zij zich aan haren bruidegom met al hare bekoorlijkheid en al den praal van haren bruidstooi. Maagden, hare gezellinnen, vormden haar gevolg en haren eerestoet. Met dezen achter haar trad zij onder gejuich, gezang en muziek de woon van haren bruidegom binnen, om daar aan zijne zijde het schoone en schitterende bruiloftsfeest te vieren.

Op die wijze wordt de Kerk, de Bruid van Christus, opgevoerd. Zij begeeft zich aan de zijde van haren goddelijken Bruidegom naar de schitterende woon des hemels, om daar met Hem de eeuwige bruiloft te vieren. Doch zoolang zij hier op aarde is, is al hare heerlijkheid en pracht verborgen en omsluierd. Het rijk Gods komt niet met praal [1]). Het

1) Lc. XVII : 20.

leven van den Christen is met Christus verborgen in God [1]). Het rijk Gods is gerechtigheid, vrede, en vreugde in den H. Geest [2]). De vruchten van den H. Geest, die de Kerk sieren, zijn: liefde, vreugde, vrede, geduld, welwillendheid, goedheid, langmoedigheid, zachtmoedigheid, trouw, zedigheid, onthouding en kuischheid [3]). Die deugdentooi echter der Kerk is, zoolang zij hierbeneden op weg is naar hare eeuwige bestemming, zonder uitwendigen luister en aan het oog onttrokken. Maar »wanneer Christus, uw leven, zal verschijnen", zegt de apostel, »zult ook gij met Hem in de glorie verschijnen" [4]). Dan werpt de Bruid van Christus den sluier af, en verschijnt zij ter bruiloft met den goddelijken Koning in haar met goud omzoomd en veelkleurig prachtgewaad. Zij schittert met het goud der goddelijke liefde en met den luister van hare velerlei deugden. En wanneer zij alzoo verschijnt van deze aarde in de eeuwige bruiloftszaal, dan vragen de hemelingen zich af, volgens het Hooglied: »Wie is zij, die daar statig opstijgt uit de woestijn, eene rookzuil gelijk, geurende van myrrhe, wierook en allerlei kostbare specerijen?" [5]). »Wie is zij, die daar opdaagt als de opkomende dageraad, schoon als de maan, uitgelezen als de zon, ontzagwekkend als een leger in slagorde?" [6]). »Wie is zij, die optreedt uit de woestijn, overvloeiende van vreugde, leunende op haren beminde?" [7]). Wie is zij? Het is de Bruid van het Lam, die Hij zich verworven heeft door zijn goddelijk bloed. Het is de Kerk, voor welke Christus, de menschgeworden God, zich heeft opgeofferd, om Haar te onttrekken aan de zonde, en haar, gereinigd, gerechtvaardigd, geheiligd, te doen deelen in al den luister zijner goddelijke glorie. Het is de Kerk, die beantwoord heeft aan de oneindige liefde van haren god-

---

1) Col. III : 3.
2) Rom. XIV : 17.
3) Gal. V : 22—23.
4) Col. III : 4.
5) Cant. III : 6.
6) Cant. VI : 9.
7) Cant. VIII : 5.

delijken Bruidegom, en Hem bemint met eene liefde, waarvan haar niets meer kan scheiden. Het is de Koningin, die aan de rechterhand van den goddelijken Koning, deelt in den luister van zijne goddelijke heerlijkheid, voor welken de alleluja's van ontelbare hemelingen bij de eeuwige bruiloft weerklinken [1]), en voor wien een nieuw lied gezongen wordt door een eerestoet van maagden, gelijk het niet aan anderen te zingen gegeven is. Het is de Kerk, voor eeuwig vereenigd met Christus haren Heer, die overvloeit van ongestoorde vreugde en onuitsprekelijke gelukzaligheid, terwijl zij Hem aanschouwt van aanschijn tot aanschijn, Hem looft, Hem dankt, Hem met alle vervoering bemint en niet meer van Hem gescheiden kan worden.

Bij het zien van dit verrukkelijke tafereel in de toekomst richt de profeet het woord tot den Messias-Koning, en besluit met de voorspelling van de gevolgen zijner geheel eenige verloving:

17. In de plaats uwer vaderen zullen u zonen geboren worden;
Gij zult ze aanstellen tot vorsten over gansch de aarde.
18. Ik zal uw naam doen gedenken van geslacht tot geslacht;
Daarom zullen de volkeren u prijzen eeuwig en immer.

Deze woorden worden gericht tot den Koning-Bruidegom, aan wien de zanger zijn lied heeft toegezongen. In de plaats der vaderen van Christus: Abraham, Isaak en Jacob, in de plaats van zijn vader David, zullen de kinderen der Kerk als zijne zonen optreden. Allen, die herboren zullen worden uit het water en uit den Geest, zullen zijne kinderen zijn.

Die kinderen zal Hij stellen tot vorsten der aarde; zij zullen koningen en priesters zijn. In de plaats der twaalf stamvaders van Israël zullen zijne twaalf apostelen optreden. Hij zal ze uitzenden over geheel de wereld. »Mij is alle macht gegeven, in den hemel en op aarde", zoo zal Hij tot hen spreken; gaat derhalve en onderwijst alle volkeren, en doopt hen in den naam des Vaders en des Zoons en des H. Geestes. Leert hen onderhouden alwat Ik u geboden

[1]) Op XIX: 6—8.

heb". Overal, over de gansche aarde, zal door de Kerk en door de kinderen der Kerk de heerschappij van den goddelijken Koning zich uitstrekken. Zijn rijk zal algemeen zijn.

Dat rijk zal ook altijddurend zijn. »Ik zal Uw naam doen gedenken", zegt de H. Geest, »van geslacht tot geslacht". Altijd en ononderbroken door de reeks der verschillende geslachten heen zal de Christus als goddelijke Koning erkend, gehuldigd en gediend worden. Onvergankelijker dan de graniet-steen, waarin het staat uitgebeiteld, zal het woord zijn: »De Christus overwint; de Christus heerscht; de Christus gebiedt". Niet slechts hier op aarde tot aan de voleinding der dagen, maar eeuwig en immer zullen de volkeren Christus als hun God en Koning erkennen. In het paleis der hemelen, bij de eeuwige bruiloft, zullen zij allen zingen: »Aan Hem, die op den troon gezeten is, en aan het Lam zij zegen en eer en glorie en macht in de eeuwen der eeuwen!"

* * *

Meermalen neemt de liturgie dezen schoonen psalm op de lippen, om daardoor Jesus Christus, haren goddelijken Koning, te verheerlijken. Op den hoogen feestdag van Kerstmis, bij het vieren van Jesus' luistervolle gedaanteverwisseling, als Jesus' zoeten naam of ook zijn aanbiddelijk Hart ons ter vereering wordt voorgesteld, laat zij dat heerlijke lied luide weerklinken. Zij roept ons den hemelschen Koning voor den geest, die uit zijne goddelijke heerlijkheid als een armoedig en nederig kind tot den mensch is afgedaald. Hij is afgedaald hier op aarde, om de schoonste der menschenkinderen te zijn. »Want", zegt Bellarminus, »indien gij het oog vestigt op zijne Godheid, zult gij Hem zien schitteren door oneindige schoonheid; indien gij let op de geestelijke schoonheid zijner ziel, is Christus schoon boven alle geschapene geesten; indien gij opziet naar den luister van zijn verheerlijkt lichaam, is Hij schooner dan de zon". Door die onuitsprekelijke schoonheid, door de bekoorlijkheid zijner woorden, door de bevalligheid zijner lippen, door zijn heldhaftige offer-

vaardigheid, door de macht van zijn tweesnijdend zwaard, door zijne liefde voor waarheid en recht, door zijn roemvollen zegepraal over zijne vijanden, door zijne verheffing als Koning op den troon der eeuwigheid, door zijne goddelijke zalving, is Hij een Bruidegom, die de Kerk bij die verschillende feesten met vervoering zich voor den geest roept. Hem bewondert zij, Hem looft zij, Hem bemint zij: zijne offers beantwoordt zij door hare offers; om Hem aan te hangen, zegt zij aan alles vaarwel. Heeft Hij zich geheel aan haar gegeven, ook zij geeft zich geheel aan Hem. Jaar in jaar uit vernieuwt zij het verbond met den goddelijken Bruidegom, en zij volgt Hem met onverbreekbare trouw hier op aarde door het geloof, als in een sluier en een raadsel, totdat Hij haar voert in zijn hemelsch paleis, om daar zijne eeuwige bruiloft te vieren en met Hem te deelen, aan zijne rechterhand, in zijne heerlijkheid, in zijne heerschappij, in zijne gelukzaligheid. De nederige en liefdevolle afdaling van den goddelijken Koning tot de Kerk, zijne bruid, en de verheffing van die bruid uit de diepste verworpenheid, de grootste armoede, de verregaandste ellende, tot het hoogst verhevene, het onuitsprekelijk rijke, het overzalige deelgenootschap der goddelijke voorrechten van den Koning der koningen, dat is voorzeker op de gezegde feestdagen de stof van een lied, dat onzen geest en ons hart moet vervoeren en overstelpen met genot.

De Kerk zingt dien schoonen psalm ook op al de feesten van de hoogst gezegende onder al de vrouwen. In eigenlijken zin is de Kerk van Christus de Koningin aan de rechterhand van den goddelijken Koning. Doch de hoogste vertegenwoordigster der Kerk is Maria. De verbintenis tusschen den goddelijken Bruidegom en de Kerk nam een aanvang door en in Maria; want zij werd slechts verwezenlijkt door het woord van Maria: »Zie de dienstmaagd des Heeren, mij geschiede naar uw woord". Tot Maria is het vleeschgeworden Woord des Vaders, de hemelsche Koning, het eerst afgedaald, toen Hij kwam om zich te schenken aan de Kerk, zijne bruid. Als de eerste, de hoogste, de uitverkorene ver-

tegenwoordigster der Kerk, heeft haar de goddelijke Koning heengevoerd naar het paleis zijner heerlijkheid, en daar begroeten wij haar als de Koningin aan zijne rechterhand, in een met goud omzoomd gewaad. Maria, zoo zingen wij, is opgenomen ten hemel; de engelen verblijden zich, en loven en prijzen den Heer [1]). De Maagd Maria is opgenomen in de hemelsche bruiloftzaal, waar de Koning der koningen zetelt op een sterrentroon [2]). Gezegend zijt gij, zoo spreekt de Kerk tot haar, o dochter, door den Heer; want door u is ons de vrucht des levens geworden [3]). Gij zijt schoon en bekoorlijk, o dochter van Jerusalem, ontzagwekkend als een leger in slagorde" [4]). Zoo zingt de liturgie op het feest van Maria's ten-hemel-opneming en maakt dezen psalm in hare metten tot het middelpunt van hare verheerlijking der hoogst verhevene Moeder des Heeren. Zij herinnert ons daardoor de uitverkiezing, de schoonheid, de reinheid, den deugdenglans, de geheel eenige liefde, de heiligheid, de verheffing, de gelukzaligheid van de maagdelijke Moeder des Heeren, die de Kerk boven allen bij den goddelijken Koning en Bruidegom vertegenwoordigt.

Zoo is deze heerlijke psalm een prachtige zang, waardoor wij, evenals door het Hooglied, beurtelings den goddelijken Koning, de Kerk, zijne bruid, en de Maagd der maagden, hare eerste en hoogste vertegenwoordigster, in den jaarkring der liturgie met geestdrift bezingen.

F. J. P. G. VAN ETTEN, O. E. S. A.

---

1) Eerste antifoon der lauden bij het feest van Maria's ten hemel opneming.
2) Tweede antifoon.
3) Vierde antifoon.
4) Vijfde antifoon.

HET EERHERSTEL VAN DEN H. JOANNES CHRYSOSTOMUS.

(*Zie bldz.* 198 *vv.*).

Deze ingewikkelde zaak, die wij niet zonder schroom wagen te bespreken, heeft slechts in zooverre iets te maken met ons onderwerp als zij het *karakter* raakt van den als opstoker van den moord op Hypatia gedoodverfden Cyrillus, alsmede de kwestie zijner onderworpenheid aan den Pauselijken Stoel in de eerste jaren zijner regeering en dus ook in de dagen dier misdaad.

Is namelijk het gewone verhaal omtrent het eerherstel van den H. Chrysostomus onvervalscht, dan heeft, al hebbe het hem later berouwd, Cyrillus niet alleen zijn genialen en onverschrokken mededinger in verdiensten voor Jesus' Kerk na diens dood gruwelijk gehoond, door hem een Judas en een Jechonias te noemen, maar dan is hij ook jaren achtereen buiten de gemeenschap met Rome, ja, dan is hij zelfs voor anderen een boos raadsman en bevorderaar van scheuring geweest.

Ziehier de gewone voorstelling.

Na Chrysostomus' verbanning beklom de oude Arsacius diens zetel; weldra verdreef de dood hem van die plaats. Een ander, het was Atticus, nam nu in 406 bezit van Chrysostomus' stoel; de rechtmatige bezitter stierf in ballingschap (407). Zooals deze nu bij zijn leven door zijn broeders was afgezet, werd hij nog na zijn dood buiten de lijsten gehouden, die onder den naam van diptychen de overleden bisschoppen vermeldden. Noch Atticus van Constantinopel, noch

de bisschoppen van Antiochië, noch de hoogbejaarde Acacius van Beroea, noch de patriarch Theophilus erkenden Chrysostomus na zijn dood als in den Heer overleden bisschop van Constantinopel. Het gevolg was, dat het geheele Westen, dus Rome in de eerste plaats, hen als buiten de gemeenschap staande beschouwde; hier was derhalve schisma.

Theophilus stierf in 412. Hem volgde zijn neef Cyrillus op. In 415 — het jaar staat niet zeer vast [1]) — beklom de vrome Alexander den bisschoppelijken troon van Antiochië. Deze nu was *de eerste* (aldus Theodoretus), die Chrysostomus' naam in de diptychen opnam. Hij meldde zijn daad aan Paus Innocentius, die zich innig verheugde over dat eerherstel. Acacius, die niet ver van Antiochië woonde, volgde zijn voorbeeld; ook met hem trad de Paus in briefwisseling. Alexander trachtte nu het volk van Constantinopel, waaronder velen niet van Atticus gediend waren en met leedwezen aan hun beminden Joannes Chrysostomus terugdachten, op te zetten tegen Atticus en aan te drijven om de opneming van den geliefden naam te vorderen. Atticus bleef *sævis tranquillus in undis*.

Toen bisschop Alexander van Antiochië stierf, weigerde diens opvolger Theodotus opnieuw de opneming, maar zag zich weldra door het volk genoopt Chrysostomus in de diptychen te plaatsen. Hij was er evenwel mede verlegen voor Atticus van Constantinopel en verzocht, om het bij dezen goed te maken, Acacius een goed woord voor hem te doen en Atticus aan het verstand te brengen, dat het heusch niet met zijn zin gebeurd was. Dit deed Acacius. De overbrenger van den brief van Acacius echter miste de voor een bode zoo noodzakelijke deugd der stilzwijgendheid en vertelde of vertaalde wat er in den brief stond. Toen had het volk een steun in den rug en eischte van Atticus, dat hij het voorbeeld van Theodotus zou volgen. Atticus vroeg daarop koning Theodosius naar diens zienswijze; deze nu meende, dat, daar de man, wien het gold, toch reeds ter ziele was, er niet veel aan gelegen was, of

---

[1]) Volgens anderen in 412; volgens Baronius veel eerder.

men zijn naam ook al op de diptychen plaatste (!). En alzoo deed Atticus. Maar hij deed meer. Niet tegenover den Paus, want hoe gaarne hij ook door dezen werd erkend, hij liet hem toch onkundig van zijn herroeping, doch aan Cyrillus schreef hij een brief, en meldde daarin: »Zoo en zoo is het gegaan, en nu heb ik Chrysostomus' naam maar op de *algemeene* diptychen, waar ook leeken op staan, geplaatst". Van verdiend eerherstel is geen sprake; eigenlijk niet eens van eenig eerherstel hoegenaamd.

Hierop antwoordt Cyrillus [1]): »Atticus, gij maakt mij wat wijs, gij hebt Chrysostomus wèl op de bisschops-diptychen geplaatst; ik weet het van anderen. Ik zie in mijn geest de bisschoppen van Nicaea verontwaardigd over uwe handelwijze. Zeker, men mag uit utiliteitsbeweegredenen wel eens iets toegeven, en wij moeten evenals Paulus alles voor allen zijn, maar in uwe wijze van doen steekt geen nut. Gij zegt wel, dat er zijn, die niet met u willen vergaderen, maar daar is niets van aan. En nu excommuniceert gij geheel Egypte, Augustamnica, Arcadië, Thebais, Libye en de Pentapolis. Gij behoeft u niet te beroepen op afgescheidenen, want gij zijt welsprekend genoeg om ze te bekeeren; wij weten precies, wat gij kunt en wat er in Constantinopel omgaat. Maar goed, laat er een paar afgescheidenen zijn; die komen toch niet in vergelijk met de menigte kerken alhier, die het met Chrysostomus' veroordeeling eens zijn. Bewaar toch, bid ik u, de eenheid van de Kerk. Steek uw zwaard in de scheede. Schrap Joannes' naam. Laat Judas toch niet bij de apostelen gerekend worden; waar blijft dan Matthias? Laat dus terstond op Nectarius Arsacius volgen, en als nu sommigen dat afkeuren, laat hen dan huns weegs gaan. Want een leek bij de priesters te plaatsen, is geen wereldvrede maar verdeeling. Want als Alexander, die werkelijk, zooals gij zegt, stout in 't spreken was, er al sommigen misleid heeft, dan mag dat kwaad niet voortwoekeren, maar

---

1) Wij geven den langen, rhetorischen brief over het algemeen slechts in gedachtengang weer en alleen, waar het noodig scheen, letterlijk.

dan moet het oog der Kerk van die ziekte genezen worden, opdat zij weer recht naar de bepalingen des Vaders zie en van Christus hoore: »Uw oogen zijn duiven". Ik heb ook een brief van Acacius, waarin hij het verhaal van Theodotus doet, maar deze wil dien naam gaarne weer schrappen, als gij en ik hem een brief zenden, waarin wij de rehabilitatie afkeuren; dien kan hij dan toonen aan hen, die daarop aandringen. Laten wij het nu niet erger maken. Ik vind uw verhaal van dien bode ook vrij ongeloofelijk. Het is zeer onaannemelijk. Maar laat het waar zijn, dan kunt gij toch goed genoeg preeken om het volk zijn plicht te leeren. En de keizers zult gij ook wel overreden om de Kerk hare eigen wetten te laten.

»Laat dus de uitgeworpen Jechonias [1]) niet bij David en Samuel en de profeten gerekend worden.

»Hebben anderen vroeger iets misdreven, laten wij het niet navolgen. Wij mogen de canons niet schenden; weren wij dus hem, die geen priester is, uit de priesterlijsten. Want dat brengt de kerken tot vrede, dat zal ons eendracht geven. Zorg daarom, dat wij in reinheid met u kunnen vergaderen, en stel boven dien éénen en nog wel een doode de liefde met de nog levenden, of liever de wetten van de Kerk".

In het begin van 417 stierf Paus Innocentius, tijdens wiens leven de oostersche bisschoppen met de Kerk verzoend waren. Of Atticus nog tijdens Innocentius zijn dwaling heeft herroepen, wordt niet verhaald. Cyrillus echter liet zich, aldus de gewone voorstelling, half bepraten door een brief van Isidorus van Pelusium [2]), die hem schreef, dat hij, Cyrillus, zijn persoonlijke grieven niet moest overdragen op de Kerk,

---

1) De briefschrijver moet hier Saul bedoelen; vergelijk I. Reg. XV, 23, »abjecit te Dominus", en X, 11 en XIX, 24 »Saul inter prophetas". Ook had Atticus geschreven: »Sauls eervolle begrafenis schaadde David niet". Het woord ἐκβεβλημένος (uitgeworpen) schijnt aanleiding te hebben gegeven tot de opvatting, dat de naar Babylon verbannen koning Jechonias bedoeld was.

2) De niet glasheldere brief, die hiervoor zou gediend hebben, luidt aldus: »Laat de geschillen rusten; wil de voldoening wegens persoonlijke verongelijking, waarop gij van stervelingen recht hebt, niet overbrengen op de levende Kerk en onder den naam van godsdienst haar een eeuwige tweespalt bezorgen".

en toen ook deze brief nog geen volledig succes had, kreeg Cyrillus, zoo wordt verhaald, een visioen: hij zag zich zelf uit het heiligdom gestooten door Chrysostomus; maar Maria, gedachtig aan hetgeen Cyrillus voor hare eer gedaan had of zou doen — hoe zullen wij zeggen? — smeekte Chrysostomus om vergeving voor Cyrillus en toen was alles in orde. Cyrillus riep zijn bisschoppen samen en gaf last Chrysostomus' naam te herstellen.

Men vergeve ons, dat wij, voorzoover Cyrillus betreft, van dit heele verhaal zoowat niets gelooven. Waarlijk de eene dwaasheid volgt hier op de andere, en de lezer heeft de aaneenschakeling van onmogelijkheden reeds opgemerkt.

Het verhaal, zooals wij het gaven, is samengesteld uit de berichten van Theodoretus — n.l. in zooverre betreft de excommunicatie van het Oosten en de daad van eerherstel van bisschop Alexander; verder uit de briefwisseling van Paus Innocentius met Alexander en Acacius, en aan hare echtheid valt niet te twijfelen [1]); maar overigens bestaat het uit de mededeelingen van den volgens Schoell niet altijd vertrouwbaren Nicephorus Callistus, een schrijver uit de 14e eeuw [2]); van hem is o.a. het visioen, waarin de Moeder Gods anticipeert (men verontschuldige de uitdrukking) op de eer, die Cyrillus haar eens zal bewijzen. Van hem is ook het fraaie stel brieven, waarover de geleerden twisten, of die van Cyrillus, dan of die van Atticus de meest afkeurenswaardige is [3]); wij zouden niet aarzelen die brieven, waaruit al die mooie

---

Deze brief ziet, naar wij meenen op de Nestoriaansche troebelen. Voor de onduidelijke woorden: μὴ οἰκείας ὕβρεως ἄμυναν, ἣν παρὰ θνητῶν κεχρεώστησαι, τὴν ζῶσαν Ἐκκλησίαν μεθόδευε slaan wij voor: μὴ οἰκείας ὕβρεως ἄμυναν, ἣν παρὰ θνητῶν κεχρεώστησαι, αἰτῶν, τὴν ζῶσαν Ἐκκλησίαν μεθόδευε, en vertalen dan: »Wil niet de levende kerk te kort doen, door [van haar] voor persoonlijke beleediging, een voldoening te vorderen, die sterfelijke menschen aan u verschuldigd zijn." Isidorus nl. zag aanvankelijk in Cyrillus een persoonlijk vijand van Nestorius.

1) Zij is bewaard in de verzameling van Dionysius Exiguus.

2) Deze beweert het verhaal te putten uit de apocryphe geschiedenis van Nicetas, uit de 9e eeuw.

3) In elk geval is de brief van Cyrillus royaler en meer te goeder trouw dan die van Atticus.

dingen over de inmenging van Alexander te Constantinopel, Theodotus' en Acacius' wonderlijk gedrag in de historie zijn terecht gekomen, terstond in den haard te werpen, ware het niet, dat in de werken van den uit den kapittelstrijd bekenden bisschop Facundus de brief van Cyrillus voor een deel werd aangehaald en besproken. Doch over deze brieven aanstonds.

Wat Theodoretus over onze kwestie mededeelt is te weinig in omvang, om het niet weer te geven. De namen van degenen, die Chrysostomus om verschillende redenen bij de *synodus ad quercum* aanklaagden, wil hij niet noemen. Hoe zij later zijn aanhangers vervolgden, wil hij liever verzwijgen, daar de vervolgers met hem van één geloof zijn. De bisschoppen van Europa braken met de daders de gemeenschap af, de meeste Oostersche evenwel wilden met de misdaad niets gemeen hebben, doch scheurden het lichaam der Kerk niet.

»Maar ook na den dood van den grooten leermeester der wereld", aldus gaat hij voort, »aanvaardden de bisschoppen van het Westen niet eerder de gemeenschap met die van Egypte, het Oosten, den Bosporus en Thracië, voordat zij de naam van den Heilige op de diptychen hadden geplaatst. En Arsacius zijn opvolger groetten zij niet eens, maar Atticus, den opvolger van Arsacius, namen zij, nadat hij dikwijls om vrede had gevraagd, een tijd later op, toen hij den naam had ingeschreven.... Over de kudde van de Antiochiërs stond Alexander.... Deze schreef het eerst den naam van den grooten Joannes in de kerkelijke diptychen".

Wat Theodoretus nu zegt over onze zaak is niet veel, naar men ziet. Maar zijn zwijgen over de briefwisseling van de beide bisschoppen is welsprekend, zeer welsprekend zelfs. Theodoretus toch, hoe groot overigens, was klein tegenover Cyrillus. Dezen noemt hij geboren en getogen tot verderf van de kerken. Hij was voor dezen een ware kwelgeest, zoo zelfs, dat de Heilige getuigt: »Onder het lezen zijner geschriften bad ik voortdurend: Heer, red mijn ziel van de booze lippen en de listige tong, want overal vond ik mijzelven valschelijk beschuldigd (συκο-φαντούμενον)".

Theodoretus toch, die vrij dicht bij Nestorius stond, beschouwde Cyrillus als ketter. Bij diens dood zou hij zelfs geschreven hebben: »Eindelijk en ten laatste is de booze man overleden, want de goeden gaan weg voor hun tijd, de boozen zetten lang hun leven voort. Zijn dood heeft de overlevenden verblijd, maar misschien de dooden bedroefd, en het is te vreezen, dat zij, gekweld door zijn omgang, hem weer naar ons terug zenden. Daarom moet gij de lijkbèzorgers aanmanen een grooten steen op zijn graf te plaatsen, dat hij hier niet terugkome. Laat hem daar beneden zijn nieuwe leer brengen" enz. enz. [1]).

Dat Theodoretus ook nog na zijn verandering van inzichten (± 447) niet bij iedereen vertrouwd werd, bleek op het Concilie van Chalcedo in 451, toen hij zoolang treuzelde met een afkeuring over Nestorius' leer, dat men al begon te roepen: »Eruit met dien Nestoriaan".

Waar nu Theodoretus noch van de briefwisseling tusschen Cyrillus en Atticus noch van de daarin vermelde zaken een woord mededeelt, ofschoon hij deze als nabuur van Antiochië zoo omstandig moest kennen, daar heeft zijn zwijgen de grootste beteekenis, De brieven zijn dan ook zonder twijfel het werk van een falsaris.

Vervalsching van brieven was in die dagen niets ongewoons. Cyrillus klaagt er over en schrijft ergens [2]): »Sommigen loopen rond, naar ik hoor, met brieven, zooals het heet aan mij geschreven door den vromen en godvreezenden bisschop Joannes; maar het is waarschijnlijk, dat zij òf gefingeerd (πεπλασμένας) zijn, òf toevoegsels hebben naar den zin der Nestorianen.... Ik schreef aan Joannes van Antiochië en spotte met hun lasteringen. Want ik heb nergens noch in een stuk, noch in een brief, noch in een boek zoo iets geschreven, en wat dat woord synousiosis (συνουσίωσις) beteekent, weet ik volstrekt niet. Maar die zulke dingen schrijven, verontschuldigen daarmede hun voortvarendheid tegen mij te Ephesus en vinden

---

[1]) Deze brief is echter ongetwijfeld valsch.

[2]) Ep. LIV.

dat uit, om niet den schijn te hebben mij zonder reden te hebben aangetast".

Een buitengewoon kras staaltje van briefverdichting, en toevallig in de eigen zaak van Chrysostomus, vindt men in de briefwisseling tusschen Paus Innocentius en Arcadius. Daarin worden de Keizer en de Keizerin Eudoxia in den ban gedaan om de smadelijke behandeling, die de overleden Chrysostomus van hen, vooral van Eudoxia, heeft ondervonden. De bisschoppen, die den Keizer hierbij steunden, worden afgezet, en Theophilus afgezet, geëxcommuniceerd, met anathema beladen en volkomen buiten de christenheid gesloten. Arcadius maakt in zijn antwoord verontschuldigingen en bericht, dat hij Eudoxia zoo onder handen heeft genomen, dat zij er zwaar ziek van ligt. Van dezen brief bestaan zelfs twee varianten. Daarna nu antwoordt de Paus, dat hij Arcadius ontslaat.

Welnu Eudoxia was drie jaar vóór Chrysostomus overleden!

Onze onderstelling dus over onderschuiving der brieven, zij moge dan geschied zijn door wie men wil, is niet zoo stout als zij er uitziet [1]).

Dat er evenwel wrijving heeft bestaan tusschen Rome en Alexandrië staat vast; het blijkt ook uit het, naar wij meenen, door den H. Augustinus bijgewoonde, concilie te Carthago in 407, waar besloten werd daarover aan Innocentius te schrijven. Dat Theophilus na Chrysostomus' dood dezen niet op de diptychen plaatste, moge zeker zijn, maar of dit nu wel zoo tot den dood van den weigeraar is gebleven, is, dunkt ons, betwijfelbaar. Immers de door Theophilus gewijde bisschop Synesius was Chrysostomus genegen, zooals blijkt uit zijn schrijven aan Theophilus zelven. Hij noemt Joannes »den zaligen" [2]), en laat daarop volgen: »want de nagedachtenis des dooden worde door ons geëerd; alle vijandschap toch wordt

---

1) Nadat onderzoek der brieven mij de onechtheid daarvan had bewezen, zag ik, dat de Bollandist Stilting (*Acta Sanct.* 14 Sept. 1438 seqq.) tot hetzelfde resultaat is gekomen, o. a. ook op grond van stijl, onwaarschijnlijkheden en dwaasheden.

2) Ep. 66.

met dit leven afgelegd" [1]). Bij Photius [2]) lezen wij zelfs over de Pelagianen: »Zij werden uit de Kerk gesloten als ketters tijdens Theophilus van Alexandrië en Innocentius van Rome door de Romeinen [3]) zoowel als door de Africanen en de overige westersche bisschoppen", welk getuigenis [4]) op een gemeenzaam overleg tusschen den paus en den patriarch schijnt te duiden.

Mogelijk, of bijna zeker, zal dus de bitterheid tegen Chrysostomus reeds tijdens Theophilus verminderd zijn, al heeft dit daarom misschien niet gevoerd tot een opneming in de diptychen. Deze opneming toch kon, ja moest wèl van den indringer Atticus geëischt worden; in de stad Antiochië ging het eerherstel aan Chrysostomus samen met het staken der vervolging tegen diens aanhangers; maar dergelijke redenen bestonden voor Alexandrië niet, en bovendien stond ook in hiërarchischen rang deze stad niet beneden Constantinopel.

Wat verder het besluit uit de verklaring van Theodoretus betreft, dat Alexander de *eerste* was, die Chrysostomus' naam in de diptychen opnam, dit hangt samen met de kwestie in welk jaar de troonsbestijging van Alexander plaats had; hierover bestaat groot verschil. De een noemt 408, de ander 412 of 415.

Was de naam bij Theophilus' dood niet opgenomen, dan zal Cyrillus wel eenigen tijd daarmede gewacht hebben, om niet aan den naam van zijn oom bij het volk schade te doen, door dien van zijn tegenstander te herstellen.

Heeft Baronius gelijk en is Alexander reeds in 408 bisschop geworden [5]), dan is er volgens den tijd geen bezwaar

---

[1]) Aan dezen brief is te weinig aandacht geschonken. Er blijkt duidelijk uit, dat Theophilus bij Atticus zijn invloed heeft aangewend om de vrienden van Chrysostomus in hun waardigheid te herstellen en dat hij de verzoening der kerken heeft bewerkt, reeds ongeveer 408.

[2]) *Bibl. Cod.* 54.

[3]) Bedoeld worden daarmede de Oost-Romeinen.

[4]) De waarheid van dit getuigenis wordt verdedigd, Migne *S. L.* XX, col. 464. Ook hier speelt weer een verdichte brief aan Cyrillus een rol.

[5]) Deze meening laat zich o. i. chronologisch verdedigen en vindt ook steun in een brief van Paus Innocentius, waarin gezegd wordt, dat Antiochië niet lang in de scheuring is gebleven. Tillemont (*Mémoires hist. eccl. X.* 367) wringt zich in de moeilijkste bochten om met zijn jaar 415 uit te komen.

om aan te nemen, dat reeds Theophilus Chrysostomus in eere zou hersteld hebben; dan zou het verhaal van Nicephorus in zoover juist kunnen zijn, dat een brief den patriarch van Alexandrië tot die daad bracht, doch niet de aan onze zaak vreemde brief van Isidorus aan Cyrillus, maar eer die van Synesius aan Theophilus. Niet onwaarschijnlijk evenwel achten wij, dat Cyrillus zonder eenigen dwang, eenigen tijd na den dood zijns ooms, een samenkomst met de hem onderhoorige bisschoppen heeft gehouden en hun de opneming van den roemvollen naam heeft bevolen.

Maar hebben wij zekere bewijzen voor de onechtheid der correspondentie tusschen Atticus en Cyrillus?

Behalve Theodoretus zwijgen ook Socrates en Sozomenus, beiden uit Constantinopel, ervan; des te meer valt het op, dat een passage uit Socrates' beschrijving van Atticus in de briefwisseling voorkomt en daar, zoo het schijnt, is benut. Socrates toch zegt, dat Atticus werkelijk *alles voor allen* was, en zie, nu vinden wij in Cyrillus' brief Atticus er op gewezen, dat men wel *alles voor allen* moet zijn, maar dit niet verkeerd moet uitleggen [1]).

Ook weet men, dat falsarissen vaak hun geographische kennis uitstalden; dit nu gebeurt in 't oogloopend in den brief van Cyrillus, waar deze al de deelen van Egypte N.B. opsomt. Merkwaardig is ook in een brief van een bisschop van Constantinopel de vermelding van Antiocheensche bijzonderheden. Maar het groote argument, dunkt ons, tegen de echtheid der brieven is het zoo goed als geheel weglaten van den Paus in de heele correspondentie, terwijl toch deze in de gansche zaak zoo innig betrokken is geweest en Atticus zich zoo gaarne met hem verzoende. De heele kwestie trouwens der erkenning van Chrysostomus is de kwestie van onderworpenheid aan den Paus.

Hij zelf noemt de kwestie *embarassée*. Stilting zegt: »*Tillemontii chronotaxis nequite onsistere*". De gansche moeilijkheid zit in de verzekering van Theodoretus, dat het Eustathiaansche schisma 85 jaar duurde. Men rekent dan van de afzetting van Eustathius af, maar zal moeten rekenen van zijn troonsbestijging in 324.

[1]) De welsprekendheid van Atticus, door Socrates verheerlijkt, wordt in den brief van Cyrillus herhaaldelijk ter sprake gebracht.

Wonderlijk ook is het, dat Acacius in de brieven wordt voorgesteld als zelf de opneming van Chrysostomus' naam niet genegen, terwijl hij reeds lang den Paus daarover had geschreven.

Dat het geschrijf van Atticus laag en onwaardig is, en dat Cyrillus allerstoutst, ook tegen de bekende feiten in, Atticus alles heet liegen, pleit zeker niet voor de echtheid.

Dan is er een eigenaardige tegenspraak in het schrijven van Cyrillus, die Chrysostomus niet onder de bisschoppen wil zien opgenomen, maar toch wèl onder de in den Heer gestorven leeken, een feit, waarop reeds Facundus heeft gewezen [1]).

Ook vragen wij, wat Atticus toch kon bewegen zoo leugenachtig de zaak van Cyrillus voor te stellen, en wat Cyrillus er toe bracht een restitutie van Chrysostomus te Constantinopel te beschouwen als een uitsluiting van Egypte uit de Kerk, als een vredebreuk. Wat beteekent in zijn mond de uitroep: »steek het zwaard in de scheede"?

Als wij dit alles overwegen en bedenken, hoe Cyrillus later den Paus van Rome en ook den H. Chrysostomus eert, dan meenen we wel tot de onechtheid der briefwisseling te mogen besluiten [2]).

Eindelijk moeten wij nog iets releveeren, wat tot eigenaardige vermoedens voert. Zoowel het Latijn van Facundus als het Grieksch van Nicephorus heeft dezelfde fout, n.l. Jechonias in plaats van Saul. Is hier ontleening? Kan onze Grieksche tekst ook vertaald zijn uit het Latijn? Het komt ons wel eens voor, dat verschillende uitdrukkingen slaafs uit het Latijn, soms geheel verkeerd, zijn overgebracht, maar wij wenschen niet verder daarop in te gaan [3]).

Dr. L. J. SICKING.

---

1) Deze Facundus weet behalve van »Cyrillus' " brief ook te vertellen van een pamflet vau Theophilus tegen Chrysostomus, wat de H. Hiëronymus zou vertaald hebben. Stilting ontzegd Facundus alle gezag in deze kwesties.

2) Een brief van Cyrillus aan Acacius in latere jaren geeft niet Cyrillus' zienswijze over Chrysostomus weer, maar is een *argumentum ad hominem*.

3) Onze Grieksche tekst is nogal bedorven. Wij merkten o. a. op: ἀνάξιον voor ἀναγκαῖον, ἔξω ϑεὶς voor ἐξωϑεῖς.

OVER DE KUNSTSCHOOL VAN BEURON.

SCHOLA ARTIUM BEURONENSIS.

(Zie Dl. CXXV, blz. 185 vv.)

Het is al geruimen tijd geleden, dat onze gedachten heerlijk omgingen met de geliefde kunst der Beuroner School.

Veel belangrijks is sedert te vermelden.

Een nieuwe kapel, naast de abdijkerk St. Martin, is voltooid en aan Maria toegewijd. De eigenaardige bouw bewijst, dat de *Schola* een stadium van breedere ontwikkeling is ingegaan. Het Byzantijnsch element treedt duidelijk vooruit. Niet waar is het bijgevolg, wat de vijanden der Beuronerkunst beweerden, dat zij sedert den dood van Wüger (Pater Gabriël) en Steiner (Pater Lucas) zich voornamelijk met copiëeren van het reeds geleverde werk bezig hield.

In het heilig oord van St. Benedictus, Monte-Cassino, zijn nieuwe meesterwerken tot stand gebracht. Mozaïken en muurschilderingen in rijken overvloed. Terwijl de arbeid te Beuron onder leiding stond van Pater Paulus en Pater Willibrord (Jan Verkade) ondernam Lenz in persoon de werken te Monte-Cassino, in den laatsten tijd bijgestaan door de vrijkomende Beuroners.

Het boekje van Desiderius Lenz O. S. B. is in het Fransch vertaald: *L'Esthétique de Beuron par Paul Sérusier, Introduction de Maurice Denis* [1]). Beiden zijn zeer bekende Fransche schilders.

---

[1]) *Bibliothèque de l'Occident.* Rue Eblé, Paris, MCMV.

Moeten wij het werk van den heer Bernard, J. M. de Bont niet noemen? *De »regale" Abdij van Egmond* [1]). Daagt er iets in het Oosten? Beleven wij het morgenlichten reeds van een toekomst, die ons weer stellen zal onder den invloed van Benedictijnsche beschaving en kunst?

En ten laatste willen wij het versche feit aanstippen, dat in de kunstzaal van C. M. van Gogh, te Amsterdam, een gedeelte van den arbeid eens Benedictijners: Dom Willibrord Verkade O. S. B., is tentoongesteld geworden [2]).

Als einde van ons tweede hoofdstuk beloofden wij te geven een kleine beschouwing over het hoofdbeginsel der *Schola Artium Beuronensis.*

Welnu, dit hoofdbeginsel is:

»Die alte christliche Kunst soll auferstehen, dem Geiste, aber nicht der Form nach. Diese soll vollendet sein nach der Schule der Alten".

---

1) »Naar de oudste en jongste bronnen bewerkt". Bij C. L. van Langenhuysen. Vgl. *De Katholiek*, 1906, blz. 86.

2) Om eenigszins het karakter dezer expositie aan te geven, laten wij de kernachtige inleidingswoorden van Pater Verkade volgen:

»PAX! Loopt de kunstenaar die zijne werken gewoonlijk direkt aan de natuur ontleent gevaar zich in kleinigheden te verliezen, voor den naar stijl strevende bestaat er veel kans, dat hij manireert en leeg wordt in zijn werk.

»Om dit laatste te verhoeden maakte ik deze schetsen naar de mooie koppen van italiaansche jongens, die hun schooljaren doorbrengen in Monte-Cassino, waar ik 't geluk had bijna 2 jaar te vertoeven en aan de restauratie van 't zoogenaamde Soccorpo mee te werken.

»Ik heb ze tentoongesteld in de hoop eenige vrienden en kennissen een genoegen te bereiden, om te toonen, dat men studeeren kan en tegelijkertijd er naar streven iets in zich compleets te leveren. D. W. V".

Er was een enkel stuk dat specifiek Beuronsch was. Een paar die aan Beuron deden denken maar tegelijk aan Arnold Böcklin!! Als het eerste stippen wij aan: (No. 8). *Vitulis et leo et ovis simul morabuntur et puer parvulus minabit eos. Isaïas Cap 11.* Als specimen van het laatste: *Levensvreugde* (No. 28) en *Apocalyps* (No. 32).

Wat blijft er toch weinig over van die praatjes, dat de monnik-schilder zijn eigen individueele streving niet uiten mag! Dom Willibrord is de eenigste niet, die met een groote liefde voor de Beuroner-kunst zijn individualiteit sterk laat uitkomen.

De kunst der katakomben; de kunst van Byzantium en Ravenna, en der Meesters van Siena [1]) voortlevend tot in de Florentynen: Cimabue (1240—1302) en Giotto (1266—1336); de kunst, zooals die in het Romaansche tijdvak vrede genieten, in het Gothische bidden deed; de kunst, de eenvoudig-vrome, van vóór de renaissance, zich uitend met een aller-innigst godsdienstig sentiment; de puur-christelijk bezielde kunst: *die* kunst moet herleven. Naar den *echten* inhoud, niet naar het *geheele* uiterlijk. Dem Geiste, aber nicht der Form nach. Naar den geest maar niet naar den vorm.

Die vorm moet vervolmaakt worden naar de school der Ouden

Toen de christelijke kunst ontlook en tot bloei kwam, werd meer gelet op den geest der innerlijkheid, het christelijk-religieus bestanddeel, dan op den geest der uiterlijkheid, op de ziel van het kunstwerk *als zoodanig*, op het vormenprincipe. Het is een zelfstandig ontwikkelde kunst, geïsoleerd van de klassieke, welker beginselen voor haar verloren gingen.

Wel zien wij in den eersten tijd een of ander klassiek kunstwerk van een Christen, zooals b.v. het zeer bekende zittend beeld van St. Hippolytus (Lateraan) en den Goeden Herder (Lateraan) [2]) doch die zijn op-zichzelf-staande, verwantschap missend met de gelijktijdig heerschende christelijke kunst en geen invloed hebbend op de latere ontwikkeling derzelve.

Ook heeft de christelijke kunst zich machtig ontwikkeld in haar zelfstandigheid. Dat bewijst de kracht van haar christelijken geest. Maar in vorm-volmaaktheid heeft zij niet de hoogte der klassiek kunnen bereiken. De beginselen der objectieve vorm-schoonheid, die *noodzakelijke* beginselen zijn, en in de klassiek uitdrukking vonden, bestonden niet meer ongeschonden in het bewustzijn der meesters. Men ziet dat duidelijk aan de verandering en de wijziging der stijlen, die zeer dikwijls geen *organische* ontwikkeling is, maar een

---

[1]) De Siëneesche school bracht o. a. voort: Guido da Siena (13e eeuw), Duccio (1260—1318) en in de volgende generatie Simone Martini, Ambruogio Lorenzetti en dezes broeder Piétro.

[2]) Erich Franz, *Handbuch der Kunstgeschichte*, 1900, S. 114—115.

ontwikkeling naar keuze, vinding en smaak van een persoon of school; hetwelk duidt op een zwak-bewustzijn der diepste principen.

En wat is er van gekomen?

De (vreemd genoeg!) blij ontvangen renaissance heeft in verderen tijd voortgebracht het product, dat de parodie is op alle godsdienstige kunst, hetwelk zich met de kracht van het kwaad over de toen bewoonde wereld heeft verbreid: de Zopf, de barok, de rococo.

Een zelfde leegheid, een zelfde gebrek, een zelfde beginselloosheid, was mede het deel der profane kunst, die gewend was hand aan hand te gaan met de godsdienstige kunst.

Van dien kant kwam dus ook geen terechtwijzing, geen steun, geen vastheid. Ook daar werd het geheel overgelaten aan het persoonlijk kunnen der geboren artisten, die van tijd tot tijd een kortdurige school vormden, doch veel meer opgingen in den smaak van den tijd, die zij zelf niet verfijnden maar waardoor zij konden gevierd worden. Wij spreken reeds van romantisme en verder van naturalisme. Het een volgde het andere op. Dat moest zoo. Persoonlijke aanleg gaat in verschillende richting en het publiek is wispelturig. Men moge echter niet denken dat hier, ook nog zoo weinig, wordt te kort gedaan aan den eerbied, dien wij hebben voor de kunstenaars bij Gods genade, waardoor het menschdom ook, en in niet geringe mate, in lateren tijd is gezegend. Wij spreken zoo alleen om de losheid der beginselen aan te duiden. Dat neemt niet weg, dat er zeer ernstige artisten leefden: denken we eens aan Peter Cornelius 1783—1867, Steinle, Veith e.a.

Toch begon in Cornelius [1]) reeds het bewustzijn te ontwaken, dat de kunst een vasteren grondslag moet hebben dan de heen-en-weerstuwende richting der verschrikkelijk ras opeenvolgende kunstopvattingen. Hij, de moderne Griek, begon weer aan de noodzakelijkheid der noodzakelijke beginselen te

---

1) Men leze hierover de zeer mooie monographie *Peter Cornelius* van David Koch (Steinkopf, Stuttgart, 1905); een dito van J. A. Alberdingk Thym (1887: *Mannen van Beteekenis*); de kleine aanteekeningen van Lenz in *Zur Aesthetik der B. S.* S. 13—36.

gelooven. Hij schilderde zijn stijl, zijn klassiek, hij bestudeerde met maat en passer, hij berekende en bemediteerde de antieken. Als professor te München legde hij de klassieken voor zijn leerlingen uit en streed voor zijne richting. Velen van zijn kunstgenooten hebben hem toen begrepen. Maar zij vermochten niet de gang hebbende bewegingen te overmeesteren. Eén echter was er later, die een meer dan gewone belangstelling gevoelde voor zijn werk; dat was Lenz, de jonge beeldhouwer. Ook hij bracht uren en uren door in de glyptotheek te München, bestudeerend, bewonderend de antieken. Die geheimzinnige rust, die orde, die waarheid, zoo ingewikkeld van vinding, zoo naïef van uitdrukking, betooverde hem, en één begeerte vervulde slechts zijn hart, om het geheim dier werken te ontdekken.

Omstreeks denzelfden tijd (1851) was Jacob Wüger als jong schilder werkzaam aan de schilderacademie aldaar. In deze academie had het fransche naturalisme een inval gedaan en de fijne, eerlijke, zeer ernstige Wuger — hij was toen nog Calvinist, veel later in Italië ging hij tot de Roomsche Kerk over — was daarmede onmogelijk te voldoen. Hij is de man van het diepzinnig nadenken en van het keurig teekenen, van het tot in de kern doorwrochten van zijn arbeid en van het zielsfijn concipieeren. De academie voldeed hem niet meer.

Op een feest ontmoet hij Lenz, en de vriendschap was snel bevestigd. De gewone plaats van ontmoeting was de glyptotheek met Cornelius' wandschilderingen en de statige antieken. Toen later hun wegen uiteengingen, bleven toch hun strevingen een.

Vooral Lenz, die van nature zeer tot dezen arbeid was aangelegd, studeerde trouw door tot het ontdekken en het omschrijven der beginselen. Door de Grieken kwam hij tot de Egyptische kunst, en met zekerheid geeft hij ons te kennen, dat in de Grieksche slechts een loot van de Egyptische kunst tot bloei is gekomen, dat wij dus in de Egyptische verder naar het primitieve moeten vorschen, naar het zaadje, eenvoudig en verborgen, waaruit én stam én loten én bloemen op zullen groeien en bloeien. Lang zocht hij naar de ontdekking van

het heilige geheim, dat over deze primitieve kunst een zachten, mysterieusen luister schijnen doet. Als hij in de Tiroolsche marmergroeven bij een langdurigen arbeid tegenwoordig moest blijven, nam hij zooveel mogelijk Egyptisch kunstwerk mede, en eindelijk in die stille bergeenzaamheid is hem de belooning geworden. Voor al zijn moeiten werd hem duidelijk wat eeuwen verduisterd was: die diepe noodzakelijke beginselen, de levensvoorwaarde der onsterfelijke kunst, de kracht der zich bewuste, zichzelf ontwikkelende schoone orde, het geheim der klassiek.

Hij wenschte niets liever, dan zijn vinding in dienst te stellen van den godsdienst. Mocht het ooit mogelijk zijn, dan was zijn ideaal een school te stichten van religieuzen, die onafhankelijk, sterk door eerbied en zelfbeheersching, de weer ontdekte beginselen ongeschonden zouden bewaren. Zij moesten dan aan de christelijk bezielde kunst die waarde, die waarheid, die waardigheid wedergeven, waardoor de school der Ouden de onsterfelijkheid heeft bereikt.

Zijn plan is verwezenlijkt, en zijn vriend Wüger, de vriend zijns academielevens, is als roomsch kloosterling, de meest sympathieke figuur der Beuroner schilderschool geworden.

»Die alte christliche Kunst soll auferstehen dem Geiste aber nicht der Form nach. Diese soll vollendet sein nach der Schule der Alten".

Wat een fier idée van Lenz en genooten!

Dit is echter, zooals wij zagen, niet het plan van hen geworden, toen zij leefden in den kloosterlijken staat; neen, als fijn gevoelige kunstenaars, konden zij zich vroeger reeds niet tevreden stellen met de bronnen, welker water niet meer helder was. Op hun manier, en vóórdat anderen de kracht hadden hun behoefte uit te roepen, vertolkten zij den grooten aandrang naar een verheffen der kunst, naar een' schooner denken, naar een fijner voelen, naar een hooger genieten.

Terecht worden zij daarom, somtijds, de voorloopers der Secessionisten genoemd. Zeer goed merkt Stephan Beissel S. J. [1])

---

[1]) *Stimmen aus Maria-Laach*, 1902, Juli, S. 13.

aan: »Sieht man auf der Kern der Sache, so haben die Beuroner schon seit langem die Bahn eröffnet, auf welcher viele moderne Maler in jugendlichem Uebermut voranstürmen. Professor Roeber [1]) fand sich in Uebereinstimmung mit dem Grundgedanken des P. Desiderius, wenn er in seiner Eröffnungsrede die Hoffnung aussprach, »durch Mischung von sprudelender, künstlerischer Jugendkraft mit dem schweren, abgelagerten, reifen Wein des Alters werde das brauchbare Getränck der Zukunft gewonnen". Die Jugend wird mehr auf die Vergangenheit zu achten, von ihr demütiger zu lernen, das Alter hingegen liebgewonnen Erbstücke zu offern haben". Dit laatste is zeer goed gezien; want alles te willen behouden is: jong-opbloeiende krachten knakken; wanneer *behouden* een *conservatisme* wordt, is het de eerste grond van verval.

Bij de stormen echter, die woelden in hunne harten en in allen, die na hen uitkomst zochten, is voor hen de kalmte gekomen. Een lente is hun opgegaan en een licht, omdat zij met vasten blik, onder duizend moeilijkheden, recht zijn gegaan naar hun doel, terwijl anderen zochten en vonden, weer verloren en altijd zoekend bleven. Bij het her- en derwaarts tasten, bij dat koortsachtige zoeken, bij de spannende onzekerheid van succes, heeft een groote menigte zich geworpen op den golfslag eener revolutie.

»Selten — zegt Prof. Roeber in de zooeven aangehaalde rede — zogen die Neueren so umsturzfreudig ins Feld wie in dem letzten Decennium. Jede Anlehnung an die im Laufe von Jahrhunderten ausprobierte Formensprache wurde verworfen, künstlerischer Wert nur dem zugesprochen, das in neuer Weise Eigenes und Eigenartiges zu singen und zu schildern versuchte. Gleichgestimmte Nerven wurden verlangt, um den Reiz eines intimen Kunstwerkes zu verstehen. Der Genusz der Kunst sollte einigen wenigen vorbehalten bleiben, l'art pour l'art, war das Schlagwort.... Die Begeisterung, mit der die künstleriche Jugend die Fahne der freien Kunst entrollte, warb

---

[1]) Deze Professor besprak *Die Kunst* bij de opening der *Industrie und Gewerbe-Ausstellung* te Düsseldorf in 1902.

ihr leidenschaftliche Anhänger die Hülle und Fülle. Heute noch [1902] stehen wir mitten in der Bewegung und wissen nicht, wohin sie führen wird". Maar de Beuroner monniken konden van den beginne af op hun verworven lauweren wijzen. Welk succes had de »vrije beweging"? »... Sie hat überall Schlafende aufgerüttelt und alle in den verschiedenen künstlerischen Lagern zur Anspannung ihrer Kräfte angespornt". Bravo! Ook dat is een heerlijk succes. Maar het is een duurgewonnen winst. En als wij het vergelijken met het succes van Beuron, dan dringt zich onwillekeurig de gedachte aan ons op, dat het ten slotte alléén de geest van godsdienst is, welke »während er den Verstand bereichert, zugleich auch die Phantasie belebt, dem Wille Kraft und Muth zu groszen Unternehmungen, dem Genie Geduld verleiht, um grossartig angelegte Pläne zu reifen und ausfuhren zu machen"[1]).

---

[1]) *Der Kirchenschmuck*, 1876, n. 11. Opmerkelijk, omtrent datgene wat wij gezegd hebben over hun verhouding tot de secession, is wat wij zooeven lazen in *The Studio* van 15 Maart 1906. Wij teekenen er het volgende uit aan: «The autumn exhibition of the Vienna Secession was of more than usual interest, partly because it was the first held since the split and also because it was devoted to religious art. For the first time the Beuroner Kunstschule exhibited in public, and this roused much interest".

Er was daar een apsis met 6 fresco's, waarbij eene door de Benedictijnen gecomponeerd: «Original sin" (Verkade).

De recensent bemerkt zeer terecht: «One and all, they look to nature as their guide and teacher, and work after her laws, copying no one. Their lines are true and exact, and as free from curves as the most modern of stylists, to whom indeed they closely approximate in the principles underlying their art; while their decorative works savour of impressionism. On entering the precincts of the large central hall where there works are exhibited, one could not help being impressed with the religious feeling prevading them. Their exhibits included various plans for churches; vestments, designed by the Beuron brotherhood and executed by the nuns; a wonderfully carved crucifix; Madonnas, stained-glass windows, and sundry other works of art" (*The Studio*, 15 March, 1906, p. 173—174).

Naar aanleiding dezer secession-tentoonstelling schreef Joseph Popp een zeer objectief gehouden artikel: *Die Beuroner Kunst* in *Hochland* (April 1906, S. 79—89). En Pater Ansgar Pollmann, O. S. B, de redacteur van het litteraire tijdschrift *Gottesminne*, deed een rijk geïllustreed boek verschijnen: *Vom Wesen der hieratischen Kunst.* Verlag der Beuroner Schule.

Bij het studeeren der geschriften, die voor dit opstel geschikt waren, heeft het ons bevreemd, dat Mgr. Dr. von Keppler in de aangehaalde artikelen[1]), en Th. Heidebrand in de *Dietsche Warande en Belfort*[2]), met nadruk zeggen, dat de kunst der Beuroner schilders »eine specifisch klösterliche religiöse Kunst ist", zooals Mgr. von Keppler zich uitdrukt. Zonder zijn werkelijk mooie beschouwing hierover te willen verkleinen, moeten wij toch erkennen, dat dit niet in hun bedoeling ligt. Lenz zegt uitdrukkelijk: »die christliche Kunst soll auferstehen", en werpt zich vooruit met deze leus in zijn banier geschreven. Het zou werkelijk vreemd zijn, als hij later zijn krachtigen opzet aan anderen te volvoeren overliet en zichzelf als roomsch kunstenaar een meer beperkt doel ging geven. In zijn geschriften is een geheel andere geest. Daar gaat hij verder nog, en schrijft zijn dogma's voor aan de profane kunst. Zelfs heeft beeldhouwer Peter Lenz in Mei 1865 de stoutheid gehad uit Schlanders in Tyrol omtrent de richting der Academie een memorandum aan het pruisische ministerie te richten; het derde hoofdstuk van zijn boekje is daaruit genomen, zooals Richard Kralik in de voorrede zegt. Die opwerping komt trouwens ook niet overeen met de geschiedenis; want, om maar weinig te noemen: hun werden ter beschilderen opgedragen de kerken te Messkirch, Irendorf, Königgrätz; zij decoreerden de particuliere kapellen van Prins Georg van Sachsen te Dresden, van den Justizrath Reinhard in Ehrenbreitstein; en zij leverden een fijn bewerkten kruisweg in de Mariakirche te Stuttgart[3]). Men mag wel aanmerking maken op haar grooten eenvoud, doch daar is het *specifisch*

---

[1]) *Hist. Pol. Blatter*, 1890, II, I 324.

[2]) 3e jg. 1902, blz. 37–46.

[3]) Eene afbeelding van dezen kruisweg is a 10 Mrk, goed uitgevoerd, bij Herder te Freiburg verkrijgbaar. Hij leent zich zeer goed voor kleine kerken en kapellen, of als hulpstaties; ook in de kunstverzameling verdient hij een plaats; de platen zijn gesloten in sierlijken omslag, waarin zich tevens bevindt: *Die XIV Stationen des Heiligen Kreuzwegs. Eine geschichtliche und kunstgeschichtliche Studie, zugleich eine Erklärung der Kreuzweg-Bilder der Malerschule von Beuron* von Dr. Paul Wilhelm von Keppler, Bischof von Rottenburg (1899), een buitengewoon bewerkte en interessante studie van 80 blz.

klösterliche niet mede omschreven. Wie naar schoonheid zoeken wil zoeke eenvoud. »Nicht das Glänzende — zegt St. Beissel S. J. te recht — die Augen Bestechende, nicht Reichtum oder Vielerlei, sondern edle Einfachheit und Verzicht auf Ueberfluss führt zur Schönheit". Hierin diene men dan de oplossing te vinden.

»*Ohne diese Schule, wird sich die Kunst nie wieder zur klassischen Höhe, dadurch zur heilbringenden Gewalt erheben können.*"

De school der Ouden zal leermeesteresse zijn voor de allernieuwste kunstverschijning in de Kerk.

Wat de Benedictijnen der Beuroner Congregatie doen, is niet een slaafs namaken van vormen; het is niet een samenstellen van uit al de oude kunsten wat; het is geen eclectisme, zooals wellicht iemand denken zou.

Hun opvatting is: de oude werken te bestudeeren, op dezelfde manier als een jonge artist doet, die verschillende ateliers en cercles bezoekt, verschillende landen bereist — bij voorkeur die, waar een kunst, welke ook, werkelijk bloeide — om uit al dat geziene en genotene en gekeurde, zich te verschaffen: een rijkdom van ideeën, een breede, aesthetisch zuivere opvatting van vormen, een praktisch begrip van kunstwaardige groepeering, een teer gevoel voor het fijnste coloriet: om, in één woord, te doorschouwen den grond der aesthetische schoonheid.

Al wat hij zag, komt te zamen in zijn ééne persoon, in zijn ééne herinnering, in zijn ééne verbeelding. Niet zoozeer echter vervolmaakt hem datgene, wat hij waarnam in den stoet van keurige werken, die langs zijne zinnen voorbij trok, als wel het weten van het »waarom".

Die vraag heeft hij zich als ernstig denkend mensch altijd gesteld, en de evidentie der schoonheid, die voortgebracht was door de groote meesters, wijst hem, bij nauwkeurig bestudeeren van opvatting en techniek, herhaaldelijk naar het gewenschte antwoord op deze vraag

Zoo ook stellen deze monniken bij de kunst der Ouden

uit de bloeitijdperken, bij de respect afdwingende stukken, deze vraag: »waarom?" En het antwoord op dat »waarom", zijn wijze lessen, die zij als leerling van meesters gretig aannemen en in beoefening brengen, *in een meer beschaafde vormenwereld, met een meer ontwikkelde techniek.*

Eerst de Ouden bestudeeren: leeren uit de archieven der kunst, de leerboeken der grootste meesters. Dat is de grondslag, de diepe grondslag der Schola Artium Beuronensis. Dit sluit niet uit, dat zij van alle kunstuitingen, die in den loop der tijden verschenen zijn, eveneens leeren willen; ja, zij hebben zelfs gaarne aanwijzingen ontvangen van gezaghebbende lieden, totdat de al te groote toevoer en daarmede gewoonlijk samengaande onderlinge tegenspraak der »raadgevingen" hen zeide, dat zij, hun eigen weg gaande, op den goeden weg waren.

Zij zijn zich echter wélbewust, dat zij niet in alles de volmaaktheid bereikt hebben, en dat er nog veel moet worden gestudeerd, en, dienaren van Hem, »in wien zij leven, zich bewegen, en zijn" [1]), willen zij steeds verhevener werken voortbrengen, desnoods met vergeten van zichzelven.

Daarom beweren wij ook geenszins, dat in hunne kunst geen onvolmaaktheden zijn; wat is er volmaakt! Slechts willen wij hoogachting toonen voor hun streven, dankbaarheid uitspreken, om wat zij reeds brachten, en diepen eerbied vragen voor hunne doordachte beginselen.

Moge dan door hen de kerkelijke kunst »zur klassischen Höhe" komen. Dat is tot een hoogte, die onafhankelijk staat boven den wisselenden smaak van het publiek. Dat is tot een echtheid, die altijd zal worden erkend, als opgekomen uit altijd blijvende wetten, waarmede de gedachte de stof beheerscht en vormt tot een bezielde eenheid. Dat is tot een schoonheid, die *ieder* natuurlijk schoonheids-gevoel ontroert, en tot een doorzichtig heldere uitdrukking der gedachte, der kunstgedachte, die spreekt tot *iedere* ziel, zij het niet steeds in gelijke mate. Dat is tot een kracht, waardoor zij de lager staanden tot zich optrekt en hooger brengt in adel én be-

---

[1]) Hand. XII, 28.

schaving. Dan zal zij zich »zur heilbringenden Gewalt erheben können"; dan zal zij hare roeping: beschaving, verheffing, veredeling van de menschheid, van het volk, van wat is de kern der maatschappij, glansrijk volbrengen, en het leiden tot de erkenning van den Alschoonen in gedachten, woorden en werken.

Met dit alles vervullen deze Benedictijnen-kunstenaars de verplichting, welke hun tien eeuwen geleden werd voorgeschreven door aller beroemden voorganger, den kunstlievenden abt Salomon van St. Gallen (9de eeuw): »Wahre Kultur kann nur durch geweckten Kunstsinn erreicht werden; nur dadurch kann die schwerfällige Volksmasse der Religion veredelt zugeführt und in eine wahre Lebensthätigkeit versetzt werden. Alles Edle kommt von Gott, und der damit von Gott Begnädigte hat die Pflicht übernommen sein Talent und Genie Gott zu weihen, und nicht an profane Gegenstände zu vergeuden, nicht damit die der Seele, der Sittlichkeit und dem Wohlstand gefährliche Eitelkeit zu unterstützen"[1]).

Door het uitvoeren der fiere wet van P. Desiderius, die jaren reeds leeft in vele omvangrijke werken, een wet, gedecreteerd lang voor de beweging der »Secession", lang voor de zoogenaamde populariseering der profane kunst, is de gewaande triomfkreet, van prof. Erich Hänel[2]): »Der Symbolismus[3]) ist überwunden!" tot zijn schande gelogenstraft.

IJmuiden. JOS. VAN VEEN, Pr.

1) Sebastian Brunner *Die Kunstgenossen der Klosterzelle*, II, S. 461.
2) Op een vergadering der Munchener Secession in 1902.
3) Wordt bedoelt: kerkelijke, christelijke kunst.

ONTSNAPT.

Met hun vijven waren ze den beijsden Rijn ingesprongen, de Duitsche vesting uit. Met hun vieren waren ze tegen den bevroren overkant opgekropen, want Duret, de kleine Parijzenaar, verzwakt door de ontberingen in Sedan en later in de gevangenschap geleden, had den oever niet bereikt; de met ijsschollen bedekte stroom voerde hem mee. Nu had zich Yves Kouannec neergelegd onder een van ijskegeltjes glinsterende meidoornhaag, zeggend, dat hij niet verder kon, en op de aanmaning van zijn makkers antwoordend met hortend uitgestooten ijlpraat.

Met drieën slopen ze voort, het vijandelijke land door, in de richting der Hollandsche grens.

»Kom maar", had gezegd Noriet, de groote chasseur d'Afrique met de lange snorren, die reeds eenmaal uit een Duitsche vesting ontkomen was en dien weg genomen had, »ik breng jullie op het Hollandsch, en dan door België naar La France en l'Armée".

Geglinsterd hadden de oogen aller makkers, en koortsig die van den altijd bibberenden Duret. »Paris!" had het baardeloos infanteristje gemurmeld en een vreugdeblos kwam op de uitstekende wangbeenderen.

»Hum, die Duret!" zei Noiret als de kameraden van den verdronkene spraken. En hij draaide zenuwachtig aan den langen knevel en knipte met het rechteroog.

Het achterlaten van Yves Kouannec had de overblijvenden somber gemaakt. Stil schuifelde de anders zoo luidruchtig vroolijke Marseilliaan Meriot voort, naast den chasseur d'Afrique, aan wiens rechterhand de zijn geestige zetten vergetende korporaal Bienon zich voortsleepte. De verscheurde pet was diep in de oogen getrokken, de bemodderde kleeren

waren huiverig om het hongerige lichaam geknoopt en de loslatende zolen van Meriot's schoenen klopten akelig op den verharden bodem.

Het winterzonnetje bestraalde vroolijk het ellendig drietal, maar geen der vluchtelingen vond een opgewekt woord. In moedeloos stilzwijgen ging de tocht over de zonverlichte veldwegen.

Nu en dan hield Noiret even halt om zich te oriënteeren, of uitte een der drie een waarschuwing, als hij meende iets verdachts te zien of te hooren.

»Was hij maar in de vesting gebleven, daar kreeg hij bijna genoeg te eten en ook een beschutte plaats om zijn corpus te laten rusten", morde eensklaps Meriot. »Ik voorzie, dat we in dit vervloekte land dwalen blijven tot we allen onder de een of andere heg liggen.... Brrrr! wat is het koud, en wat jeukt mijn maag!"

»Bah, wat een kind!" zei minachtend Noiret. »Je bent geen waar soldaat, Meriot. Als je zooals ik jaren in Algiers van het eene kampement naar het andere getrokken was, zou je niet het hoofd laten hangen om een beetje honger of dorst. Trek je buikriem vaster aan, kerel.... Daar, steek eerst dit stuk brood in je maag".

Meteen stak hij hem toe den homp bruin brood bestemd voor avondeten en het derde gedeelte van het half brood, dien middag de verschrikte pachteres eener afgelegen boerenhoeve afgebedeld.

»Neen, dank je", zei Meriot zwakjes. Maar op het onverschillig: »Neem toch aan!" liet hij het zich in de hand duwen en stak er gretig de lange tanden in.

»Mijn dierbaar Frankrijk!" zuchtte Bienon, en een traan kwam in het donker oog van den langen korporaal. »Zou het er wel ooit zoo koud zijn als hier in dit land van rogge en spek?"

»Ik zou wel een stuk van hun varkens lusten op dit oogenblik", gromde Noiret een mislukte poging tot schertsen doende. »En wat kou aangaat, ik geloof, dat ze het in deze dagen te Parijs ook niet te warm hebben".

»Zou je heusch denken, Noiret, dat we ooit de Hollandsche grens bereiken zullen?" hernam Bienon zwaarmoedig.

»Stellig en zeker! Daar, vóór je, moet de holle weg, zijn, waar ik toenmaals nog krieken [1]) geplukt heb. En die smaakten wat lekker!"

»Waar? Waar?" vroeg begeerig Meriot, een lekkerbek.

»Daar, vriendje, voor je neus. Maar de krieken zullen lang verdwenen zijn; dat is twee maanden geleden".

De Marseilliaan keek teleurgesteld. Met de hoop op krieken zonk de hoop op goeden uitslag in zijn stukke schoeisel, waar de teenen doorkeken. Zijn beenen werden weer zwaar.

»Dus reken je vast te slagen, Noiret?" hernam Bienon. »Ik zou zoo graag Frankrijk en Mars-en-Bois terugzien".

»En er voor vechten!" verbeterde Noiret, wiens oogen glinsterden van geestdrift. »Verraderlijke Kabylen of schelmen van Pruissen aan mijn sabel rijgen, jongen, jongen, dat is heerlijk werk!"...

»Is dat je holle weg?" scherp kijkend of hij de kriekenstruiken ook bemerkte.

»Dat is mijn oude"....

Meriot legde verschrikt zijn hand op des chasseurs arm.

»Stt! daar komen menschen".

Alle drie bleven staan. De blikken gingen in het rond voor een tijdelijke schuilplaats.

Als een leeuwerikengejubel ging de lucht in een Marialiedje gezongen door meisjesstemmen.

»Onschadelijke deerntjes", lachte de chasseur d'Afrique, die het oogenblik tevoren zenuwachtig aan zijn snor getrokken had.

»Zouden er geen mannen bij zijn?" opperde Meriot, in zijn angst van het eene been op het ander springend.

»Kwajongens, die je wijsmaakt, wat je wil", meende Noiret, wiens ernstig oog zijn luchthartigen toon logenstrafte.

»En die je bij je kraag pakken en je aan den burgemeester en diens politie overleveren. En dan, vaarwel Frankrijk en mijn dorpje", zuchtte Bienon.

---

1) In Limburg zekere wilde vruchtjes, veel op wilde pruimen gelijkend en eerst smakelijk, als zij bevroren zijn.

Twee blonde meisjeskopjes werden zichtbaar.

De wandelaarsters bemerkten de zwervelingen, en op haar beurt bleven ze verschrikt staan.

Noiret schoot in een lach, Bienon keek zoo goedmoedig en Meriot zoo grappig naar de meisjes, dat deze weliswaar bloosden, maar tevens zonder talmen haar wandeling hernamen, recht op de vluchtingen aan.

Het schenen welgestelde boerendochters te zijn, en de chasseur d'Afrique stootte beteekenisvol den korporaal aan.

»Hunger", zei de eerste, toen de meisjes met bedeesden groet wilden voorbijgaan. En hij bracht ééne hand aan den mond en stak de ander vragend uit.

Bienon deed hetzelfde.

De meisjes sloegen de neergeslagen oogen op, bekeken de vragers, keken mekaar ondervragend aan, en na een oogenblik van besluiteloosheid trok de oudste een versleten beursje uit den zak en legde een halfmarkstuk in de uitgestoken hand van Noiret. Op die van Bienon glinsterden bijna terzelfdertijd twee groschen uit de portemonnaie der andere.

»Heelemaal niet gevaarlijk", lachte Noiret blij. »Holland?" vroeg hij, zich tot de meisjes wendend en naar het Westen wijzend.

»Ja! ja!" riepen deze als uit één mond.

»Weit?" hernam de vage gids.

»Drei Stund", was het antwoord.

Het gelaat der Franschen glansde.

Ze knikten en glimlachten dank, en de versleten petten werden van het hoofd getrokken.

De meisjes knikten en glimlachten schuchter tegen; ze begrepen wie ze voorhadden. Van meer dan een armen vluchteling hadden ze hooren vertellen, en niet alle inwoners waren zoo onbarmhartig, de Polizei te verwittigen.

Beide partijen waren reeds eenige meters van elkaar af, toen Meriot zich omkeerde. Op hetzelfde oogenblik deed het jongste meisje dit ook, en ze kreeg nu van den hoffelijken Meriot een kushand toegeworpen, wat haar verschrikt den stap deed verhaasten.

De moed was teruggekeerd bij de soldaten. Het aanstappen ging merkelijk vlugger. De Marseilliaan begon te neuriën van: »Une jolie fille".

»Verd... dat het zoo vroeg donker is", zei Noiret. »Anders kregen we vandaag nog dat heerlijk Holland. Maar enfin, als het geluk wil dat we vanavond een onbewaakte schuur vinden om in te kruipen, dan slapen we kracht en sterkte in, en trekken we verder vóór de boer uit de veeren is."

Het ging hun naar wensch.

Daarenboven had Noiret, die eenige woorden Duitsch kende, voor het ontvangen geld, in het eerstvolgend dorp, een inkoop van brood en spek kunnen doen.

Na een, voor hen, Lucullus-maal sliepen ze tien volle uren, en ze stonden merkelijk uitgerust op. Hun leden waren stijf en hun voeten gezwollen maar... de grens was dichtbij.

Weer bescheen het zonnetje goedgunstig het pijnlijk pad, en met veerkrachtigen tred repten ze zich naar het reddend land.

»Nu uitgekeken naar de Hollandsche paaltjes!" was de aanmoediging van Noiret, die weliswaar angstig rondkeek naar mogelijke Douanepickelhauben, maar wiens hart popelde bij de gedachte aan de aanstaande vrijheid.

Twee uur reeds waren ze voortgeslopen, oog en oor gericht op het in de buurt wandelend gevaar en op een paaltje met een reddenden Hollandschen Leeuw.

Tot nu toe Gode zij dank! geen Duitsche grenskommies, maar ook geen aanduiding van grensscheiding....

De opgewektheid begon te verminderen.

»We zijn verdwaald, Noiret", was Bienon's meening.

»Neen, neen, neen", betuigde de chasseur d'Afrique opgewonden door het rijzend en dalend hoopgevoel.

»Daar!!!" jubelde hij. En zijn vinger wees naar een kleine boerenwoning, achter een tuin eenzaam verscholen in een diepte van het terrein.

»Hoera!" riep Meriot, de pet in de lucht werpend en het, niettegenstaande zijn gewonde voeten, op een sukkeldrafje zettend.

»Niet te vroeg gejuicht", vermaande de zwaarmoedige Bienon. »Eerst terrein verkend".

Maar Noiret liep ook al, en Bienon moest wel volgen.

Na eenige minuten stonden ze beraadslagend voor het tuintje.

»Samen er op aan", meende Noiret.

Zoo gedaan, uitkijkend naar rechts en links, Noiret aan het hoofd.

Aan de deur met bang hart geklopt.

Deze ging op een kier open, en een schuw, mager vrouwegelaat verscheen in de smalle opening.

»Holland?" was Noiret's vraag.

De vrouw scheen verwonderd op het hooren van dit ééne woord. Haar blik ging onderzoekend van den eenen naar den anderen vagebondachtig uitzienden vreemdeling.

Haar scheen een licht op te gaan. De vreesachtige uitdrukking verdween van het bekommerd gelaat. Het werd één glimlach.

Wagenwijd wierp ze de deur open, en knikkend en glimlachend, met gebaren en voor de Franschen vreemde keelgeluiden, noodigde ze hen uit binnen te komen.

Een tweede deur stootte ze open.

De reuk van een opborrelenden veevoederketel walmde de zwervers tegen en ook lachte hen tegen een gloeiende kachel, een groote tafel met een groot brood er op en eenige banken en stoelen.

Haastig greep de vrouw twee stoelen en wees op een derde en in een oogwenk zaten de soldaten om het vuur.

Toen ging de vrouw, die steeds knikte en glimlachte en hun beduidde het zich behaaglijk te maken, naar buiten en... sloot de luiken.

»Voor den d... wat vangt ze nu aan?" zei Noiret opkijkend.

De vrouw trad het huis weer binnen en grendelde de voordeur achter haar.

»Ze sluit ons op", zei Meriot, wien het onbehaaglijk werd.

Van de achterdeur ging de sleutel om, knarste de grendel.

»Ze sluit ons op als kippen in een kippenhok", kwam er somber van Bienon.

De vrouw ging naar boven.

»Nu gaat ze waarachtig met den een of anderen Pickelhaube teekens wisselen", stoof Noiret op. »Dat gemeene wijf! Maar duur zal ik mijn leven verkoopen". Hij sprong op. »Levend krijgen ze me niet in handen. Ik laat me liever hier doodschieten dan me te laten uithongeren in zoo'n vervl... vesting. Naar den d... er mee! In ieder geval gaat het eerst die oude heks er aan". Hij stapte door het vertrek als een gekooide leeuw.

»Ik wist wel, dat het niet goed zou afloopen", philosopheerde de moedelooze Bienon. »Nu, voor mijn part mogen ze me den kogel geven. Ik heb te Sedan al afgerekend met het leven. En menschen doodmaken, als het niet is om mijn vaderland te verdedigen, dat doe ik niet".

Meriot zat, met het hoofd op de handen, in het vuur te staren, al zijn zenuwen gespannen op het zacht heen-en-weergeloop boven zijn hoofd. Het leven schijnt zoo zoet, als men den dood dichtbij acht. En hij was zoo dichtbij de vrijheid.... Wanhopig ging hem het hoofd op de borst. Zijn leven verdedigen? A quoi bon? Ze zouden hem zooveel te spoediger een kogel in het lichaam jagen....

»De rat, die zich in een val liet vangen door een vrouw, zal bijten en grijpen", vervolgde heftig de forsche chasseur d'Afrique. »Eenige van die verd.... Pruissen zullen er aan gelooven, vóór ze me vast hebben, en het eerst dat wijf!"

De rechterhand kwam met een mes uit den broekzak.

Hij opende het.

Grimmig bekeek hij het en liet het flikkeren in den kachelgloed.

»Je bent me meer dan eens van dienst geweest, vriend, je zal het nog zijn. Maar voor het eerst moet ik je tegen een vrouw gebruiken, en dat spijt me. Je hebt in edel wild gezeten en nu in een vrouwelijke Judas terechtkomen, bah!... En toch"... hij luisterde; boven piepte een deur »Daar komt ze!"

Hij sloop de gang in en posteerde zich bezijden de trap. Het mes glinsterde dreigend, en zijn oogen, die in span-

ning naar boven gericht waren, schitterden nog dreigender.

Een lichte stap.

Woedend omklemden de vingeren het hoornen heft.

Met de linkerhand zou hij de vrouw bij den nek grijpen, met de rechter haar het staal in de leugenachtige keel stooten.

Daar was ze!

Zijn oog werd dof, zijn trekken ontspanden zich, de hand met het mes ging beschaamd schuil onder de lompen van de jas. De vrouw staat op de bovenste trede, ze glimlacht ontroerd en draagt behoedzaam op den arm een ham en een groote worst.

Ze waren wel degelijk in Nederland, in het eerste huis op de grens, twee minuten van de Duitsche. En de bewoonster, gevluchte Fransche krijgsgevangenen vermoedend, had de woning gauw een verlaten aanzien gegeven uit vrees voor een mogelijk bezoek van Duitsche kennissen of rondsluipende grenskommiezen.

De betrekkelijk arme vrouw onthaalde de zwervers rijkelijk, en deze vertrokken, voorzien van mondbehoeften en inlichtingen, naar de provinciale hoofdstad, om vandaar, over België, naar Frankrijk en de wapenbroeders terug te keeren.

JULIE RUSSEL.

UIT KLOOSTERVREÊ.

I.

KLOOSTERGANG.

Lange, hooggewelfde gangen ... Door
spitsboog-vensters komen lachend gluren
zonnestralen ... werpen schalks en stoor-
loos schaduw-vensters op witte muren....

Van de wanden, uit breede lijsten, turen
streng gezichten naar beneê, en voor
Madonna schijnt in vrome uren
Weifelend een kleine vlammegloor.

Zachtkens komen, gaan er stil de vromen,
nijgen even, bij het beeld gekomen,
gaan dan verder door de breede kloostergang.

Weder is het stil, zooals te voren
't stil was. Niemand waagt het zwijgen hier te storen.
Stilte zingt den stillen kloosterzang.

II.

KLOOSTERVESPER

Het klokske klept zijn kop'ren klanken....
In 't priesterkoor aan beide zij
in vroom gebed, in heilig peinzen
een blanke, breede broedrenrij.

En op den klank van orgeltonen
wiekt fluks een held're stemme uit,
en op de forsch gebouwde bassen
rijst gansch het koor in één geluid

als 'n monument omhoog. Van wederzijde
klinkt beurtelings de heil'ge zang.
van David's harpe, vol van hope
vol zege, vol van liefdedrang.

III.

KLOOSTERCHOOR.

En van gewelven doffen zwaar de klanken,
lijk orgeltonen laag en zwaar. . . .
In 't choor, in rijk besneden banken,
In dubble rij een broedrenschaar. —

En hupp'lend boven 't dof gebrom van zware
stemmen, zweeft een kristallijn
geluid, een kinderstemme, als 'n klare
reine klank van 'n Seraphijn.

En tusschen monniken met zilv'ren haren
met ernstig gelaat en ernstig gebaar
een teêr figuur, een knaap, vol jeugd, vol lentejaren
met blijden lach, met oogen, open, klaar. . . . . .

Krakau. Fr. ANGELUS WIJTENBURG, O.C.

NIEUWE UITGAVEN.

DR. LUDWIG PASTOR. *Geschichte der Päpste seit dem Ausgang des Mittelalters* [1]) — Vierter Band: *Geschichte der Päpste im Zeitalter der Renaissance und der Glaubensspaltung, von der Wahl Leos X bis zum Tode Klemens VII* (1513—1534). Erste Abteilung: *Leo X.* Erste bis vierte Auflage. Freiburg im Breisgau, Herdersche Verlagshandlung, 1906.

Dr. Ludwig Pastor, die door zijne *Geschichte der Päpste seit dem Ausgang des Mittelalters* zooveel naam heeft gemaakt, dat hij in één adem mag genoemd worden met zijn leermeester Dr. Johannes Janssen, den beroemden schrijver van de *Geschichte des deutschen Volkes seit dem Ausgang des Mittelalters*, doet dit jaar tot groote vreugde zijner lezers het vierde deel van zijn werk verschijnen. Toen in 1895 het derde deel het licht zag, berichtte de schrijver in het *Vorwort* dat hij eerst van plan was dit deel te laten doorloopen tot de sluiting van het Vijfde Lateraansche Concilie (1517); bij de bewerking der stof had hij echter ingezien, dat deze voor den omvang van één boekdeel te groot werd. Hier en daar wat in te korten en weg te laten, achtte hij, vooral met het oog op de zoo verschillend beoordeelde pontificaten van Alexander VI en Julius II, niet raadzaam. Daarom besloot hij het derde deel met den dood van laatstgenoemden Paus te eindigen

[1]) Van de *Geschichte der Päpste seit dem Ausgang des Mittelalters* waren tot nog toe drie deelen verschenen. Het eerste deel behandelt, na een terugblik op de geschiedenis der Pausen te Avignon, de regeeringen van Martinus V, Eugenius IV, Nicolaas V en Callixtus III (1305—1458); het tweede (1458—1484) de pontificaten van Pius II, Paulus II en Sixtus IV. — Deze twee deelen zijn aangekondigd in *De Katholiek*, Dl. 97, blz. 182. — Het derde deel bespreekt de regeeringen van Innocentius VIII, Alexander VI, Pius III en Julius V (1484—1513).

en in een volgend de regeeringen van Leo X, Adriaan VI en Clemens VII te behandelen.

Van dit vierde deel is thans het eerste stuk uitgekomen. Het tweede zal, blijkens een bericht van den uitgever op den omslag, in deze maand volgen. Het verschenen gedeelte is geheel gewijd aan het veelbesproken pontificaat van Leo X, of zooals hij veel genoemd wordt »den grooten Paus der Renaissance".

Zij, die zich aan die vorige deelen van Pastors' *Geschichte der Päpste* vergast hadden, zagen met verlangen naar de komst van een nieuw deel uit. Zij konden echter de reden, waarom hun geduld zoo lang op de proef gesteld werd, wel vermoeden: vooreerst Pastor bewerkte de nieuwe uitgaven van Janssen's *Geschichte des deutschen Volkes*, wat zijn krachten grootendeels in beslag nam; vervolgens de schrijver is gewoon altijd eerste klas werk te leveren, de vrucht van veelomvattende en nauwgezette bronnenstudie, die enorm veel tijd verslindt. Wie thans de geschiedenis van Leo X ter hand neemt zal zich over het lange wachten niet meer beklagen. Hij vindt een werk, waarin de geschiedschrijver van het pausdom der renaissance zijn roemvollen naam handhaaft, een werk dat zich volkomen waardig aan de vorige deelen aansluit en, gelijk deze, niet alleen in het katholieke kamp maar ook daarbuiten de aandacht zal trekken van allen, die in de wetenschap der historie belang stellen.

Bij oppervlakkig dóórzien van het boek valt reeds terstond in het oog, dat de bronnenstudie, die aan het schrijven van dit geschiedwerk is voorafgegaan, ontzaglijk is geweest. De schrijver heeft zich ook nu weder ten plicht gesteld alles, wat op de door hem behandelde stof betrekking heeft, en voor menschelijke naspeuring bereikbaar is, te onderzoeken. Een volledige opgave van de geraadpleegde archieven en handschriftenverzamelingen en van de aangehaalde boeken, gelijk bij de vorige deelen, waar deze lijst telkens ongeveer dertig bladzijden tamelijk compressen druk beslaat, ontbreekt hier nog. Waarschijnlijk zal zij, wanneer het tweede stuk verschijnt, daaraan worden toegevoegd. Maar uit de notenschat

aan den voet van schier elke bladzijde kan nu reeds berekend worden, dat deze lijst niet minder ruimte zal behoeven dan hare voortgangsters. Zij zal een nagenoeg volledige opgave zijn van litteratuur over personen en zaken uit dit tijdvak; want een boek of tijdschrift, een manuscript of archiefstuk, dat iets over den tijd van Leo X bevat en niet door Pastor wordt aangehaald, zal wel een witte raaf wezen. Van nu af zal Pastor de onontbeerlijke maar ook geheel vertrouwbare gids zijn voor allen, die zich op dit gebied der historische wetenschap willen begeven. Ook dit deel is, zooals Jacob Burckhardt van de vorige zeide, »eine lebendige Specialgeschichte des Papstthums für sehr weite, gewisz bald auch für auswärtige Kreise, und damit nicht nur ein Lesebuch, wozu die Darstellung einlade, sondern thatsächlich auch für Unzählige ein Nachschlagewerk".

Ook de andere voortreffelijke eigenschappen, waardoor de vorige deelen zich zoozeer aanbevelen, vinden wij in de geschiedenis van Leo X terug. Ook hier wordt de betrouwbaarheid der getuigenissen met de grootste nauwkeurigheid gewogen, en zij die te licht bevonden worden òf wel eenvoudig ter zijde gelegd òf niet dan onder de noodige voorzorgen en waarschuwingen aangehaald. Ook hier laat de schrijver bij voorkeur de bronnen zelf spreken, en geeft hij, zooveel hij kan, den indruk weder, dien de verhaalde gebeurtenissen op tijdgenooten maakten. Ook hier onthoudt hij zich zooveel mogelijk van polemiek. Moet een ongegronde uitspraak, een onrechtvaardige verdachtmaking, een valsche beschuldiging van andere schrijvers worden bestreden en weerlegd, nooit laat Pastor zich door het vuur der verontwaardiging tot heftige en scherpe uitvallen verleiden: met een onverstoorbaar laconisme haalt hij uit de archieven de bewijsstukken te voorschijn, die de waarheid overtuigend aantoonen en de valsche meening veroordeelen. Tegen zulk een vonnis is geen appel meer mogelijk. Verder streeft de schrijver ook hier naar de grootst mogelijke objectiviteit. Nooit en nergens is Pastor een partijman. De hoogste plicht van den geschiedschrijver: de waarheid te geven, de zuivere waarheid, maar

ook de volle waarheid zonder iets daarvan achter te houden, volbrengt hij met de stipste nauwgezetheid en de meest onkreukbare trouw. Daarom is zijn *Geschichte der Päpste* als geheel een krachtige apologie van het Pausdom, naar het bekende woord van Pertz: »Die beste Vertheidigung der Päpste ist die Enthüllung ihres Seins"; maar hieruit volgt geenszins, dat de schrijver alles, wat volgens de uitkomsten eener eerlijke geschiedvorsching op rekening der Pausen moet gesteld worden, vóór alles in bescherming neemt. In deze geschiedenis van het pontificaat van Leo X is niet, gelijk in de *Levens der Pausen* van Chantrel-Wensing, of in de *Histoire de Léon X et de son siècle* van Audin, of in *Life of Leo the tenth* van Roscoe en dergelijken, uitsluitend de lofredenaar aan het woord. Pastor zet de deugden en voortreffelijke hoedanigheden van den Mediceër-paus in het volle licht; aan zijne verdiensten op velerlei gebied doet hij volkomen recht wedervaren; maar ook de schaduwzijden van Leo's karakter en pontificaat legt hij eerlijk bloot. In plaats van zich te wagen aan hopelooze pogingen om zwakheden van dezen Paus en tekortkomingen van zijn bestuur die niet kunnen geloochend worden, goed te praten, erkent hij liever gulweg de waarheid, en spreekt hij er zijn leedwezen of, waar hij meent, dat het noodig is, zijn afkeurend oordeel over uit. Den roem, dien »de groote Paus der Renaissance" vooral als bevorderaar der fraaie letteren en schoone kunsten geniet, legt hij in de ééne schaal der fijngevoelige bascule zijner historische critiek, de waarheid in de andere; ziet hij dat een der beide schalen omhoog rijst, dan dwingt zijn eerlijkheid hem met vaste hand in te grijpen, ten einde het noodzakelijke evenwicht te herstellen.

* * *

De korte inhoud van het boek laat zich weergeven als volgt. Het kan gevoeglijk worden gesplitst in twee deelen, waarvan het eerste de eigenlijke geschiedenis behelst. In dit verhaal houdt de schrijver zich niet streng vast aan de chronologische orde. Zonder deze echter geheel te verwaarloozen,

groepeert hij de aan elkaar verwante gebeurtenissen onder verschillende hoofden. Door deze methode komt het onderling verband van de feiten eener zelfde soort duidelijker uit, en wordt ons de historische beteekenis van dit pontificaat achtereenvolgens van verschillende zijden getoond.

Na de uitvoerige beschrijving van het conclaaf en van de feestelijkheden, bij het optreden van elken nieuwen Paus gebruikelijk, vernemen wij, dat de eerste daden van Leo X gericht waren op het herstellen van den vrede. In den boezem der Kerk was deze spoedig verzekerd, doordat de schismatieke kardinalen van het concilie van Pisa zich aan den H. Stoel onderwierpen. De vorsten daarentegen toonden zich minder geneigd aan de pauselijke vermaningen tot vrede een willig oor te leenen. In het tweede hoofdstuk zien wij te midden der staatkundige en oorlogzuchtige woelingen van de jaren 1513—1515 de pauselijke politiek, wier geheimen de schrijver scherpzinnig heeft nagespeurd, druk in de weer. Daarop volgt in het derde hoofdstuk de oorlog met den hertog van Urbino, Francesco Maria delle Rovere, waartusschen als onverkwikkelijk intermezzo de samenzwering van kardinaal Petrucci. De verschillende pogingen van Leo X om de aanwassende macht der Turken door een kruistocht te vernietigen leveren de stof voor het vierde hoofdstuk. Het vijfde licht ons nauwkeurig in over de veelvoudig beoordeelde houding van Leo tegenover de vraag, wie de opvolger van Maxmiliaan zou zijn in de keizerlijke waardigheid. Hierna komt de schrijver tot het merkwaardigste gedeelte van dit pontificaat: den strijd tegen Luther. Met kennelijke voorliefde behandelt hij deze stof, vóór hem met zoo groot succes bearbeid door zijn leermeester Janssen, wiens werk Pastor later in de nieuwe door hem bezorgde uitgaven heeft aangevuld. Twee flinke hoofdstukken zijn in de biographie van Leo X aan dit onderwerp gewijd. In het eerste bespreekt de schrijver zoo diepgaand mogelijk de oorzaken en de aanleiding van Duitschlands afval en den strijd over den aflaat; in het tweede geeft hij ons een omstandig verhaal van alle van Rome uitgaande pogingen om Luther van zijn doolweg terug te brengen, van

het voor de pauselijke rechtbank tegen hem gevoerde proces, van de uitvaardiging der Bul *Exsurge*, hoe Luther ten gevolge zijner hardnekkigheid door de Bul *Decet Romanum Fontificem* in de tegen hem bedreigde kerkelijke straffen verviel, en hoe ten laatste na het overwinnen van schier eindelooze moeilijkheden door het Edict van Worms de rijksban tegen hem werd uitgesproken. Het onderwerp dezer twee hoofdstukken is ontelbaar vele malen behandeld. Toch zijn zij de moeite van het lezen en bestudeeren dubbel waard, niet alleen omdat de uitkomsten der nieuwste geschiedvorsching er geheel in verwerkt zijn, maar ook omdat de schrijver ons de gebeurtenissen laat zien van Rome uit, dus in een ander perspectief dan zij, die, de geschiedenis van Duitschland schrijvende, zich een ander gezichtspunt kozen. Bijzonder merkwaardig vonden wij hetgeen Pastor hier mededeelt over het optreden van Karl von Miltitz en de uitgebreide berichten over de werzaamheid van Eck en Aleander. — Behalve de antikerkelijke beweging in Duitschland drong ook de vijandige politiek van Frankrijk Leo X steun te zoeken bij Karel V. Het verbond tusschen Paus en Keizer, de hierop gevolgde oorlog tegen Frankrijk, de verdrijving der Franschen uit Lombardije vormen den inhoud van het negende hoofdstuk, dat met den onverwachten dood van Leo X eindigt.

Hiermede sluit het eerste deel der biographie. In het tweede treedt de schrijver in uitvoerige beschouwingen over Leo X als persoonlijkheid, als Maecenas van kunsten en wetenschappen en als geestelijk opperhoofd der Kerk. Het omvat drie hoofdstukken. In het eerste bespreekt Pastor tot in de kleinste bijzonderheden de persoonlijkheid van Leo X, zijn leefwijze, zijn hofhouding en omgeving; en schildert ons verder een zeer levendig panorama van het Rome dier dagen. Hij openbaart zich hier niet slechts als degelijk geleerde maar ook als gevoelvol kunstenaar. »Auch im Staube der Archive bewahrte sich Janssen ein warmes Herz", schreef Pastor eens over zijn vereerden leermeester. Wie de beschrijving van de Eeuwige Stad in den tijd van Leo X met haar bedrijvig en geestvol leven, met hare pracht van nieuwe pa-

leizen en eerbiedwaardige bouwvallen gelezen heeft, zal erkennen, dat de hier aangehaalde trek van den meester den leerling mede eigen is.

De plaats, die aan Leo X toekomt ten opzichte van letterkunde, wetenschappen en schoone kunsten, levert stof voor een nieuw hoofdstuk van niet minder dan ruim 130 bladzijden: het is een volledige kunstgeschiedenis van dien tijd. Hierin wordt een beredeneerd overzicht gegeven van alles, wat op dit veelzijdig gebied toen te Rome werd aangetroffen. Geleerden, dichters, redenaars, geschiedschrijvers, oudheidkundigen, theologen trekken in statelijken optocht onzen geest voorbij. Pastor schetst met eenige krachtige trekken hun karakter en hun betrekking tot den Paus, noemt hunne werken, en geeft daarbij een altijd rake beoordeeling hunner verdiensten. Als deze bonte schaar voorbijgetrokken is, verhaalt de schrijver, hoe Leo X een grieksch college stichtte, de studie der klassieken met allerlei middelen aanmoedigde, de Vaticaansche Bibliotheek en de boekerij zijner familie verzorgde, zijn beste krachten wijdde aan den bloei der Romeinsche Universiteit, om daarna deze afdeeling te sluiten met een gemotiveerd antwoord op de vraag, of Leo X den grooten naam, dien hij als bevorderaar van letteren en wetenschap bij het nageslacht bezit, werkelijk verdiend heeft.

De tweede afdeeling van dit hoofdstuk onderzoekt dezelfde vraag aangaande het Maecenaat van Leo in betrekking tot de beeldende kunsten. Hier is natuurlijk een groote plaats ingeruimd aan den meester van Urbino, Rafaël. Zijn wereldberoemde kunstwerken, die onder dit pontificaat tot stand kwamen: de derde Stanza of de Leo-zaal, de cartons door hem geteekend voor de tapijten ter bekleeding der muren van de Sixtijnsche kapel, de Loggia's, de Sixtijnsche Madonna en de Transfiguratie worden achtereenvolgens met geschiedkundige mededeelingen, verklarende beschrijvingen en critische waardeeringen toegelicht, de invloed van Leo op Rafaël's kunst met zorg bepaald. Ook de overige schilders van dien tijd, welke in de schatting van Leo naast Rafaël geen of bijna geen aandacht verdienden, worden waardeerend besproken.

Daarop volgen de beeldhouwers. Hier treedt natuurlijk Michaël Angelo aanstonds op den voorgrond. De tot nog toe veel aangenomen meening: Leo X zou een antipathie tegen den grooten meester hebben gehad en de schuld dragen dat het grafmonument van Julius II onvoltooid bleef, blijkt ongegrond. Uit eigen beweging gaf Michaël Angelo dezen arbeid op, om ongevraagd den Paus zijn diensten aan te bieden. Leo bewees den kunstenaar alle hem toekomende eer en droeg hem den bouw op der marmeren façade voor de familiekerk der Medici St. Lorenzo te Florence, maar ook dit kunstwerk liet Michaël Angelo onuitgevoerd. De eigenlijk gezegde sculptuur maakte onder Leo X meer en meer plaats voor de decoratieve beeldhouwkunst en de kunstnijverheid. Hoezeer de Paus door zijn fijnen smaak en liefhebberij voor kunstvoorwerpen het opbloeien van dezen tak der schoone kunsten heeft bevorderd, stelt Pastor duidelijk in het licht. Ten laatste komt de bouwkunst. De nieuwe bouwwerken door Leo gesticht, de oude, die hij liet restaureeren, worden opgeteld; wat hij deed voor de voortzetting van den door Julius II ondernomen reuzenbouw der nieuwe Sint-Pieterskerk, met veel litteratuur en oorkonden toegelicht. Zoo komt Pastor tot zijn slotoordeel over Leo X als beschermer der schoone kunsten.

Het laatste hoofdstuk van het boek beschouwt Leo's werkzaamheid op kerkelijk gebied, waarvan het vijfde Lateraansche Concilie en het Fransche Concordaat de twee voornaamste punten zijn. Verder worden de betrekkingen van den H. Stoel met Spanje, Portugal, de Italiaansche Staten, Polen, Engeland en Scandinavië, alsook eenige andere kerkelijke aangelegenheden besproken, waarna de schrijver zijn eindoordeel over Leo X in enkele alinea's samenvat.

* * *

Pastors oordeel over Leo X wijkt in vele opzichten aanmerkelijk af van hetgeen lang als de traditioneele opvatting over dezen Paus en zijn pontificaat gegolden heeft. Het beeld, dat Pastor ons van den Mediceër-paus teekent, geeft geheel

iets anders te zien dan datgene, wat tot voor korten tijd in de meeste geschiedwerken placht te worden aangetroffen. De biographische portretten, die van Leo X in omloop waren, zijn alle in meerdere of mindere mate kopieën van het door den geschiedschrijver Paulo Giovio ontworpen origineel, waarop deze humanist den Paus heeft voorgesteld omgeven met den schitterenden nimbus van den roem, overstraald van een oogverblindend licht, waarbij alle schaduwen wegvallen. »So sehr diese Darstellung" [van Giovio], zegt Pastor, »in welcher die Schattenseiten des mediceischen Papstes fast ganz verschwinden, die Kritik herausfordert, so begreifft man doch, wie sie jahrhundertelang die abendländische Lesewelt beherrschen konnte". Welnu de critiek heeft haar werk gedaan. Wie zou hierover kunnen treuren? Het beeld, wat wij nu uit Pastors hand ontvangen, beantwoordt nauwkeurig aan de werkelijkheid, en hiermede zijn wij allen, en is ook de groote zaak der Kerk het best gediend. En bovendien, al vertoont de gestalte van Leo X, nu zij in het zuivere en heldere licht der historische waarheid is geplaatst, menige diepe schaduw, toch blijft de zoon van Lorenzo il Magnifico een reine, merkwaardige ja onder bepaald opzicht zelfs een glorievolle figuur.

Pastor doet ons Leo X kennen als iemand met een welwillend en beminnelijk karakter, die steeds opgeruimd was, goed, vriendelijk en voor allen toegankelijk. Aan zeer innemende manieren paarde hij een gemakkelijke en hoogst elegante welsprekendheid. Zijn fijnbeschaafde geest verlustigde zich gaarne in de genoegens, die door de beoefening van wetenschap en kunst worden aangeboden. Vooral de muziek beminde hij op hartstochtelijke wijze. Hij onderscheidde zich door een oprechte godsvrucht en kinderlijke vroomheid. De bijzonderheden, die zijn ceremoniarius Paris de Grassis hiervan verhaalt, zijn waarlijk treffend. Hoewel aan het pauselijk hof een groote weelde heerschte, leefde Leo voor zijn persoon zeer matig. Hij nam dagelijks niet meer dan één maaltijd, en gebruikte drie dagen in de week alleen magere spijzen, Vrijdags slechts wat groente, fruit en gebak. Zijn zedelijk leven als kardinaal was onberispelijk; dat hij als Paus anders

zou geleefd hebben, kan niet worden bewezen. Wat enkele schrijvers aanvoeren, weerlegt Pastor op afdoende wijze; en hij haalt geloofwaardige getuigen aan, die den Paus om zijn reinen levenswandel prijzen. Eveneens worden vermeende uitspraken van dezen Paus, die zouden bewijzen, dat hem ongeloovige ideeën aankleefden, voor goed naar het rijk der fabelen verwezen. Een bijzonder schoone zijde van Leo's karakter was zijn vorstelijke milddadigheid. Geen werk der Christelijke Charitas, dat hij niet krachtig steunde. De sommen, die hij hiervoor besteedde, en die, welke hij wegschonk ter belooning en aanmoediging van geleerden en kunstenaars, waarvan het, zooals wij boven zagen, te Rome wemelde, grenzen aan het ongeloofelijke. Hierdoor ontstond zeer spoedig een groote bres in de pauselijke finantiën. Daar Leo zich in deze vrijgevigheid, vooral waar het voorwerpen van kunst en weelde gold, niet wist te beperken, en ook doordat de oorlogen, die hij te voeren had, de pauselijke schatkist weldra hadden uitgeput, verkeerde hij doorloopend in grooten geldnood. Zijn slecht finantieel beheer, zijn verkwisting, en zijn geringe kieschkeurigheid in de middelen om zijn ledige kas wat te vullen, moeten hem als een groote grief worden aangerekend. Evenzoo zijn al te groote zucht naar genot en ontspanning en zijn hartstochtelijke liefde voor de jacht.

Als politicus is Leo een niet geheel onberispelijke, maar toch een merkwaardige figuur. Hij bevond zich als wereldlijk vorst in een zeer moeilijke en benarde positie. Tusschen twee groote mogendheden: Spanje-Habsburg aan de ééne, Frankrijk aan de andere zijde, kon de Paus zijne onafhankelijkheid moeilijk anders bewaren dan door te zwenken en te laveeren. »Zeilen met twee kompassen was in de dagen van Machiavelli het karakter van alle politiek. Iedere vorst trachtte zijne staatkundige bedoelingen zooveel mogelijk te verbergen, zijn tegenstander daaromtrent met geslepenheid te misleiden. De plechtigste verdragen en heiligste overeenkomsten, die gesloten werden, hadden niet meer beteekenis dan ijdele woorden. Nu verstond Leo X deze kunst van politiek-voeren uitstekend. Zij was een aangeboren karaktertrek zijner familie. Maar dat wij

een Paus voortdurend in deze kunst bezig zien, stuit ons tegen de borst, al moet dan ook erkend worden, dat Leo haar met goeden uitslag beoefend heeft. De onafhankelijkheid van den Kerkelijken Staat heeft hij bewaard. In critieke omstandigheden, als hij de hulp van den franschen koning of van den keizer noodig had, kwam het hem zeer van pas, dat hij door zijn politiek beleid zich den eene tot vriend maar den andere ook niet tot volslagen vijand gemaakt had. Het blijft echter de vraag, of een meer opene en daardoor ook krachtiger staatkunde, zooals die van Julius II, die in alle gevallen meer met de waardigheid van den H. Stoel overeenkomt, niet een zelfde of misschien nog beter succes zou gehad hebben. Om zijn politiek is Leo X ook van nepotisme beschuldigd. In den laatsten tijd hebben schrijvers, o. a. Nitti, getracht deze aanklacht onwaar te maken. Op grond van de jongste navorschingen betoogt Pastor, dat de waarheid hier in het midden ligt. Familiebelangen zijn aan Leo's politiek volstrekt niet vreemd gebleven, maar zij hebben haar niet zoo sterk beheerscht als bijv. Ranke, Gregorovius en Baumgarten willen. De traditioneele politiek der Pausen: Milaan en Napels niet in één hand te laten komen, en andere algemeene belangen: de beveiliging en uitbreiding van den Kerkelijken Staat, de zoogenaamde vrijheid van Italië, waren ongetwijfeld ook van zeer grooten invloed.

Een glorievolle figuur blijft Leo X als Maecenas van wetenschappen en schoone kunsten. Niettemin heeft ook het oordeel, hetwelk de geschiedenis onder dit opzicht over hem gestreken heeft, herziening noodig. Uit het ontbreken van groote werken op zuiver wetenschappelijk gebied en uit het geringe aantal letterkundige voortbrengselen, die een duurzame waarde hadden, besluit Pastor, dat Leo's tijdgenooten al te kwistig zijn met hun lof, wanneer zij hem als Maecenas der wetenschap en letterkunde zoo hemelhoog verheffen. De letterkundige en wetenschappelijke beweging dier dagen doet den schrijver denken aan een schitterend vuurwerk, waarvan weinig meer dan de herinnering is overgebleven. Het Maecenaat van Leo zou dan meer schijn dan werkelijkheid geweest zijn. Dit laatste nu is te kras. Pastor zelf vindt het te sterk; en daarom wijst

hij er met allen nadruk op, dat van den Mediceër-paus, gelijk op den vooruitgang der beeldende kunsten, zoo ook op de wetenschappelijke en letterkundige beweging in het algemeen, een groote stuwkracht is uitgegaan, die niet mag onderschat worden. »Zijn werk was het", zegt hij, »dat in Rome een geestelijke atmosfeer, een milieu werd te voorschijn geroepen, zonder hetwelk zelfs Rafaël zijn volle hoogte niet zou bereikt hebben; zijn werk was het ook voor een groot deel, dat het humanisme een zoo diepingaande werking over een aanzienlijk deel van Europa heeft uitgeoefend. Voor de ontwikkeling der beschaving in het westen was dit van geen geringe beteekenis: de italiaansche litteratuur der renaissance wees aan de romaansche volken den weg, hoe zij door een gelukkige verbinding van het antieke en het nationale element nieuwe werken van klassieke volmaaktheid konden voortbrengen. Niet minder van beteekenis waren ook de vorderingen die in betrekking tot de kennis en de waardeering der oudheid gemaakt werden. Dit alles was min of meer het gevolg van de aanmoediging en de gunst, die Leo X aan de letterkundige renaissance verleende. Een onbetwistbaar aandeel van den roem des pausdoms, dat het een eerste plaats inneemt, onder de dragers der beschaving, komt derhalve ongetwijfeld toe aan den zoon van Lorenzo il Magnifico".

Als Maecenas der beeldende kunsten wordt Leo X door Pastor veel gunstiger beoordeeld. Wel zijn ook hierin de verdiensten van den Mediceër sterk overdreven, en heeft de overlevering door het toevallig samentreffen van verschillende omstandigheden den roem, die aan zijn voorganger toebehoort, op zijn naam gebracht; maar een krachtig bevorderaar der beeldende kunsten is hij geweest. En dat hij op dit gebied meer beteekent dan op het gebied van wetenschap en letterkunde, blijkt ongetwijfeld uit het grooter aantal en de meerdere waarde der kunstwerken, die door zijn invloed zijn tot stand gekomen. Het is zeker een verwonderlijk feit, dat, terwijl de italiaansche renaissancekunst onder Julius II hare volle middaghoogte bereikte, maar onder Leo X reeds duidelijk teekenen vertoonde van verval, de eerste bijna niet, de andere

op zeer overdreven wijze als bevorderaar der kunst aan het nageslacht is voorgesteld. Pastor verklaart zeer duidelijk de redenen van dit verschijnsel. In zijn biographie van Julius II had hij aan den Rovere-paus de verdiensten, waarmede de Mediceër was gaan strijken, reeds teruggegeven. Hier maakt hij tusschen beide Maecenaten een vergelijking, waarmede hij Leo's verdiensten tot haar volle recht laat komen, maar aan Julius den eerepalm toekent. Beider verhouding tot elkander teekent hij ten slotte onder het volgende zeer juiste en schoone beeld, hetwelk tegelijk een proeve is van den aangenamen stijl, waarin Pastor schrijft: »In der Alpen beobachtet man zuweilen beim Sonnenuntergang ein wunderbares Erglühen der Bergwelt, welche dann schöner und prachtvoller erstrahlt als selbst am hellen Mittag. In ähnlicher Weise warf die Sonne Julius' II ihr Licht auf die Kunstwelt Leos X. So geschah es, das nicht der gewaltige Rovere, sondern der glücklichere Nachfolger dem Zeitalter den Namen verleihen konnte".

Zoo komen wij thans tot het eindoordeel, hetwelk Pastor over Leo X en zijn pontificaat uitspreekt. Wat te denken van Leo X als geestelijk opperhoofd der H. Roomsche Kerk? Niet zonder spijt vernemen wij: »Der Schwerpunkt der Action bei diesem Papste lag überhaupt nicht auf kirchlichem Gebiete". Toch was zijn werkzaamheid op zuiver kerkelijk terrein verre van gering of onbeduidend. Maar er werd in die moeilijke dagen, toen de wereldgeest in de Kerk en zelfs tot in de hoogste rangen der geestelijkheid was doorgedrongen, en de reformatie het hoofd opstak, van den man, die in Petrus' schip het roer hield, meer geëischt dan Leo X gedaan heeft. Hij heeft, ten deele wellicht door eigen schuld, zijn uiterst gewichtige en moeilijke taak nooit begrepen, en zou, indien hij haar begrepen had, er toch niet tegen opgewassen zijn geweest. Hij was te zwak, te week van karakter, en stond te veel onder den invloed van zijn overbeschaafden, weelderigen en naar genot jagenden tijd. De Kerk had in die dagen behoefte aan een krachtigen man op den Stoel van Petrus, aan een Gregorius VII. Nu echter bleven de diepingaande

kerkelijke hervormingen, die zoo dringend noodzakelijk waren, en waardoor alleen de antipauselijke beweging in Duitschland had kunnen gestuit worden, achterwege. Wij begrijpen hierdoor, hoe Pastor, van dit laatste standpunt uit Leo X en zijn pontificaat beoordeelende, zijn meening aan het einde van zijn boek in de volgende krasse woorden uitdrukt: »Wenngleich in manchen Punkten über den Mediceer-papst das letzte Wort noch nicht gesprochen ist, so wird man doch nach dem gegenwärtigen Stande der Forschung wohl behaupten dürfen, dasz sein Pontifikat, uberschwenglich von Humanisten und Dichtern gepriesen, von den Strahlen der Kunst Raffaels verklärt, durch die schrankenlosen Hingabe an weltliche Tendenzen und an die neuen glänzenden Kulturformen sowie durch das Zurücktreten des Kirchlichen verhängnisvoll für den päpstlichen Stuhl geworden ist".

* * *

Aan hen die aandrang mochten gevoelen — van harte hopen wij dat er velen mogen zijn! — om Pastors biographie van Leo X te gaan bestudeeren, veroorloven wij ons bescheiden den raad te geven, zich niet bij dit deel te beperken, maar de geheele *Geschichte der Päpste* onder handen te nemen. Kennismaking met dit deel alleen kan ten gevolge hebben een eenzijdig oordeel over het tijdvak der renaissance. Ook in de renaissance zijn er licht- en schaduwzijden op stoffelijk en zedelijk gebied. Pastor heeft zijn werk als geheel gedacht. Daardoor is het mogelijk dat in een afzonderlijk onderdeel de eene of de andere zijde niet genoeg uitkomt. Voor een juist oordeel over den tijd van Leo X is het b.v. zeer noodig kennis te nemen van de inleiding, waarmede Pastor zijn derde deel opent, en die tot titel voert: *Sittlich-religiöse Zustände und Wandlungen Italiens im Zeitalter der Renaissance.*

H. J. M. TASKIN.

Zangcursus. Practische handleiaing ten gebruike bij het aanvankelijk onderricht in het Gregoriaansch, door Fr. BALDUINUS VAN POPPEL, C. S. O. — Utrecht, Wed. J. R. van Rossum.

De eerw. schrijver van dezen zangcursus is, blijkens het voorwoord, overtuigd van het nut en de doeltreffendheid zijner oefeningen. Die overtuiging, op ervaring gegrondvest, wordt waarschijnlijk door ieder gedeeld, aan wie een der talrijke aanvankelijke afschriften ter proefneming was toegezonden. Zij maakt verdere aanbeveling overbodig, terwijl de zeer geringe prijs voor geen belangstellende een beletsel kan zijn met dit werkje kennis te maken. Het is ongeloofelijk dat men voor de luttele som van zestig centen zóóveel noten tot zijn eigendom kan maken.

Evenals in spoorwegcoupé's rookverbod, noodrem-bepalingen enz. in meerdere talen worden kenbaar gemaakt, zijn hier zoowel theoretische toelichting als gebruiksaanwijzing in het Fransch, Nederlandsch en Duitsch opgesteld. Ook de stemoefeningen zijn grootendeels dubbel genoteerd, n.l. in de 14de-eeuwsche vierkante noteering (hier en daar zelfs met rythmische sterretjes en ... dynamische teekens) alsmede in hedendaagsch muziekschrift. Met zekere voldoening heb ik bemerkt, dat P. van Poppel laatstgenoemde noteering vooral aanwendt, waar hij zijn bedoeling wil *verduidelijken*, en dus de hoogere voortreffelijkheid van ons muzikale teekenstelsel boven het laat-middeleeuwsche erkent. Verwonderlijk dunkt het mij daarom, dat de eerw. schr. niet *uitsluitend* van ons moderne schrift gebruik maakt. Het vlakgezang van Pater Balduinus is toch reeds moeilijk genoeg, het dunkt mij derhalve ongewenscht, die moeielijkheid nog te verzwaren door een antiquarisch notenschrift, dat veel minder duidelijk is en, niettegenstaande de meest practische regels van uitvoering, tot dubbelzinnigheid en verwarring aanleiding geeft. De uitgaven van Solesmes zijn in moderne noteering verkrijgbaar, ook de Vaticana zal zich in modern gewaad mogen vertoonen. Tot het handhaven van het middeleeuwsche vierkantismus schijnen mij dus beweegredenen zoowel van

theoretischen als van practischen aard te ontbreken, terwijl daarentegen alle reden bestaat om de zaak zoo duidelijk mogelijk in schrift voor te stellen.

Verneemt, om u hiervan te overtuigen, wat de practische handleiding op blz. XIII te lezen geeft[1]: »Eene *waarde* van twee *tijden* ontvangt de eindnoot van eene formule, wanneer deze op dezelfde lettergreep door eene andere formule wordt gevolgd, en beide door eene tusschenruimte, TER BREEDTE van minstens eene noot, van elkaar gescheiden zijn".

Voorwaar een moeilijk erkenbaar onderscheidingsteeken voor een vlakzanger zonder timmermansoog, die bij ongeluk passer of duimstok heeft vergeten. En men meene niet, dat deze bepaling de eenige is, waardoor de »vrije" voordracht wordt gebonden. Neen, onze vlakzanger-leerling moet met eene kabbalistiek van *mora vocis*, *anakroes*, *arsis*, *thesis* en *contractie* kennis maken, die hem geheel kon worden gespaard. Het feit mag zonderling heeten dat de school van Solesmes[2]), die het Gregoriaansch tot een volksgezang wil maken, haren leerlingen eene terminologie van rythmische ontleedkunde voorzet, die ongetwijfeld voor het meerendeel onbegrijpelijk is en voor niemand noodzakelijk, terwijl daartegenover de verdedigers van het virtuoze karakter der gregoriaansche kunst het middeleeuwsche toonschrift en alle rythmische hokus-pokus eenparig verwerpen en de melodieën zoo ondubbelzinnig mogelijk noteeren.

Het vijfde gedeelte der oefeningen bestaat uit eenige melodieën aan het liturgische répertoire ontleend. Hier zou ons hedendaagsche muzikale teekenstelsel vooral noodig zijn geweest, doch hier ontbreekt het volstrekt. De groepeering, door den eerw. schr. bedoeld, is slechts met zeker hoofdbreken naspeurlijk, en menigmaal is een nauwkeurig vergelijkend onderzoek nog niet voldoende, om arsis, thesis, contractie met zekerheid aan te wijzen. Het is mij evenwel gebleken,

---

[1]) Ik cursiveer. De lezer zal bemerken, dat hier gesproken wordt over *waarde* en *tijd*, alsof er geen oratorische — vrije — taalrythmus meer bestond. Och, och, die oratorische rythmus!

[2]) Pater van Poppel huldigt de theorieën van Solesmes.

dat de rythmizeering van Pater Balduinus van die van Dom Mocquereau O. S. B. verschilt, zoowel wat de accenten betreft als de morae vocis. Welke is de »traditioneele"? De vergelijking van Pater Balduinus' eerste Alleluja-melisme met codex 339 van St. Gallen [1]) geeft me hieromtrent een antwoord, dat voor geen van beide gunstig mag heeten. Toch moet iedere voordrachtswijze de vergelijking met de handschriften kunnen doorstaan [2]).

Het schijnt mij toe, dat over de geheele Solesmenser methode een mist van verwardheid en inconsequentie hangt, die onaangenaam moet zijn voor ieder, die op duidelijke en precieze begrippen gesteld is, vooral waar het rythmus geldt.

De groote hedendaagsche hervormer en componist van traditioneel vlakgezang, Dom Pothier, heeft voor dit bundeltje een aanbevelend nootje geschreven.

C. P. M. VAN ERVEN DORENS.

JOHANNES JORGENSEN, *De uiterste dag. Vertaald met toestemming van den schrijver* door KEES MEEKEL. Amsterdam, C. L. van Langenhuysen, 1906. Prijs: *f* 0.90.

Dit is een boekje van onverbiddelijken ernst — den ernst van 's menschen leven en van 's menschen dood — in beeld gebracht met onverholen waarheid, soms bij 't griezelige af. Tot welk letter-genre het terug te brengen is, valt niet gemakkelijk te zeggen. Maar dat is de minste zorg. Want zeker wordt hier een machtige greep gedaan in het menschenleven, niet enkel aan de oppervlakte, maar in de diepten tot aan den ondergrond toe. Ten gevolge daarvan wordt ook de lezer medegegrepen en vastgehouden, in weerwil misschien van zijn tegenstribbelen en zijne bedenkingen.

»Het was November, het was de doodenmaand." Stilte van

---

1) Facsimile, *Paléographie Musicale*, Bd. I, S. 130.

2) Vgl. op. cit. *Introd. gén.*, p. 31, al. 2.

de natuur op het land, volle menschendrukte in de stad. Een paar groote omtrekken plaatsen u midden in de drukte.

Maar wat is dat woelig-bezige leven voor die krielende menschen? — »Het geschiedt bij dichters, dat zij plotseling de handen moeten houden voor de oogen hunner ziel, omdat alles in eens wordt als opene vensters, waardoor de oneindigheid hun tegengaapt" ... Maar dat zijn slechts weinigen.... Voor de meesten is het leven nimmer geheel werkelijk en de werkelijkheid nooit geheel levend. »Ze bestaan zonder het te weten en zonder te weten wat het is te bestaan. Ze gaan door het leven als kinderen langs afgronden. Ze leven als in een droom, of als hoorden ze een verhaal, een sprookje — iets, dat een ander geldt, iets, dat niet komt bij hun innigste ik, iets, dat eigenlijk nog niet eens echt waar is. Die leven zonder te weten, dat het ernst is met het leven en zonder te bemerken, dat de wereld eene vervaarlijke werkelijkheid is. Slechts de enkele groote, harde levensrampen scheuren een oogenblik de nevels van hun ziel, — maar van den diepen bodem der zinnen of van het eigen ik stijgt opnieuw de elvenvaagte op, begoochelt den ontwakenden wil, verdooft hen door vergeten, doet hen insluimeren met droomen, trekt hen met verlangens ... totdat de mensch weder zijn eenzamen weg in den nevel gaat, — en de wereld is wijd-weg als bleeke schaduwen of als slapende huizen des nachts, en daar is niets dan de weg, welken je gaat, die je eigen weg is, en dien je daarom liefhebt, de weg, welke voert... waarheen?"

Dat is de inleiding ongeveer. Niet alledaags.

»Maar ver weg van de vele menschen lag — hoog boven den bruisenden vloed der straat — in eene kamer, welke uitzag op een ouden tuin, op kanteelige schoorsteenen en roode daken, een man eenzaam te bed en wachtte den dood.

»Jong? Neen, hij was niet jong meer.

»Oud? Dat nu juist ook niet. Maar zijn baard was grijzend en het haar in zijn hals was zilvergrauw....

»Sterven....

»Hij had dikwijls aan den dood gedacht, meende hij, toen hij nog fiksch en frisch was. Hij had ook nog verzen op

den dood gemaakt — want hij was dichter geweest tijdens zijn leven — mooie verzen op den vriendelijken, papaver-omkransten dood, zoete verzen op den grooten vredebrenger, des eeuwigen Novembers zwijgende godinne, de stille Persefone, en haar hof van zwarte cypressen. Zoo had hij gedicht van den dood — de dood, die tot anderen kwam, nimmer tot hem.

»Maar nu was *hij zelf* het, die sterven zou".

En terwijl hij daar ligt en nog bij zijn volle bewustzijn peinst en staart, komt langzamerhand als iets nieuws tot zijn besef wat het is: *zelf* sterven.

Menigmaal had hij »in zijn koffiehuis onder allerlei dagelijks nieuws gelezen van een andermans dood en begrafenis — wanneer dat gebeurd was, wie achter het lijk waren meegegaan, wie kransen hadden gezonden, en den leeftijd van den afgestorvene. Dat zag er in de krant uit als alle ander nieuws, zooals verlovingen, bruiloften en feestmalen".

Maar nu is hij zelf de man, hij, Niels Graff, de schrijver. Van hem zullen thans de bladen gewagen, zijn doodsbericht zullen zij brengen, misschien een necrologie met portret....

Het verledene wordt weer levend voor zijn geest. De kleederen, die hij gedragen heeft, thans doelloos aan hun kapstok hangend, schijnen in hun vouwen en kreukels iets van zijne persoonlijkheid in zich vast te houden en wekken allerlei herinneringen bij hem op. Straks scharen zich ervaringen en herinneringen samen tot visioenen, waarin heel zijn leven zich afteekent.

Die visioenen zijn het eigenlijke boek. Een levensboek, aanvankelijk helder-wit van bladen, waar zonnelicht en jonge liefde spelemeien, maar dat spoedig wordt een boek van zelfzucht, van zelfinwilliging, van zelfverlaging. Een afglijden naar de diepte gestadig, zonder weerstand, ondanks alles, wat een poos — een korte poos — tegenhoudt. Al somberder wordt het tafereel, waarvan ten slotte de feitelijke herinneringen overloopen in schrikbeelden.

Maar als niets meer over schijnt dan één uiterste kreet van vertwijfeling en wanhoop, hooren wij uit het diepst van een heel verbrijzeld hart de bede: »Vergeef mij,

Heer! Erbarm U en vergeef". En millioenen stemmen herhalen: »Heer erbarm U! Christus erbarm U! Heer erbarm U".

Zoo stierf Niels Graff, en »niemand buiten God weet wat eene ziel kan geschieden in haar laatste uur".

Ziedaar de groote omtrekken van een boek, dat zijn kracht ontleent aan de levenswerkelijkheid, waarmede de visioenen eener voorbijgegane levenservaring worden uitgebeeld. Onder letterkundig opzicht is tegen zulke visioenen van een stervende heel wat in te brengen. Als kunst-procédé zijn ze gewoonweg slecht. Maar lees het boek, en ge zult weinig adem over hebben voor aanmerkingen, althans niet onder 't lezen.

Voor zenuwslappen is 't misschien ongeraden zich aan de doodsgezichten van dezen stoeren Deen te wagen. Maar op gezonde menschen zullen zij een goeden indruk maken en hun onder datgene, wat veelal »het volle leven" wordt genoemd, een leegte ontdekken, die gaapt als een afgrond.

De vertaler, die geruimen tijd in Kopenhagen vertoefde, heeft daar persoonlijk kennis gemaakt met den begaafden schrijver. Zoo is iets van den geest des meesters in hem gevaren. Misschien is reeds zijn aandiening als Kees Meekel een blijk daarvan. Dat de vertaling al de fijnheden van het oorspronkelijke te genieten geeft in het Nederlandsch, zal ik niet beweren, maar zij is doorloopend goed leesbaar. Eenige vreemde of vreemd gebruikte woorden, misschien met voordacht gekozen, kunnen den lezer een oogenblik tegenhouden, maar over 't algemeen vindt hij gewoon goed Nederlandsch, bondig en klaar. C.

Verzamelde novellen van J. R. VAN DER LANS: *Hooger op; Het testament van den zonderling; Hermine; Op den toetssteen.* De Maatschappij «De Gelderlander". Prijs: *f* 1.50.

Op bladzijde 74 der onderhoudende en altijd-leerzame *Pastime papers* verhaalt kardinaal Manning het verbijsterend geval, dat hij in éénzelfde week over hetzelfde boek twee geheel-uiteenloopende besprekingen gelezen had. In de eene werd het hemelhoog geprezen; in de andere tot in den

grond veracht. Maar, zoo zegt de kardinaal verder, toen aan den criticus »of the black cap" — met den zwarten bril, vertaalt Pater Ermann [1]) — gevraagd werd, of het boek wel werkelijk door hem *gelezen* was, moest hij antwoorden: »No, I smelt it": neen, dat niet, maar ik heb het beroken.

Dit geval wilde ik hier ophalen, omdat men, te oordeelen naar hetgeen de jongste tijd te lezen en te hooren geeft, waarlijk zou meenen, dat deze oppervlakkige critiek uit Engeland den Oceaan is overgewaaid en in onzen wéldoorploegden tuin der letteren wortel heeft geschoten. Ge kunt er u vooral van overtuigen, als litteraire arbeid besproken of beoordeeld worden moet. Waar de een redenen te over vindt om met langer of korter gerekte fanfares de loftrompet te steken, daar vindt en ziet de ander slechts onvolkomenheden en fouten zonder tal. En toch, hoe vreemd het geval schijne, zou ik willen meenen, dat voorshands geen der beoordeelende partijen verdacht mag worden, naar engelschen trant, het boek slechts »beroken" te hebben. Hun meeningsverschil kan gevoegelijk verklaard worden uit den maatstaf, welke ter waarde-bepaling bij de beoordeeling is aangelegd.

Daarvoor kunnen hier de aangekondigde novellen van Van der Lans ten bewijze aangevoerd worden.

* * *

Als men die novellen ter bespreking ontvangt, zou men, met het oog op de moderne bandversiering, allicht meenen met litterairen arbeid te doen te hebben, waarop ter waarde-bepaling de regelen der jongeren dienen te worden toegepast. En dan zou men èn over de bandversiering èn over de novellen een minder gunstig vonnis kunnen uitspreken, maar de waarheid niet ten volle benaderen.

Ik heb vroeger reeds gezegd [2]), dat de nieuweren bijwijlen met sterke tinten en strakke contouren den inhoud van een boek heel mooi wisten uit te beelden, en zoo den uitgever de gelegenheid boden niet enkel letter en papier

[1]) *Tijdverdrijf*, blz. 108.

[2]) *De Katholiek*, 1902, blz. 243.

maar ook de band-versiering wel te verzorgen. Maar wat de maatschappij »De Gelderlander" met deze bandteekening heeft willen uitdrukken, zal wel kwalijk door een harer lezers begrepen worden.

In het midden van raar draaiende draden zit een jeugdige juffer, met een macht van hoofdharen, te lezen in een groot boek, dat met groote handen wordt vastgehouden. En zeker zou de lieve lezeres bezwijken van zwakte, zoo de geuren eener groote roos, oprokend van haar borst, heur teere teerheid niet gestaâg verkloeken kwamen.

Maar wie weet, of in dit bezonken meisje geen stille symboliek besloten ligt? Dan had de heer Van der Lans met een verklarend woord de onwetendheid zijner lezers moeten voorkomen. Nog dezer dagen is gebleken, naar aanleiding van den St. Joseph van Van Welie, hoe geheel uiteenloopend over de waarde en beteekenis kan geoordeeld worden [1]). Zoolang er dus geen nadere berichten ons geworden, blijft deze bandversiering van Piet Gerrits, naar ons bescheiden gevoelen, een mislukking heeten, die te kwader ure door den heer Van der Lans als verfraaiing zijner novellen gehandhaafd is geworden. In trouwe, sinds Piet Gerrits het vaan teekende voor de pelgrims naar het H. Land, kan gerustelijk, zonder verlies voor 's mans naam of faam, dit kwijnend meisje op de novellen van Van der Lans worden afgezegd.

* * *

En wat nu de novellen zelve betreft, zoo wederom met de jongeren gevraagd wordt, of al de opgevoerde personen levende menschen zijn van vleesch en bloed, wier handelingen altoos zielkundig juist worden afgewikkeld, ziet, dan zou ook hier nog al voorbehoud te maken zijn.

Hermine immers met hare hartstochtelijke begeerte naar opschik en grootdoenerij, zou nooit, onder den druk van tegenspoed, uit de stad naar het boerenland als »Mietje" zijn teruggekeerd, maar veeleer in de groote wereld zijn

---

1) *De Maasbode* (tweede blad), 21 Maart 1906.

achtergebleven, van de gelden levende der ongerechtigheid. En in: *Op den toetssteen*, zou de vader, die, bij al zijn singulariteit toch een echte vader bleek, de deugd en de degelijkheid zijner dochter nooit zoo buitengemeen vreemd op de proef hebben gesteld. De strekking van *Hooger op* is om hare algemeenheid, onwaar: al te vaak leert de ondervinding, dat uit kinderen van eenvoudige lieden, die tot studeeren werden aangezet en opgeleid, in latere dagen groote mannen zijn opgegroeid. Zeer juist is dit in het Maart-nummer van *Onze Eeuw* bevestigd met hetgeen omtrent de jeugd van Bismarck werd meegedeeld. En *Het testament* moge al door een zonderling zijn opgesteld, is toch te zonderling, om ook maar eenigszins aan de werkelijkheid des levens te herinneren.

Maar, wie zoo wilde handelen, deed onrecht aan den arbeid van den heer Van der Lans, die als schrijver van vele en velerlei novellen en romans allang zijn plaats heeft gekregen in de achtbare rij van vrouwen en van mannen, welke, opgegroeid in een vroeger tijdperk, gewoekerd hebben met het talent van hun pen, en metterdaad toonden:

»Alle machten
Alle krachten
Aan den mensch op aard bedeeld,
Zijn vergeefs hem niet geschonken" [1]).

Een schrijver *voor het volk*, dat is de heer Van der Lans, en als zoodanig moeten zijn geschriften besproken en beoordeeld worden.

Welnu, met dien maatstaf ter waardebepaling aangelegd, mag gerustelijk van de aangekondigde novellen worden getuigd, dat ze, vlug en vlot geschreven, aan onze jongens en meisjes uren zullen brengen van aangename ontspanning en onschuldig tijdverdrijf; dat er een opvoedende kracht van uitgaat, die aan onze roomsche zeden en gebruiken, aan het katholiek huisgezin zal ten goede komen; dat door lezing het verstand ontwikkeld, het gevoel verfijnd, de verbeelding ver-

---

[1]) Alberd. Thijm: *De Wachter*, 1876, blz. 118.

rijkt zal worden; en dat tegelijk lessen zullen vernomen worden van levenswijsheid, die toch altijd de schat des levens blijft.

Voor dat alles zij den heer Van der Lans warme dank gebracht en aan »gewone stervelingen" worden deze verzamelde novellen ten zeerste aanbevolen.

J. C. VAN DER LOOS.

Histoire critique des évènements de Lourdes, apparitions et guérisons, par GEORGES BERTRIN, *Agrégé de l'Université, Docteur ès lettres, Professeur à l'Institut Catholique de Paris.* Neuvième édition. — Paris, V. Lecoffre, 1905. Prix: 5 fr.

Met een enkel woord wenschen wij de aandacht te vestigen op bovenstaand werk. Niet omdat er iets nieuws in staat. Maar omdat het bekende materiaal — vooral geleverd door J. B. Estrade als ooggetuige en door Dr. Boissarie met vele andere geneesheeren als medische deskundigen[1]) — hier verzameld en critisch, d. i. oordeelkundig, gewaardeerd is. De schrijver is een man van kunde, Agrégé de l'Université, Docteur ès lettres, Professeur à l'Institut Catholique de Paris, en dus welbevoegd tot een betrouwbaar onderzoek. Toch wil hij, naar behoort, geenerlei dogmatisch gezag voor zijne uitkomsten opeischen: »Le lecteur reste libre de contredire, sans offenser aucune partie du *Credo* catholique". Wat hij vraagt voor zijn boek is dit: »Il demande seulement à être lu de bonne foi. Les lecteurs peuvent être assurés qu'il a été écrit de même".

Daarom zouden wij dit werk vooral aanraden aan katholieken of niet-katholieken, die zich tot dusver met een glimlach en eenige banaliteiten van »Lourdes" hebben afgemaakt. Hier zijn de geconstateerde feiten verzameld. Hoe iemand ze wil verklaren — met den verzamelaar of tegen hem — kan hij voor zich zelf uitmaken. Maar afgezien van alle verklaring, is het een openbaar feit in onzen openbaren tijd, dat Lourdes een plaats van buitengewone zegeningen is. Daar vinden,

[1]) Het boekje van Dr. F. de Backer, *Lourdes et les médecins* (Paris, Maloine, 1905) is later verschenen.

hoe dan ook, menschen genezing, die hopeloos overgeleverd waren aan akelige, soms huiveringwekkende kwalen. Daar vinden vele andere zwaarbeproefden moed en kracht om hun lijden, ook na een vurig maar onverhoord smeeken, met berusting voort te dragen. Daar wordt aan hulpbehoevende zieken een naastenliefde bewezen, die altoos treffend en dikwerf heldhaftig is. Deze drie feiten zijn in redelijkheid niet tegen te spreken en zoo helder en openbaar als de dag aan den hemel.

Nu moet het voor ieder die eenig medegevoel voor zijn naasten heeft, toch de moeite waard zijn een onderzoek in te stellen naar de wijze, waarop zulke gevolgen worden verkregen. Want als hij meent, dat geen bovennatuurlijke tusschenkomst mag aangenomen worden, dan zal de meest gewone menschlievendheid hem moeten aansporen om des te ijveriger de natuurlijke oorzaken, die hij hier kan ontdekken of vermoeden, te bestudeeren, ten einde deze ook elders in toepassing te kunnen brengen tot heil der lijdende menschheid. En zoo is in alle geval het hier geleverde materiaal van veel belang voor iedereen.

Intusschen zal het ons wel veroorloofd zijn, uit volle en welgewikte overtuiging, voor deze zegeningen, die zoo eigenaardig afsteken op de effen ervaring van iederen dag, hulde te brengen aan de Gezegende onder de vrouwen, wier voorspelling, dat alle geslachten haar zalig zullen prijzen, nog altoos in vervulling gaat. Deze hulde leggen wij als een bescheiden Meitakje eerbiedig neder bij de bloemen dezer maand[1]).

Mei 1906. A. M. C. VAN COOTH.

---

[1]) Zooals gezegd is, bedoelt dit boek geen nieuwe bijzonderheden te geven. Toch trof ik er een, die mij aangenaam verraste. Het marmeren beeld, dat in de bovennis van de grot te Lourdes is geplaatst en waarvan de bekende voorstellingen meestal nog leelijker kopieen zijn, werd indertijd gemaakt naar de aanwijzingen van Bernadette door M. Fabisch, professeur de sculpture à l'école des beaux arts de Lyon. Maar toen de professor zijn beeld klaar had — uitgerekt strak-en-stijf-devotair als het is, zonder minzaamheid of mededoogen — en aan Bernadette liet zien, riep het kind uit: »C'est beau, mais ce n'est pas elle. Oh! non, la différence est comme de la terre au ciel!" Er blijft alzoo voor onze kunstenaars nog iets te doen in deze richting.